

ચાકિનીમહત્તરાસૂણુ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા વિરચિત

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૭

પાદપોષગમનઅનશન

જિનકલ્પ

વિવેચક : પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોલા

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૭

◆◆◆ મૂળ ગ્રંથકાર તથા ટીકાકાર ◆◆◆

આસન્નપૂર્વાચાર્ય, ચાકિનીમહત્તરાસૂત્ર, સૂરિપુરંદર

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ

◆◆◆ આશીર્વાદિદાતા ◆◆◆

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક, સ્વ. પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવેશ

શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા

ષડ્દર્શનવિદ્, પ્રાવચનિકપ્રભાવક સ્વ. પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ

તથા વર્તમાનશ્રુતમર્મજ્ઞાતા, વિદ્વદ્વિભૂષણ

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ

◆◆◆ સંપાદિકા ◆◆◆

આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં સામ્રાજ્યવર્તી,

ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની

પ. પૂ. વિદુષી સા. શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ.સા.નાં શિષ્યરત્ના પ. પૂ. સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ.સા.નાં

વિનેયા સાધવીજી શ્રી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

◆◆◆ પ્રકાશક ◆◆◆

ગિતાર્થગંગા

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૭

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૬ વિ. સં. ૨૦૬૬

આવૃત્તિ : પ્રથમ નકલ : ૨૫૦

મૂલ્ય : રૂ. ૩૬૦=૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

પરમતારક આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના
સ્વપ્નને ગીતાર્થગંગાના પ્રયત્નમાં સાકાર થતાં જોઈ
શ્રી રમણલાલ છગનલાલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ-નવસારી તેમ જ
રત્નત્રયી આરાધક સંઘ-નવસારીના જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી રકમ મળેલ છે.

❖ મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન ❖

ગીતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

❖ મુદ્રક ❖

નવરંગ પ્રિન્ટર્સ

આસ્ટોડીયા, અમદાવાદ-૧. ફોન : (મો.) ૯૪૨૮૫૦૦૪૦૧ (ઘર) ૨૬૬૧૪૬૦૩

પ્રાપ્તિસ્થાન

✦ અમદાવાદ :

ગીતાર્થ ગંગા

૫, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
☎ (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧

✦ મુંબઈ :

શ્રી નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી

વિષ્ણુ મહલ, ત્રીજે માળે,
ગરવારે પેવેલીયનની સામે,
ડી-રોડ, ચર્ચગેટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦.
☎ (૦૨૨) ૨૨૮૧૪૦૪૮

શ્રી લલિતભાઈ ઘરમશી

૩૦૨, ચંદનબાળા એપાર્ટમેન્ટ,
જવાહરલાલ નહેરૂ રોડ,
સર્વોદય પાર્શ્વનાથનગર, જૈન દેરાસરની પાછળ,
મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦.
☎ (૦૨૨) ૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

✦ સુરત :

ડૉ. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ

ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,
બાબુનિવાસની ગલી,
ટીમલીયાવાડ, સુરત-૩૯૫૦૦૧.
☎ (૦૨૬૧) ૩૨૨૮૬૨૩

✦ Bangalore :

Shri Vimalchandji

C/o. J. Nemkumar & Co.
Kundan Market, D. S. Lane,
Chickpet Cross,
Bangalore-560053.
☎ (080) (O) 22875262, (R) 22259925

✦ વડોદરા :

શ્રી સૌરીનભાઈ દિનેશચંદ્ર શાહ

‘દર્શન’ ઈ-૬૯, લીસાપાર્ક સોસાયટી,
વિભાગ-૨, રામેશ્વર સર્કલ, સુભાનપુરા,
હાઈટેન્શન રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૩.
☎ (૦૨૬૫) ૨૩૯૧૬૯૬

શ્રી હિમાંશુભાઈ એન. શેઠ

એ-૨/૪૧, અશોક સમ્રાટ, ત્રીજે માળે,
દફતરી રોડ, ગૌશાળા લેન, બીના જ્વેલર્સની
ઉપર, મલાડ (ઈ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૯૭.
☎ (૦૨૨) ૩૨૪૩૮૪૩૪
(મો.) ૯૩૨૨૨૬૪૮૫૧

✦ જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/O. મહાવીર અગરબત્તી વર્ક્સ,
C-9, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,
જામનગર-૩૬૧૦૦૧.
☎ (૦૨૮૮) ૨૬૭૮૫૧૩

✦ રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી

“જિનાજા”, ૨૭, કરણપરા,
રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.
☎ (૦૨૮૧) ૨૨૩૩૧૨૦

પ્રકાશકીય

“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિષ્કેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે, ઘણાં સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે, અનેક શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે, તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને ક્રમસર આવતું રહેશે. દરમિયાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં તથા પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબનાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મુખ્ય લક્ષ્યથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષ્યમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત -

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આધીન છે.

ગીતાર્થ ગંગાનાં પ્રકાશનો

પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ
(મોટા પંડિત મ. સા.)ના પ્રવચનનાં પુસ્તકો

૧. આશ્રય અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા
૩. ચારિત્રાચાર

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય યુગભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજ
(પંડિત મ. સા.) કૃત, સંપાદિત અને પ્રવચનનાં પુસ્તકો

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો
૨. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય
૩. કર્મવાદ કલ્પિકા
૪. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૫. દર્શનાચાર
૬. શાસન સ્થાપના
૭. અનેકાંતવાદ
૮. પ્રશ્નોત્તરી
૯. ચિત્તવૃત્તિ
૧૦. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૧. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૨. ભાગવતી પ્રવ્રજયા પરિચય
૧૩. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)
૧૪. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૧૫. જૈનશાસન સ્થાપના
૧૬. ચિત્તવૃત્તિ
૧૭. શ્રાવક કે વારહ વ્રત એવં વિકલ્પ
૧૮. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૧૯. પ્રશ્નોત્તરી

૨૦. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય
૨૧. ધર્મરક્ષા પ્રવચન શ્રેણી ભાગ-૧
૨૨. જૈનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ કે સંપ્રદાય ?
૨૩. જિનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ યા સંપ્રદાય ?
૨૪. Is Jaina Order Independent Religion or Denomination ?
૨૫. Status of religion in modern Nation State theory
૨૬. ગૃહજિનાલય મહામંગલકારી
૨૭. શ્રી ઉપધાન માર્ગોપદેશિકા

સંપાદક :- પ. પૂ. પંન્યાસ શ્રી અરિહંતસાગરજી મહારાજ સાહબ

૧. પાશ્વિક અતિચાર

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત
અન્ય પુસ્તકોની યાદી

૧. શ્રી સમેતશિખરજીની સંવેદના
૨. શ્રી નવપદ આરાધના વિધિ
૩. સ્વતંત્ર ભારતમાં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (ગુજરાતી)
૪. સ્વતંત્ર ભારત મેં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (હિન્દી)
૫. Right to Freedom of Religion !!!!! (અંગ્રેજી)
૬. 'રક્ષાધર્મ' અભિયાન (ગુજરાતી)
૭. 'Rakshadharma' Abhiyaan (અંગ્રેજી)
૮. સેવો પાસ સંખેસરો (ગુજ.)
૯. સેવો પાસ સંખેસરો (હિન્દી)

- સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
- સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
- સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
- સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
- સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
- સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
- સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
- સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
- સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત
વિવેચનનાં ગ્રંથો

વિવેચનકાર :- પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

૧. યોગવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન
૨. અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૩. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ
૭. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ
૮. આરાધક-વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન
૯. સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચઉપર્ધ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૩. કૂપદૃષ્ટાંત વિશદીકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૪. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧ (સૂત્ર ૧-૨)
૧૫. સૂત્રના પરિણામદર્શક ચત્ત્વેશ ભાગ-૧
૧૬. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨ (સૂત્ર ૩-૪-૫)
૧૭. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૮. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૯. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૨૦. દાનદ્વાત્રિંશિકા-૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૧. મિત્રાદ્વાત્રિંશિકા-૨૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૨. યોગશતક શબ્દશઃ વિવેચન
૨૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૨૪. યોગભેદદ્વાત્રિંશિકા-૧૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૫. યોગવિવેકદ્વાત્રિંશિકા-૧૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૬. સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિંશિકા-૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૭. ભિક્ષુદ્વાત્રિંશિકા-૨૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૮. દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકા-૨૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૯. યોગદૃષ્ટિની સજ્જાય શબ્દશઃ વિવેચન

૩૦. કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિંશિકા-૩૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૧. પાર્તજલયોગલક્ષણવિચારદ્વાત્રિંશિકા-૧૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૨. જ્ઞાનસાર શબ્દશઃ વિવેચન
૩૩. સંતારા પોરિસી સૂત્રનો ભાવાનુવાદ અને હિંસાષ્ટક શબ્દશઃ વિવેચન
૩૪. જિનમહત્ત્વદ્વાત્રિંશિકા-૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૫. સમ્યગ્દષ્ટિદ્વાત્રિંશિકા-૧૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૬. યોગલક્ષણદ્વાત્રિંશિકા-૧૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૭. ભુક્તિઅદ્વેષપ્રાધાન્યદ્વાત્રિંશિકા-૧૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૮. અપુનર્બંધકદ્વાત્રિંશિકા-૧૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૯. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪૦. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૧. યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૨. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૩. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૪. ચતિલક્ષણસમુચ્ચય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૫. દૈવપુરુષકારદ્વાત્રિંશિકા-૧૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૬. તારાદિત્રયદ્વાત્રિંશિકા-૨૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૭. કુતર્કગ્રહનિવૃત્તિદ્વાત્રિંશિકા-૨૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૮. સદ્દષ્ટિદ્વાત્રિંશિકા-૨૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૯. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫૦. માર્ગદ્વાત્રિંશિકા-૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૧. દેશનાદ્વાત્રિંશિકા-૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૨. જિનભક્તિદ્વાત્રિંશિકા-૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૩. યોગાવતારદ્વાત્રિંશિકા-૨૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૪. યોગમાહાત્મ્યદ્વાત્રિંશિકા-૨૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૫. સજ્જનસ્તુતિદ્વાત્રિંશિકા-૩૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૬. પૂર્વસેવાદ્વાત્રિંશિકા-૧૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૭. ઈશાનુગ્રહવિચારદ્વાત્રિંશિકા-૧૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૮. કલેશહાનોપાયદ્વાત્રિંશિકા-૨૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૫૯. વિનયદ્વાત્રિંશિકા-૨૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૦. શ્રી સીમંધરસ્વામીને વિનંતીરૂપ ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૬૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૬૨. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪

૬૪. ગુરુતત્ત્વવિનિમ્ન્યય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૬૫. ગુરુતત્ત્વવિનિમ્ન્યય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૬૬. મુક્તિદ્વાત્રિંશિકા-૩૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૭. યોગસાર પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૬૮. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૬૯. શ્રી સીમંધરસ્વામીનું ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૭૦. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૭૧. ષોડશક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૭૨. પ્રતિક્રમણ હેતુગર્ભિત સ્વાધ્યાય શબ્દશઃ વિવેચન
૭૩. કથાદ્વાત્રિંશિકા-૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૭૪. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૪
૭૫. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫
૭૬. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૬
૭૭. નવતત્ત્વ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૭૮. ૧૫૦ ગાથાનું હૂંડીનું સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૭૯. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૫
૮૦. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૬
૮૧. ષોડશક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૮૨. અમૃતવેલની મોટી સજાગ્રાય અને નિમ્ન્યય-વ્યવહાર ગર્ભિત શ્રી શાંતિજિન સ્તવન તથા શ્રી સીમંધરસ્વામી સ્તવન શબ્દશઃ વિવેચન
૮૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૭

ગીતાર્થ ગંગા અંતર્ગત ગંગોત્રી ગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧. ધર્મતીર્થ ભાગ-૧

૨. ધર્મતીર્થ ભાગ-૨

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૭ના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ

પ્રાક્ટિકલ

‘પંચવસ્તુક’ એ એક વિશાળ એવા આગમસમુદ્રમાં છૂટાં-છવાયાં વેરાયેલાં રત્ન જેવા સંયમના આચાર બતાવનારાં વચનોમાંથી સારભૂત-અર્કરૂપ આગમવચનોને વીણી વીણીને એકત્ર ગૂંથેલી રત્નમાળા તુલ્ય ગ્રંથ છે, જેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ‘નિર્વ્યૂઢગ્રંથ’ કહેવાય છે.

આ ગ્રંથરત્નમાં સંયમજીવનના પ્રારંભથી માંડીને નિષ્ઠા સુધીના શ્રમણના સર્વ કર્તવ્યોનું ક્રમશઃ વર્ણન કરેલ છે, જેને ગ્રંથકારશ્રીએ મુખ્યત્વે પાંચ વસ્તુઓમાં વિભક્ત કરીને આ ગ્રંથનું ‘પંચવસ્તુક’ એવું સાર્થક નામ આપેલ છે, અને સાથે સાથે “આ જગતમાં ‘વસ્તુ’ શબ્દથી વાચ્ય આ પ્રવ્રજ્યાવિધાન આદિ પાંચ જ છે, અન્ય કોઈ નહીં” એ વાત ‘વસ્તુ’ શબ્દની વિશિષ્ટ વ્યુત્પત્તિ કરવા દ્વારા ગ્રંથના પ્રારંભમાં સંગત કરી બતાવેલ છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના રચયિતા પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજએ ભિન્ન ભિન્ન આગમવચનોમાંથી ચરણકરણાનુયોગના નિયોડને એકત્ર સંકલિત કરીને ૧૭૧૫ ગાથાપ્રમાણ મહાકાવ્ય એવો આ ગ્રંથ સ્વોપજ ટીકા સહ રચેલો છે. તેનું વિવેચનપૂર્વકનું સંપાદનકાર્ય પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ ઈ.સ. ૨૦૦૧ની સાલમાં શરૂ કરાવેલ અને તેની પૂર્ણાહુતિ લગભગ ઈ.સ. ૨૦૦૮ની સાલમાં થયેલ, જેની ફળશ્રુતિરૂપે આ ગ્રંથ અવતરણિકાર્થ-અન્વયાર્થ-ગાથાર્થ-ટીકાર્થ-ભાવાર્થ આદિ દ્વારા શબ્દશઃ વિવેચનરૂપે સાત ભાગમાં સંકલિત-સંપાદિત થયો, જેમાંના છ ભાગ પૂર્વે પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યા છે, હવે ચરમ એવો સાતમો ભાગ પ્રકાશિત થઈ રહેલ છે.

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચનના ભાગ-૧માં પાંચ વસ્તુમાંથી ‘પ્રવ્રજ્યાવિધાન’ નામની પ્રથમ વસ્તુનું વર્ણન છે, ભાગ-૨ અને ભાગ-૩માં ‘પ્રતિદિનક્રિયા’ નામની બીજી વસ્તુનું વર્ણન છે, ભાગ-૪માં ‘વ્રતસ્થાપના’ નામની ત્રીજી વસ્તુનું વર્ણન છે, ભાગ-૫ અને ભાગ-૬માં ‘અનુયોગગણાનુજ્ઞા’ નામની ચોથી વસ્તુનું વર્ણન છે અને પ્રકાશિત થઈ રહેલ પ્રસ્તુત ભાગ-૭માં ‘સંલેખના’ નામની પાંચમી વસ્તુનું વર્ણન છે.

આ સંલેખનાવસ્તુકમાં સમાધિમરણ અને પંડિતમરણ પ્રાપ્ત કરવા માટેના અદ્ભુત ઉપાયો છે. મોહનિદ્રામાંથી કંઈક જાગૃત થયેલા, સંસારઉચ્છેદને અને આત્મકલ્યાણને ઈચ્છતા, જન્માંતરમાં દેવસુગતત્વ-સુમાનુષત્વ-યોગીકુળ-મોક્ષમાર્ગની સામગ્રીને ઝંખતા, જ્ઞાનપિપાસુ બુદ્ધિશાળીઓએ આ ગ્રંથનું અધ્યયન-વારંવાર પઠન-ચિંતન-મનન-નિદિધ્યાસન અને અંતે પરિણમન અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

ધર્મતીર્થરક્ષક, અવર્ણનીય ગુણમૂર્તિ, મારા જીવનના અપ્રતિમ ઉપકારી એવા પ. પૂ. આ. શ્રીમદ્વિજય યુગબૂણસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના અનન્ય ઉપકારને આ અવસરે હું સ્મૃતિપટ પર લાવું છું.

આ વિરાટકાવ્ય ગ્રંથનું અધ્યયન તથા સંપાદનકાર્ય કરવાની ગુરુમહારાજે મને અનુજ્ઞા અને અનુકૂળતા કરી આપી તે બદલ હું તેઓની અતિ ઋણી છું.

જ્ઞાનદાતાગુરુ, યોગગ્રંથમર્મજ, પંક્તિપાંડિત્યયુક્ત પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈએ પણ મને આ ગ્રંથના અધ્યાપનમાં પ્રોત્સાહન, અમૂલ્ય સમય-શક્તિ આપી મને સમ્યગ્જ્ઞાનગુણથી કંઈક સંપન્ન કરી, ગ્રંથકારના

આશયો સમજવાની પદ્ધતિ શીખવી, ગ્રંથ અંતર્ગત આવતા પદાર્થોના અપૂર્વ અપૂર્વ રહસ્યો બતાવવા દ્વારા મને આ કાર્યમાં સતત ઉત્સાહિત રાખી, વચ્ચે વચ્ચે અપ્રમાદ-ઉપયોગ-વીતરાગતા-અસંગભાવ-સંવેગ-નિર્વેદ ઇત્યાદિ શબ્દપ્રયોગો દ્વારા મારા આત્માને તે તે શબ્દના ભાવોથી વાસિત કર્યો, તેમ જ મને સંવેગથી સિંચિત કરી... વધુ શું કહું? મારામાં શ્રુત પ્રત્યેની પ્રીતિને જીવંત અને વૃદ્ધિગત કરવામાં તેઓશ્રીનો અનન્ય ઉપકાર છે, જેને હું ક્યારેય વિસરી શકું તેમ નથી.

આ સિવાય અન્ય પણ જે જે ઉપકારીઓના ઉપકારોને ઝીલી ઝીલીને હું આ કક્ષાએ પહોંચેલ છું, તે સર્વ મહાનુભાવોને આ અવસરે યાદ કરીને હું તેઓની અત્યંત ઉપકૃતતા અનુભવું છું.

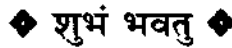
બસ, પ્રાંતે... સર્વ ઉપકારી મહાનુભાવો મારા પર તે પ્રકારના અંતરના આશીર્વાદ-કૃપા વરસાવો, જેના દ્વારા અપૂર્વ અપૂર્વ શ્રુતનું અવગાહન કરી કરીને હું શાસ્ત્રના રહસ્યોને સ્પર્શ્ય-ઉચિત કૃત્યો કરવા દ્વારા સ્વજીવનમાં પરિણમાવું-આત્મસાત્ કરું-સ્વપરનું એકાંતે કલ્યાણ કરવા સક્ષમ બનું.

સાથે સાથે... પ્રસ્તુત ગ્રંથના સંપાદનકાર્યરૂપ સુકૃતથી ઉપાર્જિત થયેલ પુણ્યના ફળરૂપે મારી એક પ્રશસ્ત યાચના છે કે સંલેખનાવસ્તુમાં સમાધિમરણ આદિની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નભૂત એવી કાંદર્પિકી આદિ અશુભભાવનાઓનું સ્વરૂપ બતાવીને તેની જે અનર્થકતા બતાવેલ છે, તેનું હું યથાસ્થિત અવધારણ કરીને સંયમજીવનમાં અતિચાર-મલના-ત્રુટિનું કારણ એવી પ્રમાદથી કે અજ્ઞાનથી સેવાતી કુભાવનાઓને શોધી શોધીને દૂર કરવા દ્વારા આત્મા પર અનાદિકાળથી પડેલા ગાઢ કુસંસ્કારોને મંદ-મંદતર કરું અને શ્રુતધર્મ-ચારિત્રધર્મના સંસ્કારોને આત્મા પર પથ્થરની લકીર તુલ્ય કોતરું, પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના બંધ દ્વારા જન્માંતરમાં સુમાનુષત્વ અને સુદેવત્વ પ્રાપ્ત કરી કમિક અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસને પ્રાપ્ત કરું, તેમ જ અનાદિકાળથી આત્માના કૂરશત્રુભૂત દેહ-ઇન્દ્રિય-મન અને તે ત્રણેયની પણ ઉત્પત્તિના મૂળ એવા કર્મથી સદા માટે મુક્ત બનું.

એ જ મનોરથ સાથે...

“મારા મનના મનોરથ પૂરજો હું તો ભક્તિ બ છોડું તોરી રે...”

“એક જ અરમાન છે મને કે મારું જીવન ગુણોમય બને...”

શ્રા.સુદ-૩, વિ.સં. ૨૦૬૬
તા. ૧૨-૮-૨૦૧૦, ગુરુવાર
ગીતાર્થગંગા,
પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફતેહપુરા રોડ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

પરમ પૂજ્ય, પરમતારક, પરમારાધ્યપાદ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં
સામ્રાજ્યવર્તી, ગચ્છાધિપતિ, સ્વ. આચાર્ય ભગવંત
શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની
પ. પૂ. સા. ચંદ્રાલનાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યરત્ના
પ. પૂ. સા. ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના શિષ્યા
સાધ્વીજી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

પંચવસ્તુક ગ્રંથરત્ન અંતર્ગત પંચમ સંલેખના વસ્તુકના પદાર્થોની સંક્ષિપ્ત સંકલના

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વર્ણવેલ પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિ પાંચ વસ્તુઓ અનાદિમાન સંસારનો ઉચ્છેદ કરવાનો ઉપાય છે. તેથી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના અર્થી મુમુક્ષુ પ્રથમ વસ્તુમાં બતાવેલ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણને યોગ્ય ગુણો આદિ સર્વ વિધિનું યથાર્થ જ્ઞાન કરીને પોતાની પ્રવ્રજ્યાગ્રહણયોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થઈ હોય, તો શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક યોગ્ય ગુરુ પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે છે, અને જો પોતાની પ્રવ્રજ્યાગ્રહણયોગ્ય ભૂમિકા સંપન્ન થઈ ન હોય તો પ્રસ્તુત વસ્તુમાં બતાવેલ પ્રવ્રજ્યાયોગ્ય ગુણો કેળવવા યત્ન કરે છે.

વળી શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક સામાયિક્યારિત્રરૂપ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુ, બીજી વસ્તુમાં બતાવેલ વિધિ મુજબ પ્રતિદિન સંયમની ક્રિયાઓમાં યત્ન કરે, જેથી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળે સાધુમાં ભાવચારિત્રની પરિણતિ પ્રગટ થઈ હોય તો સ્થિર-સ્થિરતર થાય છે, અને જો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં ભાવચારિત્રની નિષ્પત્તિને અનુકૂળ અંતરંગ વીર્ય પ્રગટ થયું ન હોય, જેને કારણે પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં સાધુને ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું ન હોય, તો શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર પ્રતિદિનક્રિયા કરવાથી સાધુમાં અવશ્ય ભાવચારિત્રની પરિણતિ પ્રગટ થાય છે; કેમ કે ભાવચારિત્ર એ શ્રુતના સંકલ્પના બળથી ઉત્પન્ન થયેલ સંસારના સર્વ ભાવો પ્રત્યે સમભાવ રાખવારૂપ છે અને તે સમભાવને ઉત્પન્ન કરનાર, ઉત્પન્ન થયેલ સમભાવને જીવંત રાખનાર, તેમ જ સ્થિર થયેલા સમભાવની વૃદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વકની આ પ્રતિદિનક્રિયા છે, તેથી પ્રતિદિનક્રિયાનું યથાર્થ પાલન કરનાર સાધુ સમભાવરૂપ સામાયિકના પરિણામને સુખપૂર્વક વહન કરી શકે છે.

વળી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે પ્રતિદિનક્રિયા કરનારા સાધુ તે તે ભૂમિકાને ઉચિત શાસ્ત્રોના અધ્યયનાદિ દ્વારા યોગ્ય બને, ત્યારે ગુરુ ત્રીજી વસ્તુમાં બતાવેલ વિધિપૂર્વક કલ્યાણના અર્થી એવા તે સાધુની પાંચ મહાવ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરે છે, અને વ્રતસ્થાપનાની મર્યાદાથી યોગ્ય શિષ્યનું વ્રતોમાં ઉપસ્થાપન કરવામાં આવે તો તે સાધુમાં અવશ્ય બીજું છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે.

વળી વ્રતોમાં ઉપસ્થાપિત થયા પછી ગુણવાન ગચ્છમાં રહીને, નિત્ય-નિત્ય નવો નવો શ્રુતાભ્યાસ કરીને તે સાધુ તે કાળને ઉચિત સર્વ શાસ્ત્રોના પરમાર્થને યથાર્થ જાણનારા બને છે ત્યારે, તે સાધુનું એકાંતે હિત કરવાના પરિણામવાળા ગુરુ તેમને આચાર્યપદવી આપે છે અને તે ગુણવાન સાધુ આચાર્યપદવી ગ્રહણ કરીને અવશ્ય પોતાના શિષ્યપરિવારને પોતાની જેમ શાસ્ત્રના પારગામી બનાવે છે, તેમ જ જિનશાસનનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન રહે તે પ્રકારે સર્વ ઉચિત કૃત્યો કરે છે.

વળી આવા ગુણિયલ પણ આચાર્ય કે ગણધર જ્યારે પોતાના જીવનનો ચરમકાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સંલેખના કરે છે, જેથી દીક્ષાગ્રહણકાળથી માંડીને અત્યાર સુધી પોતે જે આરાધના કરીને પોતાના આત્માને વીતરાગતા તરફ અભિમુખ કર્યો છે, તે વીતરાગતા પ્રત્યેનો તેઓનો આભિમુખ્યભાવ મરણ સમયે અત્યંત અતિશયિત થાય, જેના કારણે તે મહાત્મા પોતાના સંસારનો આ ભવમાં જ અંત કરે છે, અને કદાચ તે

પ્રકારનું સદ્વીર્ય ઉદ્ભવિત થયું ન હોય અને તેથી તે મહાત્મા આ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ ન કરી શકે, તોપણ આ ભવમાં કરેલ સુંદર આરાધનાના બળથી તેઓ જન્માંતરમાં ઉત્તમ દેવભવની પ્રાપ્તિ કરે છે અને ત્યાં નિરતિયાર ચારિત્રને અનુકૂળ શક્તિનો સંચય કરીને થોડા ભવોમાં પોતાના સંસારનો અંત કરે છે. આથી સંયમજીવનના પાલનકાળમાં કરેલ આરાધનાનો જીવનના અંતિમ સમયે પ્રકર્ષ કરવા અર્થે આરાધક મહાત્માએ શું કરવું જોઈએ ? તેનો પારમાર્થિક બોધ કરાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં પાંચમી વસ્તુમાં જીવનના અંત ભાગમાં કરવા યોગ્ય સંલેખનાનું નિરૂપણ કરેલ છે.

સંલેખના એટલે પોતાના આત્મામાં વર્તતા કષાયોને કૃશ કરવા અને આત્મા સાથે એકત્વ પામેલા દેહને કૃશ કરવો.

દેહને કૃશ કરવાથી મૃત્યુકાળે સહસા થતા દેહના પરિવર્તનમાં અસમાધિ થતી નથી, પરંતુ દેહની ધીરે ધીરે કૃશતા થવા દ્વારા સમાધિમાં વ્યાધાતક ન બને તે રીતે દેહનો ત્યાગ થાય છે.

વળી મહાત્મા સંલેખનાકાળમાં સતત તપસહવર્તી શ્રુતથી પોતાના આત્માને તે રીતે ભાવિત કરે છે કે જેથી કૃશ થયેલા દેહમાં પણ તે મહાત્મા સ્વપરાક્રમથી વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર અધ્યવસાય કરી શકે છે, જેના બળથી તે મહાત્માના કષાયો પૂર્વે ચારિત્રપાલનકાળમાં જે કક્ષાએ મંદ-મંદતર થયેલા, તેનાથી પણ સંલેખનાકાળમાં અત્યંત મંદ થાય છે. આથી જ કેટલાક મહાત્માઓને સંલેખનાકાળમાં વીર્યનો પ્રકર્ષ થવાથી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સંલેખના એ જીવનના ચરમકાળમાં દેહના ત્યાગ માટે કરાતી વિશિષ્ટ પ્રકારની તપક્રિયા છે. મહાત્માઓ પોતાના સંયમજીવનમાં ગણિપદવી, આચાર્યપદવી વગેરેમાંથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી પદવીનું યથાર્થ પરિપાલન કરીને જીવનના અંતસમયે અભ્યુદયતવિહાર અથવા અભ્યુદયતમરણ સ્વીકારે છે. તેમાં અભ્યુદયત-વિહાર સંલેખના સમાન છે અને અભ્યુદયતમરણ સંલેખનારૂપ છે.

જો સંલેખના કરનાર મહાત્માનું આયુષ્ય દીર્ઘ હોય અને તે મહાત્મા જિનકલ્પાદિ સ્વીકારવાને અનુકૂળ શક્તિવાળા હોય, તો તેઓ અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારે છે, અને જો તેઓને પોતાનું આયુષ્ય અલ્પ જણાય તો તેઓ અભ્યુદયતમરણ સ્વીકારે છે. તેથી પ્રસ્તુત વસ્તુમાં ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રથમ સંલેખના સમાન અભ્યુદયતવિહારનું વર્ણન કરેલ છે અને ત્યારપછી સંલેખનારૂપ અભ્યુદયતમરણનું વર્ણન કરેલ છે.

વળી અભ્યુદયતવિહારના સ્વરૂપનો બોધ કરાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રીએ છ દ્વારોનું નિરૂપણ કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે —

(૧) અવ્યવચ્છિન્નિમન, (૨) પંચતુલના, (૩) ઉપકરણ, (૪) પરિકર્મ, (૫) પંચભાવના, (૬) વટવૃક્ષ.

(૧) અવ્યવચ્છિન્નિમન :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારવાની ઇચ્છાવાળા મહાત્મા પ્રથમ ધર્મજાગરિકા કરતા આત્મવંચના કર્યા વગર પ્રામાણિકતાથી ચિંતવન કરે કે મેં પ્રવ્રજ્યાનો દીર્ઘ પર્યાય પાલન કર્યો છે, યોગ્ય શિષ્યોને વાચના આપી છે, શિષ્યોને નિષ્પન્ન કર્યા છે, તેથી હું જિનશાસનના ઋણથી મુક્ત થયો છું. હવે મારે શું કરવું યુક્ત છે ? આ પ્રમાણે તે મહાત્મા સમ્યક્ સમાલોચનપૂર્વક માર્ગાનુસારી ઊહ કરે છે, ત્યારપછી તેઓ પોતાના જીવનનો અંતિમકાળ અપ્રમત્તપણે આરાધનામય જાય તદર્થે, જો પોતાની શક્તિ હોય અને

પોતે દીર્ઘાયુ હોય, તો તેઓ જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારવાનો વિચાર કરે છે, અને જો પોતે દીર્ઘાયુ હોવા છતાં જિનકલ્પાદિ સ્વીકારવાની પોતાની શક્તિ ન હોય તો ધ્યાનાદિ સંયમનાં ઉચિત કૃત્યોમાં વિશેષ યત્ન કરવાનો વિચાર કરે છે; વળી જો પોતાનું આયુષ્ય અલ્પ જણાય તો તેઓ પાદપોપગમનાદિરૂપ અભ્યુદયતમરણ સ્વીકારવાનો વિચાર કરે છે.

આ પ્રકારના માર્ગાનુસારી ચિંતવનપૂર્વક ઉચિત કૃત્યો કરવા દ્વારા તે મહાત્માની અખંડ એવી પ્રવ્રજ્યાનો નિર્વાહ થાય છે, જે પ્રારબ્ધ એવી પ્રવ્રજ્યાની અવ્યવસ્થિતિનું કારણ છે અર્થાત્ ઉત્તર ઉત્તરનાં સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ છે, અને જીવનના અંતિમકાળે આ પ્રકારનું ચિંતવન કરવામાં ન આવે તો સંસારનો ઉચ્છેદ કરવા માટે પ્રારંભ કરેલી પ્રવ્રજ્યાનો અંતકાળ ઉચિત કૃત્યો નહીં કરવાથી વિરસ અંતવાળો બને છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે વર્તમાનકાળમાં પણ સાધુએ કે શ્રાવકે, પોતાના જીવન દરમિયાન સ્વભૂમિકાનુસાર જે કંઈ ઉચિત કૃત્યો કર્યાં હોય તેનું જીવનના અંતકાળમાં સમ્યક્ સમાલોચન કરીને, હવે મારે શું કરવું ઉચિત છે? હું શું કરું તો મારો ચરમકાળ પૂર્ણ ઉચિત પ્રવૃત્તિપૂર્વક સફળ બને? તેનો માર્ગાનુસારી ઊહ કરવો જોઈએ.

(૨) પંચતુલના :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા મહાત્મા પોતાના સંયમજીવન દરમિયાન આચાર્યપદવી આદિ પાંચમાંથી જે જે પદવીનો પોતે સમ્યક્ નિર્વાહ કરેલ હોય, તે તે પદવી પર યોગ્ય શિષ્યને સ્થાપવા અર્થે તે તે પદવીને ઉચિત શિષ્યને અવશ્ય નિષ્પન્ન કરે છે, અને ત્યારબાદ તે તે પદવી પર પોતાના શિષ્યને કેટલાક કાળ માટે સ્થાપીને, આ શિષ્ય મારા પદનો મારી જેમ જ સમ્યક્ નિર્વાહ કરી શકે છે કે નહીં? તેનું અવલોકન કરે છે; કેમ કે શિષ્યગણને અતિવિવેકપૂર્વક યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તાવવો એ દુષ્કર કાર્ય છે, અને જો શિષ્ય ગુરુ પાસેથી તે તે પદવી મેળવ્યા પછી પોતાના શિષ્યગણને ઉચિત રીતે યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તાવી ન શકે, તો યોગ્ય પણ જીવો તે ગચ્છમાં રહીને ઉચિત આરાધના કરી શકે નહીં, જેના કારણે તે શિષ્યગણનું અહિત થાય. આથી તે અહિતના નિવારણ માટે અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા મહાત્મા જેઓને ભાવિમાં પોતાની પદવી આપવાની છે તે શિષ્યને થોડા કાળ માટે પોતાની પદવી સોંપીને, કેટલોક કાળ પોતે પદવીથી નિવૃત્ત થઈને ગચ્છમાં રહીને જ તે શિષ્ય દ્વારા કરાતા સર્વ વ્યવહારનું નિરીક્ષણ કરે છે, અને જ્યારે તે મહાત્માને સ્થિર નિર્ણય થાય કે આ શિષ્ય મારા પદને સમ્યગ્વહન કરવા સમર્થ થયો છે, ત્યારે તેઓ તે શિષ્યને સદાકાળ માટે પોતાની પદવી આપીને પોતે જિનકલ્પાદિમાંથી કોઈ એક પ્રકારનો અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારે છે.

(૩) ઉપકરણ :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારતી વખતે તે મહાત્મા જિનકલ્પાદિને ઉચિત શુદ્ધ ઉપકરણ ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ જો જિનકલ્પાદિને ઉચિત શુદ્ધ ઉપકરણ તે મહાત્માને પ્રાપ્ત ન થાય તો, પોતાની પાસે જે યથાકૃત ઉપકરણ હોય તેને ગ્રહણ કરીને તેઓ જિનકલ્પાદિ સ્વીકારે છે, અને પાછળથી જ્યારે તેઓને જિનકલ્પાદિની મર્યાદાને અનુરૂપ નિર્દોષ ઉપકરણ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તેઓ પોતાની પાસે રહેલા પૂર્વના તે યથાકૃત ઉપકરણનો ત્યાગ કરે છે.

(૪) પરિકર્મ :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારતા પૂર્વે તે મહાત્મા ઈન્દ્રિયો, કષાયો અને મન-વચન-કાયાના યોગો પર સંયમ રાખવા માટે વિશેષ પ્રકારે યત્ન કરે છે; જોકે તે મહાત્માએ પૂર્વે સંયમપાલનકાળમાં

ઈન્દ્રિયાદિનું નિયંત્રણ કરેલ હોય છે, તોપણ અંતઃસમયે તેઓ ઈન્દ્રિયાદિને અત્યંત સંયમિત કરે છે, જેથી અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકાર્યા પછી વિશેષ પ્રકારના કષાયોનો જય થઈ શકે.

(પ) પંચભાવના :- (A) તપભાવના :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા મહાત્મા ક્ષુધાના વિજય માટે પૂર્વે અભ્યસ્ત એવો પોરિસીથી માંડીને સર્વ તપ ત્રણ ગણો કરે છે, જેથી અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પાદિની મર્યાદાને અનુરૂપ આચારોના પાલનકાળમાં આહારાદિની પ્રાપ્તિ ન થાય તોપણ પોતાના સંયમના સુદૃઢ વ્યાપારોની હાનિ થતી નથી.

(B) સત્ત્વભાવના :- જિનકલ્પાદિ સ્વીકારતા પૂર્વે મહાત્મા નિદ્રા અને ભયનો જય કરવા માટે સત્ત્વભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરે છે, જેથી જિનકલ્પાદિ સ્વીકાર્યા પછી કાયોત્સર્ગકાળમાં પ્રાયઃ નિદ્રાનો ઉદય જ ન થાય અથવા તો કાયોત્સર્ગકાળમાં કોઈ જંતુ કે પશુ આદિ તેઓના દેહને સ્પર્શે તોપણ સહસા ભયજન્ય કોઈ ક્ષોભ થાય નહીં.

(C) શ્રુતભાવના :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારતા પૂર્વે મહાત્મા પોતે પૂર્વમાં ભણ્યા હોય તે સર્વ સૂત્રના અને અર્થના અસ્ખલિત પારાયણમાં એકાગ્ર મનપૂર્વક યત્ન કરે છે, જેથી તે શ્રુતના પારાયણના બળથી પ્રાણ, સ્તોક, મુહૂર્ત, પોરિસી, દિવસ-રાત આદિ સર્વ કાળનું જ્ઞાન સ્વયં જ થઈ શકે તેવી શક્તિ તે મહાત્મામાં પ્રગટે છે, તે મહાત્મા શ્રુતનું પરાવર્તન કરીને મહાસંવેગનો પ્રકર્ષ કરી શકે છે, તેમ જ શ્રુતના પરાવર્તનથી સદા અસંગભાવને વહન કરી શકે છે.

(D) એકત્વભાવના :- તે મહાત્મા અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારતા પૂર્વે પોતાના આત્માને એકત્વભાવનાથી એ રીતે ભાવિત કરે છે કે જેથી કોઈની સાથે આલાપ-સંલાપ કરવાનો કે ક્યાંક અવલોકન કરવાનો લેશ પણ પરિણામ થાય નહીં, માત્ર શુદ્ધાત્મા સાથે પોતાનું ચિત્ત સદા પ્રતિબદ્ધ રહી શકે તે પ્રકારના મહાબળનો સંચય થાય છે.

વળી આ પ્રકારની એકત્વભાવનાનું કોઈ મહાત્મા વર્તમાનમાં પણ ભાવન કરે તો તેઓ પોતાની ભૂમિકા અનુસાર પોતાના ચિત્તને સંસારના ભાવોથી પર રાખી શકે છે.

(E) બલભાવના અથવા ઉપસર્ગસહભાવના :- અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારનાર મહાત્મા પૂર્વે શારીરિક-માનસિક બળને એ રીતે સંચિત કરે છે કે જેથી તેઓ જિનકલ્પાદિ સ્વીકાર્યા પછી ઉપસર્ગોમાં અને પરિષદોમાં લેશ પણ વિષાદ પામતા નથી, ઊલટું ઉપસર્ગાદિકાળમાં પણ મહાધૃતિપૂર્વક શ્રુતાનુસારી તત્ત્વનું પર્યાલોચન કરીને આત્મભાવમાં પરમ સ્થિર રહી શકે છે.

(F) વટવૃક્ષ :- આ રીતે અભ્યુદયતવિહારને અનુકૂળ સંપન્ન થયા પછી તે મહાત્મા શિષ્ય આદિ સાથે ક્ષમાપના આદિ સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને, નિઃશલ્ય-નિષ્કષાય થઈને જિનકલ્પાદિસ્વીકારને અનુકૂળ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિમાં ઉત્સર્ગથી જિનાદિ પાસે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે અને અપવાદથી વડના વૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે.

આ સર્વ દ્વારો અને ભાવનાઓ વિસ્તૃત રીતે પ્રસ્તુત વસ્તુમાં ગાથા ૧૩૭૪થી ૧૪૨૦ સુધી સ્પષ્ટ કરેલ છે, તેમ જ અન્ય પણ અનેક દ્વારોથી ગાથા ૧૫૭૪ સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ અભ્યુદયતવિહારનું સ્વરૂપ વિશદતાથી સ્પષ્ટ કરેલ છે, જેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથ ભણનાર યોગ્ય જીવોને માર્ગાનુસારી બોધ થાય કે શક્તિસંપન્ન મહાત્માઓ પોતાના સંયમજીવનના ચરમકાળે અપ્રમાદની વિશેષ વૃદ્ધિ માટે આ રીતે જિનકલ્પ, પરિહારવિશુદ્ધિ કે

યથાલંઢ : એ ત્રણમાંથી સ્વશક્તિ મુજબ કોઈપણ એક પ્રકારનો અભ્યુદયતવિહાર સ્વીકારે છે. માટે મારે પણ સ્વશક્તિ અનુસાર અપ્રમાદની વૃદ્ધિ માટે ઉચિત યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી જેમ સંલેખના સમાન અભ્યુદયતવિહાર જિનકલ્પ, પરિહારવિશુદ્ધિ અને યથાલંઢ : એમ ત્રણ પ્રકારનો છે, તેમ સંલેખનાસ્વરૂપ અભ્યુદયતમરણ પણ પાદપોપગમન, ઈગિનીમરણ અને ભક્તપરિજ્ઞા : એમ ત્રણ પ્રકારનું છે. અને તે અભ્યુદયતમરણ મહાત્માઓ સંલેખનાપૂર્વક સ્વીકારે છે, તેથી ગ્રંથકારશ્રીએ અભ્યુદયતમરણ સ્વીકારતા પૂર્વે કરવાની દ્રવ્યસંલેખના અને ભાવસંલેખનાનું વર્ણન ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૬૧૪ સુધી વિસ્તારથી કરેલ છે, જેમાં સ્પષ્ટ કરેલ છે કે સંલેખના કર્યા વગર અભ્યુદયતમરણ સ્વીકારવામાં આવે અથવા સંલેખના કર્યા વગર સહસા મરણ પ્રાપ્ત થાય તો, શરીરમાં ધાતુઓનો એકદમ ક્ષોભ થવાને કારણે આરાધક પણ સાધુને આર્તધ્યાન થવાનો અને તેના કારણે અસમાધિથી મૃત્યુ થવાનો સંભવ રહે છે. વળી, આર્તધ્યાન એ સંસારવૃક્ષનું બીજ છે, તેથી મૃત્યુ વખતે સંભવનારી અસમાધિના પરિહાર માટે સાધુએ જીવનના અંતસમયે અવશ્ય સંલેખના કરવી જોઈએ.

વળી સંલેખના કરતી વખતે સાધુ તપ દ્વારા દેહને કૃશ કરે છે અને શ્રુતના બળથી સતત આત્માને વાસિત કરીને શુભભાવમાં વર્તે છે. આ રીતે ક્રમસર બાહ્ય રીતે દેહની ક્ષીણતા થવાને કારણે અને અંતરંગ રીતે શુભભાવથી ભાવિત થવાની પ્રક્રિયાથી સંચિત બળવાળા થવાને કારણે, મહાત્મા સમાધિપૂર્વક દેહનો ત્યાગ કરીને અન્ય ભવમાં જાય છે. આ સર્વનું સ્પષ્ટીકરણ ગ્રંથકારશ્રીએ અનેક યુક્તિઓથી કરેલ છે, જેથી વર્તમાનમાં પણ આરાધક સાધુ પ્રસ્તુત વચનોના બળથી અંતસમયે પોતાને માટે શું ઉચિત છે ? તેનો યથાર્થ નિર્ણય કરી શકે.

વળી મરણ સમયે સંલેખના કરવાની આ વિધિ અમરણધર્મવાળા વીતરાગે બતાવી છે, એનું સ્પષ્ટીકરણ ગાથા ૧૫૮૨થી ૧૫૮૪માં કરેલ છે, ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો આરાધક જીવોને ભાવન કરવામાં અત્યંત ઉપકારક છે, તેથી જિજ્ઞાસુએ તે તે ગાથાઓ દ્વારા વિસ્તારથી જાણવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

આ રીતે સંલેખના કર્યા પછી પાદપોપગમનાદિ અનશન સ્વીકારતા પૂર્વે સાધુ શું ઉચિત વિધિ કરે છે ? તે ગાથા ૧૬૧૫થી ૧૬૧૮માં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ છે, અને ત્યારપછી ત્રણેય પ્રકારના અનશનમાંથી સાધુઓ સ્વ-સ્વભૂમિકાનુસારે અનશન કઈ રીતે સ્વીકારે છે ? તેનું વર્ણન ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૧૬૧૯થી ૧૬૨૮ સુધી કરેલ છે.

વળી જે સાધુએ અત્યંત અપ્રમાદપૂર્વક સંયમનું પાલન કર્યું નથી, છતાં કલ્યાણના અર્થો છે, તેઓ પણ જીવનના ચરમકાળમાં ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારે છે, અને તે વખતે તેઓ સૌ પ્રથમ અત્યાર સુધીના સંયમજીવનમાં થયેલી સ્ખલનાઓની આલોચના કરે છે, તેમ જ પોતે પ્રમાદને વશ થઈને સંયમજીવનમાં જે કાંઈ કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ સેવી છે તેઓનું વર્જન કરે છે અને તે સ્ખલનાઓની સંવેગપૂર્વક શુદ્ધિ કરે છે. વળી, તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત વસ્તુમાં ગાથા ૧૬૩૦થી ૧૬૬૨ સુધી વિસ્તારથી દર્શાવેલ છે, જેના દ્વારા શ્રોતાને માર્ગાનુસારી બોધ થાય છે કે સંયમજીવન ગુપ્તિપ્રધાન છે અને જેઓ સંયમજીવનમાં ગુપ્તિનું પાલન કરી શકતા નથી, તેઓ સંયમજીવનમાં કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓને ભાવિત કરીને, દેવદુર્ગતિની અર્થાત્ તુચ્છ દેવલોકની પ્રાપ્તિ કરીને અનંતકાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

વળી તે કાંદર્પિકી આદિ પાંચ પ્રકારની સંક્લિષ્ટ ભાવનાનું સ્વરૂપ સંક્ષિપ્ત રીતે નીચેના કોષ્ટક મુજબ જાણવું અને વિશેષ જિજ્ઞાસુએ તે ભાવનાઓનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાંથી વિસ્તૃત રીતે જાણવા યત્ન કરવો.

★ પાંચ પ્રકારની સંક્લિષ્ટ ભાવનામાંથી એકેક ભાવના પાંચ-પાંચ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે —

(i) કાંદર્પિકી ભાવના	(ii) કૈલ્ભિકી ભાવના	(iii) આભિયોગિકી ભાવના	(iv) આસુરી ભાવના	(v) સંમોહની ભાવના
૧. કંદર્પવાન	૧. જ્ઞાન અવર્ણકારી	૧. કૌતુક આજીવક	૧. સદા કલહશીલ	૧. ઉન્માર્ગ દેશક
૨. કૌતુક્યવાન	૨. કેવલી અવર્ણકારી	૨. ભૂતિકર્મ આજીવક	૨. આહારાદિ-નિમિત્તક તપકારી	૨. માર્ગદૂષક
૩. દ્રુતકંદર્પશીલ	૩. ધર્મચાર્ય અવર્ણકારી	૩. પ્રશ્ન આજીવક	૩. નિમિત્ત આદેશક	૩. માર્ગવિપ્રતિ-પત્તિવાન
૪. હાસકર	૪. સાધુ અવર્ણકારી	૪. પ્રશ્નાપ્રશ્ન આજીવક	૪. નિષ્કૃપ	૪. મોહવાન
૫. વિસ્માપક	૫. માયાવી	૫. નિમિત્ત આજીવક	૫. નિરનુકંપ	૫. મોહ

પ્રાંતે... પ્રસ્તુત ‘પંચવસ્તુક’ નામના ગ્રંથમાં સંયમજીવનના પ્રારંભથી માંડીને જીવનના અંતકાળ સુધી કરવા યોગ્ય સર્વ ઉચિત સાધ્વાચારનું ભાવસાધુ કઈ રીતે પાલન કરે ? તેનો આબેહૂબ ચિતાર ખડો કર્યો છે. તેથી આ ગ્રંથનું વાંચન-મનન-નિદિધ્યાસન કરીને વાચક-શ્રોતા મુમુક્ષુ પણ પોતાના આત્માને ભાવસાધુપણના આચાર અને સંસ્કારથી ભાવિત-પ્લાવિત કરી શકે છે, તેમ જ શક્યનું પાલન અને અશક્યનું પ્રતિસંધાન કરી કરીને અન્ય જન્મમાં ભાવચારિત્રની પ્રાપ્તિને અનુરૂપ યોગીકુળ, ઉત્તમ સંઘયજાબળ આદિ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

છવ્રસ્થતાને કારણે પ્રસ્તુત ગ્રંથના લખાણમાં વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ જાણતાં કે અજાણતાં કંઈપણ લખાણ થયું હોય તે બદલ ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં માંગું છું.

શ્રા.સુદ-૩, વિ.સં. ૨૦૬૬

તા. ૧૨-૮-૨૦૧૦, ગુરુવાર

૩૦૨, વિમલવિહાર,

સરસ્વતી સોસાયટી,

પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ફોન : ૦૭૯ - ૩૨૪૪૭૦૧૪

— પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

અનુક્રમણિકા

ગાથા નં.		પાના નં.
૧૩૬૬.	અનુયોગગણાનુજ્ઞા વસ્તુ પછી સંલેખના વસ્તુના ઉપન્યાસનું પ્રયોજન.	૧-૨
૧૩૬૭.	‘સંલેખના’ શબ્દની વ્યાખ્યા અને વ્યુત્પત્તિ.	૨-૩
૧૩૬૮.	‘તપક્રિયા’ શબ્દનો સંદર્ભથી વિશેષ અર્થ.	૩-૫
૧૩૬૯ થી ૧૩૭૧.	સંયમજીવનના ચરમકાળે કરાતી વિશિષ્ટ તપક્રિયાના બે પ્રકાર અને તેનું ક્રમસર સ્વરૂપ કહેવાની ગ્રંથકારની પ્રતિજ્ઞા.	૫-૮
૧૩૭૨ થી ૧૫૭૨.	અભ્યુદયત વિહારનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ.	૮-૨૪૭
૧૩૭૨.	અભ્યુદયત વિહાર વિષયક ૧૧ દ્વારોના નામ.	૮-૯
૧૩૭૩ થી ૧૩૭૬.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘અવ્યવસ્થિતિમન’ દ્વારનું સ્વરૂપ.	૯-૧૪
૧૩૭૭-૧૩૭૮.	અભ્યુદયત વિહાર અને અભ્યુદયત મરણના ત્રણ-ત્રણ પ્રકારનું પ્રાસંગિક કથનરૂપે વર્ણન તથા અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારવા વિષયક મર્યાદા.	૧૪-૧૬
૧૩૭૯ થી ૧૩૮૨.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘પંચ તુલના’ દ્વારનું સ્વરૂપ.	૧૭-૨૨
૧૩૮૨.	અભ્યુદયત વિહારના સ્વીકાર પૂર્વે પોત-પોતાના પદની તુલના કરવાના પ્રયોજનમાં યુક્તિ.	૨૧-૨૨
૧૩૮૩ થી ૧૩૮૬.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘ઉપકરણ’ દ્વારનું સ્વરૂપ.	૨૨-૨૮
૧૩૮૫.	જિનાજ્ઞાની પ્રમાણતા તથા ધર્મની નિષ્પત્તિમાં આજ્ઞાઆરાધનની પ્રધાનતા.	૨૫-૨૬
૧૩૮૬.	‘ઉપકરણ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિઅર્થ, તેમ જ ઉપકરણ અને અધિકરણ વચ્ચેની ભેદરેખા.	૨૬-૨૮
૧૩૮૭ થી ૧૩૯૦.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘પરિકર્મ’ દ્વારનું સ્વરૂપ.	૨૮-૩૩
૧૩૯૦-૧૩૯૦.	ઈન્દ્રિય, યોગ અને કષાય : એ ત્રણેયના જયમાં કષાયના જયની પ્રધાનતાસ્થાપક યુક્તિ તથા ઈન્દ્રિય અને યોગનો જય કરવાનું પ્રયોજન.	૩૧-૩૩
૧૩૯૧ થી ૧૩૯૪.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘તપોભાવના’ દ્વારનું સ્વરૂપ તથા પ્રયોજન.	૩૪-૩૯
૧૩૯૫ થી ૧૩૯૮.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘સત્ત્વભાવના’ દ્વારનું સ્વરૂપ તથા પ્રયોજન.	૩૯-૪૪
૧૩૯૯ થી ૧૪૦૨.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત ‘શ્ચુતભાવના’ દ્વારનું સ્વરૂપ તથા પ્રયોજન.	૪૪-૪૯

ગાથા નં.		પાના નં.
૧૪૦૩ થી ૧૪૦૬.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત 'એકત્વભાવના' દ્વારનું સ્વરૂપ તથા પ્રયોજન.	૪૯-૫૪
૧૪૦૭ થી ૧૪૧૦.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત 'બલભાવના' દ્વારનું સ્વરૂપ તથા પ્રયોજન.	૫૪-૫૯
૧૪૧૧ થી ૧૪૧૪.	જિનકલ્પ સ્વીકારતા પૂર્વે કરવા યોગ્ય વિધિનું સ્વરૂપ.	૫૯-૬૭
૧૪૧૫ થી ૧૪૨૧.	અભ્યુદયત વિહાર અંતર્ગત 'વટવૃક્ષ' દ્વારનું સ્વરૂપ તથા જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પીના વિહારનું સ્વરૂપ.	૬૭-૭૪
૧૪૨૨ થી ૧૪૨૬.	જિનકલ્પીની ચક્રવાલ સામાયારીનું સ્વરૂપ.	૭૪-૮૦
૧૪૨૭ થી ૧૪૮૩.	જિનકલ્પીની શ્રુત આદિ મર્યાદાનું સ્વરૂપ.	૮૦-૧૪૧
૧૪૬૦ થી ૧૪૮૧.	'માસકલ્પ' દ્વાર અંતર્ગત જિનકલ્પીના ભિક્ષાટન વિષયક વિશેષ વિધિ દર્શાવનારા પાંચ વક્તવ્યોનું સ્વરૂપ.	૧૧૫-૧૩૮
૧૪૮૪ થી ૧૫૨૩.	જિનકલ્પીની ક્ષેત્ર આદિ સ્થિતિનું વર્ણન.	૧૪૧-૧૮૫
૧૫૨૪ થી ૧૫૨૭.	શુદ્ધપરિહારિકની સામાયારીનું સ્વરૂપ.	૧૮૫-૧૯૧
૧૫૨૮ થી ૧૫૩૮.	શુદ્ધપરિહારિકની સ્થિતિનું સ્વરૂપ.	૧૯૧-૨૦૪
૧૫૩૯ થી ૧૫૪૧.	'લંદ' શબ્દનો સંદર્ભથી વિશેષ અર્થ તથા યથાલંદકલ્પનું સ્વરૂપ.	૨૦૪-૨૦૮
૧૫૪૨ થી ૧૫૫૩.	યથાલંદિકની મર્યાદાનું સ્વરૂપ.	૨૦૮-૨૨૨
૧૫૫૫.	સંયમજીવનના ચરમકાળમાં અભ્યુદયત વિહારની કર્તવ્યતાનું વિધાન.	૨૨૩-૨૨૪
૧૫૫૬.	અભ્યુદયત વિહારને સ્થવિર વિહારથી પણ પ્રધાન સ્વીકારનાર કેટલાક આચાર્યોના મત.	૨૨૪-૨૨૫
૧૫૫૭ થી ૧૫૬૩.	અભ્યુદયત વિહારને સ્થવિર વિહારથી પ્રધાન નહીં સ્વીકારનાર અન્ય આચાર્યોના મત દ્વારા આગમવચનથી અને યુક્તિથી સ્થવિર વિહારની પ્રધાનતાનું સ્થાપન.	૨૨૫-૨૩૬
૧૫૬૪ થી ૧૫૭૨.	પ્રધાન એવા સ્થવિર વિહારને છોડીને અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારવા વિષયક શિષ્યની શંકા તથા તેનું સમાધાન, જિનાજ્ઞાની મહાનતા, સ્વ અને પરના ઉપકારમાં યત્ન કરવાનો ઉપદેશ, જિનાજ્ઞાભંગની અનર્થકતા, તેમ જ અભ્યુદયત વિહાર અને સ્થવિર વિહારની સ્વ-સ્વ વિષયમાં પ્રધાનતાની સિદ્ધિ.	૨૩૬-૨૪૭
૧૫૬૬.	અધિક ગુણ સાધવા સમર્થ વ્યક્તિને હીન ગુણ સાધવાથી થતો જિનાજ્ઞાનો ભંગ તથા જિનાજ્ઞાનું સ્વરૂપ.	૨૩૯-૨૪૦
૧૫૬૯ થી ૧૫૭૧.	શુદ્ધ સ્થવિર વિહારનું સ્વરૂપ.	૨૪૨-૨૪૬

ગાથા નં.		પાના નં.
૧૫૭૩ થી ૧૬૮૧.	અભ્યુદયત મરણાનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ.	૨૪૮-૪૦૦
૧૫૭૫ થી ૧૬૧૩.	સંલેખનાનું સ્વરૂપ.	૨૫૦-૨૯૯
૧૫૭૫ થી ૧૫૮૩.	દ્રવ્યસંલેખનાનું સ્વરૂપ.	૨૫૦-૨૭૨
૧૫૮૪ થી ૧૬૧૩.	ભાવસંલેખનાનું સ્વરૂપ તથા તેનાથી પ્રાપ્ત થતું લોકોત્તર ફળ.	૨૭૨-૨૯૯
૧૬૧૪ થી ૧૬૧૭.	અભ્યુદયત મરણરૂપ પાદપગમન અનશન સ્વીકારની વિધિ.	૨૯૯-૩૦૨
૧૬૧૮ થી ૧૬૨૧.	પાદપગમન અનશનના અધિકારી તથા તેના બે પ્રકાર.	૩૦૨-૩૦૬
૧૬૨૨-૧૬૨૩.	પાદપગમન અનશન સ્વીકારવાની અસમર્થતામાં ઈંગિનીમરણ અથવા ભક્તપરિજ્ઞા અનશનના સ્વીકારનું વિધાન.	૩૦૭-૩૦૮
૧૬૨૪ થી ૧૬૨૬.	અભ્યુદયત મરણરૂપ ઈંગિનીમરણ અનશનનું સ્વરૂપ.	૩૦૮-૩૧૦
૧૬૨૭ થી ૧૬૮૯.	અભ્યુદયત મરણરૂપ ભક્તપરિજ્ઞા અનશનનું સ્વરૂપ.	૩૧૧-૩૯૭
૧૬૨૮ થી ૧૬૬૧.	ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારનારને વિશેષથી વર્જવા યોગ્ય પાંચ પ્રકારની કુભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩૧૨-૩૫૯
૧૬૨૯-૧૬૩૦.	પાંચ પ્રકારની કુભાવનાના નામ તથા આ પાંચ કુભાવના સેવનારા સુસાધુઓને દેવદુર્ગતત્વ આદિ અનર્થની પ્રાપ્તિનું વિધાન.	૩૧૩-૩૧૫
૧૬૩૧ થી ૧૬૩૬.	‘કાંદર્પિકી’ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩૧૫-૩૨૫
૧૬૩૭ થી ૧૬૪૨.	‘કિલ્બિષિકી’ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩૨૫-૩૩૬
૧૬૪૩ થી ૧૬૪૯.	‘આભિયોગિકી’ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩૩૬-૩૪૫
૧૬૫૦ થી ૧૬૫૫.	‘આસુરી’ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩૪૫-૩૫૨
૧૬૫૬ થી ૧૬૬૧.	‘સંમોહની’ ભાવનાનું સ્વરૂપ.	૩૫૨-૩૫૯
૧૬૬૨.	પાંચ પ્રકારની કુભાવનાનું ફળ.	૩૫૯-૩૬૦
૧૬૬૩ થી ૧૬૬૯.	કાંદર્પિકી આદિ કુભાવનાના સેવનકાળમાં ભાવચારિત્રની વિદ્યમાનતા-અવિદ્યમાનતા વિષે વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયની વક્તવ્યતા.	૩૬૦-૩૭૦
૧૬૭૧ થી ૧૬૮૦.	ભક્તપરિજ્ઞા અનશન વિષે શેષવિધિનું સ્વરૂપ.	૩૭૨-૩૮૪
૧૬૭૫ થી ૧૬૭૭.	સાધુને દેહની સમાધિ માટે યત્ન કરવાનો ઉપદેશ તથા દેહની સમાધિ માટે યત્ન ન કરવાથી થતા અનર્થોનું સ્વરૂપ.	૩૭૬-૩૮૦
૧૬૭૯ થી ૧૬૮૪.	સંયમજીવનમાં કુભાવનાનું સેવન કરનારા સાધુઓને પણ અંતકાળે વિરતિરત્નની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિમાં યુક્તિ, સંવિગ્નપાક્ષિક અને અસંવિગ્નપાક્ષિકનું સ્વરૂપ.	૩૮૧-૩૯૦

ગાથા નં.		પાના નં.
૧૬૮૪ થી ૧૬૮૮.	વિરતિની પ્રાપ્તિમાં અવરોધક દોષોનું સ્વરૂપ તથા જીવમાં તે દોષો પ્રગટવામાં મુખ્ય બે કારણોનું સ્પષ્ટીકરણ.	૩૮૯-૩૯૭
૧૬૮૬.	પ્રમાદનું ઉત્પત્તિસ્થાન, તેમ જ પ્રમાદનું અર્થિત્ય સામર્થ્ય.	૩૯૧-૩૯૨
૧૬૮૭.	વિષયોમાં વૈરાગ્યની અતિદુર્લભતા.	૩૯૩-૩૯૪
૧૬૮૦ થી ૧૬૮૨.	પાદપોષગમન અનશનાદિ ત્રણેય પ્રકારના અનશન વિષયક શેષવિધિનું સ્વરૂપ.	૩૯૭-૪૦૧
૧૬૮૩.	ત્રણેય પ્રકારના અનશનની આરાધના કરનાર જીવોને પ્રાપ્ત થતું ફળ.	૪૦૧-૪૦૩
૧૬૮૪ થી ૧૬૮૮.	અનશનના આરાધક જીવોના ત્રણ પ્રકાર અને તેનું સ્વરૂપ.	૪૦૩-૪૧૦
૧૬૮૯ થી ૧૭૦૧.	અનશનની આરાધનાથી આરાધકને થતો લાભ અને પ્રધાન ફળ.	૪૧૦-૪૧૪
૧૭૦૨ થી ૧૭૧૧.	પંચવસ્તુક ગ્રંથનો ઉપસંહાર.	૪૧૪-૪૨૯
૧૭૦૨ થી ૧૭૦૫.	પ્રવ્રજ્યાવિધાન આદિ પાંચ વસ્તુઓની આરાધના અને વિરાધનાનું ફળ.	૪૧૪-૪૧૯
૧૭૦૬ થી ૧૭૦૮.	પ્રવ્રજ્યાવિધાન આદિ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન કરવાનો ઉપદેશ, જિનાજ્ઞાપારતંત્ર્યનું મહત્વ અને તેમાં યુક્તિ.	૪૧૯-૪૨૩
૧૭૦૯ થી ૧૭૧૧.	ધર્મ માટે અનધિકારી જીવનું સ્વરૂપ.	૪૨૩-૪૨૯
૧૭૧૨-૧૭૧૩.	પંચવસ્તુક ગ્રંથના ઉપસંહારનો સંક્ષિપ્ત ઉપસંહાર.	૪૨૯-૪૩૧
૧૭૧૪.	પંચવસ્તુક ગ્રંથનો આગમમાંથી ઉદ્ધાર કરવાનું પ્રયોજન.	૪૩૨-૪૩૩
૧૭૧૫.	પંચવસ્તુક ગ્રંથને લિપિબદ્ધ કરવાનું પ્રયોજન તથા ગ્રંથનું પરિમાણ.	૪૩૩-૪૩૪

पञ्चमम्

संलेखनावस्तुकम्

ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।
ॐ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।
ऐं नमः ।

याकिनीमहत्तराधर्मपुत्र-सुगृहीतनामधेय-श्रीहरिभद्रसूरिविरचितः
स्वोपज्ञशिष्यहिताव्याख्यासमेतः

“श्रीपञ्चवस्तुकग्रन्थः”

※※ पञ्चमम् संलेखनावस्तुकम् ※※

અવતરણિકા :

કિમિત્યેવમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કયા કારણથી આમ છે ? એથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૬૫માં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે હવે પછી સંલેખના દ્વારને હું કહીશ. તેથી પ્રશ્ન થાય કે અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞા દ્વાર પછી સંલેખના દ્વાર કયા કારણથી છે ? એથી પ્રસ્તુત દ્વારનો આગળના દ્વાર સાથે સંબંધ બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

અણુઓગગણાણુણાઐ કયાઐ તયણુપાલણં વિહિણા ।

જં તા કરેઙ્ ધીરો સમ્મં જાઽઽવઙ્ઞો ચરમકાલો ડ ॥૧૩૬૬॥

અન્યચાર્થ :

જં=જે કારણથી અણુઓગગણાણુણાઐ કયાઐ=અનુયોગ-ગણાની અનુજ્ઞા કરાયે છે તે વિહિણા=વિધિથી તયણુપાલણં=તેનું અનુપાલન=અનુયોગનું અને ગણાનું અનુપાલન, ધીરો=ધીર એવા આચાર્ય તા=ત્યાં સુધી સમ્મં કરેઙ્=સમ્યક્ કરે છે, જા=જ્યાં સુધી ચરમકાલો=ચરમકાલ આવઙ્ઞો=આપતિત થાય.

★ ‘ડ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી અનુયોગ-ગણની અનુજ્ઞા કરાયે છે તે વિધિથી અનુયોગનું અને ગણનું અનુપાલન ધીર એવા આચાર્ય ત્યાં સુધી સમ્યક્ કરે છે, જ્યાં સુધી જીવનનો ચરમકાળ પ્રાપ્ત થાય.

ટીકા :

અનુયોગગણાનુજ્ઞાયાં કૃતાયાં સત્યાં તદનુપાલનમ્=અનુયોગાદિપાલનં વિધિના યદ્=યસ્માન્નાવત્કરોતિ ધીરઃ ઋષિર્યાવદાપતિતઃ ક્રમેણ ચરમકાલ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૬૬॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અનુયોગ-ગણની અનુજ્ઞા કરાયે છે તે વિધિથી તેનું અનુપાલન=અનુયોગાદિનું પાલન=અનુયોગનું અને ગણનું પાલન, ધીર એવા ઋષિ ત્યાં સુધી કરે છે, જ્યાં સુધી ક્રમથી ચરમકાળ આપતિત થાય=ક્રમે કરીને તેઓના જીવનનો અંતિમ સમય આવેલો થાય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અવતરણિકામાં પ્રશ્ન કર્યો કે અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞા દ્વાર પછી સંલેખના દ્વાર કેમ છે ? તેના જવાબરૂપે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે અનુયોગની અનુજ્ઞા સ્વીકાર્યા પછી ધીર એવા અનુયોગી આચાર્ય યોગ્ય શિષ્યોને વ્યાખ્યાન આપવારૂપ અનુયોગનું વિધિપૂર્વક પાલન અને ગણની અનુજ્ઞા સ્વીકાર્યા પછી ધીર એવા ગણધર આચાર્ય યોગ્ય શિષ્યોને યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તાવવારૂપ ગણનું વિધિપૂર્વક પાલન, ત્યાં સુધી કરે છે કે જ્યાં સુધી ક્રમે કરીને તેઓને જીવનનો ચરમકાળ પ્રાપ્ત થાય. તેથી જીવનના ચરમકાળમાં અનુયોગાચાર્ય અને ગણાચાર્ય શું કરવું જોઈએ ? તે દર્શાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રીએ ‘અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞા’ વસ્તુ પછી ‘સંલેખના’ વસ્તુ કહેવાની પૂર્વગાથામાં પ્રતિજ્ઞા કરેલ છે; કેમ કે જીવનનો અંતિમ સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સાધુઓને સંલેખના કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે. ॥૧૩૬૬॥

અવતરણિકા :

સંલેખનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સંલેખનાને કહે છે=વ્યુત્પત્તિઅર્થને આશ્રયીને ‘સંલેખના’ શબ્દનું લક્ષણ કરતાં કહે છે —

ગાથા :

સંલેહણા ઇહં ચલુ તવકિરિયા જિણવરેહિં પણ્ણત્તા ।

જં તીએ સંલિહિજ્જહિં દેહકસાયાહિં ણિઅમેણં ॥૧૩૬૭॥

અન્વયાર્થ :

ઇહં=અહીં=સંલેખના વસ્તુકના પ્રક્રમમાં, જિણવરેહિં=જિનવર વડે સંલેહણા=સંલેખના તવકિરિયા=તપ-

ક્રિયા પળ્લપ્તા=પ્રજ્ઞપ્ત છે; જં=જે કારણથી તીર્ણ=તેના વડે=તપ-ક્રિયા વડે, ણિઅમેણં=નિયમથી દેહકસાયાઇ=દેહ, કષાયાદિ સંલિહિજ્જઇ=સંલેખાય છે=કૃશ કરાય છે.

★ 'ખલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

સંલેખના નામની પાંચમી વસ્તુના પ્રક્રમમાં જિનવર વડે સંલેખના તપ-ક્રિયા પ્રજ્ઞપ્ત છે; જે કારણથી તપ-ક્રિયા વડે નિયમથી દેહ, કષાયાદિ કૃશ કરાય છે.

ટીકા :

સંલેખના ઇહાં ખલુ પ્રક્રમે તપઃક્રિયા વિચિત્રા જિનવરૈઃ પ્રજ્ઞપ્તા, કિમિત્યાહ-યદ્-યસ્માત્તયા સંલિખ્યતે=કૃષીક્રિયતે દેહકષાયાદિ બાહ્યમાન્તરં ચ નિયમેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૬૭॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રક્રમમાં=સંલેખના નામની પાંચમી વસ્તુના પ્રક્રમમાં, જિનવર વડે વિચિત્ર એવી તપ-ક્રિયા=વિવિધ પ્રકારની તપ અને ક્રિયા, સંલેખના પ્રજ્ઞપ્ત છે=પ્રજ્ઞપાત્ર છે.

કેમ ? અર્થાત્ વિચિત્ર એવી તપ-ક્રિયારૂપ સંલેખના જિનવર વડે કેમ પ્રજ્ઞપ્ત છે ? એથી કહે છે -

જે કારણથી તેના વડે=વિચિત્ર એવી તપ-ક્રિયા વડે, નિયમથી બાહ્ય અને આંતર એવા દેહ, કષાયાદિ સંલેખાય છે=કૃશ કરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુએ જીવનના ચરમ સમયે સંલેખના કરવાની હોય છે, તેથી પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રવ્રજ્યાવિધાન આદિનું વર્ણન કરતાં હવે ક્રમથી સંલેખનાનો પ્રક્રમ ચાલી રહ્યો છે. ત્યાં ભગવાને વિવિધ પ્રકારની તપ-ક્રિયાને 'સંલેખના' કહેલ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સંલેખનાને વિવિધ પ્રકારની તપ-ક્રિયા સાથે શું સંબંધ છે ? કે જેથી તપ-ક્રિયાને સંલેખના કહી ? તેથી કહે છે -

સંલેખના એટલે કૃશ કરવાની ક્રિયા. જીવનના ચરમ સમયે જે તપ-ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેનાથી નક્કી બાહ્ય એવું શરીર કૃશ થાય છે અને અંતરંગ એવા કષાય વગેરે કૃશ થાય છે. આથી જે તપ-ક્રિયાથી નિયમથી દેહ, કષાયાદિ કૃશ થાય, તે તપ-ક્રિયાને સંલેખના કહેવાય છે. ॥૧૩૬૭॥

અવતરણિકા :

અતિપ્રસન્નપરિહારમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

અતિપ્રસંગના પરિહારને કહે છે -

ભાવાર્થ :

અહીં કોઈ કહે કે વિવિધ પ્રકારની તપ-ક્રિયા સંલેખના છે એમ સ્વીકારીએ તો, સંયમજીવનમાં સાધુ જે તપ-ક્રિયા કરે છે તેને પણ સંલેખના સ્વીકારવાનો અતિપ્રસંગ આવે. આ પ્રકારના અતિપ્રસંગને દૂર કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ગાથા :

ઓહેણં સવ્વ ચ્ચિઅ તવકિરિઆ જઇ વિ ઇરિસી હોઇ ।
તહ વિ અ ઇમા વિસિદ્ધા ઘિપ્પઇ જા ચરિમકાલમ્મિ ॥૧૩૬૮॥

અન્યથાર્થ :

જઇ વિ=જોકે ઓહેણં=ઓઘથી=સામાન્યથી, સવ્વ ચ્ચિઅ તવકિરિઆ=સર્વ જ તપ-ક્રિયા ઇરિસી=આવા પ્રકારની=સંલેખનારૂપ, હોઇ=હોય છે, તહ વિ અ=અને તોપણ ઇમા=આ=પ્રસ્તુતમાં જે તપ-ક્રિયા કહેવાય છે એ, વિસિદ્ધા=વિશિષ્ટ ઘિપ્પઇ=ગ્રહણ કરાય છે, જા=જે ચરિમકાલમ્મિ=ચરમકાળમાં થાય છે.

ગાથાર્થ :

જોકે ઓઘથી સર્વ જ તપ-ક્રિયા સંલેખનારૂપ હોય છે, તોપણ પ્રસ્તુતમાં જે તપ-ક્રિયા કહેવાય છે એ વિશિષ્ટ ગ્રહણ કરાય છે, જે ચરમકાળમાં થાય છે.

ટીકા :

ઓઘેન=સામાન્યેન સર્વેવ તપઃક્રિયા આદિત આરમ્ભ્ય યદ્યપીદૃશી=દેહકષાયોદિસંલેખનાત્મિકા ભવતિ, તથાપિ ચૈષા પ્રસ્તુતા વિશિષ્ટા ગૃહ્યતે તપઃક્રિયા, યા ચરમકાલે દેહત્યાગાયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૬૮॥

ટીકાર્થ :

જોકે ઓઘથી=સામાન્યથી, આદિથી આરંભીને=સંયમજીવનની શરૂઆતથી માંડીને, સર્વ જ તપ-ક્રિયા આવી છે=દેહ, કષાયોદિની સંલેખના આત્મિકા છે=દેહ, કષાયોદિને કૃશ કરનારી છે, અને તોપણ પ્રસ્તુત એવી આ તપ-ક્રિયા=પ્રસ્તુતમાં જે તપ-ક્રિયા કહેવાય છે એ તપ-ક્રિયા, વિશિષ્ટ ગ્રહણ કરાય છે, જે ચરમકાળમાં દેહના ત્યાગ માટે થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

‘સંલેખના’ એટલે દેહ, કષાયોદિને કૃશ કરનારી તપ-ક્રિયા. આ પ્રકારનો ‘સંલેખના’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ સંયમજીવનની સર્વ જ તપ-ક્રિયામાં ઘટે છે; કેમ કે સાધુ સંયમ ગ્રહણ કરે છે ત્યારથી આરંભીને સંયમજીવનમાં જે જે તપ-ક્રિયા કરે છે, તે સર્વ તપ-ક્રિયા દેહ પ્રત્યેના મમત્વનો ત્યાગ કરવા માટે કરાતી હોવાથી દેહને કૃશ કરે છે, અંતરંગ કષાયના ભાવોનો ત્યાગ કરવા માટે કરાતી હોવાથી કષાયોને કૃશ કરે છે, તેમ જ અંતરંગ વીર્યની ચંચલતાનો ત્યાગ કરવા માટે કરાતી હોવાથી યોગોના ચાંચલ્યને પણ કૃશ કરે છે. આથી સંયમજીવનના પ્રારંભથી માંડીને કરાતી સર્વ જ તપ-ક્રિયાને ‘સંલેખના’ કહેવાનો અતિપ્રસંગ આવે.

તે અતિપ્રસંગના નિવારણ અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે સંલેખના દ્વારમાં દેહ, કષાયાદિને કૃશ કરવા સ્વરૂપ જે તપ-ક્રિયા કહેલ છે, તે વિશિષ્ટ પ્રકારની તપ-ક્રિયા ગ્રહણ કરાય છે, જે વિશિષ્ટ એવી તપ-ક્રિયા જીવનના ચરમકાળમાં દેહનો ત્યાગ કરવા માટે થાય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે સાધુ સંયમજીવનના પ્રારંભથી જે જે તપ અને જે જે ક્રિયાઓ કરે છે, તે પણ દેહ, કષાયો અને યોગોના અસ્થૈર્યને કૃશ કરવા અર્થે જ છે; તોપણ શાસ્ત્રોથી સંપન્ન થયેલા ઋષિ સંયમજીવનનાં સર્વ ઉચિત કૃત્યો કરીને જીવનના ચરમકાળે વિશિષ્ટ પ્રકારના ઉત્તરભવની પ્રાપ્તિ માટે જે વિશિષ્ટ પ્રકારે તપ અને ક્રિયાઓ કરે છે, તે દેહાદિને સર્વથા કૃશ કરીને દેહનો ત્યાગ કરવા અર્થે છે. તેથી તેને અહીં ‘સંલેખના’ કહેલ છે.

વળી તે સંલેખનામાં વીર્યના પ્રકર્ષથી ઉદ્દમ કરવામાં આવે તો સંલેખનાકાળમાં જ જીવને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા વીર્યના પ્રકર્ષથી ઉદ્દમ કરવા છતાં સંસારના કારણીભૂત એવા સર્વ કર્મોનો નાશ નહીં થવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય, તોપણ તે જીવને યોગમાર્ગ માટે અત્યંત ઉપકારક એવો ઉત્તરભવ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી વીર્યના પ્રકર્ષ અર્થે ચરમ સમયે કરાતી વિશિષ્ટ તપ-ક્રિયાને પ્રસ્તુતમાં “સંલેખના” કહેલ છે. ॥૧૩૬૮॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૬૭માં ‘સંલેખના’ શબ્દનું વ્યુત્પત્તિ અર્થને આશ્રયીને કરેલ લક્ષણ સાધુની સંયમજીવનની સર્વ જ તપ-ક્રિયામાં અતિવ્યાપ્ત થતું હતું, તે અતિવ્યાપ્તિના નિવારણ અર્થે ગ્રંથકારશ્રીએ પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે જીવનના ચરમકાળમાં કરાતી એવી વિશિષ્ટ તપ-ક્રિયા જ સંલેખનારૂપે ગ્રહણ કરાય છે. તેથી ગણિ આદિ પદનું પાલન કર્યા પછી સાધુઓ જે વિશિષ્ટ તપ-ક્રિયારૂપ સંલેખના કરે છે, એને જ કહે છે —

ગાથા :

परिपालिकुण विहिणा गणिमाइपयं जईणमिअमुचिअं ।

अब्भुज्जओ विहारो अहवा अब्भुज्जयं मरणं ॥१३६९॥

અવ્યથાર્થ :

गणिमाइपयं=ગણિ આદિ પદને વિહિणा=વિધિથી परिपालिकुण=પરિપાલન કરીને जईणं=યતિઓને इअं=આ=ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવે છે એ, उचिअं=ઉચિત છે : अब्भुज्जओ विहारो=અભ્યુદયત વિહાર, अहवा=અથવા अब्भुज्जयं मरणं=અભ્યુદયત મરણ.

ગાથાર્થ :

ગણિ આદિ પદનું વિધિથી પરિપાલન કરીને યતિઓને આ ઉચિત છે : (૧) અભ્યુદયત વિહાર, (૨) અથવા અભ્યુદયત મરણ.

ટીકા :

પરિપાલ્ય વિધિના-સૂત્રોક્તેન ગણ્યાદિપદમ્, આદિશબ્દાદુપાધ્યાયાદિપરિગ્રહઃ, યતીનામુચિતમિદં ચરમકાલે, યદુત-અભ્યુદયતો વિહારઃ-જિનકલ્પાદિરૂપઃ અથવાઽભ્યુદયતં મરણં-પાદપોપગમનાદીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૬૯॥

ટીકાર્થ :

ગણિ આદિ પદને સૂત્રોક્ત વિધિથી=શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલ વિધિથી, પરિપાલન કરીને ચરમકાળમાં યતિઓને આ ઉચિત છે, જે યદુતથી બતાવે છે — જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદયત વિહાર અથવા પાદપોપગમનાદિ અભ્યુદયત મરણ. ‘આદિ’ શબ્દથી=“ગણ્યાદિ”માં રહેલા ‘આદિ’ શબ્દથી, ઉપાધ્યાયાદિનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞા વસ્તુમાં ગણિ આદિ પદના પરિપાલનની વિધિ બતાવી, તે વિધિ અનુસાર ગણિ આદિ પદનું પરિપાલન કર્યા પછી જીવનના ચરમકાળમાં સાધુઓને આ કરવું ઉચિત છે —

જો આયુષ્ય અધિક હોય અને સામર્થ્ય હોય તો, અસંગભાવને અનુકૂળ સુદૃઢ વ્યાપાર થાય તેવો જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારવો, અથવા જો આયુષ્ય અલ્પ જણાય તો, સંયમના કંડકોના પ્રકર્ષનું અને લેશ્યાશુદ્ધિના પ્રકર્ષનું કારણ એવા અપ્રમાદભાવમાં સુદૃઢ યત્ન કરવા સ્વરૂપ પાદપોપગમનાદિરૂપ અભ્યુદયત મરણ સ્વીકારવું. ॥૧૩૬૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ચરમકાળમાં અભ્યુદયત વિહાર કે અભ્યુદયત મરણ સ્વીકારવું ઉચિત છે. ત્યાં વિચારકને પ્રશ્ન થાય કે અભ્યુદયત વિહારને સંલેખના કહી શકાયે નહીં, છતાં સંલેખના દ્વારમાં અભ્યુદયત વિહારને કેમ કહ્યો ? તેથી હવે અભ્યુદયત વિહાર સંલેખના નહીં હોવા છતાં સંલેખના સમાન જ છે, એમ બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

एसो अ विहारो वि हु जम्हा संलेहणासमो चेव ।

ता ण विरुद्धो णेओ एत्थं संलेहणादारे ॥१३७०॥

અન્યથાર્થ :

एसो अ=अने आ=अभ्युदयत, विहारो वि=विहार પણ जम्हा=જે કારણથી સંલેહણાસમો ચેવ=

સંલેખનાસમ જ છે, તા=તે કારણથી એથં સંલેખનાદારે=આ સંલેખના દારમાં (અભ્યુદય વિહાર) વિરુદ્ધો=વિરુદ્ધ જાણવો નહીં.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને અભ્યુદય વિહાર પણ જે કારણથી સંલેખના સમાન જ છે, તે કારણથી આ સંલેખના દારમાં અભ્યુદય વિહાર વિરુદ્ધ જાણવો નહીં.

ટીકા :

एष च विहारोऽभ्युद्यतः यस्मात् संलेखनासम एव वर्तते, तत्=तस्मान्न विरुद्धो ज्ञेयः अत्र प्रस्तुते संलेखनाद्वारे भण्यमान इति गाथार्थः ॥૧૩૭૦॥

ટીકાર્થ :

અને આ=અભ્યુદય, વિહાર જે કારણથી સંલેખનાસમ જ વર્તે છે, તે કારણથી પ્રસ્તુત એવા આ સંલેખના દારમાં ભણ્યમાન=કહેવાતો એવો અભ્યુદય વિહાર, વિરુદ્ધ જાણવો નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને સંપત્ર થયેલા સાધુ ગણિ આદિ પદનું સ્વશક્તિ અનુસાર પાલન કરીને જીવનના ચરમકાળમાં પોતાની શક્તિને અનુરૂપ જિનકલ્પાદિરૂપ જે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે છે, તે અભ્યુદય વિહાર સંલેખના જેવો જ છે. અર્થાત્ મરણ નજીક આવે ત્યારે અભ્યુદય મરણ સ્વીકારનારા સાધુ, જેમ દેહ, કષાય અને યોગોનું ચાંચલ્ય અત્યંત કૃશ થાય તેવી વિશિષ્ટ પ્રકારની તપ-ક્રિયા કરે છે, તેમ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા સાધુ પણ દેહાદિ અત્યંત કૃશ થાય તેવી વિશિષ્ટ પ્રકારની તપ-ક્રિયા કરે છે. આથી અભ્યુદય વિહાર પણ સંલેખના જેવો જ છે.

આશય એ છે કે જેમ અભ્યુદય મરણ સ્વીકારીને પાદપોપગમનાદિ અનશનવાળા મહાત્માઓ અસંગભાવના પ્રકર્ષ અર્થે ઉદ્યમ કરે છે, તેમ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારીને જિનકલ્પી આદિ મહાત્માઓ દેહ પ્રત્યે અત્યંત નિરપેક્ષ થઈને ધ્યાનમાં સુદૃઢ વ્યાપાર કરીને અસંગભાવની વૃદ્ધિ અર્થે યત્ન કરે છે. આથી અભ્યુદય વિહાર સંલેખનાતુલ્ય જ હોવાથી, સંલેખના દારમાં જેમ સંલેખનાસ્વરૂપ અભ્યુદય મરણનું કથન કરાયું છે, તેમ સંલેખનાતુલ્ય અભ્યુદય વિહારનું કરાતું કથન પણ વિરોધી નથી. ॥૧૩૭૦॥

ગાથા :

भणिरूप इमं पढमं लेसुद्देसेण पच्छओ वोच्छं ।

दाराणुवाइगं चिअ सम्मं अब्भुज्जयं मरणं ॥૧૩૭૧॥

અન્યથાર્થ :

પઢમં=પ્રથમ ઇમં=આને=અભ્યુદય વિહારને, લેસુદ્દેસેણ=લેશોદેશથી=સંક્ષેપથી, ભણિરૂપ=કહીને

પચ્છઓ=પાછળથી દારાણુવાઇગં ચિઅ=દારના અનુપાતી એવા જ અભ્યુદય મરણને સમ્યં વોચ્છં=હું સમ્યક્ કહીશ.

ગાથાર્થ :

પ્રથમ અભ્યુદય વિહારને સંક્ષેપથી કહીને પાછળથી દારના અનુપાતી એવા જ અભ્યુદય મરણને હું સમ્યક્ કહીશ.

ટીકા :

ખણિત્વા એનમ્=અભ્યુદયવિહારં પ્રથમં લેશોદેશેન=સંક્ષેપેણ, પૃષ્ઠતઃ=ઊર્ધ્વ વક્ષ્યે દ્વારાનુપાત્યેવ પ્રસ્તુતમિત્યર્થઃ સમ્યક્=સિદ્ધાન્તનીત્યાઽભ્યુદયતં મરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૭૧॥

ટીકાર્થ :

પ્રથમ આને=અભ્યુદય વિહારને, લેશોદેશથી=સંક્ષેપથી, કહીને પાછળથી=ઊર્ધ્વ=આગળ, દારના અનુપાતી એવા જ પ્રસ્તુત અભ્યુદય મરણને, હું સમ્યક્=સિદ્ધાન્તની નીતિથી, કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે અભ્યુદય વિહાર સંલેખના સમાન જ છે, તેથી સંલેખના દ્વારમાં કહેવાતો અભ્યુદય વિહાર વિરુદ્ધ નથી. માટે હવે ગ્રંથકારશ્રી પ્રસ્તુત ગાથામાં પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે પ્રથમ અભ્યુદય વિહારને સંક્ષેપથી કહીને પછી સંલેખના દ્વારના વિષયભૂત જ એવા પ્રસ્તુત અભ્યુદય મરણને હું સમ્યક્ કહીશ. ॥૧૩૭૧॥

* અભ્યુદય વિહાર *

અવતરણિકા :

તત્ર દ્વારગાથામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં=અભ્યુદય વિહારના વિષયમાં, દ્વારગાથાને કહે છે —

ગાથા :

અવ્વોચ્છિત્તીમણ પંચ તુલણ ઉવગરણમેવ પરિકમ્મે ।

તવસત્તસુણ્ણત્તે ઉવસગ્ગસહે અ વડરુક્કહે ॥૧૩૭૨॥ દારગાથા ॥

અન્યાર્થ :

અવ્વોચ્છિત્તીમણ=અવ્યવસ્થિતિ મન, પંચ તુલણ=પાંચની તુલના, ઉવગરણમેવ=ઉપકરણ જ, પરિકમ્મે=પરિકર્મ, તવસત્તસુણ્ણત્તે ઉવસગ્ગસહે અ=તપ-સત્ત્વ-શ્રુત-એકત્વવિષયક અને ઉપસર્ગસહવિષયક (ભાવનાઓ), વડરુક્કહે=વટવૃક્ષ.

ગાથાર્થ :

અવ્યવસ્થિતિ મન, પાંચની તુલના, ઉપકરણ જ, પરિકર્મ, તપ-સત્ત્વ-શ્રુત-એકત્વ અને ઉપસર્ગસહ વિષયક ભાવનાઓ, વટવૃક્ષ.

ટીકા :

અવ્યવસ્થિતિમનઃ પ્રયુક્તે, તથા પજ્ઞાનામાચાર્યાદીનાં તુલના સ્વયોગ્યવિષયા, ઉપકરણમેવેતિ વક્તવ્યમ્, ડચિતં પરિકર્મ=ઇન્દ્રિયાદિજયઃ, તપઃસત્ત્વશ્રુતૈકત્વેષૂપસર્ગસહશ્ચેતિ પજ્ઞ ભવન્તીત્યર્થઃ ભાવનાઃ, વટવૃક્ષ ઇત્યપવાદાત્તદ્યઃ પ્રતિપદ્યત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૭૨॥

ટીકાર્થ :

અવ્યવસ્થિતિવાળા મનને કરે છે, તથા આચાર્યાદિ પાંચની પોતાને યોગ્ય વિષયવાળી તુલના થાય છે, ઉપકરણ જ એ પ્રકારે વક્તવ્ય છે, ઉચિત એવું પરિકર્મ=ઇન્દ્રિયાદિનો જય, તપ-સત્ત્વ-શ્રુત-એકત્વવિષયક અને ઉપસર્ગસહ : એ પ્રકારે પાંચ ભાવનાઓ થાય છે, વટવૃક્ષ એટલે અપવાદથી તેની અધઃ=વડના વૃક્ષની નીચે, સ્વીકારે છે=જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૧૩૭૨॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વ્યાસથી અર્થને કહે છે=પૂર્વગાથામાં અભ્યુદય વિહારનાં જે દશ દ્વારો બતાવ્યાં તેના વિસ્તારથી અર્થને કહે છે. તેમાં પ્રથમ ‘અવ્યવસ્થિતિમન’ દ્વારનું સ્વરૂપ ગાથા ૧૩૭૨ સુધી દર્શાવે છે —

ગાથા :

સો પુલ્વાવરકાલે જાગરમાણો ડ ધમ્મજાગરિઅં ।
ઉત્તમપસત્થજ્ઞાણો હિઅણ્ણ ઇમં વિચિત્તેઙ્ગ ॥૧૩૭૩॥

અભ્યયાર્થ :

પુલ્વાવરકાલે=પૂર્વ-અપરકાળમાં=રાત્રિના પૂર્વકાળમાં કે રાત્રિના અપરકાળમાં, જાગરમાણો=જાગતા, ધમ્મજાગરિઅં=ધર્મજાગરિકાને (કરતા,) ઉત્તમપસત્થજ્ઞાણો=ઉત્તમ પ્રશસ્ત ધ્યાનવાળા સો=તે= વૃદ્ધ થયેલા તે ગણધર આચાર્ય, હિઅણ્ણ=હૃદયથી ઇમં=આને=આગળમાં કહેવાશે એને, વિચિત્તેઙ્ગ=ચિંતવે છે.

★ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં રહેલ ‘ડ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

રાત્રિના પૂર્વકાળમાં કે અપરકાળમાં જાગતા, ધર્મજાગરિકાને કરતા, ઉત્તમ પ્રશસ્ત ધ્યાનવાળા તે વૃદ્ધ થયેલા ગણધર આચાર્ય હૃદયથી આગળમાં કહેવાશે એ વિચારે છે.

ટીકા :

સઃ ગણી વૃદ્ધઃ સન્ પૂર્વાપરકાલે સુપ્તઃ સુપ્તોત્થિતો વા રાત્રૌ જાગ્રદ્ ધર્મજાગરિકાં=ધર્મચિન્તાં કુર્વન્નિત્યર્થઃ ઉત્તમપ્રશસ્તધ્યાનઃ=પ્રવૃદ્ધશુભયોગઃ હૃદયેનેદં=વક્ષ્યમાણં વસ્તુ વિચિન્તયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૭૩॥

ટીકાર્થ :

પૂર્વ-અપરકાળમાં=રાત્રિના પૂર્વકાળમાં કે રાત્રિના અપરકાળમાં, સુપ્ત અથવા સુપ્તોત્થિત એવા રાત્રિમાં જાગતા અર્થાત્ સંથારામાં સૂતેલા હોવા છતાં રાત્રિમાં જાગતા અથવા તો સૂઈને સંથારામાંથી ઊઠેલા એવા રાત્રિમાં જાગતા, ધર્મજાગરિકાને=ધર્મચિંતાને, કરતા, ઉત્તમ પ્રશસ્ત ધ્યાનવાળા=પ્રવૃદ્ધ શુભયોગવાળા=પ્રકૃષ્ટ રીતે વૃદ્ધિ પામેલા શુભવ્યાપારવાળા, વૃદ્ધ છતાં તે ગણિ=વૃદ્ધ થયેલા તે ગણધર આચાર્ય, હૃદયથી આને=વક્ષ્યમાણ વસ્તુને, ચિંતવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પોતાના ગુરુ પાસેથી ગણધર પદવી સ્વીકાર્યા પછી તે ગણધર આચાર્ય ગચ્છની ચિંતા કરવામાં સદા રત હોય છે, તેથી તે વખતે રાત્રે ધર્મજાગરિકા કરે તોપણ ગચ્છના સાધુઓને કઈ રીતે તત્ત્વ પ્રાપ્ત થશે ? તેની ચિંતામાં વ્યસ્ત હોય છે, અથવા સ્વભૂમિકા અનુસાર પોતાને શું કરવું ઉચિત છે ? તેની ચિંતામાં વ્યસ્ત હોય છે.

તે ગણધર આચાર્ય જ્યારે વૃદ્ધ થાય છે ત્યારે, રાત્રિના પૂર્વકાળમાં કે રાત્રિના પશ્ચાત્કાળમાં સંથારામાં સૂતેલા હોવા છતાં જાગતા હોય અથવા તો સૂઈને સંથારામાં ઊઠીને બેઠેલા હોય, તે અવસરે રાત્રિમાં જાગતા તેઓ ધર્મચિંતા કરે છે. વળી તેઓ ઉત્તમ એવા પ્રશસ્ત ધ્યાનવાળા હોય છે અર્થાત્ તેઓ વિચારે છે કે “ગણધર પદવી સ્વીકારીને અત્યાર સુધી મેં સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરી છે, હવે મારે વિશેષ ઉચિત શું કરવું જોઈએ ? જેથી મારા સંસારનો શીઘ્ર ઉચ્છેદ થાય ?” આ પ્રકારના વૃદ્ધિ પામેલા શુભયોગવાળા તેઓ હોય છે.

આવા પ્રકારના વૃદ્ધ થયેલા તે ગણધર આચાર્ય આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે એ વસ્તુને વિચારે છે. ॥૧૩૭૩॥

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વૃદ્ધ થયેલા ગણિ વક્ષ્યમાણ વસ્તુને ચિંતવે છે. તેથી હવે તે ચિંતવન જ બતાવે છે —

ગાથા :

અણુપાલિઓ ડીહો પરિઆઓ વાયણા તહા દિણ્ણા ।

ણિપ્પાઙ્ગા ય સીસા મજ્ઝં કિં સંપયં જુત્તં? ॥૧૩૭૪॥

અન્વયાર્થ :

દીહો પરિઆઓ=દીર્ઘ પર્યાય અણુપાલિઓ ડ=અનુપાલન કરાવો જ છે, તહા=તથા વાયણા દિણ્ણા=

વાચના અપાઈ છે સીસા ય ણિપ્પાઙ્ગઆ=અને શિષ્યો નિષ્પન્ન કરાયા છે. સંપયં મજ્ઞં કિં જુત્તં ?=હવે મારે શું યુક્ત છે ?

ગાથાર્થ :

સંયમનો દીર્ઘ પર્યાય પળાયો જ છે, અને વાચના અપાઈ છે અને શિષ્યો નિષ્પન્ન કરાયા છે. હવે મારે શું યુક્ત છે ?

ટીકા :

અનુપાલિત એવ દીર્ઘ: પર્યાય: પ્રવ્રજ્યારૂપ:, વાચના તથા દત્તા ઉચિતેભ્ય:, નિષ્પાદિતાશ્ચ શિષ્યા:, કૃત ઋણમોક્ષ:, મમ કિં સામ્પ્રતં યુક્તમ્ ? એતચ્ચિન્તયતીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૩૭૪॥

ટીકાર્થ :

પ્રવ્રજ્યારૂપ દીર્ઘ પર્યાય અનુપાલન કરાયો જ છે, અને ઉચિતોને=યોગ્ય શિષ્યોને, વાચના અપાઈ છે અને શિષ્યો નિષ્પન્ન કરાયા છે=શાસ્ત્રાધ્યયનાદિ ઉચિત કૃત્યોથી શિષ્યો તૈયાર કરાયા છે, ઋણનો મોક્ષ કરાયો છે. હવે મારે શું યુક્ત છે ? એને ચિંતવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગણધર આચાર્ય ગણધરપદને યોગ્ય સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરતાં કરતાં જ્યારે વૃદ્ધ થાય છે, ત્યારે ધર્મજાગરિકા કરતાં ચિંતવે છે કે મેં દીર્ઘકાળ સુધી પ્રવ્રજ્યાનું સમ્યક્ પાલન કરેલ છે, ગુરુ પાસેથી અનુયોગની અનુજા મેળવ્યા પછી મેં યોગ્ય શિષ્યોને વાચના આપી છે, તેમ જ ગુરુ પાસેથી ગણની અનુજા મેળવ્યા પછી મેં શાસ્ત્રોના પરમાર્થનો બોધ કરાવીને શિષ્યોને ગીતાર્થ બનાવ્યા છે.

આથી હું ઋણમુક્ત થયો છું અર્થાત્ ભગવાનના શાસનનો પરમાર્થ પમાડીને ગુરુએ મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે, તે ઉપકારનું ઋણ આ ભગવાનના શાસનને અન્ય યોગ્ય જીવોમાં સંક્રમણ કરવા દ્વારા મેં ચૂકવ્યું છે. માટે હવે મારે શું કરવું ઉચિત છે ? જેથી મને એકાંતે હિતની પ્રાપ્તિ થાય ? આ પ્રકારનું ચિંતવન તે વૃદ્ધ ગણધર આચાર્ય રાત્રે ધર્મજાગરિકામાં કરે છે. ॥૧૩૭૪॥

ગાથા :

કિણ્ણુ વિહારેણઽબ્બુજ્જણેણ વિહરમઽણુત્તરગુણેણં ।

ઉય અબ્બુજ્જયસાસણેણ વિહિણા અણુમરામિ ॥૧૩૭૫॥

અન્યથાર્થ :

કિણ્ણુ અણુત્તરગુણેણં અબ્બુજ્જણેણ વિહારેણ વિહરમિ ?=શું હું અનુત્તર ગુણવાળા અભ્યુદય વિહાર વડે વિહરું ? ઉય અબ્બુજ્જયસાસણેણ=કે અભ્યુદય શાસન વડે વિહિણા=વિધિથી અણુમરામિ=હું મૃત્યુને અનુસરું ?

ગાથાર્થ :

શું હું અનુત્તર ગુણવાળા અભ્યુદય વિહાર વડે વિચરું કે અભ્યુદય શાસન વડે વિધિથી હું મૃત્યુને અનુસરું ?

ટીકા :

કિન્તુ વિહારેણાભ્યુદયતેન જિનકલ્પાદિના વિહારામ્યનુત્તરગુણેન એતત્કાલાપેક્ષયા, ઉતાભ્યુદયતશાસનેન વિધિના-સૂત્રોક્તેનાનુમિયે? इति ગાથાર્થઃ ॥૧૩૭૫॥

ટીકાર્થ :

આ કાલની અપેક્ષાથી=જીવનના ચરમકાળની અપેક્ષાથી, શું હું અનુત્તર ગુણવાળા જિનકલ્પાદિ અભ્યુદય વિહાર વડે વિહરું ? કે અભ્યુદય શાસન વડે=આત્માને અભ્યુદય અનુશાસન આપવા વડે, સૂત્રોક્ત વિધિથી=શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલી વિધિ પ્રમાણે, હું મરણને અનુસરું ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વૃદ્ધ થયેલા ગણધર આચાર્ય ધર્મજાગરિકામાં ચિંતવન કરે કે હવે મારે શું કરવું યુક્ત છે ? તે ચિંતવનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે “શું હું અનુત્તર ગુણવાળા જિનકલ્પાદિ અભ્યુદય વિહાર વડે વિહરું ? કે અભ્યુદય શાસન વડે વિધિપૂર્વક મૃત્યુને સ્વીકારું ?” એ પ્રમાણે તે વૃદ્ધ ગણિ વિચારે છે.

આશય એ છે કે જીવમાં રહેલો અસંગભાવ વીતરાગતાનું પરમ બીજ છે અને જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદય વિહાર જીવમાં અનુત્તર કોટિની નિર્લેપતા પ્રગટાવનાર છે. તેથી તે ગણધર આચાર્ય વિચારે છે કે હું અભ્યુદય વિહારમાં યત્ન કરીને અસંગભાવને પામવા માટે પ્રકર્ષથી ઉદ્યમ કરું, અથવા આયુષ્ય અલ્પ હોય તો શાસ્ત્રમાં બતાવેલી વિધિથી આત્માને અત્યંત અનુશાસન આપવાની પ્રવૃત્તિથી મરણનું અનુસરણ કરું : આ બંને અવસ્થામાંથી કઈ અવસ્થા મારે માટે ઉચિત છે ?

એ પ્રકારનું ચિંતવન તે વૃદ્ધ આચાર્ય જીવનના ચરમકાળમાં કરે છે. ॥૧૩૭૫॥

ગાથા :

પારદ્વાવોચ્છિત્તી ઈર્ણિહ ઉચિઅકરણા ઇહરહા ઉ ।

વિરસાવસાણઓ ણો ઇત્થં દારસ્સ સંપાઓ ॥૧૩૭૬॥ દારં ॥

અવ્યવસ્થિતિમન :

ઈર્ણિહ=હવે=મૃત્યુ સમય નજીક આવે ત્યારે, ઉચિઅકરણા=ઉચિતના કરણથી પારદ્વાવોચ્છિત્તી=પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થાય છે. ઇહરહા ઉ=વળી ઈતરથા=ઉચિતના અકરણમાં, ણો=નથી=પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થતી નથી; વિરસાવસાણઓ=કેમ કે વિરસ અવસાન છે=સંયમજીવનનો અંતકાળ વિરસભાવવાળો છે. ઇત્થં=અહીં=ગાથા ૧૩૭૩થી ૧૩૭૬ના પૂર્વાર્ધ સુધીના કથનમાં, દારસ્સ સંપાઓ=દારનો સંપાત છે=અભ્યુદય વિહારના 'અવ્યવસ્થિતિમન' નામના પ્રથમ દ્વારની પ્રાપ્તિ છે.

ગાથાર્થ :

જીવનના ચરમકાળમાં ઉચિત કરવાથી પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થાય છે. વળી ઉચિત નહીં કરવામાં પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થતી નથી; કેમ કે સંયમજીવનનો અંતકાળ વિરસ ભાવવાળો છે. ગાથા ૧૩૭૩થી ૧૩૭૬ના પૂર્વાર્ધ સુધીના કથનમાં અભ્યુદય વિહારના 'અવ્યવસ્થિતિમન' નામના પ્રથમ દ્વારની પ્રાપ્તિ છે.

ટીકા :

પ્રારબ્ધાવ્યવસ્થિતિ:=પ્રવ્રજ્યાનિર્વહણમ્ખણ્ડં इदानीमुचितकरणाद्भवति, इतरथा तु=तदकरणे विरसावसानतः कारणात् न प्रारब्धाव्यवच्छितिः, तन्न्यूनत्वादिति । अत्र द्वारस्य-अव्यवच्छितिमनःसंज्ञितस्य सम्पात इति गाथार्थः ॥१३७६॥ (द्वारम्) ॥

ટીકાર્થ :

અત્યારે=મૃત્યુ સમય નજીક આવે ત્યારે, ઉચિતના કરણથી=ઉચિત કૃત્ય કરવાથી, પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ=અખંડ એવું પ્રવ્રજ્યાનું નિર્વહણ=ગ્રહણ કરેલ પ્રવ્રજ્યાનો અસ્ખલિત નિર્વાહ, થાય છે. વળી ઇતરથા=તેના અકરણમાં=જીવનના ચરમકાળમાં ઉચિત કૃત્ય નહીં કરવામાં, વિરસ અવસાનરૂપ કારણથી પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થતી નથી; કેમ કે તેનું ન્યૂનપણું છે=પ્રારબ્ધ એવી પ્રવ્રજ્યામાં જીવનના અંતકાળના કૃત્યનું ન્યૂનપણું છે.

અહીં અવ્યવસ્થિતિમન સંજ્ઞિત દ્વારનો સંપાત છે=ગાથા ૧૩૭૩થી ૧૩૭૬ના પૂર્વાર્ધ સુધીના કથનમાં અભ્યુદય વિહારના 'અવ્યવસ્થિતિમન' નામના પ્રથમ દ્વારની પ્રાપ્તિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં વૃદ્ધ થયેલા ગણધર આચાર્યનું ચિંતન બતાવ્યું કે “શું હું અભ્યુદય વિહારથી વિચરું કે અભ્યુદય શાસનથી વિધિપૂર્વક મૃત્યુને અનુસરું ?” એનાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે દર્શાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

જીવનના ચરમકાળમાં અભ્યુદય વિહાર કે અભ્યુદય મરણના સ્વીકારમાં ઉચિતનું કરણ થાય છે અને ઉચિતના કરણથી તે મહાત્માએ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને પ્રવ્રજ્યાનો જે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ નિર્વાહ કર્યો, તે નિર્વાહ અખંડ થાય છે. જો જીવનના ચરમકાળે અભ્યુદય વિહાર કે અભ્યુદય મરણ સ્વીકારવામાં ન આવે અને ગચ્છનું પાલન જ કરવામાં આવે તો, ઉચિતનું કરણ થાય નહીં, જેથી સંયમજીવનનો અંતિમકાળ વિરસ પ્રાપ્ત થાય, જેના કારણે પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થતી નથી.

આશય એ છે કે જિનાજ્ઞાનું પાલન કરવા અર્થે પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળથી માંડીને મહાત્માએ વીતરાગભાવની આસન્ન જવાના ઉદ્યમરૂપે સંયમજીવનમાં જે ઉચિત કૃત્યો કર્યા હોય, શાસ્ત્રાધ્યયન કર્યું હોય, અનુયોગ અને ગચ્છનું અનુપાલન કર્યું હોય; આમ છતાં જીવનના અંત સમયે અભ્યુદય વિહાર કે અભ્યુદય મરણરૂપે ઉચિત કૃત્ય કરવામાં ન આવે તો, ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનમાં તેટલું ન્યૂનપણું થવાથી વીતરાગભાવની

આસન્ન જવાના પ્રારંભેલા યત્નનો અખંડ નિર્વાહ થઈ શકે નહીં, જેથી પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થતી નથી. માટે વૃદ્ધ થયેલા ગણિએ જીવનના અંત સમયે ઉચિત કૃત્ય વિચારીને પ્રથમ પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિવાળું મન કરવું જોઈએ.

ગાથા ૧૩૭૩થી ૧૩૭૬માં ગ્રંથકારશ્રીએ જે કથન કર્યું, તેના દ્વારા “અવ્યવસ્થિતિમન” નામના પ્રથમ દ્વારની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે વૃદ્ધ થાય ત્યારે ગણધર આચાર્યે ધર્મજાગરિકામાં જેમ અંતસમયનું ઉચિત કૃત્ય વિચારવાનું છે, તેમ દરેક સાધુએ ધર્મજાગરિકામાં પોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ ઉચિત કૃત્ય વિચારવાનું છે કે “મેં સંયમ ગ્રહણ કરીને જે વીતરાગભાવની આસન્ન જવાના યત્નનો પ્રારંભ કર્યો છે, તે યત્નને હું ઉત્તરોત્તર તે તે ભૂમિકાને અનુરૂપ ઉચિત પ્રકારે કરીશ તો મારા પ્રારંભ કરાયેલા કૃત્યની અવ્યવસ્થિતિ થશે.” આમ વિચારીને પ્રવ્રજ્યા દરમિયાન ધર્મજાગરિકા કરતી વખતે મારી ભૂમિકા પ્રમાણે શું ઉચિત છે ? તેનો નિર્ણય કરીને તે જ પ્રમાણે ઉચિત કૃત્યો સાધુએ કરવાં જોઈએ.

જો સાધુ પોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ ઉચિત કૃત્યો કરે નહીં તો, અત્યાર સુધી સંયમની સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ અપ્રમાદભાવથી કરીને તે મહાત્મા પૂર્વ પૂર્વની ભૂમિકામાં સંપન્ન થયેલા હોય, તોપણ ઉત્તર-ઉત્તરની ભૂમિકાનાં ઉચિત કૃત્યો કર્યાં નહીં હોવાથી એટલા અંશે તે સાધુના સંયમમાં ન્યૂનતા પ્રાપ્ત થાય. તેથી સાધુ વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે ઉચિત કૃત્યનો વિચાર કરીને વિશેષ પ્રકારના ઉત્તરભવની પ્રાપ્તિ અર્થે પોતાની શારીરિકાદિ શક્તિ મુજબ અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે પોતાને ઉચિત કૃત્યોમાં યત્ન ન કરે તો પ્રારબ્ધની અવ્યવસ્થિતિ થાય નહીં. ॥૧૩૭૬॥

અવતરણિકા :

અભ્યુદયતવિહારાભ્યુદયમરણસ્વરૂપમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર અને અભ્યુદય મરણના સ્વરૂપને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવ્યાં, તેમાંના ‘અવ્યવસ્થિતિમન’ નામના પ્રથમ દ્વારનું ગાથા ૧૩૭૩થી ૧૩૭૬માં વિસ્તૃત સ્વરૂપ બતાવ્યું, તેમાં ગાથા ૧૩૭૫માં વૃદ્ધ ગણિનું અભ્યુદય વિહાર અને અભ્યુદય મરણવિષયક ચિંતન બતાવ્યું. તેથી હવે બે ગાથામાં પ્રાસંગિક રીતે અભ્યુદય વિહાર અને અભ્યુદય મરણનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

જિણસુદ્ધજહાલંદે તિવિહો અભ્બુજ્જઓ ઇહ વિહારો ।

અભ્બુજ્જયમરણં પિ અ પાઝગમઙ્ગિણિપરિણા ॥૧૩૭૭॥

અન્યચાર્ય :

ફહ=અહીં=પ્રવચનમાં, અભ્યુજ્જઓ વિહારો તિવિહો=અભ્યુદય વિહાર ત્રણ પ્રકારે છે : જિણસુદ્ધ-જહાલંદે=જિન-શુદ્ધ-યથાલંદ=જિનકલ્પિક, શુદ્ધપરિહારિક અને યથાલન્દિક. અભ્યુજ્જયમરણં પિ અ=અને અભ્યુદય મરણ પણ (ત્રણ પ્રકારે છે :) પાદગમડંગિણિપરિણા=પાદપોપગમ-ઈંગિની-પરિણા=પાદપોપગમન અનશન, ઈંગિતમરણ અનશન અને ભક્તપરિણા અનશન.

ગાથાર્થ :

પ્રવચનમાં અભ્યુદય વિહાર ત્રણ પ્રકારે છે : જિનકલ્પિક-શુદ્ધપરિહારિક-યથાલન્દિક. અને અભ્યુદય મરણ પણ ત્રણ પ્રકારે છે : પાદપોપગમન અનશન-ઈંગિતમરણ અનશન-ભક્તપરિણા અનશન.

ટીકા :

જિનશુદ્ધયથાલન્દા:=જિનકલ્પિકા: શુદ્ધપરિહારિકા: યથાલન્દિકાશ્ચેતિ ત્રિવિધોઽભ્યુદયતઃ ફહ=પ્રવચને વિહારઃ, અભ્યુદયતમરણમપિ ચ ફહ ત્રિવિધમિત્યાહ-પાદપોપગમનેઙ્ગિતપરિણા:=પાદપોપગમન-મિઙ્ગિતમરણં ભક્તપરિણા ચેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ । વ્યાસાર્થસ્ત્વસ્યાઃ પ્રસ્તુતં દ્વારમેવ ॥૧૩૭૭॥

ટીકાર્થ :

અહીં=પ્રવચનમાં, જિન-શુદ્ધ-યથાલંદો=જિનકલ્પિકો, શુદ્ધપરિહારિકો અને યથાલન્દિકો : આ પ્રમાણે અભ્યુદય વિહાર ત્રણ પ્રકારવાળો છે. અને અહીં=પ્રવચનમાં, અભ્યુદય મરણ પણ ત્રણ પ્રકારવાળું છે, એથી કહે છે=મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે — પાદપોપગમન-ઈંગિત-પરિણા=પાદપોપગમન, ઈંગિતમરણ અને ભક્તપરિણા.

આ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસથી અર્થ છે=મૂળગાથાનો સંક્ષેપથી અર્થ છે. વળી આનો વ્યાસથી અર્થ=મૂળગાથાનો વિસ્તારથી અર્થ, પ્રસ્તુત એવું દ્વાર જ છે=પંચવસ્તુ ગ્રંથના પાંચ દ્વારમાંનું પ્રસ્તુત એવું સંલેખના દ્વાર જ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર એટલે શક્તિના પ્રકર્ષથી અસંગભાવને પ્રાપ્ત કરવા માટે યત્ન કરવો. તે અભ્યુદય વિહાર ગીતાર્થ સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારીને કે શુદ્ધપરિહારિક થઈને કે યથાલન્દિક થઈને કરે છે.

વળી અભ્યુદય મરણ એટલે સર્વ ઉદયમથી દેહ-કષાયાદિને કૃશ કરવા માટે યત્ન કરવો. તે અભ્યુદય મરણ ગીતાર્થ સાધુ સ્વભૂમિકા અનુસાર પાદપોપગમન અનશન કે ઈંગિતમરણ અનશન કે ભક્તપરિણા અનશન સ્વીકારીને કરે છે.

આ પ્રમાણે ગાથાનો સંક્ષિપ્ત અર્થ છે. વળી આ ગાથાનો વિસ્તૃત અર્થ પ્રસ્તુત એવા સંલેખના દ્વાર ૩૫ જ છે, માટે ગ્રંથકારશ્રીએ સ્વતંત્ર વિસ્તૃત અર્થ બતાવેલ નથી. ॥૧૩૭૭॥

અવતરણિકા :

હવે વૃદ્ધ થયેલા ગણિ અભ્યુદય વિહારને ક્યારે સ્વીકારે છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

સયમેવ આઝકાલં ણાઝં પુચ્છિત્તુ વા બહું સેસં ।
સુબહુગુણલાભકંઘ્રી વિહારમભ્યુજ્જયં ભયડ ॥૧૩૭૮॥

અન્યથાર્થ :

સયમેવ પુચ્છિત્તુ વા=સ્વયં જ અથવા પૂછીને બહું સેસં=બહુ-શેષ એવા આઝકાલં=આયુકાળને ણાઝં=જાણીને સુબહુગુણલાભકંઘ્રી=સુબહુ ગુણોના લાભના કાંક્ષી એવા સાધુ અભ્યુજ્જયં વિહારં=અભ્યુદય વિહારને ભયડ=ભજે છે=સ્વીકારે છે.

ગાથાર્થ :

સ્વયં જ અથવા બીજાને પૂછીને બહુ-શેષ એવા આયુષ્યના કાળને જાણીને સુબહુ ગુણોના લાભના કાંક્ષી એવા સાધુ અભ્યુદય વિહારને સ્વીકારે છે.

ટીકા :

સ્વયમેવાયુઃકાલં જ્ઞાત્વા બહુ શેષ શ્રુતાતિશયેન, પૃષ્ટ્વા વા શ્રુતાતિશયયુક્તમન્યં બહુ શેષ જ્ઞાત્વા, સુબહુગુણલાભકાંક્ષી સન્ સાધુઃ વિહારં-ક્રિયારૂપમભ્યુદયતં ભજતે પ્રધાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૭૮॥

ટીકાર્થ :

શ્રુતના અતિશયથી સ્વયં જ બહુ-શેષ એવા આયુકાળને જાણીને અથવા શ્રુતના અતિશયથી યુક્ત એવા અન્યને પૂછીને બહુ-શેષ એવા આયુકાળને જાણીને, સુબહુ ગુણોના લાભના કાંક્ષી છતાં સાધુ=ધણા ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાના અભિલાષવાળા એવા સાધુ, અભ્યુદય પ્રધાન એવા ક્રિયારૂપ=સંયમની આચરણારૂપ, વિહારને ભજે છે=સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગણધર આચાર્ય જીવનના અંતકાળે શ્રુતના અતિશયથી સ્વયં અથવા શ્રુતના અતિશયવાળા અન્ય સાધુને પૂછીને આયુષ્યને બહુ શેષ જાણવા પ્રયત્ન કરે છે અર્થાત્ જીવનનું શેષ રહેલ આયુષ્ય સાવ ઓછું છે કે કાંઈક વધારે છે ? તેનો નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરે છે; અને પોતાનું આયુષ્ય બહુ શેષ હોય તો તેઓ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે છે, પરંતુ અભ્યુદય મરણ સ્વીકારતા નથી.

તેઓ અભ્યુદય વિહાર જ કેમ સ્વીકારે છે ? તે બતાવતાં કહે છે કે તેઓ ધણા ગુણોના લાભના આકાંક્ષી છે, તેથી તેઓ પોતાનું દીર્ઘ આયુષ્ય જાણીને અભ્યુદય પ્રધાન એવો ક્રિયારૂપ વિહાર સ્વીકારે છે અર્થાત્ વીતરાગભાવની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે પરંપરાએ કારણ એવો પૂર્વે જે સંયમની ક્રિયારૂપ વિહાર હતો તેના કરતાં વીતરાગભાવની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે પ્રધાન કારણ એવો આ સંયમની ક્રિયારૂપ વિહાર સ્વીકારે છે. ॥૧૩૭૮॥

અવતરણિકા :

પ્રસન્નમભિધાય પદ્મ તુલનેતિ દ્વારં વ્યાચિચ્છાસુરાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પ્રસંગને કહીને 'પંચ તુલના' એ પ્રકારના દ્વારને વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૬માં 'અવ્યવસ્થિતિમન' નામનું પ્રથમ દ્વાર પૂર્ણ થયેલ, ત્યારપછી ગાથા ૧૩૭૫માં ચિંતવન બતાવેલ કે "હું અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારું કે અભ્યુદય મરણ સ્વીકારું?" તેથી ગાથા ૧૩૭૭માં તે બંનેનું ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રાસંગિક રીતે સ્વરૂપ બતાવ્યું, ત્યારપછી ગાથા ૧૩૭૮માં અભ્યુદય વિહાર કેવા અવસરે સ્વીકારવો જોઈએ? તે પ્રાસંગિક રીતે બતાવ્યું.

હવે ગાથા ૧૩૭૨માં દર્શાવેલા અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારોમાંથી બીજા 'પંચ તુલના' નામના દ્વારના સ્વરૂપનું ગ્રંથકારશ્રી વ્યાખ્યાન કરે છે -

ગાથા :

ગણિત્વઙ્ગાયપવિત્તી શ્વેરગણચ્છેદ્દૈર્ ઇમે પંચ ।

પાયમહિગારિણો ઇહ તેસિ ઇમા હોઙ્ તુલણા ડ ॥૧૩૭૯॥

અન્યાર્થ :

ઇહ=અહીં=અભ્યુદય વિહારમાં, પાય=પ્રાય: ગણિત્વઙ્ગાયપવિત્તી શ્વેરગણચ્છેદ્દૈર્=ગણિ, ઉપાધ્યાય, પ્રવૃત્તિ, સ્થવિર, ગણાવચ્છેદક : ઇમે પંચ=આ પાંચ અધિગારિણો=અધિકારી છે. તેસિ ડ=વળી તેઓની=ગણિ આદિ પાંચની, ઇમા તુલણા=આ તુલના=આગળ બતાવાશે એ તુલના, હોઙ્=હોય છે.

ગાથાર્થ :

અભ્યુદય વિહારમાં પ્રાય: ગણિ, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર, ગણાવચ્છેદક : આ પાંચ અધિકારી છે. વળી ગણિ આદિ પાંચની આગળમાં બતાવાશે એ તુલના હોય છે.

ટીકા :

ગણી=ગચ્છાધિપાચાર્ય:, ઉપાધ્યાય:=સૂત્રપ્રદ:, પ્રવૃત્તિ:=ઉચિતે પ્રવર્તક:, સ્થવિર: સ્થિરીકરણાત્, ગણાવચ્છેદક:=ગણદેશપાલનાક્ષમ:, એતે પદ્મ પુરુષા: પ્રાય: અધિકારિણ ઇહ=અભ્યુદયવિહારે, એતેષામિયં=વક્ષ્યમાણા ભવતિ તુલનેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૩૭૯॥

ટીકાર્થ :

ગણિ=ગચ્છાધિપ આચાર્ય=ગચ્છના અધિપતિ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય=સૂત્રપ્રદ=સૂત્રોને આપનાર, પ્રવૃત્તિ=ઉચિતમાં પ્રવર્તક, સ્થિરીકરણથી સ્થવિર=ગચ્છના સાધુઓને સંયમમાં સ્થિર કરનાર હોવાથી સ્થવિર,

ગણાવચ્છેદક=ગણના દેશની પાલનામાં ક્ષમ=ગચ્છના એક ભાગનું પાલન કરવામાં સમર્થ :

આ પાંચ પુરુષો પ્રાયઃ અહીં=અભ્યુદય વિહારમાં, અધિકારી છે. આમની=ઉપર બતાવ્યા એ ગણિ આદિ પાંચની, આ=વક્ષ્યમાણ=આગળમાં કહેવાનારી, તુલના હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનમાં પોતાની ભૂમિકા અનુસારે ઉચિત કૃત્યો કર્યા પછી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા માટે, ગચ્છાધિપતિ, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર અને ગણાવચ્છેદક : આ પાંચ પ્રકારના સાધુઓ અધિકારી છે; કેમ કે આ પાંચેય પ્રકારના સાધુઓ ગીતાર્થ હોય છે, શાસ્ત્રથી પરિકર્મિત મતિવાળા હોય છે, પોતાના પદને અનુરૂપ ઉચિત કૃત્યો કરનારા હોય છે અને ગચ્છ પર ઉપકાર કરનારા હોય છે. માટે આ પાંચેય અભ્યુદય વિહારના અધિકારી છે અને તે પાંચેય સાધુઓ આગળમાં કહેવાશે એ પ્રકારની તુલના કરે છે અર્થાત્ પોતાના ગણિ આદિ પદ ભવિષ્યમાં જેઓમાં સ્થાપવાના છે, તેઓ પોતાના જેવી ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને તે પદનો પોતાના તુલ્ય જ સમ્યગ્ નિર્વાહ કરી શકે છે કે નહીં ? એનો નિર્ણય કરવારૂપ તુલના તેઓની પરીક્ષા કરવા દ્વારા કરે છે, જેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી સ્વયં આગળમાં બતાવે છે. ॥૧૩૭૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગણિ આદિ પાંચ પુરુષોની આગળમાં કહેવાનારી તુલના છે. તેથી હવે તે તુલનાનું સ્વરૂપ જ બતાવે છે —

ગાથા :

ગણણિક્ષેવિત્તિરિઓ ગણિસ્સ જો વા ઠિઓ જહિં ઠાણે ।

સો તં અપ્પસમસ્સ ડ ગણિક્ષેવઈં ઇત્તરં ચેવ ॥૧૩૮૦॥

અન્વયાર્થ :

ગણિસ્સ=ગણિનો ગણણિક્ષેવિત્તિરિઓ=ગણનિક્ષેપ ઇત્વરિક=અલ્પકાળવાળો, હોય છે. જો વા=અથવા જે જહિં ઠાણે=જે સ્થાનમાં ઠિઓ=સ્થિત હોય, સો=તે તં=તેને=તે સ્થાનને, ઇત્તરં ચેવ=ઇત્વર જ=અલ્પકાળ જ, અપ્પસમસ્સ ડ=આત્મસમમાં જ=પોતાના જેવા ગુણોવાળા અન્ય સાધુમાં જ, ગણિક્ષેવઈં=નિક્ષેપે છે=સ્થાપે છે.

ગાથાર્થ :

ગણિનો ગણનિક્ષેપ અલ્પકાળવાળો હોય છે. અથવા જે ઉપાધ્યાયાદિ જે સ્થાન ઉપર રહેલા હોય, તે ઉપાધ્યાયાદિ તે સ્થાનને અલ્પકાળ જ પોતાના જેવા ગુણોવાળા અન્ય સાધુમાં જ સ્થાપે છે.

ટીકા :

ગણનિક્ષેપ ઇત્વરઃ=પરિમિતકાલો ગણિનો ભવતિ, યો વા સ્થિતો યત્ર સ્થાને ઉપાધ્યાયાદૌ, સ તત્પદમાત્મસમસ્યૈવ નિક્ષિપતીત્વરમેવ અપરસ્ય સાધોરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૦॥

ટીકાર્થ :

ગણિનો ગણનિક્ષેપ ઈત્વર=પરિમિતકાલવાળો, હોય છે અર્થાત્ વૃદ્ધ ગણધર આચાર્ય દ્વારા પોતાના જેવા ગુણોવાળા અન્ય સાધુમાં કરાતું ગણધરપદનું સ્થાપન અલ્પકાળ માટે હોય છે. અથવા જે સાધુ ઉપાધ્યાયાદિ જે સ્થાનમાં રહેલા હોય, તે સાધુ તે પદને આત્મસમ જ અપર સાધુમાં=પોતાના સમાન ગુણોવાળા જ અન્ય સાધુમાં, ઈત્વર જ=અલ્પકાળ જ, નિક્ષેપે છે=સ્થાપે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગણિ આદિ જે જે સાધુ જે જે પદ પર સ્થિત હોય, તેઓ તે તે પદને પોતાના જેવા ગુણોવાળા અન્ય સાધુમાં અલ્પકાળ માટે સ્થાપે છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ગણિ આદિ આ પ્રમાણે શા માટે કરે છે ? તેથી કહે છે —

ગાથા :

પિચ્છમુ તાવ એ કેરિસયા હોંતિમસ્સ ઠાણસ્સ ? ।

જોગ્ગાણ વિ પાણં ણિવ્વહણં દુક્કરં હોઇ ॥૧૩૮૧॥

અન્યાર્થ :

પિચ્છમુ=અમે જોઈએ : એ=આ=તે તે પદ પર સ્થાપેલા નવા ગણિ આદિ, અસ્સ ઠાણસ્સ=આ સ્થાનને કેરિસયા=કેવા પ્રકારના હોંતિ ?=થાય છે ? (તે કારણથી પોતાના સમાન ગુણોવાળા અન્ય સાધુમાં અલ્પકાળ માટે પોતાના ગણિ આદિ પદને સ્થાપે છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે.)

ઉત્થાન :

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તે તે પદને યોગ્ય સાધુઓને જ ગણિ આદિ પદ આપવાનું છે, તો પછી અલ્પકાળ માટે તે તે પદ આપીને સાધુઓની પરીક્ષા કરવાનું શું પ્રયોજન ? તેથી કહે છે —

અન્યાર્થ :

પાણં=પ્રાયઃ જોગ્ગાણ વિ=યોગ્યોને પણ=યોગ્ય સાધુઓને પણ, ણિવ્વહણં=નિર્વહણ=તે તે પદનો નિર્વાહ, દુક્કરં=દુષ્કર હોઇ=હોય છે.

★ 'તાવ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અમે જોઈએ કે તે તે પદ પર સ્થાપેલા નવા ગણિ આદિ આ સ્થાનને કેવા પ્રકારના થાય છે ? તે કારણથી પોતાના સમાન ગુણોવાળા અન્ય સાધુમાં અલ્પકાળ માટે પોતાના ગણિ આદિ પદને સ્થાપે છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તે તે પદને યોગ્ય સાધુઓમાં જ તે તે પદ સ્થપાય છે, તો પછી અલ્પકાળ માટે તે તે પદ પર સ્થાપીને સાધુઓની પરીક્ષા કરવાનું શું પ્રયોજન ? તેથી કહે છે —

પ્રાયઃ કરીને તે તે પદને યોગ્ય સાધુઓને પણ તે તે પદનો નિર્વાહ કરવો દુષ્કર હોય છે, માટે તેઓની પરીક્ષા કરાય છે.

ટીકા :

પશ્યામસ્તાવદેતે=અભિનવાચાર્યાદયઃ કીદૃશા ભવન્ત્યસ્ય સ્થાનસ્ય પ્રસ્તુતસ્ય, ંચિતા ન વેતિ, અયોગ્યાનામનારોપણમેવેત્યાશંક્યાહ-યોગ્યાનામપિ સામાન્યેન પ્રાયો નિર્વહણં પ્રસ્તુતસ્ય દુષ્કરં ભવતિ, લોકસિદ્ધમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૧॥

ટીકાર્થ :

અમે જોઈએ : આ=અભિનવ આચાર્યાદિ=અલ્પકાળ માટે ગણિ આદિ પદ પર સ્થાપેલા નવા ગણિ આદિ, પ્રસ્તુત એવા આ સ્થાનને=પ્રસ્તુત એવા ગણિ આદિ પદને, કેવા પ્રકારના થાય છે ? ઉચિત કે નહીં ?=તે તે પદને યોગ્ય છે કે અયોગ્ય ? એથી ગણિ આદિ પોતાના સમાન ગુણોવાળા અન્ય સાધુઓને અલ્પકાળ માટે પોતાના ગણિ આદિ પદ પર સ્થાપે છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે.

અયોગ્યોમાં અનારોપણ જ છે=તે તે પદને અયોગ્ય સાધુઓમાં તે તે પદનું આરોપણ કરવાનું જ નથી, છતાં આ પ્રકારે પરીક્ષા કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? આ પ્રકારની આશંકા કરીને કહે છે —

સામાન્યથી યોગ્યોને પણ=પ્રસ્તુત એવા ગણિ આદિ પદને યોગ્ય સાધુઓને પણ, પ્રાયઃ પ્રસ્તુતનું નિર્વહણ=પ્રસ્તુત એવા ગણિ આદિ પદનો નિર્વાહ, દુષ્કર હોય છે, એ લોકમાં સિદ્ધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા એ ગણિ આદિ પાંચ પુરુષો વૃદ્ધ થાય અને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા થાય, ત્યારે તેઓ પ્રથમ તુલના કરે છે કે પોતે જે રીતે ગણિ આદિ પદનો અત્યાર સુધી સમ્યગ્ નિર્વાહ કર્યો તે રીતે ગણિ આદિ પદનો સમ્યગ્ નિર્વાહ, ભવિષ્યમાં તે તે પદે સ્થાપિત થનારા સાધુઓ કરી શકશે કે નહીં ? તેનો નિર્ણય થયા પછી જ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાની શાસ્ત્રીય મર્યાદા છે.

વળી આવી તુલના કરવા માટે તે વૃદ્ધ થયેલા ગણિ આદિ ગચ્છમાં જે પોતાના પદનો સમ્યગ્ નિર્વાહ કરવા સમર્થ સાધુઓ જણાય તેઓને અલ્પકાળ માટે પોતપોતાનું પદ સોંપે છે અને પોતે, તેઓ તે તે પદને અનુરૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે કે નહીં ? પોતાની જેમ ગચ્છની હિતચિંતા કરે છે કે નહીં ? તે સર્વનું નિરીક્ષણ કરે છે; અને જો તેઓ તે તે પદનો સમ્યગ્ નિર્વાહ કરવા સમર્થ જણાય તો તે વૃદ્ધ ગણિ આદિ પોતપોતાના પદનું તેઓમાં સ્થાપન કરીને, પોતે તે પદથી સર્વથા નિવૃત્ત થઈને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ગણિ આદિ પદને યોગ્ય જીવોમાં તે તે પદનું આરોપણ કરવાનું છે અને તે તે પદને યોગ્ય જીવો અવશ્ય તે તે પદનો નિર્વાહ કરી શકે તેમ હોય છે; છતાં આ સાધુઓ આ પદનો નિર્વાહ કરી શકશે કે નહીં ? તેવી તુલના કરવાનું શું પ્રયોજન ? તેના ઉત્તરરૂપે કહે છે —

સામાન્ય રીતે તે તે પદને યોગ્ય સાધુઓને પણ પ્રાયઃ તે તે પદનો નિર્વાહ કરવો દુષ્કર હોય છે, એ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આશય એ છે કે કલ્યાણના અર્થી એવા સાધુઓ સંયમજીવનમાં ઘણા ગુણો કેળવે ત્યારે તેઓને તે તે પદને યોગ્ય ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે તે પદના પાલનની સામાન્યથી યોગ્યતા પ્રગટે ત્યારે જ તે તે પદને યોગ્ય જાણીને તેઓમાં તે તે પદ સ્થાપન કરવામાં આવે છે; આમ છતાં અનાદિકાળથી જીવ મોહવાસિત હોવાથી જીવે મોહના સંસ્કારો અતિદૃઢ કર્યા છે, તેથી તે તે પદને પ્રાપ્ત કરીને જો યોગ્ય પણ સાધુ કષાયોને પરવશ થઈ જાય તો તે તે પદનું સમ્યગ્ વહન કરી શકે નહીં. આથી જ ગણિ આદિ પદ પર સ્થાપન કરતાં પહેલાં યોગ્ય જણાતા પણ સાધુ તે તે પદ પર સ્થાપિત થયા પછી મધ્યસ્થતાથી ઉચિત કૃત્યો કરશે કે પક્ષપાતથી કે પ્રમાદથી પ્રવૃત્તિ કરશે ? એનો નિર્ણય કરવા માટે વૃદ્ધ એવા તે ગણિ આદિ પોતાનું પદ તેમનામાં સ્થાપિત કરતાં પહેલાં અલ્પકાળ માટે તે તે પદનો તે સાધુઓમાં નિક્ષેપ કરીને તેઓની તુલના કરે છે. ॥૧૩૮૦/ ૧૩૮૧॥

અવતરણિકા :

યુક્ત્યા તુલનાપ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

યુક્તિથી તુલનાના પ્રયોજનને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું કે આ સાધુઓ તે તે પદનો સમ્યગ્ નિર્વાહ કરશે કે નહીં ? તેનો નિર્ણય કરવા અર્થે ગણિ આદિ પાંચેય પુરુષો તુલના કરે છે. હવે તે તુલના કરવાનું પ્રયોજન યુક્તિથી બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

ण य बहुगुणचाएणं थेवगुणपसाहणं बुहजणाणं ।
इद्धं कयाइ कज्जं कुसला सुपइडिआरंभा ॥૧૩૮૨॥ દારં ॥

અન્યાર્થ :

બહુગુણચાણ=બહુ ગુણોના ત્યાગથી થેવગુણપસાહણં=સ્તોક ગુણોના પ્રસાધનવાળું કજ્જં=કાર્ય બુહજણાણં=બુદ્ધજનોને કયાઇ=ક્યારેય ઇદ્ધં ણ ય=ઈષ્ટ હોતું નથી જ; (કેમ કે) કુસલા=કુશલો સુપઈડિ-આરંભા=સુપ્રતિષ્ઠિત આરંભવાળા હોય છે.

ગાથાર્થ :

ઘણા ગુણોના ત્યાગથી થોડા ગુણોના પ્રસાધનવાળું કાર્ય બુદ્ધજનોને ક્યારેય ઇષ્ટ હોતું નથી જ; કેમ કે કુશલ પુરુષો સુપ્રતિષ્ઠિત આરંભવાળા હોય છે.

ટીકા :

न च बहुगुणत्यागेन प्रामाणिकेन स्तोकगुणप्रसाधनं बुद्धजनानां=विदुषामिष्टं कदाचित्कार्यं नैवेत्यर्थः, किमित्यत आह-कुशलाः सुप्रतिष्ठितारम्भा भवन्तीति गाथार्थः ॥૧૩૮૨॥ (द्वारम्) ॥

ટીકાર્થ :

પ્રામાણિક એવા બહુ ગુણોના ત્યાગથી થોડા ગુણોના પ્રસાધનવાળું કાર્ય બુધજનોને=વિદુષોને=પંડિતોને, ક્યારેય ઈષ્ટ હોતું નથી જ. કયા કારણથી ઈષ્ટ હોતું નથી ? એથી કહે છે — કુશલો=બુદ્ધિમાન પુરુષો, સુપ્રતિષ્ઠિત આરંભવાળા હોય છે.

ગાથાના પ્રારંભમાં રહેલ ન ચનું યોજન ગાથાના ત્રીજા પાદ સાથે હોવાથી ટીકામાં ન ચનો અર્થ કરતાં કાર્ય પછી નૈવ इत्यर्थः એમ કહેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર માટે તત્પર થયેલા વૃદ્ધ ગણિ આદિ પોતાનું પદ જે સાધુઓને આપે, તેઓ તે પદનો સમ્યગ્ નિર્વાહ કરી શકે નહીં તો, તે વૃદ્ધ ગણિ આદિનું અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારરૂપ કાર્ય, આત્મકલ્યાણનું કારણ બને એવા ઘણા ગુણોના ત્યાગથી થોડા ગુણોને સાધનારું છે; કેમ કે પોતાના ગણિ આદિ પદનો નિર્વાહ કરવા માટે તે વૃદ્ધ થયેલા ગણિ આદિ અસમર્થ સાધુને તે તે પદ આપીને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે તો, ગચ્છના આરાધક સાધુઓ પૂર્વના ગણિ આદિના સમ્યગ્ અનુશાસન દ્વારા યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તીને જે રીતે આત્મકલ્યાણ કરી રહ્યા હતા તેવું આત્મકલ્યાણ નવા ગણિ આદિ પાસેથી યોગ્ય અનુશાસનની પ્રાપ્તિ નહીં થવાને કારણે કરી શકે નહીં, જેથી ગચ્છના તે યોગ્ય સાધુઓના આત્માનું જે અહિત થાય, તે નવા ગણિ આદિના આત્માનું પણ ગચ્છની સમ્યગ્ અનુવર્તના નહીં કરવાને કારણે જે અહિત થાય, તે સર્વ પ્રત્યે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા વૃદ્ધ ગણિ આદિની ઉપેક્ષા કારણ છે, માટે આ રીતે ગ્રહણ કરાયેલો તેઓનો અભ્યુદય વિહાર ઘણા આત્માઓના હિતની ઉપેક્ષા દ્વારા પોતાના આત્માના હિતને સાધવાના કરાયેલા પ્રયાસરૂપ હોવાથી ઘણા લાભના ત્યાગથી થોડા લાભને સાધનારા કાર્ય તુલ્ય બને છે. વળી આરાધક એવા ગણિ આદિ ક્યારેય ઘણા લાભના ત્યાગથી અલ્પ લાભને સાધનારી પ્રવૃત્તિ કરે નહીં; કેમ કે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા સાધુઓ કુશલ હોય છે અને કુશલ પુરુષો હંમેશાં સુપ્રતિષ્ઠિત આરંભવાળા અર્થાત્ અધિક લાભના કારણભૂત આરંભવાળા હોય છે. આથી સુપ્રતિષ્ઠિત આરંભવાળા વૃદ્ધ ગણિ આદિ અવશ્ય પોતાના પદનો સમ્યગ્ નિર્વાહ કરી શકે એવા ઉત્તરાધિકારી સાધુની તે તે પદની યોગ્યતાની તુલના કરીને તેઓને તે તે પદ ઉપર સ્થાપન કરે છે, અને ત્યારપછી જ સ્વયં જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે છે.

॥૧૩૮૨॥

અવતરણિકા :

ઉપકરણદ્વારમાશ્રિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘ઉપકરણ’ દ્વારને આશ્રયીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી ગાથા ૧૩૭૯થી ૧૩૮૨માં બીજા ‘પંચતુલના’ દ્વારને આશ્રયીને વ્યાખ્યાન કર્યું, હવે ત્રીજા ‘ઉપકરણ’ દ્વારને આશ્રયીને વ્યાખ્યાન કરે છે —

ગાથા :

ઊવગરણં સુદ્ધેસણમાણજુઅં જમુચિઅં સકપ્પસ્સ ।
તં ગિણહ્ઙ તયભાવે અહાગડં જાવ ડચિઅં તુ ॥૧૩૮૩॥

અભ્યુદયાર્થ :

સુદ્ધેસણમાણજુઅં જં ઊવગરણં=શુદ્ધ એષણા-માનયુક્ત એવું જે ઉપકરણ સકપ્પસ્સ ડચિઅં=સ્વકલ્પને ઉચિત હોય, તં=તેને=તે ઉપકરણને, ગિણહ્ઙ=ગ્રહણ કરે છે. તયભાવે તુ=વળી તેના અભાવમાં=સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણના અભાવમાં, જાવ ડચિઅં=જ્યાં સુધી ઉચિત (ઉપકરણ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી) અહાગડં=યથાકૃતને (ગ્રહણ કરે છે.)

ગાથાર્થ :

શુદ્ધ એષણા અને પ્રમાણથી યુક્ત એવું જે ઉપકરણ સ્વકલ્પને ઉચિત હોય, તે ઉપકરણને જિનકલ્પાદિ સ્વીકારનારા સાધુ ગ્રહણ કરે છે. સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણના અભાવમાં જ્યાં સુધી ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થાય નહીં ત્યાં સુધી યથાકૃત ઉપકરણને ગ્રહણ કરે છે.

ટીકા :

ઉપકરણં-વસ્ત્રાદિ શુદ્ધેષણામાનયુક્તં યદુચિતં સ્વકલ્પસ્ય સમયનીત્યા, તદ્ ગૃહ્ણત્યુત્સર્ગેણાદિત એવ, તદભાવે સતિ યથાકૃતં ગૃહ્ણતિ યાવદુચિતમ્ અન્યદ્ ભવતિ તાવદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૩॥

ટીકાર્થ :

શુદ્ધ એષણા-માનયુક્ત=શુદ્ધ એષણાથી યુક્ત અને પ્રમાણથી યુક્ત, એવાં જે વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ સમયની નીતિથી=શાસ્ત્રમાં બતાવેલ મર્યાદાથી, સ્વકલ્પને=જિનકલ્પાદિ ત્રણ પ્રકારના અભ્યુદય વિહારમાંથી પોતાને સ્વીકારવા યોગ્ય કલ્પને, ઉચિત હોય, તેને ઉત્સર્ગ વડે આદિથી જ ગ્રહણ કરે છે=સ્વકલ્પને ઉચિત એવાં તે વસ્ત્રાદિ ઉપકરણને સામાન્ય રીતે જિનકલ્પાદિ અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારના પ્રારંભથી જ ગ્રહણ કરે છે.

તેનો અભાવ હોતે છતે=સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણનો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પૂર્વે અભાવ હોતે છતે, જ્યાં સુધી અન્ય ઉચિત થાય ત્યાં સુધી જ યથાકૃતને ગ્રહણ કરે છે=જિનકલ્પાદિ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી જ્યાં સુધી સ્વકલ્પને ઉચિત એવાં વસ્ત્રાદિ અન્ય ઉપકરણ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી જ અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારની પૂર્વેનાં યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણને ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

જાણ ડચિણ અ તયં વોસિરહ્ઙ અહાગડં વિહાણેણ ।
હા અણાનિરયસ્સિહ વિણ્ણેઅં તં પિ તેણ સમં ॥૧૩૮૪॥

અન્યથાર્થ :

ઉચિત્ અ જાણ=અને ઉચિત થયે છતે=પાછળથી સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થયે છતે, અહાગડં તયં=યથાકૃત એવા તેને=પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં વસ્ત્રાદિ ઉપકરણને, વિહાણેણ=વિધાનથી=સૂત્રોક્ત વિધિથી, વોસિરઙ્ગ=વોસિરાવે છે. ઇહ=અહીં=લોકમાં, ઇઅ=આ રીતે આણાનિરયસ્સ=આજ્ઞાનિરતના=ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનમાં રત એવા સાધુના, તં પિ=તે પણ=પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ પણ, તેણ સમં=તેનાથી સમ=પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલાં ઉચિત ઉપકરણ સમાન, વિણ્ણેઅં=જાણવાં.

ગાથાર્થ :

અને પાછળથી સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થયે છતે પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં યથાકૃત ઉપકરણને સૂત્રોક્ત વિધિથી વોસિરાવે છે. લોકમાં આ રીતે ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનમાં રત એવા સાધુના પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ પણ પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલાં ઉચિત ઉપકરણ જેવા જાણવાં.

ટીકા :

જાતે સત્યુચિતોપકરણે તત્ પ્રાક્તનં વ્યુત્સૂજતિ યથાકૃતં ઉપકરણં વિધાનેન-સૌત્રેણ, ઇય તત્યાગનિઃસ્પૃહતયા આજ્ઞાનિરતસ્યેહ=લોકે વિજ્ઞેયં તદપિ=મૌલમુપકરણં તેન સમં યાશ્ચાત્યેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૪॥

ટીકાર્થ :

ઉચિત ઉપકરણ થયે છતે=જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી સ્વકલ્પને ઉચિત એવાં વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ પ્રાપ્ત થયે છતે, યથાકૃત એવાં તે પ્રાક્તન ઉપકરણને=પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં તે યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણને, સૌત્ર વિધાનથી=સૂત્ર સંબંધી વિધિથી, વોસિરાવે છે. અહીં=લોકમાં, આ રીતે તેના ત્યાગમાં નિઃસ્પૃહપણાથી=પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણનો ત્યાગ કરવામાં નિઃસ્પૃહભાવથી, આજ્ઞાનિરતને=ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનમાં રત એવા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા સાધુને, તે પણ=મૌલ ઉપકરણ પણ=મૂળ એવા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારની પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ પણ, યાશ્ચાત્ય એવા તેનાથી સમ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી પ્રાપ્ત થયેલા શુદ્ધ એષણાથી અને પ્રમાણથી યુક્ત એવા સ્વકલ્પને ઉચિત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ જેવાં, જાણવાં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પહેલાં મહાત્માઓ શુદ્ધ એષણાથી યુક્ત અને પ્રમાણથી યુક્ત એવાં જે વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાથી પોતાના જિનકલ્પાદિને ઉચિત હોય તેને ઉત્સર્ગથી પ્રારંભમાં ગ્રહણ કરે છે; પરંતુ જો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતાં પહેલાં આવા સ્વકલ્પને ઉચિત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ પ્રાપ્ત ન થાય તો અપવાદથી યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણને પણ ગ્રહણ કરે છે, અને જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી જ્યારે તેમને પોતાના કલ્પને ઉચિત એવાં વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં તે યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપકરણનો શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ ત્યાગ કરે છે.

આ રીતે ભગવાનની આજ્ઞાના પાલનમાં નિરત એવા સાધુને પૂર્વમાં ગ્રહણ કરાયેલ યથાકૃત ઉપકરણ પ્રત્યે નિઃસ્પૃહભાવ હોવાથી, તે પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ પણ પાછળથી પ્રાપ્ત થતા શુદ્ધ એષણાથી યુક્ત અને પ્રમાણથી યુક્ત એવા સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ તુલ્ય છે; કેમ કે અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારકાળમાં ઉપકરણ પ્રત્યેના પ્રતિબંધથી પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કરેલ નથી, પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞાથી પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કરેલ છે. આથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી જ્યારે સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પૂર્વનાં ગ્રહણ કરેલ યથાકૃત ઉપકરણને વોસિરાવે છે. માટે તે મહાત્મા ઉપકરણના ત્યાગ પ્રત્યે પણ સર્વથા નિઃસ્પૃહ છે. આથી જ તેઓને પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ પ્રત્યે લેશ પણ પ્રતિબંધ નહીં હોવાથી સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પાછળથી પ્રાપ્ત થયા પછી પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર પરઠવે છે. ॥૧૩૮૩/૧૩૮૪॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યત આહ --

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે આ રીતે આજ્ઞાનિરતનાં મૂલ ઉપકરણ પણ પાશ્ચાત્ય ઉપકરણ સમાન શુદ્ધ જાણવાં. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે પૂર્વના ઉપકરણ પાછળના ઉપકરણ તુલ્ય કયા કારણથી છે ? આથી કહે છે --

ગાથા :

આણા ઇત્ય પમાણં વિણ્ણેઆ સવ્વહા ઉ પરલોએ ।
આરાહણાએ તીએ ધમ્મો બજ્જં પુણ નિમિત્તં ॥૧૩૮૫॥

અભ્યુદયાર્થ :

પરલોએ=પરલોકવિષયક ઇત્ય=અહીં=ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં, સવ્વહા ઉ=સર્વથા જ આણા=આજ્ઞા પમાણં=પ્રમાણ વિણ્ણેઆ=જાણવી. તીએ=તેની=ભગવાનની આજ્ઞાની, આરાહણાએ=આરાધનાથી ધમ્મો=ધર્મ થાય છે, બજ્જં પુણ નિમિત્તં=વળી બાહ્ય નિમિત્ત છે.

ગાથાર્થ :

પરલોકવિષયક ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં સર્વથા જ આજ્ઞા પ્રમાણ જાણવી. ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધનાથી ધર્મ થાય છે, વળી બાહ્ય નિમિત્ત છે.

ટીકા :

આજ્ઞાઽત્ર પ્રમાણં વિજ્ઞેયા સર્વથૈવ પરલોકે, ન ત્વન્યત્ કિંચિદ્, આરાધનેન તસ્યા ધર્મ્મઃ, આજ્ઞાત્વાત્, બાહ્યં પુનર્નિમિત્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૫॥

ટીકાર્થ :

પરલોકવિષયક અહીં=ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં, સર્વથા જ આજ્ઞા પ્રમાણ જાણવી, પરંતુ અન્ય કંઈ નહીં=ભગવાનની આજ્ઞાથી અન્ય કંઈ પ્રમાણ નથી. તેના=ભગવાનની આજ્ઞાના, આરાધનથી ધર્મ થાય છે; કેમ કે આજ્ઞાપણું છે, વળી બાહ્ય નિમિત્ત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગણિ આદિ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતી વખતે પોતાના કલ્પને ઉચિત ઉપકરણ ન મળે તો યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કરે છે અને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી જ્યારે પોતાના કલ્પને ઉચિત ઉપકરણ મળે ત્યારે સૂત્રોક્ત વિધિ અનુસાર પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ વોસિરાવે છે. આ સર્વ પ્રવૃત્તિ તે મહાત્માઓ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે કરે છે અને પરલોકના વિષયવાળી ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં સર્વથા જ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણ છે, અન્ય કંઈ પ્રમાણ નથી. આથી બાહ્ય રીતે સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થઈ જવાથી ધર્મ થતો નથી, પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી ધર્મ થાય છે; કેમ કે ધર્મ ભગવાનની આજ્ઞાના પાલન સ્વરૂપ છે, બાહ્ય શુદ્ધ ઉપકરણ તો માત્ર ધર્મનું નિમિત્ત છે.

આથી ફલિત થાય કે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા મહાત્માઓ એષણાથી શુદ્ધ અને પ્રમાણોપેત સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ ગ્રહણ કરે છે, તે પ્રવૃત્તિ પણ ભગવાનની આજ્ઞા અનુસારે છે; અને તેવાં શુદ્ધ ઉપકરણ પ્રાપ્ત ન થતાં અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પહેલાં યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કરે છે, તે પ્રવૃત્તિ પણ ભગવાનની આજ્ઞા અનુસારે છે; તેમ જ પાછળથી એષણાથી શુદ્ધ અને પ્રમાણોપેત સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થતા પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં યથાકૃત ઉપકરણ પરઠવે છે, તે પ્રવૃત્તિ પણ ભગવાનની આજ્ઞા અનુસારે છે. આથી પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલ સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણથી જેમ સંયમની શુદ્ધિ થાય છે, તેમ પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ યથાકૃત ઉપકરણથી પણ સંયમની શુદ્ધિ થાય છે. માટે પૂર્વનાં યથાકૃત ઉપકરણ પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલાં સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ તુલ્ય જ શુદ્ધ જાણવાં. ॥૧૩૮૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પરલોકવિષયક ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સર્વથા જ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણ છે, તેથી ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર ગ્રહણ કરાતાં યથાકૃત ઉપકરણ પણ સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ તુલ્ય જ છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કરવામાં ઉપકરણની શુદ્ધતાના અભાવકૃત સંયમની શુદ્ધિમાં પણ કંઈક અભાવની પ્રાપ્તિ કેમ થતી નથી ? તેથી કહે છે —

ગાથા :

उवगरणं पुवगारे तीए आराहणस्स वड्ढंतं ।

पावङ्ग जहत्थनामं इहरा अहिगरण मो भणिअं ॥१३८६॥ दारं ॥

અન્યયાર્થ :

उवगरणं पि उवगारे=ઉપકરણ પણ ઉપકારમાં છે=ઉપકારના અર્થમાં છે. तीए=તેના=આજ્ઞાના,

આરાહણસ્ય=આરાધનમાં વર્ત્ત=વર્તતું એવું ઉપકરણ જહત્યનામં=યથાર્થ નામને પાવડ=પ્રાપ્ત કરે છે. ઇતરથા=ઈતરથા=ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનરૂપ ઉપકારના અભાવમાં, (ઉપકરણ) અહિગરણ મો=અધિકરણ જ ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

ઉપકરણ પણ ઉપકારના અર્થમાં છે. ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનમાં વર્તતું એવું ઉપકરણ યથાર્થ નામને પ્રાપ્ત કરે છે. ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનરૂપ ઉપકારના અભાવમાં ઉપકરણ અધિકરણ જ કહેવાયું છે.

ટીકા :

ઉપકરણમપ્યુપકારે, તસ્યા:=આજ્ઞાયાઃ આરાધનસ્ય વર્ત્તમાનં સત્ પ્રાપ્નોતિ યથાર્થનામ ઉપકરણ-મિતિ, ઇતરથા=તદારાધનોપકારાભાવે સત્યધિકરણમેવ ભણિતં તદુપકરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૬॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

ઉપકરણ પણ ઉપકારમાં છે=ઉપકારના અર્થમાં છે. તેના=આજ્ઞાના, આરાધનમાં વર્તતું છતું 'ઉપકરણ' એ પ્રકારના યથાર્થ નામને પ્રાપ્ત કરે છે. ઇતરથા=તેના આરાધનરૂપ ઉપકારનો અભાવ હોતે છતે=ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનરૂપ ઉપકારનો અભાવ હોતે છતે, તે ઉપકરણ અધિકરણ જ કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુની વસ્ત્ર-પાત્રાદિ વસ્તુ 'ઉપકરણ' કહેવાય છે અને ઉપકરણ શબ્દ 'ઉપકાર'ના અર્થમાં વપરાય છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના કરવામાં જે ઉપકાર કરે તેને 'ઉપકરણ' કહેવાય. તેથી નિર્દોષ રીતે ગ્રહણ કરાયેલ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધનામાં ઉપયોગ કરાતું હોય તો તે 'ઉપકરણ' એ પ્રકારના યથાર્થ નામને પ્રાપ્ત કરે છે, અને સંપૂર્ણ દોષરહિત ગ્રહણ કરાયેલ પણ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધનામાં ઉપયોગ કરાતું ન હોય તો તે 'અધિકરણ' જ છે.

આથી ફલિત થાય કે અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારતી વખતે સ્વકલ્પને ઉચિત એવા એષણાથી શુદ્ધ અને પ્રમાણોપેત ઉપકરણ પ્રાપ્ત ન થાય અને તેના કારણે તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારવામાં વિલંબન કરે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન થાય નહીં, માટે તે વખતે તે મહાત્મા પોતાની પાસે રહેલાં યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કરીને અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારે તો, તે ગ્રહણ કરાયેલાં યથાકૃત ઉપકરણ પણ અભ્યુદયત વિહારના સ્વીકારરૂપ ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના કરવામાં ઉપકારક હોવાથી 'ઉપકરણ' એ પ્રકારના યથાર્થ નામને પ્રાપ્ત કરે છે; અને પાછળથી સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થતાં હોય છતાં તે મહાત્મા તેને નહીં ગ્રહણ કરીને પૂર્વના યથાકૃત ઉપકરણનો જ પરિભોગ કરે તો ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન થાય નહીં, માટે તે વખતે તે પૂર્વના યથાકૃત ઉપકરણને પરઠવીને પ્રાપ્ત થતાં સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ ગ્રહણ

કરે તો ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના થતી હોવાથી તે સ્વકલ્પને ઉચિત વસ્ત્રાદિ ‘ઉપકરણ’ એ પ્રકારના યથાર્થ નામને પ્રાપ્ત કરે છે. અન્યથા યથાકૃત ઉપકરણ હોય કે સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ હોય એ બંને અધિકરણ બને છે.

આનાથી એ નક્કી થયું કે ભિક્ષાના સર્વ દોષોના પરિહારપૂર્વક ગ્રહણ કરેલ પણ ભિક્ષા માંડલીના પાંચ દોષો ટાળીને પણ વાપરવા છતાં, તે આહારથી પુષ્ટ થયેલા દેહને ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના કરવામાં પ્રવર્તિતવામાં ન આવે, તો તે નિર્દોષ એવી ભિક્ષા પણ ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનમાં ઉપકારક બનતી નહીં હોવાથી ઉપકરણ કહેવાતી નથી, પરંતુ અધિકરણ કહેવાય છે.

આથી જ ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધનમાં પ્રવર્તતી સાધુની વસ્ત્ર-પાત્ર-ભિક્ષાદિ સર્વ વસ્તુ ઉપકરણ બને છે, નહીં તો અધિકરણ બને છે. માટે અભ્યુદત વિહાર સ્વીકારનારા મહાત્માએ સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત ન થતાં પૂર્વે જે યથાકૃત ઉપકરણ ગ્રહણ કર્યા અને પછી સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વના યથાકૃત ઉપકરણનો ત્યાગ કરીને તે સ્વકલ્પને ઉચિત ઉપકરણ ગ્રહણ કર્યા, તે બંને પ્રકારનાં ઉપકરણ ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધના કરવામાં ઉપકારક હોવાથી ‘ઉપકરણ’ એ પ્રકારના યથાર્થ નામને પ્રાપ્ત કરે છે અને બંને પ્રકારના ઉપકરણ યથાર્થ નામવાળાં હોવાથી સમાન રીતે શુદ્ધ જ છે. એ પ્રકારે ગાથા ૧૩૮૪ સાથે પ્રસ્તુત ગાથાનો સંબંધ છે. ॥૧૩૮૬॥

અવતરણિકા :

પરિકર્મદ્વારમભિધાતુમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘પરિકર્મ’ દ્વારને કહેવા માટે કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદત વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી ગાથા ૧૩૮૩થી ૧૩૮૬માં ત્રીજા ‘ઉપકરણ’ દ્વારના સ્વરૂપનું કથન કર્યું, હવે ચોથા ‘પરિકર્મ’ દ્વારના સ્વરૂપનું અભિધાન કરવા માટે કહે છે —

ગાથા :

પરિકર્મ્મં પુણં ઇહં ઇન્દ્રિયાઈવિણિઅમણભાવણાં ણેઆ ।

તમવાયાદાલોઅણવિહિણા સમ્મં તઓ કુણં ॥૧૩૮૭॥

અન્યથાર્થ :

ઇહ=અહીં=અભ્યુદત વિહારના પ્રક્રમમાં, પરિકર્મ્મં પુણ=વળી પરિકર્મ્મં ઇન્દ્રિયાઈવિણિઅમણભાવણાં ણેઆ=ઇન્દ્રિયાદિના વિનિયમનની ભાવના જાણવી. તઓ=તે કારણથી અવાયાદાલોઅણવિહિણા=અપાયાદિના આલોચનની વિધિથી તં=તેને=પરિકર્મને, સમ્મં કુણં=સમ્યક્ કરે છે.

ગાથાર્થ :

અભ્યુદય વિહારના પ્રક્રમમાં વળી પરિકર્મ ઇન્દ્રિયાદિના વિનિયમનની ભાવના જાણવી. તે કારણથી અપાયાદિના આલોચનની વિધિથી પરિકર્મને સમ્યક્ કરે છે.

ટીકા :

પરિકર્મ પુનરિહ પ્રક્રમે ઇન્દ્રિયાદિવિનિયમનભાવના જ્ઞેયા, ભાવના=અભ્યાસઃ, તત્=પરિકર્મ અપાયાદિઓનાલોચનવિધિના ઇન્દ્રિયાદિનાં સમ્યક્ તતઃ કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૭॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રક્રમમાં=અભ્યુદય વિહારના પ્રક્રમમાં, વળી પરિકર્મ ઇન્દ્રિયાદિના વિનિયમનની ભાવના જાણવી. ભાવના એટલે અભ્યાસ. તે કારણથી ઇન્દ્રિયાદિના અપાયાદિના આલોચનની વિધિથી તેને=પરિકર્મને, સમ્યક્ કરે છે=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ગણિ આદિ સમ્યક્ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઇન્દ્રિય, કષાય અને મન-વચન-કાયાના યોગો કર્મબંધનાં કારણ છે અને પોતાના આત્મભાવમાં વિશ્રાંતિ માટે તે ઇન્દ્રિયાદિનું નિયમન કરવાનો અભ્યાસ કરવો એ ભાવના છે.

આશય એ છે કે આત્મામાં અનાદિકાળથી વિષયો પ્રત્યેનું ઔત્સુક્ય પડેલું છે. તેથી ઇન્દ્રિયોને પ્રાપ્ત કરીને જીવ વિષયોને અભિમુખ જાય છે, તે તે નિમિત્તને પામીને કાષાયિક ભાવો કરે છે, તેમ જ મન-વચન-કાયાના યોગોને અસ્થિર ભાવવાળા કરીને કર્મો બાંધે છે. માટે આ ઇન્દ્રિયાદિનું નિયંત્રણ કરવા જે અભ્યાસ કરાય છે તેને પરિકર્મ કહેવાય છે.

વળી તે પરિકર્મ કરવા માટે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા ઇન્દ્રિયાદિના અનર્થોનું સમ્યગ્ આલોચન કરે છે અર્થાત્ આ ઇન્દ્રિય, કષાયો અને યોગોને શાસ્ત્રવચન અનુસારે પ્રવર્તવિવામાં ન આવે તો સંસારના પરિભ્રમણરૂપ અનર્થનું કારણ બને છે અને શાસ્ત્રવચન અનુસારે પ્રવર્તવિવામાં આવે તો આત્મકલ્યાણનું કારણ બને છે એ પ્રકારે સમ્યગ્ ચિંતવન કરે છે, જેથી આત્મા અનુત્સુકઅવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને શુદ્ધ ધ્યાનમાં પ્રવર્તી શકે. ॥૧૩૮૭॥

ગાથા :

इदिकसायजोगा विणियमिआ तेण पुव्वमेव णणु ।

सच्चं तहा वि जयई तज्जय सिद्धिं गणेतो उ ॥१३८८॥

અન્યથાર્થ :

ણણુ=નનુથી કોઈ શંકા કરે છે — તેણ=તેના વડે=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા વડે, ઇદિકસાયજોગા=ઇન્દ્રિય, કષાય અને યોગો પુવ્વમેવ=પૂર્વે જ વિણિયમિઆ=નિયમાયા હોય છે=નિયંત્રણ કરાયા હોય છે. (તેને ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —) સચ્ચં=સત્ય છે, તહા વિ=તોપણ

તજ્જય=તેના જયથી=ઈન્દ્રિયાદિના જયથી, સિદ્ધિ ગર્ણોતો=સિદ્ધિને ગણતા એવા=અભ્યુદય વિહારના પારની પ્રાપ્તિને માનતા એવા મહાત્મા, જયઈ=યત્ન કરે છે=ઈન્દ્રિયાદિના નિયમનમાં યત્ન કરે છે.

★ '૩' પાદપૂરણમાં છે.

ગાથાર્થ :

નનુ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા વડે ઇન્દ્રિયાદિ પૂર્વે જ નિયમન કરાયા હોય છે. તેને ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે — તમારું કથન સત્ય છે, તોપણ ઇન્દ્રિયાદિના જયથી અભ્યુદય વિહારની સિદ્ધિને માનતા એવા મહાત્મા ઇન્દ્રિયાદિના નિયમનમાં યત્ન કરે છે.

ટીકા :

ઇન્દ્રિયકષાયયોગાઃ સર્વ એવ વિનિયમિતાસ્તેન સાધુના પૂર્વમેવ નનુ, અત્રોત્તરં-સત્યમેતત્, તથાપિ યતતે સઃ તજ્જયાદ્=ઇન્દ્રિયાદિજયાત્ સિદ્ધિ ગર્ણયન્ પ્રસ્તુતસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૮॥

ટીકાર્થ :

નનુ થી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — તે સાધુ વડે=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા તે ગણિ આદિ સાધુ વડે, સર્વ જ ઇન્દ્રિય, કષાય અને યોગો પૂર્વે જ=પ્રવ્રજ્યાગ્રહણથી માંડીને ગણિ વગેરે પદનું અનુપાલન કર્યું ત્યાં સુધીમાં અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારની પૂર્વે જ, નિયમાયેલા હોય છે=નિયંત્રણ કરાયેલા હોય છે. માટે હવે તેઓને ઇન્દ્રિયાદિના વિનિયમનની ભાવના કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી, આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષીનો આશય છે.

અહીં=પૂર્વપક્ષીની શંકામાં, ગ્રંથકારશ્રી ઉત્તરને કહે છે —

આ સત્ય છે=પૂર્વપક્ષીએ જે કથન કર્યું એ સત્ય છે, તોપણ તેના જયથી=ઈન્દ્રિયાદિના જયથી, પ્રસ્તુતની સિદ્ધિને ગણતા એવા=પ્રસ્તુત એવા અભ્યુદય વિહારના પારની પ્રાપ્તિને માનતા એવા, તે=અભ્યુદય વિહારના સ્વીકાર માટે તત્પર થયેલા ગણિ આદિ, યત્ન કરે છે=ઈન્દ્રિયાદિના વિનિયમનમાં યત્ન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગણિ આદિ મહાત્મા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતાં પહેલાં ઇન્દ્રિયાદિના વિનિયમનની ભાવનારૂપ પરિકર્મ કરે છે, એમ પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું. ત્યાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે —

ગણિ આદિએ સંયમ ગ્રહણ કર્યું ત્યારથી માંડીને ઇન્દ્રિયો ઉપર સંયમ રાખેલ હોય છે, કષાયોને અન્યત્ર પ્રવર્તતા બંધ કરીને યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તવિલ હોય છે, તેમ જ યથાતથા પ્રવર્તતા મન-વચન-કાયાના યોગોને ગુપ્તિથી નિયંત્રિત કરેલ હોય છે, એટલું જ નહીં, પરંતુ શાસ્ત્રાધ્યયન કરી કરીને ઇન્દ્રિયાદિને યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તવિવામાં અતિશય સમર્થ હોય છે. આથી તેઓને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતાં પહેલાં ઇન્દ્રિયાદિના નિયમન અર્થે ભાવના કરવાનું કહેવું ઉચિત નથી. તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા મહાત્માએ અત્યાર સુધી આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત કરીને ઇન્દ્રિયાદિનું નિયમન કર્યું છે એ પૂર્વપક્ષીનું કથન સત્ય છે; તોપણ ઇન્દ્રિયાદિનો સર્વથા જય થયો નથી અર્થાત્ જ્યાં સુધી આત્મામાં મોહના સંસ્કારો વર્તે છે અને મોહ આપાદક કર્મો સત્તામાં વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી ઇન્દ્રિયો નિમિત્તને પામીને વિષયોમાં ઉત્સુક થાય તેવી હોય છે, કષાયો બાહ્ય વિષયોને અવલંબીને પ્રવર્તે તેવા હોય છે, તેમ જ મન-વચન-કાયાના યોગો ગુપ્તિને છોડીને અગુપ્તિમાં ચાલ્યા જાય તેવા હોય છે. આથી ઇન્દ્રિયાદિના જયથી અભ્યુદય વિહારની સિદ્ધિ થાય છે એમ માનતા એવા તે ગણિ આદિ મહાત્મા ઇન્દ્રિયાદિના અત્યંત દમન અર્થે ઇન્દ્રિયાદિના અનર્થોનું આલોચન કરતાં વિચારે છે કે “શ્રુતથી અનિયંત્રિત એવાં ઇન્દ્રિયાદિ ચૌદ પૂર્વધર મહાત્માને પણ નિગોદમાં લઈ જઈ શકે છે અને શ્રુતથી નિયંત્રિત એવાં ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ કર્મનો ઉચ્છેદ કરાવીને જીવને મોક્ષમાં લઈ જઈ શકે છે,” એ પ્રકારે ઇન્દ્રિયાદિના અનર્થોનું અને લાભોનું તે મહાત્મા વિશેષથી ભાવન કરે છે.

આમ, અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી વિશેષ પ્રકારનો ઉપશમભાવ થવાને કારણે જીવમાં અસંગભાવ સ્ફુરાયમાન થાય, નિમિત્તો પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ ઇન્દ્રિયો લેશ પણ વિષયોમાં ઉત્સુક બને નહીં, કષાયો શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના રાગને છોડીને લેશ પણ અન્યત્ર પ્રવર્તે નહીં, તેમ જ મન-વચન-કાયાના યોગો શુદ્ધ આત્મતત્ત્વમાં નિવેશ માટેના દૃઢ વ્યાપારવાળા થાય તે રીતે, અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે. ॥૧૩૮૮॥

અપતરણિકા :

ગાથા ૧૩૮૭માં કહ્યું કે ઇન્દ્રિય, કષાય અને યોગોના વિનિયમનની ભાવના એ પરિકર્મ છે. હવે તેમાં જ વિશેષ કહે છે —

ગાથા :

इंदिअजोगेहिं तहा णेहजहिगारो जहा कसाएहिं ।

एएहिं विणा णेए दुहवुद्धीबीअभूआ उ ॥१३८९॥

અવ્યયાર્થ :

તહા=અને ઇહ=અહીં=અભ્યુદય વિહારના પરિકર્મ દ્વારમાં, જહા=જે રીતે કસાએહિં અહિગારો=કષાયો વડે અધિકાર છે, (તે રીતે) ઇંદિઅજોગેહિં=ઇન્દ્રિય અને યોગો વડે ણ=નથી=અધિકાર નથી; (કેમ કે) એએહિં વિણા=આમના વિના=કષાયો વગર, એએ=આ=ઇન્દ્રિય અને યોગો, દુહવુદ્ધીબીઅભૂઆ=દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત ણ=થતા નથી.

★ 'ઉ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને અભ્યુદય વિહારના પરિકર્મ દ્વારમાં જે રીતે કષાયો વડે અધિકાર છે, તે રીતે ઇન્દ્રિય અને યોગો વડે અધિકાર નથી; કેમ કે કષાયો વગર ઇન્દ્રિય અને યોગો દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત થતા નથી.

ટીકા :

ઇન્દ્રિયયોગૈસ્તથા નેહાધિકારઃ પ્રક્રમે યથા કષાયૈઃ, કિમિત્યત્રાહ-એભિર્વિના નૈતે=ઇન્દ્રિયયોગા દુઃખવૃદ્ધિર્બીજભૂતા इति ગાથાર્થઃ ॥૧૩૮૯॥

ટીકાર્થ :

અને આ પ્રક્રમમાં જે રીતે કષાયો વડે અધિકાર છે, તે રીતે ઇન્દ્રિય અને યોગો વડે નથી=અધિકાર નથી. કયા કારણથી ? એમાં=એવી શંકામાં, કહે છે — આના વિના=કષાયો વિના, આ=ઇન્દ્રિય અને યોગો, દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત થતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ મુજબ કષાયો વગર ઇન્દ્રિય અને યોગો દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત થતા ન હોય, તો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા મહાત્માને ઇન્દ્રિય અને યોગોના જય માટે યત્ન કરવાનું શું પ્રયોજન ? તેથી ઇન્દ્રિય અને યોગોના પરિકર્મનું પ્રયોજન બતાવે છે —

ગાથા :

जेण उ ते वि कसाया णो इंदिअजोगविरहओ हुंति ।
तव्विणिअमणं पि तओ तयत्थ मो एत्थ कायव्वं ॥१३९०॥ दारं ॥

અવ્યયાર્થ :

जेण उ=વળી જે કારણથી તે કસાયા વિ=તે કષાયો પણ इंदिअजोगविरहओ=ઇન્દ્રિય અને યોગોના વિરહથી ણો हुंति=થતા નથી, तओ=તે કારણથી एत्थ=અહીં=અભ્યુદય વિહારના પરિકર્મ દ્વારમાં, तव्विणिअमणं पि=તેનું વિનિયમન પણ=ઇન્દ્રિય અને યોગોનું નિયંત્રણ પણ, तयत्थ मो=તદર્થે જ=કષાયોના વિનિયમન અર્થે જ, कायव्वं=કરવા યોગ્ય છે.

ગાથાર્થ :

વળી જે કારણથી તે કષાયો પણ ઇન્દ્રિય અને યોગો વગર થતા નથી, તે કારણથી અભ્યુદય વિહારના પરિકર્મ દ્વારમાં ઇન્દ્રિય અને યોગોનું નિયંત્રણ પણ કષાયોના નિયંત્રણ અર્થે જ કરવા યોગ્ય છે.

ટીકા :

येन पुनः कारणेन तेऽपि कषाया नेन्द्रियायोगविरहतो भवन्ति, तद्विनियमनमपि ततः कारणान्तर्दर्थमेव=कषायविनियमनार्थमत्र कर्त्तव्यमिति ગાથાર્થઃ ॥૧૩૯૦॥ (દ્વારમ્) ॥

નોંધ :

ટીકામાં 'નેન્દ્રિયાયોગવિરહતો' છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે 'નેન્દ્રિયયોગવિરહતો' હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

વળી જે કારણથી તે કષાયો પણ ઈન્દ્રિય અને યોગોના વિરહથી થતા નથી, તે કારણથી અહીં=અભ્યુદય વિહારના પરિકર્મ દ્વારમાં, તેનું વિનિયમન પણ=ઈન્દ્રિય અને યોગોનું નિયંત્રણ પણ, તદર્થે જ=કષાયોના વિનિયમન અર્થે જ, કરવા યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં ઈન્દ્રિયો, યોગો અને કષાયોના વિનિયમનની ભાવનારૂપ પરિકર્મ બતાવ્યું. હવે તે પરિકર્મમાં પણ કષાયોના વિનિયમનની ભાવનારૂપ પરિકર્મને જ પ્રધાન બતાવતાં કહે છે -

અભ્યુદય વિહારના પ્રક્રમમાં જે પ્રકારે ક્ષાયો વડે અધિકાર છે, તે પ્રકારે ઈન્દ્રિય અને યોગો વડે અધિકાર નથી. આમ કહીને ગ્રંથકારશ્રીને એ દર્શાવવું છે કે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા પોતાના રાગને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વમાં દૃઢ યત્ન થાય તે રીતે પ્રવર્તવે અને પોતાના દ્વેષને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ સિવાય અન્ય ક્યાંય યત્ન ન થાય તે રીતે પ્રવર્તવે, જેથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી શુદ્ધ આત્મતત્ત્વપ્રાપ્તિના બીજભૂત અસંગભાવના સ્ફુરણને અનુકૂળ ધ્યાનમાં સુદૃઢ ઉદયમ વર્તી શકે; અને જીવનો ધ્યાનમાં સુદૃઢ ઉદયમ વર્તે તો જ અભ્યુદય વિહારની નિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ થાય. આથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતાં પહેલાં મહાત્મા શુદ્ધ આત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપને અવલંબીને પોતાનો ઉપયોગ દીર્ઘ કાળ સુધી અત્યંત સ્થૈર્યપૂર્વક પ્રવર્તે તે રીતે પોતાના કષાયોને પરિકર્મિત કરે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે પૂર્વે ઈન્દ્રિયાદિ ત્રણેયના વિનિયમનની ભાવનાને પરિકર્મ કહ્યું અને હવે પ્રધાનરૂપે કષાયોના વિનિયમનની ભાવનાને પરિકર્મ કહ્યું. આ પ્રમાણે કહેવાનું પ્રયોજન શું છે ? તે ગાથા ૧૩૮૦ના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવે છે -

ઈન્દ્રિયો અને યોગો દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત છે; કેમ કે ઈન્દ્રિયો અને યોગોને પરવશ થઈને જીવ કર્મબંધ કરે છે અને તેનાથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે; તોપણ કષાયો વગર ઈન્દ્રિયો અને યોગો દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત બનતા નથી. આથી જ જે મહાત્માઓના કષાયો શુદ્ધ આત્મભાવમાં નિવેશ પામવા માટે પ્રવર્તે છે, તેવા નિયંત્રિત કષાયોવાળા યોગીઓની ઈન્દ્રિયો અને યોગો દુઃખવૃદ્ધિના બીજભૂત બનતા નથી; કેમ કે કષાયોના નિયંત્રણને કારણે તેઓની શાંત થયેલી ઈન્દ્રિયો વિષયોના સંપર્કમાં આવવા છતાં ફક્ત વિષયોનો બોધ કરાવે છે, પરંતુ વિષયો સાથે સંશ્લેષ પામતી નથી, તેમ જ તેઓના યોગો પણ અસ્થિર ભાવને પામતા નથી. માટે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા ગણિ આદિએ પ્રધાનરૂપે કષાયોના જ વિનિયમન માટે અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

વળી આ કથનને દૃઢ કરવા કહે છે કે જે કારણથી કષાયો પણ ઈન્દ્રિયોની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અને યોગોના ચાંચલ્ય વગર થતા નથી, તેથી ગાથા ૧૩૮૭-૧૩૮૮માં જે ઈન્દ્રિયો અને યોગોના વિનિયમનનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું, તે પણ કષાયોના વિનિયમનનો અભ્યાસ કરવા માટે છે; કેમ કે કષાયો ઉપર જીવનું નિયંત્રણ થાય તો ઈન્દ્રિયો અને યોગો ક્યારેય અનર્થકારી બની શકે નહીં. આથી જ ઈન્દ્રિયાદિ ત્રણના વિનિયમનમાં કષાયોના વિનિયમનની પ્રધાનતા છે. ॥૧૩૮૮/૧૩૮૦॥

અવતરણિકા :

તપોભાવનાદિપ્રતિષાદનાયાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તપોભાવના આદિના પ્રતિષાદન માટે કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવ્યાં, તેમાંથી ચોથા 'પરિકર્મ' દ્વારના સ્વરૂપનું ગાથા ૧૩૮૭થી ૧૩૯૦માં પ્રતિષાદન કર્યું, હવે પાંચમા 'તપોભાવના' દ્વારના અને 'આદિ' પદથી પ્રાપ્ત એવા છઠ્ઠા 'સત્ત્વભાવના' દ્વારના સ્વરૂપનું ગાથા ૧૩૯૮ સુધી પ્રતિષાદન કરવા માટે કહે છે —

ગાથા :

इअ परिकर्मिअभावोऽणब्भत्थं पोरिसाइ तिगुणतवं ।
कुणइ छुहाविजयद्धा गिरिणइसीहेण दिद्धंतो ॥१३९१॥

અન્યચાર્થ :

इअ=આ રીતે=ગાથા ૧૩૮૭થી ૧૩૯૦માં બતાવ્યું એ રીતે, પરિકર્મિઅભાવો=પરિકર્મિત ભાવવાળા એવા સાધુ અણબ્ભત્થં પોરિસાઇ તિગુણતવં=અનભ્યસ્ત એવા પોરિસી આદિ ત્રિગુણ તપને છુહાવિજયદ્ધા=શુધાના વિજય અર્થે કુણइ=કરે છે. (અહીં) ગિરિણइसीहेण दिद्धंतो=ગિરિનદીના સિંહ વડે દેખાંત છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૩૮૭થી ૧૩૯૦માં બતાવ્યું એ રીતે પરિકર્મિત ભાવવાળા મહાત્મા અનભ્યસ્ત એવા પોરિસી આદિ ત્રિગુણ તપને શુધાના વિજય માટે કરે છે, એમાં ગિરિનદીના સિંહ વડે દેખાંત છે.

ટીકા :

इति परिकर्मितभावः सन् इन्द्रियादिविनियमनेन, अनभ्यस्तम्=असात्मीभूतं पूर्वं, पौरुष्यादीत्यु-
पलक्षणमेतत् त्रिगुणं तपः करोति त्रिवारासेवनेन, क्षुद्विजयाय=सात्मीभावेन क्षुद्विजयार्थ, गिरिनदीसिंहेनात्र
दृष्टान्तः, यथाऽसौ गिरिनदी वेगवतीमसकृदुत्तरणेनापि प्रगुणमुत्तरति, एवमसावबाधकं तपः करोतीति
गाथार्थः ॥१३९१॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૩૮૭થી ૧૩૯૦માં કહ્યું એ રીતે, ઇન્દ્રિયાદિના વિનિયમનથી પરિકર્મિત ભાવવાળા છતાં સાધુ શુધાના વિજય માટે=સાત્મીભાવ દ્વારા શુધાના વિજય અર્થે, અનભ્યસ્ત=પૂર્વે અસાત્મીભૂત, એવા પોરિસી આદિ તપને ત્રિવારના આસેવન દ્વારા ત્રિગુણ કરે છે.

‘પોરિસી આદિ’ એ પ્રકારે આ ઉપલક્ષણ છે, અર્થાત્ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા સર્વ સાધુઓ પોરિસીથી આંતરે જ ત્રિગુણ તપ કરે છે એવું નથી, પરંતુ જે સાધુને પોરિસી, સાદુપોરિસી યાવત્

છ માસિક તપ સુધીના સર્વ તપમાંથી જે જે તપ અનભ્યસ્ત હોય, તે સાધુ તે તે તપથી માંડીને આગળ આગળના સર્વ તપનો અભ્યાસ કરવા તે તે તપને ત્રણ વખત કરે છે, એમ 'પૌરુષ્યાદિ' શબ્દના ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ કરવાનું છે.

અહીં ગિરિનદીના સિંહ વડે દૃષ્ટાંત છે. જે રીતે આ=સિંહ, વેગવાળી ગિરિનદીને અસકૃત્=વારંવાર, ઊતરવા દ્વારા પણ પ્રગુણ=બાધા વગર, ઊતરે છે, એ રીતે આ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ગણિ આદિ, અબાધક તપને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં પરિકર્મ દ્વારનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. તે પ્રમાણે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા ઈન્દ્રિયો, કષાયો અને યોગોના વિનિયમનની ભાવના કરીને પરિકર્મિત ભાવવાળા થાય છે, અને ત્યારપછી જે તપ પોતાના આત્માની પ્રકૃતિરૂપ ન બન્યો હોય તે તપ તે મહાત્મા શુધાના વિજય માટે ત્રણ વખત કરે છે. તે ત્રણ વખત તપ કઈ રીતે કરે છે ? તે પર્વત પર વહેતી નદીની નજીકમાં રહેતા સિંહના દૃષ્ટાંતથી દર્શાવે છે —

જેમ પર્વતની નદીની પાસે રહેતા સિંહને શિકાર કરવા નદીના સામે કિનારે જવાનું હોય છે, તેથી તે સિંહ વેગથી પણ વહેતી નદીનો પોતે સહજ રીતે પાર ઊતરી શકે તે માટે વારંવાર નદી ઊતરવાનો અભ્યાસ કરે છે અર્થાત્ તે સિંહ નદીના સામેના કિનારા પાસે રહેલા કોઈ સ્થાનનો સંકેત કરીને તે સ્થાનની દિશા તરફ નદી ઊતરવા યત્ન કરે છે, અને નદી ઊતરતી વખતે નદીના વહેતા પાણીના વેગથી પોતે અન્ય દિશા તરફ ખેંચાઈ જાય તોપણ ફરી પોતાના મૂળ સ્થાને આવીને પોતે સંકેત કરેલા સ્થાને પહોંચવા માટે ફરી નદી ઊતરવાનો દૃઢ યત્ન કરે છે; અને જો તે સિંહ ફરી પણ વેગથી વહેતી નદીના પાણીથી અન્યત્ર ખેંચાઈ જાય તો ફરીથી પોતાના મૂળ સ્થાને આવીને નદી ઊતરવા દ્વારા પોતાના લક્ષ્ય તરફ જવા પ્રયત્ન કરે છે.

આ રીતે તે સિંહ તે નદીના દરેક સ્થાનોનું લક્ષ્ય કરીને પોતાના મૂળ સ્થાનેથી પોતે લક્ષ્ય કરેલ દિશાઓ તરફ જવા માટે વેગથી વહેતી નદી ઊતરવા દૃઢ યત્ન કરે છે. આ પ્રકારનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી પોતાના લક્ષ્ય તરફ જવાની ક્રિયામાં નદીના પાણીનો વેગ પોતાને લેશ પણ સ્ખલિત ન કરી શકે તે રીતે સંપૂર્ણ નદી ઊતરવા તે સિંહ સમર્થ બને છે, જેના કારણે તે સિંહ નદીના ગમે તે સ્થાનોમાંથી પણ વ્યાકુળતા વગર વેગવાળી નદી તરીકે પોતે નક્કી કરેલાં સર્વ સ્થાનો તરફ સહજ રીતે જઈ શકે તેવા સામર્થ્યવાળો બને છે.

તેમ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ગણિ આદિ મહાત્માઓ પોતાને પોરિસી વગેરે જે જે તપનો પોતાને અભ્યાસ થયેલો ન હોય અર્થાત્ જે તપ કરવાથી સંયમના યોગોમાં પોતાને શિથિલતા પ્રાપ્ત થતી હોય, તે તે તપને સેવવા અત્યંત અપ્રમાદપૂર્વક વારંવાર પ્રયત્ન કરે છે, અને જે જે તપનું સેવન અન્ય યોગોની લેશ પણ શિથિલતા પ્રાપ્ત ન થાય તે રીતે ત્રણ વાર અભ્યસ્ત થઈ જાય, ત્યારપછી આગળ આગળનું તપ સંયમના અન્ય યોગમાં લેશ પણ સ્ખલન ન કરે તે રીતે સેવી સેવીને સુઅભ્યસ્ત કરવા દૃઢ પ્રયત્ન છે. આ રીતે છ માસિક તપ સુધીના તપને સ્ખલના વગર ત્રણ-ત્રણ વખત સેવીને તે મહાત્માઓ સુઅભ્યસ્ત કરે છે. ॥૧૩૯૧॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

એને જ કહે છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા ગિરિનદીના સિંહના દૃષ્ટાંતથી અબાધક તપને કરે છે એને જ કહે છે —

ગાથા :

इक्षिक्कं ताव तवं करेइ जह तेण कीरमाणेणं ।

हाणी ण होइ जइआ वि होइ छम्मासुवसग्गो ॥१३९२॥

અન્યચાર્ય :

इक्षिक्कं तवं=એકેક તપને તાવ=ત્યાં સુધી કરેइ=કરે છે, જહ=જે રીતે કીરમાણેણં તેણ=કરાતા એવા તેના વડે=તપ વડે, हाणी=હાનિ=અભ્યુદય વિહાર માટેના દંઢ યત્નની હાનિ, ण होइ=ન થાય. जइआ वि=જ્યારે પણ छम्मासुवसग्गो=છ માસ ઉપસર્ગ હોइ=થાય, (તોપણ વિહિત અનુષ્ઠાનની હાનિ ન થાય.)

ગાથાર્થ :

એકેક તપને ત્યાં સુધી કરે છે, જે રીતે કરાતા એવા તપ વડે અભ્યુદય વિહાર માટેના દંઢ યત્નની હાનિ ન થાય. જ્યારે પણ છ માસ સુધી ઉપસર્ગ થાય, તોપણ હાનિ ન થાય.

ટીકા :

एकैकं पौरुष्यादि तावत्तपः करोति सात्मीभावेन, यथा तेन=તપસા ક્રિયમાણેન હાનિર્ન ભવતિ વિहितस्य, यदापि भवति कथञ्चित् षण्मासानुपसर्गो दिव्यादिरिति गाथार्थः ॥१३९२॥

ટીકાર્થ :

પોરિસી આદિ એકેક તપને સાત્મીભાવ વડે ત્યાં સુધી કરે છે, જે રીતે કરાતા એવા તેના વડે=તપ વડે, વિહિતની=ભગવાનથી વિધાન કરાયેલ અભ્યુદય વિહાર માટેના દંઢ યત્નની, હાનિ ન થાય. જ્યારે પણ કોઈક રીતે છ માસ દિવ્યાદિ=દેવસંબંધી ઉપસર્ગ આદિ, ઉપસર્ગ થાય, તોપણ વિહિતની હાનિ ન થાય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે અનભ્યસ્ત એવા પોરિસી આદિ તપને સંયમયોગોમાં દંઢ યત્નપૂર્વક ત્રણ વખત કરીને સુઅભ્યસ્ત કરે છે. આ રીતે ઉત્તરોત્તર તપને સુઅભ્યસ્ત કરતા કરતા છ માસિક તપ સુધી સર્વ તપને સુઅભ્યસ્ત કરે છે, જેથી તેઓ છ માસિક તપકાળમાં પણ સ્વભૂમિકાનુસાર સંયમના સર્વ યોગોમાં દંઢ રીતે પ્રવર્તી શકે છે; તેમ જ આ રીતે

તપભાવનાથી ભાવિત થવાને કારણે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્ય પછી છ મહિના સુધી દેવતાદિના ઉપસર્ગો થાય તોપણ અભ્યુદય વિહારમાં વર્તતો પોતાનો યત્ન બાધ ન પામે તે પ્રકારના સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧૩૯૨॥

અવતરણિકા :

તપસ એવ ગુણાન્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તપના જ ગુણાન્તરને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે તપોભાવના કરવાથી તે મહાત્મામાં છ માસ સુધી દેવતાદિના ઉપસર્ગ થાય તોપણ, પોતાના વિહિત અનુષ્ઠાનની હાનિ ન થાય તે પ્રકારનું તપનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે. હવે તપોભાવના કરવાથી પ્રાપ્ત થતા અન્ય ગુણને કહે છે —

ગાથા :

અપ્પાહારસ્સ ણ ઇંદિઆઈં વિસણ્સુ સંપયઙ્ગંતિ ।

નેઅ કિલમ્મઈ તવસા રસિણ્સુ ન સજ્જઈં આવિ ॥૧૩૯૩॥

અન્યથાર્થ :

અપ્પાહારસ્સ=અલ્પ આહારવાળાની ઇંદિઆઈં=ઇન્દ્રિયો વિસણ્સુ=વિષયોમાં ણ સંપયઙ્ગંતિ=પ્રવર્તતી નથી, તવસા નેઅ કિલમ્મઈ=અને તપ વડે કલાન્ત થતી નથી, રસિણ્સુ આવિ=વળી રસિકોમાં=રસવાળા અશનાદિમાં, ન સજ્જઈં=સંગ પામતી નથી.

ગાથાર્થ :

અલ્પ આહારવાળાની ઇન્દ્રિયો વિષયોમાં પ્રવર્તતી નથી, તપ વડે ઇન્દ્રિયો કરમાતી નથી, વળી રસવાળા ભોજનાદિમાં સંગ પામતી નથી.

ટીકા :

અપ્પાહારસ્ય તપસા ન ઇન્દ્રિયાણિ-સ્પર્શનાદીનિ વિષયેષુ-સ્પર્શાદિષુ સમ્પ્રવર્તન્તે, ધાતૂદ્રેકાભાવાત્, ન ચ કલામ્યન્તિ તપસા, સમ્પન્નેષુ રસિકેષુ-અશનાદિષુ ન સજ્યતે ચાપિ, અપરિભોગેનાનાદરાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૯૩॥

ટીકાર્થ :

તપ વડે અલ્પ આહારવાળાની સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયો સ્પર્શાદિ વિષયોમાં પ્રવર્તતી નથી; કેમ કે ધાતુના ઉદ્રેકનો અભાવ છે. અને તપ વડે કલાન્ત થતી નથી=ઇન્દ્રિયો કરમાતી નથી. વળી સંપન્ન એવા અશનાદિ

રસિકોમાં=સંપ્રાપ્ત થયેલા અશન વગેરે રસવાળા ભોજનાદિમાં, સંગ પામતી નથી; કેમ કે અપરિભોગને કારણે અનાદર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ મુજબ અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા આત્માને તપોભાવનાથી તે રીતે ભાવિત કરે કે જેથી વિહિત અનુજાનની હાનિ ન થાય, અર્થાત્ ભગવાને સાધુને અસંગભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે દરેક અનુજાનનું વિધાન કરેલ છે, તેથી આ મહાત્મા પણ અસંગભાવને અનુકૂળ સુદૃઢ વ્યાપાર કરવામાં લેશ પણ બાધક ન બને તે પ્રકારે તપને આત્મસાત્ કરે છે.

વળી તપ કરવાથી અલ્પ આહાર કરનારા આ મહાત્માની સ્પર્શનાદિ ઈન્દ્રિયો સ્પર્શાદિ વિષયોમાં પ્રવર્તતી નથી; કેમ કે તે મહાત્માના શરીરની ધાતુઓ તપના કારણે શાંત બનેલી હોવાથી ઉદ્રેક પામતી નથી.

આશય એ છે કે અધિક આહાર કરવાથી શરીરમાં રહેલી ધાતુઓ પુષ્ટ બને છે અને પુષ્ટ બનેલી ધાતુઓ ઈન્દ્રિયોનો વિષયો સાથે સંપર્ક થાય ત્યારે ઉદ્રેક પામે છે. આથી મહાત્મા સંયમના સર્વ ઉચિત વ્યાપારનો વ્યાઘાત ન થાય તે રીતે તપ કરે છે અને જ્યારે આહાર કરે છે ત્યારે પણ આહારને અલ્પ ગ્રહણ કરે છે, જેથી તે મહાત્માની દેહની ધાતુઓ પુષ્ટ નહીં બનવાને કારણે વિષયો સાથે સંપર્ક પામવા છતાં ઈન્દ્રિયો વિષયોમાં પ્રવર્તતી નથી.

વળી તપોભાવનાથી ભાવિત મહાત્માના તપથી ઈન્દ્રિયો ક્લાન્ત થતી નથી, જેના કારણે તે ઈન્દ્રિયો યોગમાર્ગમાં વિઘ્નભૂત બનતી નથી.

વળી તપોભાવનાથી ભાવિત મહાત્મામાં આત્માનો અજાહારી સ્વભાવ ઉલ્લસિત થયેલો હોવાથી તેઓને સુંદર આહારના પરિભોગનો પરિણામ થતો નથી, અને તેને કારણે સુંદર પણ આહારમાં અનાદર વર્તતો હોય છે અર્થાત્ 'આ આહાર મને અનુકૂળ છે' તે પ્રકારની આહારમાં આદરબુદ્ધિ થતી નથી, જેથી તે મહાત્માની ઈન્દ્રિયો સુંદર આહારમાં પણ સંગ પામતી નથી. ॥૧૩૯૩॥

ગાથા :

તવભાવણા઼ પંચિંદિઆણિ દંતાણિ જસ્સ વસમેંતિ ।

ઈંદિઅજોગાયરિઓ સમાહિકરણાં કરેઙ્ ॥૧૩૯૪॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

તવભાવણા઼=તપોભાવનાથી દંતાણિ પંચિંદિઆણિ=દાંત એવી પાંચ ઈન્દ્રિયો જસ્સ=જેના વસમેંતિ=વશને પામે છે, (તે) ઈંદિઅજોગાયરિઓ=ઈન્દ્રિયયોગી આચાર્ય (ઈન્દ્રિયો પાસે) સમાહિકરણાં=સમાધિકરણોને કરેઙ્=કરાવે છે.

ગાથાર્થ :

તપોભાવનાથી દમન પામેલી પાંચ ઈન્દ્રિયો જેના વશને પામે છે, તે ઈન્દ્રિયયોગી આચાર્ય ઈન્દ્રિયો પાસે સમાધિકરણોને કરાવે છે.

ટીકા :

તપોભાવનયા હેતુભૂતયા પચ્છેન્દ્રિયાણિ દાન્તાનિ સન્તિ યસ્ય વશમાગચ્છન્તિ પ્રાણિનઃ, સ
ઇન્દ્રિયયોગ્યાચાર્યઃ=ઇન્દ્રિયપ્રગુણનક્રિયાગુરુઃ સમાધિકરણાનિ=સમાધિવ્યાપારાન્ કારયતીન્દ્રિયાણીતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૩૯૪॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

હેતુભૂત એવી તપોભાવનાથી=પાંચ ઇન્દ્રિયોના દમનના હેતુભૂત એવી તપની ભાવનાથી, દાન્ત=દમન
પામેલી, છતી પાંચ ઇન્દ્રિયો જે પ્રાણીના વશને પામે છે, તે ઇન્દ્રિયયોગી આચાર્ય=ઇન્દ્રિયની પ્રગુણની
ક્રિયાના ગુરુ, ઇન્દ્રિયોને સમાધિના કરણો=સમાધિના વ્યાપારો, કરાવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તપોભાવના ઇન્દ્રિયોના દમનનો હેતુ છે. તેથી ઇન્દ્રિયોના દમનના હેતુભૂત એવી તપોભાવનામાં જે
મહાત્મા શક્તિના પ્રકર્ષથી ઉદય કરે છે, તેઓને તે તપોભાવના અજ્ઞાહારી ભાવનાથી ભાવિત બનાવે છે,
અને અજ્ઞાહારી ભાવનાથી ભાવિત થયેલા યોગીની પાંચેય ઇન્દ્રિયો અત્યંત દમન પામેલી વર્તે છે, અને
દમન પામેલી પાંચેય ઇન્દ્રિયો તે યોગીને વશ થાય છે; વળી પોતાને વશ થયેલી પાંચેય ઇન્દ્રિયોને તે મહાત્મા
સમાધિને અનુકૂળ વ્યાપારમાં પ્રવર્તવે છે અર્થાત્ પાંચેય ઇન્દ્રિયો વિષયો સાથે સંબંધ પામીને આત્મામાં
સંગવૃત્તિને ઉલ્લસિત ન કરે, પરંતુ આત્માને પોતાના શુદ્ધ ભાવોમાં વિશ્રાંતિ પમાડે તે પ્રકારના વ્યાપારમાં
પાંચેય ઇન્દ્રિયોને પ્રવર્તવે છે.

અહીં તે મહાત્માને “ઇન્દ્રિયોના યોગી આચાર્ય” કહ્યા અને તેનો અર્થ “ઇન્દ્રિયોના પ્રગુણની ક્રિયામાં
ગુરુ” એવો કર્યો, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, તપોભાવનાથી આ મહાત્માએ પાંચેય ઇન્દ્રિયોને પોતાને વશ
કરી છે, તેથી તે મહાત્મા ઇન્દ્રિયો પાસે આત્માના ગુણોની અતિશયતા કરાવવા રૂપ પ્રગુણની ક્રિયા કરાવવા
દ્વારા પોતાને વશ થયેલી ઇન્દ્રિયોના ગુરુ જેવા છે, જેના કારણે જે ઇન્દ્રિયો સંસારી જીવો માટે કર્મબંધનું
કારણ બને છે, તે જ ઇન્દ્રિયો આવા ઇન્દ્રિયયોગી આચાર્ય માટે કર્મમુક્તિનું કારણ બને છે. ॥૧૩૯૪॥

અવતરણિકા :

દ્વારાન્તરસમ્બન્ધાભિધિત્સયાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

દ્વારાન્તરના સંબંધને કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૯૧થી ૧૩૯૪માં ‘તપોભાવના’ દ્વારનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે ગાથાના પૂર્વાર્ધથી ‘તપોભાવના’
દ્વાર સાથે ‘સત્ત્વભાવના’ દ્વારનો સંબંધ બતાવીને ગાથા ૧૩૯૮ સુધી ‘સત્ત્વભાવના’ દ્વારનું સ્વરૂપ બતાવે
છે —

ગાથા :

इअ तवणिम्माओ खलु पच्छ सो सत्तभावणं कुणइ ।
निद्राभयविजयद्धा तत्थ उ पडिमा इमा पञ्च ॥१३९५॥

અન્યાર્થ :

इअ=આ રીતે=ગાથા ૧૩૯૧થી ૧૩૯૪માં બતાવ્યું એ રીતે, તવણિમ્માઓ સો=તપથી નિર્માત એવા આ=તપોભાવનાથી સંપન્ન થયેલા મુનિ, પચ્છ=પાછળથી નિદ્રાભયવિજયદ્ધા=નિદ્રા-ભયના વિજય અર્થે સત્ત્વભાવણં=સત્ત્વભાવનાને કુણइ=કરે છે. તત્થ उ=વળી ત્યાં=સત્ત્વભાવનામાં, इमा पञ्च पडिमा=આ પાંચ પ્રતિમાઓ હોય છે.

★ 'खलु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૩૯૧થી ૧૩૯૪માં બતાવ્યું એ રીતે તપોભાવનાથી સંપન્ન થયેલા મુનિ પાછળથી નિદ્રા અને ભયના વિજય અર્થે સત્ત્વભાવનાને કરે છે. વળી સત્ત્વભાવનામાં આ પાંચ પ્રતિમાઓ હોય છે.

ટીકા :

इअ=एवं तपोनिर्मातः खलु पश्चादसौ मुनिः सत्त्वभावनां करोति सत्त्वाभ्यासमित्यर्थः, निद्राभयविजयार्थमेतत् करोति, तत्र तु प्रतिमाः सत्त्वभावनायामेताः पञ्चेति गार्थः ॥१३९५॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૩૯૧થી ૧૩૯૪માં બતાવ્યું એ રીતે, તપથી નિર્માત એવા આ મુનિ પાછળથી સત્ત્વભાવનાને=સત્ત્વના અભ્યાસને, કરે છે. આ=સત્ત્વનો અભ્યાસ, નિદ્રા અને ભયના વિજય અર્થે કરે છે. વળી ત્યાં=સત્ત્વભાવનામાં, આ=હવે કહેવાશે એ, પાંચ પ્રતિમાઓ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તપોભાવના દ્વારમાં બતાવી એ વિધિથી સંપન્ન થઈ ગયેલા મહાત્મા પોતાનામાં મહાસત્ત્વ પ્રગટે અને નિદ્રા અને ભયનો જય થાય તદર્થે સત્ત્વભાવનાને કરે છે.

આશય એ છે કે આ મહાત્માએ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી અસંગભાવને અભિમુખ જવાનો ઉદ્યમ અત્યંત અપ્રમાદથી થઈ શકે તેવું આત્મામાં સત્ત્વ પ્રગટાવવા માટે નિદ્રાનો વિજય કરવાનો છે અને ભય આપાદક વિષમ સંયોગોમાં પણ ચલાયમાન થયા વગર પોતાના ધ્યાનમાં સુદૃઢ યત્ન થઈ શકે તેવું આત્મામાં નિષ્પ્રકંપ સત્ત્વ પ્રગટાવવા માટે ભયનો વિજય કરવાનો છે. આથી સત્ત્વનો અભ્યાસ કરી કરીને તે મહાત્મા નિદ્રાનો અને ભયનો જય કરે છે.

વળી આ સત્ત્વભાવના કરતી વખતે મહાત્મા પાંચ પ્રતિમાઓ ધારણ કરે છે, જેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી આગળની ગાથામાં સ્વયં બતાવે છે. ॥૧૩૯૫॥

ગાથા :

પદમા ઉવસ્સયમ્મી બીયા બાહિં તઇયા ચઠ્ઠમિ ।
સુન્નઘરમ્મિ ચઠ્ઠથી તહ પંચમિઆ મસાણંમિ ॥૧૩૯૬॥

અન્યથાર્થ :

પદમા=પ્રથમ (પ્રતિમા) ઉવસ્સયમ્મી=ઉપાશ્રયમાં, બીયા=બીજી બાહિં=બહાર=ઉપાશ્રયની બહાર, તઇયા=ત્રીજી ચઠ્ઠમિ=ચતુષ્કમાં, ચઠ્ઠથી=ચોથી સુન્નઘરમ્મિ=શૂન્ય ઘરમાં, તહ=તથા પંચમિઆ=પાંચમી મસાણંમિ=શ્મશાનમાં થાય છે.

ગાથાર્થ :

પ્રથમ પ્રતિમા ઉપાશ્રયમાં, બીજી ઉપાશ્રયની બહાર, ત્રીજી ચતુષ્કમાં, ચોથી શૂન્ય ઘરમાં, તથા પાંચમી પ્રતિમા શ્મશાનમાં થાય છે.

ટીકા :

પ્રથમોપાશ્રયે પ્રતિમા, દ્વિતીયા બહિરુપાશ્રયસ્ય, તૃતીયા ચતુષ્કે સ્થાનસમ્બન્ધિનિ, શૂન્યગૃહે ચતુર્થી સ્થાનસમ્બન્ધિન્યેવ, તથા પચ્છમી શ્મશાને પ્રતિમેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૯૬॥

ટીકાર્થ :

પ્રથમ પ્રતિમા ઉપાશ્રયમાં, બીજી ઉપાશ્રયની બહાર, ત્રીજી સ્થાનના સંબંધવાળા ચતુષ્કમાં=પોતે જ્યાં રહેલા હોય તે નગરના ચાર રસ્તામાં, ચોથી સ્થાનના સંબંધવાળા જ શૂન્ય ગૃહમાં=પોતે જ્યાં રહેલા હોય તે નગરમાં રહેલા જ ખંડેર ઘરમાં, તથા પાંચમી પ્રતિમા શ્મશાનમાં થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ગણિ આદિ મહાત્મા સત્ત્વનો અભ્યાસ કરવા માટે ક્રમસર પાંચ પ્રતિમાઓ વહન કરે છે, જે એક સ્થાનમાં નિયત કાળમાન સુધી કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં સ્થિર થઈને આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત કરવા માટેના યત્નસ્વરૂપ છે.

તેમાં પ્રથમ પ્રતિમા મહાત્મા ઉપાશ્રયમાં રહીને ધારણ કરે છે; કેમ કે ઉપાશ્રયમાં બાહ્ય ઉપદ્રવોની સંભાવના અલ્પ હોય છે, તેથી ઉપાશ્રયમાં આત્મતત્ત્વના ભાવનમાં દૃઢ યત્ન સખલના વગર સ્થિરતાથી થઈ શકે છે.

આ રીતે મહાત્મા પ્રથમ પ્રતિમાથી સંપન્ન થઈ જાય ત્યારપછી, તે મહાત્માઓ ઉપાશ્રયની બહાર જઈને બીજી પ્રતિમા ધારણ કરે છે; કેમ કે ઉપાશ્રયની બહાર ઉપદ્રવો થવાની કંઈક સંભાવના રહે છે, પરંતુ તેમાં પણ તે મહાત્મા અંતરંગ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના ભાવનમાં સખલના ન થાય તે રીતે ધ્યાનમાં સુદૃઢ યત્ન કરે છે.

આ રીતે મહાત્મા બીજી પ્રતિમાથી સંપન્ન થઈ જાય ત્યારપછી, તેઓ નગરના ચાર રસ્તા ભેગા થતા

હોય તેવા સ્થાનમાં જઈને ત્રીજી પ્રતિમા ધારણ કરે છે; કેમ કે તે સ્થાનમાં ઉપદ્રવો થવાની સંભાવના અધિક રહે છે, તોપણ તે મહાત્મા ઉપદ્રવોમાં સ્ખલના પામ્યા વગર શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના ચિંતનમાં દૃઢ યત્ન કરે છે.

આ રીતે મહાત્મા ત્રીજી પ્રતિમાથી સંપન્ન થઈ જાય ત્યારપછી, તેઓ તે નગરમાં રહેલા કોઈક ખંડેર ઘરમાં જઈને ચોથી પ્રતિમા ધારણ કરે છે; કેમ કે તે ખંડેર અવસ્થાવાળા શૂન્ય ઘરમાં ઉંદર, બિલાડા, સાપ, મચ્છર વગેરે જીવજંતુઓના ઉપદ્રવો થવાની સંભાવના અત્યંત રહે છે, તોપણ તેવા પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં તે મહાત્મા અપ્રમાદભાવથી આત્માની નિર્લેપ અવસ્થામાં જવાનો સુદૃઢ વ્યાપાર કરે છે.

આ રીતે ચોથી પ્રતિમાથી તે મહાત્મામાં સત્ત્વભાવનાનો પ્રકર્ષ થાય ત્યારપછી, તેઓ શ્મશાનમાં જઈને પાંચમી પ્રતિમા ધારણ કરે છે; કેમ કે શ્મશાનમાં દેવતા વગેરે દ્વારા ઘણા ઉપસર્ગો થવાની સંભાવના હોય છે, તોપણ તે સર્વ ઉપસર્ગોમાં ચલાયમાન થયા વગર તે મહાત્મા આત્માના સત્ત્વભાવનો પ્રકર્ષ કરવા માટે દૃઢ ઉદ્યમ કરે છે.

આમ, અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પહેલાં મહાત્મા પાંચેય પ્રતિમાઓને વહન કરવા દ્વારા સત્ત્વનો અભ્યાસ કરીને પોતાના યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તતા સત્ત્વને અત્યંત પ્રકર્ષવાળું બનાવે છે. ॥૧૩૯૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવી એ પ્રતિમાઓનું વહન કરવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

एआसु थेवथेवं पुव्वपवत्तं जिणेइ णिहं सो ।

मूसगच्छिक्काओ तह भयं च सहसुब्भवं अजिअं ॥१३९७॥

અવ્યયાર્થ :

સો=આ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પહેલાં સત્ત્વભાવના કરનારા ઋષિ, પુવ્વપવત્તં ણિહં=પૂર્વપ્રવૃત્ત એવી નિદ્રાને એઆસુ=આમાં=પ્રતિમાઓમાં, થેવથેવં=સ્તોક સ્તોક જિણેઇ=જીતે છે. તહ ચ=અને તે રીતે મૂસગછિક્કાઓ=મૂષકસ્પૃષ્ટાદિમાં અજિઅં=અજિત એવા સહસુભ્ભવં ભયં=સહસા ઉદ્ભવવાળા ભયને (જીતે છે.)

ગાથાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પહેલાં આ ઋષિ પૂર્વપ્રવૃત્ત એવી નિદ્રાને આ પ્રતિમાઓમાં થોડી થોડી જીતે છે. અને તે રીતે મૂષકસ્પૃષ્ટાદિમાં નહિ જીતાયેલ એવા સહસા ઉદ્ભવવાળા ભયને જીતે છે.

ટીકા :

एआसु प्रतिमासु स्तोकस्तोकं यथासमाधिना पूर्वप्रवृत्तां जयति निद्रामसौ ऋषिः, मूषिकास्पृष्टादौ तथा, आदिशब्दान्माज्जरादिपरिग्रहः, भयं च सहसोद्भवमजितं जयतीति गाथार्थः ॥१३९७॥

ટીકાર્થ :

આ ઋષિ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ઋષિ, પૂર્વમાં પ્રવૃત્ત એવી નિદ્રાને આ પ્રતિમાઓમાં યથાસમાધિથી=પોતાની સમાધિ પ્રમાણે, થોડી થોડી જીતે છે. અને તે રીતે=જે રીતે થોડી થોડી નિદ્રાને જીતે છે તે રીતે, મૂષિકાથી સ્પૃષ્ટાદિમાં=ઊંદરડીથી સ્પર્શાયેલ કે ખવાયેલ એવા શરીરમાં, નહીં જીતાયેલ એવા સહસા ઉદ્ભવવાળા ભયને=એકદમ ઉત્પન્ન થનારા ભયને, જીતે છે. 'આદિ' શબ્દથી='મૂષિકાસ્પૃષ્ટાદૌ''માં 'આદિ' શબ્દથી, માર્જારાદિનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ઋષિ પાંચ પ્રતિમાઓને અવલંબીને સત્ત્વના પ્રકર્ષ અર્થે ભાવના કરે છે ત્યારે, પોતાની સાધનામાં બાધ ન થાય તે રીતે પોતાની સમાધિ અનુસાર પૂર્વપ્રવૃત્ત એવી નિદ્રાનો જય કરે છે અર્થાત્ પોતાને પૂર્વે જેટલી નિદ્રા આવતી હતી તેને ઘટાડીને અલ્પ-અલ્પતર કરે છે, જેથી શરીર શ્રાંત થયેલ હોય તોપણ શક્તિના પ્રકર્ષથી અંતરંગ મહાવીર્યને યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તાવવા પોતે સમર્થ બને.

વળી તે રીતે પૂર્વે નહીં જીતેલા સહસા ઉદ્ભવનારા ભયને પણ જીતે છે અર્થાત્ ઊંદરડી વગેરે કોઈ જીવજંતુ આવીને પોતાના શરીરનો સ્પર્શ કરે અથવા તો ક્યાંક કરડે તે વખતે જીવને જે એકદમ ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તે ભયને સત્ત્વભાવનાના પ્રકર્ષ અર્થે ધારણ કરાતી આ પ્રતિમાકાળમાં આ મહાત્મા જીતે છે, જેથી ગમે તેવાં નિમિત્તોમાં પણ સ્ખલના ન પામે તેવું મહાસત્ત્વ પોતાનામાં પ્રગટ થાય. ॥૧૩૯૭॥

ગાથા :

एएण सो कमेणं डिभगतक्करसुराइकयमेअं ।

जिणिऊण महासत्तो वहइ भरं निब्भओ सयलं ॥१३९८॥ दारं ॥

અવ્યયાર્થ :

एएण कमेणं=આ કમથી=ગાથા ૧૩૯૬માં બતાવેલ પાંચ પ્રતિમાઓના કમથી, डिभगतक्करसुराइ-કયમેअं=ડિભક, તસ્કર, સુરાદિથી કૃત આને=ભયને, जिणिऊण=જીતીને મહાસત્તો નિબ્ભઓ સો=મહાસત્ત્વવાળા, निर्भय એવા આ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર ઋષિ, सयलं भरं=સકલ ભરને=અભ્યુદય વિહારરૂપ સકલ ભારને, वहइ=વહન કરે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૩૯૬માં બતાવેલ પાંચ પ્રતિમાઓના કમથી બાળક, ચોર, દેવતા આદિથી કરાયેલા ભયને જીતીને મહાસત્ત્વવાળા, નિર્ભય એવા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર ઋષિ અભ્યુદય વિહારરૂપ સકલ ભારને વહન કરે છે.

ટીકા :

અનેનાસૌ ક્રમેણ યથોપન્યસ્તેન હિમ્બકતસ્કરસુરાદિકૃતમેતદ્=ભયં જિત્વા મહાસત્ત્વઃ સર્વાસુ પ્રતિમાસુ વહતિ ભરં પ્રસ્તુતં નિર્ભયઃ સન્ સકલમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૯૮॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

આ=યથાઉપન્યસ્ત, ક્રમથી=જે પ્રકારે ગાથા ૧૩૯૮માં ઉપન્યાસ કરાયો તે પ્રકારના પાંચ પ્રતિમાઓના ઉપન્યાસના ક્રમથી, સર્વ પ્રતિમાઓમાં હિંમક, તસ્કર, સુરાદિથી કૃત=બાળક, ચોર, દેવતા વગેરેથી કરાયેલા, આને=ભયને, જીતીને મહાસત્ત્વવાળા, નિર્ભય છતાં આ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર એવા ઋષિ, પ્રસ્તુત એવા સકલ ભરને=જિનકલ્પાદિરૂપ પ્રસ્તુત એવા સર્વ ભારને, વહન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૯૮માં બતાવ્યું એ પ્રકારના ક્રમથી મહાત્મા પ્રતિમાઓ ધારણ કરે છે અને પ્રતિમાકાળમાં ક્રમસર બાળક, ચોર, દેવતા વગેરેથી થતા ઉપદ્રવોને સહન કરીને ભયમોહનીયકર્મ પર વિજય મેળવે છે.

આશય એ છે કે જીવમાં દેહાદિના સંગની વાસના વર્તતી હોય, તો જ દેહાદિ પરના મમત્વને કારણે દેહાદિને થતા ઉપદ્રવોથી ચિત્તમાં એકદમ ભય ઉત્પન્ન થાય. તેથી આ મહાત્મા સર્વ પ્રતિમાકાળમાં દેહથી પૃથક્ એવા શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપનું ભાવન કરી કરીને સંગની વાસનાના સંસ્કારોને એ પ્રકારે તિરોધાન કરે છે કે જેથી ગમે તેટલા ભયનાં નિમિત્તો પ્રાપ્ત થાય તોપણ, ભયઉત્પત્તિના કારણભૂત એવા દેહાદિના સંગનો પરિણામ ઊઠતો નથી, એટલું જ નહીં, પરંતુ અસંગભાવને અતિશયિત કરવાના વ્યાપારમાં લેશ પણ ન્યૂનતા આવતી નથી.

આથી જ આવા નિર્ભય થયેલા મહાત્મા પ્રસ્તુત એવા સકલ ભારનું વહન કરે છે, અર્થાત્ સત્ત્વભાવના દ્વારા આત્મામાં રહેલા પરમ સત્ત્વનો આવિર્ભાવ કરીને જિનકલ્પાદિરૂપ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવો એ અહીં પ્રસ્તુત છે અને તે પ્રસ્તુત એવા અભ્યુદય વિહારના સમગ્ર ભારને વહન કરવા આવા નિર્ભય ઋષિ સમર્થ બને છે, જેના કારણે તેઓ ઉપસર્ગકાળમાં પણ આત્મામાં રહેલા સત્ત્વનો પૂર્વ પૂર્વ કરતાં ઉત્કર્ષ થાય તેવો યત્ન કરી શકે છે. ॥૧૩૯૮॥

અવતરશિકા :

શ્રુતભાવનામાહ —

અવતરશિકાર્થ :

શ્રુતભાવનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી ગાથા ૧૩૯૧થી ૧૩૯૮માં પાંચમા 'તપોભાવના' દ્વારનું અને છઠ્ઠા 'સત્ત્વભાવના' દ્વારનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે ગાથા ૧૪૦૨ સુધી સાતમા 'શ્રુતભાવના' દ્વારના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

અહ સુત્તભાવણં સો ઇગગમણો અણાડલો ભયવં ।
કાલપરિમાણહેડં સબ્બત્થં સવ્વહા કુણઇ ॥૧૩૯૯॥

અભ્યયાર્થ :

અહ=હવે ઇગગમણો અણાડલો ભયવં સો=એકાગ્ર મનવાળા, અનાકુલ, ભગવાન એવા આ=અભ્યુદય વિહાર માટે તત્પર થયેલા ઋષિ, કાલપરિમાણહેડં=કાલના પરિમાણના હેતુથી સુત્તભાવણં=સૂત્રભાવનાને સવ્વહા=સર્વથા સબ્બત્થં=સુઅભ્યસ્ત કુણઇ=કરે છે.

ગાથાર્થ :

હવે એકાગ્ર મનવાળા, અનાકુળ, ભગવાન એવા આ ઋષિ કાલના પરિમાણના હેતુથી સૂત્રભાવનાને સર્વથા સુઅભ્યસ્ત કરે છે.

ટીકા :

અથ સૂત્રભાવનામસૌ ઋષિરેકાગ્રમનાઃ અન્તઃકરણેન, અનાકુલો બહિર્વૃત્ત્યા, ભગવાનસૌ કાલ-પરિમાણહેતોઃ, તદભ્યાસાદેવ તદ્ગતેઃ, સ્વભ્યસ્તાં સર્વથા કરોતિ ઉચ્છ્વાસાદિમાનેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩૯૯॥

ટીકાર્થ :

હવે અંતઃકરણથી એકાગ્ર મનવાળા, બહિર્વૃત્તિથી અનાકુલ=બહારની પ્રવૃત્તિથી વ્યાકુળતા વગરના, આ ઋષિ=અભ્યુદય વિહાર માટે ઉદયત એવા ગણિ આદિ ઋષિ, સૂત્રભાવનાને કરે છે.

આ ઋષિ સૂત્રભાવનાને કેમ કરે છે ? એથી કહે છે -

ભગવાન એવા આ=ઋષિ, કાલના પરિમાણના હેતુથી=કાલનું માન જાણવા માટે, સૂત્રભાવનાને કરે છે, એમ અન્વય છે; કેમ કે તેના અભ્યાસથી જ તેની ગતિ છે=સૂત્રના અભ્યાસથી જ કાળના માનનો નિર્ણય થાય છે.

વળી આ ઋષિ સૂત્રભાવનાને કેવી કરે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે -

ઉચ્છ્વાસાદિના માનથી સર્વથા=અત્યંત, સુઅભ્યસ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી મહાત્મા કાળના માનનો નિર્ણય સૂત્ર-અર્થના પરાવર્તનના બળથી કરે છે, તેથી તેઓ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા પહેલાં શ્રુતનો અભ્યાસ કરે છે અર્થાત્ સૂત્ર-અર્થનું પારાયણ કરી કરીને આત્માને શ્રુતની ભાવનાથી ભાવિત કરે છે.

વળી આ મહાત્મા સૂત્ર-અર્થનું પારાયણ અંતઃકરણથી એકાગ્ર મનવાળા થઈને અને બહિર્વૃત્તિથી અનાકુળ થઈને એ રીતે કરે છે કે જેથી નિશ્ચિત સૂત્રના પારાયણથી કાળમાનની ગણનાનો નિશ્ચય કરી શકે.

જો સૂત્ર-અર્થના પારાયણકાળમાં ચિત્ત બહિર્વૃત્તિથી આકુળ હોય અને પોતાનું મન તે તે સૂત્રથી વાચ્ય એવા તાત્પર્યને સ્પર્શે તે રીતે અંતઃકરણથી એકાગ્ર ન હોય, તો સૂત્રભાવનાના બળથી પોતાને જે અસંગભાવની વૃદ્ધિ કરવી છે તે પણ થઈ શકે નહીં, તેમ જ સૂત્ર દ્વારા ઉચ્ચવાસાદિના નિશ્ચિત પ્રમાણથી કાળના પ્રમાણની ગણના કરવી છે તે પણ થઈ શકે નહીં.

આથી મહાત્મા સૂત્ર-અર્થનું પારાયણ અત્યંત એકાગ્રતાપૂર્વક એ રીતે કરે કે જેથી સૂત્રભાવના સર્વથા સુઅભ્યસ્ત થાય અને તે સૂત્રભાવના દ્વારા ઉચ્ચવાસાદિના પ્રમાણથી કાળના પ્રમાણનું જ્ઞાન થઈ શકે. ॥૧૩૯૯॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ ઋષિ કાલના પરિમાણના નિર્ણય માટે સૂત્રભાવનાને ઉચ્ચવાસાદિના માન દ્વારા સર્વથા સુઅભ્યસ્ત કરે છે. તેથી હવે સૂત્રભાવનાથી ઉચ્ચવાસાદિના માન દ્વારા કાળના પરિમાણનો નિર્ણય કઈ રીતે કરે છે ? તે દર્શાવવા અર્થે ઉચ્ચવાસાદિના માનને જ કહે છે —

ગાથા :

उस्सासाओ पाणू तओ अ थोवो तओ वि अ मुहुत्तो ।

एएहिं पोरिसीओ तार्हिं पि णिसाइ जाणेइ ॥१४००॥

અન્યથાર્થ :

उस्सासाओ पाणू=ઉચ્ચવાસથી પ્રાણ, તઓ અ=અને તેનાથી=પ્રાણથી, થોવો=સ્તોક, તઓ વિ અ=અને તેનાથી પણ=સ્તોકથી પણ, મુહુત્તો=મુહૂર્ત, एएहिं=આમના વડે=મુહૂર્તો વડે, पोरिसीओ=પોરિસીઓ, तार्हिं पि=તેઓ વડે પણ=પોરિસીઓ વડે પણ, णिसाइ=નિશા આદિ=રાત-દિવસ વગેરે, जाणेइ=જાણે છે.

ગાથાર્થ :

ઉચ્ચવાસથી પ્રાણ, અને પ્રાણથી સ્તોક, અને સ્તોકથી પણ મુહૂર્ત, મુહૂર્તો વડે પોરિસીઓ, પોરિસીઓ વડે પણ રાત-દિવસ આદિ જાણે છે.

ટીકા :

उच्छासात् प्राण इत्युच्छासनिश्वासः, ततश्च=प्राणात् स्तोकः सप्तप्राणमानः, ततोऽपि च=स्तोकात् मुहूर्तः द्विघटिककालः, एभिः=मुहूर्तैः पौरुष्यः, ताभिरपि=पौरुषीभिः निशादि=निशादिवसादि जानाति सूत्राभ्यासत इति गायार्थः ॥१४००॥

ટીકાર્થ :

સૂત્રના અભ્યાસથી ઋષિ ઉચ્ચ્વાસથી પ્રાણ=ઉચ્ચ્વાસ-નિશ્વાસ, અને તેનાથી=પ્રાણથી, સાત પ્રાણોના માનવાળો સ્તોક, અને તેનાથી પણ=સ્તોકથી પણ, બે ઘટિકાના કાળવાળો મુહૂર્ત, આમના વડે=મુહૂર્તો વડે, પોરિસીઓ, તેઓ વડે પણ=પોરિસીઓ વડે પણ, નિશાદિ=નિશા-દિવસાદિ=રાત્રિ-દિવસ-પક્ષ-મહિના વગેરે, જાણે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઋષિ એકાગ્ર મનથી સૂત્રભાવનાને સુઅભ્યસ્ત કરે ત્યારે, તે સૂત્રના અભ્યાસના બળથી તે ઋષિ પ્રાણથી માંડીને દિવસ-રાત-પક્ષ-મહિના-વર્ષ વગેરે સર્વ પ્રકારના કાળના પરિમાણને યથાર્થ જાણી શકે છે અને તે પ્રકારે જાણીને તેઓ ઉચિત કાળે સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી તેઓને કાળનું પરિમાણ જાણવા માટે કોઈ બાહ્ય અવલંબનની જરૂર પડતી નથી. ॥૧૪૦૦॥

ગાથા :

एत्तो उवओगाओ सदेव सोऽमूढलक्षयाए उ ।
दोसं अपावमाणो करेइ किच्चं अविवरीअं ॥१४०१॥

અવ્યયાર્થ :

સો=આ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા ઉદયત એવા ઋષિ, સદેવ=સદા જ અમૂઢલક્ષયાએ=અમૂઢલક્ષતાને કારણે એત્તો ઉવઓગાઓ=આ=ગાથા ૧૩૯૯માં બતાવ્યો એ, ઉપયોગથી દોસં અપાવમાણો=દોષને નહીં પ્રાપ્ત કરતા અવિવરીઅં કિચ્ચં=અવિપરીત કૃત્યને કરેइ=કરે છે.

★ 'उ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર માટે ઉદયત એવા ઋષિ સદા જ અમૂઢલક્ષણને કારણે ગાથા ૧૩૯૯માં બતાવેલ ઉપયોગથી દોષને નહીં પ્રાપ્ત કરતા અવિપરીત કૃત્યને કરે છે.

ટીકા :

अतः उपयोगात् सूत्राभ्यासगर्भात् सदैवासावमूढलक्षतया कारणेन दोषमप्राप्नुवन्=निरतिचारः सन् करोति कृत्यं=विहितानुष्ठानमविपरीतमिति गायार्थः ॥१४०१॥

ટીકાર્થ :

આ=અભ્યુદય વિહાર માટે ઉદયત એવા ઋષિ, સદા જ અમૂઢલક્ષણારૂપ કારણથી આ સૂત્રઅભ્યાસના ગર્ભવાળા ઉપયોગથી દોષ નહીં પ્રાપ્ત કરતા=નિરતિચાર છતા, અવિપરીત એવા કૃત્યને=વિહિત અનુષ્ઠાનને=ભગવાન વડે વિધાન કરાયેલ અનુષ્ઠાનને, કરે છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૯૯માં કહેલ કે આ ઋષિ સૂત્રભાવનાને ઉચ્છ્વાસાદિના માનથી સર્વથા સુઅભ્યસ્ત કરે છે, તે ૩૫ સુઅભ્યસ્ત એવા સૂત્રોના ગર્ભવાળા ઉપયોગથી તે ઋષિ અમૂઢલક્ષવાળા થઈને સૂત્ર-અર્થના પારાયણમાં લેશ પણ અતિયાર સેવ્યા વગર સર્વ કૃત્યને અવિપરીત કરે છે.

આશય એ છે કે મહાત્માએ સૂત્રભાવના સુઅભ્યસ્ત કરી હોવા છતાં પ્રવૃત્તિકાળમાં પોતાના લક્ષ્યને ભૂલેલા હોય તો ઉપયોગ લક્ષ્યવેધી બનતો નથી, પરંતુ આ ઋષિ અસંગભાવનો પ્રકર્ષ કરીને મોહનું ઉન્મૂલન કરવા વિષયક લક્ષ્યમાં સદા જ મોહ પામેલા નહીં હોવાથી, પ્રવૃત્તિકાળમાં લેશ પણ પ્રમાદ વગર અનાદિની સંગવૃત્તિનું ઉન્મૂલન થાય તે પ્રકારે લક્ષ્યવેધી ઉપયોગથી સંયમની સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તેથી સૂત્ર-અભ્યાસથી પરિકર્મિત થયેલા ઉપયોગથી સર્વ વિહિત અનુષ્ઠાનોને વિપર્યય વગર કરે છે, જેથી તેઓનાં અનુષ્ઠાનો ઉત્તરોત્તર ગુણવૃદ્ધિનું કારણ બની શકે છે. ॥૧૪૦૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સૂત્રભાવનાના ઉપયોગથી આ ઋષિ વિહિત અનુષ્ઠાનને અવિપરીત કરે છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે આ ઋષિ સૂત્રભાવનાથી વિહિત અનુષ્ઠાનના કાળને કઈ રીતે જાણે છે ? તે બતાવવા કહે છે —

ગાથા :

મેહાઙ્છણ્ણેસું ઉભઓકાલં અહવ ઉવસગ્ગે ।

પેહાઙ્ ભિક્ખપંથે જાણઙ્ કાલં વિણા છાયં ॥૧૪૦૨॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

મેહાઙ્છણ્ણેસું=મેઘાદિથી છત્ર એવા વિભાગોમાં ઉભઓકાલં=ઉભયકાળને (જાણે છે,) અહવ=અથવા ઉવસગ્ગે=ઉપસર્ગવિષયક, પેહાઙ્=પ્રેક્ષાદિવિષયક, ભિક્ખપંથે=ભિક્ષા-પંથવિષયક, કાલં=કાળને છાયં વિણા=છાયા વિના જાણઙ્=જાણે છે.

ગાથાર્થ :

મેઘાદિથી ઢંકાયેલ વિભાગોમાં ઉભયકાળને જાણે છે, અથવા ઉપસર્ગવિષયક, પ્રેક્ષાદિવિષયક, ભિક્ષા-પંથવિષયક કાળને છાયા વગર જાણે છે.

ટીકા :

મેઘાદિચ્છન્નેષુ વિભાગેષુ ઉભયકાલં પ્રારમ્ભસમાપ્તિરૂપમ્, અથવોપસર્ગે દિવ્યાદૌ પ્રેક્ષાદાવુપકરણસ્ય ભિક્ષાપથોઃ ઔચિત્યેન જાનાતિ કાલં યોગ્યં વિના છાયયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૦૨॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

મેઘાદિથી ઢંકાયેલ વિભાગોમાં પ્રારંભ અને સમાપ્તિરૂપ ઉભયકાળને જાણે છે, અથવા દિવ્યાદિ=દેવસંબંધી

વગેરે, ઉપસર્ગવિષયક, ઉપકરણની પ્રેક્ષાદિવિષયક, ઔચિત્યથી ભિક્ષા અને પંથવિષયક=ભિક્ષાટનવિષયક અને વિહારવિષયક, યોગ્ય કાળને છાયા વિના જાણે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૯૯માં કહેલ કે આ ઋષિ સૂત્રભાવનાને ઉચ્છ્વાસાદિ માનથી સર્વથા સુઅભ્યસ્ત કરે છે, તે સુઅભ્યસ્ત એવી સૂત્રભાવનાના બળથી તે ઋષિ દરેક કૃત્યના ઉચિત કાળને નક્કી કરે છે. તેથી આકાશ મેઘાદિથી ઢંકાયેલું હોવાથી દિવસ-રાતનો વિભાગ થતો ન હોય તેવાં ક્ષેત્રોમાં પણ, પોતાને જે ક્રિયાનો પ્રારંભ જે કાળે કરવાનો હોય અને જે ક્રિયાની સમાપ્તિ જે કાળે કરવાની હોય, તે બંને કાળને તે ઋષિ સૂત્ર-અર્થના પારાયણના બળથી જાણે છે.

વળી ક્યારેક દેવતાએ તે મુનિને ભ્રમ કરાવવા અર્થે દિવસે રાત જેવો અંધકાર કર્યો હોય અને રાત્રિમાં દિવસ જેવો પ્રકાશ કર્યો હોય તોપણ, તેઓને કાળવિષયક ભ્રમ થતો નથી, પરંતુ તે ઋષિ યોગ્ય કાળને જાણી શકે છે; કેમ કે પોતે ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કર્યા વગર જે સૂત્ર-અર્થનું પારાયણ કરે છે, તેના દ્વારા એક ક્ષણના પણ ફેરફાર વગર કાળની મર્યાદાનો યથાર્થ નિર્ણય તેઓ કરી શકે છે.

વળી પોતાના ઉપકરણની પરિવેહણ કરવાનો કે આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવાનો ઉચિત કાળ પણ તેઓ સ્વાધ્યાયના બળથી જાણી શકે છે, પુરુષની છાયાના બળથી તેઓને તે તે કાળનો નિર્ણય કરવો પડતો નથી.

તે રીતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાના અને વિહાર કરવાના ઉચિત કાળનો પણ નિર્ણય તેઓ છાયાના અવલંબન વગર સૂત્રના અભ્યાસના બળથી કરે છે.

આમ, જે જે વિહિત અનુજ્ઞાનનો જે જે અવસર પ્રાપ્ત થાય, તે તે અવસરનો તેઓ સ્વાધ્યાયના બળથી યથાર્થ નિર્ણય કરી શકે છે, તેથી તેઓ ઉચિત કાળે પ્રત્યુપેક્ષાદિ સર્વ ઉચિત કૃત્યો કરે છે. ॥૧૪૦૨॥

અવતરશિકા :

एकत्वभावनामभिधातुमाह —

અવતરશિકાર્થ :

એકત્વભાવનાને કહેવા માટે કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી સાતમા 'શ્રુતભાવના' દ્વારના સ્વરૂપનું ગાથા ૧૩૯૯થી ૧૪૦૨માં અભિધાન કર્યું, હવે ગાથા ૧૪૦૩ સુધી આઠમા 'એકત્વભાવના' દ્વારના સ્વરૂપનું અભિધાન કરવા માટે કહે છે —

ગાથા :

एगत्तभावणं तह गुरुमाइसु दिड्ढिमाइपरिहार ।

भावइ छिण्णममत्तो तत्तं हिअयम्मि काऊणं ॥૧૪૦૩॥

અન્યથાર્થ :

તહ=તથા ગુરુમાઙ્ગસુ દિઙ્ગિમાઙ્ગપરિહાર=ગુરુ આદિમાં દૃષ્ટિ આદિના પરિહારથી છિન્નમમત્તો=છિન્ન મમત્વવાળા એવા ઋષિ તત્તં હિઅયમ્મિ કાઙ્ગ=તત્ત્વને હૃદયમાં કરીને એકત્વભાવનાને ભાવડ=ભાવે છે.

ગાથાર્થ :

તથા ગુરુ આદિમાં દૃષ્ટિ આદિના પરિહારથી છિન્ન મમત્વવાળા આ ઋષિ આગળમાં કહેવાશે એ તત્ત્વને હૃદયમાં કરીને એકત્વભાવનાને ભાવે છે.

ટીકા :

એકત્વભાવનાં તથાઽસૌ યતિર્ગુર્વાદિષુ દૃષ્ટ્યાદિપરિહારાદ્=દર્શનાલાપપરિહારેણ ભાવયતિ=અભ્યસ્યતિ છિન્નમમત્ત્વઃ સન્ તત્તં હૃદયે કૃત્વા વક્ષ્યમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૦૩॥

ટીકાર્થ :

તથા ગુરુ આદિમાં દૃષ્ટિ આદિના પરિહારથી=દર્શન અને આલાપના પરિહાર વડે, છિન્ન મમત્વવાળા છતાં આ યતિ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા ઉદય એવા ઋષિ, વક્ષ્યમાણ તત્ત્વને હૃદયમાં કરીને એકત્વભાવનાને ભાવન કરે છે=અભ્યાસ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ સંયમ ગ્રહણ કરે ત્યારથી એકત્વભાવનાથી ભાવિત હોય છે, તોયજ્ઞ અસંગભાવમાં જવાના દૃઢ યત્ન માટે આ મહાત્મા વિશેષ પ્રકારની એકત્વભાવનાનું ભાવન કરે છે. એકત્વભાવનાથી અત્યંત ભાવિત થવા માટે ગુરુને કે અન્ય સાધુઓને જોવા, તેઓ સાથે વાતચીત કરવી વગેરે વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને, સર્વત્ર મમત્વનો ઉચ્છેદ કરીને, આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ તત્ત્વને હૈયામાં ધારણ કરીને સર્વથી પૃથક્ એવા પોતાના આત્માને આત્મભાવમાં સ્થાપવાનો સુદૃઢ વ્યાપાર કરે છે, જેથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી કોઈની સાથે બોલવાને કે જોવાને અભિમુખ પરિણામ થાય નહીં. ॥૧૪૦૩॥

ગાથા :

एगो आया संजोगिअं तुऽसेसं इमस्स (?पिमं तु) पाएणं ।

दुक्खणिमित्तं सव्वं हिओ य मज्झत्थभावो तु ॥१४०४॥

અન્યથાર્થ :

આયા એગો=આત્મા એક છે. અસેસં પિ ઇમં તુ સંજોગિઅં=વળી અશેષ પણ આ=દેહાદિ, સંયોગિક છે. પાણં સવ્વં દુક્ખણિમિત્તં=પ્રાયઃ સર્વ દુઃખનું નિમિત્ત છે. મજ્ઝત્થભાવો તુ હિઓ=વળી મધ્યસ્થભાવ હિત છે.

★ ગાથાના બીજા પાદમાં રહેલ 'તુ' અને ત્રીજા પાદમાં રહેલ 'ય' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

આત્મા એક છે. વળી અશેષ પણ દેહાદિ સંયોગિક છે. પ્રાયઃ સર્વ દુઃખનું નિમિત્ત છે. વળી મધ્યસ્થભાવ હિત છે.

ટીકા :

एक आत्मा तत्त्वतः, संयोगिकं त्वशेषमप्येतद्=देहादि, प्रायेण दुःखनिमित्तं सर्वमेतद्, हितस्तु मध्यस्थभावो यस्य सर्वत्रेति गायार्थः ॥१४०४॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં તુઝસેસં ઇમસ્સ પાણં છે તેને સ્થાને ટીકા પ્રમાણે તુઝસેસં પિમં તુ પાણં હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

તત્ત્વથી=પરમાર્થથી, આત્મા એક છે=બાહ્ય સર્વ પદાર્થોથી પૃથગ્ છે. વળી અશેષ પણ=સમગ્ર પણ, આ=દેહાદિ, સંયોગિક છે. પ્રાયઃ આ=દેહાદિ, સર્વ દુઃખનું નિમિત્ત છે. વળી જેનું=જે આત્માનું, હિત સર્વત્ર મધ્યસ્થભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે છિન્ન મમત્વવાળા ઋષિ વક્ષ્યમાણ તત્ત્વને હૃદયમાં કરીને એકત્વભાવના ભાવે છે. તેથી હવે તે વક્ષ્યમાણ તત્ત્વ જ બતાવે છે —

આ મહાત્મા વિચારે છે કે તત્ત્વથી આત્મા એક છે અર્થાત્ જગતના સર્વ પદાર્થોના સંગ વગરનો પોતાનો આત્મા પરમાર્થથી દેહાદિ બાહ્ય પદાર્થોથી પૃથગ્ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે વર્તમાનમાં પોતે દેહધારી છે, બાહ્ય શિષ્યાદિના પરિવારવાળા છે, તેથી પોતાના આત્માને એક કઈ રીતે કહી શકાય ? તેથી મહાત્મા વિચારે છે કે દેહાદિ સમગ્ર વસ્તુ સાંયોગિક છે અર્થાત્ એક એવા પોતાના આત્મા સાથે સંયોગ પામેલા છે, પરંતુ પરમાર્થથી દેહાદિ સર્વ વસ્તુ પોતાના આત્માથી પૃથક્ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે દેહાદિ ભલે સાંયોગિક હોય, તોપણ આત્મા સાથે તેઓના સંયોગને કારણે આત્માને દેહાદિ પદાર્થોથી યુક્ત સ્વીકારીએ તો શું વાંધો ? તેના ઉત્તરરૂપે મહાત્મા વિચારે છે કે પ્રાયઃ સાંયોગિક એવી દેહાદિ વસ્તુ દુઃખનું નિમિત્ત છે.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જીવમાં વિવેક પ્રગટે અને આ દેહાદિને ધર્મ સાધવાનું નિમિત્ત બનાવે, તો આ સાંયોગિક પણ દેહાદિ વસ્તુ સુખનું નિમિત્ત બને, પરંતુ મોટા ભાગે તો જીવને આ દેહાદિ પ્રત્યે મમત્વબુદ્ધિ થાય છે, માટે આ સાંયોગિક એવા દેહાદિ દુઃખનું નિમિત્ત છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે જો આત્મા એક જ છે, તો આત્માનું હિત શું હોઈ શકે ? તેના સમાધાનરૂપે તે મહાત્મા વિચારે છે કે આત્માનો જે સર્વત્ર મધ્યસ્થભાવ છે તે આત્માનું હિત છે, અર્થાત્ બાહ્ય સંયોગોવાળી આત્માની

સંસારઅવસ્થામાં કે સર્વથા સંયોગો વગરની આત્માની મુક્તઅવસ્થામાં લેશ પણ પક્ષપાત ન થાય તેવો આત્માનો જે મધ્યસ્થભાવ છે તે આત્માનું હિત છે; કેમ કે જેના ચિત્તમાં સર્વ ભાવો પ્રત્યે મધ્યસ્થભાવ વર્તે છે, તેનું ચિત્ત વર્તમાનમાં ક્લેશ પામતું નથી, તેથી કર્મબંધ થતો નથી, જેના ફળરૂપે જીવને સંસારના પરિભ્રમણરૂપ વિડંબણા પ્રાપ્ત થતી નથી. માટે મધ્યસ્થભાવ જીવનું એકાંતે હિત કરનાર છે અને સાંયોગિક એવા દેહાદિ પ્રત્યેના મમત્વભાવનો ત્યાગ થાય તો જ જીવમાં મધ્યસ્થભાવ સંભવે છે. આથી મહાત્મા સર્વ પદાર્થો પ્રત્યેના મમત્વનો ત્યાગ કરીને પરમાર્થથી પોતાનો આત્મા એક છે, એ પ્રકારના તત્ત્વને હૃદયમાં ધારણ કરીને સર્વ સંયોગો પ્રત્યેની અસંસર્ગ બુદ્ધિને અત્યંત સ્થિર કરે છે, જે મધ્યસ્થભાવના પ્રકર્ષ સ્વરૂપ એકત્વભાવનાનો પ્રકર્ષ છે. ॥૧૪૦૪॥

ગાથા :

ઇય ભાવિઅપરમત્થો સમસુહદુક્ખોઽબહીઅરો હોઙ્ગ ।
તત્તો અ સો કમેણં સાહેઙ્ગ જહિચ્છિઅં કજ્જં ॥૧૪૦૫॥

અન્યથાર્થ :

ઇય=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, ભાવિઅપરમત્થો=ભાવિત પરમાર્થવાળા, સમસુહદુક્ખો=સમ સુખ-દુઃખવાળા એવા મુનિ અબહીઅરો=અબહિશ્ચર હોઙ્ગ=થાય છે. તત્તો અ=અને તેથી સો=આ=એકત્વભાવના ભાવનારા ઋષિ, કમેણં=ક્રમે વડે જહિચ્છિઅં કજ્જં=યથેચ્છિત કાર્યને સાહેઙ્ગ=સાધે છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે ભાવિત પરમાર્થવાળા, સમ સુખ-દુઃખવાળા મુનિ અબહિશ્ચર થાય છે. અને તેથી એકત્વભાવના ભાવનારા ઋષિ ક્રમે કરીને યથેચ્છિત કાર્યને સાધે છે.

ટીકા :

ઇય=એવં ભાવિતપરમાર્થઃ સન્ સમસુખદુઃખો મુનિરબહિશ્ચરો ભવતિ આત્મારામ इत्यर्थः, તતશ્ચ અસૌ ક્રમેણ અવદાયમાનઃ સાધયતિ યથેષ્ટં કાર્યં ચારિત્રરૂપમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૦૫॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, ભાવન કરેલા પરમાર્થવાળા છતા, સમ સુખ અને દુઃખવાળા મુનિ અબહિશ્ચર=આત્મારામ, થાય છે. અને તેથી ક્રમે વડે અવદાયમાન એવા આ=ક્રમે કરીને વિશુદ્ધ થતા એવા એકત્વભાવના ભાવનારા ઋષિ, યથેષ્ટ એવા ચારિત્રરૂપ કાર્યને સાધે છે અર્થાત્ પોતે જે પ્રકારે તદ્દન સંગ વગરના આત્માના પરિણામને ઉલ્લસિત કરવા સ્વરૂપ વિશિષ્ટ ચારિત્રરૂપ કાર્ય ઈચ્છેલ હતું તે પ્રકારના કાર્યને સિદ્ધ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે આ ઋષિ એકત્વભાવનાથી આત્માને અત્યંત ભાવિત કરે છે; એકત્વભાવનાથી

ભાવિત કરેલા પરમાર્થવાળા આ મહાત્મા સુખ-દુઃખમાં સમાન પરિણામવાળા થાય છે, અને અબલિશ્વર થાય છે અર્થાત્ એકત્વભાવનાના બળથી મહાત્મા આત્મભાવમાં વિશ્રાંત થાય છે, જેનાથી ક્રમે કરીને નિર્મળ-નિર્મળતર થતા તે ઋષિ પોતાને ઈષ્ટ એવું ચારિત્રરૂપ કાર્ય સાધે છે અર્થાત્ અસંગભાવનો અત્યંત ઉત્કર્ષ થવાથી તે મહાત્મા ધ્યાનથી સમતામાં અને સમતાથી ધ્યાનમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે તે પ્રકારની ભૂમિકાને પ્રાપ્ત કરવા રૂપ પોતાને ઈચ્છિત એવું ચારિત્રરૂપ કાર્ય સાધે છે. ॥૧૪૦૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં એકત્વભાવના ભાવનાર મુનિ કઈ રીતે યથેષ્ટ કાર્યને સાધે છે ? તે બતાવ્યું. હવે એકત્વભાવના ભાવનાર મુનિ એકત્વભાવનાના બળથી શું વિશેષ પ્રાપ્ત કરે છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

एकतत्त्वभावेण ण कामभोगे गणे शरीरे वा ।

सज्जङ्ग वेरगगओ फासेइ अणुत्तरं करणं ॥१४०६॥ दारं ॥

અવ્યયાર્થ :

एकतत्त्वभावेण=એકત્વભાવનાથી (ઋષિ) કામભોગે ગણે શરીરે વા=કામ-ભોગમાં, ગણમાં અને શરીરમાં ણ સજ્જઙ્ગ=સંગ પામતા નથી. વેરગગઓ=વૈરાગ્યગત=વૈરાગ્યને પામેલા એવા ઋષિ, અણુત્તરં કરણં=અનુત્તર કરણને ફાસેઇ=સ્પર્શે છે.

ગાથાર્થ :

એકત્વભાવનાથી ભાવિત એવા ઋષિ કામ-ભોગમાં, ગણમાં અને શરીરમાં સંગ પામતા નથી. વૈરાગ્ય પામેલા એવા ઋષિ અનુત્તર કરણને સ્પર્શે છે.

ટીકા :

एकतत्त्वभावनया भाव्यमानया न कामभोगयोः तथा गणे शरीरे वा सज्यते=સજ્જં ગચ્છતિ, एवं વૈરાગ્યगतः सन् स्पृशत्यनुत्तरं करणं प्रधानयोगनिमित्तमिति गाथार्थः ॥१४०६॥ (द्वारम्) ॥

ટીકાર્થ :

ભાવન કરાતી એવી એકત્વભાવનાથી કામ અને ભોગમાં, તથા ગણમાં અને શરીરમાં તે ઋષિ સંગને પામતા નથી. આ રીતે વૈરાગ્યગત છતાં=વૈરાગ્યને પામેલા એવા ઋષિ, પ્રધાન યોગનું નિમિત્ત એવા અનુત્તર કરણને=અનુત્તર કોટિના અધ્યવસાયને, સ્પર્શે છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આ ઋષિ એકત્વભાવનાનું એ રીતે ભાવન કરે છે કે જેથી તેઓ કામ-ભોગમાં સૂક્ષ્મ પણ સંશ્લેષ પામતા નથી, સાધુઓના સમુદાય સાથે પણ સંશ્લેષ પામતા નથી, તેમ જ પોતાના શરીર સાથે પણ સંશ્લેષ પામતા

નથી; અને સર્વ પદાર્થોનો સંગ જવાથી તે મહાત્માનું ચિત્ત આત્માના અસંગભાવમાં વિશ્રાંતિ પામવાને અભિમુખ અસ્ખલિત રીતે પ્રવર્તે છે. આ રીતે એકત્વભાવનાના ભાવનથી વિશેષ પ્રકારના વૈરાગ્યને પામેલા તે મહાત્મા જિનકલ્યાણાદિરૂપ પ્રધાન યોગનું નિમિત્ત એવા અનુત્તર કોટિના અધ્યવસાયસ્થાનનો સ્પર્શ કરે છે. ॥૧૪૦૬॥

અવતરણિકા :

બલભાવનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

બલભાવનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો વર્ણવેલ, તેમાંથી આઠમા 'એકત્વભાવના' દ્વારનું સ્વરૂપ ગાથા ૧૪૦૩થી ૧૪૦૬માં કહ્યું, હવે ગાથા ૧૪૧૦ સુધી નવમા 'બલભાવના' અથવા 'ઉપસર્ગસહભાવના' દ્વારના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

इअ एगत्तसमेओ सारीरं माणसं च दुविहं पि ।

भावइ बलं महप्पा उस्सग्गधिइसरूवं तु ॥૧૪૦૭॥

અન્યથાર્થ :

इअ=આ રીતે=ગાથા ૧૪૦૩થી ૧૪૦૬માં બતાવ્યું એ રીતે, एगत्तसमेओ महप्पा=એકત્વથી સમેત એવા મહાત્મા=એકત્વભાવનાથી યુક્ત એવા અભ્યુદય વિહાર માટે ઉદય મહાત્મા, उस्सग्गधिइसरूवं=ઉત્સર્ગ અને ધૃતિસ્વરૂપ સારીરં માણસં ચ દુવિહં પિ બલં=શારીર અને માનસરૂપ બંને પ્રકારના પણ બળને भावइ=ભાવન કરે છે.

★ ગાથાના અંતે રહેલ 'તુ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૪૦૩થી ૧૪૦૬માં બતાવ્યું એ રીતે એકત્વભાવનાથી યુક્ત એવા મહાત્મા કાયોત્સર્ગ અને ધૃતિસ્વરૂપ શારીર અને માનસરૂપ બંને પ્રકારના પણ બળનું ભાવન કરે છે.

ટીકા :

एवमेकत्वभावनासमेतः सन् शारीरं मानसं च द्विविधमप्येतद् भावयति बलं महात्माऽसौ कायोत्सर्गधृतिस्वरूपं यथासङ्ख्यमिति गाथार्थः ॥૧૪૦૭॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૪૦૩થી ૧૪૦૬માં બતાવ્યું એ રીતે, એકત્વભાવનાથી સમેત છતાં આ મહાત્મા=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા માટે ઉદય એવા ગણિ આદિ મહાત્મા, યથાસંખ્ય=ક્રમસર, કાયોત્સર્ગ અને ધૃતિસ્વરૂપ શારીર અને માનસરૂપ આ દ્વિવિધ પણ બળને=કાયોત્સર્ગસ્વરૂપ શારીરિક બળને અને ધૃતિસ્વરૂપ માનસિક બળને, ભાવન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા માટે તત્પર થયેલા મહાત્મા એકત્વભાવનાથી અત્યંત ભાવિત થઈ જાય, ત્યારપછી સર્વ બાહ્ય સંયોગોથી પૃથગ્ એવા આત્માના મધ્યસ્થભાવમાં સ્થિર રહે છે અને તે મધ્યસ્થભાવનો પ્રકર્ષ કરવા અર્થે બળભાવનાનું ભાવન કરે છે, અર્થાત્ દીર્ઘકાળ સુધી કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં ઊભા રહીને કાયોત્સર્ગસ્વરૂપ શારીરિક બળ વધારે છે, તેમ જ મનને આત્માના શુદ્ધભાવમાં સ્થાપન કરવા માટેનો યત્ન કરીને ધૃતિસ્વરૂપ માનસિક બળ વધારે છે.

વસ્તુતઃ આત્મા દેહાદિ સાથે સંયોગવાળો છે, આત્મા પર અનાદિકાળથી સંસર્ગની વાસનાના સંસ્કારો પડેલા છે, તેમ જ જીવ પર મોહનીયકર્મનો ઉદય અસ્ખલિત વર્તી રહ્યો છે : એ સર્વ, આત્માને પોતાના અસંગભાવમાં સ્થિર રહેવામાં બાધક બને છે, છતાં અંતરંગ ધૃતિબળથી આ મહાત્મા પોતાના માનસ વ્યાપારને શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપમાં નિવેશ કરવા માટેનો યત્ન અસ્ખલિત કરે છે. આથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતાં પહેલાં મહાત્મા કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં દીર્ઘકાળ સુધી સ્થિર થઈને મનને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થાપીને શારીરિક રીતે કાયોત્સર્ગબળ અને માનસિક રીતે ધૃતિબળ વધારવા માટેનો અભ્યાસ કરે છે. ॥૧૪૦૭॥

ગાથા :

પાયં ઉસ્સગ્ગેણં તસ્સ ઠિઈ ભાવણાબલાં એસો ।

સંઘયણે વિ હુ જાયઙ્ ઇર્ણિહ ભારાઇબલતુલ્લો ॥૧૪૦૮॥

અન્યથાર્થ :

પાયં=પ્રાયઃ તસ્સ=તેની=તે યતિની, ઉસ્સગ્ગેણં=ઉત્સર્ગ વડે=કાયોત્સર્ગ વડે, ઠિઈ=સ્થિતિ હોય છે. સંઘયણે વિ=સંઘયણ હોતે છતે પણ ઇર્ણિહ=હમણાં ભાવણાબલાં=ભાવનાના બળથી એસો=આ=કાયોત્સર્ગ, ભારાઇબલતુલ્લો=ભારાદિના બળથી તુલ્ય જાયઙ્=થાય છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

પ્રાયઃ તે યતિની કાયોત્સર્ગ વડે સ્થિતિ હોય છે. સંઘયણ હોતે છતે પણ હમણાં ભાવનાના બળથી કાયોત્સર્ગ ભારાદિના બળ જેવો થાય છે.

ટીકા :

પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગેણ તસ્ય યતેઃ સ્થિતિઃ, ભાવનાબલાચ્છૈષ=કાયોત્સર્ગઃ સંહનનેઽપિ સત્તિ જાયતે
ઇદાનીં ભારાદિબલતુલ્યઃ, શક્તૌ સત્યામપ્યભ્યાસતો ભારવહનિદર્શનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૦૮॥

ટીકાર્થ :

પ્રાયઃ તે યતિની કાયોત્સર્ગ વડે સ્થિતિ હોય છે. અને સંહનન હોતે છતે પણ હમણાં=કાયોત્સર્ગમાં બળનો
અભ્યાસ કર્યા પછી, ભાવનાના બળથી આ=કાયોત્સર્ગ, ભારાદિના બળની તુલ્ય થાય છે; કેમ કે શક્તિ
હોતે છતે પણ અભ્યાસથી પ્રગટ થાય છે, એમાં ભારવહનું નિદર્શન છે=ભારને વહન કરનારા બળદ,
ભારવાહક પુરુષ વગેરેનું દૃષ્ટાંત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે એકત્વભાવનાથી યુક્ત મહાત્મા બળભાવનાથી કાયોત્સર્ગસ્વરૂપ શારીરિક બળ અને
ધૃતિસ્વરૂપ માનસિક બળ વધારે છે. તેથી હવે પ્રથમ શારીરિક બળ કઈ રીતે વધારે છે ? તે બતાવે છે —

બળભાવના કરનારા ઋષિ રાત-દિવસ પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગમાં રહેલા હોય છે. અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ
પ્રાપ્ત થાય કે આહાર-નિહાર-વિહારના પ્રયોજનને છોડીને સતત કાયોત્સર્ગમાં જ રહેલા હોય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે શું તેઓ કાયોત્સર્ગમાં દીર્ઘકાળ સુધી સંઘયણના બળથી સ્થિર રહી શકે છે ? તેથી
કહે છે —

સંઘયણ હોતે છતે પણ બળભાવનાથી તે યતિની કાયોત્સર્ગની શક્તિ હમણાં ભારાદિના બળસદૃશ થાય
છે, અર્થાત્ જેમ કોઈ પુરુષ ભાર ઉપાડવાની શક્તિવાળો હોય તોપણ વારંવાર ભાર ઉપાડવાથી તેનામાં
સહજ રીતે ભાર વહન કરવાની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ આ મહાત્મા સંઘયણવાળા હોવા છતાં પણ સતત
કાયોત્સર્ગમાં રહેવાની શક્તિ પૂર્વે જે પ્રગટરૂપે ન હતી તે બળભાવના કરવાથી હમણાં પ્રગટ થાય છે, તેથી
તે મહાત્મા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકાર્યા પછી પ્રાયઃ સહજભાવે કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં દીર્ઘકાળ સુધી રહી શકે
છે. ॥૧૪૦૮॥

ગાથા :

સઙ્ગ સુહભાવેણ તહા જં (?તસ્સુહ) તાસુહભાવથિજ્જરૂવા ડ ૧

એત્તો ચ્ચિઅ કાયવ્વા ધિર્ઘં ણિહાણાઇલાભે વ્વ ॥૧૪૦૯॥

અન્યથાર્થ :

તહા=તથા સઙ્ગ સુહભાવેણ=સદા શુભભાવથી (તે યતિની સ્થિતિ હોય છે.) જં=જે કારણથી (આમ
છે,) એત્તો ચ્ચિઅ=આથી જ ણિહાણાઇલાભે વ્વ=નિધાનાદિના લાભમાં જેમ (હોય છે, તેમ સાધુએ)
તસ્સુહભાવથિજ્જરૂવા=તે શુભભાવના સ્થૈર્યરૂપ ધિર્ઘં=ધૃતિ કાયવ્વા=કરવી જોઈએ.

★ ગાથાના બીજા પાદના અંતે રહેલો 'ડ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

તથા સદા શુભભાવથી તે યતિની સ્થિતિ હોય છે; જે કારણથી આમ છે, આથી જ નિધાનાદિના લાભમાં જેમ સંસારી જીવોને ધૃતિ હોય છે, તેમ સાધુએ તે શુભભાવના સ્થૈર્યરૂપ ધૃતિ કરવી જોઈએ.

ટીકા :

સદા શુભભાવેન તથા તસ્ય સ્થિતિરિતિ વર્તતે, યદ્=યસ્માદેવં, તદ્શુભભાવસ્થૈર્યરૂપા અત્ એવ સ્થિતિસમ્પાદનાર્થ કર્તવ્યા ધૃતિસ્તેન નિધાનાદિલાભ ફલેષ્ટસિદ્ધેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૦૯॥

નોંધ :

ગાથાના બીજા પાદમાં તાસુહભાવથિજ્જરૂવા^૧ છે, તેને સ્થાને ટીકા પ્રમાણે તસ્સુહભાવથિજ્જરૂવા હોય તેમ ભાસે છે અને તે જ પ્રમાણે આ ગાથાના અન્વયાર્થાદિ કરેલ છે.

ટીકાર્થ :

તથા સદા શુભભાવથી તેની=તે યતિની, સ્થિતિ હોય છે; જે કારણથી આમ છે=તે યતિ સદા શુભભાવમાં હોય છે એમ છે, આથી જ નિધાનાદિના લાભમાં જેમ ધૃતિ હોય છે તેમ સ્થિતિના સંપાદન અર્થે તેમણે=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા યતિએ, તે શુભભાવના સ્થૈર્યરૂપ ધૃતિ કરવી જોઈએ; કેમ કે ઈષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનાર યતિ શુભભાવની સ્થિરતાનું સંપાદન કરીને ધૃતિપૂર્વક યત્ન કરે તો પોતાને ઈચ્છિત એવા ચારિત્રરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

એકત્વભાવનાથી ભાવિત હોવાથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનાર ઋષિની સ્થિતિ સદા શુભભાવથી વર્તે છે, અને તેઓ સદા શુભભાવથી સ્થિતિવાળા હોય છે, આથી જ તે શુભભાવની અત્યંત સ્થિરતાના સંપાદન અર્થે તેઓએ શુભભાવના સ્થૈર્યરૂપ ધૃતિ કરવી જોઈએ.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે એકત્વભાવનાથી ભાવિત નહીં થયેલા સાધુઓ સદા શુભભાવથી વર્તી શકતા નથી, તેથી તેઓએ તો એકત્વભાવનાથી ભાવિત થવા માટેનો યત્ન કરવારૂપ જ ધૃતિ કરવી જોઈએ; જ્યારે આ ઋષિ તો એકત્વભાવનાથી અત્યંત ભાવિત થયેલા હોવાથી શુદ્ધ આત્માને છોડીને અન્ય કોઈ ભાવમાં ક્યારેય જતા નથી, આમ છતાં તેઓએ પોતે જે શુભભાવ પ્રગટ કર્યો છે તે શુભભાવની સ્થિરતા કરવા માટેના યત્નરૂપ ધૃતિ કરવી જોઈએ, જેનાથી સ્થિતિનું સંપાદન થાય છે અર્થાત્ આ ઋષિ જિનકલ્પ આદિ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે ત્યાં સુધીમાં તે શુભભાવ આત્માની પ્રકૃતિરૂપે સ્થિર થઈ જાય તે પ્રકારની સ્થિતિનું સંપાદન થાય છે.

વળી તેમાં દૃષ્ટાંત બતાવે છે —

જેમ કોઈ પુરુષ નિધાનાદિની પ્રાપ્તિ માટે સાધના વખતે ધૃતિપૂર્વક યત્ન ન કરે તો તેને ઈષ્ટની સિદ્ધિ થાય નહીં, તેમ આ મહાત્મા પણ કાયોત્સર્ગમાં રહીને ધૃતિપૂર્વક યત્ન ન કરે તો તેઓને ઈષ્ટની સિદ્ધિ થાય

નહીં. તેથી આ મહાત્માએ અત્યંત ધૃતિપૂર્વક પોતાનામાં વર્તી રહેલો શુભભાવ સ્થિર-સ્થિરતર થાય તે પ્રકારનો યત્ન કરવારૂપ ધૃતિ કરવી જોઈએ, જેથી જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી સદા ધ્યાન અને સમતાનો પ્રવાહ ચલાવી શકે તે પ્રકારના ચારિત્રની પ્રાપ્તિરૂપ ઈષ્ટની સિદ્ધિ તેઓને થઈ શકે. ॥૧૪૦૯॥

ગાથા :

ધિઙ્બલણિબદ્ધકચ્છો કમ્મજયદ્વાણે ઉજ્જઓ મઙ્ગમં ।

સવ્વથા અવિસાઈ ઉવસગ્ગસહો દઢં હોઈ ॥૧૪૧૦॥ દારં ॥

અન્યચાર્ય :

ધિઙ્બલણિબદ્ધકચ્છો=ધૃતિબળથી નિબદ્ધ કક્ષવાળા, કમ્મજયદ્વાણે=કર્મના જય અર્થે ઉદ્યત, મઙ્ગમં=મતિમાન, સવ્વથા અવિસાઈ=સર્વત્ર અવિષાદી એવા ઋષિ દઢં ઉવસગ્ગસહો=દૃઢ ઉપસર્ગસહ હોઈ થાય છે.

ગાથાર્થ :

ધૃતિબળથી નિબદ્ધ કક્ષવાળા, કર્મના જય અર્થે ઉદ્યત, મતિમાન, સર્વત્ર અવિષાદી એવા ઋષિ દૃઢ ઉપસર્ગસહ થાય છે.

ટીકા :

ધૃતિબલનિબદ્ધકક્ષઃ સન્ કર્મ્મજયાર્થમુદ્યતો મતિમાનેષ સર્વત્રાવિષાદી ભાવેનોપસર્ગસહો દૃઢમ્=અત્યર્થ ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૦॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

ધૃતિબળથી નિબદ્ધ કક્ષવાળા છતાં, કર્મના જય અર્થે ઉદ્યત, મતિમાન, ભાવથી સર્વત્ર અવિષાદી એવા આ=અભ્યુદય વિહાર માટે તત્પર એવા ગણિ આદિ ઋષિ, દૃઢ=અત્યર્થ=અત્યંત, ઉપસર્ગસહ=ઉપસર્ગને સહન કરનારા, થાય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અંતે કહ્યું કે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ઋષિએ શુભભાવના સ્થૈર્યરૂપ ધૃતિ કરવી જોઈએ. તેથી હવે તે મહાત્મા ધૃતિમાં યત્ન કરે તો કેવા પ્રકારના થાય છે ? તે બતાવતાં કહે છે કે શુભભાવમાં સ્થિરતારૂપ ધૃતિબળમાં નિબદ્ધ કક્ષવાળા અર્થાત્ દત્ત ચિત્તવાળા, કર્મનો જય કરવા માટે ઉદ્યત અર્થાત્ મોહના પરિણામનો નાશ કરવા માટે ઉદ્યમશીલ, મતિવાળા, ભાવથી સર્વત્ર વિષાદ વગરના એવા ઋષિ દૃઢ ઉપસર્ગસહ થાય છે અર્થાત્ ઉપસર્ગો પ્રાપ્ત થાય તોપણ સહન કરી શકે તેવા અત્યંત સામર્થ્યવાળા બને છે.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જેઓની મતિ શાસ્ત્રોના પરમાર્થથી પરિકર્મિત થઈ હોવાથી 'આત્માનું પારમાર્થિક હિત અસંગભાવ છે' એ પ્રકારના શાસ્ત્રના મર્મને જાણનારા છે, આથી જ શારીરિકાદિ કોઈ આપત્તિ આવે

તોપણ લેશ પણ ખેદને ધારણ કરતા નથી, પરંતુ આત્માનો અસંગત્માવ સ્ફુરાયમાન થાય તે પ્રકારના ધૃતિબળને ધારણ કરનારા છે, જેઓનું ધૃતિબળ ઉપસર્ગોમાં પણ પોતાના લક્ષ્ય તરફ જવા પ્રત્યે સ્ખલના પામતું નથી, તેવા મહાત્મા અત્યંત ઉપસર્ગસહ છે. ॥૧૪૧૦॥

અવતરણિકા :

ચરમભાવનામભિધાય વિશેષમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ચરમભાવનાને કહીને વિશેષને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાની પૂર્વભૂમિકારૂપે કરવા યોગ્ય વિધિને બતાવવા દશ દારોનો નામોસ્ત્વેષ કરેલો, તેમ જ ગાથા ૧૩૭૩થી તે દારોનો ક્રમસર વિસ્તારથી અર્થ કરવાનો પ્રારંભ કરેલો, તેમાં ગાથા ૧૩૮૧થી ભાવનાઓનું સ્વરૂપ બતાવતાં અંતે ગાથા ૧૪૦૭થી ૧૪૧૦માં ગ્રંથકારશ્રીએ તપોભાવના આદિ પાંચ ભાવનાઓમાંથી ચરમ એવી ‘બલભાવના’નું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે આ પાંચેય ભાવનાઓનું ભાવન કર્યા પછી કરવા યોગ્ય વિશેષ વિધિ ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે -

ગાથા :

સઘ્વાસુ ભાવણાસું एसो य विही उ होइ ओहेणं ।

एत्थं चसद्दगहिओ तयंतरं चेव केइ त्ति ॥૧૪૧૧॥

અન્યાર્થ :

સઘ્વાસુ ય ભાવણાસું=અને સર્વ ભાવનાઓમાં एसो उ=વળી આ=આગળમાં બતાવાશે એ, ઓહેણં=ઓધથી=સામાન્યથી, વિહી=વિધિ હોઇ=છે. एत्थं=અહીં=દ્વારગાથામાં, ચસદ્દગહિओ=‘ચ’ શબ્દથી ગૃહીત તયંતરં ચેવ=તદનંતરને જ=અન્ય વિધિને જ, કેइ=કેટલાક (કહે છે.)

★ ગાથાના અંતે રહેલ ‘ત્તિ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને સર્વ ભાવનાઓમાં વળી આગળમાં બતાવાશે એ સામાન્યથી વિધિ છે. દ્વારગાથામાં ‘ચ’ શબ્દથી ગૃહીત અન્ય વિધિને જ કેટલાક કહે છે.

ટીકા :

सर्वासु भावनासु अनन्तरोदितासु एष च विधिस्तु वक्ष्यमाणो भवत्योद्येन, अत्र चशब्दगृहीतो द्वारगाथायां तदन्तरं=विध्यन्तरमेव केचनेति गाथार्थः ॥૧૪૧૧॥

ટીકાર્થ :

અને અનંતરમાં ઉદિત એવી સર્વ ભાવનાઓમાં=ગાથા ૧૩૯૧થી માંડીને ગાથા ૧૪૧૦ સુધીમાં કહેવાયેલ એવી તપાદિ પાંચેય ભાવનાઓમાં, વળી આ=વક્ષ્યમાણ=આગળમાં બતાવાશે એ, ઓઘથી=સામાન્યથી, વિધિ છે.

અહીં=દ્વારગાથામાં, 'ચ' શબ્દથી ગૃહીત તદંતરને=વિધ્યંતરને જ, કેટલાક કહે છે, અર્થાત્ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે આ ભાવનાઓમાં સામાન્યથી વક્ષ્યમાણ વિધિ છે, તે વિધિને જ ૧૩૭૨ રૂપ દ્વારગાથાના ચોથા પાદમાં રહેલો જે 'ચ' શબ્દ છે, તેનાથી ગ્રહણ કરાયેલ અન્ય વિધિરૂપે અન્ય મતવાળા કેટલાક કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તપ-સત્ત્વ-શ્રુત-એકત્વ-બલ : આ પાંચેય પ્રકારની ભાવનાઓમાં આગળની ગાથાઓમાં બતાવાશે એ સામાન્યથી વિધિ છે, એમ ગ્રંથકારશ્રી પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહે છે. વળી ૧૩૭૨ રૂપ દ્વારગાથાના ચોથા પાદમાં 'ઊવસગ્ગસહે અ વડરુક્ખે' છે, તેમાં રહેલા 'ચ' શબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ એવી આગળની ગાથાઓમાં બતાવાશે એ અન્ય વિધિ છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કેટલાક કહે છે.

આશય એ છે કે પૂર્વમાં જે તપાદિ પાંચ ભાવનાઓ બતાવી, તેના વિષયમાં જ આગળમાં બતાવાશે એ સામાન્યથી વિધિ છે એવું ગ્રંથકારશ્રી કહે છે; જ્યારે કેટલાક મતવાળા આગળમાં બતાવાશે એ વિધિ પૂર્વમાં બતાવેલી ભાવનાઓના વિષયમાં જ છે એમ સ્વીકારતા નથી, પરંતુ અવ્યવસ્થિતિમનથી માંડીને બલભાવના સુધીનાં જે દ્વારો પૂર્વમાં બતાવ્યાં તે દ્વારો પછી એક નવા દ્વારરૂપે આગળમાં બતાવાશે એ વિધિ છે અને વક્ષ્યમાણ વિધિને બતાવનારું નવું દ્વાર ૧૩૭૨ રૂપ દ્વારગાથામાં આપેલ 'ચ' શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે, એમ અન્ય મતવાળા કેટલાક કહે છે.

આમ, વક્ષ્યમાણ વિધિવિષયક પોતાનો મત અને કેટલાકનો મત બતાવવો એ વિશેષ કથન છે, જે વિશેષ કથન છેલ્લું 'બલભાવના' દ્વાર કહ્યા પછી પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવેલ છે, એમ જણાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગાથાની અવતરણિકામાં કહેલ છે કે "ચરમભાવનાને કહીને વિશેષને કહે છે." ॥૧૪૧૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે સર્વ ભાવનાઓમાં આગળમાં કહેવાશે એ ઓઘથી વિધિ છે. તેથી હવે તે ઓઘવિધિને પ્રસ્તુત ગાથામાં દર્શાવે છે —

ગાથા :

જિણકપ્પિઅપડિરૂવી ગચ્છે ઠિઅ કુણઙ્ગ દુવિહ પરિકમ્મં ।
આહારોવહિમાઇસુ તાહે પડિવજ્જઈ કપ્પં ॥૧૪૧૨॥

અન્યચાર્થ :

ગચ્છે ઠિઅ=ગચ્છમાં રહેલા જિણકપ્પિઅપડિરૂવી=જિનકલ્પિકના પ્રતિરૂપી આહારોવહિમાઇસુ=આહાર-

ઉપધિ આદિમાં દુવિહ પરિકર્મ્મ=દ્વિવિધ પરિકર્મને કુણઙ્ગ=કરે છે, તાહે=ત્યારપછી કર્મ્મ=કલ્પને=જિનકલ્પને, પઙ્કિવજ્જઈ=સ્વીકારે છે.

ગાથાર્થ :

ગચ્છમાં રહેલા જિનકલ્પિકના પ્રતિરૂપી આહાર-ઉપધિ આદિમાં બે પ્રકારના પરિકર્મને કરે છે, ત્યારપછી જિનકલ્પને સ્વીકારે છે.

ટીકા :

જિનકલ્પિકપ્રતિરૂપી=તત્સદૃશો ગચ્છ એવ સ્થિતઃ સન્ કરોતિ દ્વિવિધં પરિકર્મ્મ બાહ્યમાન્તરં ચ આહારોપધ્યાદિષુ વિષયેષુ, તતસ્તત્કૃત્વા પ્રતિપદ્યતે કલ્પમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૨॥

ટીકાર્થ :

જિનકલ્પિકના પ્રતિરૂપવાળા=તેની સદૃશ=જિનકલ્પી સાધુ જેવા, ગચ્છમાં જ રહેલા છતા ઋષિ આહાર-ઉપધિ આદિરૂપ વિષયોમાં બાહ્ય અને આંતરરૂપ બે પ્રકારના પરિકર્મને કરે છે. ત્યારપછી તેને કરીને=જિનકલ્પી સાધુ જેવા થઈને બે પ્રકારના પરિકર્મને કરીને, કલ્પને=જિનકલ્પને, સ્વીકારે છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારવા માટે તત્પર એવા મહાત્મા પૂર્વે વણવિલી પાંચ ભાવનાઓથી આત્માને પ્રથમ ભાવિત કરે છે, ત્યારપછી જિનકલ્પી સાધુ જેવા થઈને ગચ્છમાં જ રહીને આહારાદિના વિષયમાં બાહ્ય અને આંતરરૂપ બે પ્રકારના પરિકર્મને કરે છે, જે પૂર્વે ભાવન કરેલી પાંચ ભાવનાઓને સ્થિર કરવા અર્થે છે; કેમ કે જિનકલ્પ સ્વીકારવો એ દુષ્કર કાર્ય છે. તેથી જિનકલ્પ સ્વીકારતા પૂર્વે આ મહાત્મા ગચ્છમાં જ રહીને, જિનકલ્પી સાધુ જેવા બનીને, જિનકલ્પી સાધુના સર્વ આચારો પાળીને બે પ્રકારના પરિકર્મને કરે, તો જ પૂર્વે ભાવન કરેલી પાંચ ભાવનાઓમાં દૃઢતા પ્રાપ્ત થાય. આથી જિનકલ્પ સ્વીકારવાની અભિલાષાવાળા સાધુ પાંચ ભાવનાઓ કર્યા પછી બે પ્રકારની પરિકર્મરૂપ વિધિ કરે છે અને ત્યારપછી જિનકલ્પ સ્વીકારે છે.

વળી, પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહેલ કે કેટલાક આચાર્ય દ્વારગાથામાં રહેલ ‘ચ’ શબ્દથી ગૃહીત વિધ્યંતરને જ કહે છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ગાથા ૧૩૭૨માં અવ્યવચ્છિન્નમિત્તમ નામના પ્રથમ દ્વારથી માંડીને બલભાવના સુધીનાં જે દ્વારો બતાવ્યાં, તે સિવાય આ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં કરવાની વિધિનું સ્વરૂપ બતાવનારું અન્ય દ્વાર છે, જેનો સંગ્રહ દ્વારગાથામાં ‘ચ’ શબ્દથી કરેલ છે.

વળી બે પ્રકારના પરિકર્મરૂપ વિધિ કર્યા પછી મહાત્મા દ્વારગાથામાં બતાવેલ અંતિમ દ્વાર પ્રમાણે વટવૃક્ષની નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે.

આથી ફલિત થાય કે જિનકલ્પ સ્વીકારવા માટે ઋષિએ જેમ પાંચ ભાવનાઓથી ભાવિત થવું જોઈએ, તેમ જિનકલ્પી જેવા થઈને, ગચ્છમાં જ રહીને, બે પ્રકારના પરિકર્મથી પરિકર્મિત પણ થવું જોઈએ. આ સર્વ કર્યા પછી જિનકલ્પ સ્વીકારવો જોઈએ. ॥૧૪૧૨॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં આ ઋષિ જિનકલ્પી જેવા થઈને, ગચ્છમાં જ રહીને બાહ્ય અને આંતરરૂપ બે પ્રકારના પરિકર્મને કરે છે. તેથી હવે એ બાહ્ય-આંતરરૂપ પરિકર્મના સ્વરૂપને જ કહે છે —

ગાથા :

तइआए अलेवाडं पंचणयरीए भयइ आहारं ।
दोणहणयरीए पुणो उवहिं च अहागडं चेव ॥१४१३॥

અવ્યયાર્થ :

તइआए=તૃતીયામાં=ત્રીજી પોરિસીમાં, પંચણયરીએ=પાંચમાંથી અન્યતર વડે=આહારની પાંચ એષણામાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે, અલેવાડં આહારં=અલેપકૃત આહારને ભયઇ=ભજે છે=સેવે છે. પુણો ચ=અને વળી દોણહણયરીએ=બેમાંથી અન્યતર વડે=વસ્ત્રની બે એષણામાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે, અહાગડં ચેવ ઉવહિં=યથાકૃત જ ઉપધિને (સેવે છે.)

ગાથાર્થ :

ત્રીજી પોરિસીમાં આહારની પાંચ એષણામાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે અલેપકૃત આહારને સેવે છે. અને વળી વસ્ત્રની બે એષણામાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે યથાકૃત જ ઉપધિને સેવે છે.

ટીકા :

તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામલેપકૃતં-વલ્લાદિ પજ્ઞાન્યતરયા પુનરેષણયા ભજતે=સેવતે આહારં, દ્વયોરન્યતરયા પુનરેષણયોપધિ ચ ભજતે યથાકૃતં ચૈવ, ઉપધિ નાન્યાં ।.

तत्रौघत एवैषणा आहारस्य सप्त, यथोक्तम्—

"સંસદ્ધાઽસંસદ્ધા ઉદ્ધડ તહ હોઈ અપ્પલેવા ય ।

उगहिया पगहिया उज्झियधम्मा य सत्तमिया ॥१॥

तत्थ पंचसु गहो, एक्काए अभिगगहो असणस्स एक्काए चेव पाणस्स ।

वस्त्रस्य त्वेषणाश्चतस्रो, यथोक्तम्—

उदिट्ठ पेह अंतर उज्झियधम्मा चउव्विहा भणिआ ।

वत्थेसणा जईणं जिणेहिं जिअरागदोसेहिं ॥१॥

एत्थं पि दोसु गिण्हइ"ति गाथाभावार्थः ॥१४१३॥

ટીકાર્થ :

તૃતીયાયાં આહારં, વળી ત્રીજી પોરિસીમાં પાંચમાંથી અન્યતર એવી એષણા વડે=આહારની એષણાના સાત પ્રકારમાંની જિનકલ્પી સાધુને યોગ્ય પાંચ એષણામાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે, વાલ આદિ અલેપકૃત આહારને ભજે છે=સેવે છે.

દ્વયો નાન્યાં । અને વળી બેમાંથી અન્યતર એવી એષણા વડે=વસ્ત્રની એષણાના ચાર પ્રકારમાંની જિનકલ્પી સાધુને યોગ્ય બે એષણામાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે, યથાકૃત જ ઉપધિને ભજે છે=સેવે છે, અન્ય ઉપધિને નહીં=યથાકૃત ઉપધિથી અન્ય ઉપધિને સેવતા નથી.

તત્રૌ સપ્ત, ત્યાં=એષણામાં, ઓઘથી જ=સર્વ સાધુઓ માટે સામાન્યથી જ, આહારની એષણા સાત છે : જે યથોક્ત થી બતાવે છે —

સંસદ્ધા સત્તમિયા ॥ સંસૃષ્ટા, અસંસૃષ્ટા, ઉદ્વૃતા, અલ્પલેષા, અવગૃહીતા, પ્રગૃહીતા અને સાતમી ઉજ્જિઝતધર્મા.

તત્થ પાણસ્સ ત્યાં પાંચ વડે ગ્રહ છે=આ સાત પ્રકારની આહારની એષણામાં જિનકલ્પીને પાંચ એષણા વડે આહારનું ગ્રહણ કરવાનું હોય છે. એક વડે અશનનો, એક વડે જ પાનનો અભિગ્રહ થાય છે=જિનકલ્પીને યોગ્ય આહારની પાંચ એષણામાંથી જિનકલ્પી સાધુ કોઈપણ એક એષણા વડે અશન ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરે છે અને કોઈપણ એક એષણા વડે પાણી ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરે છે.

વસ્ત્ર શ્વતસ્સો વળી વસ્ત્રની એષણા ચાર છે : જે યથોક્તમ્ થી બતાવે છે —

ઉદ્દિઠ્ઠ દોસેહિ ॥ ઉદિષ્ટા, પ્રેક્ષા, અંતરા, ઉજ્જિઝતધર્મા : ચાર પ્રકારની યતિઓની વસ્ત્રેષણા જિત રાગ-દ્વેષવાળા જિનો વડે કહેવાઈ છે.

एत्थं पि दोसु गिण्हइ । અહીં પણ બે વડે ગ્રહણ કરે છે=આ ચાર પ્રકારની વસ્ત્રની એષણામાં પણ જિનકલ્પી બે એષણા વડે વસ્ત્રનું ગ્રહણ કરે છે.

ત્તિ ગાથાભાવાર્થઃ આ પ્રકારે ગાથાનો ભાવાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આ ઋષિ ત્રીજી પોરિસીમાં ગોચરીના સર્વ દોષોથી રહિત અને લેપ વગરના વાલ-ચણા આદિ આહારને સેવે છે. તેથી ફલિત થાય કે જેનાથી પાત્ર ખરડાય તેવા સ્નિગ્ધતા આદિવાળા લેપકૃત આહારને ગ્રહણ કરતા નથી, પરંતુ જેનાથી પાત્ર ખરડાય નહીં તેવા લૂખા અલેપકૃત આહારને ગ્રહણ કરે છે.

જિનકલ્પી સાધુ ભિક્ષાટન કરતી વખતે આવો આહાર પણ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં, સાધુની સાત પ્રકારની આહારની એષણામાંથી પણ જિનકલ્પી સાધુને યોગ્ય જે પાંચ એષણા છે, તેમાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે અશન ગ્રહણ કરવાનો અને કોઈપણ એક એષણા વડે પાનક ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરે છે; તે રીતે ઉપધિ ગ્રહણ કરતાં પહેલાં, પણ સાધુની ચાર પ્રકારની વસ્ત્રની એષણામાંથી જિનકલ્પી સાધુને યોગ્ય જે બે એષણા છે, તેમાંથી કોઈપણ એક એષણા વડે વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરે છે.

આ રીતે પોતે ગ્રહણ કરેલા એષણાવિષયક અભિગ્રહ પ્રમાણે નિર્દોષ આહાર અને ઉપધિ પ્રાપ્ત થાય તો જ જિનકલ્પી સદૃશ આચરણ કરનારા તે ઋષિ ગ્રહણ કરે છે, અન્યથા ગ્રહણ કરતા નથી. આ આહાર

અને ઉપધિના વિષયમાં બાહ્ય પરિકર્મ છે; અને આ પ્રકારનું બાહ્ય પરિકર્મ કરતી વખતે તે ઋષિ આહારાદિની પ્રાપ્તિમાં લેશ પણ હર્ષનો પરિણામ ન થાય અને આહારાદિની અપ્રાપ્તિમાં લેશ પણ ખેદનો પરિણામ ન થાય તે રીતે જે અંતરંગ યત્ન કરે છે તે આહાર અને ઉપધિના વિષયમાં આંતર પરિકર્મ છે.

વળી આ આંતર પરિકર્મ કરવાથી પોતે ભાવન કરેલી પાંચ ભાવનાઓમાં અતિશયતા આવે છે; કેમ કે જિનકલ્પ સ્વીકારતાં પૂર્વે તે ઋષિ આહારાદિના વિષયમાં અભિગ્રહ ગ્રહણ કરીને ચિત્તને અત્યંત અસંગભાવવાળું કરવા યત્ન કરે છે અને આહારાદિની અપ્રાપ્તિમાં લેશ પણ અન્યથા મન ન થાય તે રીતે અંતરંગ ઉપયોગવાળા વર્તે છે. આ પ્રકારના પ્રયત્નથી પૂર્વે પોતે ભાવન કરેલી તપોભાવના આદિ સુદૃઢ થાય છે. આથી જ ગાથા ૧૪૧૧માં ગ્રંથકારશ્રીએ આ બે પ્રકારના પરિકર્મને સર્વ ભાવનાઓ વિષયક સામાન્યથી વિધિરૂપે કહેલ છે.

★ ટીકામાં જે સામાન્યથી આહારની સાત પ્રકારની એષણાનાં નામ બતાવ્યાં, તેનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ જાણવું.

- (૧) ગૃહસ્થના ખરડાયેલા પાત્રથી કે હાથથી ભિક્ષા લેવી, તે સંસૃષ્ટા એષણા છે.
- (૨) ગૃહસ્થના નહીં ખરડાયેલા પાત્રથી કે હાથથી ભિક્ષા લેવી, તે અસંસૃષ્ટા એષણા છે.
- (૩) ગૃહસ્થે પોતાના માટે મૂળ વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં કાઢેલ હોય તેવી ભિક્ષા લેવી, તે ઉદ્ધૃતા એષણા છે.
- (૪) લેપ વગરની ભિક્ષા લેવી, તે અલ્પલેપા એષણા છે.
- (૫) ભોજન કરનારની થાળી આદિમાં પીરસેલું ભોજન થાળી આદિમાંથી જ લેવું, તે અવગૃહીતા એષણા છે.
- (૬) ભોજન કરનારને પીરસવા માટે કોઈએ ચમચા વગેરેમાં જે ભોજન લીધું હોય તે વહોરવું, અથવા ભોજન કરનારે ભોજનને હાથમાં લીધું હોય તે વહોરવું, તે પ્રગૃહીતા એષણા છે.
- (૭) જે આહાર સારો ન હોવાથી ત્યજવા લાયક હોય, અથવા કોઈ મનુષ્ય ઈચ્છે નહીં તેવો તુચ્છ હોય, અથવા તો ખાધા પછી વધેલો હોવાથી ત્યજી દીધેલો હોય તેવો આહાર લેવો, તે ઉજ્જિગતધર્મા એષણા છે.

★ ટીકામાં જે સામાન્યથી વસ્ત્રની ચાર પ્રકારની એષણાનાં નામ બતાવ્યાં, તેનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ જાણવું.

- (૧) ઉદિષ્ટા એટલે ઉદ્દેશેલું. “હું અમુક પ્રકારનું વસ્ત્ર લઈશ” એમ ગુરુને જેવું વસ્ત્ર લેવાનું પોતે કહ્યું હોય તેવું જ વસ્ત્ર ગૃહસ્થો પાસેથી લેવું, તે ઉદિષ્ટા એષણા છે.
- (૨) પ્રેક્ષિતા એટલે જોયેલું. ગૃહસ્થના ઘરે પોતાને યોગ્ય વસ્ત્ર જોઈને માંગવું, તે પ્રેક્ષિતા એષણા છે.
- (૩) અંતરા એટલે વચ્ચે. કોઈ ગૃહસ્થ જૂનાં વસ્ત્રો મૂકી દેવાની તૈયારી કરતા હોય, પરંતુ હજી મૂક્યું ન હોય, ત્યાં મૂકવાની તૈયારી અને મૂકવું એ બંનેની વચમાં જ તે જૂનાં વસ્ત્રો માંગવાં, તે અંતરા એષણા છે.

(૪) ઉજ્જિતધર્મા એટલે ત્યજી દેવાના ધર્મવાળું. ગૃહસ્થને જે વસ્ત્ર પોતાના ઉપયોગમાં લેવાનું ન હોય, પરંતુ ત્યજી દેવાનું હોય તેવું વસ્ત્ર તે ગૃહસ્થ પાસેથી લેવું, તે ઉજ્જિતધર્મા એષણ છે.

આમ, સાત પ્રકારની આહારની એષણમાંથી સંસૃષ્ટા અને અસંસૃષ્ટા નામની પ્રથમ બે એષણા અને ચાર પ્રકારની વસ્ત્રની એષણમાંથી ઉદ્દિષ્ટા અને પ્રેક્ષિતા નામની પ્રથમ બે એષણા, જિનકલ્પી સાધુને હોતી નથી. ॥૧૪૧૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં આહાર અને ઉપધિના વિષયમાં બે પ્રકારના પરિકર્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે અન્ય રીતે બે પ્રકારના પરિકર્મનું સ્વરૂપ જ બતાવે છે :-

ગાથા :

પાણિપડિગ્ગહપત્તો સચેલભેણ વા વિ દુવિહં તુ ।
(?પાણિપડિગ્ગહેણ સચેલસચેલભેણ વા વિ દુવિહં તુ ।)
જો જહરૂવો હોહી સો તહ પરિકમ્મણ અપ્પં ॥૧૪૧૪॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

પાણિપડિગ્ગહેણ=પાણિ-પ્રતિગ્રહથી=અપાત્રવાળા અને પાત્રવાળાના ભેદથી, સચેલસચેલભેણ વા વિ=અથવા સચેલ-અચેલના ભેદથી, દુવિહં તુ=(પરિકર્મ) વળી બે પ્રકારે છે. જો જહરૂવો હોહી=જે યથારૂપવાળા થશે=જે સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી અપાત્રવાળા આદિ કે સચેલ આદિ જે પ્રકારના સ્વરૂપવાળા થશે, સો=તે તહ=તે પ્રકારે અપ્પં=આત્માને પરિકમ્મણ=પરિકર્મિત કરે છે.

ગાથાર્થ :

અપાત્રવાળા અને પાત્રવાળાના ભેદથી અથવા સચેલ અને અચેલના ભેદથી, વળી પરિકર્મ બે પ્રકારે છે. જે સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી અપાત્રવાળા આદિ કે સચેલ આદિ જે પ્રકારના સ્વરૂપવાળા થવાના હોય, તે સાધુ તે પ્રકારે આત્માને પરિકર્મિત કરે છે.

ટીકા :

પાણિપ્રતિગ્રહપાત્રઃ (?પાણિપ્રતિગ્રહેણ)=અપાત્રપાત્રવદ્ભેદેન સચેલાચેલભેદેન વાપિ, દ્વિવિધં તુ પ્રસ્તુતં પરિકર્મ્મ, યો યથારૂપો ભવિષ્યતિ, જિનકલ્પિકઃ સઃ તથા=તેનૈવ પ્રકારેણ પરિકર્મ્મયત્યાત્માનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૪॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

પાણિ-પ્રતિગ્રહથી અર્થાત્ હાથ-પાત્રના ભેદથી=અપાત્ર-પાત્રવદ્ના ભેદથી અર્થાત્ કરપાત્રલબ્ધિવાળા સાધુને અપાત્રવાળાના ભેદથી અને કરપાત્રલબ્ધિ વગરના સાધુને પાત્રવાળાના ભેદથી, અથવા સચેલ-

અચેલના ભેદથી=નગ્નતા ન દેખાય તેવી લબ્ધિવાળા સાધુને અચેલના ભેદથી અને અન્ય સાધુને સચેલના ભેદથી, વળી પ્રસ્તુત પરિકર્મ બે પ્રકારે છે.

જે યથારૂપવાળા થશે=જે સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી અપાત્રવદાદિ કે સચેલાદિ જે પ્રકારના સ્વરૂપવાળા થવાના હોય, તે જિનકલ્પિક તે જ પ્રકારથી=અપાત્રવદાદિ કે સચેલાદિરૂપ જ પ્રકારથી, આત્માને પરિકર્મિત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

નોંધ :

મૂળગાથાના પૂર્વાર્ધમાં પાણિપટિંગ્ગહપત્તો સચેલભેણ છે તે પાઠ અશુદ્ધ ભાસે છે, તેને સ્થાને પાણિપટિંગ્ગહેણ સચેલસચેલભેણ હોવું જોઈએ; તેમ જ ટીકામાં પાણિપ્રતિગ્રહપાત્રઃ છે તેને સ્થાને પાણિપ્રતિગ્રહેન હોવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :

પાત્રવદ્ અને અપાત્રવદ્ના ભેદથી બે પ્રકારે પરિકર્મ છે : જે સાધુને હાથમાં લીધેલી ભિક્ષા ઢોળાય નહીં એવી કરપાત્રની લબ્ધિ પ્રગટી હોય, તેઓને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી હાથમાં જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે, તેથી તેવા કરપાત્રલબ્ધિવાળા સાધુને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી પાત્ર રાખવાની જરૂર હોતી નથી. માટે તેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં હાથમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરવારૂપ પરિકર્મથી પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે.

આશય એ છે કે જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી તે ઋષિને પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે ગમનાદિની યતનાપૂર્વક એખણાથી શુદ્ધ અને ગોચરીના સર્વ દોષોથી રહિત એવી ભિક્ષા હાથમાં લાવવાની અને વાપરવાની હોય છે, તેમ જ તે ક્રિયા પોતાનું ચિત્ત કોઈ પ્રકારના વ્યાકેષ વગર અસંગભાવમાં સુદૃઢ રીતે પ્રવર્તી શકે તે રીતે કરવાની હોય છે. તેથી તે ક્રિયાને સુઅભ્યસ્ત કરવા માટે તે ઋષિ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં જિનકલ્પી સદૃશ બનીને પોતે કરપાત્રલબ્ધિવાળા હોય તો હાથમાં ભિક્ષા લાવવા દ્વારા પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે.

વળી જે સાધુ કરપાત્રની લબ્ધિવાળા ન હોય, તેઓને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી એક જ પાત્રમાં સર્વ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે, તેથી તેવા કરપાત્રલબ્ધિ વગરના સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં એક જ પાત્રમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરવારૂપ પરિકર્મથી પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે.

આશય એ છે કે જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી તે ઋષિને એક જ પાત્રમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની હોય છે અને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે સ્વયં જવાનું હોય છે. વળી અત્યાર સુધી તેઓ ગણિ આદિ પદ્ધતિને ધારણ કરનારા હોવાથી તેઓને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા જવાનો પ્રસંગ પ્રાયઃ આવ્યો ન હોય અને ક્યારેક તેઓને ભિક્ષા વહોરવા જવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય, તોપણ તેઓએ ગચ્છની મર્યાદાથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરેલ હોય છે; જ્યારે જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી તેઓએ સ્વયં ભિક્ષા લાવવાની હોય છે અને જિનકલ્પની મર્યાદાથી ભિક્ષા લાવવાની હોય છે. તેથી તેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે એખણાથી શુદ્ધ ભિક્ષા જિનકલ્પની મર્યાદાથી લાવવા દ્વારા પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે.

વળી આ રીતે સચેલ અને અચેલના ભેદથી પણ બે પ્રકારે પરિકર્મ છે : જે સાધુ નગ્નતા ન દેખાય

તેવા અતિશયધારી ન હોય તેઓને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પની મર્યાદાથી વચ્ચે ગ્રહણ કરવાનાં હોય છે અને અત્યાર સુધી તેઓએ ગચ્છની મર્યાદાથી વચ્ચે ગ્રહણ કરેલાં હોય છે. તેથી તેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે એષણાથી શુદ્ધ વચ્ચે જિનકલ્પની મર્યાદાથી ગ્રહણ કરવારૂપ પરિકર્મથી પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે, જેથી તે વચ્ચેગ્રહણકાળની યતનામાં લેશ પણ સ્મલના ન થાય, પરંતુ અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ થાય.

વળી જે સાધુ નગ્નતા ન દેખાય તેવા અતિશયધારી હોય, તેઓએ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી વચ્ચે રાખવાનાં હોતાં નથી, તેથી જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી ઠંડી આદિમાં પણ પોતાનો અસંગભાવને અનુકૂળ વ્યાપાર સહેજ પણ વ્યાધાત ન પામે તે માટે, જિનકલ્પ સ્વીકારતા પહેલાં અચેલ થવારૂપ પરિકર્મથી પોતાના આત્માને પરિકર્મિત કરે છે. ॥૧૪૧૪॥

અવતરણિકા :

ચરમદ્વારાભિધિત્સયાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

ચરમ દ્વારને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૨માં અભ્યુદય વિહારનાં દશ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી હવે અંતિમ ‘વટવૃક્ષ’ નામના દ્વારના સ્વરૂપને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે, તેમાં પ્રથમ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પૂર્વે તે ઋષિએ કરવા યોગ્ય ઉચિત પ્રવૃત્તિ બતાવે છે —

ગાથા :

નિમ્માઓ અ તર્હિ સો ગચ્છઈ સવ્વહાઽણુજાણિત્તા ।

પુવ્વોઙ્ગાણ સમ્મં પચ્છા ડવવૂહિઝં વિહિણા ॥૧૪૧૫॥

ચામેઙ્ગ તઓ સંઘં સબાલવુઙ્ગં જહોચિઅં એવં ।

અચ્ચંતં સંવિગ્ગો પુવ્વવિરુદ્ધે વિસેસેણ ॥૧૪૧૬॥

અન્યથાર્થ :

તર્હિ અ નિમ્માઓ સો=અને ત્યાં નિર્માત એવા આ=પૂર્વે બતાવેલા પરિકર્મમાં નિષ્ઠિત એવા ઋષિ, પુવ્વોઙ્ગાણ=પૂર્વોદિતોને=ગાથા ૧૩૮૦માં કહેવાયેલ એવા પોતાના જેવા ગુણોવાળા જ અન્ય સાધુઓને, ગચ્છઈ=ગચ્છાદિનું=ગણિપદ-ઉપાધ્યાયપદ આદિનું, સવ્વહા અણુજાણિત્તા=સર્વથા અનુજ્ઞાપન કરીને પચ્છા=પછી વિહિણા=વિધિથી સમ્મં ડવવૂહિઝં=સમ્યક્ ઉપબૃહણ કરીને તઓ=ત્યારપછી અચ્ચંતં સંવિગ્ગો=અત્યંત સંવિગ્ન એવા ઋષિ સબાલવુઙ્ગં સંઘં=સબાલ-વૃદ્ધ સંઘને જહોચિઅં એવં=યથોચિત જ ચામેઙ્ગ=ખમાવે છે, પુવ્વવિરુદ્ધે=પૂર્વવિરુદ્ધોને વિસેસેણ=વિશેષથી (ખમાવે છે.)

ગાથાર્થ :

અને પૂર્વે બતાવેલા પરિકર્મમાં નિર્માત એવા ઋષિ ગાથા ૧૩૮૦માં કહેવાયેલા એવા પોતાના જેવા ગુણોવાળા જ અન્ય સાધુઓને ગચ્છ આદિ પદની સર્વથા અનુજ્ઞા આપીને પછી વિધિથી સમ્યગ્ ઉપબૃંહણ કરીને ત્યારપછી અત્યંત સંવિગ્ન એવા ઋષિ બાલ-વૃદ્ધસહિત સંઘને યથોચિત જ ખમાવે છે, પૂર્વમાં વિરુદ્ધોને વિશેષથી ખમાવે છે.

ટીકા :

નિર્માતશ્ચ તત્ર=પરિકર્મણ્યસૌ ગચ્છાદિ સર્વ્વથાનુજ્ઞાપ્ય પ્રાગુક્તં પદં, પૂર્વોદિતાનાં સમ્યગ્ ઇત્વરસ્થાપિતાનાં પશ્ચાદુપબૃંહ્ય વિધિના તેનૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૫॥

ક્ષામયતિ તતઃ સઙ્ગં સામાન્યેન સબાલવૃદ્ધં યથોચિતમેવ વક્ષ્યમાણનીત્યા અત્યન્તં સંવિગ્નઃ સન્, પૂર્વવિરુદ્ધાન્ વિશેષેણ કાંશ્ચનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૬॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યાં=પરિકર્મમાં, નિર્માત એવા આ=ગાથા ૧૩૭૨થી ૧૪૧૪માં બતાવ્યા એ પરિકર્મમાં સુઅભ્યસ્ત એવા અભ્યુદય વિહાર માટે તત્પર ઋષિ, પૂર્વોદિત એવા ઈત્વર સ્થાપિતોને=ગાથા ૧૩૮૦માં કહેવાયું તેમ પોતાના ગચ્છ-ઉપાધ્યાય આદિ પદ પર અલ્પ કાળ માટે સ્થપાયેલ પોતાના સમાન જ અન્ય સાધુઓને, પ્રાગ્ ઉક્ત એવા ગચ્છાદિ પદનું=ગાથા ૧૩૮૦માં કહેવાયેલા ગચ્છ-ઉપાધ્યાયાદિ પદનું, સર્વથા અનુજ્ઞાપન કરીને, પાછળથી તે જ વિધિથી=ગાથા ૧૩૪૮થી ૧૩૫૮માં બતાવી તે જ વિધિથી, સમ્યગ્ ઉપબૃંહણ કરીને, ત્યારપછી સામાન્યથી બાળ-વૃદ્ધસહિત સંઘને=ચતુર્વિધ સંઘને, અત્યંત સંવિગ્ન છતાં વક્ષ્યમાણ નીતિથી=આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ મર્યાદાથી, યથોચિત જ ખમાવે છે, પૂર્વમાં વિરુદ્ધ એવા કેટલાકને=પૂર્વમાં વિરોધી થયેલા એવા કેટલાક સાધુઓને, વિશેષથી ખમાવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાની અભિલાષાવાળા ગણિ, ઉપાધ્યાયાદિ સાધુઓ પૂર્વમાં જે અભ્યુદય વિહારનાં દ્વારો બતાવ્યાં તે સર્વથી પરિકર્મિત થઈ જાય, ત્યારપછી ગાથા ૧૪૧૮માં બતાવાશે એ રીતે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે. તેથી ચરમ દ્વારને કહેતાં પહેલાં તે જિનકલ્પ સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ઋષિને કરવા યોગ્ય ઉચિત કૃત્યો બતાવતાં કહે છે —

પૂર્વનાં દ્વારોમાં બતાવ્યું એ રીતે આત્માને સંપન્ન કરી ચૂક્યા હોય તેવા ગણિ, ઉપાધ્યાયાદિ ઋષિએ, પૂર્વે પોતાના જેવા ગુણોવાળા અન્ય જે સાધુઓને અલ્પ કાળ માટે પોતાના પદ પર સ્થાપીને, તેઓ તે તે પદને પોતાની જેમ સમ્યગ્ વહન કરી શકે તેવા છે કે નહીં ? તેનો નિર્ણય કરવા માટે તુલના કરેલી, તે સાધુઓને હવે કાયમ માટે પોતાના પદની અનુજ્ઞા આપે છે; અને તે તે પદની અનુજ્ઞા આપવાની વિધિ પૂરી થયા પછી નવા ગણિ આદિ તે સાધુઓની અનુયોગ-ગણાનુજ્ઞાવસ્તુમાં બતાવી તે જ વિધિ પ્રમાણે ઉપબૃંહણ કરે છે. તેથી તે ગુરુના વચનનું સ્મરણ કરીને તે નવા ગણિ આદિ સાધુઓ પણ પોતાના પદનું ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર સમ્યગ્ અનુપાલન કરે છે, તેમ જ ગચ્છના સાધુઓ પણ ગુરુના વચનથી પ્રેરાઈને

તે નૂતન ગણિ આદિ પદધારી સાધુઓની આજ્ઞાનું સમ્યગ્ પાલન કરે છે, જેથી સર્વ ગચ્છનું એકાંતે હિત થાય છે.

આમ, નૂતન ગણિ આદિની ઉપબૃહણા કર્યા પછી તે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા ઋષિ, અત્યંત ઉપયુક્ત થઈને સંવેગની વૃદ્ધિપૂર્વક બાળ-વૃદ્ધસહિત શ્રમણપ્રધાન ચતુર્વિધ સંઘને સામાન્યથી ખમાવે છે અને યથાઔચિત્યથી ખમાવે છે અર્થાત્ નાના સાધુ સાથે તેને યોગ્ય ઔચિત્ય અનુસારે, મોટા સાધુ સાથે તેને યોગ્ય ઔચિત્ય અનુસારે, તેમ જ શ્રાવકાદિ સાથે તેને યોગ્ય ઔચિત્ય અનુસારે ખમાવે છે.

વળી પોતે જ્યારે ગણિ આદિ પદવીનું પાલન કરતા હતા, ત્યારે કોઈક સાધુ આદિ સાથે ક્યારેક મનભેદ થયો હોય, તો તેવા પૂર્વમાં પોતાને વિરોધી વલણવાળા ચતુર્વિધ સંઘ અંતર્ગત જે કોઈ વ્યક્તિ હોય, તેઓને વિશેષથી ખમાવે છે, જેથી તે વિરોધીના મનમાં પોતાના પ્રત્યે સહેજ પણ દ્વેષભાવ રહેલો હોય, તો દૂર થઈ જાય અને પોતાનું ચિત્ત પણ સર્વ જીવો સાથે સર્વથા ઉચિત વર્તન કરનારું બને. વળી તે શ્રમણસંઘને ખમાવવાની વિધિ ગ્રંથકારશ્રી સ્વયં આગળની ગાથામાં બતાવે છે. ॥૧૪૧૫/૧૪૧૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ ઋષિ સંઘને અને પૂર્વવિરુદ્ધોને વશ્યમાણનીતિથી ખમાવે છે. તેથી હવે તે ખમાવવાની નીતિને જ બતાવે છે —

ગાથા :

જં કિંચિ પમાણં ણ સુદ્ધુ મ્હે વહ્ઠિઅં મણ પુવ્વિં ।
તં મ્હે ચ્હામેમિ અહં ણિસ્સલ્લો ણિક્કસાઓ મિ ॥૧૪૧૭॥

અન્વયાર્થ :

પમાણં=પ્રમાદથી મણ=મારા વડે પુવ્વિં=પૂર્વે મ્હે=તમારી (સાથે) જં કિંચિ=જે કાંઈ સુદ્ધુ=સુષુ=સારું, ણ વહ્ઠિઅં=વર્તાયું ન હોય, તં=તેને અહં=હું મ્હે=તમને ચ્હામેમિ=ખમાવું છું. (હું કેવો થઈને ખમાવું છું ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —) ણિસ્સલ્લો ણિક્કસાઓ=નિઃશલ્ય, નિષ્કષાય એવો મિ=હું છું.

ગાથાર્થ :

પ્રમાદથી મારા વડે પૂર્વે તમારી સાથે જે કાંઈ સારું વર્તાયું ન હોય, તેને હું ખમાવું છું. અને નિઃશલ્ય, નિષ્કષાય એવો હું છું.

ટીકા :

યત્કિંચિત્પ્રમાદેન હેતુના ન સુષુ મ્હે=ભવતાં વર્તિતં મયા પૂર્વ, તદ્ મ્હે=યુષ્માન્ ક્ષમયામ્યહં, નિઃશલ્યો નિષ્કષાયોઽસ્મિ સંવૃત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૭॥

ટીકાર્થ :

પ્રમાદરૂપ હેતુથી મારા વડે પૂર્વે તમારી સાથે જે કાંઈ સારું વર્તાયું ન હોય તેને=તે પ્રમાદને આશ્રયીને,

તમને હું ખમાવું છું. હું કેવો છું ? તે બતાવતાં કહે છે — નિઃશલ્ય, નિષ્ક્રિયા, સંવૃત્ત એવો હું છું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય વિહારના સ્વીકાર માટે તત્પર એવા ગણિ આદિ ઋષિએ, અત્યાર સુધી ચતુર્વિધ સંઘવર્તી ગચ્છના સાધુઓ, શ્રાવકાદિને સમ્યગ્ અનુશાસન આપીને યોગમાર્ગમાં સમ્યગ્ પ્રવર્ત્યાં છે; છતાં ક્યારેક પ્રમાદને વશ થઈને પોતે તેઓને સારી રીતે પ્રવર્ત્યાં ન હોય, જેથી તે જીવોના હિતની ઉપેક્ષા થઈ હોય, તો તેનું સ્મરણ કરીને તેઓને ખમાવતાં કહે છે કે “મારા વડે પૂર્વમાં તમારી સાથે જે કાંઈ સારું વર્તન કરાયું ન હોય, તેના નિમિત્તે હું તમારી ક્ષમા માંગું છું.”

વળી આ ક્ષમાયાચના, માત્ર જેમને પોતે ખમાવ્યા તેઓના મનને સંતોષ આપવા માટે જ નથી, તે સ્પષ્ટ કરવા કહે છે કે હું શલ્ય વગરનો, કષાય વગરનો સંવૃત્ત છું અને તેવો થઈને હું તમને ખમાવું છું.

તેથી વ્યક્ત થાય છે કે જિનકલ્પ સ્વીકારનાર ઋષિને કોઈના ગમે તેવા વર્તન પ્રત્યે મનદુઃખરૂપ શલ્ય હોતું નથી અને કોઈ પ્રત્યે થોડો પણ રાગ કે દ્વેષ હોતો નથી, પરંતુ મધ્યસ્થભાવથી સંપૂર્ણ સંવૃત્ત થયેલા હોય છે અને તેવા સંવૃત્ત થઈને તેઓ સર્વને ખમાવે છે. ॥૧૪૧૭॥

અવતરણિકા :

ચરમ દ્વારવિષયક પૂર્વપ્રવૃત્તિ બતાવીને, હવે તે ઋષિ જિનકલ્પ કઈ રીતે સ્વીકારે છે ? તે રૂપ અભ્યુદય વિહારના અંતિમ ‘વટવૃક્ષ’ નામના દ્વારનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

દલ્વાઈ અણુકૂલે મહાવિભૂઈં અહ જિણાઈંણં ।

અભ્માસે પડિવજ્જઙ્ગ જિણકલ્પં અસઙ્ગ વડરુક્ખે ॥૧૪૧૮॥ દારં ॥

અભ્યુદયાર્થ :

અહ=હવે દલ્વાઈ અણુકૂલે=દ્રવ્યાદિ અણુકૂળ હોતે છતે જિણાઈંણં અભ્માસે=જિનાદિના અભ્યાસમાં=તીર્થંકરાદિની પાસે, જિણકલ્પં=જિનકલ્પને મહાવિભૂઈં=મહાવિભૂતિથી પડિવજ્જઙ્ગ=સ્વીકારે છે. અસઙ્ગ=નહીં હોતે છતે=જિનાદિ નહીં હોતે છતે, વડરુક્ખે=વટવૃક્ષવિષયક (અપવાદ છે.)

ગાથાર્થ :

હવે દ્રવ્યાદિ અણુકૂળ હોતે છતે તીર્થંકરાદિની પાસે જિનકલ્પને મહાવિભૂતિથી સ્વીકારે છે. તીર્થંકરાદિ નહીં હોતે છતે અપવાદથી વડના વૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે.

ટીકા :

દ્રવ્યાદાવનુકૂલે સતિ મહાવિભૂત્યા-દાનાદિકયાઽથ જિનાદીનામતિશયિનામભ્યાસે પ્રતિપદ્યતે જિનકલ્પમુત્સર્ગેણ, અસતિ ચ વટવૃક્ષેઽપવાદ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૮॥ (દ્વારમ્) ॥

ટીકાર્થ :

હવે=જિનકલ્પ સ્વીકારને યોગ્ય સર્વ ઉચિત કૃત્યો કર્યા પછી, દ્રવ્યાદિ અનુકૂળ હોતે છતે=દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જિનકલ્પસ્વીકારને અનુકૂળ હોતે છતે, ઉત્સર્ગથી, અતિશયવાળા જિનાદિના અભ્યાસમાં=અતિશયધારી એવા તીર્થંકર વગેરેની પાસે, જિનકલ્પને દાનાદિક મહાવિભૂતિથી સ્વીકારે છે. અને નહીં હોતે છતે=અતિશયધારી એવા તીર્થંકર આદિ નહીં હોતે છતે, વટવૃક્ષવિષયક અપવાદ છે=વડના વૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારવાસ્વરૂપ અપવાદ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે સર્વને ખમાવીને આ ઋષિ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અનુકૂળ હોય, ત્યારે જિનકલ્પ સ્વીકારવારૂપ ઉત્તમ કાર્ય કરે છે, પરંતુ ઉત્તમ કાર્ય માટે વિઘ્નભૂત હોય તેવા દ્રવ્યાદિમાં જિનકલ્પ સ્વીકારતા નથી; અને આ ઋષિ જિનકલ્પ ઉત્સર્ગથી તીર્થંકર વગેરે પાસે સ્વીકારે છે.

વળી જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે પ્રાયઃ ચતુર્વિધ સંઘ ભેગો થયેલો હોય છે; અને આ જિનકલ્પસ્વીકારનું કૃત્ય મહાવૈભવપૂર્વક થવું જોઈએ તેવી સ્પૃહા નહીં હોવા છતાં, લોકોના હિત માટે દાનાદિ ક્રિયાપૂર્વક મહાવૈભવથી તે ઋષિ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, જેથી તે જિનકલ્પસ્વીકારની પ્રવૃત્તિ જોઈને ઘણા જીવોને બીજાધાન આદિ થાય.

વળી અતિશયધારી તીર્થંકરાદિ જિનકલ્પ આપવા માટે વિઘ્નમાન ન હોય, તો અપવાદથી તે ઋષિ મહાવૈભવપૂર્વક વડના વૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે. ॥૧૪૧૮॥

ગાથા :

દારાણુવાય મો ઇહ સો પુણ તઙ્ગઆએ ભાવણાસારં ।

કાઠુણ તં વિહાણં ગિરવિક્ષો સવ્વહા વયઙ્ગ ॥૧૪૧૯॥

અન્યાર્થ :

ઇહ દારાણુવાય=અહીં દારનો અનુપાત છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઉત્સર્ગથી જિનાદિ પાસે અને અપવાદથી વટવૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે એમાં જિનકલ્પના સ્વીકારવિષયક વિધિ બતાવનારા દારની પ્રાપ્તિ છે. ભાવણાસારં પુણ તં વિહાણં=વળી ભાવનાસાર એવા તે વિધાનને=ભાવનાપ્રધાન એવી જિનકલ્પના સ્વીકારની વિધિને, કાઠુણ=કરીને સવ્વહા ગિરવિક્ષો સો=સર્વથા નિરપેક્ષ એવા તે=જિનકલ્પ સ્વીકારનારા ઋષિ, તઙ્ગઆએ=તૃતીયામાં=ત્રીજી પોરિસીમાં, વયઙ્ગ=જાય છે.

★ ‘મો’ પાદપૂરણ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઉત્સર્ગથી જિનાદિ પાસે અને અપવાદથી વટવૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે. એ કથનમાં જિનકલ્પના સ્વીકારવિષયક વિધિ બતાવનારા દારની પ્રાપ્તિ છે, પરંતુ તે વિધિ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં બતાવેલ નથી.

વળી ભાવનાપ્રધાન એવી જિનકલ્પસ્વીકારની વિધિને કરીને સર્વથા નિરપેક્ષ એવા જિનકલ્પ સ્વીકારનારા ઋષિ ત્રીજી પોરિસીમાં તે વટવૃક્ષથી બીજે જાય છે.

ટીકા :

દ્વારાનુપાતો (?ફહ) દ્રષ્ટવ્યઃ, સ પુનઃ ઋષિસ્તૃતીયાયાં પૌરુષ્યાં ભાવનાસારં સત્ કૃત્વા તત્ નમસ્કારાદિપ્રતિપત્તિવિધાનં નિરપેક્ષઃ સન્ સર્વથા વ્રજતિ તત્ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૧૯॥

નોંધ :

ટીકામાં દ્વારાનુપાતો પછી મૂળગાથા પ્રમાણે ફહ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

દ્વારનો અનુપાત જાણવો=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઉત્સર્ગથી જિનાદિ પાસે અને અપવાદથી વટવૃક્ષ નીચે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે એ કથનમાં જિનકલ્પના સ્વીકારવિષયક વિધિ બતાવનારા દ્વારની પ્રાપ્તિ જાણવી.

વળી ભાવનાસાર છતા તે નમસ્કારાદિ દ્વારા પ્રતિપત્તિના વિધાનને કરીને=ભાવનાપ્રધાન એવી દ્વારના અનુપાતથી પ્રાપ્ત નવકાર આદિ દ્વારા જિનકલ્પને સ્વીકારવાની વિધિને કરીને, સર્વથા નિરપેક્ષ છતા તે ઋષિ=જિનકલ્પ સ્વીકારનારા ઋષિ, ત્રીજી પોરિસીમાં ત્યાંથી=તે વટવૃક્ષરૂપ સ્થાનથી, જાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે તે ઋષિ ઉત્સર્ગથી જિનાદિ પાસે અને અપવાદથી વટવૃક્ષ નીચે જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરે છે. તેથી અહીં જિનકલ્પસ્વીકારની વિધિને કહેનારા દ્વારની પ્રાપ્તિ જાણવી, જે દ્વારને અહીં ગ્રંથકારશ્રીએ બતાવેલ નથી, પરંતુ ગાથાના ત્રીજા પાદમાં રહેલાં ‘તં’ શબ્દથી વિધિને બતાવનારા દ્વારનો પરામર્શ કરેલ છે.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે દ્વારના અનુપાતથી પ્રાપ્ત એવી જિનકલ્પને સ્વીકારવાની નમસ્કારાદિ વિધિ કરીને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી અસંગભાવનાપ્રધાન છતા તે ઋષિ ગચ્છથી સર્વથા નિરપેક્ષ થયેલા છતા ત્રીજી પોરિસીમાં તે સ્થાનથી વિહાર કરે છે.

આથી ફલિત થાય કે અત્યાર સુધી પોતે જે ગચ્છનું પાલન કર્યું, ગચ્છના જે સાધુઓને યોગમાર્ગમાં સમ્યક્ પ્રવર્તાવ્યા, તેઓની સાથે પણ સર્વથા સ્નેહના પરિણામનો ત્યાગ કરીને, આત્માને અસંગભાવનાથી ભાવિત કરીને, જિનકલ્પસ્વીકારવિષયક સર્વ વિધિ કરીને, ગચ્છના સાધુઓ પ્રત્યે લેશ પણ પ્રતિબંધ ન હોવાથી તે ઋષિ ત્રીજા પહોરે ત્યાંથી ચાલ્યા જાય છે. ॥૧૪૧૯॥

અવંતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે તે ઋષિ ત્રીજી પોરિસીમાં ત્યાંથી જાય છે. તેથી હવે તે જિનકલ્પી ઋષિ તે સ્થાનેથી જાય ત્યારે ગચ્છના સાધુઓ શું કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

પક્ષીપત્તવગરણે ગચ્છારામા વિણિગ્ગાં તમ્મિ ।
ચક્ષુવિસયં અર્હં અયંતિ આનંદિયા સાહુ ॥૧૪૨૦॥

અન્યથાર્થ :

પક્ષીપત્તવગરણે=પક્ષીના પત્ર જેવા ઉપકરણવાળા, ગચ્છારામા વિણિગ્ગાં=ગચ્છરૂપી આરામથી નિર્ગત એવા તમ્મિ=તે=જિનકલ્પી ઋષિ, ચક્ષુવિસયં અર્હં=ચક્ષુના વિષયને અતીત થયે છતે આનંદિયા સાહુ=આનંદિત એવા સાધુઓ અયંતિ=આવે છે=પોતાની વસતિમાં આવે છે.

ગાથાર્થ :

પક્ષીની પાંખ જેવા ઉપકરણવાળા, ગચ્છરૂપી બગીચામાંથી નીકળેલા એવા જિનકલ્પી ઋષિ ચક્ષુના વિષયને અતીત થયે છતે આનંદિત એવા સાધુઓ પોતાની વસતિમાં આવે છે.

ટીકા :

પક્ષિપત્રોપકરણે=અમુકસ્તોકોપધૌ ગચ્છારામાત્ સુખસેવ્યાદ્વિનિર્ગતે તસ્મિન્=જિનકલ્પિકે ચક્ષુર્વિષયમતીતે=અદર્શનીભૂતે આગચ્છન્તિ સ્વવસતિમાનન્દિતાઃ સાધવઃ તત્પ્રતિપત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨૦॥

ટીકાર્થ :

પક્ષીના પત્ર જેવા ઉપકરણવાળા=અમુક થોડી ઉપધિવાળા, સુખસેવ્ય એવા ગચ્છરૂપી આરામથી વિનિર્ગત એવા=સુખે સેવી શકાય એવા ગચ્છરૂપી બગીચામાંથી નીકળેલા એવા, તે=જિનકલ્પિક, ચક્ષુના વિષયને અતીત થયે છતે=અદર્શનીભૂત થયે છતે, તેની પ્રતિપત્તિથી=જિનકલ્પના સ્વીકારથી, આનંદ પામેલા સાધુઓ સ્વવસતિને વિષે આવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે તે ઋષિ પાસે અમુક થોડી ઉપધિ હોય છે; કેમ કે જિનકલ્પીને જઘન્યથી બે પ્રકારની અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. માટે તેઓને પક્ષીની પાંખ જેવા ઉપકરણવાળા કહેલ છે.

વળી તે મહાત્મા જિનવચનાનુસાર પ્રવર્તનાર હોવાથી તેવા મહાત્માની ગચ્છના સાધુઓ સેવા કરતાં હોય છે, તેથી તે મહાત્મા માટે પોતાનો ગચ્છ સુખે સેવી શકાય એવો હતો, છતાં પોતે નિઃસ્પૃહી હોવાથી તે ગચ્છરૂપી બગીચામાંથી નીકળીને વિશેષ આરાધના માટે જાય છે; અને જતા એવા તે જિનકલ્પી ઋષિ જ્યાં સુધી દેખાય ત્યાં સુધી ગચ્છના સાધુઓ તેઓને જુએ છે, અને જ્યારે તે ઋષિ ચક્ષુનો વિષય ન બને તેટલા દૂર જાય ત્યારે, તે ઋષિના જિનકલ્પના સ્વીકારથી આનંદિત થયેલા ગચ્છના સાધુઓ પોતાની વસતિમાં જાય છે; અને વિચારે છે કે “આ ઋષિ સુખે સેવ્ય એવા સ્થવિરકલ્પને છોડીને, જિનકલ્પને સ્વીકારીને મહાપરાક્રમથી અસંગભાવને સાધી રહ્યા છે, માટે તેઓનું દર્શન-સ્મરણ પણ આનંદપ્રદ છે.” આ પ્રકારના પરિભાવનથી હર્ષિત થયેલા એવા તે સાધુઓ આનંદિત થાય છે. ॥૧૪૨૦॥

ગાથા :

આભોએડં છેત્તં ણિવ્વાઘાણે માસણિવ્વાહિં ।

ગંતૂણ તત્થ વિહરઇ એસ વિહારો સમાસેણ ॥૧૪૨૧॥

અન્યથાર્થ :

ણિવ્વાઘાણે=નિવ્યાધાતથી માસણિવ્વાહિં=માસનિર્વાહી છેત્તં=ક્ષેત્રને આભોએડં=જાણીને તત્થ=ત્યાં=તે ક્ષેત્રમાં, ગંતૂણ=જઈને વિહરઇ=વિહરે છે. એસ સમાસેણ વિહારો=આ સમાસથી વિહાર છે.

ગાથાર્થ :

નિવ્યાધાતથી માસનો નિર્વાહ કરનારા ક્ષેત્રને જાણીને, તે ક્ષેત્રમાં જઈને વિહરે છે. આ સંક્ષેપથી જિનકલ્પીનો વિહાર છે.

ટીકા :

આભોજ્ય=વિજ્ઞાય ક્ષેત્રં નિવ્યાધાતેન હેતુભૂતેન માસનિર્વાહિ=માસનિર્વહણસમર્થ, ગત્વા તત્ર ક્ષેત્રે વિહરતિ=સ્વનીતિ પાલયતિ, એવ વિહારઃ સમાસેનાસ્ય ભગવત્ત્વ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨૧॥

ટીકાર્થ :

હેતુભૂત એવા નિવ્યાધાતથી=માસના નિર્વાહમાં હેતુભૂત એવા વ્યાધાત વગર, માસના નિર્વાહવાળા=માસનો નિર્વાહ કરવામાં સમર્થ એવા, ક્ષેત્રને જાણીને, તે ક્ષેત્રમાં જઈને વિહરે છે=સ્વનીતિને પાળે છે=પોતે સ્વીકારેલ જિનકલ્પની મર્યાદાનું પાલન કરે છે. આ ભગવાનનો=જિનકલ્પી ઋષિનો, આ સમાસથી=સંક્ષેપથી, વિહાર છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૧૯માં કહેલ કે આ ઋષિ જિનકલ્પસ્વીકારની વિધિને કરીને ત્રીજી પોરિસીમાં જાય છે, તો તેઓ ક્યાં જાય છે ? તે બતાવતાં કહે છે કે તે ઋષિ શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગથી માસનિર્વાહ માટે સમર્થ એવા વ્યાધાત વગરના ક્ષેત્રને જાણીને તે ક્ષેત્રમાં જાય છે, અને ત્યાં જઈને જિનકલ્પની મર્યાદાનું માસકલ્પરૂપે પાલન કરે છે. તેઓ એક સ્થાનમાં દીર્ઘકાળ પણ રહેતા નથી કે સતત વિહાર પણ કરતા નથી.

આ પ્રકારની આ જિનકલ્પી ઋષિની સંક્ષેપથી વિહારની વિધિ છે. આના દ્વારા ફલિત થાય કે જિનકલ્પીની વિહારની વિશેષથી વિધિ અન્ય શાસ્ત્રોથી જાણી લેવી, ગ્રંથકારશ્રીએ તે વિધિનો પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં વિસ્તાર કરેલ નથી. ॥૧૪૨૧॥

ગાથા :

एत्थ य सामाचारी इमस्स जा होइ तं पवक्खामि ।
भयणाए दसविहाए गुरूवएसानुसारेण ॥१४२२॥

અન્યવાર્થ :

एत्थ य=અને અહીં=જિનકલ્પી જે ક્ષેત્રમાં જઈને વિચરે છે એ ક્ષેત્રમાં, इमस्स=આમની=જિનકલ્પી ઋષિની, जा सामाचारी होइ=જે સામાચારી હોય છે, तं=તેને=તે સામાચારીને, गुरूवएसानुसारेण=ગુરુના ઉપદેશના અનુસારથી दसविहाए=દશવિધ એવી સામાચારીમાં भयणाए=ભજના વડે पवक्खामि=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

અને જિનકલ્પી ઋષિ જે ક્ષેત્રમાં જઈને વિચરે છે, એ ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પી ઋષિની જે સામાચારી હોય છે, તેને ગુરુના ઉપદેશ અનુસારે દશવિધ સામાચારીમાં ભજના વડે હું કહીશ.

ટીકા :

अत्र च क्षेत्रे सामाचारी=स्थितिरस्य या भवति जिनकल्पिकस्य, तां प्रवक्ष्यामि भजनया=विकल्पेन, दशविधायां सामाचार्यां वक्ष्यमाणायां गुरुपदेशानुसारेण, न स्वमनीषिकयेति गाथार्थः ॥१४२२॥

ટીકાર્થ :

અને આ ક્ષેત્રમાં=જિનકલ્પી ઋષિ જે ક્ષેત્રમાં જઈને વિચરે છે એ ક્ષેત્રમાં, આ જિનકલ્પિકની જે સામાચારી=સ્થિતિ=મર્યાદા, હોય છે, તેને ભજના વડે=વિકલ્પ વડે, હું કહીશ.

જિનકલ્પિકની સામાચારી ગ્રંથકારશ્રી કઈ સામાચારીમાં કહેશે ? તે બતાવે છે — વક્ષ્યમાણ=આગળની ગાથામાં કહેવાનારી, દશવિધ સામાચારીમાં ગુરુના ઉપદેશના અનુસારથી હું કહીશ, સ્વમનીષિકાથી નહીં=સ્વમતિથી કહીશ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ જે દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીનું પાલન કરે છે, તેમાંથી જિનકલ્પિક સાધુઓ કઈ કઈ સામાચારીનું પાલન કરે છે ? તે ગ્રંથકારશ્રી જુદા જુદા મત પ્રમાણે વિકલ્પથી બતાવવાના છે.

વળી ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પૂર્વ દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારી બતાવેલ નથી. તેથી કહે છે કે દશવિધ સામાચારી ગુરુના ઉપદેશ અનુસારે આગળમાં કહેવાશે એ છે, અને તે દશવિધ સામાચારી કહ્યા પછી તેમાંથી જિનકલ્પિક સાધુને કઈ કઈ સામાચારી હોય ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ ગ્રંથકારશ્રી કરશે. આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા ગ્રંથકારશ્રી પ્રસ્તુત ગાથામાં કરે છે. ॥૧૪૨૨॥

અવતરણિકા :

दशविधामेवादावाह —

અવતરણિકાર્થ :

દશવિધ સામાચારીને જ, આદિમાં જ=જિનકલ્પિકની સામાચારી કહેવાની શરૂઆતમાં જ, કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ગુરુઉપદેશ અનુસારે આગળમાં કહેવાનારી દશવિધ સામાચારીમાં ભજના વડે હું જિનકલ્પિકની સામાચારીને કહીશ. તેથી હવે પ્રારંભમાં સ્થવિરકલ્પિકની દશવિધ સામાચારીને જ કહે છે —

ગાથા :

इच्छामिच्छतहकारो आवसीया निसीहिया य आपुच्छ ।
पडिपुच्छ छंदण णिमंतणा य उवसंपया चेव ॥१४२३॥

અન્યથાર્થ :

इच्छामिच्छतहकारो=ઈચ્છાકાર, મિથ્યાકાર, તથાકાર, આવસીયા=આવશ્યિકી, નિસીહિયા ય=અને નૈષેધિકી, આપુच्छ=આપૃચ્છા, पडिपुच्छ=પ્રતિપૃચ્છા, छंदण=છંદના, णिमंतणा ય=અને નિમંત્રણા, उवसंपया चेव=અને ઉપસંપદા.

ગાથાર્થ :

ઈચ્છાકાર, મિથ્યાકાર, તથાકાર, આવશ્યિકી અને નૈષેધિકી, આપૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા, છંદના અને નિમંત્રણા અને ઉપસંપદા.

ટીકા :

इच्छामिथ्यातथाकार इति, कारशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, इच्छाकारो मिथ्याकारः तथाकार इति, तथा परभणने सर्वत्रेच्छाकारः, दोषचोदने मिथ्याकारः, गुर्वादेशे तथाकारः । तथा आवश्यिकी नैषेधिकी च आपृच्छा, वसतिनिर्गमे आवश्यिकी, प्रवेशे नैषेधिकी, स्वकार्यप्रवृत्तावापृच्छा । तथा प्रतिपृच्छा छन्दना निमन्त्रणा च, तत्रादिष्टकरणकाले प्रतिपृच्छा, पूर्वगृहीतेनाशनादिना छन्दना, निमन्त्रणा भवत्यगृहीतेन । उपसंपच्चैव श्रुतादिनिमित्तमिति गार्थार्थः ॥१४२३॥

ટીકાર્થ :

ઈચ્છા, મિથ્યા, તથાકાર. અહીં ‘કાર’ શબ્દ પ્રત્યેકને વિષે અભિસંબંધ કરાય છે=ઈચ્છા, મિથ્યા અને તથા : એ ત્રણેય સાથે જોડાય છે. તેથી શું ફલિત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે — ઈચ્છાકાર, મિથ્યાકાર, તથાકાર. એ પ્રકારે ફલિત થાય.

અને પરના ભણનમાં સર્વત્ર ઈચ્છાકાર થાય છે=અન્ય સાધુને કંઈક કહેવામાં સર્વ સ્થાને ‘ઈચ્છાકાર’નો પ્રયોગ થાય છે, દોષના ચોદનમાં મિથ્યાકાર થાય છે=કોઈ દોષના પ્રવર્તનમાં ‘મિથ્યાકાર’નો પ્રયોગ થાય છે, ગુરુના આદેશમાં તથાકાર થાય છે=ગુરુએ કોઈ આજ્ઞા કરી હોય ત્યારે ‘તથાકાર’નો પ્રયોગ થાય છે.

તથા આવશ્યિકી, નૈષેધિકી અને આપૃચ્છા. વસતિથી નિર્ગમમાં આવશ્યિકી થાય છે=પોતાની વસતિમાંથી નીકળતી વખતે ‘આવશ્યિકી’નો પ્રયોગ થાય છે, પ્રવેશમાં નૈષેધિકી થાય છે=બહારથી આવીને વસતિમાં

પ્રવેશ કરતી વખતે 'નૈષેધિકી'નો પ્રયોગ થાય છે, સ્વકાર્યની પ્રવૃત્તિમાં આપૃચ્છા થાય છે=પોતાના કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે 'આપૃચ્છા' થાય છે.

તથા પ્રતિપૃચ્છા, છંદના અને નિમંત્રણા. ત્યાં=આ ત્રણ સામાચારીમાં, આદિષ્ટના કરણકાલમાં પ્રતિપૃચ્છા થાય છે=ગુરુએ આજ્ઞા કરેલું કાર્ય કરતી વખતે 'પ્રતિપૃચ્છા' થાય છે, પૂર્વગૃહીત એવા અશનાદિ દ્વારા છંદના થાય છે=પૂર્વમાં ગ્રહણ કરેલા અશનાદિનું અન્ય સાધુઓને આમંત્રણ આપવા દ્વારા 'છંદના' થાય છે, અગૃહીત દ્વારા નિમંત્રણા થાય છે=નહીં ગ્રહણ કરેલા અશનાદિ અન્ય સાધુઓને લાવવા વિષયક પૂછવા દ્વારા 'નિમંત્રણા' થાય છે. અને શ્રુતાદિના નિમિત્તે ઉપસંપદા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુને પાલન કરવા યોગ્ય દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીને સંક્ષેપથી બતાવે છે — મૂળગાથામાંના પહેલા પાદમાં રહેલ 'ઇચ્છામિચ્છત્તહક્કારો'માં જે 'કાર' શબ્દ છે, તે ઇચ્છા, મિથ્યા અને તથા : એ ત્રણેય સાથે જોડવાનો છે. તેથી ઇચ્છાકાર, મિથ્યાકાર અને તથાકાર : એમ પ્રાપ્ત થાય.

(૧) ઇચ્છાકાર : પોતાનું કાર્ય બીજા સાધુ પાસે કરાવવા માટે પરને કહેવું અથવા બીજા સાધુનું કાર્ય પોતે કરવા માટે કહેવું એ સર્વમાં, “આ મારું કાર્ય તમે ઇચ્છાપૂર્વક કરો” અથવા “તમારું આ કાર્ય હું ઇચ્છાપૂર્વક કરું” એ પ્રકારે 'ઇચ્છાકાર'નો પ્રયોગ કરવો, એ ઇચ્છાકાર નામની પ્રથમ સામાચારી છે.

(૨) મિથ્યાકાર : સંયમજીવનમાં ક્યાંય સ્ખલના થવાથી કોઈક દોષ લાગ્યો હોય, તો તેની શુદ્ધિ માટે “મિચ્છા મિ દુક્કડમ્” એ પ્રકારે પ્રયોગ કરવો, એ મિથ્યાકાર નામની બીજી સામાચારી છે.

(૩) તથાકાર : ગુરુએ પોતાને કોઈ કાર્ય કરવાનો આદેશ કર્યો હોય ત્યારે “તહ ત્તિ” એ પ્રકારે પ્રયોગ કરવો, એ તથાકાર નામની ત્રીજી સામાચારી છે.

(૪) આવશ્યિકી : ભિક્ષાટનાદિ કોઈ કાર્ય અર્થે પોતાની વસતિમાંથી બહાર જતી વખતે “આવસ્સહિ” એ પ્રકારે પ્રયોગ કરવો, એ આવશ્યિકી નામની ચોથી સામાચારી છે.

(૫) નૈષેધિકી : બહારથી આવીને વસતિમાં પ્રવેશ કરતી વખતે “નિસીહિ” એ પ્રકારે પ્રયોગ કરવો, એ નૈષેધિકી નામની પાંચમી સામાચારી છે.

(૬) આપૃચ્છા : પોતાના કાર્યની પ્રવૃત્તિવિષયક ગુરુને પૃચ્છા કરવી, એ આપૃચ્છા નામની છઠ્ઠી સામાચારી છે.

(૭) પ્રતિપૃચ્છા : ગુરુએ આજ્ઞા કરેલ કાર્યને કરતી વખતે ફરી તે કાર્ય કરવા વિષયક ગુરુને પૂછવું, એ પ્રતિપૃચ્છા નામની સાતમી સામાચારી છે.

(૮) છંદના : પૂર્વમાં લાવેલ અશનાદિ આહારનો લાભ આપવા માટે અન્ય સાધુઓને પૂછવું, એ છંદના નામની આઠમી સામાચારી છે.

(૯) નિમંત્રણા : ભિક્ષા વહોરવા જતી વખતે “હું તમારી માટે ભિક્ષા લાવું ?” એમ અન્ય સાધુઓને પૂછવું, એ નિમંત્રણા નામની નવમી સામાચારી છે.

(૧૦) ઉપસંપદા : જ્ઞાન-દર્શનાદિના નિમિત્તે અન્ય આચાર્ય પાસે જવું, એ ઉપસંપદા નામની દશમી સામાચારી છે. ॥૧૪૨૩॥

અવતરણિકા :

અત્ર જિનકલ્પિકસામાચારીમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=પૂર્વગાથામાં સ્થવિરકલ્પિકની દશવિધ સામાચારી બતાવી એમાં, જિનકલ્પિકની સામાચારીને કહે છે —

ગાથા :

આવસ્સિ ણિસીહિ મિચ્છા પુચ્છણમુવસંપયં ચ ગિહિણસુ ।
અણ્ણા સામાચારી ણ હોઇ સે સેસિઆ પંચ ॥૧૪૨૪॥

અન્યાર્થ :

આવસ્સિ ણિસીહિ મિચ્છા=આવશ્યિકીને, નૈષેધિકીને, મિથ્યાકારને ગિહિણસુ પુચ્છણં ઉવસંપયં ચ=ગૃહીવિષયક પૃચ્છાને અને ઉપસંપદાને (જિનકલ્પી કરે છે.) સે=તેને=જિનકલ્પિક સાધુને, સેસિઆ અણ્ણા પંચ સામાચારી=શેષ એવી અન્ય પાંચ સામાચારી ણ હોઇ=હોતી નથી.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિક સાધુ આવશ્યિકીને, નૈષેધિકીને, મિથ્યાકારને, ગૃહસ્થવિષયક પૃચ્છાને અને ઉપસંપદાને કરે છે, જિનકલ્પિક સાધુને શેષ એવી અન્ય પાંચ સામાચારી હોતી નથી.

ટીકા :

આવશ્યિકીં નૈષેધિકીં મિચ્છેતિ મિથ્યાકારં પૃચ્છામુપસમ્પદં ગૃહિણ્વૌચિત્યેન સર્વ(સર્વા) કરોતિ, અન્યાઃ સામાચાર્યઃ-ઇચ્છાકાર્યાદ્યા ન ભવન્તિ સે=તસ્ય શેષાઃ પચ્છ, પ્રયોજનાભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨૪॥

નોંધ :

ટીકામાં સર્વ ના સ્થાને સર્વા હોવું જોઈએ; કેમ કે તે સર્વનામ સામાચારીનો પરામર્શક છે.

ટીકાર્થ :

આવશ્યિકીને, નૈષેધિકીને, મિથ્યા=મિથ્યાકારને, ગૃહીવિષયક પૃચ્છાને, ઉપસંપદાને, ઔચિત્યથી સર્વને કરે છે=જિનકલ્પિક આ પાંચ સામાચારીમાંથી પોતાને ઉચિત સર્વ સામાચારીને કરે છે. તેને=જિનકલ્પિકને, શેષ એવી ઇચ્છાકારાદિ અન્ય પાંચ સામાચારીઓ હોતી નથી; કેમ કે પ્રયોજનનો અભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૨૪॥

અવતરણિકા :

આદેશાન્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આદેશાંતરને કહે છે=પૂર્વગાથામાં જિનકલ્પીની સામાચારીના વિષયમાં એક મત બતાવ્યો. હવે અન્ય મત બતાવતાં કહે છે -

ગાથા :

આવસ્સિઅં નિસીહિઅ મોત્તું ઉવસંપયં ચ ગિહિણસુ ।
સેસા સામાચારી ણ હોઙ્ગ જિણકલ્પિણ સત્તા ॥૧૪૨૫॥

અન્યથાર્થ :

આવસ્સિઅં નિસીહિઅ ગિહિણસુ ચ ઉવસંપયં મોત્તું=આવશ્યિકીને, નૈષેધિકીને અને ગૃહીવિષયક ઉપસંપદાને મૂકીને, સેસા સત્તા સામાચારી=શેષ સાત સામાચારી જિણકલ્પિણ=જિનકલ્પિકમાં ણ હોઙ્ગ=હોતી નથી.

ગાથાર્થ :

આવશ્યિકીને, નૈષેધિકીને અને ગૃહસ્થવિષયક ઉપસંપદાને મૂકીને શેષ સાત સામાચારી જિનકલ્પિકમાં હોતી નથી.

ટીકા :

આવશ્યિકીં નૈષેધિકીં મુક્ત્વા ઉપસમ્પદં ચ ગૃહિષ્વારામાદિષ્વોઘતઃ શેષાઃ સામાચાર્યઃ પૃચ્છાદ્યા અપિ ન ભવન્તિ જિનકલ્પિકે સત્ત, પ્રયોજનાભાવાદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨૫॥

ટીકાર્થ :

આવશ્યિકીને, નૈષેધિકીને અને ગૃહીવિષયક આરામાદિમાં ઓઘથી ઉપસંપદાને મૂકીને પૃચ્છાદિ પણ શેષ સાત સામાચારીઓ જિનકલ્પિકમાં હોતી નથી; કેમ કે પ્રયોજનનો અભાવ જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આ આદેશાંતર પ્રમાણે જિનકલ્પિક ભિક્ષાદિ અર્થે પોતાના સ્થાનેથી અન્ય સ્થાને જતી વખતે આવશ્યિકીનો પ્રયોગ કરે છે, ધ્યાનાદિ અર્થે કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહેવું હોય ત્યારે નૈષેધિકીનો પ્રયોગ કરે છે, તેમ જ કોઈ ગૃહસ્થના બગીચા વગેરેમાં ધ્યાનાદિ અર્થે રહેવું હોય ત્યારે ઓઘથી ઉપસંપદા સામાચારીનો પ્રયોગ કરે છે.

ઓઘથી ગૃહસ્થવિષયક ઉપસંપદા સામાચારી એટલે ગૃહસ્થના આરામાદિમાં અવસ્થાનના નિમિત્તે ગૃહસ્થ પાસે જે અનુજ્ઞા માંગવાની હોય છે તે ઓઘથી ઉપસંપદા સામાચારી છે. ॥૧૪૨૫॥

ગાથા :

અહવા વિ ચક્કવાલે સામાચારી ઉ જસ્સ જા જોગ્ગા ।
સા સલ્લા વત્તલ્લા સુઅમાઈઆ ઇમા મેરા ॥૧૪૨૬॥

અન્વયાર્થ :

અહવા વિ=અથવા તો ચક્રવાલે ઉ=વળી ચક્રવાલમાં જસસ=જેને જા સામાચારી જોગ્ગા=જે સામાચારી યોગ્ય હોય, (તેને) સા સવ્વા=તે સર્વ (સામાચારી) વક્તવ્વા=કહેવી. (જિનકલ્પિકાદિની) સુઅમાઈઆ ઇમા મેરા=શ્રુતાદિકવાળી આ મર્યાદા છે.

ગાથાર્થ :

અથવા તો વળી ચક્રવાલમાં જે જિનકલ્પિકાદિને જે સામાચારી યોગ્ય હોય, તે જિનકલ્પિકાદિને તે સર્વ સામાચારી કહેવી. જિનકલ્પિકાદિની શ્રુતાદિકવાળી આગળમાં બતાવાશે એ મર્યાદા છે.

ટીકા :

અથવાઽપિ ચક્રવાલે=નિત્યકર્મણિ સામાચારી તુ यस્ય યા યોગ્યા જિનકલ્પિકાદેઃ, સા સર્વા વક્તવ્યા, અત્રાન્તરે શ્રુતાદિકા ચેયં મર્યાદા વક્ષ્યમાણાઽસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨૬॥

ટીકાર્થ :

અથવા તો વળી ચક્રવાલમાં=નિત્ય કર્મમાં, જે જિનકલ્પિકાદિને જે સામાચારી યોગ્ય હોય, તે સર્વ સામાચારી કહેવી. અને આ અવસરે આની=જિનકલ્પિકાદિની, આ=વક્ષ્યમાણા=આગળની ગાથાઓમાં કહેવાનારી, શ્રુતાદિક મર્યાદા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૨૬॥

ગાથા :

સુઅસંઘયણુવસગ્ગે આયંકે વેઅણા કઙ્ગ જણા ઉ ।
થંડિલ્લ વસહિ કેચ્ચિર ઉચ્ચારે ચેવ પાસવણે ॥૧૪૨૭॥

અન્વયાર્થ :

સુઅસંઘયણુવસગ્ગે=શ્રુત-સંઘયણ-ઉપસર્ગવિષયક, આયંકે વેઅણા કઙ્ગ જણા ઉ=આતંક-વેદના અને કેટલા જનો ? થંડિલ્લ વસહિ કેચ્ચિર=સ્થાંડિલ્ય-વસતિ-કિયચ્ચિર ?, ઉચ્ચારે ચેવ પાસવણે=ઉચ્ચારવિષયક અને પ્રશ્રવણવિષયક;

ટીકા :

શ્રુતસંહનનોપસર્ગ ઇત્યેતદ્વિષયોઽસ્ય વિધિઃ વક્તવ્યઃ, તથાઽડતઙ્કો વેદના કિયન્તો જનાશ્ચેતિ દ્વારત્રયમાશ્રિત્ય, તથા સ્થાણિડલ્યં વસતિઃ કિયચ્ચિરં દ્વારાણ્યાશ્રિત્ય, તથા ઉચ્ચારે ચૈવ પ્રશ્રવણે ચેત્યેતદ્વિષય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૨૭॥

ટીકાર્થ :

શ્રુત-સંહન-ઉપસર્ગવિષયક એટલે આના વિષયવાળી આની વિધિ કહેવી=શ્રુતાદિના વિષયવાળી જિનકલ્પિકની મર્યાદા કહેવી. તથા આતંક-વેદના અને કેટલા જનો ? એ પ્રકારના ત્રણ દ્વારને આશ્રયીને

વિધિ કહેવી. તથા સ્થાંડિલ્ય-વસતિ-કેટલો કાળ ? દ્વારોને આશ્રયીને વિધિ કહેવી. તથા ઉચ્ચારવિષયક અને પ્રશ્નવણવિષયક=આના વિષયવાળી, વિધિ કહેવી. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૧૪૨૭॥

ગાથા :

ઓવાસે તળફલણ સારવ્વણયા ચ સંથવણયા ચ ।
પાહુડિયઅગ્ગિદીવે ઓહાણ વસે કહ જણા ઉ ॥૧૪૨૮॥

અન્યથાર્થ :

ઓવાસે તળફલણ=અવકાશવિષયક-તૃણફલકવિષયક, સારવ્વણયા ચ સંથવણયા ચ=સંરક્ષણતા અને સંસ્થાપનતા, પાહુડિયઅગ્ગિદીવે=પ્રાભૃતિક-અગ્નિ-દીપવિષયક, ઓહાણ=અવધાન, કહ જણા ઉ વસે=અને કેટલા જનો વસશે ?;

ટીકા :

તથા અવકાશે તળફલકે=એતદ્વિષયક-ઇત્યર્થઃ, તથા સંરક્ષણતા ચ સંસ્થાપનતા ચેતિ દ્વારદ્વયમાશ્રિત્ય, તથા પ્રાભૃતિકાગ્નિદીપેષુ=એતદ્વિષયકઃ, તથાઽવધાનં વસિષ્યન્તિ કતિ જનાશ્ચેત્યેતદ્ દ્વારદ્વયમાશ્રિત્યેતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૧૪૨૮॥

ટીકાર્થ :

તથા અવકાશવિષયક-તૃણફલકવિષયક=આના વિષયવાળી, વિધિ કહેવી. તથા સંરક્ષણતા અને સંસ્થાપનતા એ પ્રકારે બે દ્વારને આશ્રયીને વિધિ કહેવી. તથા પ્રાભૃતિક-અગ્નિ-દીપવિષયક=આના વિષયવાળી, વિધિ કહેવી. તથા અવધાન અને કેટલા જનો વસશે ? એ પ્રકારના આ બે દ્વારને આશ્રયીને વિધિ કહેવી. એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે. ॥૧૪૨૮॥

ગાથા :

ભિક્ષાચરિઆ પાણય લેવાલેવે અ તહ અલેવે અ ।
આયંબિલપડિમાઈ જિણકપ્પે માસકપ્પો ઉ ॥૧૪૨૯॥ દારગાહા ॥

અન્યથાર્થ :

ભિક્ષાચરિઆ પાણય=ભિક્ષાચર્યા-પાનક, લેવાલેવે અ=અને લેપાલેપવિષયક, અલેવે તહ અ=અને તે રીતે અલેપવિષયક, આયંબિલપડિમાઈ=આંબિલ-પ્રતિમા, જિણકપ્પે ઉ માસકપ્પો=વળી જિનકલ્પમાં માસકલ્પ.

ટીકા :

ભિક્ષાચર્યા પાનકં ઇત્યેતદ્વિષયકો, લેપાલેપે વસ્તુનિ, તથા અલેપે ચ=એતદ્વિષયકશ્ચેત્યર્થઃ, તથાઽઽચામ્લપ્રતિમે સમાશ્રિત્ય, જિનકલ્પે માસકલ્પસ્ત્વેતદ્ દ્વારમધિકૃત્ય વિધિર્વક્તવ્ય ઇતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૧૪૨૯॥

ટીકાર્થ :

બિશ્વાચર્યા-પાનક એ પ્રમાણે આના વિષયવાળી, વિધિ કહેવી. લેપાલેપ વસ્તુવિષયક, અને તે રીતે અલેપવિષયક=આના વિષયવાળી, વિધિ કહેવી. તથા આંબિલ-પ્રતિમાને આશ્રયીને, વળી જિનકલ્પમાં માસકલ્પ એ દ્વારને આશ્રયીને વિધિ કહેવી. એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે. ॥૧૪૨૯॥

અવતરણિકા :

एतास्तिस्त्रोऽपि द्वारगाथाः, आसामवयवार्थः प्रतिद्वारे स्पष्ट उच्यते, तत्र श्रुतद्वारमधिकृत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

આ ત્રણ પણ=પૂર્વે બતાવી એ ૧૪૨૭-૧૪૨૮-૧૪૨૯ રૂપ ત્રણેય પણ ગાથાઓ, દ્વારગાથા છે, આમનો=પૂર્વમાં બતાવેલી ત્રણ દ્વારગાથાઓનો, અવયવાર્થ પ્રતિદ્વારમાં=દરેક દ્વારમાં, સ્પષ્ટ કહેવાય છે. તેમાં=ત્રણ દ્વારગાથાઓમાં બતાવેલાં ૨૭ દ્વારોમાં, શ્રુતદ્વારને આશ્રયીને કહે છે —

ગાથા :

आयारवत्थु तइयं जहण्णयं होइ नवमपुव्वस्स ।

तहियं कालण्णाणं दस उक्कोसेण भिण्णाइं ॥१४३०॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

જહણ્ણયં=જઘન્યક=જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુનું જઘન્ય શ્રુતજ્ઞાન, નવમપુવ્વસ્સ=નવમા પૂર્વની તઇયં આચારવત્થુ=ત્રીજી આચારવસ્તુ હોઇ=હોય છે. તહિયં=ત્યાં=નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચારવસ્તુમાં, કાલણ્ણાણં=કાળનું જ્ઞાન થાય છે. ઉક્કોસેણ=ઉત્કૃષ્ટથી ભિણ્ણાઇં દસ=ભિન્ન એવાં દશ હોય છે=કંઈક ન્યૂન એવાં દશ પૂર્વોનું શ્રુતજ્ઞાન હોય છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુનું જઘન્ય શ્રુતજ્ઞાન નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચારવસ્તુ હોય છે. નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચારવસ્તુમાં કાળનું જ્ઞાન થાય છે. જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુને ઉત્કૃષ્ટથી ભિન્ન એવાં દશ પૂર્વોનું શ્રુતજ્ઞાન હોય છે.

ટીકા :

आचारवस्तु तृतीयं सङ्ख्यया जघन्यकं भवति नवमपूर्वस्य सम्बन्धि श्रुतपर्यायः, तत्र कालज्ञानं भवतीति कृत्वा, दश पूर्वाण्युत्कृष्टतस्तु भिन्नानि श्रुतपर्याय इति गाथार्थः ॥१४३०॥

ટીકાર્થ :

નવમા પૂર્વના સંબંધવાળી સંખ્યાથી ત્રીજી આચારવસ્તુ જઘન્ય શ્રુતપર્યાય હોય છે. ત્યાં કાળનું જ્ઞાન થાય છે એથી કરીને=નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચારવસ્તુનું જ્ઞાન થયા પછી શ્રુતના પરાવર્તનથી ઉચ્ચવાસાદિ

દ્વારા પ્રાણ-સ્તોકાદિ દરેક કાળનું જ્ઞાન થાય છે એથી કરીને, જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુને જઘન્યથી નવમા પૂર્વની ત્રીજી આચારવસ્તુ સુધીનો શ્રુતપર્યાય હોય છે, એમ અન્વય છે.

વળી ઉત્કૃષ્ટથી ભિન્ન એવાં દશ પૂર્વો શ્રુતપર્યાય હોય છે=જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન એવાં દશ પૂર્વોનું શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૩૦॥

અવતરણિકા :

સંહનનદ્વારમાશ્રિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સંહનનદ્વારને આશ્રયીને કહે છે —

ગાથા :

પદમિલ્લુયસંઘયણા ધિર્દેવ પુણ વજ્જકુહસામાણા ।

પડિવજ્જંતિ ઇમં ખલુ કપ્પં સેસા ણ ઉ કયાઈ ॥૧૪૩૧॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

પદમિલ્લુયસંઘયણા=પ્રથમ સંઘયણવાળા, ધિર્દેવ પુણ વજ્જકુહસામાણા=વળી ધૃતિથી વજ્જની કુડીની સમાન એવા સાધુઓ ઇમં કપ્પં=આ કલ્પને=અધિકૃત એવા જિનકલ્પને, પડિવજ્જંતિ=સ્વીકારે છે, સેસા ઉ કયાઈ ણ=વળી શેષ એવા સાધુઓ ક્યારેય નહીં=જિનકલ્પને સ્વીકારતા નથી.

★ 'ખલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

પહેલાં સંઘયણવાળા, વળી ધૃતિથી વજ્જની ભીંત જેવા સાધુઓ અધિકૃત એવા જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, વળી શેષ સાધુઓ ક્યારેય જિનકલ્પને સ્વીકારતા નથી.

ટીકા :

પ્રથમેલ્લુકસંહનનાઃ=વજ્જઋષભનારાચસંહનના इत्यर्थः धृत्या पुनर्वज्जकुडयसमानाः=પ્રધાનવૃત્તય इति भावः, प्रतिपद्यन्ते एनं खलु कल्पम्=અધિકૃતં જિનકલ્પં, शेषा न तु कदाचित् तदन्यसंहननिन इति गायार्थः ॥૧૪૩૧॥

ટીકાર્થ :

પ્રથમ સંહનનવાળા=વજ્જઋષભનારાચ સંહનનવાળા, વળી ધૃતિથી વજ્જની કુડીની સમાન=વજ્જની ભીંત જેવા નિશ્ચલ=પ્રધાનવૃત્તિવાળા, આ કલ્પને=અધિકૃત એવા જિનકલ્પને, સ્વીકારે છે; વળી શેષ=તેનાથી અન્ય સંહનનીઓ=પહેલાં સંઘયણથી અન્ય સંઘયણવાળા સાધુઓ, ક્યારેય નહીં=જિનકલ્પને સ્વીકારતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુઓ વજ્રઋષભનારાય નામના પ્રથમ સંઘયણવાળા હોય છે. વળી તેઓ ધૃતિથી વજ્રની ભીંત જેવા નિશ્ચલ હોય છે અર્થાત્ જેમ વજ્રની ભીંત કોઈપણ રીતે ભેદી શકાતી નથી, તેમ પોતે સ્વીકારેલા જિનકલ્પની મર્યાદાનો નિર્વાહ કરવા સમર્થ એવા મનના પ્રણિધાનરૂપ ધૃતિવાળા હોય છે. તેથી તેઓ સંપૂર્ણ અસંગભાવમાં રહેવાનો પોતે જે સંકલ્પ કર્યો છે, તેનો પ્રધાનવૃત્તિવાળા થઈને ગમે તેવા સંયોગોમાં નિર્વાહ કરી શકે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે પ્રથમ સંઘયણ એ શારીરિક શક્તિવિશેષ છે અને ધૃતિ એ લક્ષ્યને અનુરૂપ સુદૃઢ વ્યાપાર કરવા ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ અસંગભાવને છોડીને બીજે ક્યાંય ચિત્ત ન જાય તે પ્રકારે માનસિક શક્તિવિશેષ છે. આવા શારીરિક બળ અને માનસિક બળવાળા સાધુઓ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, પરંતુ પ્રથમ સંઘયણ વગરના અને વજ્રકુડી સમાન ધૃતિ વગરના સાધુઓ ક્યારેય જિનકલ્પ સ્વીકારતા નથી. ॥૧૪૩૧॥

અવતરણિકા :

ઉપસર્ગદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉપસર્ગદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

દિવ્વાઈ ઉવસગ્ગા ભઙ્ગા એઅસ્સ જહ્ પુણ હવંતિ ।

તો અવ્વહિઓ વિસહહ્ ણિચ્ચલચિત્તો મહાસત્તો ॥૧૪૩૨॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

એઅસ્સ=આને=જિનકલ્પિકને, દિવ્વાઈ ઉવસગ્ગા=દિવ્યાદિ ઉપસર્ગો ભઙ્ગા=ભાજ્ય છે=વિકલ્પથી થાય છે. જહ્ પુણ હવંતિ=વળી જો (ઉપસર્ગો) થાય છે, તો=તો અવ્વહિઓ=અવ્યથિત, ણિચ્ચલચિત્તો=નિશ્ચલ ચિત્તવાળા, મહાસત્તો=મહાસત્ત્વવાળા વિસહહ્=સહન કરે છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકને દેવતા આદિ સંબંધી ઉપસર્ગો વિકલ્પથી થાય છે. વળી જો ઉપસર્ગો થાય છે, તો અવ્યથિત, નિશ્ચલ ચિત્તવાળા, મહાસત્ત્વવાળા થઈને ઉપસર્ગોને સહન કરે છે.

ટીકા :

દિવ્યાદય ઉપસર્ગા ભાજ્યાઃ અસ્ય=જિનકલ્પિકસ્ય ભવન્તિ વા ન વા, યદિ પુનર્ભવન્તિ કથચ્છિત્, તત્તોઽવ્યથિતઃ સન્ વિસહતે તાનુપસર્ગાન્ નિશ્ચલચિત્તો મહાસત્ત્વઃ=સ્વભ્યસ્તભાવન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩૨॥

ટીકાર્થ :

આને=જિનકલ્પિકને, દિવ્યાદિ ઉપસર્ગો ભાજ્ય છે=થાય છે અથવા નથી થતા. વળી જો કોઈક રીતે ઉપસર્ગો થાય, તો અવ્યથિત છતાં=વ્યથા વગરના છતાં, નિશ્ચલ ચિત્તવાળા, મહાસત્ત્વવાળા=સુઅભ્યસ્ત ભાવનાવાળા જિનકલ્પિક તે ઉપસર્ગોને સહન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પીને દેવાદિ સંબંધી ઉપસર્ગો થાય જ એવો એકાંતે નિયમ નથી, પરંતુ ભજના છે. જે જિનકલ્પી મહાત્માના આત્મા પર તથાવિધ નિરનુબંધ એવાં ક્લિષ્ટ કર્મો પડેલાં હોય, તે જિનકલ્પી મહાત્માને તે નિરનુબંધી ક્લિષ્ટ કર્મોના ઉદયથી ઉપસર્ગો આવે છે, અન્ય જિનકલ્પી મહાત્માને આવતા નથી.

વળી જો જિનકલ્પી મહાત્માને ઉપસર્ગો આવે, તો તેઓ દેહ સાથે ભાવથી સંગ વગરના હોવાથી ઉપસર્ગોમાં પણ તેઓનું ચિત્ત વ્યથા પામતું નથી, પરંતુ તેઓનું ચિત્ત ઉપસર્ગકાળમાં અને અનુપસર્ગકાળમાં સમાન વર્તે છે; વળી તેઓએ પૂર્વે પાંચ ભાવનાઓ સુઅભ્યસ્ત કરેલી હોવાથી મહાસત્ત્વશાળી હોય છે અને ઉપસર્ગકાળમાં પણ ધ્યાનમાં કે સૂત્રના પારાયણમાં નિશ્ચલ ચિત્તવાળા રહે છે. આથી જ તેઓ ઉપસર્ગકાળમાં પણ શ્રુતના ઉપયોગથી કાળનું જ્ઞાન કરી શકે છે. ॥૧૪૩૨॥

અવતરણિકા :

આતઙ્કદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આતંકદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

આયંકો જરમાઈ સો વિ હુ ભઈઓ ઇમસ્સ જઈ હોઈ ।

ણિણ્ણિકમ્મસરીરો અહિઆસઈ તં પિ એમેવ ॥૧૪૩૩॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જરમાઈ આયંકો=જવરાદિ આતંક છે. સો વિ=આ પણ=આતંક પણ, ઇમસ્સ=આને=જિનકલ્પિકને, ભઈઓ=ભાજ્ય છે=ભજનાથી થાય છે. જઈ હોઈ=જો થાય=જિનકલ્પિકને આતંક થાય, (તો) ણિણ્ણિકમ્મસરીરો=નિષ્પ્રતિકર્મ શરીરવાળા તં પિ=તેને પણ=આતંકને પણ, એમેવ=આ રીતે જ=ઉપસર્ગો સહન કરે છે એ રીતે જ, અહિઆસઈ=સહન કરે છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

જવરાદિ આતંક છે. આતંક પણ જિનકલ્પિકને ભજનાથી થાય છે; જો જિનકલ્પિકને આતંક થાય, તો નિષ્પ્રતિકર્મ શરીરવાળા થઈને આતંકને પણ, ઉપસર્ગો સહન કરે છે એ રીતે જ સહન કરે છે.

ટીકા :

આતઙ્કો જ્વરાદિઃ સઘોઘાતી રોગઃ, અસાવપિ ભાજ્યોઽસ્ય ભવતિ વા ન વા, યદિ ભવતિ કથઞ્ચિત્તતઃ
નિષ્પ્રતિકર્મ્મશરીરઃ સન્નધિસહતે તમપ્યાતઙ્કમેવમેવ નિશ્ચલચિત્તતથેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩૩॥

ટીકાર્થ :

સઘોઘાતી=જલદીથી પ્રાણનો ઘાત કરનાર, જ્વરાદિ રોગ આતંક છે. આ પણ=આતંક પણ, આને=જિનકલ્પિકને, ભાજ્ય છે=થાય છે અથવા નથી થતો. જો કોઈક રીતે આતંક થાય, તો નિષ્પ્રતિકર્મ શરીરવાળા છતાં=નહીં કરેલી રોગની ચિકિત્સાવાળું શરીર છે જેનું એવા જિનકલ્પી, તેને પણ=આતંકને પણ, આ રીતે જ નિશ્ચલ ચિત્તતાથી=ઉપસર્ગો સહન કરે છે એ રીતે જ નિશ્ચલ ચિત્તપણાથી, સહન કરે છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જલદીથી પ્રાણનું હરણ કરનારા એવા જ્વરાદિ રોગરૂપ આતંક જિનકલ્પીને થાય જ, એવો એકાંતે નિયમ નથી, પરંતુ વિકલ્પ છે. નિરનુબંધી ક્લિષ્ટ કર્મોના ઉદયથી કોઈક જિનકલ્પી મહાત્માને આતંક થાય છે, અન્ય જિનકલ્પી મહાત્માને થતો નથી.

વળી જો જિનકલ્પી મહાત્માને આતંક થાય, તોપણ તેઓ તે આતંકના નિવારણ માટે ઔષધાદિના સેવનરૂપ કોઈ શરીરનું પ્રતિકર્મ કરતા નથી, પરંતુ દેહ પ્રત્યેના છિન્ન મમત્વવાળા, સુખ અને દુઃખ પ્રત્યે સમાન પરિણામવાળા થઈને નિશ્ચલ ચિત્તથી, જેમ ઉપસર્ગો સહન કરે છે એ રીતે જ તે આતંકને પણ સહન કરે છે. ॥૧૪૩૩॥

અવતરણિકા :

વેદનાદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વેદનાદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

અભ્યુવગમિઆ ઉવક્કમા ય તસ્સ વેઅણા ભવે દુવિહા ।

ધુવલોઆઈ પઢમા જરાવિવાગાઈઆ બિતિઆ ॥૧૪૩૪॥ દારં ॥

અભ્યુવગમિઆ :

તસ્સ=તેને=જિનકલ્પિકને, અભ્યુવગમિઆ ઉવક્કમા ય=અભ્યુવગમિકી અને ઔપકમિકી દુવિહા વેઅણા=દ્વિવિધ વેદના ભવે=હોય છે. ધુવલોઆઈ પઢમા=ધ્રુવલોચાદિ પ્રથમ (વેદના) છે, જરાવિવાગાઈઆ બિતિઆ=જ્વરવિપાકાદિ દ્વિતીય (વેદના) છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકને અભ્યુપગમિકી અને ઔપકમિકી : એમ બે પ્રકારની વેદના હોય છે. ધ્રુવલોચાદિ પ્રથમ વેદના છે, જ્વરવિપાકાદિ દ્વિતીય વેદના છે.

ટીકા :

અભ્યુપગમિકી ઔપકમિકી ચ તસ્ય=જિનકલ્પિકસ્ય વેદના ભવતિ દ્વિવિધા, ધ્રુવલોચાદ્યા પ્રથમા વેદના, જ્વરવિપાકાદિકા દ્વિતીયા વેદનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩૪॥

ટીકાર્થ :

તેને=જિનકલ્પિકને, અભ્યુપગમિકી અને ઔપકમિકી : બે પ્રકારની વેદના હોય છે. ધ્રુવલોચાદિવાળી પ્રથમ=અભ્યુપગમિકી, વેદના છે, જ્વરવિપાકાદિવાળી=જ્વરાદિરૂપ કર્મના વિપાકવાળી, દ્વિતીય=ઔપકમિકી, વેદના છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૩૪॥

અવતરણિકા :

કિયન્તો જના ઇતિ દ્વારવિધિમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

કેટલા જનો ? એ પ્રકારના દ્વારની વિધિને કહે છે -

ગાથા :

एगो उ एस भयवं गिरवेक्खो सव्वहेव सव्वत्थ ।

भावेण होइ निअमा वसहादो दव्वओ भइओ ॥१४३५॥ दारं ॥

અન્યચાર્થ :

સવ્વહેવ સવ્વત્થ ગિરવેક્ખો=સર્વથા જ સર્વત્ર નિરપેક્ષ એવા એસ ભયવં=આ ભગવાન=જિનકલ્પી ઋષિ, ભાવેણ=ભાવ વડે નિઅમા=નિયમથી એગો ઉ=એક જ હોઈ=હોય છે; દવ્વઓ=દ્રવ્યથી વસહાદો=વસતિ આદિમાં ભઈઓ=ભાજય છે=ભજનાથી હોય છે.

ગાથાર્થ :

સર્વથા જ સર્વત્ર નિરપેક્ષ એવા જિનકલ્પી ભગવાન ભાવ વડે નિયમથી એક જ હોય છે; દ્રવ્યથી વસતિ આદિમાં ભજનાથી હોય છે.

ટીકા :

एक एवैष भगवान् जिनकल्पिकः निरपेक्षः सर्वथैव सर्वत्र वस्तुनि भावेन-अनभिष्वङ्गेन भवति नियमात्, वसत्यादौ द्रव्यतो भाज्यः=एको वाऽनेको वेति गाथार्थः ॥१४३५॥

★ "વસત્યાદૌ"માં 'આદિ'થી ઉપવનાદિનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

સર્વથા જ સર્વ વસ્તુમાં નિરપેક્ષ એવા આ=જિનકલ્પિક, ભગવાન અનભિષ્વંગરૂપ ભાવ વડે નિયમથી એક જ હોય છે; દ્રવ્યથી વસતિ આદિમાં ભાજ્ય છે=એક હોય અથવા અનેક હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી ભગવાન સર્વથા જ સર્વ વસ્તુમાં નિરપેક્ષ હોય છે, તેથી તેઓ કોઈ સાથે આલાપાદિ કરવાની વૃત્તિવાળા હોતા નથી. વળી અભિષ્વંગના પરિણામથી રહિત હોવાથી તેઓ ભાવથી નક્કી એક હોય છે; છતાં ક્યારેક પોતે જે વસતિમાં રહ્યા હોય તે જ વસતિમાં બીજા કોઈ જિનકલ્પી કે સ્થવિરકલ્પી સાધુઓ ઊતરે તો દ્રવ્યથી તેઓ અનેક પણ બને અને વસતિમાં પોતે એકલા જ હોય તો દ્રવ્યથી એક પણ બને. ॥૧૪૩૫॥

અવતરણિકા :

સ્થાણિડલ્યદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સ્થાંડિલ્યદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

ઉચ્ચારે પાસવળે ઉસ્સગં કુણઙ્ગ થંડિલે પઢમે ।

તત્થેવ ય પરિજુણે કયકિચ્ચો ઉજ્ઙ્ગઈ વત્થે ॥૧૪૩૬॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

પઢમે થંડિલે=પ્રથમ સ્થંડિલમાં ઉચ્ચારે પાસવળે ઉસ્સગં=ઉચ્ચારવિષયક-પ્રશ્રવણવિષયક વ્યુત્સર્ગને કુણઙ્ગ=કરે છે; તત્થેવ ય=અને ત્યાં જ=પ્રથમ સ્થંડિલમાં જ, કયકિચ્ચો=કૃતકૃત્ય (જિનકલ્પી) પરિજુણે વત્થે=પરિજીર્ણ વસ્ત્રોને ઉજ્ઙ્ગઈ=ત્યજે છે.

ગાથાર્થ :

પ્રથમ સ્થંડિલમાં ઉચ્ચારવિષયક-પ્રશ્રવણવિષયક વ્યુત્સર્ગને કરે છે; અને પ્રથમ સ્થંડિલમાં જ કૃતકૃત્ય છતાં જિનકલ્પી પરિજીર્ણ એવાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરે છે.

ટીકા :

ઉચ્ચારે પ્રશ્રવણે=એતદ્વિષયમિત્યર્થઃ વ્યુત્સર્ગં કરોતિ સ્થાણિડલ્યે પ્રથમે અનવપાતાદિગુણવતિ, તત્રૈવ ચ પરિજીર્ણાનિ સન્તિ કૃતકૃત્યઃ સન્નુજ્ઙાતિ વસ્ત્રાણીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩૬॥

ટીકાર્થ :

અનવપાતાદિ ગુણવાળા પ્રથમ સ્થાંડિલ્યમાં=પૂર્વે બતાવેલ ૧૦૨૪ ભાંગાવાળી ભૂમિમાંથી અનાપાત-અસંલોકરૂપ પ્રથમ ભાંગાવાળી શુદ્ધભૂમિમાં, ઉચ્ચારવિષયક-પ્રશ્નવણવિષયક=આના વિષયવાળા, વ્યુત્સર્ગને=ત્યાગને, કરે છે; અને ત્યાં જ=પ્રથમ સ્થાંડિલ્યમાં જ, કૃતકૃત્ય છતાં=વસ્ત્રો દ્વારા સંયમના ઉચિત કૃત્યો કરી લીધાં છે જેમણે એવા જિનકલ્પી, પરિજીર્ણ છતાં વસ્ત્રોને ત્યજે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે સંજ્ઞા વોસિરાવવા માટે યોગ્ય ભૂમિના ૧૦૨૪ વિકલ્પો પાડીને બતાવેલા, તેમાંથી પ્રથમ વિકલ્પવાળી સંપૂર્ણ શુદ્ધભૂમિમાં જ જિનકલ્પી મહાત્મા મળ અને મૂત્ર વોસિરાવે છે. આવી શુદ્ધભૂમિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ મળ અને મૂત્ર ધારણ કરી રાખે છે, પરંતુ અન્ય ભૂમિમાં વોસિરાવતા નથી. વળી વસ્ત્રો દ્વારા સંયમના ઉચિત કૃત્યો કરી લીધાં પછી જિનકલ્પી મહાત્મા અત્યંત જીર્ણ થયેલાં વસ્ત્રોને પણ આવી અનાપાત-અસંલોકરૂપ પ્રથમ વિકલ્પવાળી સંપૂર્ણ શુદ્ધભૂમિમાં જ વોસિરાવે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

આથી ફલિત થાય કે આ મહાત્મા પ્રથમ સ્થાંડિલ્ય ન મળે ત્યાં સુધી મળ-મૂત્ર ધારણ કરી રાખે, તોપણ તેઓના ધ્યાનાદિમાં વ્યાધાત ન થાય તેટલા નિશ્ચલ મનઃપ્રણિધાનવાળા હોય છે. ॥૧૪૩૬॥

અવતરણિકા :

વસતિદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વસતિદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

અમમત્તાઽપરિકમ્મા દારબિલભ્મંગજોગપરિહીણા ।

જિણવસહી થેરાણ વિ મોત્તૂણ પમજ્જણમકજ્જે ॥૧૪૩૭॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

અમમત્તાઽપરિકમ્મા દારબિલભ્મંગજોગપરિહીણા=અમમત્વવાળી, અપરિકર્મવાળી, દાર-બિલ-ભગ્નના યોગથી પરિક્ષીણ એવી જિણવસહી=જિનની વસતિ=જિનકલ્પિકોની વસતિ, હોય છે. થેરાણ વિ=સ્થવિરોને પણ પમજ્જણં મોત્તૂણ=પ્રમાર્જનને મૂકીને અકજ્જે=અકાર્યમાં=જ્ઞાનાદિ વિશેષ કાર્યના અભાવમાં, (જિનકલ્પીઓ જેવી જ વસતિ હોય છે.)

ગાથાર્થ :

મમત્વ વગરની, પરિકર્મ વગરની, દાર-બિલ-ભગ્નના યોગથી રહિત એવી વસતિ જિનકલ્પિકોને હોય છે. સ્થવિરકલ્પિકોને પણ પ્રમાર્જન સિવાય અકાર્યમાં જિનકલ્પિકો જેવી જ વસતિ હોય છે.

ટીકા :

અમમત્વા=મમેયમિત્યભિષ્વજ્જરહિતા, અપરિકર્મ્મા=સાધુનિમિત્તમાલેપનાદિપરિકર્મ્મવર્જિતા, દ્વારબિલ-ભગ્નયોગપરિક્ષીણા=દ્વારબિલયોગ:-સ્થગનપૂરણરૂપ: ભગ્નયોગ:-પુન: સંસ્કરણમ્ એતચ્છૂન્યા, જિનવસતિ:, અસ્યાનપવાદાનુષ્ઠાનપરત્વાત્ । સ્થવિરાણામપ્યેવંભૂતૈવ વસતિ: મુક્ત્વા પ્રમાર્જનં વસતેરેવ અકાર્યં ઇતિ પુષ્ટમાલમ્બનં વિહાયૈવંભૂતેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૪૩૭॥

ટીકાર્થ :

અમમત્વવાળી=“આ મારું છે” એ પ્રકારના અભિષ્વંગથી રહિત; અપરિકર્મવાળી=સાધુના નિમિત્તે આલેપનાદિ પરિકર્મથી વર્જિત; દ્વાર-બિલ-ભગ્નના યોગથી પરિક્ષીણ=સ્થગન-પૂરણરૂપ દ્વાર-બિલનો યોગ, વળી સંસ્કરણરૂપ ભગ્નનો યોગ એનાથી શૂન્ય=બારણાં બંધ કરવારૂપ દ્વારનો વ્યાપાર, કીકી આદિનાં દરો પૂરવારૂપ બિલનો વ્યાપાર, વળી મકાનના ભાંગી ગયેલા ભાગને સરખું કરાવવારૂપ ભગ્નનો સંસ્કાર કરવારૂપ વ્યાપાર : આ ત્રણેય વ્યાપારોથી રહિત; જિનની વસતિ હોય છે=જિનકલ્પિકોની વસતિ હોય છે; કેમ કે આનું અનપવાદવાળા અનુષ્ઠાનમાં પરપણું છે=જિનકલ્પિકનું અપવાદ વગરનાં અનુષ્ઠાનોમાં તત્પરપણું છે.

સ્થવિરોને પણ=સ્થવિરકલ્પિકોને પણ, વસતિના જ પ્રમાર્જનને મૂકીને આવા પ્રકારની જ વસતિ હોય છે.

સ્થવિરોને આવા પ્રકારની વસતિ ક્યારે હોય છે ? તેથી કહે છે —

અકાર્યમાં=પુષ્ટ એવા આલંબનને છોડીને, આવા પ્રકારની હોય છે=જિનકલ્પિકો જેવા પ્રકારની વસતિ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિકો પોતે ગૃહસ્થ પાસે યાચના કરીને જે વસતિમાં રહ્યા હોય, તે વસતિ પ્રત્યે સ્થેજ પણ અભિષ્વંગ રાખતા નથી. વળી પોતાના નિમિત્તે કોઈપણ પરિકર્મ કરાયું ન હોય એવી વસતિમાં રહે છે. વળી તેઓ જે વસતિમાં રહેલા હોય તે વસતિનાં દ્વાર બંધ કરવાં, ઉંદર વગેરેનાં બિલો હોય તો તેને પૂરવાં, અથવા તે મકાનનાં બારણાં વગેરેના કોઈ અવયવો તૂટી ગયા હોય તો તેને સરખા કરાવવા, વગેરે વ્યાપારોથી રહિત એવી વસતિમાં જિનકલ્પિકો રહે છે; કેમ કે જિનકલ્પિક સાધુઓ સર્વત્ર ઉત્સર્ગથી પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે.

વળી સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની પણ આવી જ વસતિ હોય છે, ફક્ત તેઓ પોતે રહેલા હોય તે વસતિનું પ્રમાર્જન કરે છે, જ્યારે જિનકલ્પિકો સતત ધ્યાનમાં જ રહેનારા હોવાથી પોતે રહ્યા હોય તે વસતિનું પ્રમાર્જન પણ કરતા નથી.

વળી પુષ્ટાલંબનવાળું કોઈ કાર્ય હોય તો, જિનકલ્પિકો જેવી સંપૂર્ણ શુદ્ધ વસતિમાં સ્થવિરકલ્પિકોને કોઈ અપવાદ પણ હોય છે, પરંતુ પુષ્ટાલંબનવાળા કાર્યના અભાવમાં સ્થવિરકલ્પિકોને પણ જિનકલ્પિકો જેવી જ વસતિ હોય છે. ॥૧૪૩૭॥

અવતરણિકા :

કિયચ્ચિરદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કેટલો કાળ ? દ્વારની વિધિને કહે છે=જિનકલ્પિક વસતિની યાચના કરે તે વખતે ગૃહસ્થ પૂછે કે “તમે કેટલો કાળ અહીં રહેશો ?” તો તેવી વસતિના ગ્રહણના વિષયમાં જિનકલ્પિકોની મર્યાદાને કહે છે —

ગાથા :

કેચ્ચિરકાલં વસહિહં એવં પુચ્છંતિ જાયણાસમણે ।

જતથ ગિહી સા વસહીં ન હોઝે એસસ ણિઅમેણ ॥૧૪૩૮॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જાયણાસમણે=યાચનાસમયે જતથ=જ્યાં ગિહી=ગૃહીઓ કેચ્ચિરકાલં વસહિહં=કેટલો લાંબો કાળ તમે વસશો ? એવં પુચ્છંતિ=એ પ્રમાણે પૂછે છે, સા વસહીં=તે વસતિ ણિઅમેણ=નિયમથી એસસ=આને=જિનકલ્પિકને, ન હોઝે=હોતી નથી.

ગાથાર્થ :

વસતિની યાચનાસમયે જ્યાં ગૃહસ્થો “કેટલો લાંબો કાળ તમે વસશો ?” એ પ્રમાણે પૂછે છે, તે વસતિ નિયમથી જિનકલ્પિકને હોતી નથી.

ટીકા :

‘કિયચ્ચિરં કાલં વત્સ્યથ યૂયમ્’ એવં પૂચ્છંતિ યાજ્ઞાસમયે=કાલે યત્ર ગૃહિણઃ=સ્વામિનઃ, સા વસતિરેવંભૂતા ન ભવત્યેવ તસ્ય=જિનકલ્પિકસ્ય નિયમેન, સૂક્ષ્મમમત્વયોગાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩૮॥

ટીકાર્થ :

યાંચના સમયમાં=કાળમાં=વસતિને યાચવાના સમયે, જ્યાં ગૃહીઓ=સ્વામીઓ=તે ઘરના માલિકો, “કેટલો લાંબો કાળ તમે વસશો ?” એ પ્રમાણે પૂછે છે, આવા પ્રકારની તે વસતિ તેને=જિનકલ્પિકને, નિયમથી હોતી જ નથી; કેમ કે સૂક્ષ્મ મમત્વનો યોગ થાય છે=જિનકલ્પિકને તે વસતિ પ્રત્યે સૂક્ષ્મ મમત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી કોઈ સ્થાનના માલિક પાસે વસતિની યાચના કરે, તે વખતે તે ઘરના માલિક વ્યક્તિ તેઓને પૂછે કે “તમે કેટલો કાળ અહીં રહેશો ?” તેનો અર્થ એ કે તે ઘરમાલિકની વસતિદાન કરવાની ઈચ્છા કંઈક ઓછી છે, છતાં તે વસતિમાં જિનકલ્પિક રહે તો તેમને તે સ્થાનનું સૂક્ષ્મ મમત્વ થાય. આથી જે વસતિમાં માલિક આવો પ્રશ્ન કરે, તે વસતિ જિનકલ્પી માટે અશુદ્ધ છે. ॥૧૪૩૮॥

અવતરણિકા :

ઉચ્ચારદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉચ્ચારદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

નો ઉચ્ચારો એત્થં આયરિઅવ્વો કયાઇદવિ જત્થ ।

એવં ભણંતિ સા વિ હુ પડિકુહ્ઠા ચેવ એસસ ॥૧૪૩૯॥ દારં ॥

અન્યથા :

એત્થં=અહીં=આ પ્રદેશમાં, કયાઇદવિ=ક્યારેય પણ ઉચ્ચારો નો આયરિઅવ્વો=ઉચ્ચાર આચરવો નહીં=મળનો ત્યાગ કરવો નહીં, એવં=એ પ્રમાણે જત્થ=જ્યાં=જે વસતિમાં, ભણંતિ=(દાતા) કહે છે, સા વિ=તે પણ (વસતિ) એસસ=આને=જિનકલ્પિકને, પડિકુહ્ઠા ચેવ=પ્રતિકુષ્ટ જ છે.

★ ‘હુ’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

“આ પ્રદેશમાં ક્યારેય પણ મળત્યાગ કરવો નહીં” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં દાતા કહે છે, તે પણ વસતિ જિનકલ્પિકને પ્રતિકુષ્ટ જ છે.

ટીકા :

નોચ્ચારોઽત્ર પ્રદેશે આચરિતવ્યઃ કદાચિદપિ, યત્ર વસતૌ એવં ભણન્તિ દાતારઃ, સાપિ પ્રતિકુષ્ટૈવ ભગવતા એતસ્ય વસતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૩૯॥

ટીકાર્થ :

“આ પ્રદેશમાં ક્યારેય પણ ઉચ્ચાર આચરવો નહીં” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં દાતાર=વસતિ આપનારા તે સ્થાનના માલિક, કહે છે, તે પણ વસતિ ભગવાન વડે આને=જિનકલ્પિકને, પ્રતિકુષ્ટ જ છે=પ્રતિષેધ કરાઈ જ છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૩૯॥

અવતરણિકા :

પ્રશ્રવણદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રશ્રવણદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

પાસવળં પિ અ એથં ઇમંમિ દેસંમિ ણ ઉણ અન્નત્થ ।

કાયવ્વં તિ ભણંતિ હુ જાએ એસા વિ ણો જોગ્ગા ॥૧૪૪૦॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

પાસવળં પિ અ=અને પ્રશ્રવણ પણ એથં=અહીં=આ વસતિમાં, ઇમંમિ દેસંમિ=આ દેશમાં કાયવ્વં= કરવું, અન્નત્થ ઉણ ણ=પરંતુ અન્યત્ર નહીં, તિ=એ પ્રમાણે જાએ=જેમાં=જે વસતિમાં, ભણંતિ=(દાતા) કહે છે, એસા વિ=એ પણ (વસતિ) ણો જોગ્ગા=યોગ્ય નથી.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને “પ્રશ્રવણ પણ આ વસતિમાં આ દેશમાં કરવું, અન્યત્ર નહીં.” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં દાતા કહે છે, એ પણ વસતિ જિનકલ્પિકને યોગ્ય નથી.

ટીકા :

પ્રશ્રવણમપિ ચાત્ર વસતૌ અસ્મિન્ દેશે વિવક્ષિત એવ, ન પુનરન્યત્ર દેશે કર્તવ્યમિતિ ભણન્તિ યસ્યાં વસતૌ, એષાડપિ ન યોગ્યાડસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૦॥

ટીકાર્થ :

અને “પ્રશ્રવણ પણ આ વસતિમાં વિવક્ષિત એવા આ જ દેશમાં કરવું, પરંતુ અન્ય દેશમાં ન કરવું” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં દાતા કહે છે, એ પણ વસતિ આને=જિનકલ્પીને, યોગ્ય નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૪૦॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતા પ્રથમદ્વારગાથા, દ્વિતીયા વ્યાખ્યાયતે, તત્રાવકાશદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રથમ દ્વારગાથા વ્યાખ્યાન કરાઈ, બીજી વ્યાખ્યાન કરાય છે=ગાથા ૧૪૨૭થી ૧૪૨૮માં જે ત્રણ દ્વારગાથા બતાવાઈ હતી, તેમાંથી પ્રથમ દ્વારગાથામાં બતાવેલાં સર્વ દ્વારોના વિસ્તારાર્થનું વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે બીજી દ્વારગાથામાં બતાવેલાં દ્વારોના વિસ્તારાર્થનું વ્યાખ્યાન કરાય છે. તેમાં અવકાશદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

ઓવાસો વિ ય એથં એસો તુજ્ઞં તિ ન પુણ એસો વિ ।

ઈંઅ વિ ભણંતિ જહિંસાં સા વિ ણ સુદ્ધા ઇમસ્સ ભવે ॥૧૪૪૧॥ દારં॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं य=अने अहीं=आ वसतिमां, तुज्झं ओवासो वि एसो=तમારો અવકાશ પણ આ છે, एसो वि पुण न=પરંતુ આ પણ નહીં, ईअ वि=એ પ્રમાણે પણ जहिअं=જયાં=જે વસतिमां, भणंति=(દાતા) કહે છે, सा वि इमस्स सुद्धा ण भवे=તે પણ (વસति) आने=જિનકલ્પિકને, शुद्ध થતી નથી.

★ ‘ति’ પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અને “આ વસतिमां તમારો અવકાશ પણ આ છે, પરંતુ આ પણ નહીં” એ પ્રમાણે પણ જે વસतिमां દાતા કહે છે, તે પણ વસति જિનકલ્પિકને શુદ્ધ થતી નથી.

ટીકા :

अवकाशोऽपि चात्र वसतौ एष युष्माकं नियतो, न पुनरेषोऽपि, एवमपि भणन्ति यस्यां वसतौ दातारः, साऽपि न शुद्धाऽस्य भवेद्वसतिरिति गाथार्थः ॥૧૪૪૧॥

ટીકાર્થ :

અને “આ વસतिमां તમારો અવકાશ પણ=રહેવાની જગ્યા પણ, આ નિયત છે, પરંતુ આ પણ નહીં” આ પ્રમાણે પણ જે વસतिमाં દાતાર=વસति આપનાર સ્વામી, કહે છે, તે પણ વસति આને=જિનકલ્પિકને, શુદ્ધ થતી નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૪૧॥

અવતરણિકા :

तृणफलकद्वारविधिमाह —

અવતરણિકાર્થ :

तृण-ફલકદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

एवं तणफलगेसु वि जत्थ विआरो उ होइ निअमेणं ।
एसा वि हु दडुव्वा इमस्स एवंविहा चेव ॥૧૪૪૨॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

जत्थ=જયાં=જે વસतिमां, तणफलगेसु वि=તૃણ-ફલકમાં પણ एवं=આ પ્રમાણે=જે પ્રમાણે અવકાશમાં વિચાર થાય છે એ પ્રમાણે, विआरो उ=વળી વિચાર હોइ=થાય છે, एसा वि=એ પણ (વસति) निअमेणं=નિયમથી इमस्स=આને=જિનકલ્પિકને, एवंविहा चेव=આવા પ્રકારની જ=અશુદ્ધ જ, दडुव्वा=જાણવી.

★ ‘हु’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે વસતિમાં તૃણ-ફલકમાં પણ, જે પ્રમાણે અવકાશમાં વિચાર થાય છે એ પ્રમાણે વળી વિચાર થાય છે, એ પણ વસતિ નિયમથી જિનકલ્પિકને અશુદ્ધ જ જાણવી.

ટીકા :

एवं तृणफलकेष्वपि यत्र विचारस्तु भवति तद्गतः, नियमेन एषाऽपि वसतिर्द्रष्टव्या प्रकृते एवंविधा चैव=अशुद्धेति ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૨॥

ટીકાર્થ :

વળી જ્યાં=જે વસતિમાં, તૃણ-ફલકમાં પણ, આ પ્રમાણે તદ્ગત વિચાર થાય છે=જે પ્રમાણે અવકાશગત વિચાર થાય છે એ પ્રમાણે તૃણ-ફલકગત વિચાર થાય છે, અર્થાત્ અવકાશમાં જેમ આ તમારો છે અને આ તમારો નથી એ પ્રકારનો વિચાર થાય છે, તેમ તૃણ-ફલકમાં પણ આ તમારે ગ્રહણ કરવાં અને આ તમારે ગ્રહણ નહીં કરવાં એ પ્રકારનો વિચાર થાય છે, એ પણ વસતિ નિયમથી પ્રકૃતમાં=જિનકલ્પમાં, આવા પ્રકારની જ=અશુદ્ધ, જાણવી. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૪૨॥

અવતરણિકા :

સંરક્ષણાદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સંરક્ષણાદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

सारक्खणं त्ति तत्थेव किंचि वत्थुमहिगिच्च गोणाइं ।

जीए तस्सारक्खणमाह गिही सा वि हु अजोग्गा ॥૧૪૪૩॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

સારક્ષણા=સારક્ષણા ત્તિ=એટલે તત્થેવ=ત્યાં જ=જે વસતિમાં જિનકલ્પિક રહેવાના હોય તે વસતિમાં જ, ગોણાઈં કિંચિ વત્થું અહિગિચ્ચ=ગાય આદિ કોઈક વસ્તુને આશ્રયીને જીએ=જેમાં=જે વસતિમાં, ગિહી=ગૃહી તસ્સારક્ષણં=તેની સંરક્ષણાને=ગાયાદિની સંરક્ષણાને, આહ=કહે છે, સા વિ=તે પણ (વસતિ) અજોગ્ગા=અયોગ્ય છે=જિનકલ્પિકને અયોગ્ય છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

સારક્ષણા એટલે જે વસતિમાં જિનકલ્પિક રહેવાના હોય, તે જ વસતિમાં રહેલી ગાયાદિ કોઈક વસ્તુને આશ્રયીને જે વસતિમાં ગૃહસ્થ ગાયાદિની સંરક્ષણાને કહે છે, તે પણ વસતિ જિનકલ્પિકને અયોગ્ય છે.

ટીકા :

સારક્ષણેતિ તત્રૈવ વસતૌ કિચ્છિદ્વસ્તુ અધિકૃત્ય ગવાદિ યસ્યાં તત્સંરક્ષણામાહ ગૃહી ગવાદ્યપિ રક્ષણીયમિતિ, સાડપિ વસતિરયોગ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૩॥

ટીકાર્થ :

સારક્ષણ એટલે તે જ વસતિમાં=પોતે જે વસતિમાં રહેવાના છે તે જ વસતિમાં, ગાયાદિ કોઈક વસ્તુને આશ્રયીને જેમાં=જે વસતિમાં, ગૃહી=તે વસતિનો માલિક, તેની સંરક્ષણને=“ગાયાદિ પણ રક્ષણ કરવાં” એ પ્રમાણે, કહે છે, તે પણ વસતિ અયોગ્ય છે=જિનકલ્પિક માટે અયોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૪૩॥

અવતરણિકા :

સંસ્થાપનાદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સંસ્થાપનાદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

સંઠવણા સક્કારો પડમાણીએ ણુવેહ મો ભંતે! ।

કાયવ્વ ત્તિ અ જીએ વિ ભણઈ ગિહી સા વડજોગ્ગ ત્તિ ॥૧૪૪૪॥ દારં॥

અન્વયાર્થ :

સંઠવણા સક્કારો=સંસ્થાપના સંસ્કાર છે. ભંતે ! અ=અને હે ભદન્ત ! પડમાણીએ=પડતી એવી વસતિની અણુવેહ કાયવ્વા=અનુપેક્ષા કરવી, ત્તિ=એ પ્રમાણે જીએ વિ=જ્યાં પણ=જે વસતિમાં પણ, ગિહી=ગૃહી ભણઈ=કહે છે, સા વિ અજોગ્ગા=તે પણ અયોગ્ય છે=તે વસતિ પણ જિનકલ્પિકને અયોગ્ય છે.

★ ગાથાના અંતે ‘ત્તિ’ પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

★ ‘મો’ પાદપૂરણમાં છે.

ગાથાર્થ :

સંસ્થાપના સંસ્કાર છે. અને હે ભગવંત ! “પડતી એવી વસતિની અનુપેક્ષા કરવી” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં પણ ગૃહસ્થ કહે છે, તે વસતિ પણ જિનકલ્પિકને અયોગ્ય છે.

ટીકા :

સંસ્થાપના સંસ્કારોઽભિધીયતે, પતન્ત્યાઃ સત્યાઃ અનુપેક્ષા ભદન્ત! કર્ત્તવ્યેતિ ચ=નોપેક્ષિતવ્યેત્યર્થઃ યસ્યામપિ ભણતિ ગૃહી=દાતા, સાડ્યયોગ્યા વસતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૪॥

ટીકાર્થ :

સંસ્થાપના સંસ્કાર કહેવાય છે. અને “હે ભદ્રત ! પડતી છતી વસતિની અનુપેક્ષા કરવી=ઉપેક્ષા કરવી નહીં,” એ પ્રમાણે જેમાં પણ=જે પણ વસતિમાં, ગૃહી=દાતા=વસતિ આપનારા વસતિના માલિક, કહે છે, તે પણ વસતિ અયોગ્ય છે=જિનકલ્પિકને અયોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૪૪॥

અવતરણિકા :

મૂળગાથાચશબ્દાર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મૂળગાથાના ‘ચ’ શબ્દના અર્થને કહે છે=ગાથા ૧૪૨૮ના બીજા પાદના અંતે રહેલ ‘ચ’ શબ્દના અર્થને કહે છે —

ગાથા :

અણ્ણં વા અભિઓગં ચસદ્દસંસૂઙ્ગં જહિં કુણ્ણં ।
દાયા ચિત્તસરૂવં જોગ્ગા ણેસા વિ એઅસ્સ ॥૧૪૪૫॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જહિં વા=અથવા જ્યાં=જે વસતિમાં, દાયા=દાતા ચસદ્દસંસૂઙ્ગં ચિત્તસરૂવં અણ્ણં અભિઓગં=‘ચ’ શબ્દથી સંસૂચિત એવા ચિત્ર સ્વરૂપવાળા અન્ય અભિયોગને કુણ્ણં=કરે છે, એસા વિ=એ પણ (વસતિ) એઅસ્સ=આને=જિનકલ્પિકને, જોગ્ગા ણ=યોગ્ય નથી.

ગાથાર્થ :

અથવા જે વસતિમાં દાતા ‘ચ’ શબ્દથી સંસૂચિત એવા ચિત્ર સ્વરૂપવાળા અન્ય અભિયોગને કરે છે, એ પણ વસતિ જિનકલ્પિકને યોગ્ય નથી.

ટીકા :

અન્યં વાઽભિયોગં ચશબ્દસંસૂચિતં યત્ર કરોતિ વસતૌ દાતા ચિત્રસ્વરૂપં, યોગ્યા નૈષાઽપ્યેતસ્ય વસતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૫॥

ટીકાર્થ :

અથવા જે વસતિમાં દાતા=વસતિ આપનારા ગૃહસ્થ, ‘ચ’ શબ્દથી સંસૂચિત એવા=ગાથા ૧૪૨૮ના બીજા પાદના અંતે રહેલા ‘ચ’ શબ્દથી સૂચન કરાયેલ એવા, ચિત્ર સ્વરૂપવાળા=વિવિધ પ્રકારવાળા, અન્ય અભિયોગને=સૂચનને, કરે છે, એ પણ વસતિ આને=જિનકલ્પિકને, યોગ્ય નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૪૫॥

અવતરણિકા :

પ્રાભૃતિકાદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રાભૃતિકાદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

પાહુડિઆ જીએ બલી કજ્જડ ઓસઠ્ઠાઈઅં તત્થ ।
વિક્ષિરિઅ ઠાણ સડણાદગ્ગહણે અંતરાયં ચ ॥૧૪૪૬॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જીએ=જ્યાં=જે વસતિમાં, પાહુડિઆ બલી=પ્રાભૃતિકારૂપ બલિ કજ્જડ=કરાય છે, તત્થ=ત્યાં=તે વસતિમાં, વિક્ષિરિઅ=વિક્ષિપ્તનું=નંખાયેલા બલિનું, ઠાણ=સ્થાનથી=જિનકલ્પિકના કાયોત્સર્ગના સ્થાનથી, ઓસઠ્ઠાઈઅં=અવસર્પણાદિ થાય છે, સડણાદગ્ગહણે ચ અંતરાયં=અને શુકનાદિથી અગ્રહણ હોતે છતે અંતરાય થાય છે.

ગાથાર્થ :

જે વસતિમાં પ્રાભૃતિકારૂપ બલિ કરાય છે, તે વસતિમાં નંખાયેલા બલિનું જિનકલ્પિકના કાયોત્સર્ગના સ્થાનથી અવસર્પણાદિ થાય છે, અને શુકનાદિથી અગ્રહણ હોતે છતે અંતરાય થાય છે.

ટીકા :

પ્રાભૃતિકા યસ્યાં વસતૌ બલિઃ ક્રિયતે, અવસર્પણાદિ તત્ર તદ્ભક્ત્યા ભવતિ વિક્ષિપ્તસ્ય બલેઃ સ્થાનાત્ કાયોત્સર્ગતઃ, શુકનાદિગ્રહણે સત્યન્તરાયં ચ ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૬॥

ટીકાર્થ :

જે વસતિમાં પ્રાભૃતિકારૂપ બલિ કરાય છે=પક્ષી વગેરેને અન્ન અપાય છે, ત્યાં=તે વસતિમાં, તેની ભક્તિથી=સાધુની ભક્તિથી, નંખાયેલા બલિનું કાયોત્સર્ગરૂપ સ્થાનથી=જિનકલ્પિક સાધુ જ્યાં કાયોત્સર્ગ કરતા હોય તે સ્થાનથી, અવસર્પણાદિ થાય છે=બલિને આધું-પાછું કરે છે, અને શુકનાદિ વડે અગ્રહણ હોતે છતે=આધાં-પાછાં કરેલાં તે બલિનું પક્ષી વગેરે ગ્રહણ નહીં કરતે છતે, અંતરાય થાય છે=તે જિનકલ્પિકને પક્ષી આદિને ખાવામાં અંતરાય કરવારૂપ દોષ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પક્ષી-પશુ આદિને ખાવા માટે અન્ન અપાતું હોય તેવી વસતિમાં જિનકલ્પી રહે, તો સાધુ પ્રત્યેની ભક્તિથી તે ઘરના માલિક જિનકલ્પી કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં ઊભા હોય ત્યાં પડેલું અન્ન દૂર ખસેડે, જેથી સાધુના

નિમિત્તે હિંસા થવાનો સંભવ રહે, તેમ જ તે પક્ષી વગેરેને રોજ જ્યાં ચણ અપાય છે તે સ્થાને ચણ પડેલું નહીં દેખાવાથી અને અન્ય સ્થાને ખસેડેલા ચણનો ખ્યાલ નહીં આવવાથી, તે પક્ષી આદિ અન્ય સ્થાને રહેલા અન્નનું ગ્રહણ ન કરે અને ભૂખ્યાં રહે, અથવા તો જિનકલ્પી કાયોત્સર્ગમાં ઊભેલા હોય તે સ્થાને પડેલું અન્ન કોઈ ખસેડે નહીં તોપણ, તે જિનકલ્પીને ઊભેલા જોઈને ભયથી તે પક્ષી વગેરે ત્યાં પડેલું અન્ન લેવા ન આવે અને ભૂખ્યાં રહે, તો તે જિનકલ્પીને તેઓને ખાવામાં અંતરાય કર્યાનો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જે વસતિમાં પક્ષી આદિને બલી અપાતી હોય, તેવી વસતિમાં જિનકલ્પી સાધુઓ રહે નહીં. ॥૧૪૪૬॥

અવતરણિકા :

અગ્નિદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અગ્નિદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

અગ્નિ ત્તિ સાગળી જા પમજ્જણે રેણુમાઙ્ગવાઘાઓ ।

અપમજ્જણે અકિરિઆ જોઈફુસણંમિ અ વિભાસા ॥૧૪૪૭॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

અગ્નિ ત્તિ સાગળી જા=અગ્નિ એટલે સાગ્નિ એવી જે=અગ્નિવાળી જે વસતિ. (તે વસતિમાં) પમજ્જણે=પ્રમાર્જન કરાવે છતે રેણુમાઙ્ગવાઘાઓ=રેણુ આદિ વડે વ્યાધાત થાય, અપમજ્જણે=અપ્રમાર્જન કરાવે છતે અકિરિઆ=અક્રિયા થાય જોઈફુસણંમિ અ=અને જ્યોતિના સ્પર્શનમાં વિભાસા=વિભાષા છે.

ગાથાર્થ :

અગ્નિ એટલે અગ્નિવાળી જે વસતિ. તે વસતિમાં પ્રમાર્જન કરાવે છતે રેણુ આદિ વડે વ્યાધાત થાય, અપ્રમાર્જન કરાવે છતે અક્રિયા થાય અને જ્યોતિના સ્પર્શનમાં વિભાષા છે.

ટીકા :

અગ્નિરિતિ સાગ્નિર્યા વસતિઃ, પ્રમાર્જને તત્ર રેણવાદિના વ્યાધાતોઽગ્નેઃ, અપ્રમાર્જને સત્વક્રિયા આજ્ઞાભક્તો, જ્યોતિઃસ્પર્શને ચ વિભાષા=સ્યાદ્વા ન વાઙ્ગારાદાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૭॥

ટીકાર્થ :

અગ્નિ એટલે અગ્નિવાળી જે વસતિ. ત્યાં=અગ્નિવાળી વસતિમાં, પ્રમાર્જન કરાવે છતે રેણુ આદિ વડે અગ્નિનો વ્યાધાત થાય, અપ્રમાર્જન કરાવે છતે આજ્ઞાભંગરૂપ અક્રિયા થાય. અને જ્યોતિના સ્પર્શનમાં વિભાષા છે=અંગારાદિવિષયક થાય કે ન થાય=અંગારાદિવિષયક જ્યોતિનો સ્પર્શ થાય કે ન થાય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે વસતિમાં અગ્નિ રહેલ હોય તે વસતિ સાગ્નિ કહેવાય. તે અગ્નિવાળી વસતિમાં જિનકલ્પી રહે તો પાત્રાદિના પડિલેહણ માટે તે વસતિનું પ્રમાર્જન કરતી વખતે ઊડતી ધૂળના સૂક્ષ્મ રજકણો તે સળગતા ભટ્ટા વગેરેમાં પડે, તો તેઉકાયના જીવોની વિરાધના થાય; અને તેઉકાયની વિરાધનાથી બચવા તે જિનકલ્પિક વસતિનું પ્રમાર્જન ન કરે, તો પોતાના કલ્પને ઉચિત ક્રિયા ન કરવાથી અક્રિયાની પ્રાપ્તિ થાય, જેથી ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય.

વળી તે અગ્નિવાળી વસતિમાં સળગતા અંગારાદિ જવાળામુખે બને તો તે જિનકલ્પીને અગ્નિના પ્રકાશનો સ્પર્શ થાય, જેથી વિરાધના થાય; અને તે અંગારાદિ જવાળામુખે ન થાય તો અગ્નિના પ્રકાશનો સ્પર્શ ન પણ થાય.

આમ, હિંસાનો સંભવ હોવાને કારણે અગ્નિવાળી વસતિ જિનકલ્પી માટે અયોગ્ય છે. ॥૧૪૪૭॥

અવતરણિકા :

દીપદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

દીપદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

દીવ ત્તિ સદીવા જા તીએ વિસેસો ઝ હોઝ જોઝમ્મિ ।

એત્તો ચ્ચિઅ ઇહ મેઓ સેસા પુવ્વોઝઆ દોસા ॥૧૪૪૮॥ દારં ॥

અન્યવાર્થ :

દીવ ત્તિ સદીવા જા=દીપ એટલે સદીપ એવી જે=દીપવાળી જે વસતિ. તીએ ઝ=વળી તેમાં=તે દીપવાળી વસતિમાં, જોઝમ્મિ=જ્યોતિવિષયક વિસેસો હોઝ=વિશેષ હોય છે=ભેદ હોય છે. એત્તો ચ્ચિઅ=આથી જ ઇહ મેઓ=અહીં ભેદ છે=૧૪૨૮ રૂપ દ્વારગાથામાં અગ્નિદ્વારથી દીપદ્વારનો ભેદ છે. સેસા પુવ્વોઝઆ દોસા=શેષ પૂર્વોદિત દોષો થાય છે.

ગાથાર્થ :

દીપ એટલે દીપવાળી જે વસતિ. વળી તે દીપવાળી વસતિમાં જ્યોતિવિષયક ભેદ હોય છે. આથી જ ૧૪૨૮ રૂપ દ્વારગાથામાં અગ્નિદ્વારથી દીપદ્વારનો ભેદ છે. શેષ પૂર્વમાં કહેવાયેલા દોષો થાય છે.

ટીકા :

દીપ ઇતિ સદીપા યા વસતિઃ, તસ્યાં વિશેષસ્તુ સદીપાયાં ભવતિ જ્યોતિષિ, તદ્ભાવેન સ્પર્શસમ્ભવાદ્, અત એવ કારણાદિહ મેદો દ્વારસ્ય દ્વારાન્તરાત્, શેષાઃ પૂર્વોક્તા દોષાઃ પ્રમાર્જનાદય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૪૮॥

ટીકાર્થ :

દીપ એટલે દીપવાળી જે વસતિ. વળી દીપવાળી તેમાં=તે વસતિમાં, જ્યોતિવિષયક વિશેષ=ભેદ, હોય છે; કેમ કે તેના ભાવથી સ્પર્શનો સંભવ છે=દીપના સદ્ભાવથી જ્યોતિના સ્પર્શનો સંભવ છે. આ જ કારણથી અહીં=પૂર્વે દ્વારગાથામાં જે દ્વારો બતાવ્યાં છે એમાં, દ્વારાંતરથી દ્વારનો=દીપદ્વારથી અન્ય એવા અગ્નિદ્વારથી દીપદ્વારનો, ભેદ છે. પ્રમાર્જનાદિ શેષ પૂર્વોક્ત દોષો થાય છે=જ્યોતિના સ્પર્શરૂપ દોષથી શેષ એવા પ્રમાર્જન કરાયે છતે રેણુ આદિ દ્વારા અગ્નિના વ્યાધાતરૂપ અને અપ્રમાર્જન કરાયે છતે અક્રિયારૂપ પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલા દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે વસતિમાં દીવો રહેલ હોય તે વસતિ સદીપ કહેવાય. તે દીપવાળી વસતિમાં જિનકલ્પી રહે તો જ્યોતિનો સ્પર્શ થાય છે. અગ્નિવાળી વસતિમાં જ્યોતિનો સ્પર્શ થવામાં વિકલ્પ છે, જ્યારે દીવાવાળી વસતિમાં જ્યોતિનો સ્પર્શ થવામાં વિકલ્પ નથી. આથી જ અગ્નિદ્વારથી દીપદ્વારને જુદું બતાવેલ છે.

વળી અગ્નિદ્વારમાં બતાવ્યા તે પ્રમાણે દીપદ્વારમાં પણ વસતિના પ્રમાર્જનમાં અને વસતિના અપ્રમાર્જનમાં દોષો થાય છે. આથી દીપવાળી વસતિ જિનકલ્પી માટે અયોગ્ય છે. ॥૧૪૪૮॥

અવતરણિકા :

અવધાનદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અવધાનદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

ઓહાણં અમ્હાણ વિ ગેહસ્સુવઓગદાયગો તં સિ ।

હોહિસિ ભણંતિ ઠંતે જીએ એસા વિ સે ણ ભવે ॥૧૪૪૯॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

ઓહાણં=અવધાન (એટલે) અમ્હાણ વિ ગેહસ્સ=અમારા પણ ઘરનો ઉવઓગદાયગો=ઉપયોગદાયક=ધ્યાન રાખનારો, તં સિ=તું છે, ઠંતે=રહેતે છતે હોહિસિ=તું થઈશ. (એ પ્રમાણે) જીએ=જેમાં=જે વસતિમાં, (વસતિ આપનારા) ભણંતિ=કહે છે, એસા વિ=એ પણ (વસતિ) સે=તેને=જિનકલ્પિકને, ણ ભવે=હોતી નથી.

ગાથાર્થ :

અવધાન એટલે “અમારા પણ ઘરનું ધ્યાન રાખનારો તું છે અને આ ઘરમાં રહેતે છતે તું થઈશ.” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં વસતિ આપનારા કહે છે, એ પણ વસતિ જિનકલ્પિકને હોતી નથી.

ટીકા :

અવધાનં નામાસ્માકમપિ ગૃહસ્યોપયોગદાતા ત્વમસિ ભગવન્! ભવિષ્યસિ ભણન્તિ તિષ્ઠતિ સતિ યસ્યાં વસતૌ, ણ્ણાપિ સે=તસ્ય=જિનકલ્પિકસ્ય ન ભવેદિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૪૪૯॥

ટીકાર્થ :

અવધાન એટલે “અમારા પણ ઘરનો ઉપયોગદાતા=ધ્યાન રાખનારો, ભગવંત ! તું છે, રહેતે છતે તું થઈશ=અમારા ઘરમાં રહેતે છતે તું ઘરનું ધ્યાન રાખનારો થઈશ” એ પ્રમાણે જે વસતિમાં કહે છે, એ પણ વસતિ તેને=જિનકલ્પિકને, હોતી નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

“અમારા ઘરનું ધ્યાન રાખનાર તું છે અને રહેતે છતે તું થઈશ” આવું જ્યાં વસતિ આપનારા કહે, તે વસતિ જિનકલ્પિક માટે અશુદ્ધ છે.

એથી ફલિત થાય કે પોતાના ઘરના રક્ષણ માટે કોઈ માણસને ઘરની દેખરેખ કરવા મૂકવો પડે તેમ હોય, તે વખતે જિનકલ્પી સાધુએ તેની પાસે વસતિની યાચના કરી હોય, તેથી તે ઘરનો માલિક કહે કે “હે ભગવાન ! તમે અમારા ઘરમાં ખુશીથી રહો; કેમ કે તમે અહીં રહેશો તો અમારા ઘરનું ધ્યાન રહેશે” આવું તે ઘરનો માલિક કહે તો જિનકલ્પી તે વસતિમાં રહે નહીં; કેમ કે જો જિનકલ્પી ત્યાં રહે અને તે વસતિની સાર-સંભાળ જિનકલ્પી નહીં કરતા હોવાથી તે ઘરમાં કંઈક થાય, તો તે માલિકને અપ્રીતિ આદિ થવાનો સંભવ રહે. ॥૧૪૪૯॥

અવતરણિકા :

કિયજ્જનદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કેટલા જનો ? દ્વારની વિધિને કહે છે=જિનકલ્પિક વસતિની યાચના કરે તે વખતે ગૃહસ્થ પૂછે કે “તમે કેટલા જણ અહીં રહેશો ?” તો તેવી વસતિના ગ્રહણના વિષયમાં જિનકલ્પિકની મર્યાદાને કહે છે —

ગાથા :

તહ કઙ્ઙ જણ ત્તિ તુમ્હે વસહિહ એથ્થં તિ એવમવિ જીએ ।

ભણઙ્ઙ ગિહ્હીજ્ઞુણ્ણાએ પરિહરએ ણવરમેઅં પિ ॥૧૪૫૦॥ દારં ॥

અન્યવાર્થ :

તહ=અને એથ્થં તુમ્હે કઙ્ઙ જણા વસહિહ=અહીં તમે કેટલા જનો વસશો ? એવમવિ=આ પ્રમાણે પણ જીએ=જેમાં=જે વસતિમાં, અણુણ્ણાએ=અનુજ્ઞામાં ગિહ્હી ભણઙ્ઙ=ગૃહી કહે છે, એઅં પિ પરિહરએ=એને પણ પરિહરે છે=એ પણ વસતિનો જિનકલ્પી પરિહાર કરે છે.

★ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં રહેલ પ્રથમ 'તિ' દ્વારનો પરામર્શક છે અને દ્વિતીય 'તિ' ઘટમાલિકના પ્રશ્નની સમાપ્તિમાં છે.

★ 'ળવરં' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને “આ વસતિમાં તમે કેટલા જનો રહેશો ?” આ પ્રમાણે પણ જે વસતિમાં અનુજ્ઞામાં ગૃહસ્થ કહે છે, એ પણ વસતિનો જિનકલ્પી પરિહાર કરે છે.

ટીકા :

તથા 'કિયન્તો જના ઇતિ યૂયં વત્સ્યથાત્ર વસતાવિતિ' એવમપિ યસ્યાં વસતૌ ભળતિ ગૃહી=દાતાઽનુજ્ઞાયાં પ્રસ્તુતાયાં, પરિહરત્યસૌ મહામુનિર્નવરમેતામપિ વસતિમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૦॥

ટીકાર્થ :

અને “આ વસતિમાં તમે કેટલા જનો વસશો ?” એ પ્રમાણે પણ જે વસતિમાં પ્રસ્તુત એવી અનુજ્ઞામાં=પ્રસ્તુત એવી વસતિમાં રહેવાની અનુજ્ઞા માંગવામાં, ગૃહી=દાતા=વસતિની અનુજ્ઞા આપનારા, કહે છે, એ પણ વસતિને આ મહામુનિ પરિહરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

પરિહારપ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પરિહારના પ્રયોજનને કહે છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ પણ વસતિનો આ મહામુનિ પરિહાર કરે છે તેનું, તેમ જ અન્ય પણ પૂર્વની ગાથાઓમાં વસતિના અનેક દોષો બતાવ્યા, તે સર્વ દોષોવાળી વસતિના જિનકલ્પિક દ્વારા કરાતા પરિહારનું પ્રયોજન બતાવે છે —

ગાથા :

સુહુમમવિ હુ અચિઅત્તં પરિહરણ સો પરસ્સ નિઅમેણં ।

જં તેણ તુસદ્દાઓ વજ્જઙ્ અણ્ણં પિ તજ્જણણીં ॥૧૪૫૧॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

જં=જે કારણથી સો=આ=જિનકલ્પી, નિઅમેણં=નિયમથી પરસ્સ=પરના સુહુમમવિ અચિઅત્તં=સૂક્ષ્મ પણ અચિયત્તને=અનિષ્ટને, પરિહરણ=પરિહરે છે. (તેથી આ પણ વસતિનો આ મહામુનિ પરિહાર કરે છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે.) તેણ=તે કારણથી તુસદ્દાઓ='તુ' શબ્દથી અણ્ણં વિ તજ્જણણીં=અન્ય પણ તેની જનનીને=આવી બીજી પણ પરને અપ્રીતિ પેદા કરનારી વસતિને, વજ્જઙ્=વર્જે છે=જિનકલ્પી ત્યજે છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી જિનકલ્પી નિયમથી પરના સૂક્ષ્મ પણ અનિષ્ટનો પરિહાર કરે છે, તેથી પૂર્વગાથામાં બતાવી એવી પણ વસતિનો આ મહામુનિ પરિહાર કરે છે. તે કારણથી ગાથા ૧૪૨૮ના અંતે રહેલ 'તુ' શબ્દથી પ્રાપ્ત એવી અન્ય પણ પરને અપ્રીતિ કરનારી વસતિનો જિનકલ્પી ત્યાગ કરે છે.

ટીકા :

સૂક્ષ્મમપ્યચિયત્તમ્-અપ્રીતિલક્ષણં પરિહરત્યસૌ ભગવાન્ પરસ્ય નિયમેન યદ્-યસ્માત્, તેન કારણેન તુશબ્દાત્ મૂળગાથોપાત્તાદ્વર્જયત્યન્યામપિ વસતિં તજ્જનનીમ્-ઈષદપ્રીતિજનનીં, ન ચ મમત્વમન્તરેણ તથા વિચારઃ ક્રિયત્ત્વમ્-ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૧॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આ=જિનકલ્પી, ભગવાન પરના સૂક્ષ્મ પણ અપ્રીતિલક્ષણ અચિયત્તને=અપ્રીતિસ્વરૂપ અનિષ્ટને, નિયમથી પરિહારે છે. તેથી આ મહામુનિ પૂર્વગાથામાં બતાવી એવી પણ વસતિનો પરિહાર કરે છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે અન્વય છે.

તે કારણથી=જે કારણથી જિનકલ્પી પરના સૂક્ષ્મ પણ અનિષ્ટને પરિહારે છે તે કારણથી, મૂળગાથામાં ઉપાત્ત એવા 'તુ' શબ્દથી=૧૪૨૮ રૂપ દ્વારગાથાના અંતમાં રહેલ એવા 'તુ' શબ્દથી, તેની જનની=ઈષદ્ અપ્રીતિની જનની=પરને થોડી પણ અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારી, એવી અન્ય પણ વસતિને વર્જે છે=જિનકલ્પી ત્યજે છે.

અને મમત્વ વગર=વસતિ પ્રત્યેના મમત્વ વગર, તે પ્રકારનો વિચાર=પરને અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારી પણ વસતિને ગ્રહણ કરવાનો વિચાર, કરાતો નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી મહાત્મા કોઈ ગૃહસ્થ પાસે વસતિમાં રહેવાની અનુજ્ઞા માંગે, તે વખતે જો તે ગૃહસ્થ પૂછે કે “તમે કેટલા જનો અહીં રહેશો ?” અથવા તો પૂર્વની ગાથાઓમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અવકાશાદિ વિષયક કંઈક સૂચન કરે, તો તે વસતિનો આ મહાત્મા પરિહાર કરે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે પૂર્વમાં બતાવ્યા તે પ્રકારના ગૃહસ્થના પ્રશ્નમાત્રથી કે સૂચનમાત્રથી જિનકલ્પી વસતિનો પરિહાર કેમ કરે ? તેથી વસતિના પરિહારનું પ્રયોજન બતાવતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

જે કારણથી જિનકલ્પી મહાત્મા અન્ય વ્યક્તિના સૂક્ષ્મ પણ અપ્રીતિસ્વરૂપ અનિષ્ટનો પરિહાર કરે છે, તેથી તેઓ આવી વસતિનો પરિહાર કરે છે.

વળી “આ મહાત્મા નિયમથી પરની અપ્રીતિનો પરિહાર કરે છે” એમ કહ્યું, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, ગાથા ૧૪૨૮માં રહેલ 'તુ' શબ્દથી પ્રાપ્ત એવી અન્ય પણ વસતિમાં અન્યને થોડી પણ અપ્રીતિ થતી હોય, તો આ જિનકલ્પી મહાત્મા તે વસતિનો પરિહાર કરે છે. આથી જ વીરપ્રભુએ તાપસોની અપ્રીતિનો પરિહાર કરવા અર્થે ચાતુર્માસમાં પણ વિહાર કર્યો.

અહીં વિચારકને પ્રશ્ન થાય કે વસતિની અનુજ્ઞા માંગતી વખતે વસતિ આપનારા ગૃહસ્થ “તમે કેટલા જનો છો ?” એમ પૂછે, એટલામાત્રથી તે વસતિ આપનારા ગૃહસ્થને અપ્રીતિ છે, એમ કઈ રીતે નક્કી થાય ? અને તેવી વસતિમાં જિનકલ્પી રહે તો વસતિ આપનાર ગૃહસ્થને કદાચ અપ્રીતિ થાય, એટલામાત્રથી તે જિનકલ્પીને કઈ રીતે દોષ લાગે ? વસ્તુતઃ તેમણે તો તે વસતિ આપનાર ગૃહસ્થ પાસે યાચના કરીને વસતિ ગ્રહણ કરી છે ? આ પ્રકારની શંકાને સામે રાખીને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

મમત્વ વગર તે પ્રકારનો વિચાર કરાતો નથી. આશય એ છે કે વસતિ આપનારા ગૃહસ્થને, સાધુને વસતિ આપવી અત્યંત ઈષ્ટ નથી, છતાં જિનકલ્પી વસતિની યાચના કરે છે તેથી તે અનુજ્ઞા આપે છે; અને માટે જ તે ગૃહસ્થ વસતિની અનુજ્ઞા આપતી વખતે જિનકલ્પી મહાત્માને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછે છે. તેથી અર્થથી નક્કી થાય કે તે ગૃહસ્થને વસતિ આપવામાં ઈષદ્ અનિચ્છા છે, આમ છતાં જો તે મહાત્મા તેના અનિષ્ટની ઉપેક્ષા કરીને તે વસતિમાં રહે, તો તે મહાત્મામાં પરના અનિષ્ટની ઉપેક્ષાનો પરિણામ વર્તે છે, જે પરિણામ વસતિ પ્રત્યેના મમત્વ વગર સંભવતો નથી. આથી સૂક્ષ્મ પણ મમત્વથી રહિત એવા જિનકલ્પી મહાત્મા પરને અપ્રીતિ કરનારી વસતિમાં રહેતા નથી. ॥૧૪૫૦/૧૪૫૧॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતા દ્વિતીયમૂલગાથા, અધુના તૃતીયા વ્યાખ્યાયતે, તત્ર ભિક્ષાચર્યાદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

દ્વિતીય મૂલગાથા વ્યાખ્યાન કરાઈ, હવે તૃતીય વ્યાખ્યાન કરાય છે—ગાથા ૧૪૨૭થી ૧૪૨૯માં જે ત્રણ દ્વારગાથા બતાવાઈ હતી, તેમાંથી બીજી દ્વારગાથામાં બતાવેલાં સર્વ દ્વારોના વિસ્તારાર્થનું વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે ત્રીજી દ્વારગાથામાં બતાવેલાં દ્વારોના વિસ્તારાર્થનું વ્યાખ્યાન કરાય છે. તેમાં ભિક્ષાચર્યાદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

ભિક્ષાઅરિઆ ગિયમા તઙ્ગાએ એસણા અભિગ્ગહિઆ ।

એઅસ્સ પુવ્વભણિઆ એગ ચ્ચિઅ હોઙ્ગ ભત્તસ્સ ॥૧૪૫૨॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

ભિક્ષાઅરિઆ ગિયમા=ભિક્ષાચર્યા નિયમથી તઙ્ગાએ=તૃતીયામાં હોય છે=જિનકલ્પિકને ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે. એઅસ્સ=આને=જિનકલ્પિકને, ભત્તસ્સ એગ ચ્ચિઅ=ભક્તની એક જ પુવ્વભણિઆ અભિગ્ગહિઆ એસણા=પૂર્વભણિત એવી અભિગૃહીત એષણા હોઙ્ગ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

ભિક્ષાચર્યા નિયમથી જિનકલ્પિકને ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે. જિનકલ્પિકને ભક્તની એક જ પૂર્વભણિત એવી અભિગૃહીત એષણા હોય છે.

ટીકા :

ભિક્ષાચર્યા નિયમાત્=નિયોગેન તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામ્, ઇષણા ચ ગ્રહણૈષણાભિગૃહીતા ભવત્યસ્ય પૂર્વભણિતા જિનકલ્પિકસ્ય, એકૈવ ભવતિ ભક્તસ્ય, ન દ્વિતીયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૨॥

ટીકાર્થ :

જિનકલ્પિકને ભિક્ષાચર્યા નિયમથી=નિયોગથી, ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે. અને એષણા આને=જિનકલ્પિકને, પૂર્વમાં કહેવાયેલી=ગાથા ૧૪૧૩માં કહેવાયેલી, ગ્રહણએષણાથી અભિગૃહીત=ભિક્ષાના ગ્રહણવિષયક એષણાના અભિગ્રહથી યુક્ત, હોય છે. ભક્તની એક જ હોય છે=જિનકલ્પિકને આહારની ગ્રહણએષણાથી અભિગૃહીત એવી એષણા એક જ હોય છે, દ્વિતીય નહીં=આહારની ગ્રહણએષણાથી અભિગૃહીત એવી એષણા બીજી હોતી નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૪૫૨॥

અવતરણિકા :

પાનકદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પાનકદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

પાણગગ્રહણં પેવં ન સેસકાલં પઓયણાભાવા ।

જાણઇ સુઆઇસયઓ સુદ્ધમસુદ્ધં ચ સો સવ્વં ॥૧૪૫૩॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

પાણગગ્રહણં પિ=પાનકનું ગ્રહણ પણ એવં=આ રીતે છે=જિનકલ્પિકને ભિક્ષાચર્યાની જેમ ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે, પઓયણાભાવા=પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી સેસકાલં ન=શેષકાળને વિષે નહીં=ત્રીજી પોરિસીથી શેષ પોરિસીઓમાં પાનકનું ગ્રહણ હોતું નથી. સો=તે=જિનકલ્પિક, સવ્વં=સર્વ (પાનકને) સુઆઇસયઓ=શ્રુતના અતિશયથી સુદ્ધમસુદ્ધં ચ=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જાણઇ=જાણે છે.

ગાથાર્થ :

પાનકનું ગ્રહણ પણ જિનકલ્પિકને ભિક્ષાચર્યાની જેમ ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે, પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી શેષ પોરિસીઓમાં હોતું નથી. જિનકલ્પિક સર્વ પાનકને શ્રુતના અતિશયથી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જાણે છે.

ટીકા :

પાનકગ્રહણમપ્યેવમસ્ય, ન શેષકાલં પ્રયોજનાભાવાત્ કારણાત્, સંસક્તગ્રહણદોષપરિહારમાહ-જાનાતિ શ્રુતાતિશયત એવ શુદ્ધમશુદ્ધં ચ સ સર્વં પાનકમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૩॥

ટીકાર્થ :

આને=જિનકલ્પિકને, પાનકનું ગ્રહણ પણ આ રીતે છે=જે રીતે ભિક્ષાચર્યા ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે એ રીતે ત્રીજી પોરિસીમાં હોય છે. પ્રયોજનના અભાવરૂપ કારણથી શેષકાલને વિષે નહીં=ત્રીજી પોરિસીથી શેષ પોરિસીઓમાં પાનકનું ગ્રહણ હોતું નથી.

સંસક્તના ગ્રહણરૂપ દોષના પરિહારને કહે છે અર્થાત્ સ્થવિરકલ્પિકને અનાભોગાદિથી જીવથી યુક્ત એવા પાનકના ગ્રહણરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે જિનકલ્પિકને જીવથી યુક્ત એવા પાનકના ગ્રહણરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, તેથી હવે જિનકલ્પિકને કેમ તે દોષનો પરિહાર હોય છે ? તે બતાવે છે —

તે=જિનકલ્પી, સર્વ પાનકને શ્રુતના અતિશયથી જ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જાણે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી ત્રીજા પહોરમાં પાનકનું ગ્રહણ કરે છે, શેષકાળમાં તેઓને પાનકનું કોઈ પ્રયોજન ન હોવાથી પાનકનું ગ્રહણ કરતા નથી.

વળી સ્થવિરકલ્પિકોને ક્યારેક અનાભોગાદિથી જીવસંસક્ત પાનકના ગ્રહણનો દોષ થાય છે; જ્યારે જિનકલ્પિકોને જીવસંસક્ત પાનકના ગ્રહણના દોષનો પરિહાર હોય છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી ગાથાના ઉત્તરાર્થથી બતાવે છે —

જિનકલ્પિક શ્રુતના અતિશયથી જ આ પાનક શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ ? તેનો નિર્ણય કરી શકે છે, આથી તેઓને અનાભોગાદિથી પણ જીવસંસક્ત પાનકના ગ્રહણનો દોષ થતો નથી. ॥૧૪૫૩॥

અવતરણિકા :

લેપાલેપદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

લેપ-અલેપદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

લેવાલેવં તિ ઇહં લેવાડેણં અલેવડં જં તુ ।

અળ્લેણ અસમ્મિસં દુગં પિ ઇહ હોઝ વિળ્લેણં ॥૧૪૫૪॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

લેવાલેવં તિ ઇહં=લેપાલેપ એ પ્રકારના અહીં=અધિકારમાં, લેવાડેણં=લેપવાળા વડે (મિશ્ર એવું) અલેવડં=અલેપવાળું જં=જે હોય, (તે લેપાલેપ કહેવાય.) ઇહં=અહીં=જિનકલ્પિકના અલેપવાળા આહારના ગ્રહણના વિષયમાં, દુગં પિ=બંને પણ=ભક્ત અને પાન એ બંને પણ, અળ્લેણ અસમ્મિસં=અન્યથી અસંમિશ્ર વિળ્લેણં હોઝ=વિશેષ થાય છે.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

લેપાલેપ એ પ્રકારના અધિકારમાં લેપવાળા આહાર વડે મિશ્રિત એવો અલેપવાળો આહાર જે હોય, તે લેપાલેપ આહાર કહેવાય. જિનકલ્પિકના અલેપવાળા આહારના ગ્રહણના વિષયમાં ભક્ત અને પાન એ બંને પણ અન્યથી અસંમિશ્ર વિજ્ઞેય થાય છે.

ટીકા :

લેપાલેપમિત્યત્રાધિકારે લેપવતા વ્યઙ્ગનાદિના અલેપવદ્ યદોદનાદિ, કિમુક્તં ભવતિ ? અન્યેનાઽસંમિશ્રં વસ્ત્વન્તરેણ દ્વિતયમપ્યત્ર ભવતિ વિજ્ઞેયં ભક્તં પાનં ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૪॥

ટીકાર્થ :

લેપાલેપ એ પ્રકારના આ અધિકારમાં=જિનકલ્પના અધિકારમાં, વ્યંજનાદિ લેપવાળા વડે=શાક વગેરે લેપવાળા આહાર વડે, મિશ્ર એવું ઓદનાદિ અલેપવાળું જે હોય=ભાત વગેરે લેપ વગરનો જે આહાર હોય, તે લેપાલેપ આહાર કહેવાય, એમ અન્વય છે.

શું કહેવાયેલું થાય છે=ઉપરના કથનથી શું કહેવાયેલું થાય છે ? તે બતાવે છે -

અહીં=જિનકલ્પિકના અલેપવાળા આહારગ્રહણના વિષયમાં, ભક્ત અને પાનરૂપ દ્વિતય પણ=ભાત-પાણીરૂપ બંને પણ, અન્યથી=વસ્તુઅંતરથી, અસંમિશ્ર અર્થાત્ લેપવાળા ભક્ત અને પાનથી અમિશ્રિત, વિજ્ઞેય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૧૩માં કહેલ કે જિનકલ્પિક ત્રીજી પોરિસીમાં અલેપકૃત આહારને સેવે છે. તે અલેપકૃત આહાર કેવા પ્રકારનો હોવો જોઈએ ? તે દર્શાવવા ‘લેપાલેપ’ દ્વાર બતાવતાં કહે છે કે લેપવાળા શાક વગેરેથી મિશ્રિત એવો ભાત વગેરે લેપ વગરનો આહાર લેપાલેપ કહેવાય.

તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે લેપવાળી વસ્તુથી મિશ્રિત ન હોય, તેવા અલેપવાળાં આહાર-પાણી જ જિનકલ્પિકને ગ્રહણ કરવા કલ્પે છે, પરંતુ શાક વગેરે લેપવાળાં આહારથી મિશ્રિત હોય, તેવો ભાત, વાલ, ચણા વગેરે લેપ વગરનો આહાર કે સૌવીર વગેરે લેપ વગરનાં પાણી જિનકલ્પિકને ગ્રહણ કરવાં કલ્પે નહીં. ॥૧૪૫૪॥

અવતરણિકા :

અલેપદ્વારવિધિમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

અલેપદ્વારની વિધિને કહે છે -

ગાથા :

અલ્લેવં પયઈએ કેવલગં પિ હુ ન તસ્સરૂવં તુ ।
અળ્લેવં ઉડલેવકારી અલેવમિડ સૂરઓ બેંતિ ॥૧૪૫૫॥ દારં ॥

અન્યાર્થ :

કેવલગં પિ અલ્લેવં=કેવલ પણ અલેપવાળું પયઈએ=પ્રકૃતિથી તસ્સરૂવં તુ ન=તેના સ્વરૂપવાળું જ નથી=અલેપના સ્વરૂપવાળું જ નથી. અળ્લેવં ઉડ સૂરઓ=વળી અન્ય સૂરિઓ અલેવકારી અલેવં=અલેપકારી અલેપવાળું છે, ઇડ બેંતિ=એ પ્રમાણે કહે છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

કેવલ પણ અલેપવાળું પ્રકૃતિથી અલેપના સ્વરૂપવાળું જ નથી. વળી અન્ય સૂરિઓ અલેપકારી અલેપવાળું છે, એ પ્રમાણે કહે છે.

ટીકા :

અલેપં પ્રકૃત્યા=સ્વરૂપેણ કેવલમપિ સત્ ન તત્ત્વરૂપં તુ, લેપસ્વરૂપમેવ જગાર્યાયામવત્, અન્યે ત્વલેપકારિ પરિણામે અલેપમિત્યેવં સૂરયઃ=આચાર્યાં બ્રુવત્ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૫॥

ટીકાર્થ :

કેવલ પણ છતું અલેપ=લેપવાળા ભક્ત-પાનથી અમિશ્રિત પણ લેપ વગરનાં ભક્ત-પાન, પ્રકૃતિથી=સ્વરૂપથી, તેના સ્વરૂપવાળાં જ નથી=અલેપવાળા ભક્ત-પાનના સ્વરૂપવાળાં જ નથી, જગારીના આયામની જેમ લેપના સ્વરૂપવાળાં જ છે=જગારી નામના ધાન્યના ઓસામણની જેમ લેપવાળાં ભક્ત-પાનના સ્વરૂપવાળાં જ છે.

વળી અન્ય સૂરિઓ=આચાર્યો, પરિણામમાં અલેપકારી અલેપવાળું છે=પરિણામમાં લેપ કરનારાં ન હોય તેવાં ભક્ત-પાન અલેપવાળાં છે, એ પ્રમાણે કહે છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી અલેપવાળાં જ આહાર-પાણી ગ્રહણ કરે છે. લેપવાળી વસ્તુથી મિશ્ર થયેલ ન હોય તેવાં પણ અલેપવાળાં ભક્ત-પાન, સ્વરૂપથી લેપ વગરનાં ન હોય તો તેને ગ્રંથકારશ્રી લેપવાળાં જ કહે છે. જેમ જગારી નામના ધાન્યનું ઓસામણ.

વળી અન્ય આચાર્યો કહે છે કે જે ભક્ત-પાન પરિણામે અલેપવાળાં હોય તેને અલેપવાળાં કહેવાય.
॥૧૪૫૫॥

અવતરણિકા :

આચામામ્લદ્વારવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આચામામ્લદ્વારની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

આયંબિલમેઅં પિ હુ અઇસોસપુરીસમેઅદોસાઓ ।

ઉસ્સગિઅં તુ કિં પુણ પયઈએ અણુગુણં જં સે ॥૧૪૫૬॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

ઉસ્સગિઅં તુ એઅં પિ=ઔત્સર્ગિક જ એવું આ પણ=ત્યાજ્ય જ એવું ઓદનરૂપ અલેપવાળું ભક્ત પણ, આયંબિલં=આચામામ્લને ણ=નથી=જિનકલ્પિક ગ્રહણ કરતા નથી; અઇસોસપુરીસમેઅદોસાઓ=કેમ કે અતિશોષ અને પુરીષના ભેદરૂપ દોષ થાય છે. કિં પુણ=વળી શું (ગ્રહણ કરે છે ? તે બતાવે છે —) પયઈએ અણુગુણં જં=પ્રકૃતિને અનુગુણ એવું જે હોય, સે=તેને (ગ્રહણ કરે છે.)

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

વળી ઔત્સર્ગિક જ એવું ઓદનરૂપ અલેપવાળું ભક્ત પણ જિનકલ્પિક આચામામ્લને ગ્રહણ કરતા નથી; કેમ કે અતિશોષ અને પુરીષના ભેદરૂપ દોષ થાય છે. તો વળી શું ગ્રહણ કરે છે ? તે બતાવે છે — પ્રકૃતિને અનુરૂપ જે ભક્ત-ધાન હોય, તેને ગ્રહણ કરે છે.

ટીકા :

નાચામામ્લમેતદપ્યલેપકારિ, અતિશોષપુરીષમેદોષાદ્ વાચ્ચાદિધાતુભાવેન, ઔત્સર્ગિકમેવૌદનરૂપં, કિં પુનઃ, પ્રકૃતેર્દેહરૂપાયા અનુગુણં યદ્વલ્લાદિ, સે=તસ્યેતિ. ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૬॥

ટીકાર્થ :

ઔત્સર્ગિક જ ઓદનરૂપ અલેપકારી આ પણ=ત્યાગ કરવા યોગ્ય જ ભાતરૂપ લેપ વગરનું ભક્ત પણ, આચામામ્લને નથી=જિનકલ્પિક ગ્રહણ કરતા નથી; કેમ કે વાયુ આદિથી ધાતુના ભાવને કારણે=વાયુ આદિના પ્રકોપથી ધાતુનો વિકાર થવાને કારણે, અતિશોષ અને પુરીષના ભેદરૂપ દોષ થાય છે=પાણીની અત્યંત તૃષ્ણા લાગવારૂપ અને ઢીલો મળ આવવારૂપ દોષ થાય છે.

તો વળી શું ગ્રહણ કરે છે ? તે બતાવે છે —

દેહરૂપ પ્રકૃતિને અનુગુણ=અનુરૂપ, એવાં જે વાલાદિ હોય, તેને=તે વાલાદિને, ગ્રહણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગૃહસ્થને ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય તેવા ભાતરૂપ અલેપવાળો આહાર જિનકલ્પી ગ્રહણ કરે છે; આમ છતાં તે અલેપવાળો આહાર આચાર્યામામ્લ હોય તો ગ્રહણ કરતા નથી; કેમ કે આચાર્યામામ્લ ઓદનરૂપ આહાર ગ્રહણ કરવાથી દેહમાં વાયુ આદિનો પ્રકોપ થવાથી અતિ તૃષ્ણા લાગે છે અને મળ ઢીલો આવે છે, જેથી તેઓને શારીરિક તકલીફ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આચાર્યામામ્લ આહાર ગ્રહણ ન કરે તો કેવો આહાર ગ્રહણ કરે ? તેથી કહે છે કે પોતાના શરીરની પ્રકૃતિને અનુરૂપ અલેપવાળા વાલ-ચણા આદિ આહારને ગ્રહણ કરે છે. ॥૧૪૫૬॥

અવતરણિકા :

પ્રતિમાદ્વારવિધિમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પ્રતિમાદ્વારની વિધિને કહે છે -

ગાથા :

પઢિમ ત્તિ અ માસાઈ આઈસદ્દા અભિગ્ગહા સેસા ।

ળો ખલુ એસ પવજ્જઙ્ગ જં તત્થ ઠિઓ વિસેસેણં ॥૧૪૫૭॥ દારં ॥

અન્યવાર્થ :

પઢિમ ત્તિ અ=અને પ્રતિમા એટલે માસાઈ=માસાદિ (પ્રતિમાઓ...) આઈસદ્દા='આદિ' શબ્દથી સેસા અભિગ્ગહા=શેષ અભિગ્રહો. એસ=આ=જિનકલ્પિક, ળો પવજ્જઙ્ગ=સ્વીકારતા નથી=પ્રતિમાઓ અને શેષ અભિગ્રહોને સ્વીકારતા નથી; જં=જે કારણથી તત્થ=ત્યાં=જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહમાં, વિસેસેણં ઠિઓ=વિશેષથી સ્થિત છે.

★ 'ખલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને પ્રતિમા એટલે માસાદિ પ્રતિમાઓ. 'આદિ' શબ્દથી શેષ અભિગ્રહો. જિનકલ્પિક પ્રતિમાઓ અને અભિગ્રહોને સ્વીકારતા નથી; જે કારણથી જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહમાં વિશેષથી રહેલા છે.

ટીકા :

પ્રતિમા ઇતિ ચ માસાદ્યાઃ, આદિશબ્દાન્મૂલગાથાગતાદ્ અભિગ્રહાઃ શેષાઃ અકળદ્યુનાદયઃ, ન ચલ્લેષઃ પ્રતિપદ્યતે જિનકલ્પિકઃ, યત્તત્ર અભિગ્રહે સ્થિતો વિશેષેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૭॥

ટીકાર્થ :

અને પ્રતિમા એ માસાદિ છે=મહિના વગેરેની પ્રતિમાઓ છે. મૂલગાથાગત 'આદિ' શબ્દથી=૧૪૨૯

રૂપ મૂલદ્વારગાથાના ત્રીજા પાદમાં રહેલ “આયંબિલપડિમાઈ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી, અર્કડૂયનાદિરૂપ શેષ અભિગ્રહો છે. આ=જિનકલ્પિક, સ્વીકારતા નથી=પ્રતિમાઓ અને શેષ અભિગ્રહોને સ્વીકારતા નથી; જે કારણથી તે અભિગ્રહમાં=જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહમાં, વિશેષથી રહેલા છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ વિશેષ પ્રકારના અપ્રમાદ અર્થે માસાદિ પ્રતિમાઓ વહન કરે છે અને ખણજ આવતી હોય તોપણ નહીં ખણવા વગેરે અભિગ્રહો ગ્રહણ કરે છે; પરંતુ જિનકલ્પિક સાધુઓ જિનકલ્પરૂપ વિશેષ અભિગ્રહમાં રહેલા હોવાથી માસાદિ પ્રતિમાવાળા સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ કરતાં વિશેષ પ્રકારની ભૂમિકાવાળા છે. તેથી જિનકલ્પી મહાત્મા માસાદિ પ્રતિમાઓ વહન કરતા નથી, તેમ જ ૧૪૨૯ રૂપ દ્વારગાથામાં જે “આયંબિલપડિમાઈ” છે તેમાં રહેલ ‘આદિ’ શબ્દથી પ્રાપ્ત એવા ખણજ નહીં કરવા વગેરે શેષ અભિગ્રહો ગ્રહણ કરતા નથી; કેમ કે જિનકલ્પના અભિગ્રહ અંતર્ગત ખણજ કરવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓનો સહજ ત્યાગ થઈ જ જાય છે. ॥૧૪૫૭॥

અવતરણિકા :

જિનકલ્પ ઇતિ મૂલદ્વારગાથાવચનં વ્યાચિહ્યાસુરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘જિનકલ્પમાં’ એ પ્રકારના ૧૪૨૯ રૂપ મૂલદ્વારગાથાના અવચવનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

જિણકલ્પ ત્તિ અ દારં અસેસદારાણ વિસય મો એસ ।

એઅંમિ એસ મેરા અવવાયવિવજ્જિઆ ણિઅમા ॥૧૪૫૮॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જિણકલ્પ ત્તિ અ દારં=અને ‘જિનકલ્પમાં’ એ પ્રકારનું દ્વાર છે, એસ=એ અસેસદારાણ=અશેષ દ્વારોનો વિસય=વિષય છે. એઅંમિ=આમાં=જિનકલ્પમાં, એસ મેરા=આ મર્યાદા=પૂર્વે શ્રુતાદિ દ્વારોમાં બતાવી એ મર્યાદા, ણિઅમા=નિયમથી અવવાયવિવજ્જિઆ=અપવાદથી વિવર્જિત હોય છે.

★ ‘મો’ પાદપૂર્તિ અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને ‘જિનકલ્પમાં’ એ પ્રકારનું દ્વાર છે, એ અશેષ દ્વારોનો વિષય છે. જિનકલ્પમાં આ મર્યાદા નિયમથી અપવાદથી રહિત હોય છે.

ટીકા :

જિનકલ્પ ઇતિ ચ દ્વારં મૂલદ્વારગાથાગતમશેષદ્વારાણાં શ્રુતસંહનનાદીનાં વિષય એષ વર્તત ઇતિ, એતસ્મિન્=જિનકલ્પે એષા મર્યાદા શ્રુતાદિર્યોક્તા અપવાદવિવર્જિતા નિયમાદ્=એકાન્તેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૮॥

ટીકાર્થ :

અને 'જિનકલ્પમાં' એ પ્રકારનું મૂલદ્વારગાથાગત દ્વાર છે=૧૪૨૯ રૂપ મૂલદ્વારગાથાના ચોથા પાદમાં રહેલું દ્વાર છે, એ શ્રુત-સંહનનાદિ અશેષ દ્વારોનો=ગાથા ૧૪૨૭થી ૧૪૨૯ સુધીમાં બતાવેલા શ્રુત વગેરે સમગ્ર દ્વારોનો, વિષય વર્તે છે. આમાં=જિનકલ્પમાં, જે શ્રુતાદિરૂપ મર્યાદા કહેવાઈ એ નિયમથી=એકાંતથી, અપવાદથી વિવર્જિત=અપવાદ વગરની, હોય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

૧૪૨૯ રૂપ દ્વારગાથામાં 'જિનકલ્પે' એ પ્રકારનો શબ્દ છે, તેનાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે બતાવે છે — ગાથા ૧૪૨૭થી ૧૪૨૯માં જે શ્રુત-સંહનનાદિ દ્વારો બતાવ્યાં, તેનો વિષય આ જિનકલ્પ વર્તે છે, એમ જણાવવા અર્થે ગાથા ૧૪૨૯માં 'જિનકલ્પે' એ પ્રકારનો શબ્દ મૂકેલ છે.

આથી ફલિત થાય કે પૂર્વે શ્રુતાદિ દ્વારોમાં બતાવી એ શ્રુતાદિરૂપ મર્યાદા જિનકલ્પમાં એકાંતે અપવાદથી રહિત હોય છે. તેથી જિનકલ્પિક મહાત્મા શ્રુતાદિ સર્વ દ્વારોની મર્યાદા પ્રમાણે જ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે, અન્યથા નહીં, એવો એકાંતે નિયમ છે. ॥૧૪૫૮॥

અવતરણિકા :

માસકલ્પદ્વારાવયવર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માસકલ્પદ્વારના અવયવના અર્થને કહે છે —

ગાથા :

માસં નિવસઙ્ગં ચિત્તે છલ્લીહીઓ અ કુણઙ્ગ તત્થ વિ અ ।

એગેમઙ્ગ કમ્માઙ્ગવજ્જણત્થં પઙ્ગિણં તુ ॥૧૪૫૯॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

ચિત્તે માસં નિવસઙ્ગ=ક્ષેત્રમાં માસ વસે છે=જિનકલ્પી એક ક્ષેત્રમાં એક મહિનો રહે છે, છલ્લીહીઓ અ કુણઙ્ગ=અને છ વીથીઓને કરે છે. તત્થ વિ અ=અને ત્યાં પણ=છ વીથીઓમાં પણ, કમ્માઙ્ગવજ્જણત્થં=કર્માદિના વર્જન અર્થે પઙ્ગિણં તુ=વળી પ્રતિદિન એગેમં અઙ્ગ=એકેકને વિષે અટન કરે છે=એકેક વીથીમાં ભિક્ષા અર્થે કરે છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પી એક ક્ષેત્રમાં એક મહિનો રહે છે અને છ વીથીઓ કરે છે. અને છ વીથીઓમાં પણ કર્માદિના વર્જન અર્થે વળી પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં ભિક્ષા અર્થે અટન કરે છે.

ટીકા :

માસં નિવસતિ ક્ષેત્રે એકત્ર, ષડ્ વીથીઃ કરોતિ ગૃહપદ્ધિત્તરૂપાઃ પરિકલ્પ્ય, તત્રાપિ ચ=વીથીકદમ્બકે એકૈકામટતિ વીથીં કર્માદિવર્જનાર્થમ્ અનિબદ્ધતયા પ્રતિદિનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૫૯॥

ટીકાર્થ :

એક ક્ષેત્રમાં માસ વસે છે, પરિકલ્પીને=છ વિભાગની કલ્પના કરીને, ગૃહની પંક્તિરૂપ છ વીથીઓને કરે છે. અને ત્યાં પણ=વીથીના અર્થાત્ શેરીના કદબકમાં પણ=છ વીથીઓના સમૂહમાં પણ, કર્માદિના વર્જન અર્થે=ગૃહસ્થો દ્વારા કરાતા આધાકર્માદિ કૃત્યનો પરિહાર કરવા અર્થે, પ્રતિદિન અનિબદ્ધપણાથી=છ વીથીઓમાં કમનું નિબંધન કર્યા વગર, એકેક વીથીને વિષે અટન કરે છે=ભિક્ષા અર્થે કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક મહાત્મા એક ક્ષેત્રમાં એક મહિનો રહે છે. અને જે ક્ષેત્રમાં રહે તે ક્ષેત્રમાં છ વિભાગોની કલ્પના કરીને ઘરની શ્રેણિરૂપ છ વીથીઓ કરે છે, અને તે છ વીથીઓમાંથી પણ સાધુ પ્રત્યેની ભક્તિથી કોઈ ગૃહસ્થ આહારને આધાકર્માદિ દોષવાળો ન કરે તદર્થે, અનિબદ્ધપણાથી પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં ભિક્ષા માટે અટન કરે છે.

જોકે જિનકલ્પી શ્રુતના અતિશયવાળા હોવાથી કોઈ ગૃહસ્થે તેમના નિમિત્તે આધાકર્માદિ આહાર બનાવ્યો હોય તોપણ, તેઓ શ્રુતના બળથી તે ભિક્ષાને દોષિત જાણીને ગ્રહણ કરે નહીં; છતાં મહાત્મા પ્રત્યેની ભક્તિથી ગૃહસ્થે જે આધાકર્માદિ આહાર બનાવ્યો તેમાં તે જિનકલ્પી મહાત્મા નિમિત્ત બને. આથી તેઓ તે આધાકર્માદિ કૃત્યમાં પોતે નિમિત્ત પણ ન બને તદર્થે, છ વિભાગોની કલ્પના કરીને પ્રતિદિન કમ વગર જુદા જુદા વિભાગોમાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે જાય છે.

આશય એ છે કે જો તે મહાત્મા છ વિભાગોમાંથી પ્રથમ વિભાગ સાથે નિબદ્ધ એવા બીજા વિભાગ આદિમાં કમસર ભિક્ષાટન કરે, તો તેઓ પ્રત્યે ભક્તિવાળા ગૃહસ્થો નક્કી કરી લે કે આ મહાત્મા આજે આ વિભાગમાં આવેલ છે માટે કાલે આપણા વિભાગમાં આવશે, જેથી તેઓ સાધુના નિમિત્તે કંઈક આરંભાદિ કરે તેવી સંભાવના રહે. આથી તેના વર્જન અર્થે તે મહાત્મા છ વીથીઓમાં પણ કોઈ પ્રકારના કમના નિબંધન વગર ભિક્ષાટન કરે છે, જેથી પોતાના નિમિત્તે આરંભાદિ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત ન થાય.

અહીં વિશેષ એ છે કે પોતે દોષિત ભિક્ષા ગ્રહણ ન કરે તોપણ, પોતાના નિમિત્તક થતા આરંભનો પરિહાર આ પ્રકારની મર્યાદાના પાલનથી થઈ શકે છે; જો આ પ્રકારની મર્યાદાનું પાલન કરવામાં ન આવે તો, પોતાના નિમિત્તક થતા આરંભ પ્રત્યે ઉપેક્ષા થવાથી, તે મહાત્માના સંયમમાં કંઈક મલિનતા પ્રાપ્ત થાય; અને જિનકલ્પિક તો પોતાની શક્તિના પ્રકર્ષથી સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે. માટે તેઓ પોતાના

નિમિત્તે થતા કોઈપણ આરંભના પરિહાર અર્થે અવશ્ય ઉચિત યત્ન કરે. આથી તેઓ આ રીતે છ વીધીઓમાં અનિબદ્ધપણાથી ભિક્ષાટન કરે છે. ॥૧૪૫૯॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતા તૃતીયા દ્વારગાથા, સામ્પ્રતમત્ર પ્રાસંગિકમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

તૃતીય દ્વારગાથા વ્યાખ્યાન કરાઈ=ગાથા ૧૪૨૯ રૂપ જિનકલ્પવિષયક ત્રીજી દ્વારગાથાનું ગાથા ૧૪૫૨થી ૧૪૫૯માં વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે અહીં=ત્રીજી દ્વારગાથાના ચરમ ‘માસકલ્પ’ દ્વારના વિષયમાં, પ્રાસંગિક કથનને કહે છે -

ભાવાર્થ :

૧૪૨૯ રૂપ ત્રીજી દ્વારગાથાના ચરમ દ્વારનું ગ્રંથકારશ્રીએ પૂર્વગાથામાં વર્ણન કર્યું, તેથી ત્રીજી દ્વારગાથાનું વર્ણન સમાપ્ત થયું. ત્યાં ગ્રંથકારશ્રીને સ્મરણ થયું કે ત્રીજી દ્વારગાથાના છેલ્લા ‘માસકલ્પ’ દ્વારમાં કંઈક વિશેષ કહેવાથી શિષ્યજન પર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે હવે પ્રાસંગિક રીતે સ્મરણ થયેલા કથનને ગાથા ૧૪૭૭ સુધી કરે છે -

ગાથા :

કહ પુણ હોજ્જા કમ્મં એત્થ પસંગેણ સેસયં કિં પિ ।
વોચ્છામિ સમાસેણં સીસજણવિબોહણદ્વાણ ॥૧૪૬૦॥

અન્યથાર્થ :

કમ્મં પુણ કહ હોજ્જા ?=વળી કર્મ કઈ રીતે થાય ?=ભિક્ષાટન કરતા એવા જિનકલ્પીને આધાકર્મ દોષ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? એત્થ=અહીં=જિનકલ્પિકને આધાકર્મ દોષની પ્રાપ્તિના વિષયમાં, પસંગેણ=પ્રસંગથી કિં પિ સેસયં=કાંઈક શેષને સીસજણવિબોહણદ્વાણ=શિષ્યજનના વિબોધન અર્થે સમાસેણં=સમાસથી=સંક્ષેપથી, વોચ્છામિ=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

વળી ભિક્ષાટન કરતા એવા જિનકલ્પિકને આધાકર્મ દોષ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? જિનકલ્પિકને આધાકર્મ દોષની પ્રાપ્તિના વિષયમાં પ્રસંગથી કાંઈક શેષને શિષ્યજનના વિબોધન અર્થે સંક્ષેપથી હું કહીશ.

ટીકા :

કથં પુનર્ભવેત્ કર્માસ્ય અટતઃ ? , અત્ર પ્રસન્નેન શેષં કિમપ્યેતદ્વક્તવ્યતાગતમેવ વક્ષ્યામિ સમાસેન, કિમર્થમિત્યાહ-શિષ્યજનવિબોધનાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૬૦॥

ટીકાર્થ :

વળી અટન કરતા એવા આમને કર્મ કઈ રીતે થાય ?=ભિક્ષા માટે ફરતા એવા આ જિનકલ્પિકને આધાકર્મ દોષ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? અહીં=જિનકલ્પિકને આધાકર્મ દોષની પ્રાપ્તિ થાય એ વિષયમાં, પ્રસંગથી આની વક્તવ્યતાગત જ કાંઈક શેષને=માસકલ્પદ્વારની વક્તવ્યતાવિષયક જ કાંઈક બાકી રહેલ કથનને, સમાસથી= સંક્ષેપથી, હું કહીશ.

શા માટે હું કહીશ ? એથી કહે છે — શિષ્યજનના વિબોધન અર્થે=શિષ્યના સમૂહને વિબોધ કરાવવા માટે, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી જે ક્ષેત્રમાં માસકલ્પ કરે છે, તે ક્ષેત્રમાં આધાકર્મભિન્ના વર્જન માટે ઘરોની પંક્તિરૂપ છ વીથીઓની કલ્પના કરે છે, એમ પૂર્વગાથામાં કહ્યું. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ભિક્ષા માટે જતા એવા જિનકલ્પિકને આધાકર્મદોષની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય ? તેથી હવે પ્રસંગથી માસકલ્પદ્વારવિષયક જ કાંઈક શેષ કથન ગ્રંથકારશ્રી સંક્ષેપથી કરશે, જેથી જિનકલ્પિકને આધાકર્મની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય છે ? તેનો શિષ્યજનને બોધ થાય.

અહીં “પસંગેણ” શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પૂર્વે ત્રણેય દ્વારગાથાઓનાં સર્વ દ્વારોનું વર્ણન સામાન્યથી કરેલ છે, પરંતુ તેઓમાં કંઈ વિશેષ કહેલ નથી; આમ છતાં ત્રીજી દ્વારગાથાના છેલ્લા ‘માસકલ્પ’ દ્વારનું પૂર્વગાથામાં સામાન્યથી વર્ણન કરીને તેમાં ગ્રંથકારશ્રી કંઈક વિશેષ કહે છે, જે પ્રાસંગિક કથનરૂપ છે અને તે પ્રાસંગિક કથન ગ્રંથકારશ્રી શિષ્યો પર ઉપકાર કરવા માટે કરે છે. ॥૧૪૬૦॥

ગાથા :

આભિગ્ગહિણ સદ્ધા ભત્તોગાહિમગ્ગ બીઙ્ગ તિઅ પૂર્ઙ્ગ ।

ચોઅગ નિવ્વયણં તિ અ ઉક્કોસેણં ચ સત્ત જણા ॥૧૪૬૧॥ [સરછોડગાહા]॥

અવ્યયાર્થ :

(૧) આભિગ્ગહિણ સદ્ધા=આભિગ્રહિક હોતે છતે શ્રદ્ધા થાય છે=ગાથા ૧૪૬૨ થી ૧૪૬૪માં બતાવાશે એ પ્રમાણે આભિગ્રહિક એવા જિનકલ્પિક પ્રાપ્ત થયે છતે કોઈક સ્ત્રીને ભક્તિની રુચિ થાય છે. (૨) ભત્તોગાહિમગ્ગ=ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિમક=ગાથા ૧૪૬૬માં બતાવાશે એ પ્રમાણે તે સ્ત્રી જિનકલ્પિક માટે ભક્ત અને ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવે છે. (૩) બીઙ્ગ તિઅ પૂર્ઙ્ગ=બીજો દિવસ થયે છતે ત્રણ દિવસ પૂતિ થાય છે=ગાથા ૧૪૬૭ થી ૧૪૬૯માં બતાવાશે એ પ્રમાણે તે સ્ત્રી જે દિવસે જિનકલ્પિક માટે ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવે છે, તેની અપેક્ષાએ બીજા દિવસથી ત્રણ દિવસ સુધી તે સ્ત્રીનું ઘર પૂતિ બને છે. (૪) ચોઅગ નિવ્વયણં અતિ=ચોદક અને નિર્વચન એ પ્રકારે (દ્વાર) છે=ગાથા ૧૪૭૩-૧૪૭૪માં બતાવાશે એ પ્રમાણે શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે અને ગુરુ જવાબ આપે છે. (૫) ઉક્કોસેણં ચ સત્ત જણા=અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત જનો હોય છે=ગાથા ૧૪૭૯માં બતાવાશે એ પ્રમાણે એક વસતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી સાત જિનકલ્પિકો રહે છે.

ટીકા :

આભિગ્રહિકે=જિનકલ્પિક ઉપલબ્ધે શ્રદ્ધોપજાયતે અગાર્યાઃ, તત્ર ભક્તોદ્ગ્રાહિમક ત્તિ સા એતદુભયં કરોતિ, દ્વિતીયેઽહનિ ત્રીન્ દિવસાન્ પૂતિ, તદ્ભાવનાં વક્ષ્યામઃ, અત્રાન્તરે ચોદકો નિર્વચનમિતિ ચ ભવતિ, ઉત્કૃષ્ટતશ્ચ=ઉત્સર્ગપદેન સમ્પન્ન જના એતે એકવસતૌ ભવન્તીતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૧૪૬૧॥

ટીકાર્થ :

(૧) આભિગ્રહિક=જિનકલ્પિક, ઉપલબ્ધ થયે છે તે આગારીને=ગૃહસ્થ સ્ત્રીને, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) ત્યાં=જિનકલ્પિક પ્રત્યે શ્રદ્ધાની ઉત્પત્તિમાં, તે=ગૃહસ્થ સ્ત્રી, ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિમક આ ઉભયને કરે છે=ભોજન અને તળેલું એ બંનેને બનાવે છે. (૩) દ્વિતીય અહનિ હોતે છે તે=તે સ્ત્રીએ ભોજન અને તળેલું બનાવ્યું એ દિવસની અપેક્ષાએ બીજો દિવસ થયે છે તે, ત્રણ દિવસો પૂતિ થાય છે=તે સ્ત્રીનું ઘર પૂતિદોષવાળું બને છે. તેની ભાવનાને=પૂતિદોષની ભાવનાને, અમે ગાથા ૧૪૬૭-૧૪૬૮માં કહીશું. (૪) આ અવસરે=શ્રંથકારશ્રી પૂતિદોષની ભાવનાને કહેશે એ અવસરે, ચોદક અને નિર્વચન એ પ્રકારે દ્વાર થાય છે. (૫) અને ઉત્કૃષ્ટથી=ઉત્સર્ગપદથી, એક વસતિમાં આ=જિનકલ્પિકો, સાત જણ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે. ॥૧૪૬૧॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં જિનકલ્પમાં માસકલ્પવિષયક પાંચ અવયવો બતાવ્યા, તે અવયવોના અર્થને કહે છે —

ગાથા :

જિણકપ્પાભિગ્ગહિઅં દહ્ધું તવસોસિઅં મહાસત્તં ।
સંવેગાગયસદ્ધા કાર્ઙ્ગ સઙ્ઘી ભણિજ્જાહિ ॥૧૪૬૨॥

અન્યવાર્થ :

તવસોસિઅં મહાસત્તં જિણકપ્પાભિગ્ગહિઅં દહ્ધું=તપથી શોષિત, મહાસત્ત્વવાળા, જિનકલ્પના આભિગ્રહિકને જોઈને સંવેગાગયસદ્ધા કાર્ઙ્ગ સઙ્ઘી=સંવેગાગત શ્રદ્ધાવાળી કોઈક શ્રાદ્ધી ભણિજ્જાહિ=કહે.

ગાથાર્થ :

તપથી શોષાયેલા શરીરવાળા, મહાસત્ત્વવાળા, જિનકલ્પના અભિગ્રહવાળા અધિકને જોઈને સંવેગ પામેલી કોઈક શ્રાદ્ધી કહે.

ટીકા :

જિનકલ્પાભિગ્રહિકમૃષિં દૃષ્ટ્વા તપઃશોષિતં મહાસત્ત્વં સંવેગાગતશ્રદ્ધા સતી કાચિત્ શ્રાદ્ધી યોષિદ્ ભણેદ્=બૂઝાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૬૨॥

ટીકાર્થ :

તપથી શોષાયેલા, મહાસત્ત્વવાળા, જિનકલ્પના અભિગ્રહવાળા ઋષિને જોઈને સંવેગથી આગત શ્રદ્ધાવાળી=સંવેગથી પ્રાપ્ત થયેલ ભક્તિની રુચિવાળી, છતી કોઈક શ્રાદ્ધી યોષિત્=શ્રદ્ધાવાળી સ્ત્રી, કહે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

કિં કાહામિ અહણ્ણા? एसो साहू ण गिण्हए एअं ।
णत्थि महं तारिसयं अण्णं जमलज्जिआ दाहं ॥૧૪૬૩॥

અન્યથાર્થ :

અહણ્ણા કિં કાહામિ ?=અધન્ય એવી હું શું કરીશ ? एसो साहू एअं ण गिण्हए=આ સાધુ આને=આ ભોજનને, ગ્રહણ કરતા નથી. महं तारिसयं अण्णं णत्थि=મારી (પાસે) તેવા પ્રકારનું અન્ય નથી, जं=જેને=જે અન્ય ભોજનને, अलज्जिआ दाहं=અલજ્જિત એવી હું આપીશ.

ગાથાર્થ :

અધન્ય એવી હું શું કરું ? આ સાધુ આ ભોજનને ગ્રહણ કરતા નથી. મારી પાસે તેવા પ્રકારનું અન્ય ભોજન નથી, જેને અલજ્જિત એવી હું આપું.

ટીકા :

કિં करिष्याम्यधन्याऽहं, एष साधुर्न गृह्णाति एतत्, नूनं नास्ति मम तादृशमन्यच्छोभनं, यदलज्जिता दास्यामीति ગાથાર્થઃ ॥૧૪૬૩॥

ટીકાર્થ :

અધન્ય એવી હું શું કરીશ ? આ સાધુ આને=આ ભોજનને, ગ્રહણ કરતા નથી. ખરેખર મારી પાસે તેવા પ્રકારનું અન્ય શોભન=બીજું સુંદર ભોજન, નથી, જેને=જે સુંદર ભોજનને, અલજ્જિત એવી=લજ્જા નહીં પામેલી એવી, હું આપીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તપથી શોષાયેલ શરીરવાળા, મહાસત્ત્વવાળા કોઈ જિનકલ્પિક મહાત્મા કોઈક ઘરે વહોરવા જાય, તે વખતે તેમને જોઈને સંવેગ પામેલી શ્રદ્ધાવાળી કોઈક સ્ત્રી તે મહાત્માને કહે છે, અર્થાત્ તે સ્ત્રી પોતાના ઘરે આવેલા તે જિનકલ્પીને વહોરાવે છે ત્યારે, પોતાના કલ્પની મર્યાદા પ્રમાણે ભોજન કલ્પે એવું ન હોવાથી તે જિનકલ્પિક ઋષિ વહોરતા નથી, માટે તે સ્ત્રી તે મહાત્માને કહે છે : “અધન્ય એવી હું શું કરું ? આ મહાત્મા આ ભોજન ગ્રહણ કરતા નથી, ખરેખર મારી પાસે તેવું બીજું સુંદર ભોજન નથી, કે જે સુંદર ભોજન આ મહાત્મા ગ્રહણ કરે, હવે તેથી કાલે આ મહાત્મા પધારશે ત્યારે સુંદર ભોજનને લજ્જા વગર હું આપીશ.” ॥૧૪૬૨/૧૪૬૩॥

ગાથા :

સવ્વપયત્તેણ અહં કલ્લં કાઠુણ ભોઅણં વિઝલં ।
દાહામિ પયત્તેણં તાહે ભણઈ અ સો ભયવં ॥૧૪૬૪॥

અત્યયાર્થ :

કલ્લં સવ્વપયત્તેણ ભોઅણં કાઠુણ=કાલે સર્વ પ્રયત્નથી ભોજનને કરીને વિઝલં=વિપુલને=ઘણાં ભોજનને, પયત્તેણં અહં દાહામિ=પ્રયત્નથી હું આપીશ. તાહે અ=અને ત્યારે સો ભયવં ભણઈ=તે ભગવાન કહે છે.

ગાથાર્થ :

કાલે સર્વ પ્રયત્નથી ભોજનને કરીને ઘણાં ભોજનને પ્રયત્નથી હું આપીશ. અને ત્યારે તે ભગવાન કહે છે.

ટીકા :

સર્વપ્રયત્નેનાહં કલ્પે કૃત્વા ભોજનં સાધુ, વિપુલં દાસ્યામિ પ્રયત્નેન, તદા ભણતિ ચાસૌ ભગવાંસ્તચ્છુત્વા ઉક્ત્યા નિવારણાયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૬૪॥

ટીકાર્થ :

હું કાલે સર્વ પ્રયત્નથી સુંદર ભોજનને કરીને વિપુલને=ઘણા ભોજનને, પ્રયત્નથી આપીશ. અને ત્યારે આ ભગવાન=જિનકલ્પિક મહાત્મા, તેને સાંભળીને=તે સ્ત્રીના કથનને સાંભળીને, નિવારણ માટે=પોતાના અર્થે સુંદર ભોજન કરવાનું જે કહે છે તેના નિવારણ માટે, ઉક્તિથી કહે છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું તે મુજબ તેવા પ્રકારના સુંદર ભોજનને હું લજ્જા વગર આપીશ, એમ વિચારીને તે સ્ત્રી તે જિનકલ્પિકને કહે છે કે કાલે હું સુંદર ભોજન બનાવીને વિપુલ ભોજન તમને પ્રયત્નથી આપીશ. ત્યારે તે જિનકલ્પિક ઋષિ તેના શબ્દો સાંભળીને, તે સ્ત્રી પોતાના નિમિત્તે ભોજન ન બનાવે તે માટે, આગળમાં કહેવાશે એ ઉક્તિથી તે સ્ત્રીને કહે છે. ॥૧૪૬૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ ભગવાન નિવારણ માટે ઉક્તિથી કહે છે, તે ઉક્તિને જ બતાવે છે -

ગાથા :

અણિઆઓ વસહીઓ ભમરકુલાણં ચ ગોઝલાણં ચ ।
સમણાણં સઝણાણં સારઙ્ગાણં ચ મેહાણં ॥૧૪૬૫॥

અન્યથાર્થ :

ભ્રમરકુલાણં ચ ગોડુલાણં ચ=ભ્રમરકુલોની અને ગોકુલોની, સમણાણં સઝણાણં સારઙ્ગાણં ચ મેહાણં=શ્રમણોની, શકુનોની અને શારદ મેઘની અણિઆઓ વસહીઓ=અનિયત વસતિ હોય છે.

ગાથાર્થ :

ભ્રમરકુલોની, ગોકુલોની, શ્રમણોની, શકુનોની અને શરદઋતુના મેઘની અનિયત વસતિ હોય છે.

ટીકા :

અનિયતા વસતયઃ, કેષામિત્યાહ-ભ્રમરકુલાનાં ચ ગોકુલાનાં ચ, તથા શ્રમણાનાં શકુનાનાં શારદાનાં ચ મેઘાનામિત્યર્થઃ ॥૧૪૬૫॥

ટીકાર્થ :

અનિયત વસતિ હોય છે. કોની ? એથી કહે છે — ભ્રમરકુલોની અને ગોકુલોની, તથા શ્રમણોની, પક્ષીઓની અને શરદસંબંધી મેઘની અનિયત વસતિ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ નિયત સ્થાનેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરતાં નથી. તે જણાવવા માટે જિનકલ્પી મહાત્મા તે શ્રદ્ધાવાળી સ્ત્રીને કહે છે કે જેમ ભ્રમરાઓનું ટોળું નિયત સ્થાનેથી આહાર લેતું નથી, પરંતુ એક બગીચામાં રહેલાં પુષ્પોનો રસ પીવે છે, તો થોડીવારમાં અન્ય બગીચામાં પહોંચી જાય છે; તે રીતે ગાયોનું ટોળું પણ નિયત સ્થાનેથી ચારો ચરતું નથી; પક્ષીઓ પણ નિયત સ્થાનેથી ચણ ચણતાં નથી; શરદઋતુનાં વાદળાં પણ કોઈ એક નિયત સ્થાને વરસતાં નથી અર્થાત્ ગાજે ક્યાંક અને વરસે ક્યાંક; તેમ સાધુઓ પણ કોઈ એક નિયત સ્થાનેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરતા નથી. ॥૧૪૬૫॥

ગાથા :

તીર્ણ અ ઉવક્ષ્ણિઅં મુક્ષા વીહી અ તેણ ધીરેણ ।

અદ્દીણમપરિતંતો બિઙ્ગિઅં ચ પહિંડિઓ વીહિં ॥૧૪૬૬॥

અન્યથાર્થ :

તીર્ણ અ ઉવક્ષ્ણિઅં=અને તેણી વડે ઉપસ્કૃત કરાયું=તે સ્ત્રી વડે ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવાયું. ધીરેણ તેણ અ=અને ધીર એવા તેના વડે=જિનકલ્પિક ઋષિ વડે, વીહી મુક્ષા=વીથી મુકાર્ધ=તે સ્ત્રીનું જ્યાં ઘર છે એ વીથી ત્યજઈ, અદ્દીણં ચ અપરિતંતો=અને અદીન, અપરિશ્રાંત એવા ઋષિ બિઙ્ગિઅં વીહિં=બીજી વીથીને વિષે પહિંડિઓ=ગયા.

ગાથાર્થ :

અને તે સ્ત્રી વડે ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવાયું. અને ધીર એવા જિનકલ્પિક ઋષિ વડે તે સ્ત્રીનું જ્યાં ઘર છે એ વીથી ત્યજઈ અને અદીન, અપરિશ્રાંત એવા ઋષિ બીજી વીથીમાં ગયા.

ટીકા :

તયા ચ અગાર્યા ઉપસ્કૃતમનાભોગાત્, મુક્તા વીથી ચ તેન ધીરેણ દ્વિતીયેઽહનિ, અદીનઃ
ચેતસાઽપરિશ્રાન્તઃ કાયેન દ્વિતીયાં ચ ક્રમાગતાં પર્યટિતો વીથીમસાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૬૬॥

ટીકાર્થ :

અને તે અગારી વડે અનાભોગથી ઉપસ્કૃત કરાયું=જે સ્ત્રીએ જિનકલ્પિકને કહેલ કે કાલે હું તમને વિપુલ ભોજન આપીશ તે સ્ત્રી વડે જિનકલ્પિકના ઉક્તિવાળા કથનમાં અજ્ઞાનને કારણે બીજે દિવસે સુંદર ભોજન બનાવાયું. અને ધીર એવા તેના વડે=જિનકલ્પિક ઋષિ વડે, બીજા દિવસે વીથી મુકાર્થ=તે સ્ત્રીના ઘરવાળી વીથી ત્યજાઈ. અને ચિત્ત વડે અદીન, કાય વડે અપરિશ્રાન્ત=શરીર વડે નહીં થાકેલા, એવા આ=જિનકલ્પિક ઋષિ, કમથી આવેલી બીજી વીથીને વિષે ગયા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું તેમ પોતાના અર્થે થતા આરંભના નિવારણ માટે તે સ્ત્રીને જિનકલ્પી મહાત્માએ કહ્યું કે શ્રમણોની અનિયત વસતિ હોય છે; તોપણ તે વિષયમાં અનાભોગને કારણે બીજે દિવસે તે સ્ત્રીએ સુંદર ભોજન અને તળેલું બનાવ્યું. અને તે સુંદર ભોજનાદિની લાલસા વગરના તે જિનકલ્પિક ઋષિ તે સ્ત્રીના ઘરવાળી વીથીમાં ગયા નહીં, પરંતુ અન્ય વીથીમાં ગયા અર્થાત્ આગલા દિવસે ભોજન નહીં કરેલ હોવા છતાં ચિત્તમાં કોઈ પ્રકારની દીનતા વગર અને ભિક્ષાટનાદિ કરવા છતાં શરીરથી નહીં થાકેલા એવા તે જિનકલ્પિક ઋષિ બીજે દિવસે ભિક્ષા અર્થે ગાથા ૧૪૫૯માં બતાવેલા કમ મુજબ પ્રાપ્ત એવી બીજી વીથીમાં ગયા. ॥૧૪૬૬॥

અવતરણિકા :

તત્રેયં વ્યવસ્થા -

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં=જિનકલ્પિક અર્થે ભોજન બન્યું હોય તેવા ઘરમાં ફરી ભિક્ષાર્થે જવાના વિષયમાં, આ=હવે કહેવાશે એ, વ્યવસ્થા છે=મર્યાદા છે -

ભાવાર્થ :

કોઈ સ્ત્રીએ પોતાના નિમિત્તે ભોજન બનાવ્યું હોય ત્યારે જિનકલ્પિક ઋષિએ શું કરવું જોઈએ ? તેના વિષયમાં મર્યાદા બતાવે છે -

ગાથા :

પઠમદિવસમ્મિ કમ્મં તિણ્ણિ અ દિવસાણિ પૂઢઅં હોઢિ ।

પૂઢસુ તિસુ ણ કપ્પઢિ કપ્પઢિ તઢિણ ગણ કપ્પે ॥૧૪૬૭॥

અન્વયાર્થ :

પદમદિવસમ્મિ=પ્રથમ દિવસમાં કમ્મ=કર્મ થાય છે=જિનકલ્પિક નિમિત્તે બનાવેલ ભોજન આધાકર્મવાળું થાય છે, તિપ્પિણ અ દિવસાણિ પૂઙ્ગં હોઙ્ગ=અને ત્રણ દિવસો પૂતિક થાય છે=તે ભોજન પૂતિવાળું થાય છે. પૂઙ્ગસુ તિસુ=પૂતિવાળા ત્રણમાં=ત્રણ દિવસોમાં, ણ કમ્પઙ્ગ=કલ્પતું નથી=જ્યાં જિનકલ્પિક નિમિત્તે ભોજન બન્યું છે તે ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પતું નથી. તદ્દા કમ્પે ગણ=તૃતીય કલ્પ ગયે છે=પૂતિવાળો ત્રીજો દિવસ પસાર થયે છે, કમ્પઙ્ગ=કલ્પે છે=જિનકલ્પિકને તે ઘર કલ્પે છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિક નિમિત્તે બનાવેલ ભોજન પહેલે દિવસે આધાકર્મવાળું થાય છે અને પછીના ત્રણ દિવસો પૂતિવાળું થાય છે. પૂતિવાળા ત્રણ દિવસોમાં જિનકલ્પિકને તે ઘર કલ્પતું નથી, પૂતિવાળો ત્રીજો દિવસ પસાર થયે છે તે જિનકલ્પિકને તે ઘર કલ્પે છે.

ટીકા :

પ્રથમદિવસે કમ્મ તદુપસ્કૃતં, ત્રીન્ દિવસાન્ પૂતિર્ભવતિ તદ્ ગૃહમેવ, પૂતિષુ ત્રિષુ ન કલ્પતે તત્રાન્યદપિ કિચ્છિત્, કલ્પતે તૃતીયે ગતે કલ્પે=દિવસેઽપરસ્મિન્નહનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૬૭॥

ટીકાર્થ :

ઉપસ્કૃત એવું તે પ્રથમ દિવસમાં કર્મ થાય છે=જિનકલ્પિક નિમિત્તે બનાવાયેલું એવું તે ભોજન પહેલે દિવસે આધાકર્મદોષવાળું થાય છે, ત્રણ દિવસો તે ગૃહ જ પૂતિ થાય છે=જે ઘરમાં જિનકલ્પિક નિમિત્તે ભોજન બનાવેલું છે તે ઘર જ ત્રણ દિવસો સુધી પૂતિદોષવાળું થાય છે. પૂતિવાળા ત્રણ દિવસોમાં ત્યાં=પૂતિવાળા તે ઘરમાં, અન્ય પણ કાંઈ કલ્પતું નથી. ત્રીજો કલ્પ=દિવસ, ગયે છે તે અપર અહનિમાં=પછીના દિવસે, કલ્પે છે=તે ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

उग्गाहिमगे अज्जं णाआओ कल्ले तस्स दाहामो ।
दोण्णिण दिवसाणि कम्मं तइआई पूङ्गं होङ्ग ॥१४६८॥

અન્વયાર્થ :

उग्गाहिमगे=ઉદ્ગ્રાહિમક કરાવે છે તે અજ્જં ણાઆઓ=આજે આવ્યા નથી, કલ્લે=કાલે તસ્સ=તેમને=તે સાધુને, दाहामो=હું આપીશ, (એમ તે સ્ત્રી સંકલ્પ કરે તો) दोण्णिण दिवसाणि=બે દિવસો કમ્મ=કર્મ=સાધુ નિમિત્તે બનાવેલ ભોજન આધાકર્મવાળું, થાય છે. तइआई पूङ्गं होङ्ग=તૃતીયાદિમાં પૂતિક થાય છે=ત્રીજા વગેરે દિવસોમાં પૂતિવાળું થાય છે.

ગાથાર્થ :

ઉદ્ગ્રાહિમક કરાવે છે તે સ્ત્રી “આજે સાધુ આવ્યા નથી, કાલે તે સાધુને હું આપીશ” એમ

સંકલ્પ કરે તો, સાધુ નિમિત્તે બનાવેલ ભોજન બે દિવસ આધાકર્મવાળું થાય છે. ત્રીજા વગેરે દિવસોમાં પૂતિવાળું થાય છે.

ટીકા :

ઉદ્ગ્રાહિમકે કૃતે સતિ 'અદ્ય નાયાતોઽસૌ ઋષિઃ કલ્લં તસ્ય દાસ્યામિ' इति दिवसे यदाऽभिसन्धत्ते, अत्र द्वौ दिवसौ कर्म, तद्भावाविच्छेदात्, तृतीयादिषु दिवसेषु पूति तद्भवतीति गाथार्थः ॥૧૪૬૮॥

ટીકાર્થ :

ઉદ્ગ્રાહિમક કરાવે છતે=સાધુ નિમિત્તે તળેલું બનાવ્યે છતે, “આ ઋષિ=જે ઋષિને મેં કાલે આવવાનું કહ્યું હતું એ ઋષિ, આજે આવેલા નથી, કાલે તેમને=તે ઋષિને, હું આપીશ,” એ પ્રકારે જો દિવસમાં અભિસંધાન કરે છે=તે સ્ત્રી સંકલ્પ કરે છે, અહીં=એ સંકલ્પમાં, બે દિવસ કર્મ થાય છે=સાધુ નિમિત્તે બનાવેલ ભોજન બે દિવસ સુધી આધાકર્મદોષવાળું થાય છે; કેમ કે તેના ભાવનો અવિચ્છેદ છે=સાધુ નિમિત્તે ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવવાના પરિણામનો તે સ્ત્રીમાં વિચ્છેદ થયો નથી. તૃતીયની આદિવાળા દિવસોમાં તે પૂતિ થાય છે=ત્રીજા દિવસથી આરંભીને ત્રણ દિવસ સુધી તે ઘર પૂતિદોષવાળું થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

तिहिं कप्येहिं न कप्यइ कप्यइ तं छड्सत्तमदिणम्मि ।

अकरणदिअहो पढमो सेसा जं एक्क दोणिण दिणा ॥૧૪૬૯॥

અન્યથાર્થ :

तिहिं कप्येहिं न कप्यइ=ત્રણ કલ્પોમાં કલ્પતું નથી=પૂતિવાળા ત્રણ દિવસોમાં તે સ્ત્રીનું ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પતું નથી. छड्सत्तमदिणम्मि=છટ્ટા-સાતમા દિનમાં તં कप्यइ=તે કલ્પે છે=તે સ્ત્રીનું ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પે છે; जं=જે કારણથી अकरणदिअहो पढमो=અકરણ દિવસ પ્રથમ છે, सेसा एक्क दोणिण दिणा=શેષ એવા એક-બે દિન (આધાકર્મગત છે.)

ગાથાર્થ :

પૂતિવાળા ત્રણ દિવસોમાં તે સ્ત્રીનું ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પતું નથી. છટ્ટા કે સાતમા દિનમાં તે સ્ત્રીનું ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પે છે; જે કારણથી અકરણ દિવસ પ્રથમ છે, શેષ એવા એક કે બે દિન આધાકર્મગત છે.

ટીકા :

तत्र त्रिषु कल्पेषु=दिवसेषु न कल्पते, कल्पते तद् गृहं षष्ठसप्तमे दिवसेऽग्रहणदिवसतः, एतदेवाह-अकरणदिवसः प्रथमोऽटनगतः, शेषौ यदेकः द्वौ वा दिवसावाधाकर्मगताविति गाथार्थः ॥૧૪૬૯॥

ટીકાર્થ :

ત્યાં=પૂતિવાળા તે ઘરમાં, ત્રણ કલ્પોમાં=દિવસોમાં, કલ્પતું નથી=જિનકલ્પિકને કંઈ પણ ગ્રહણ કરવું કલ્પતું નથી. અગ્રહણના દિવસથી છઠ્ઠા-સાતમા દિવસમાં તે ઘર કલ્પે છે. આને જ કહે છે=અગ્રહણ દિવસથી છઠ્ઠા કે સાતમા દિવસે તે ઘર કંઈ રીતે કલ્પે છે ? એને જ કહે છે — જે કારણથી અટનગત=ભિક્ષાટનવિષયક, પ્રથમ અકરણ દિવસ છે, શેષ એવા એક અથવા બે દિવસ આધાકર્મગત છે=તે સ્ત્રીનું ઘર આધાકર્મવાળું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શ્રદ્ધાવાળી તે સ્ત્રીએ અનાભોગથી જિનકલ્પિક નિમિત્તે જે દિવસે ભોજન બનાવ્યું, તે દિવસે તેનું ઘર આધાકર્મદોષવાળું થાય છે, પછીના ત્રણ દિવસ સુધી તેનું ઘર પૂતિદોષવાળું થાય છે. વળી આધાકર્મવાળા એક દિવસમાં અને પૂતિવાળા ત્રણેય દિવસોમાં તેના ઘરેથી બીજું પણ કંઈ ગ્રહણ કરવું જિનકલ્પિકને કલ્પતું નથી, પૂતિવાળા ત્રણેય દિવસો પૂરાં થાય ત્યારપછી તેનું ઘર જિનકલ્પિકને કલ્પે છે.

વળી તે સ્ત્રી તળેલું બનાવ્યા પછી વિચારે કે “આ ઋષિ આજે આવ્યા નથી, તેથી કાલે હું આ તળેલું તેમને આપીશ,” તો તે સ્ત્રીનું ઘર બીજે દિવસે પણ આધાકર્મવાળું બને છે; કેમ કે તળેલું વહોરાવવા વિષયક પરિણામ તે સ્ત્રીમાં બીજે દિવસે પણ વર્તે છે. તેથી તે સ્ત્રીનું ઘર બે દિવસ આધાકર્મદોષવાળું અને પછીના ત્રણ દિવસો પૂતિદોષવાળું બને છે.

આનાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે — તે જિનકલ્પિક તે સ્ત્રીના ઘરે જે દિવસે વહોરવા ગયેલ અને તેના ઘરેથી કંઈ વહોરેલ ન હતું, તે દિવસથી છઠ્ઠા કે સાતમા દિવસે જિનકલ્પિકને તેના ઘરનું કંઈ પણ વહોરવું કલ્પે છે, તે પહેલાં નહીં.

આશય એ છે કે જે દિવસે જિનકલ્પિક તે સ્ત્રીના ઘરે વહોરવા ગયેલ, તે દિવસે તે સ્ત્રીએ કંઈ આરંભ કરેલ ન હતો, પરંતુ જિનકલ્પિકને કલ્પે તેવું કંઈપણ ન હોવાથી તે દિવસે જિનકલ્પિકે તેના ઘરેથી કંઈ ગ્રહણ કરેલ ન હતું, તે ભિક્ષાટનવિષયક અકરણનો પહેલો દિવસ થયો; પછી બીજે દિવસે તે સ્ત્રીએ જિનકલ્પિક નિમિત્તે ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવ્યું તે આધાકર્મવિષયક બીજો દિવસ થયો, પછી ત્રણ દિવસો પૂતિવિષયક થયા. આમ, પાંચ દિવસ પૂરા થાય પછી છઠ્ઠા દિવસે ફરી તે સ્ત્રીના ઘરે જવું જિનકલ્પિકને કલ્પે છે.

વળી જો ઉદ્ગ્રાહિમક બનાવ્યું હોય તે દિવસે તે સ્ત્રી જિનકલ્પિક ન આવવાથી સંકલ્પ કરે કે “કાલે હું તે ઋષિને વહોરાવીશ” તો, ઋષિ માટે ભોજન બનાવ્યું તે દિવસ તો આધાકર્મવિષયક થાય, પરંતુ બીજો દિવસ પણ આધાકર્મવિષયક થાય. આમ, તે સ્ત્રીનું ઘર બે દિવસ આધાકર્મદોષવાળું બનવાથી અકરણ દિવસથી છ દિવસ પૂરા થાય, તે પછીના સાતમા દિવસે ફરી તે સ્ત્રીના ઘરે જવું જિનકલ્પિકને કલ્પે છે.

॥૧૪૬૭થી ૧૪૬૯॥

ગાથા :

અહ સત્તમમ્મિ દિઅહે પદ્મં વીર્હિં પુણો વિ હિંડંતં ।
દઢૂણ સા ય સઢ્ઢી તં મુણિવસમ્મં ભણિજ્જાહિ ॥૧૪૭૦॥

અન્વયાર્થ :

અહ=હવે સત્તમમ્મિ દિઅહે=સાતમા દિવસમાં પુણો વિ=ફરી પણ પદ્મં વીર્હિં=પ્રથમ વીથીને વિષે હિંડંતં=અટન કરતા એવા તં મુણિવસમ્મં દઢૂણ=તે મુનિવૃષભને જોઈને સા સઢ્ઢી=તે શ્રાદ્ધી ભણિજ્જાહિ=કહે.

★ 'ય' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

હવે સાતમા દિવસે ફરી પણ પ્રથમ વીથીમાં ફરતા એવા તે મુનિવૃષભને જોઈને તે શ્રાદ્ધી કહે.

ટીકા :

અથ સપ્તમે દિવસે અટનગતાદારમ્ય પ્રથમાં વીથીં પુનરપિ હિંડન્તમ્=અટન્તં દૃષ્ટ્વા સા શ્રાદ્ધાગારી (?તં)મુનિવૃષમ્ પ્રસ્તુતં મ્મણેદ્=બ્રૂયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૦॥

નોંધ :

મૂળગાથા પ્રમાણે ટીકામાં મુનિવૃષમ્ પૂર્વે તં હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

હવે અટનગતથી આરંભીને=જે દિવસે તે સ્ત્રીના ઘરે ભિક્ષા અર્થે જિનકલ્પિક ગયેલા તે રૂપ ભિક્ષાટનવિષયક દિવસથી માંડીને, સાતમા દિવસમાં ફરી પણ પ્રથમ વીથીને વિષે અટન કરતા એવા તે પ્રસ્તુત એવા મુનિવૃષભને=પૂર્વે પોતાના ઘરે જે મુનિ ભિક્ષા અર્થે આવેલા તે મુનિઓમાં વૃષભ સમાન એવા જિનકલ્પિકને, જોઈને શ્રાદ્ધ એવી તે અગારી=શ્રદ્ધાવાળી તે સ્ત્રી, કહે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

કિં ણાગયસ્થ તદ્ઘા અસવ્વઓ મે કઓ તુહ નિમિત્તં ।
ઇહ પુઢ્ઠો સો મયવં બિઙ્ગાદેસે ઇમં મ્મણિ ॥૧૪૭૧॥

અન્વયાર્થ :

તદ્ઘા=ત્યારે કિં ણાગયસ્થ ?=કેમ આવ્યા નહીં ? તુહ નિમિત્તં=તમારા નિમિત્તે મે=મારા વડે અસવ્વઓ કઓ=અસદ્વ્યય કરાયો. ઇહ પુઢ્ઠો સો મયવં=એ પ્રમાણે પૂછાયેલા તે ભગવાન બિઙ્ગાદેસે=દ્વિતીય આદેશમાં ઇમં=આને=આગળની ગાથામાં કહેવાશે એને, મ્મણિ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

ત્યારે કેમ તમે આવ્યા નહીં ? તમારા નિમિત્તે મારા વડે અસદ્વ્યય કરાયો. આ પ્રમાણે પૂછાયેલા તે ભગવાન દ્વિતીય આદેશમાં આગળની ગાથામાં કહેવાશે એને કહે છે.

ટીકા :

કિં નાગતાઃ સ્થ યૂયં તદા ?, અસદ્વ્યયો મયા કૃતસ્ત્વન્નિમિત્તં, તદગ્રહણાદસદ્વ્યયત્વં, ઇતિ પૃષ્ઠઃ
સ ભગવાન્=જિનકલ્પિકઃ દ્વિતીયાદેશે પૂર્વાદેશાપેક્ષયા इदं भणति वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥૧૪૭૧॥

ટીકાર્થ :

ત્યારે તમે કેમ આવ્યા નહીં ? તમારા નિમિત્તે મારા વડે અસદ્વ્યય કરાવ્યો.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ સ્ત્રી કઈ અપેક્ષાએ અસદ્વ્યય થયો એમ કહે છે ? તે બતાવે છે -

તેના અગ્રહણથી અસદ્વ્યયપણું છે=જિનકલ્પિકના અગ્રહણથી અસદ્વ્યયપણું છે, અર્થાત્ જિનકલ્પિક નિમિત્તે બનાવેલ ભક્તાદિ જિનકલ્પિકે નહીં અગ્રહ કરેલ હોવાથી તે ભક્તાદિનો અસદ્વ્યય થયો એમ તે સ્ત્રી કહે છે.

આ પ્રમાણે પૂછાયેલા તે ભગવાન=જિનકલ્પિક, પૂર્વ આદેશની અપેક્ષાથી દ્વિતીય આદેશમાં=ગાથા ૧૪૬૫માં બતાવેલ કથનની અપેક્ષાએ બીજા કથનમાં, વક્ષ્યમાણ એવા આને=આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ કથનને, કહે છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

अणिआओ वसहीओ इच्चाइ जमेव वणिणअं पुंवि ।

आणाए कम्माइं परिहरमाणो विसुद्धमणो ॥૧૪૭૨॥

અન્યથાર્થ :

અણિઆઓ વસહીઓ=અનિયત વસતિ હોય છે, ઇચ્છાઈ જમેવ પુંવિ વણિણઅં=ઈત્યાદિ જે જ પૂર્વે વર્ણવાયું, (એને) આણાએ કમ્માઈં પરિહરમાણો=આજ્ઞાથી કર્માદિને પરિહરતા, વિસુદ્ધમણો=વિશુદ્ધ મનવાળા (જિનકલ્પિક કહે છે.)

ગાથાર્થ :

“અનિયત વસતિ હોય છે” ઇત્યાદિ જે જ પૂર્વે વર્ણવાયું, એને આજ્ઞાથી આધાકર્માદિને પરિહરતા, વિશુદ્ધ મનવાળા જિનકલ્પિક કહે છે.

ટીકા :

‘અનિયતા વસતય’ ઇત્યાદિ યદેવ વર્ણિતં પૂર્વ ગાથાસૂત્રમિતિ, આજ્ઞયા કમ્પાદિ પરિહરન્ વિશુદ્ધમનાઃ સન્ ભણતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૨॥

ટીકાર્થ :

“અનિયત વસતિ હોય છે” ઇત્યાદિ જે જ ગાથાસૂત્ર પૂર્વે=ગાથા ૧૪૬૫માં, વર્ણવાયું, એને આજ્ઞાથી કર્માદિને પરિહરતા=ભગવાનની આજ્ઞા હોવાથી આધાકર્માદિ દોષોનો પરિહાર કરતા, વિશુદ્ધ મનવાળા છતા જિનકલ્પિક કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું કે કોઈ શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રી જિનકલ્પિક માટે ભક્ત-ઉદ્ગ્રાહિક કરે તો તે જિનકલ્પિક, પોતે જે દિવસે તે સ્ત્રીના ઘરે વહોરવા ગયેલ અને વહોર્યા વગર પાછા ફરેલ, તે દિવસથી માંડીને છઠ્ઠા કે સાતમા દિવસે તે સ્ત્રીના ઘરે જવું તેઓને કલ્પે છે; આમ છતાં ગાથા ૧૪૫૮માં બતાવેલ છ વીથીઓના ક્રમ પ્રમાણે જે વીથીમાં તે સ્ત્રીનું ઘર છે તે વીથીમાં સાતમા દિવસ પૂર્વે તેઓ ભિક્ષા અર્થે જતા નથી. તેથી છઠ્ઠા દિવસે તે સ્ત્રીના ઘરે જવું કલ્પે તેવું હોય તોપણ, તેઓ સાતમા દિવસે જ તે સ્ત્રીના ઘરવાળી વીથીમાં જાય છે.

આ રીતે સાતમા દિવસે ફરી પ્રથમ વીથીમાં તે જિનકલ્પિક મહાત્માને ભિક્ષાટન કરતા જોઈને તે શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રી તેમને કહે છે કે “તે દિવસે મેં કહેલ હોવા છતાં બીજા દિવસે કેમ તમે મારા ઘરે પધાર્યા નહીં? તમારા નિમિત્તે મેં અસદ્વ્યય કર્યો, અર્થાત્ તમારા માટે કરેલા ભક્તાદિનો મને કાંઈ લાભ મળ્યો નહીં, તેથી મારું ભક્તાદિ બનાવવાનું કૃત્ય નિષ્ફળ ગયું.” આ પ્રમાણે તે સ્ત્રી જિનકલ્પિક મહાત્માને કહે છે ત્યારે, તેઓ પૂર્વમાં કહેલું તે રીતે ફરી કહે છે કે “શ્રમણોની અનિયત વસતિ હોય છે.”

વળી આ પ્રમાણે તેઓ સર્વ ભાવો પ્રત્યે મધ્યસ્થ રહીને, ભગવાનની આજ્ઞાથી આધાકર્માદિરૂપ આરંભનો પરિહાર કરીને અને વિશુદ્ધ મનવાળા થઈને કહે છે, પરંતુ પોતાને ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય અથવા લોકો પોતાના પ્રત્યે આદરભાવવાળા થાય તેવા આશયથી કહેતા નથી. ॥૧૪૭૦થી ૧૪૭૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૪૬૧માં બતાવેલ પાંચ વક્તવ્યોમાંથી હવે ચોદક અને નિર્વચનરૂપ ચોથા વક્તવ્યનું વર્ણન કરે છે —

ગાથા :

ચોર્ણ પઢમદિણે જહ્ કોહ્ કરિજ્જ તસ્સ કમ્માઈ ।

તત્થ ઠિઅં ણાઠ્ઠણં અજંપિઅં ચેવ તત્થ કહં ॥૧૪૭૩॥

અન્યથાર્થ :

ચોર્ણ=ચોદન કરે છે=શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે : જહ્=જો કોહ્=કોઈક તત્થ ઠિઅં=ત્યાં સ્થિતને=પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા જિનકલ્પિકને, ણાઠ્ઠણં=જાણીને પઢમદિણે=પ્રથમ દિનમાં તસ્સ=તેમના=જિનકલ્પિકના, (નિમિત્તક) કમ્માઈ કરિજ્જ=કર્માદિને કરે, અજંપિઅં ચેવ=નહીં કહીને જ (વહોરાવે.) તત્થ=ત્યાં કહં=કઈ રીતે (જિનકલ્પિક તે આધાકર્માદિને જાણે ?)

ગાથાર્થ :

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે : જો કોઈક ગૃહસ્થ પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા જિનકલ્પિકને જાણીને પ્રથમ દિવસે જિનકલ્પિકના નિમિત્તે આધાકર્માદિને કરે અને જિનકલ્પિકને કહ્યા વગર જ વહોરાવે. ત્યાં કઈ રીતે જિનકલ્પિક તે આધાકર્માદિને જાણે ?

ટીકા :

ચોદયતિ શિષ્ય:-પ્રથમદિવસે અટનગત એવ યદિ કશ્ચિત્કુર્યાત્ કિઞ્ચિત્ (?તસ્ય)કર્મ્માદિ અકલ્પ્યં તત્ર સ્થિતં જ્ઞાત્વા ક્ષેત્રે, અસંજ્ઞલ્યૈવ કિઞ્ચિત્, તત્ર કથમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૩॥

નોંધ :

મૂળગાથા પ્રમાણે ટીકામાં કર્મ્માદિ પૂર્વે તસ્ય હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

શિષ્ય ચોદન કરે છે=પ્રશ્ન કરે છે : જો કોઈક તે ક્ષેત્રમાં સ્થિતને જાણીને=જો ભક્તિવાળો કોઈક ગૃહસ્થ તે ક્ષેત્રમાં રહેલા જિનકલ્પીને જાણીને, અટનગત જ પ્રથમ દિવસમાં=જિનકલ્પિક જે દિવસે તે વીથીમાં ભિક્ષા અર્થે અટન કરવાના છે તે રૂપ ભિક્ષાટનવિષયક જ પ્રથમ દિવસમાં, અકલ્પ્ય એવા કંઈક કર્મ્માદિને કરે=જિનકલ્પીને કલ્પે નહીં તેવા કોઈક આધાકર્મ્માદિ દોષોવાળા કૃત્યને કરે, કંઈ નહીં કહીને જ=જિનકલ્પિકને કંઈ કહ્યા વગર જ, તે આધાકર્મ્માદિવાળા ભક્ત્તાદિ વહોરાવે, ત્યાં કંઈ રીતે ?=તેવા સ્થાનમાં કંઈ રીતે જિનકલ્પિક તે આધાકર્મ્માદિને જાણે ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

ચોઅગ ! એવં પિ ઇહં જડં ડ કરિજ્જાહિ કોઈ કર્મ્માઈ .

ળ હિ સો તં ણ વિઆણડં સુઆઈસયજોગઓ ભયવં ॥૧૪૭૪॥

અન્યવાર્થ :

ચોઅગ !=હે ચોદક !=પ્રશ્ન કરનાર શિષ્ય !, જડં=જો એવં પિ ઇહં=આ રીતે પણ અહીં=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે પણ પ્રથમ દિવસમાં, કોઈ=કોઈક કર્મ્માઈ=કર્મ્માદિને=જિનકલ્પિક નિમિત્તે આધાકર્મ્માદિ કૃત્યને, કરિજ્જાહિ=કરે, તં=તેને સુઆઈસયજોગઓ=શ્રુતના અતિશયના યોગથી સો ભયવં=આ=જિનકલ્પિક, ભગવાન ણ વિઆણડં ણ હિ=નથી જાણતા (એમ) નહીં જ.

★ 'ડ' પાઠપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

હે પ્રશ્ન કરનાર શિષ્ય ! જો પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે પણ પ્રથમ દિવસે કોઈક ગૃહસ્થ જિનકલ્પિક નિમિત્તે આધાકર્મ્માદિ કૃત્યને કરે, તેને શ્રુતના અતિશયના યોગથી જિનકલ્પિક ભગવાન નથી જાણતા એમ નહીં જ અર્થાત્ જાણે જ છે.

ટીકા :

ચોદક ! એવમપ્યત્ર યદિ કુર્યાત્ કશ્ચિત્ કર્મ્માદિ પ્રચ્છન્નમેવ, ન હ્યસૌ તત્ર વિજાનાતિ, વિજાનાત્યેવ શ્રુતાતિશયયોગતઃ કારણાત્ તદ્ભગવાનિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૪॥

ટીકાર્થ :

હે ચોદક ! જો આ રીતે પણ અહીં=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે પણ પ્રથમ દિવસમાં, કોઈક પ્રચ્છન્ન જ કર્માદિને કરે, તેને આ=જિનકલ્પિક, નથી જાણતા એમ નહીં જ, શ્રુતના અતિશયના યોગરૂપ કારણથી તેને=પ્રચ્છન્ન કરાયેલા આધાકર્માદિ કૃત્યને, ભગવાન જાણે જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું તે પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાળી કોઈક સ્ત્રી જિનકલ્પિકને કહે કે “કાલે હું સુંદર ભોજન તમને આપીશ” તો જિનકલ્પિક નક્કી કરી લે કે આ ઘર અકલ્પ્ય છે; પરંતુ કોઈક ગૃહસ્થ પોતાના નગરમાં જિનકલ્પિક મહાત્મા આવેલા જાણીને તેમના નિમિત્તે પ્રથમ દિવસે જ અકલ્પ્ય એવા ભક્તાદિ બનાવે અને વહોરાવતી વખતે તે મહાત્માને કંઈ કહે નહીં, તો જિનકલ્પિક કંઈ રીતે જાણી શકે કે આ ભક્તાદિ અકલ્પ્ય છે ? અર્થાત્ નહીં જાણવાને કારણે જિનકલ્પિક અકલ્પ્ય એવી તે ભિક્ષા ગ્રહણ કરી લે તેવો સંભવ છે. આ પ્રકારનો પ્રશ્નકારનો આશય છે.

તેને ગ્રંથકારશ્રી ઉત્તર આપતાં કહે છે કે જો આ રીતે પણ પ્રથમ દિવસે કોઈક શ્રદ્ધાવાળો ગૃહસ્થ જિનકલ્પી નિમિત્તે પ્રચ્છન્ન રીતે જ આધાકર્માદિ કૃત્ય કરે તોપણ, જિનકલ્પી મહાત્મા શ્રુતના અતિશયવાળા હોવાથી, આ પિંડ અશુદ્ધ છે એમ નથી જાણતા એવું નહીં, અર્થાત્ તેઓ અવશ્ય અશુદ્ધ પિંડને જાણે જ છે. આથી તેઓને સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની જેમ ગૃહસ્થના વચનથી અશુદ્ધ પિંડના નિર્ણયની અપેક્ષા નથી. ॥૧૪૭૩/૧૪૭૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે શ્રુતાતિશયના યોગથી પ્રચ્છન્ન રીતે પણ કરાયેલા આધાકર્માદિ કૃત્યને જિનકલ્પી જાણે જ છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે જો શ્રુતાતિશયના યોગથી જિનકલ્પી દોષિત ભિક્ષાનો નિર્ણય કરી શકતા હોય, તો તેઓ આરંભના વર્જન માટે છ વીથીઓની કલ્પના કેમ કરે છે ? તેના સમાધાન માટે કહે છે —

ગાથા :

एसो उण से कण्णो जं सत्तमगमि चेव दिवसमि ।

एगत्थ अडइ एवं आरंभविवज्जणणिमित्तं ॥૧૪૭૫॥

અન્યવાર્થ :

સે ઉણ=વળી તેમનો=જિનકલ્પીનો, एसो कण्णो=આ કલ્પ છે; जं=જે એવં આરંભવિવજ્જણણિમિત્તં=આ રીતે=ગાથા ૧૪૫૯માં બતાવ્યું એ રીતે, આરંભના વિવર્જનના નિમિત્તે एगत्थ=એકત્ર=એક વીથીમાં, सत्तमगमि चेव दिवसमि=સાતમા જ દિવસે अडइ=અટન કરે છે.

ગાથાર્થ :

વળી જિનકલ્પીનો આ કલ્પ છે; જે ગાથા ૧૪૫૯માં બતાવ્યું એ રીતે આરંભના વર્જન માટે એક વીથીમાં સાતમા ૪ દિવસે ભિક્ષાટન કરે છે.

ટીકા :

एष पुनः से=तस्य कल्पः, यत् सप्तम एव दिवसे एकत्र वीथ्यामटति एवम्=उक्तवदारम्भवि-
वर्जननिमित्तमिति गायार्थः ॥૧૪૭૫॥

ટીકાર્થ :

વળી તેમનો=જિનકલ્પિકનો, આ કલ્પ છે=આચાર છે; જે આ રીતે=ઉક્તની જેમ=ગાથા ૧૪૫૯માં કહેવાયું એમ જ્યાં પોતે માસકલ્પ કર્યો હોય તે ક્ષેત્રમાં ગૃહપંક્તિરૂપ છ વીથીઓની કલ્પના કરીને પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં અનિબદ્ધપણે ભિક્ષાટન કરે છે એ રીતે, આરંભના વિવર્જનના નિમિત્તે એક વીથીમાં સાતમા ૪ દિવસે અટન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

इअ अणिययवित्ति तं दहुं सद्वाण वी तदारंभे ।
अणियमओ ण पवित्ती होइ तहावारणाओ अ ॥૧૪૭૬॥

અન્યથાર્થ :

इअ=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, अणियमओ=અનિયમ હોવાથી તહાવારणाओ अ=અને તે પ્રકારે વારણ હોવાથી अणिययवित्ति तं=અનિયત વૃત્તિવાળા તેમને=જિનકલ્પિકને, दहुं=જોઈને सद्वाण वी=શ્રાદ્ધોની પણ=જિનકલ્પિક પ્રત્યે ભક્તિવાળા ગૃહસ્થોની પણ, तदारंभे=તેના આરંભમાં=જિનકલ્પિક સંબંધી આરંભમાં, पवित्ती=પ્રવૃત્તિ ण होइ=થતી નથી.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે અનિયમ હોવાથી અને તે પ્રકારે વારણ હોવાથી અનિયત વૃત્તિવાળા જિનકલ્પિકને જોઈને જિનકલ્પિક પ્રત્યે ભક્તિવાળા ગૃહસ્થોની પણ જિનકલ્પિક સંબંધી આરંભમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી.

ટીકા :

एवमनियतवृत्ति तं वीथिविहारेण दृष्ट्वा श्राद्धानामपि प्राणिनां तदारम्भेऽनियमात्कारणात् न प्रवृत्तिर्भवति, तथावारणाच्चानियतत्वादिभावेनेति गायार्थः ॥૧૪૭૬॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એમ આરંભના વર્જન માટે જિનકલ્પી સાતમા ૪ દિવસે એક વીથીમાં

ભિક્ષાટન કરે છે એ રીતે, વીથીઓમાં વિહાર દ્વારા અનિયત વૃત્તિવાળા તેમને=જિનકલ્પીને, જોઈને અનિયમરૂપ કારણથી શ્રાદ્ધ પણ પ્રાણીઓની=જિનકલ્પિક પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળા પણ ગૃહસ્થોની, તેના આરંભમાં=જિનકલ્પિક નિમિત્તક આરંભમાં, પ્રવૃત્તિ થતી નથી; અને અનિયતત્વાદિભાવરૂપે તે પ્રકારે વારણને કારણે=ગાથા ૧૪૬૫માં બતાવ્યું એમ ‘અનિયતા વસતયઃ’ ઇત્યાદિ પ્રકારે આધાકર્માદિ કૃત્યનું જિનકલ્પી નિવારણ કરતા હોવાને કારણે, શ્રાદ્ધની પણ જિનકલ્પિક નિમિત્તક આરંભમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક શ્રુતાતિશયવાળા હોવાથી કોઈક ગૃહસ્થે જિનકલ્પી નિમિત્તે પ્રચ્છન્ન રીતે આરંભ કર્યો હોય તોપણ તેઓ તે આરંભને જાણી શકે છે, તેથી તેઓને ક્યારેય દોષિત ભિક્ષાગ્રહણનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી; આમ છતાં તેઓ પોતે રહ્યા હોય તે ક્ષેત્રમાં છ વીથીઓની કલ્પના ન કરે તો, તેમને વારંવાર પોતાની વીથીમાં ભિક્ષાટન કરતા જોઈને તેમના પ્રત્યેની ભક્તિવાળા ગૃહસ્થો તેમના નિમિત્તે આરંભ કરે; વળી છ વીથીઓની કલ્પના કર્યા પછી પણ જો તેઓ છયે વીથીઓમાં ક્રમસર ભિક્ષાટન કરે તો, તેમના પ્રત્યેની ભક્તિવાળા ગૃહસ્થો તેમને ક્રમસર ભિક્ષાટન કરતા જોઈને નક્કી કરે કે આ મહાત્મા આજે આ વીથીમાં ગયા છે, માટે કાલે આપણી વીથીમાં પધારશે, જેથી તેઓ તે મહાત્મા નિમિત્તે આરંભ કરે.

આથી આવા આરંભનો પરિહાર કરવા માટે જિનકલ્પી મહાત્મા, પોતે રહ્યા હોય તે ક્ષેત્રમાં છ વિભાગની કલ્પના કરીને એકેક વિભાગમાં અનિયત ક્રમથી ભિક્ષાટન કરે છે, જેથી તેઓનું અનિયત ભિક્ષાટન જોઈને તેઓ પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળા પણ ગૃહસ્થો તેમના નિમિત્તે આરંભ કરતા નથી.

વળી પૂર્વમાં બતાવ્યું તેમ કોઈક સ્ત્રી ભક્તિવશ થઈને તેમના નિમિત્તે આરંભ કરવાનું કહે, તોપણ તેઓ ગાથા ૧૪૬૫માં બતાવ્યું તેમ તે આરંભનું નિવારણ કરવા માટે, “શ્રમણોની અનિયત વસતિ હોય છે” એ પ્રમાણે કહીને તે આરંભનું વારણ કરે છે. તેથી પણ આ મહાત્માનું ભિક્ષાર્થે આગમન અનિયત ભાવવાળું છે એમ જણાવવાથી શ્રદ્ધાવાળા પણ ગૃહસ્થો તેમના નિમિત્તે આરંભ કરતા નથી.

આથી જ જિનકલ્પિકોનો આચાર છે કે જે વીથીમાં ભિક્ષા અર્થે ગયા હોય, તે વીથીમાં સાતમા દિવસે જ ફરીથી ભિક્ષા અર્થે જાય છે, તે પૂર્વે નહીં. આથી ફલિત થાય કે જે ઘરમાં જિનકલ્પિક નિમિત્તે આરંભ થયો હોય તે ઘર એક કે બે દિવસ આધાકર્મવાળું બને છે, પછીના ત્રણ દિવસો પૂતિવાળું બને છે, તેથી તે ઘર જિનકલ્પિક માટે છ કે સાત દિવસ અકલ્પ્ય છે, પછી કલ્પ્ય છે; છતાં તે વીથીમાં પણ તેઓ સાત દિવસ પૂર્વે ભિક્ષાટન કરતા નથી, જેથી તે વીથીમાં રહેલા તે ઘરે પણ સાત દિવસ પહેલાં જવાનો પ્રસંગ તેઓને પ્રાપ્ત થતો નથી. ॥૧૪૭૫/૧૪૭૬॥

અવતરણિકા :

ગચ્છવાસિનામેવમકુર્વતામદોષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ પ્રમાણે નહીં કરતા એવા ગચ્છવાસીઓના અદોષને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૭૫માં કહ્યું કે જિનકલ્પિકો આરંભના વર્જન નિમિત્તે છ વીથીઓની કલ્પના કરીને સાતમા જ દિવસે એક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરે છે, એ પહેલાં નહીં. આ પ્રમાણે નહીં કરતા એવા ગચ્છમાં વસનારા સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓને સંયમની વિરાધનારૂપ દોષ થતો નથી, એને કહે છે —

ગાથા :

इअरे वाऽऽणाउ च्चिअ गुरुमाइनिमित्तओ पइदिणं पि ।
दोसं अपिच्छमाणा अडंति मज्झत्थभावेण ॥૧૪૭૭॥

અન્યાર્થ :

इअरे वि=ઈતર પણ=ગચ્છવાસી સાધુઓ પણ, આણાउ च्चिअ=આજ્ઞા હોવાથી જ ગુરુમાઈનિમિત્તઓ=ગુરુ આદિના નિમિત્તથી દોસં અપિચ્છમાણા=દોષને નહીં જોતા એવા મજ્ઝત્થભાવેણ=મધ્યસ્થભાવથી પइदिणं पि=પ્રતિદિન પણ અडंति=અટન કરે છે=એક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરે છે.

ગાથાર્થ :

ગચ્છવાસી સાધુઓ પણ ભગવાનની આજ્ઞા હોવાથી જ ગુરુ આદિના નિમિત્તથી દોષને નહીં જોતા એવા મધ્યસ્થભાવથી પ્રતિદિન પણ એક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરે છે.

ટીકા :

इअरेऽपि=ગચ્છવાસિન આજ્ઞાત एव निमित्तत्वाद् गुर्वादिनिमित्ततश्च हेतोः प्रतिदिवसमपि दोषमपश्यन्तः सन्तोऽनेषणारूपमटन्ति मध्यस्थभावेन=સમતયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૭॥

ટીકાર્થ :

ઈતર પણ=ગચ્છવાસીઓ પણ=જિનકલ્પિકોથી અન્ય એવા ગચ્છમાં વસનારા સાધુઓ પણ, નિમિત્તપણું હોવાથી=સમભાવવૃદ્ધિનું નિમિત્તપણું હોવાથી, આજ્ઞાથી જ=ભગવાનની આજ્ઞાથી જ, અને ગુરુ આદિના નિમિત્તરૂપ હેતુથી અનેષણારૂપ દોષને નહીં જોતા છતાં મધ્યસ્થભાવથી=સમપણાથી, પ્રતિદિવસ પણ અટન કરે છે=દરરોજ પણ એક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગચ્છવાસી સાધુઓ જિનકલ્પિક જેવી શક્તિવાળા નથી અને સમભાવની વૃદ્ધિ ન થાય તે રીતે બાહ્ય આચારોનું પાલન કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા નથી. આથી સ્વાધ્યાયાદિ ઉચિત કૃત્યો દ્વારા સમભાવની વૃદ્ધિનો વ્યાઘાત ન થાય તે નિમિત્તથી ગચ્છવાસી સાધુઓને ભગવાનની આજ્ઞા છે કે ભિક્ષાના સર્વ દોષોનો પરિહાર થઈ શકતો હોય તો પ્રતિદિન પણ એક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરવું.

વળી ગચ્છવાસી સાધુઓ ગુરુ આદિ નિમિત્તે પણ ભિક્ષાટન કરે છે. તેથી જો એક વીથીમાં પ્રતિદિન નિર્દોષ ભિક્ષા પ્રાપ્ત થતી હોવા છતાં પ્રતિદિન તે જ વીથીમાં ન જતાં અન્ય અન્ય વીથીમાં ભિક્ષા અર્થે

જાય અને ત્યાં ગુરુ આદિને ઉચિત ભિક્ષા પ્રાપ્ત ન થાય તો, ઉચિત ભિક્ષાના અભાવને કારણે શિષ્યોને ગુરુ યોગ્ય અનુશાસન આપી શકે નહીં, અને ગ્લાન સાધુઓ ઉચિત ભિક્ષાના અભાવને કારણે સંયમમાં ઉત્થિત રહી શકે નહીં. આથી ગુરુ આદિને ઉચિત ભિક્ષા પ્રાપ્ત થાય તે માટે, ગચ્છવાસી સાધુઓ એક વીથીમાં પ્રતિદિન જવા છતાં અનેષણારૂપ દોષ પ્રાપ્ત ન થતો હોય, તો પ્રતિદિન પણ એક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરે છે.

વળી આ ભિક્ષાટન સમભાવના પરિણામપૂર્વક કરે છે. આશય એ છે કે ગચ્છવાસી સાધુઓ એક વીથીમાં પ્રતિદિન ભિક્ષાટન સારી ભિક્ષાની પ્રાપ્તિના અર્થપણાથી કરતા નથી, પરંતુ “નિર્દોષ ભિક્ષા પ્રાપ્ત થશે તો તેના દ્વારા સંયમમાં સુદૃઢ વ્યાપાર થવાથી સંયમવૃદ્ધિ થશે અને નિર્દોષ ભિક્ષા પ્રાપ્ત નહીં થાય તો તપોવૃદ્ધિ થશે” આમ વિચારીને ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ અને અપ્રાપ્તિ પ્રત્યે સમભાવ રાખીને નિર્દોષ ભિક્ષાપ્રાપ્તિની સંભાવના જણાય, તો પ્રતિદિન એક વીથીમાં પણ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. આમ, જિનાજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનારા હોવાથી ગચ્છવાસી સાધુઓ જિનકલ્પિકોની જેમ છ વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરતા નથી, તોપણ તેઓને કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. ॥૧૪૭૭॥

અવતરણિકા :

પ્રાસન્નિકમેતત્, પ્રસ્તુતમેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ=ગાથા ૧૪૭૫થી ૧૪૭૭માં કહ્યું એ, પ્રાસંગિક છે, પ્રસ્તુતને જ કહે છે=ગાથા ૧૪૬૧માં બતાવેલ પાંચ વક્તવ્યોમાંથી છેલ્લા વક્તવ્યરૂપ પ્રસ્તુતને જ કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૬૦ની અવતરણિકામાં કહેલ કે માસકલ્પદ્વારમાં પ્રાસંગિકને કહે છે. તે પ્રાસંગિક કથનનાં પાંચ વક્તવ્યો ગાથા ૧૪૬૧માં બતાવ્યાં, તેમાંથી ચોદક અને નિર્વચનરૂપ ચોથા વક્તવ્યનું ગાથા ૧૪૭૩-૧૪૭૪માં વર્ણન કરતાં કહ્યું કે શ્રુતાતિશયના યોગથી જિનકલ્પી ભગવાન પ્રચ્છન્ન પણ આધાકર્માદિ કૃત્યને જાણે જ છે. ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે તો પછી જિનકલ્પી છ વીથીઓની કલ્પના કેમ કરે છે ? તેનું સમાધાન ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૧૪૭૫-૧૪૭૬માં કર્યું. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે તો પછી ગચ્છવાસી સાધુઓએ પણ છ વીથીઓની કલ્પના કરીને સાતમા દિવસે જ એક વીથીમાં જવું જોઈએ ? તેનું સમાધાન ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૧૪૭૭માં કર્યું કે ગચ્છવાસી સાધુઓને એક વીથીમાં પ્રતિદિન પણ જવામાં કોઈ દોષ નથી. આ સર્વ કથન ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસંગથી કર્યું.

હવે ગાથા ૧૪૬૧માં બતાવેલ પાંચમા વક્તવ્ય સ્વરૂપ એક વસતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા જનો હોય છે ? એ રૂપ પ્રસ્તુતનું જ ગ્રંથકારશ્રી વર્ણન કરે છે —

ગાથા :

एवं तु ते अडंता वसही एक्काए कइ वसिज्जाहि ।
वीहीए अ अडंता एगाए कइ अडिज्जाहि ॥૧૪૭૮॥

અન્યથા :

એવં તુ=વળી આ રીતે=ગાથા ૧૪૫૯માં કહ્યા મુજબ એક ક્ષેત્રમાં છ વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરે એ રીતે, અહંતા તે=અટન કરતા એવા તેઓ=જિનકલ્પિકો, એકાએ વસહી=એક વસતિમાં કહી વસિજ્જાહિ=કેટલા વસે ? અહંતા અ=અને અટન કરતા એવા (જિનકલ્પિકો) એકાએ વીહીએ=એક વીથીમાં કહી અહિજ્જાહિ=કેટલા અટન કરે ?

ગાથાર્થ :

વળી ગાથા ૧૪૫૯માં કહ્યા મુજબ એક ક્ષેત્રમાં છ વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરે, એ રીતે અટન કરતા એવા જિનકલ્પિકો એક વસતિમાં કેટલા વસે ? અને અટન કરતા એવા જિનકલ્પિકો એક વીથીમાં કેટલા અટન કરે ?

ટીકા :

એવં તુ તે અટન્તો જિનકલ્પિકા વસતાવેકસ્યાં કતિ વસેયુઃ?, તથા વીથ્યાં વા અટન્તઃ સન્તઃ એકસ્યાં કત્યદેયુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૮॥

ટીકાર્થ :

વળી આ રીતે=ગાથા ૧૪૫૯માં કહ્યા મુજબ એક ક્ષેત્રમાં છ વીથીઓની કલ્પના કરીને પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં અપ્રતિબદ્ધપણે ભિક્ષાટન કરે એ રીતે, અટન કરતા તેઓ=જિનકલ્પિકો, એક વસતિમાં કેટલા વસે ? અને તે રીતે અટન કરતા છતાં જિનકલ્પિકો એક વીથીમાં કેટલા અટન કરે ? આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

એકાએ વસહીએ ઉક્કોસેણં વસંતિ સત્ત જણા ।
અવરોપ્પરસંભાસં વર્જિજતા કહ વિ જોણં ॥૧૪૭૯॥

અન્યથા :

એકાએ વસહીએ=એક વસતિમાં કહ વિ જોણં=કોઈપણ રીતે યોગ થવાથી ઉક્કોસેણં=ઉત્કૃષ્ટથી અવરોપ્પરસંભાસં=પરસ્પરના સંભાષણને વર્જિજતા=વર્જતા એવા સત્ત જણા=સાત જનો વસંતિ=વસે છે.

ગાથાર્થ :

એક વસતિમાં કોઈપણ રીતે યોગ થવાથી ઉત્કૃષ્ટથી પરસ્પરના સંભાષણને વર્જતા એવા સાત જનો વસે છે.

ટીકા :

એકસ્યાં વસતૌ બાહ્યાયામુત્કૃષ્ટતો વસન્તિ સત્ત જનાઃ, કથમિત્યાહ-પરસ્પરં સંભાષણં વર્જયન્તઃ સન્તઃ કથમપિ યોગેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૭૯॥

ટીકાર્થ :

બાહ્ય એવી એક વસતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી સાત જનો=જિનકલ્પિકો, વસે છે. કઈ રીતે વસે છે ? એથી કહે છે — કોઈપણ રીતે યોગ થવાથી, પરસ્પર સંભાષણને વર્જતા છતાં સાત જનો વસે છે, એમ અન્વય છે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

વીહીએ ઉ એક્કાએ એક્કો ચ્ચિઅ પઙ્ગિદિણં અડઙ્ગ એસો ।
અણ્ણે ભણંતિ ભયણં સા ય ણ યુક્તિક્કમા ણેઆ ॥૧૪૮૦॥

અન્યથાર્થ :

એક્કાએ ઉ વીહીએ=વળી એક વીથીમાં એક્કો ચ્ચિઅ=એક જ એસો=આ=જિનકલ્પિક, પઙ્ગિદિણં=પ્રતિદિન અડઙ્ગ=અટન કરે છે. અણ્ણે ભયણં ભણંતિ=અન્યો ભજનાને કહે છે. સા ય=અને તે=અન્યોએ કહેલી ભજના, યુક્તિક્કમા ણ ણેઆ=યુક્તિક્ષમ ન જાણવી.

ગાથાર્થ :

વળી એક વીથીમાં એક જ જિનકલ્પિક પ્રતિદિન અટન કરે છે. અન્યો ભજનાને કહે છે. અને અન્યોએ કહેલી ભજના યુક્તિક્ષમ ન જાણવી.

ટીકા :

વીથ્યાં ત્વેકસ્યામેક એવ પ્રતિદિનમટત્યેષ=જિનકલ્પિકઃ, અન્યે ભણન્તિ ભજનાં, સા ચ ન યુક્તિક્ષમા જ્ઞેયાઽત્ર વસ્તુનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮૦॥

ટીકાર્થ :

વળી એક વીથીમાં એક જ આ=જિનકલ્પિક, પ્રતિદિન અટન કરે છે. અન્યો ભજનાને કહે છે. અને તે=અન્યોએ કહેલી ભજના, આ વસ્તુમાં=એક વીથીમાં કેટલા જિનકલ્પિકો અટન કરે છે ? એ વસ્તુમાં, યુક્તિક્ષમ ન જાણવી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

કુતઃ ? इत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

કયા કારણથી ? અર્થાત્ અન્યોએ કહેલી ભજના કયા કારણથી યુક્તિક્ષમ નથી ? એથી કહે છે —

ગાથા :

एएसि सत्त वीही एत्तो च्चिअ पायसो जओ भणिआ ।
कह नाम अणोमाणं हविज्ज गुणकारयं णिअमा ॥१४८१॥

અન્યથા :

જઓ=જે કારણથી એતો ચ્ચિઅ=આથી જ=એક વીથીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન ન થાય એથી જ, એર્સિ=આમની=સાત જિનકલ્પિકોની, પ્રાયસો=પ્રાય: સત્ત વીહી=સાત વીથીઓ ભણિઆ=કહેવાઈ છે. (તે કારણથી અન્યોએ કહેલી ભજના યુક્તિક્ષમ નથી, એમ પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્થ સાથે સંબંધ છે.)

ઉત્થાન :

એક વીથીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન ન થાય, એથી સાત વીથીઓ કેમ કહેવાઈ છે ? તેમાં યુક્તિ બતાવે છે —

અન્યથા :

ણિઅમા=નિયમથી ગુણકારક અણોમાણં કહ નામ હવિજ્જ ?=ગુણકારક એવું અનવમાન કરી રીતે થાય ?=એક વસતિમાં રહેલા સાત જિનકલ્પિકોની સાત વીથીઓ કરવામાં ન આવે તો પ્રવચનનો ગુણકારી એવો અનાદરનો અભાવ કરી રીતે થાય ? (આથી જ સાત જિનકલ્પિકોની પ્રાય: સાત વીથીઓ કહેવાઈ છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્થ સાથે સંબંધ છે.)

★ 'નામ' વિતર્ક અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી એક વીથીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન ન થાય, એથી જ સાત જિનકલ્પિકોની પ્રાય: સાત વીથીઓ કહેવાઈ છે. તે કારણથી અન્યોએ કહેલી ભજના યુક્તિક્ષમ નથી, એમ પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્થ સાથે સંબંધ છે.

એક વીથીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન ન થાય, એથી સાત વીથીઓ કેમ કહેવાઈ છે ? તેમાં યુક્તિ આપે છે —

નિયમથી એક વસતિમાં રહેલા સાત જિનકલ્પિકોની સાત વીથીઓ કરવામાં ન આવે તો ગુણને કરનારો એવો પ્રવચનના અનાદરનો અભાવ કરી રીતે થાય ? આથી જ સાત જિનકલ્પિકોની પ્રાય: સાત વીથીઓ કહેવાઈ છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્થ સાથે સંબંધ છે.

ટીકા :

એતેષાં સસ વીથ્ય: અત એવ કારણાત્ મા ભૂદેકસ્યામુભયાટનમિતિ પ્રાયસો યતો ભણિતા: ક્વચિત્પ્રદેશાન્તરે, કથં નામાનવમાનં ભવેત્ ? અન્યોડન્યસંઘઙ્ઘાભાવેન ગુણકારકં નિયમાત્ પ્રવચનસ્યેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૪૮૧॥

ટીકાર્થ :

યતો જે કારણથી એકસ્યાં એક વીથીમાં ઉભયાટનં ઉભયનું અટન=સાતમાંથી બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન, મા ભૂત ન થાઓ, ઇતિ અત એવ કારણાત્ એ પ્રકારના આ જ કારણથી ક્વચિત્પ્રદેશાન્તરે કોઈક

પ્રદેશાંતરમાં=કોઈક અન્ય આગમમાં, એતેષાં આમની=એક વસતિમાં વસેલા સાત જિનકલ્પિકોની, પ્રાયસઃ પ્રાયઃ સપ્ત વીધ્યઃ મળિતાઃ સાત વીધીઓ કહેવાઈ છે. તે કારણથી અન્યોએ એક વીધીમાં જિનકલ્પિકના પ્રતિદિન અટનવિષયક કહેલી ભજના યુક્તિક્ષમ નથી, એમ પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધ સાથે અન્વય છે.

ઉત્થાન :

એક વીધીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન ન થાય, એથી કોઈક પ્રદેશાંતરમાં સાત જિનકલ્પિકોની સાત વીધીઓ કેમ કહેવાઈ છે ? તેમાં યુક્તિ બતાવે છે —

ટીકાર્થ :

અન્યોઽન્યસંઘટ્ટભાવેન અન્યોન્ય સંઘટ્ટન્મે અભાવ હોવાથી=જિનકલ્પિકોને સ્થવિરકલ્પિકોની જેમ પરસ્પર સંઘાટક થઈને કરાતા ભિક્ષાટનનો અભાવ હોવાથી, નિયમાત્ પ્રવચનસ્ય ગુણકારકં અનવમાનં કથં નામ ભવેત્ ? નિયમથી પ્રવચનનું ગુણકારક એવું અનવમાન કઈ રીતે થાય ? અર્થાત્ એક વસતિમાં વસેલા સાત જિનકલ્પિકોની સાત વીધીઓ કરવામાં ન આવે તો એક વીધીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન થવાથી જિનશાસનનો ગુણને કરનારો એવો, અવમાન=અપમાન=અનાદર, ન અવમાન=અનવમાન=અનાદરનો અભાવ, કઈ રીતે થાય ?

આથી જ એક વસતિમાં વસેલા સાત જિનકલ્પિકોની કોઈક પ્રદેશાંતરમાં પ્રાયઃ સાત વીધીઓ કહેવાઈ છે, એમ પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધ સાથે અન્વય છે. **इति गायार्थः** એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૭૮માં બે પ્રશ્નો કર્યા કે એક વસતિમાં કેટલા જિનકલ્પિકો વસે છે ? અને એક વસતિમાં વસેલા જિનકલ્પિકો એક વીધીમાં કેટલા જણ ભિક્ષાટન કરે છે ? તેમાંથી પ્રથમ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ગાથા ૧૪૭૮માં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે બાહ્ય એવી એક વસતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી સાત જિનકલ્પિકો વસે છે.

અહીં ‘બાહ્ય’ શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ઉપવનાદિ કોઈ બાહ્ય સ્થાનમાં કોઈક રીતે જિનકલ્પિકોનો યોગ થયો હોય, તો તે ઉપવનાદિરૂપ બાહ્ય એવી એક વસતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી સાત જિનકલ્પિકો વસે છે, પરંતુ કોઈક ગૃહસ્થના ઘરાદિ સ્થાનમાં સાત જિનકલ્પિકો વસતા નથી, એ પ્રમાણે ટીકામાં રહેલ ‘બાહ્ય’ શબ્દનો અર્થ જણાય છે.

આ રીતે એક વસતિમાં વસેલા સાત જિનકલ્પિકો સાત પહોર કાયોત્સર્ગમાં રહે છે અને એક પહોર ભિક્ષાટનાદિ કરે ત્યારે પણ પરસ્પર કાંઈ સંભાષણ કરતા નથી.

વળી ગાથા ૧૪૭૮માં કરેલ બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ગાથા ૧૪૮૦માં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે એક વીધીમાં એક જિનકલ્પિક પ્રતિદિન ભિક્ષાટન કરે છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે એક વસતિમાં સાત જિનકલ્પિકો વસેલા હોય, ત્યારે એક વીધીમાં પ્રતિદિન એક જિનકલ્પિકનું ભિક્ષાટન કઈ રીતે સંભવે ? વસ્તુતઃ જિનકલ્પિકો સાત છે અને ભિક્ષાટન કરવાની વીધીઓ છ જ છે. એને સામે રાખીને કોઈ અન્ય આચાર્ય ભજનાને કહે છે, પરંતુ તેઓની તે ભજના યુક્તિયુક્ત નથી.

વળી તેઓની ભજના યુક્તિયુક્ત કેમ નથી ? તે દર્શાવવા અર્થે ગાથા ૧૪૮૧ના પૂર્વાર્ધમાં ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ આપે છે કે એક વીથીમાં એક દિવસે બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન ન થાય, એથી જ કોઈક અન્ય ગ્રંથમાં પ્રાયઃ કરીને એક વસતિમાં રહેલા સાત જિનકલ્પિકોની સાત વીથીઓ કહી છે.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે એક વસતિમાં સાતથી ન્યૂન જિનકલ્પિકો રહેલા હોય, ત્યારે તેઓ છ વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરે, પરંતુ જ્યારે એક વસતિમાં સાત જિનકલ્પિકો રહેલા હોય, ત્યારે તેઓ સાત વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરે છે. આથી નક્કી થાય કે એક વીથીમાં એક જ જિનકલ્પિક ભિક્ષાટન કરે છે, માટે અન્ય આચાર્યએ આ વિષયમાં કહેલ ભજના યુક્તિયુક્ત નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે એક વસતિમાં સાત જિનકલ્પિકો રહેલા હોય, ત્યારે એક વીથીમાં બે જિનકલ્પિકનું ભિક્ષાટન ન થાય તદર્થે, સાત વીથીઓની કલ્પના કરવા પાછળ શું પ્રયોજન છે ? તે દર્શાવવા અર્થે ગાથા ૧૪૮૧ના ઉત્તરાર્ધમાં ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ બતાવે છે —

જિનકલ્પિક સાધુઓ સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની જેમ પરસ્પર સંઘાટક થઈને ભિક્ષાટન કરતા નથી. તેથી જો એક વસતિમાં સાત જિનકલ્પિકો રહ્યા હોય ત્યારે સાત વીથીઓની કલ્પના કરવામાં ન આવે તો, ત્રીજી પોરિસીમાં સાતેય જિનકલ્પિકો ભિક્ષાટન કરે ત્યારે, છમાંથી કોઈક એક વીથીમાં બે જિનકલ્પિકોનું ભિક્ષાટન પ્રાપ્ત થાય, જેના કારણે ક્યારેક કોઈક ગૃહસ્થને તે મહાત્માઓ પ્રત્યે અનાદર થવાનો સંભવ રહે, તેથી પ્રવચનના ગુણકારક એવા અનાદરના પરિહાર માટે કોઈક અન્ય ગ્રંથમાં સાત જિનકલ્પિકો એક વસતિમાં રહ્યા હોય, ત્યારે તેઓને સાત વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરવાનું કહેલ છે.

આથી ફલિત થાય કે ગૃહસ્થોને સાધુ પ્રત્યે થતા ઈષદ્ પણ અનાદરનો પરિહાર કરવા માટે સાધુએ શક્ય ઉચિત યત્ન કરવો જોઈએ; કેમ કે સાધુ પ્રત્યેના ઈષદ્ પણ અનાદરથી ગૃહસ્થોને પાપબંધ થાય છે. આથી જિનકલ્પી સાધુઓ કોઈને પણ અનાદર થવાની સંભાવના હોય તેવી પ્રવૃત્તિનું પહેલેથી જ વારણ કરે છે. માટે જ તેઓ એક વસતિમાં સાત જણ રહ્યા હોય ત્યારે, સાત વીથીઓની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરે છે; જ્યારે ગચ્છવાસી સાધુઓ જિનકલ્પિકોની જેમ ભિક્ષાટન કરે તો ગચ્છ સીદાય અને સાધુઓના સ્વાધ્યાયનો ભંગ થાય. તેથી સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ કારણે એક વીથીમાં પણ પ્રતિદિન ભિક્ષાટન કરે છે; તોપણ, જ્યાં ગૃહસ્થોને સાધુ પ્રત્યે અનાદર થાય છે તેમ જણાતું હોય તો સ્થવિરકલ્પિકો તે સ્થાનનો પરિહાર કરે છે. ॥૧૪૭૮થી ૧૪૮૧॥

અવતરણિકા :

વીથીજ્ઞાનોપાયમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વીથીના જ્ઞાનના ઉપાયને કહે છે=ગાથા ૧૪૫૮માં કહેલ કે જિનકલ્પિક એક ક્ષેત્રમાં એક માસ વસે છે અને તે ક્ષેત્રમાં ગૃહોની શ્રેણિરૂપ છ વીથીઓની કલ્પના કરે છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે જિનકલ્પિકો છ વીથીઓની કલ્પના કઈ રીતે કરે છે ? તેથી હવે વીથીઓને જાણવાના ઉપાયને બતાવે છે —

ગાથા :

અહસઇણો અ જમેણ વીહિવિભાગં અઓ વિઆણંતિ ।
ઠાણાઇ઼હિં ધીરા સમયપસિદ્ધેહિં લિંગેહિં ॥૧૪૮૨॥

અન્યાર્થ :

જં અ=અને જે કારણથી એ અહસઇણો=આ=જિનકલ્પિકો, અતિશયી હોય છે, અઓ=આથી ઠાણાઇ઼હિં ધીરા=સ્થાનાદિ વડે ધીર એવા જિનકલ્પિકો સમયપસિદ્ધેહિં લિંગેહિં=સમયમાં પ્રસિદ્ધ એવાં લિંગો દ્વારા વીહિવિભાગં=વીથીઓના વિભાગને વિઆણંતિ=જાણે છે.

ગાથાર્થ :

અને જે કારણથી જિનકલ્પિકો અતિશયવાળા હોય છે, આથી સ્થાનાદિ વડે ધીર એવા જિનકલ્પિકો સમયમાં પ્રસિદ્ધ એવાં લિંગો દ્વારા વીથીઓના વિભાગને જાણે છે.

ટીકા :

અતિશયિનશ્ચ યદેતે શ્રુતતઃ, વીથીવિભાગમતો વિજાનન્ટ્યેવેતિ સ્થાનાદિભિઃ ધીરા વસતિગતૈઃ સમયપ્રસિદ્ધૈર્લિંગૈઃ શ્રુતાદેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮૨॥

ટીકાર્થ :

અને જે કારણથી આ=જિનકલ્પિકો, શ્રુતથી અતિશયવાળા હોય છે, આથી સ્થાનાદિ વડે ધીર=સ્થાન-મૌન-ધ્યાન વડે ધૈર્યવાળા એવા જિનકલ્પિકો, સમયમાં પ્રસિદ્ધ એવાં વસતિગત લિંગો દ્વારા=શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવાં વસતિવિષયક લક્ષણો દ્વારા, વીથીઓના વિભાગને શ્રુતથી જ જાણે જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક મહાત્માઓ શ્રુતથી અતિશયવાળા હોય છે. તેથી તેઓ જે ક્ષેત્રમાં માસકલ્પ કરે છે, તે ક્ષેત્રમાં ભિક્ષાટન કરવાની છ વીથીઓ જાણવા માટે ગૃહસ્થોને પૃચ્છા કરતા નથી, પરંતુ સ્થાનાદિ વડે ધીર એવા તેઓ વસતિના વિષયમાં શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવાં લિંગો દ્વારા શ્રુતથી જ છ વીથીઓના વિભાગને જાણે જ છે.

અહીં જિનકલ્પિકોને “સ્થાનાદિ વડે ધીર” એવું વિશેષણ આપ્યું, તેનાથી એ ફલિત થાય કે તેઓ મોહનું ઉન્મૂલન કરવા માટે સ્થાન વડે, મૌન વડે અને ધ્યાન વડે ધૈર્યપૂર્વક યત્ન કરનારા હોય છે. આથી જ તેઓ કોઈની સાથે સંભાષણ પણ કરતા નથી કે તે નગરની કોઈ માહિતી જાણવા પણ પ્રયત્ન કરતા નથી; ફક્ત આત્માને શ્રુતથી વાસિત કરવા તેઓ સર્વ ઉદ્યમથી યત્ન કરે છે, અને તે ક્ષેત્રમાં છ વીથીઓની કલ્પના કરવા માટે આવશ્યક એવો વીથીઓના વિભાગનો નિર્ણય પણ શ્રુતથી જ કરે છે. ॥૧૪૮૨॥

અવતરણિકા :

ઉપસંહરત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૨૪થી ૧૪૨૬માં જિનકલ્પિકની સામાયારી બતાવી અને ગાથા ૧૪૨૬માં અંતે કહ્યું કે જિનકલ્પિકોની વક્ષ્યમાણ એવી શ્રુતાદિક મર્યાદા છે. તેથી ગાથા ૧૪૨૭થી ૧૪૨૮માં શ્રુતાદિક મર્યાદાને કહેનારી ત્રણ દ્વારગાથાઓ બતાવી. ત્યારપછી ગાથા ૧૪૩૦થી ૧૪૫૮માં તે શ્રુતાદિ દ્વારોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યાં ગાથા ૧૪૫૮માં ‘માસકલ્પ’ નામના ચરમ દ્વારનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું કે જિનકલ્પિકો કર્માદિના વર્જન અર્થે છ વીથીઓની કલ્પના કરીને એકેક વીથીમાં ભિક્ષાટન કરે છે. તેથી ગ્રંથકારશ્રીને પ્રસંગથી સ્મરણ થયું કે ભિક્ષાટન કરતા જિનકલ્પિકને કર્માદિ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તે જણાવવું આવશ્યક છે. માટે ગાથા ૧૪૬૦માં ગ્રંથકારશ્રીએ જિનકલ્પિકને કર્માદિ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તેના વિષયમાં કંઈક પ્રાસંગિક કથન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને તે કથનવિષયક મુખ્ય પાંચ વક્તવ્યો ગાથા ૧૪૬૧માં બતાવ્યાં. અને તે પાંચેય વક્તવ્યોનું ગાથા ૧૪૬૨થી ૧૪૮૧ સુધી ક્રમસર વર્ણન કર્યું.

વળી ત્યાં કોઈને જિજ્ઞાસા થાય કે જિનકલ્પિકો વીથીઓના વિભાગને કઈ રીતે જાણે છે ? તેથી ગાથા ૧૪૮૨માં વીથીઓના જ્ઞાનનો ઉપાય બતાવ્યો.

આમ, ગાથા ૧૪૨૪થી ૧૪૮૨માં ગ્રંથકારશ્રીએ જે કથન કર્યું એ સર્વ કથનનો હવે ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

एसा सामायारी एएसि समासओ समक्खाया ।

एत्तो खित्तादीअं ठिइमेएसिं तु वक्खामि ॥૧૪૮૩॥

અન્યચાર્થ :

एएसि=આમની=જિનકલ્પિકોની, एसा सामायारी=આ સામાયારી=ગાથા ૧૪૨૪થી ૧૪૮૧માં બતાવી એ મર્યાદા, समासओ=સમાસથી=સંક્ષેપથી, समक्खाया=કહેવાઈ. एत्तो=આનાથી (પછી) एएसिं तु=આમની જ=જિનકલ્પિકોની જ, खित्तादीअं ठिइं=ક્ષેત્રાદિક સ્થિતિને વक्खामि=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકોની ગાથા ૧૪૨૪થી ૧૪૮૧માં બતાવી એ મર્યાદા સંક્ષેપથી કહેવાઈ. હવે પછી જિનકલ્પિકોની જ ક્ષેત્રાદિક સ્થિતિને હું કહીશ.

ટીકા :

एषा सामाचारी एतेषां=जिनकल्पिकानां समासतः समाख्याता, अतः क्षेत्राद्यां स्थिति=भावाद्य-
वस्थामेतेषामेव वक्ष्यामीति गार्थः ॥१४८३॥

ટીકાર્થ :

આમની=જિનકલ્પિકોની, આ સામાચારી=ગાથા ૧૪૨૪થી ૧૪૮૧માં બતાવાઈ એ મર્યાદા, સમાસથી=સંક્ષેપથી, કહેવાઈ. આનાથી પછી આમની જ=જિનકલ્પિકોની જ, ક્ષેત્ર છે આદ્ય જેમાં એવી સ્થિતિને=ભાવાદિ અવસ્થાને=ભાવ અને અભાવરૂપ અવસ્થાને, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં જિનકલ્પિકોની સામાચારીનું વર્ણન કર્યું તેનો પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રી ઉપસંહાર કરે છે અને પ્રસ્તુત ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી ગ્રંથકારશ્રી જિનકલ્પિકોની જ ક્ષેત્રાદિની સ્થિતિનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. ॥૧૪૮૩॥

ગાથા :

खित्ते काल चरित्ते तित्थे परिआए आगमे वेए ।
कप्पे लिंगे लेसा झाणे गणणा अभिगगहा य ॥१४८४॥

અન્વયાર્થ :

खित्ते काल चरित्ते तित्थे परिआए आगमे वेए कप्पे लिंगे लेसा झाणे=क्षेत्रમાં, કાળમાં, ચારિત્રમાં, તીર્થમાં, પર્યાયમાં, આગમમાં, વેદમાં, કલ્પમાં, લિંગમાં, લેશ્યામાં, ધ્યાનમાં, (જિનકલ્પિકોની સ્થિતિ વક્તવ્ય છે.) ગણના અભિગગહા ય=ગણના અને અભિગ્રહો (વક્તવ્ય છે.)

ગાથાર્થ :

ક્ષેત્રમાં, કાળમાં, ચારિત્રમાં, તીર્થમાં, પર્યાયમાં, આગમમાં, વેદમાં, કલ્પમાં, લિંગમાં, લેશ્યામાં અને ધ્યાનમાં જિનકલ્પિકોની સ્થિતિ વક્તવ્ય છે; તથા ગણના અને અભિગ્રહો વક્તવ્ય છે.

ટીકા :

क्षेत्रे एकस्मिन् स्थितिरमीषां एवं काले चारित्रे तीर्थे पर्याये आगमे वेदे कल्पे लिङ्गे लेश्यायां ध्याने, तथा गणनाऽभिगगहाश्चैतेषां वक्तव्या इति गार्थः ॥१४८४॥

ટીકાર્થ :

આમની=જિનકલ્પિકોની, એક ક્ષેત્રમાં, એ રીતે કાળમાં, ચારિત્રમાં, તીર્થમાં, પર્યાયમાં આગમમાં, વેદમાં, કલ્પમાં, લિંગમાં, લેશ્યામાં, ધ્યાનમાં સ્થિતિ વક્તવ્ય છે. અને આમના=જિનકલ્પિકોના, ગણના અને અભિગ્રહો વક્તવ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૧૪૮૪॥

ગાથા :

પવ્વાવણ મુંડાવણ મળસાડવણે વિ સે અણુઘાયા ।

કારણણિપ્પડિકમ્મે ભત્તં પંથો અ તઙ્ગાએ ॥૧૪૮૫॥ દ્વારગાથાદ્વયં ॥

અન્યથાર્થ :

પવ્વાવણ=પ્રવ્રાજન, મુંડાવણ=મુંડાપન, મળસાડવણે વિ સે અણુઘાયા=મનથી આપત્રમાં પણ તેનો અનુદ્ધાત=મનથી દોષ પ્રાપ્ત થયે છતે પણ જિનકલ્પિકને આવતું ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત, કારણ-ણિપ્પડિકમ્મે=કારણ, નિષ્પ્રતિકર્મ, તઙ્ગાએ ભત્તં પંથો અ=તૃતીયામાં ભક્ત અને પંથા=ત્રીજી પોરિસીમાં આહાર અને વિહાર : (આ સર્વ વક્તવ્ય છે.)

ગાથાર્થ :

પ્રવ્રાજન, મુંડાપન, મનથી દોષ પ્રાપ્ત થયે છતે પણ જિનકલ્પિકને આવતું ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત, કારણ, નિષ્પ્રતિકર્મ, ત્રીજી પોરિસીમાં આહાર અને વિહાર : આ સર્વ વક્તવ્ય છે.

ટીકા :

પ્રવ્રાજનમુણ્ડનેત્યત્ર સ્થિતિર્વાચ્યા, મનસાડવણેડપિ દોષે સે=તસ્યાનુદ્ધાતાઃ=ચતુર્ગુરવઃ પ્રાયશ્ચિત્તં, તથા કારણનિષ્પ્રતિકર્મસ્થિતિર્વાચ્યા, તથા ભત્તં પંથાશ્ચ તૃતીયાયાં પૌરુષ્યામસ્યેતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૧૪૮૫॥

ટીકાર્થ :

પ્રવ્રાજન, મુંડન : એ પ્રકારના અહીં=કથનમાં, સ્થિતિ વાચ્ય છે. મનથી આપત્ર પણ દોષમાં તેને=જિનકલ્પિકને, અનુદ્ધાત=ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત. તથા કારણ અને નિષ્પ્રતિકર્મમાં સ્થિતિ વાચ્ય છે, તથા ત્રીજી પોરિસીમાં આના=જિનકલ્પિકના, ભક્ત અને પંથા=આહાર અને વિહાર વાચ્ય છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસથી અર્થ છે. ॥૧૪૮૫॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ તુ ગાથાદ્વયસ્યાપિ ગ્રન્થકાર એવ પ્રતિપાદયતિ, તત્રાદ્યં ક્ષેત્રદ્વારમધિકૃત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

વળી ગાથાદ્વયના પણ વ્યાસાર્થને=પૂર્વની બે દ્વારગાથાના પણ વિસ્તારથી અર્થને, ગ્રંથકારશ્રી જ પ્રતિપાદન કરે છે. તેમાં આદ્ય=પ્રથમ, ક્ષેત્રદ્વારને આશ્રયીને કહે છે=જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે -

ગાથા :

ચિત્તે દુહેહ મગ્ગણ જમ્મણઓ ચેવ સંતિભાવે અ ।

જમ્મણઓ જહિં જાઓ સંતીભાવે અ જહિં કપ્પો ॥૧૪૮૬॥

અન્યથાર્થ :

ફહ=અહીં=જિનકલ્પિકની સ્થિતિમાં, ચિત્તે=ક્ષેત્રવિષયક દુહા મગ્ગણ=બે પ્રકારે માર્ગણ છે : જમ્મણઓ ચેવ સંતિભાવે અ=જન્મથી અને સદ્ભાવથી. જમ્મણઓ=જન્મથી જહિં=જ્યાં=જે ક્ષેત્રમાં, જાઓ=ઉત્પન્ન થયેલા હોય, (એ જન્મને આશ્રયીને માર્ગણ છે.) સંતીભાવે અ=અને સદ્ભાવથી જહિં=જ્યાં=જે ક્ષેત્રમાં, કળ્પો=કલ્પ હોય, (એ સદ્ભાવને આશ્રયીને માર્ગણ છે.)

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકની સ્થિતિમાં ક્ષેત્રવિષયક બે પ્રકારે માર્ગણ છે : જન્મથી અને સદ્ભાવથી. જન્મથી જે ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય, એ જન્મને આશ્રયીને માર્ગણ છે અને સદ્ભાવથી જે ક્ષેત્રમાં કલ્પ હોય, એ સદ્ભાવને આશ્રયીને માર્ગણ છે.

ટીકા :

ક્ષેત્રે દ્વિવિધેહ માર્ગણા જિનકલ્પિકસ્થિતૌ-જન્મતશ્ચૈવ સદ્ભાવતશ્ચ, તત્ર જન્મતો યત્ર જાતઃ ક્ષેત્રે, એવં જન્માશ્રિત્ય, સદ્ભાવતશ્ચ યત્ર કલ્પઃ ક્ષેત્રે, એવં સદ્ભાવમાશ્રિત્ય માર્ગણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮૬॥

ટીકાર્થ :

અહીં=જિનકલ્પિકની સ્થિતિમાં, ક્ષેત્રવિષયક બે પ્રકારે માર્ગણ છે : જન્મથી અને સદ્ભાવથી. ત્યાં=બે પ્રકારની માર્ગણામાં, જન્મથી જે ક્ષેત્રમાં જાત હોય=જન્મેલા હોય, એ રીતે જન્મને આશ્રયીને માર્ગણ છે. અને સદ્ભાવથી જે ક્ષેત્રમાં કલ્પ હોય, એ રીતે સદ્ભાવને આશ્રયીને માર્ગણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

જમ્મણસંતીભાવેસુ હોજ્જ સવ્વાસુ કમ્મભૂમીસુ ।

સાહરણે પુણ ભઙ્ગો કમ્મો વ અકમ્મભૂમો વા ॥૧૪૮૭॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જમ્મણસંતીભાવેસુ=જન્મ અને સદ્ભાવમાં (જિનકલ્પિક) સવ્વાસુ કમ્મભૂમીસુ=સર્વ કર્મભૂમિઓમાં હોજ્જ=હોય. સાહરણે પુણ=વળી સંહરણ હોતે છતે (જિનકલ્પિક) ભઙ્ગો=ભાજ્ય છે. કમ્મો વ અકમ્મભૂમો વા=કર્મભૂમિવાળા અથવા અકર્મભૂમિવાળા હોય.

ગાથાર્થ :

જન્મ અને સદ્ભાવને આશ્રયીને જિનકલ્પિક સર્વ કર્મભૂમિઓમાં હોય. વળી સંહરણ હોતે છતે જિનકલ્પિક ભાજ્ય છે અર્થાત્ કર્મભૂમિવાળા અથવા અકર્મભૂમિવાળા હોય.

ટીકા :

જન્મસદ્ભાવયોરયં ભવેત્ સર્વાસુ કર્મભૂમિષુ ભરતાદ્યાસુ, સંહરણે પુનર્ભાજ્યોઽયં, કર્મભૂમિકો વા સદ્ભાવમાશ્રિત્યાકર્મભૂમિકો વા સદ્ભાવમાશ્રિત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮૭॥

ટીકાર્થ :

જન્મ અને સદ્ભાવમાં આ=જિનકલ્પિક, ભરતાદિ સર્વ કર્મભૂમિઓમાં હોય. વળી સંહરણ હોતે છતે આ ભાજ્ય છે=જિનકલ્પિક સદ્ભાવને આશ્રયીને ભજના કરવા યોગ્ય છે. તે ભજના જ બતાવે છે — સદ્ભાવને આશ્રયીને કર્મભૂમિવાળા જિનકલ્પિક હોય અથવા સદ્ભાવને આશ્રયીને અકર્મભૂમિવાળા જિનકલ્પિક હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિકની સ્થિતિમાં ક્ષેત્રને આશ્રયીને માર્ગશા=વિચારણા, બે પ્રકારે કરાય છે. ત્યાં જન્મને અને સદ્ભાવને આશ્રયીને વિચારીએ તો ભરતાદિ સર્વ કર્મભૂમિઓમાં જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પાંચ ભરત ક્ષેત્ર, પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર અને પાંચ ઐરાવત ક્ષેત્ર : આ પંદર કર્મભૂમિઓમાં જ જિનકલ્પિકનો જન્મ થાય છે અને ઉચિત કાળે જિનકલ્પિકનો સદ્ભાવ થાય છે.

વળી કર્મભૂમિમાં રહેલા જિનકલ્પિકનું સંહરણ કરીને કોઈ દેવતા તેઓને અકર્મભૂમિમાં મૂકે તો, ત્યારે અકર્મભૂમિમાં પણ જિનકલ્પિકનો સદ્ભાવ થાય, પરંતુ અકર્મભૂમિમાં જિનકલ્પિકનો જન્મ થતો નથી.

આમ, ક્ષેત્રને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ પંદર કર્મભૂમિઓમાં જન્મથી અને સદ્ભાવથી હોય છે, પરંતુ અકર્મભૂમિઓમાં સંહરણ થયે છતે સદ્ભાવથી હોય પણ અને ન પણ હોય, એ પ્રકારની ભજના જાણવી. ॥૧૪૮૬/૧૪૮૭॥

અવતરણિકા :

કાલદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કાલદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

ઓસપ્પિણિ દોસું જમ્મણઓ તિસુ અ સંતિભાવેણં ।

ઉસસપ્પિણિ વિવરીઓ જમ્મણઓ સંતિભાવેણ ॥૧૪૮૮॥

અન્યથાર્થ :

ઓસપ્પિણિ=અવસર્પિણીમાં દોસું જમ્મણઓ તિસુ અ સંતિભાવેણં=બેમાં જન્મથી અને ત્રણમાં સદ્ભાવથી હોય=ત્રીજા-ચોથા આરામાં મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિરૂપ જન્મને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય અને ત્રીજા-ચોથા-પાંચમા આરામાં સદ્ભાવને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય; ઉસસપ્પિણિ જમ્મણઓ સંતિભાવેણ વિવરીઓ=ઉસર્પિણીમાં જન્મથી-સદ્ભાવથી વિપરીત હોય=બીજા-ત્રીજા-ચોથા આરામાં જન્મને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય અને ત્રીજા-ચોથા આરામાં સદ્ભાવને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય.

ગાથાર્થ :

અવસર્પિણીમાં ત્રીજા-ચોથા આરામાં મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિરૂપ જન્મને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય અને ત્રીજા-ચોથા-પાંચમા આરામાં સદ્ભાવને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય; ઉત્સર્પિણીમાં બીજા-ત્રીજા-ચોથા આરામાં જન્મને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય અને ત્રીજા-ચોથા આરામાં સદ્ભાવને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય.

ટીકા :

અવસર્પિણ્યાં કાલે દ્વયોઃ=સુષમદુષ્ણમદુષ્ણમસુષમયોર્જન્મતો=જન્માશ્રિત્યાસ્ય સ્થિતિઃ, તિસૃષુ=સુષમદુષ્ણમદુષ્ણમસુષમદુષ્ણમાસુ સદ્ભાવેનેતિ સ્વરૂપતયાઽસ્ય સ્થિતિઃ, ઉત્સર્પિણ્યાં વિપરીતોઽસ્ય કલ્પઃ જન્મતઃ સદ્ભાવતઃચ । એતદુક્તં ભવતિ-દુષ્ણમદુષ્ણમસુષમસુષમદુષ્ણમાસુ તિસૃષુ જન્મતઃ, દુષ્ણમસુષમસુષમ-દુષ્ણમયોસ્તુ દ્વયોઃ સદ્ભાવત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮૮॥

ટીકાર્થ :

અવસર્પિણી કાલમાં=અવસર્પિણીકાળ જ્યાં છે તેવા ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં, બેમાં=સુષમદુઃષમ અને દુઃષમસુષમામાં=સુષમદુઃષમા નામના ત્રીજા અને દુઃષમસુષમા નામના ચોથા આરામાં, જન્મથી=જન્મને આશ્રયીને, આમની=જિનકલ્પિકની, સ્થિતિ હોય. ત્રણમાં=સુષમદુઃષમ-દુઃષમસુષમ-દુઃષમામાં=સુષમદુઃષમા નામના ત્રીજા-દુઃષમસુષમા નામના ચોથા અને દુઃષમા નામના પાંચમા આરામાં, સદ્ભાવથી=સ્વરૂપપણાથી=જિનકલ્પિકના સ્વરૂપપણાથી, આની=જિનકલ્પિકની, સ્થિતિ હોય.

ઉત્સર્પિણીમાં જન્મથી અને સદ્ભાવથી આનો વિપરીત કલ્પ છે=ઉત્સર્પિણીકાળ જ્યાં છે તેવા ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં જન્મ અને સદ્ભાવને આશ્રયીને જિનકલ્પીની અવસર્પિણીકાળવાળા ક્ષેત્રમાં બતાવી તેનાથી વિપરીત મર્યાદા છે.

આ કહેવાયેલું થાય છે=ઉપરમાં કહ્યું કે ઉત્સર્પિણીકાળમાં જિનકલ્પિકનો વિપરીત કલ્પ છે એનાથી, હવે કહે છે એ કથન પ્રાપ્ત થાય છે -

દુઃષમ-દુઃષમસુષમ-સુષમદુઃષમારૂપ ત્રણમાં=દુઃષમા નામના બીજા-દુઃષમસુષમા નામના ત્રીજા-સુષમદુઃષમા નામના ચોથા : એ ત્રણ આરામાં, જન્મથી જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય. વળી દુઃષમસુષમ-સુષમદુઃષમારૂપ બેમાં=દુઃષમસુષમા નામના ત્રીજા અને સુષમદુઃષમા નામના ચોથા : એ બે આરામાં, સદ્ભાવથી જ જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

ળોસપ્પિણિઽસ્સપ્પિણિ હોઙ્ગ ડ પલિભાગ મો ચઙ્ગથમ્મિ ।

કાલે પલિભાગેસુ અ સાહરણે હોઙ્ગ સઘ્વેસું ॥૧૪૮૯॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

ળોસપ્પિણિઽસ્સપ્પિણિ=અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી નથી (એવા કાળવાળા ક્ષેત્રમાં) ચઙ્ગથમ્મિ ડ પલિભાગ

કાલે=વળી ચતુર્થ જ પ્રતિભાગવાળા કાળમાં હોઈ=હોય છે=જિનકલ્પિક જન્મથી અને સદ્ભાવથી હોય છે; સાહરણે અ=અને સંહરણ હોતે છતે સર્વેસું પલિભાગેસું=સર્વ=ચારેય, પ્રતિભાગોમાં હોઈ=હોય છે=જિનકલ્પિક સદ્ભાવથી હોય છે.

★ 'મો' પાદપૂરણમાં છે.

ગાથાર્થ :

જ્યાં અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી નથી એવા કાળવાળા ક્ષેત્રમાં, વળી ચોથા જ પ્રતિભાગવાળા કાળમાં જિનકલ્પિક જન્મથી અને સદ્ભાવથી હોય છે; અને સંહરણ હોતે છતે સર્વ પ્રતિભાગોમાં જિનકલ્પિક સદ્ભાવથી હોય છે.

ટીકા :

નાવસર્પિણ્યુત્સર્પિણીતિ ઉભયશૂન્યે સ્થિતે કાલે ભવતિ ત્વયં જન્મતઃ સદ્ભાવતઃ, પ્રતિભાગે ચતુર્થે એવ કાલે દુષ્પ્રમસુષમારૂપે=વિવેહેષુ, પ્રતિભાગેષુ ચ કેવલેષુ(?કાલેષુ) સંહરણે સતિ સદ્ભાવમાશ્રિત્ય ભવતિ સર્વેષૂત્તરકુર્વાદિગતેષ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૮૯॥

★ ટીકામાં કેવલેષુ છે તેને સ્થાને કાલેષુ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી નથી એ પ્રકારના ઉભયથી શૂન્ય એવા સ્થિત કાળમાં=અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી એ બંનેથી રહિત એવો સ્થિર કાળ જ્યાં છે તેવા ક્ષેત્રમાં, વળી આ=જિનકલ્પિક, જન્મથી અને સદ્ભાવથી હોય છે.

દુઃખમસુખમારૂપ ચોથા જ પ્રતિભાગવાળા કાળમાં=દુઃખમસુખમારૂપ ચોથા જ વિભાગવાળો અવસ્થિત કાળ છે જ્યાં તેવા ક્ષેત્રમાં=વિદેહોમાં=પાંચ મહાવિદેહોમાં, જિનકલ્પિકની જન્મને આશ્રયીને સ્થિતિ હોય છે.

અને સંહરણ હોતે છતે ઉત્તરકુરુ આદિગત સર્વ પ્રતિભાગવાળા કાળમાં=જિનકલ્પિકનું કોઈક રીતે સંહરણ થયે છતે ઉત્તરકુરુ આદિ સાત ક્ષેત્રવિષયક ચારેય વિભાગવાળા કાળમાં, સદ્ભાવને આશ્રયીને હોય છે=જિનકલ્પિકની સ્થિતિ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. '.

ભાવાર્થ :

કાળને આશ્રયીને કયા ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પિકની જન્મથી સ્થિતિ છે ? અને કયા ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પિકની સદ્ભાવથી સ્થિતિ છે ? તે બતાવે છે -

પાંચ ભરત ક્ષેત્ર અને પાંચ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં અવસર્પિણીકાળ અને ઉત્સર્પિણીકાળ હોય છે. તેમાંથી અવસર્પિણીકાળને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ વિચારીએ તો જેઓનો જન્મ ત્રીજા કે ચોથા આરામાં થયો હોય તેઓ જ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, અન્ય નહીં, અને તેઓનો ત્રીજા-ચોથા આરામાં કે પાંચમા આરામાં પણ જિનકલ્પી સ્વરૂપે સદ્ભાવ હોય છે; કેમ કે ચોથા આરામાં જન્મેલા સાધુ પાંચમા આરામાં જિનકલ્પ સ્વીકારે અથવા ચોથા આરાના જિનકલ્પી પાંચમા આરાનો પ્રારંભ થયા પછી વિદ્યમાન હોય, તેવું બને.

વળી ઉત્સર્પિણીકાળને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ વિચારીએ તો જેઓનો જન્મ બીજા-ત્રીજા કે ચોથા આરામાં થયો હોય તેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, અન્ય નહીં, અને તેઓનો જિનકલ્પી સ્વરૂપે સદ્ભાવ ત્રીજા, ચોથા આરામાં જ હોય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે બીજા આરામાં જન્મેલ વ્યક્તિ ત્રીજા આરામાં કઈ રીતે જિનકલ્પ સ્વીકારે ? તેનો આશય એ છે કે ઉત્સર્પિણીકાળમાં ત્રીજા આરાના પ્રારંભમાં પ્રથમ તીર્થંકર ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે, તેથી જેઓ બીજા આરાના અંતમાં જન્મેલા હોય, તેઓ ત્રીજા આરામાં ધર્મતીર્થ સ્થાપાયા પછી સંયમ ગ્રહણ કરીને જિનકલ્પ સ્વીકારી શકે છે, તેથી તેવા જિનકલ્પીને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિ જન્મથી બીજા-ત્રીજા-ચોથા આરામાં, તેમ જ જિનકલ્પી સ્વરૂપે સદ્ભાવથી ત્રીજા-ચોથા આરામાં સંભવે છે.

વળી ઉત્તરકુરુ આદિ સાત ક્ષેત્રોમાં અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી હોતી નથી. તેથી તેવા અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીથી શૂન્ય ક્ષેત્રોમાં સદા નિયત કાળ હોય છે અને તે ક્ષેત્રોમાં નિયત કાળના ચાર વિભાગો છે; તે નીચે પ્રમાણે —

(૧) દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ :- આ ક્ષેત્રમાં સદા માટે અવસર્પિણીના સુષમસુષમા નામના પહેલા આરા જેવો અવસ્થિત કાળ હોય છે.

(૨) હરિવર્ષ-રમ્યકર્ણ :- આ ક્ષેત્રમાં સદા માટે અવસર્પિણીના સુષમા નામના બીજા આરા જેવો અવસ્થિત કાળ હોય છે.

(૩) હૈમવત-હૈરણ્યવત :- આ ક્ષેત્રમાં સદા માટે અવસર્પિણીના સુષમદુઃષમા નામના ત્રીજા આરા જેવો અવસ્થિત કાળ હોય છે.

(૪) મહાવિદેહ :- આ ક્ષેત્રમાં સદા માટે અવસર્પિણીના દુઃષમસુષમા નામના ચોથા આરા જેવો અવસ્થિત કાળ હોય છે.

આ ચાર વિભાગોવાળાં સાત ક્ષેત્રોમાંથી પ્રથમનાં છ ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિ છે અને સાતમું મહાવિદેહ ક્ષેત્ર કર્મભૂમિ છે; વળી તે ચોથા પ્રતિભાગવાળા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પિક જન્મે છે, અન્ય ત્રણ પ્રતિભાગવાળાં ક્ષેત્રોમાં જિનકલ્પિક જન્મતા નથી, પરંતુ ચારેય પ્રતિભાગવાળાં સાતેય ક્ષેત્રોમાં સંહરણથી જિનકલ્પિક પ્રાપ્ત થાય છે.

આમ, મહાવિદેહ ક્ષેત્ર કર્મભૂમિ હોવાથી ત્યાં જિનકલ્પિકો જન્મે છે અને જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, તેથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પિકોની જન્મથી અને સદ્ભાવથી સ્થિતિ હોય; પરંતુ દેવકુરુ આદિ અન્ય છ ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિ હોવાથી ત્યાં જિનકલ્પિકો જન્મતા નથી અને જિનકલ્પ સ્વીકારતા નથી. તેથી છ ક્ષેત્રોમાં જિનકલ્પિકોની જન્મથી સ્થિતિ ન હોય, પરંતુ સંહરણને આશ્રયીને સદ્ભાવથી સ્થિતિ હોય. ॥૧૪૮૮/૧૪૮૯॥

અવતરણિકા :

ચારિત્રદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ચારિત્રદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

પઢમે વા બીએ વા પઢિવજ્જઇ સંજમમ્મિ જિણકલ્પં ।
પુવ્વપઢિવજ્જઓ પુણ અણ્ણયરે સંજમે હુજ્જા ॥૧૪૯૦॥

અન્યથાર્થ :

પઢમે વા બીએ વા સંજમમ્મિ=પ્રથમ અથવા દ્વિતીય સંયમ હોતે છતે જિણકલ્પં=જિનકલ્પને પઢિવજ્જઇ=સ્વીકારે છે. પુવ્વપઢિવજ્જઓ પુણ=વળી પૂર્વપ્રતિપન્નક=પૂર્વે સ્વીકારેલ જિનકલ્પવાળા સાધુ, અણ્ણયરે સંજમે=અન્યતર સંયમમાં=સૂક્ષ્મસંપરાય કે યથાખ્યાત બેમાંથી એક સંયમમાં, હુજ્જા=હોય.

ગાથાર્થ :

પ્રથમ અથવા દ્વિતીય સંયમ હોતે છતે જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. વળી પૂર્વે સ્વીકારેલ જિનકલ્પવાળા સાધુ ચોથા કે પાંચમા સંયમમાં હોય.

ટીકા :

પ્રથમે વા સામાયિક એવ દ્વિતીયે વા છેદોપસ્થાપ્યે પ્રતિપદ્યતે સંયમે=ચારિત્રે સતિ જિનકલ્પં, નાન્યસ્મિન્, પૂર્વપ્રતિપન્નઃ પુનરસૌ અન્યતરસ્મિન્ સંયમસ્થાને-સૂક્ષ્મસમ્પરાયાદૌ ભવેદ્ ઉપશમશ્રેણિમધિ-કૃત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૦॥

ટીકાર્થ :

પ્રથમ એવું સામાયિક જ અથવા દ્વિતીય એવું છેદોપસ્થાપ્ય સંયમ=ચારિત્ર, હોતે છતે જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, અન્ય હોતે છતે નહીં=પ્રથમ અથવા દ્વિતીય સંયમથી અન્ય સંયમ હોતે છતે જિનકલ્પને સ્વીકારતા નથી.

વળી પૂર્વપ્રતિપન્ન એવા આ=પૂર્વમાં સ્વીકારેલ છે જિનકલ્પ જેમણે એવા જિનકલ્પી સાધુ, ઉપશમશ્રેણિને આશ્રયીને સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ અન્યતર સંયમસ્થાનમાં હોય=ચોથું સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર અને પાંચમું યથાખ્યાત ચારિત્ર બેમાંથી એક ચારિત્રમાં જિનકલ્પીની સ્થિતિ હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરશિકા :

સાધુ પાંચ ચારિત્રમાંથી કયા ચારિત્રમાં જિનકલ્પ સ્વીકારે છે ? અને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી કયા સંયમસ્થાનમાં હોઈ શકે છે ? તે પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું. હવે કયા તીર્થકરોના તીર્થમાં કયા ચારિત્રમાં સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે અને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી અન્યતર સંયમસ્થાનને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

મજ્ઝિમતિત્થયરાણં પઢમે પુરિમંતિમાણ વીઅમ્મિ ।
પચ્છ વિસુદ્ધજોગા અણ્ણયરં પાવઙ્ગ તયં તુ ॥૧૪૯૧॥ દારં ॥

અન્યાર્થ :

મજ્ઝિમતિત્થચરાણં પદ્ધમે=મધ્યમ તીર્થકરોના (તીર્થમાં) પ્રથમમાં હોય=પ્રથમ સામાયિક ચારિત્રમાં જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. પુરિમંતિમાણ ભીઅમ્મિ=પુરિમ-અંતિમના=પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના, (તીર્થમાં) દ્વિતીયમાં હોય=બીજા છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રમાં જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. પચ્છા=પાછળથી=જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી, વિસુદ્ધજોગા=વિશુદ્ધ યોગ થવાથી અણ્ણચરં તચં=અન્યતર એવા તેને=સૂક્ષ્મસંપરાય કે યથાખ્યાત એ બેમાંથી એક ચારિત્રને, પાવઙ્ગ=પ્રાપ્ત કરે છે.

★ ગાથાના અંતે રહેલ 'તુ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થમાં સાધુ સામાયિક ચારિત્રમાં જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં સાધુ છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રમાં જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી વિશુદ્ધ યોગ થવાથી સૂક્ષ્મસંપરાય કે યથાખ્યાત એ બેમાંથી એક ચારિત્રને જિનકલ્પિક પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

મધ્યમતીર્થકરણાં તીર્થે પ્રથમે ભવેત્, દ્વિતીયસ્ય તેષામભાવાત્, પુરિમચરમયોસ્તુ તીર્થકરયોઃ તીર્થે દ્વિતીયે ભવેત્ છેદોપસ્થાપ્ય એવ, પશ્ચાદ્વિશુદ્ધયોગાત્ કારણાદન્યતરં પ્રાપ્નોતિ તં=સંયમં સૂક્ષ્મ-સમ્પરાયાદિમુપશમાપેક્ષયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૧॥

ટીકાર્થ :

મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થમાં પ્રથમમાં હોય=બીજા તીર્થકરથી માંડીને ત્રેવીશમા તીર્થકર સુધીના તીર્થમાં થયેલા સાધુ પહેલા સામાયિક ચારિત્રમાં જિનકલ્પને સ્વીકારે છે; કેમ કે તેઓને દ્વિતીયનો અભાવ છે=મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓને બીજા છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનો અભાવ હોય છે.

વળી પુરિમ અને ચરમ તીર્થકરના તીર્થમાં દ્વિતીય એવા છેદોપસ્થાપ્યમાં જ હોય=પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં થયેલા સાધુ બીજા છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં જ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે.

પાછળથી=સર્વ તીર્થકરોના તીર્થમાં થયેલા સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી, વિશુદ્ધ યોગરૂપ કારણથી ઉપશમની અપેક્ષાથી અન્યતર એવા તેને=સૂક્ષ્મસંપરાયાદિ સંયમને, પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ જિનકલ્પી ઉપશમશ્રેણી માંડે તો ક્રમસર ચોથા સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રને અને પાંચમા યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ચારિત્ર પાંચ પ્રકારે છે : (૧) સામાયિક (૨) છેદોપસ્થાપ્ય (૩) પરિહારવિશુદ્ધિ (૪) સૂક્ષ્મસંપરાય (૫) યથાખ્યાત. તેમાંથી બીજું છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર વચ્ચેના બાવીશ તીર્થકરોના સાધુઓને હોતું નથી, તેથી બાવીશ તીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓ પ્રથમ સામાયિક ચારિત્રમાં જ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે.

વળી પ્રથમ અને ચરમ તીર્થકરના સાધુઓ સંયમ ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે સામાયિક ચારિત્રવાળા હોય છે અને પાછળથી તેઓની પંચમહાવ્રતોમાં ઉપસ્થાપના કરાય છે, ત્યારે તેઓ છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા હોય છે. તેથી પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓ બીજા છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રમાં જ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, સામાયિક ચારિત્રમાં નહીં.

વળી જિનકલ્પિકને ત્રીજું પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર હોતું નથી. જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી કોઈક જિનકલ્પી વિશુદ્ધ યોગ થવાને કારણે ઉપશમશ્રેણી માંડે તો, તેવા જિનકલ્પિકને આશ્રયીને ચોથું સૂક્ષ્મસંપરાય અને પાંચમું યથાખ્યાત ચારિત્ર હોઈ શકે, અર્થાત્ જિનકલ્પિક ઉપશમશ્રેણીએ ચઢીને દશમ ગુણસ્થાનકને સ્પર્શે ત્યારે તેઓને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્ર હોય છે અને તે વખતે તેઓને સૂક્ષ્મ લોભ સિવાય સર્વથા કષાયના અભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે; વળી જ્યારે તેઓ અગિયારમા ગુણસ્થાનકને સ્પર્શે ત્યારે તેઓને યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય છે અને તે વખતે તેઓ ઉપશાંતમોહવાળા થવાથી ઉપશાંતવીતરાગ બને છે. ॥૧૪૯૦/૧૪૯૧॥

અવતરણિકા :

તીર્થદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તીર્થદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

તિત્થે ત્તિ નિયમઓ ચ્ચિય હોઇ સ તિત્થમ્મિ ન પુણ તદભાવે ।
વિગણ્ણુપ્પણ્ણે વા જાઈસરણાઈર્હિં તુ ॥૧૪૯૨॥

અન્યથાર્થ :

તિત્થે ત્તિ=‘તીર્થે’ એ પ્રકારના (દ્વારમાં) તિત્થમ્મિ=તીર્થ હોતે છતે નિયમઓ ચ્ચિય=નિયમથી જ સ=તે=જિનકલ્પિક હોઈ=થાય છે, તદભાવે પુણ=પરંતુ તેનો અભાવ હોતે છતે=તીર્થનો અભાવ હોતે છતે, ન=નહીં=જિનકલ્પિક થતા નથી. (તે જ સ્પષ્ટ કરે છે —) વિગણ્ણુપ્પણ્ણે વા=વિગત અથવા અનુત્પન્ન હોતે છતે=તીર્થનો નાશ થયે છતે અથવા તીર્થ ઉત્પન્ન નહીં થયે છતે, જાઈસરણાઈર્હિં તુ=જાતિસ્મરણાદિથી જ (જિનકલ્પિક થતા નથી.)

ગાથાર્થ :

‘તીર્થે’ એ પ્રકારના દ્વારમાં તીર્થ હોતે છતે નિયમથી જ જિનકલ્પિક થાય છે, પરંતુ તીર્થનો અભાવ હોતે છતે જિનકલ્પિક થતા નથી. તીર્થનો નાશ થયે છતે કે તીર્થ ઉત્પન્ન નહીં થયે છતે જાતિસ્મરણાદિથી જ જિનકલ્પિક થતા નથી.

ટીકા :

તીર્થ ઇતિ નિયમત એવ ભવતિ સ જિનકલ્પિક: તીર્થે=સદ્ધે સતિ, ન પુનસ્તદભાવે, વિગતે=અનુત્પન્ને

વા તીર્થે જાતિસ્મરણાદિભિરેવ કારણૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૨॥

★ “જાતિસ્મરણાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી નિસર્ગથી થતા તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમરૂપ કારણનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

‘તીર્થે’ એ પ્રકારના દ્વારમાં તીર્થ=સંઘ, હોતે છતે નિયમથી જ તે=જિનકલ્પિક, થાય છે, પરંતુ તેનો અભાવ હોતે છતે=તીર્થનો અભાવ હોતે છતે, નહીં=જિનકલ્પિક થતા નથી.

તે તીર્થનો અભાવ જ સ્પષ્ટ કરે છે —

વિગત અથવા અનુત્પન્ન તીર્થ હોતે છતે=નાશ પામેલ અથવા ઉત્પન્ન નહીં થયેલ એવું તીર્થ હોતે છતે, જાતિસ્મરણાદિ જ કારણોથી જિનકલ્પિક થતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

અહિગયરં ગુણઠાણં હોઢ અતિથંમિ એસ કિં ણ ભવે ? ।

એસા એઅસ્સ ઠિઈં પળ્લત્તા વીઅરાગેહિં ॥૧૪૯૩॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

અતિથંમિ=અતીર્થમાં અહિગયરં ગુણઠાણં=અધિકતર ગુણસ્થાન હોઢ=થાય છે, એસ=આ=જિનકલ્પિક, કિં ણ ભવે ?=કેમ ન થાય ? (તેનો ઉત્તર આપે છે —) એઅસ્સ=આની=જિનકલ્પિકની, એસા ઠિઈં=આ સ્થિતિ વીઅરાગેહિં=વીતરાગ વડે પળ્લત્તા=પ્રજાપ્ત છે.

ગાથાર્થ :

અતીર્થમાં અધિકતર ગુણસ્થાન થાય છે, તો જિનકલ્પિક કેમ ન થાય ? એનો ઉત્તર આપે છે કે જિનકલ્પિકની આ સ્થિતિ વીતરાગ વડે પ્રજાપ્ત છે.

ટીકા :

અધિકતરં તદ્ ગુણસ્થાનં શ્રેણ્યાદિ ભવત્યતીર્થે, મરુદેવ્યાદીનાં તથાશ્રવણાદ્, ઇતિ એષ કિં ન ભવતિ જિનકલ્પિક ઇત્યાશંક્યાહ-એષા એતસ્ય સ્થિતિઃ જિનકલ્પિકસ્ય પ્રજ્ઞમા વીતરાગૈઃ, ન પુનરત્ર કાચિદ્યુક્તિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૩॥

★ “શ્રેણ્યાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી કેવળજ્ઞાન અને યોગનિરોધનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

અતીર્થમાં અધિકતર એવા તે શ્રેણીઆદિ ગુણસ્થાન=જિનકલ્પિકને જે ગુણસ્થાન છે તેનાથી અધિકતર એવું ક્ષપકશ્રેણી આદિ ગુણસ્થાન, થાય છે; કેમ કે મરુદેવી આદિનું તે પ્રકારે શ્રવણ છે=જિનકલ્પીથી અધિકતર ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિરૂપે શ્રવણ છે. એથી આ=જિનકલ્પિક, કેમ થતા નથી ? એ પ્રકારની આશંકા કરીને કહે છે —

આની=જિનકલ્પિકની, આ સ્થિતિ=પૂર્વગાથામાં બતાવી એ તીર્થવિષયક મર્યાદા, વીતરાગ વડે પ્રજાપ્ત છે=કહેવાઈ છે, પરંતુ એમાં=જિનકલ્પિકની તીર્થવિષયક સ્થિતિમાં, કોઈ યુક્તિ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

તીર્થકરો તીર્થની સ્થાપના કરે છે અને તે તીર્થ વિદ્યમાન હોય ત્યારે જ કેટલાક મહાત્માઓ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે; પરંતુ તીર્થ ઉત્પન્ન થયું ન હોય અથવા તીર્થ નાશ પામ્યું હોય, ત્યારે કોઈ જિનકલ્પ સ્વીકારતા નથી, માટે તીર્થમાં જ જિનકલ્પીઓ થાય છે. આથી જ અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરામાં જિનકલ્પિકો હોતાં નથી અને સુવિધિનાથ ભગવાન અને શીતલનાથ ભગવાનના તીર્થના વચ્ચેના કાળમાં અચ્છેરારૂપે તીર્થનો વિચ્છેદ થયેલો ત્યારે પણ જિનકલ્પિકો ન હતાં.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તીર્થ ન હોય ત્યારે ધર્મની વ્યવસ્થા જ હોતી નથી, તેથી જેમ કોઈપણ ધર્મના અનુષ્ઠાન સંભવે નહીં તેમ જિનકલ્પ પણ સંભવે નહીં; છતાં તીર્થના અભાવમાં જિનકલ્પી થતા નથી, એમ કહેવાનું વિશેષ પ્રયોજન શું છે ? તેથી કહે છે —

તીર્થ ન હોય ત્યારે પણ જેમ જાતિસ્મરણાદિથી કોઈકને સમ્યક્ત્વ, પ્રત્યેકબુદ્ધત્વ આદિ ભાવો થાય છે, તેમ જાતિસ્મરણાદિથી જિનકલ્પિક થતા નથી. આથી કહ્યું કે તીર્થના અભાવમાં જિનકલ્પિક થતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જિનકલ્પીના ગુણસ્થાન કરતા પણ અધિકતર એવા ક્ષપકશ્રેણી આદિ ગુણસ્થાન તીર્થના અભાવમાં થાય છે, તો તીર્થના અભાવમાં જિનકલ્પી કેમ થતા નથી ? કેમ કે મરુદેવી આદિ અતીર્થસિદ્ધરૂપે શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે, તેથી તીર્થના અભાવમાં કેવલજ્ઞાનથી ન્યૂન ભૂમિકાવાળો જિનકલ્પ સ્વીકારવામાં શું બાધ છે ? એથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

તીર્થના અભાવમાં જિનકલ્પિક થતા નથી, એવી મર્યાદા વીતરાગ એવા ભગવાને બતાવી છે. માટે અન્ય કોઈ યુક્તિ ન હોવા છતાં વીતરાગના વચનથી જ આ મર્યાદા આ પ્રમાણે સ્વીકારવી જોઈએ. ॥૧૪૯૨/૧૪૯૩॥

અવતરણિકા :

પર્યાયદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પર્યાયદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

પરિઆઓ અ દુભેઓ ગિહિજઙ્ઘેર્હિં હોઙ્ઘ ણાયવ્વો ।

એક્કેક્કો ય દુભેઓ જહણ્ણઓ ઉક્કોસઓ ચેવ ॥૧૪૯૪॥

અન્યથાર્થ :

પરિઆઓ અ=અને પર્યાય=જિનકલ્પિકનો વયાદિરૂપ પર્યાય, ગિહિજઙ્ઘેર્હિં=ગૃહી અને યતિના ભેદથી

દુભેઓ=બે ભેદવાળો પાયવ્વો હોડ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે. એકેકો ય=અને એકેક જહણ્ણઓ ઉક્કોસઓ ચેવ
દુભેઓ=જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ બે ભેદવાળો છે.

ગાથાર્થ :

અને જિનકલ્પિકનો વય અને દીક્ષારૂપ પર્યાય ગૃહી અને યતિના ભેદથી બે પ્રકારનો જાણવો.
અને એકેક જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ બે પ્રકારનો છે.

ટીકા :

પર્યાયશ્ચ દ્વિભેદોઽત્ર ગૃહિયતિભેદાભ્યાં ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ, એકૈકશ્ચ દ્વિભેદોઽસૌ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટશ્ચૈવેતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૪॥

ટીકાર્થ :

અને અહીં=જિનકલ્પિકની સ્થિતિમાં, પર્યાય ગૃહી અને યતિના ભેદથી બે ભેદવાળો જ્ઞાતવ્ય છે, અને
એકેક આ=ગૃહીપર્યાય અને યતિપર્યાયરૂપ એકેક પર્યાય, જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ બે ભેદવાળો છે, એ પ્રમાણે
ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

एअस्स एस णेओ गिहिपरिआओ जहण्ण गुणतीसा ।
जइपरिआओ वीसा दोसु वि उक्कोस देसूणा ॥१४९५॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

एअस्स=આમનો=જિનકલ્પિકનો, જહણ્ણ=જઘન્ય एस गिहिपरिआओ=આ ગૃહીપર્યાય ગુણતીસા=
ઓગણત્રીશ (વર્ષો), जइपरिआओ=યતિપર્યાય વીસા=વીશ (વર્ષો) णेओ=જાણવો. दोसु वि=બંનેમાં
પણ=બંને પ્રકારના પર્યાયના ભેદમાં પણ, उक्कोस=ઉત્કૃષ્ટ (પર્યાય) देसूणा=દેશથી ન્યૂન એવી (પૂર્વકોટી
છે.)

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકનો જઘન્ય આ ગૃહીપર્યાય ઓગણત્રીશ વર્ષો અને યતિપર્યાય વીશ વર્ષો જાણવો. બંને
પ્રકારના પર્યાયના ભેદમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પર્યાય દેશથી ન્યૂન એવી પૂર્વકોટી છે.

ટીકા :

एतस्यैष ज्ञेयो गृहिपर्यायो जन्मत आरभ्य जघन्य एकोनत्रिंशद्वर्षाणि, यतिपर्यायो विंशतिवर्षाणि
जघन्यः, एवं द्वयोरपि-गृहियतिभेदयोरुत्कृष्टपर्यायः देशेना पूर्वकोटीति गाथार्थः ॥१४९५॥

ટીકાર્થ :

આમનો=જિનકલ્પિકનો, જઘન્ય એવો આ ગૃહીપર્યાય જન્મથી આરંભીને ઓગણત્રીશ વર્ષો, જઘન્ય

એવો યતિપર્યાય વીશ વર્ષો જાણવો. આ રીતે=જિનકલ્પિકનો જઘન્ય પર્યાય બતાવ્યો એ રીતે, ગૃહી અને યતિના ભેદરૂપ બંનેમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પર્યાય દેશથી ઊન એવી પૂર્વકોટિ છે=કંઈક ન્યૂન એવાં પૂર્વકોડ વર્ષો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુ ગૃહસ્થપણામાં જઘન્યથી ૨૯ વર્ષ રહેલા હોય છે, માટે ગૃહસ્થપણાનાં તેટલાં વર્ષથી પૂર્વે જેઓએ સંયમ ગ્રહણ કર્યું હોય તેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારતા નથી, એમ અર્થથી પ્રાપ્ત થાય; એ રીતે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી જેઓ સાધુપણામાં જઘન્યથી ૨૦ વર્ષ રહેલા હોય તેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, તે પૂર્વે નહીં. આથી નક્કી થાય કે જિનકલ્પ સ્વીકારનાર સાધુએ ગૃહસ્થપર્યાયમાં ૨૯ વર્ષ અને દીક્ષાપર્યાયમાં ૨૦ વર્ષ : એમ જીવનના ૪૯ વર્ષ પસાર કરેલાં હોય છે, તે પહેલાં કોઈ સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારી શકે નહીં.

વળી જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુ ગૃહસ્થપણામાં ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિ વર્ષો રહેલા હોય છે, એ રીતે સાધુપણામાં પણ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટિ વર્ષો રહેલા હોય. તેથી ફલિત થાય કે પૂર્વકોડ વર્ષના આયુષ્યવાળા કોઈક પુરુષ ઘણો કાળ ગૃહસ્થપણામાં રહ્યા હોય અને પાછળથી સંયમ ગ્રહણ કરીને ૨૦ વર્ષ કે તેથી કંઈક અધિક વર્ષ પછી જિનકલ્પ સ્વીકારે તો, તે વખતે તે જિનકલ્પીને કંઈક ન્યૂન એવા પૂર્વકોડ વર્ષનો સંયમગ્રહણની પૂર્વેનો ઉત્કૃષ્ટ ગૃહસ્થપર્યાય પ્રાપ્ત થાય; એ રીતે પૂર્વકોડ વર્ષના આયુષ્યવાળા કોઈક પુરુષે ૨૯ વર્ષ કે તેથી કંઈક અધિક વર્ષ ગૃહસ્થપણામાં રહીને સંયમ ગ્રહણ કર્યું હોય અને સંયમજીવનના ચરમકાળમાં તે સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારે તો, તે વખતે તે જિનકલ્પીને કંઈક ન્યૂન એવાં પૂર્વકોડ વર્ષનો જિનકલ્પસ્વીકારની પૂર્વેનો ઉત્કૃષ્ટ યતિપર્યાય પ્રાપ્ત થાય. ॥૧૪૯૪/૧૪૯૫॥

અવતરણિકા :

આગમદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આગમદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

અપ્પુલ્લં ણાહિજ્જંદ આગમમેસો પહુચ્ચ તં જમ્મં ।
જમુચિઅપગિદ્વજોગારાહણઓ ચેવ કયકિચ્ચો ॥૧૪૯૬॥

અભ્યયાર્થ :

एसो=आ=जिनकल्पिक, तं जम्मं=ते जन्मने=जिनकल्पिकना वर्तमान भवने, पडुच्च=आश्रयीने अप्पुल्लं आगमं=अपूर्व आगमने णाहिज्जं=भक्षता नથી; जं=जे कारણથી उच्चिअपगिद्वजोगाराहणओ चेव=उचित એવા પ્રકૃષ્ટ યોગના આરાધનથી જ કયકિચ્ચો=કૃતકૃત્ય છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિક વર્તમાન જન્મને આશ્રયીને અપૂર્વ આગમને ભણતા નથી; જે કારણથી ઉચિત એવા પ્રકૃષ્ટ યોગના આરાધનથી જ કૃતકૃત્ય છે.

ટીકા :

અપૂર્વ નાધીતે આગમમેષઃ, કુત્ત્વેત્યાહ-પ્રતીત્ય તજ્જન્મ=વર્તમાનં, યદ્-યસ્માદુચિતપ્રકૃષ્ટયોગા-રાધનાદેવ કારણાત્ કૃતકૃત્યો વર્તત્ત્વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૬॥

★ ટીકામાં 'કુત્ત્વેત્યાહ'નું સ્થાન વર્તમાનં પછી હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

આ=જિનકલ્પિક, તે જન્મને=વર્તમાનને=જિનકલ્પિકના ભવને, આશ્રયીને અપૂર્વ=પૂર્વમાં પોતે ભણેલા ન હોય તેવા નવા, આગમને ભણતા નથી. કયા કારણથી ?=જિનકલ્પિક વર્તમાન જન્મમાં અપૂર્વ આગમ કેમ ભણતા નથી ? એથી કહે છે — જે કારણથી ઉચિત એવા પ્રકૃષ્ટ યોગના આરાધનરૂપ કારણથી જ જિનકલ્પિક કૃતકૃત્ય વર્તે છે. તે કારણથી જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પિક નવાં નવાં શાસ્ત્રો ભણતા નથી, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

પુવ્વાહીઅં તુ તયં પાયં અણુસરઙ્ગં નિચ્ચમેવેસ ।

એગગમણો સમ્મં વિસ્સોઅસિગાઙ્ગં યયહેઙ્ગ ॥૧૪૯૭॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

એગગમણો એસ તુ=વળી એકાગ્ર મનવાળા આ=જિનકલ્પિક, વિસ્સોઅસિગાઙ્ગં યયહેઙ્ગ=વિશ્રોતસિકાના ક્ષયના હેતુ એવા પુવ્વાહીઅં તયં=પૂર્વાધીત તેને=પૂર્વમાં ભણેલા શ્રુતને, પાયં=પ્રાયઃ નિચ્ચમેવ સમ્મં=નિત્ય જ સમ્યગ્ અણુસરઙ્ગં=અનુસ્મરણ કરે છે.

ગાથાર્થ :

વળી એકાગ્ર મનવાળા જિનકલ્પિક વિશ્રોતસિકાના ક્ષયના હેતુ એવા પૂર્વમાં ભણેલા શ્રુતનું પ્રાયઃ નિત્ય જ સમ્યક્ અનુસ્મરણ કરે છે.

ટીકા :

પૂર્વાધીતં તુ તત્=શ્રુતં પ્રાયોઽનુસ્મરતિ નિત્યમેવૈષઃ=જિનકલ્પિકઃ, એકાગ્રમનાઃ સમ્યગ્ યથોક્તં વિશ્રોતસિકાયાઃ ક્ષયહેતું શ્રુતં સ્મરતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૭॥

ટીકાર્થ :

વળી આ=જિનકલ્પિક, પૂર્વમાં અધીત એવા તેને=શ્રુતને, પ્રાયઃ નિત્ય જ અનુસ્મરણ કરે છે. કઈ રીતે

અનુસ્મરણ કરે છે ? તે બતાવે છે — એકાગ્ર મનવાળા એવા જિનકલ્પિક વિસ્રોતસિકાના ક્ષયના હેતુ એવા યથોક્ત=પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહેવાયેલ પૂર્વમાં અધીત, શ્રુતને સમ્યગ્ સ્મરણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુ નિત્ય નવા નવા શ્રુતનું અધ્યયન કરે છે, પરંતુ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પી નવા નવા આગમનું અધ્યયન કરતા નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કયા ભવને આશ્રયીને જિનકલ્પી નવા નવા આગમનું અધ્યયન કરતા નથી ? તેથી કહે છે —

વર્તમાન ભવને આશ્રયીને જિનકલ્પી નવા નવા આગમનું અધ્યયન કરતા નથી, પરંતુ અન્ય ભવને આશ્રયીને તે જિનકલ્પી નવા નવા આગમનું અધ્યયન કરે પણ.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સાધુને નિત્ય અપૂર્વ આગમ ભણવાની વિધિ છે. આથી જ પુકખરવર સૂત્રમાં “ધમ્મુત્તરં વઢ્ઢુ” બોલવા દ્વારા ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ પછી શ્રુતધર્મની વૃદ્ધિની અભિલાષા કરાય છે. તો પછી જિનકલ્પી કેમ પૂર્વમાં ભણેલા શ્રુતની અપેક્ષાએ અપૂર્વ શ્રુત ભણાતા નથી ? એથી કહે છે —

જિનકલ્પિક ઉચિત એવા પ્રકૃષ્ટ યોગનું આરાધન કરતા હોવાથી કૃતકૃત્ય વર્તે છે. આશય એ છે કે જિનકલ્પિકથી અન્ય સાધુઓ અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ અર્થે અપૂર્વ અપૂર્વ શ્રુત ભણીને આત્માને શ્રુતથી ભાવિત કરતા હોય છે. તેથી જેઓ અપ્રમાદથી નવું નવું શ્રુત ભણીને શ્રુતથી ભાવિત થાય છે તેઓ કૃતકૃત્ય છે; જ્યારે જિનકલ્પિક પોતાની ભૂમિકાનુસાર પૂર્વમાં ભણેલા શ્રુતથી આત્માને સતત વાસિત કરવા દ્વારા અસંગભાવની વૃદ્ધિને અનુકૂળ ઉદય કરવારૂપ ઉચિત એવા પ્રકૃષ્ટ યોગની આરાધના કરતા હોવાથી કૃતકૃત્ય છે. તેથી કૃતકૃત્ય થવા માટે અન્ય સાધુઓની જેમ અપૂર્વ શ્રુત ભણવાની જિનકલ્પિક સાધુઓને આવશ્યકતા રહેતી નથી.

વળી જિનકલ્પિક પ્રાયઃ પૂર્વમાં ભણેલ શ્રુતનું નિત્ય જ સમ્યગ્ અનુસ્મરણ કરે છે અર્થાત્ જિનકલ્પી સાધુઓ પૂર્વમાં ભણેલા શ્રુતથી આત્માને વાસિત કરીને અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી જ કહ્યું કે જિનકલ્પિક એકાગ્ર મનવાળા થઈને પૂર્વમાં અધીત શ્રુતનું અનુસ્મરણ કરે છે.

વળી જિનકલ્પિકોનું શ્રુતનું અનુસ્મરણ ચિત્તની વિસ્રોતસિકાના ક્ષયનો હેતુ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ચિત્ત શ્રુતના પારાયણમાં ન રહે તો સંસારના ભાવોમાં પ્રવર્તે છે, જે ચિત્તનો વિપરીત સ્રોત છે અને તે મોહની વૃદ્ધિનું કારણ છે. અનાદિકાળથી આત્મા પર ચિત્તની વિસ્રોતસિકાના જ સંસ્કારો સ્થિર થયેલા છે અને તે સંસ્કારોના ક્ષયનું કારણ એકાગ્ર મનવાળા થઈને કરાતું શ્રુતનું પારાયણ છે, જેનાથી આત્મા પર શ્રુતથી વાચ્ય અર્થના સંસ્કારો દૃઢ થાય છે અને આત્મા પર સ્થિર થયેલા ચિત્તની વિસ્રોતસિકાના સંસ્કારો નાશ પામે છે; તેમ જ આત્મા પર શ્રુતના સંસ્કારો અતિશય-અતિશયતર થવાથી પૂર્વ પૂર્વ કરતાં ક્ષપકશ્રેણીને અભિમુખ એવા અસંગભાવની વૃદ્ધિ થાય છે.

અહીં “પ્રાયઃ” શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે કોઈક શારીરિક ઉપધાતને કારણે કે અંતકાળે અનશન કરતી વખતે શ્રુતનું અનુસ્મરણ શક્ય ન હોય, ત્યારે જિનકલ્પી પંચપરમેષ્ઠી આદિના ધ્યાનથી પણ આત્માને ભાવિત કરે છે, તે સિવાય પૂર્વાધીત શ્રુતનું નિત્ય જ અનુસ્મરણ કરે છે, આથી “નિત્ય જ” એમ ‘એવ’કાર કરેલ છે.

અહીં કહ્યું કે “જે કારણથી જિનકલ્પિક કૃતકૃત્ય છે,” તેનાથી એ ફલિત થાય કે સિદ્ધના જીવો કૃતકૃત્ય છે અને કેવલજ્ઞાની જીવો અંશથી કૃતકૃત્ય છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ કૃતકૃત્ય નથી; આમ છતાં જેઓ તેવા કૃતકૃત્ય થવા માટે અપ્રમાદભાવથી સર્વશક્તિથી ઉદ્યમ કરે છે, તેઓ “ક્રિયમાણં કૃતમ્”ના ન્યાયથી કૃતકૃત્ય કહેવાય છે અને જેઓ કૃતકૃત્ય થવા પ્રકર્ષથી ઉદ્યમ કરતા નથી, તેઓ કૃતકૃત્ય કહેવાતા નથી. આથી જિનકલ્પી અસંગભાવની વૃદ્ધિ અર્થે ઉચિત એવા પ્રકૃષ્ટ યોગની આરાધના કરનારા છે, માટે કૃતકૃત્ય છે એમ કહેલ છે.

વળી “સમ્યગ્” શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, માત્ર સૂત્રમાં કે સૂત્રના અર્થમાં ઉપયોગ રાખવો તે શ્રુતનું સમ્યગ્ અનુસ્મરણ નથી, પરંતુ જે શ્રુતનું અનુસ્મરણ કરવાથી અનાદિકાળના આત્મા પર પડેલા વિપરીત સંસ્કારોનો ક્ષય થાય, પોતાની મતિ શ્રુતથી પરિકર્મિત બને અને આત્મામાં શ્રુતના સંસ્કારોનું આધાન થાય, તેવું શ્રુતનું અનુસ્મરણ સમ્યગ્ છે. અને જિનકલ્પિક શ્રુતનું એકાગ્ર મનપૂર્વક તેવું સમ્યગ્ પારાયણ કરે છે. ||૧૪૯૬/૧૪૯૭||

અવતરણિકા :

વેદદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વેદદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

વેઓ પવિત્તિકાલે ઇત્થીવજ્જો ડ હોઙ્ગ એગયરો ।

પુવ્વપડિવન્નગો પુણ હોજ્જ સવેઓ અવેઓ વા ||૧૪૯૮||

અન્યથાર્થ :

પવિત્તિકાલે=પ્રવૃત્તિકાળમાં=જિનકલ્પના સ્વીકારકાળમાં, ઇત્થીવજ્જો ડ=સ્ત્રીવર્જ જ=સ્ત્રીવેદ સિવાયનો જ, એગયરો=એકતર વેઓ=વેદ હોઙ્ગ=(જિનકલ્પિકને) હોય છે. પુવ્વપડિવન્નગો પુણ=વળી પૂર્વપ્રતિપન્નક=પૂર્વમાં જિનકલ્પ સ્વીકારાયો છે જેમના વડે એવા જિનકલ્પિક, સવેઓ અવેઓ વા=સવેદવાળા અથવા અવેદવાળા હોજ્જ=હોય.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પના સ્વીકારકાળમાં સ્ત્રીવેદ સિવાયનો જ એકતર વેદ જિનકલ્પિકને હોય છે. વળી પૂર્વમાં જિનકલ્પ સ્વીકારાયો છે જેમના વડે એવા જિનકલ્પિક સવેદવાળા અથવા અવેદવાળા હોય.

ટીકા :

વેદઃ પ્રવૃત્તિકાલે તસ્ય સ્ત્રીવર્જ એવ ભવત્યેકતરઃ=પુંવેદો નપુંસકવેદો વા શુદ્ધઃ, પૂર્વપ્રતિપન્નઃ પુનરધ્યવસાયભેદાદ્વેત્સવેદો વા અવેદો વૈષ્ણુ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪૯૮॥

ટીકાર્થ :

પ્રવૃત્તિકાળમાં=જિનકલ્પના સ્વીકારકાળમાં, તેમને=જિનકલ્પિકને, સ્ત્રીવર્જ જ=સ્ત્રીવેદ સિવાયનો જ, એકતર વેદ=શુદ્ધ એવો પુરુષવેદ અથવા નપુંસકવેદ, હોય છે. વળી પૂર્વપ્રતિપન્ન એવા આ=પૂર્વમાં સ્વીકારાયેલ છે જિનકલ્પ જેમના વડે એવા જિનકલ્પિક, અધ્યવસાયના ભેદથી સવેદવાળા અથવા અવેદવાળા હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

उवसमसेढीए खलु वेए उवसामिअंमि उ अवेओ ।
न उ खविए तज्जम्मे केवलपडिसेहभावाओ ॥१४९९॥ दारं ॥

અન્યાર્થ :

उवसमसेढीए खलु वेए उवसामिअंमि अवेओ=ઉપશમશ્રેણીમાં જ વેદ ઉપશમિત થયે છતે અવેદ થાય છે=જિનકલ્પિક વેદ વગરના થાય છે, खविए उ न=પરંતુ ક્ષપિત થયે છતે નહીં=વેદનો ક્ષય થયે છતે જિનકલ્પિક વેદ વગરના થતા નથી; तज्जम्मे केवलपडिसेहभावाओ=કેમ કે તે જન્મમાં=જિનકલ્પિકને વર્તમાન ભવમાં, કેવલજ્ઞાનના પ્રતિષેધનો ભાવ છે.

★ ગાથાના બીજા પાદમાં રહેલો ‘उ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઉપશમશ્રેણીમાં જ વેદનો ઉપશમ થયે છતે જિનકલ્પિક વેદ વગરના થાય છે, પરંતુ વેદનો ક્ષય થયે છતે જિનકલ્પિક વેદ વગરના થતા નથી; કેમ કે જિનકલ્પિકને વર્તમાન ભવમાં કેવલજ્ઞાનના પ્રતિષેધનો ભાવ છે.

ટીકા :

उपशमश्रेण्यामेव वेदे उपशमिते सति अवेदो भवति, न तु क्षपिते, कुत इत्याह-तज्जन्मन्यस्य केवलप्रतिषेधभावादिति गायार्थः ॥१४९९॥

ટીકાર્થ :

ઉપશમશ્રેણીમાં જ વેદ ઉપશમિત થયે છતે અવેદ થાય છે=વેદનો ઉપશમ થયે છતે જિનકલ્પિક વેદ વગરના થાય છે, પરંતુ ક્ષપિત થયે છતે નહીં=વેદનો ક્ષય થયે છતે જિનકલ્પિક વેદ વગરના થતા નથી; કયા કારણથી ? એથી કહે છે — આમને=જિનકલ્પિકને, તે જન્મમાં=વર્તમાન ભવમાં, કેવલજ્ઞાનના પ્રતિષેધનો ભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારનાર મહાત્મા જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે અપ્રમાદભાવવાળા હોય છે, તોપણ તેઓ સર્વથા વેદના ઉદય વગરના હોતા નથી; કેમ કે વેદનો સર્વથા અભાવ નવમા ગુણસ્થાનકમાં થાય છે. તેથી જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે જિનકલ્પિકને પુરુષવેદનો કે નપુંસકવેદનો ઉદય હોય છે, પરંતુ સ્ત્રીવેદનો ઉદય હોતો નથી.

આશય એ છે કે જિનકલ્પ સ્વીકારનાર વ્યક્તિ અવશ્ય પુરુષ હોય છે, અને પુરુષને મોહના પરિણામરૂપે ત્રણ વેદોમાંથી કોઈપણ એક વેદ અવશ્ય એક કાળમાં વર્તતો હોય છે; જ્યારે જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે જિનકલ્પિક સાધુને તેવા પ્રકારના સ્વભાવથી સ્ત્રીવેદનો ઉદય સંભવતો નથી, અને પુરુષવેદ કે નપુંસકવેદમાંથી જે એક વેદ વર્તતો હોય તે વેદ પણ વ્યક્તરૂપે વિકાર કરાવનારો હોતો નથી; તેથી જેમ સાકરના કણિયામાં સાકરનું માધુર્ય હોવા છતાં તે વ્યક્તરૂપે અનુભવાતું નથી, તેમ જિનકલ્પિકમાં વેદનો ઉદય વર્તતો હોવા છતાં વિશુદ્ધ ઉપયોગને કારણે તે વ્યક્તરૂપે કોઈ કાર્ય કરતો નથી. આથી જ કલ્પ કે જિનકલ્પિકને પ્રવૃત્તિકાળમાં શુદ્ધ એવો પુરુષવેદ કે નપુંસકવેદ હોય છે.

વળી જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પિક ક્યારેક વેદવાળા, તો ક્યારેક અવેદવાળા પણ હોય. અવેદવાળા ક્યારે હોય ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે જિનકલ્પિક ઉપશમશ્રેણી માંડે અને તેમાં વેદનો ઉપશમ કરે ત્યારે તેઓ અવેદવાળા થાય છે, પરંતુ જિનકલ્પિક વેદની ક્ષપણાથી અવેદવાળા થતા નથી; કેમ કે શાસ્ત્રમાં જિનકલ્પિકને તે જન્મમાં કેવળજ્ઞાનનો પ્રતિષેધ કર્યો છે, તેથી જિનકલ્પિક તે ભવમાં ક્ષપકશ્રેણી માંડી શકે નહીં, અને વેદની સર્વથા ક્ષપણા ક્ષપકશ્રેણીમાં જ થાય છે. માટે જિનકલ્પિક વેદના ઉપશમને આશ્રયીને અવેદવાળા હોય, પરંતુ વેદના ક્ષયને આશ્રયીને અવેદવાળા હોય નહીં. ॥૧૪૯૮/૧૪૯૯॥

અવતરણિકા :

કલ્પદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કલ્પદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

ઠિઅમઢિઞ્ઞ અ કખ્પે આચેલક્કાઇઞ્ઞસુ ઠાણેસું ।

સવ્વેસુ ઠિઆ પઢમો ચઙ ઠિઅ છસુ અઢિઆ બિઙ્ઞો ॥૧૫૦૦॥

અન્વયાર્થ :

ઠિઅમઢિઞ્ઞ અ કખ્પે=સ્થિત અને અસ્થિત કલ્પમાં (જિનકલ્પિક હોય છે.) આચેલક્કાઇઞ્ઞસુ સવ્વેસુ ઠાણેસું=આચેલક્યાદિ સર્વ સ્થાનોમાં (જેઓ) ઠિઆ=સ્થિત હોય, (તેઓનો) પઢમો=પ્રથમ છે=સ્થિતકલ્પ હોય છે; ચઙ ઠિઅ છસુ અઢિઆ=(જેઓ) ચારમાં સ્થિત-છમાં અસ્થિત હોય, (તેઓનો) બિઙ્ઞો=દ્વિતીય છે=અસ્થિતકલ્પ હોય છે.

www.iainelibrary.org

આચેલક્યાદિ વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળાં દશ સ્થાનો છે. તેથી હવે સ્થિતકલ્પ અને અસ્થિતકલ્પનાં દશ સ્થાનો બતાવે છે —

ગાથા :

આચેલક્ષુદેસિઅસિજ્જાયરરાયપિંડકિઙ્કમ્મે ।

વયજિટ્ઠપડિક્કમણે માસંપજ્જોસવણકપ્પે ॥૧૫૦૧॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

આચેલક્ષુદેસિઅસિજ્જાયરરાયપિંડકિઙ્કમ્મે=આચેલક્ય, ઔદેશિક, શય્યાતર, રાજપિંડ, કૃતિકર્મ, વયજિટ્ઠપડિક્કમણે=વ્રત, જયેષ્ઠ, પ્રતિકમણ, માસંપજ્જોસવણકપ્પે=માસ-પર્યુષણાકલ્પ.

ટીકા :

આચેલવ્યૌદેશિકશય્યાતરરાજપિંડકૃતિકર્માણિ પદ્ધ સ્થાનાનિ, તથા વ્રતજ્યેષ્ઠપ્રતિક્રમણાનિ ત્રીણિ, માસપર્યુષણાકલ્પૌ દ્વે સ્થાન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૧॥

ટીકાર્થ :

આચેલક્ય, ઔદેશિક, શય્યાતર, રાજપિંડ, કૃતિકર્મ : આ પાંચ સ્થાનો; અને વ્રત, જયેષ્ઠ, પ્રતિકમણ : એ ત્રણ સ્થાનો; માસકલ્પ અને પર્યુષણાકલ્પ : એ બે સ્થાન. આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૦૧॥

અવતરણિકા :

લિંગદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

લિંગદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

લિંગમ્મિ હોઙ્ગ ભયણા પડિવજ્જઙ્ગ ઉભયલિંગસંપન્નો ।

ઉવરિં તુ ભાવલિંગં પુવ્વપવણ્ણસ્સ ણિઅમેણ ॥૧૫૦૨॥

અન્યથાર્થ :

લિંગમ્મિ ભયણા હોઙ્ગ=લિંગમાં (જિનકલ્પિકની) ભજના હોય છે. ઉભયલિંગસંપન્નો=ઉભય લિંગથી સંપન્ન=દ્રવ્ય-ભાવ એ બંને લિંગથી યુક્ત સાધુ, પડિવજ્જઙ્ગ=(જિનકલ્પને) સ્વીકારે છે. ઉવરિં તુ=વળી ઉપર=જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી, પુવ્વપવણ્ણસ્સ=પૂર્વપ્રતિપત્તને ણિઅમેણ=નિયમથી ભાવલિંગં=ભાવલિંગ હોય છે.

ગાથાર્થ :

લિંગમાં જિનકલ્પિકની ભજના હોય છે. દ્રવ્ય-ભાવ એ બંને લિંગથી યુક્ત સાધુ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. વળી જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી પૂર્વપ્રતિપત્ન એવા જિનકલ્પિકને નિયમથી ભાવલિંગ હોય છે.

ટીકા :

લિંગ્ણમ્ ઇતિ ભવતિ ભજના વક્ષ્યમાણાઽસ્ય, પ્રતિપદ્યતે કલ્પમુખયલિંગ્ણસમ્પન્નો=દ્રવ્યભાવલિંગ્ણયુક્ત ઇત્યર્થઃ, ઉપરિ તુ=ઉપરિષ્ઠાદ્ભાવલિંગ્ણ-ચારિત્રપરિણામરૂપં પૂર્વપ્રતિપત્નસ્ય કલ્પં નિયમેન ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૨॥

ટીકાર્થ :

લિંગમાં આમની=જિનકલ્પિકની, વક્ષ્યમાણ એવી ભજના હોય છે. તે ભજના જ સ્પષ્ટ કરે છે — ઉભય લિંગથી સંપન્ન=દ્રવ્ય અને ભાવલિંગથી યુક્ત, સાધુ કલ્પને=જિનકલ્પને, સ્વીકારે છે; વળી ઉપરમાં=ઉપરથી=જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી, કલ્પને પૂર્વમાં પ્રતિપત્નને=જિનકલ્પને પૂર્વે સ્વીકારેલ એવા સાધુને, નિયમથી ચારિત્રના પરિણામરૂપ ભાવલિંગ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

इअरं तु जिण्णभावाइएहिं सययं न होइ वि कयाइं ।

ण य तेण विणा वि तहा जायइ से भावपरिहाणी ॥१५०३॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

इअरं तु=વળી ઈતર=દ્રવ્યલિંગ, जिण्णभावाइएहिं=જીર્ણભાવાદિથી=મુહપત્તિ આદિ ઉપકરણ જીર્ણ થવા આદિથી, कयाइं=કયારેક સયયં=સતત ન હોइ वि=નથી પણ હોતું; तेण य विणा वि=અને તેના વિના પણ=દ્રવ્યલિંગ વિના પણ, से=તેને=જિનકલ્પિકને, तहा भावपरिहाणी=તે પ્રકારે ભાવની પરિહાણિ=જે પ્રકારે ભાવલિંગ નાશ પામે તે પ્રકારે ચારિત્રના પરિણામની હાનિ, ण जायइ=થતી નથી.

ગાથાર્થ :

વળી દ્રવ્યલિંગ જીર્ણભાવાદિથી કયારેક સતત નથી પણ હોતું; અને દ્રવ્યલિંગ વિના પણ જિનકલ્પિકને જે પ્રકારે ભાવલિંગ નાશ પામે તે પ્રકારે ભાવની પરિહાણિ થતી નથી.

ટીકા :

इतरतु=દ્રવ્યલિંગ્ણં જીર્ણભાવાદિભિઃ=જીર્ણહતાદિભિઃ कारणैः सततं न भवत्यपि कदाचित्सम्भवत्येतत्, न च तेन विनापि तथा=તેન પ્રકારેણ जायते से=तस्य भावपरिहाणिः, अग्रमादाभ्यासादिति गाथार्थः ॥१५०३॥

ટીકાર્થ :

વળી ઇતર=દ્રવ્યલિંગ, જીર્ણભાવાદિથી=જીર્ણ-હતાદિ કારણોથી=દ્રવ્યલિંગ જીર્ણ થયેલ હોય કે કોઈના વડે હરણ કરાયેલ હોય વગેરે કારણોથી, જિનકલ્પિકને ક્યારેક સતત નથી પણ હોતું એ સંભવે છે; અને તેના વિના પણ=દ્રવ્યલિંગ વિના પણ, તેમને=જિનકલ્પિકને, તે પ્રકારથી=જે પ્રકારે ભાવલિંગનો નાશ થાય તે પ્રકારથી, ભાવની પરિહાણિ=ચારિત્રના પરિણામની હાનિ, થતી નથી; કેમ કે અપ્રમાદનો અભ્યાસ છે=જિનકલ્પિકને ભાવલિંગના રક્ષણના ઉપાયભૂત એવો અપ્રમાદ સુઅભ્યસ્ત હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દ્રવ્યલિંગ સાધુના રજોહરણ, મુહપત્તિ આદિ ઉપકરણરૂપ છે અને ભાવલિંગ ચારિત્રના અંતરંગ પરિણામરૂપ છે. સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારે ત્યારે દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગ એ બંનેથી યુક્ત હોય છે, અને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી ચારિત્રના પરિણામરૂપ ભાવલિંગ જિનકલ્પીને નિયમથી હોય છે અર્થાત્ જિનકલ્પી આકર્ષ દ્વારા પણ ગુણસ્થાનકથી ક્યારેય પાત પામતા નથી, પરંતુ નિયમથી પોતાના ગુણસ્થાનકમાં અવસ્થિત રહે છે.

વળી જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પીને દ્રવ્યલિંગ ક્યારેક સતત ન પણ હોય એ સંભવે, અર્થાત્ તેઓનાં વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ જીર્ણ થઈ ગયાં હોય અથવા તેઓના રજોહરણાદિનું કોઈ હરણ કરી ગયું હોય, તે વખતે તેઓ સાધુવેશ રહિત પણ હોય તેવું બને; કેમ કે તેઓ જિનકલ્પની મર્યાદાથી નિર્દોષ વસ્ત્રાદિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ ગ્રહણ કરે છે, તેથી જ્યાં સુધી તેવાં નિર્દોષ રજોહરણ કે વસ્ત્રાદિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ દ્રવ્યલિંગ વગરના પણ હોય, તોપણ અપ્રમાદનો અભ્યાસ હોવાથી દ્રવ્યલિંગ વગર પણ તેઓના ચારિત્રના પરિણામની હાનિ થતી નથી. ॥૧૫૦૨/૧૫૦૩॥

અવતરણિકા :

લેશ્યાદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

લેશ્યાદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

લેસાસુ વિસુદ્ધાસું પડિવજ્જહી તીસુ ન પુણ સેસાસુ ।
પુવ્વપડિવજ્જહી પુણ હોજ્જા સવ્વાસુ વિ કહંચિ ॥૧૫૦૪॥

અન્યથાર્થ :

વિસુદ્ધાસું તીસુ લેસાસુ=વિશુદ્ધ એવી ત્રણ લેશ્યાઓમાં પડિવજ્જહી=(જિનકલ્પને) સ્વીકારે છે, સેસાસુ પુણ ન=પરંતુ શેષ એવી લેશ્યાઓમાં નહીં. પુવ્વપડિવજ્જહી પુણ=વળી પૂર્વપ્રતિપત્તક સવ્વાસુ વિ=સર્વ પણ લેશ્યાઓમાં કહંચિ=કોઈક રીતે હોજ્જા=હોય.

ગાથાર્થ :

વિશુદ્ધ એવી ત્રણ લેશ્યાઓમાં જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, પરંતુ શેષ એવી ત્રણ લેશ્યાઓમાં નહીં. વળી પૂર્વપ્રતિપન્નક સર્વ પણ લેશ્યાઓમાં કોઈક રીતે હોય.

ટીકા :

લેશ્યાસુ વિશુદ્ધાસુ તૈજસ્યાદિષુ પ્રતિપદ્યતે તિસૃષુ કલ્પં, ન પુનઃ શેષાસ્વાદ્યાસુ, પૂર્વપ્રતિપન્નઃ પુનઃ= કલ્પસ્થો ભવેત્ સર્વાસ્વપિ શુદ્ધાશુદ્ધાસુ કથચ્છિત્, કર્મ્મવૈચિત્ર્યાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૪॥

ટીકાર્થ :

વિશુદ્ધ એવી તેજસી આદિ ત્રણ લેશ્યાઓમાં કલ્પને=જિનકલ્પને, સ્વીકારે છે, પરંતુ શેષ એવી આઘમાં નહીં=શુદ્ધ ત્રણ લેશ્યાઓથી શેષ એવી પ્રથમની કૃષ્ણ આદિ ત્રણ અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં જિનકલ્પને સ્વીકારતા નથી.

વળી પૂર્વપ્રતિપન્ન=કલ્પસ્થ=જિનકલ્પમાં રહેલા સાધુ, શુદ્ધ-અશુદ્ધ એવી સર્વ પણ લેશ્યાઓમાં કોઈક રીતે હોય; કેમ કે કર્મનું વિચિત્રપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

ણચ્ચંતસંકિલિદ્ધાસુ થેવકાલં ચ હંદિ ઇઅરાસુ ।

ચિત્તા કમ્માણ ગઈ તહા વિ વિરિઅં ફલં દેઢ ॥૧૫૦૫॥ દારં ॥

અભ્યયાર્થ :

અચ્ચંતસંકિલિદ્ધાસુ ણ=અત્યંત સંકલિષ્ટમાં નહીં=જિનકલ્પી અત્યંત સંકલેશવાળી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં વર્તતા નથી. ઇઅરાસુ ચ થેવકાલં=અને ઇતરામાં=અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં, થોડો કાળ (વર્તે છે.) કમ્માણ ચિત્તા ગઈ=કર્મોની ચિત્ર ગતિ છે, તહા વિ=તોપણ વિરિઅં ફલં દેઢ=વીર્ય ફળને આપે છે=જિનકલ્પિકનું સદ્વીર્ય અશુદ્ધ લેશ્યાથી થયેલ ચારિત્રની મલિનતાને દૂર કરવારૂપ ફળને આપે છે.

★ ‘હંદિ’ ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં થોડો કાળ વર્તે છે, તોપણ અત્યંત સંકલિષ્ટ એવી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં વર્તતા નથી. કર્મોની વિચિત્ર ગતિ છે, તોપણ જિનકલ્પિકનું સદ્વીર્ય અશુદ્ધ લેશ્યાથી થયેલ ચારિત્રની મલિનતાને દૂર કરવારૂપ ફળને આપે છે.

ટીકા :

નાત્યન્તસંકિલિદ્ધાસુ વર્તતે, તથા સ્તોકકાલં ચ હન્દીતરાસુ=અશુદ્ધાસુ, ચિત્રા કર્મ્મણાં ગતિઃ, યેન તાસ્વપિ વર્તતે, તથાપિ વીર્યં ફલં દદાતિ, યેન તદ્ધાવેઽપિ ભૂયશ્ચારિત્રશુદ્ધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૫॥

ટીકાર્થ :

અત્યંત સંકલ્પિતમાં=અત્યંત સંકલ્પવાળી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં, વર્તતા નથી અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું તે મુજબ પૂર્વપ્રતિપત્તક જિનકલ્પી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં વર્તે છે તોપણ અત્યંત સંકલ્પવાળી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં વર્તતા નથી.

અને તે રીતે ઇતરામાં=અશુદ્ધમાં=અસંકલ્પિત એવી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં, થોડો કાળ વર્તે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જિનકલ્પી અત્યંત સંકલ્પિત ન હોય એવી અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં પણ કેમ વર્તે છે ? તેથી કહે છે -

કર્મોની ચિત્ર ગતિ છે=વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે; જે કારણથી તેઓમાં પણ વર્તે છે=જિનકલ્પિક અશુદ્ધ લેશ્યાઓમાં પણ વર્તે છે, તોપણ વીર્ય ફળને દે છે=જિનકલ્પિકમાં વર્તતું સદ્વીર્ય અશુદ્ધ લેશ્યાથી થયેલ ચારિત્રની મલિનતાને દૂર કરવારૂપ ફળને આપે છે; જે કારણથી તેઓના ભાવમાં પણ=અશુદ્ધ લેશ્યાઓના સદ્ભાવમાં પણ, ફરી ચારિત્રની શુદ્ધિ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે પ્રવર્ધમાન પરિણામ હોવાથી જિનકલ્પીમાં નિયમથી તેજો આદિ શુદ્ધ એવી ત્રણ લેશ્યાઓ વર્તે છે, પરંતુ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પિકમાં ક્યારેક અશુદ્ધ લેશ્યાઓ પણ વર્તે છે; કેમ કે મોહનીય કર્મની વિચિત્ર પ્રકારની ગતિ છે, જેથી ભાવચારિત્રવાળા જિનકલ્પીમાં પણ કોઈક નિમિત્તથી અત્યંત સંકલ્પિત ન હોય એવી અશુદ્ધ લેશ્યાઓ અલ્પકાળ વર્તે છે; આમ છતાં જિનકલ્પી સદ્વીર્યથી સંયમમાં ઉદ્યમ કરનારા હોવાથી તેઓનું મહાવીર્ય તેઓને ફરી ચારિત્રની શુદ્ધિરૂપ ફળ આપે છે. આથી અશુદ્ધ લેશ્યાને કારણે તેઓના ચારિત્રની કંઈક મ્લાનિ થવા છતાં પણ પોતાનામાં વર્તતા સદ્વીર્ય દ્વારા તેઓ અલ્પકાળમાં મલિન થયેલા ચારિત્રની અવશ્ય ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિ કરે છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે જિનકલ્પિક સતત ચારિત્રના પરિણામની શુદ્ધિને અનુકૂળ પ્રયત્ન કરનારા હોય છે, તેથી તેઓમાં મોહનીય કર્મના ઉદયથી ક્યારેક અશુભ લેશ્યા વર્તે તોપણ, જેમ નવમા ગુણઠાણની પૂર્વે રહેલો નષ્ટપ્રાયઃ એવો વેદોદય વિકાર પેદા કરતો નથી, તેમ તે અશુભ લેશ્યા ચારિત્રની હાનિ કરતી નથી. ॥૧૫૦૪/૧૫૦૫॥

અવતરણિકા :

ધ્યાનદ્વારમધિકૃત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ધ્યાનદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે -

ગાથા :

જ્ઞાણંમિ વિ ધમ્મેણં પઢિવજ્જઇ સો પવહ્માણેણં ।
ઇઅરેસુ વિ જ્ઞાણેસું પુવ્વપવણ્ણો ણ પઢિસિદ્ધો ॥૧૫૦૬॥

અન્યથાથ :

જ્ઞાણમિ વિ=ધ્યાન હોતે છતે પણ=ધ્યાનદ્વાર પ્રસ્તુત હોતે છતે પણ, પવઙ્ગમાણેણં ધમ્મેણં=પ્રવર્ધમાન એવા ધર્મથી=ધર્મધ્યાનથી, સો પઙ્કિવજ્જઙ્ગ=આ સ્વીકારે છે=સાધુ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. ફરેસુ વિ જ્ઞાણેસું=ઈતર પણ ધ્યાનોમાં=ધર્મધ્યાનથી અન્ય આર્તાદિ પણ ધ્યાનોમાં, પુવ્વપવણ્ણો=પૂર્વપ્રતિપત્ત=પૂર્વમાં સ્વીકારેલ જિનકલ્પવાળા સાધુ, ણ પઙ્કિસિદ્ધો=પ્રતિષિદ્ધ નથી.

ગાથાર્થ :

ધ્યાનદ્વાર પ્રસ્તુત હોતે છતે પણ પ્રવર્ધમાન એવા ધર્મધ્યાનથી સાધુ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. ધર્મધ્યાનથી અન્ય આર્તાદિ પણ ધ્યાનોમાં પૂર્વે સ્વીકારેલ જિનકલ્પવાળા સાધુ પ્રતિષિદ્ધ નથી.

ટીકા :

ધ્યાનેઽપિ પ્રસ્તુતે ધર્મ્મેણ ધ્યાનેન પ્રતિપદ્યતેઽસૌ કલ્પં પ્રવર્દ્ધમાનેન સતા, ઇતરેષ્વપિ ધ્યાનેષુ-આર્ત્તાદિષુ પૂર્વપ્રતિપત્તોઽયં ન પ્રતિષિદ્ધો=ભવત્યપીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૬॥

ટીકાર્થ :

ધ્યાન પ્રસ્તુત હોતે છતે પણ પ્રવર્ધમાન છતા ધર્મધ્યાનથી આ=અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા માટે તત્પર સાધુ, કલ્પને=જિનકલ્પને, સ્વીકારે છે. ઈતર પણ આર્તાદિ ધ્યાનોમાં પૂર્વપ્રતિપત્ત એવા આ પ્રતિષિદ્ધ નથી=હોય પણ છે, અર્થાત્ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પીને આર્તધ્યાન આદિ અન્ય પણ ચારેય પ્રકારનાં ધ્યાન સંભવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

एवं च कुसलजोगे उद्दामे तिव्वकम्मपरिणामा ।

रोहडेसु वि भावो इमस्स पायं निरणुबंधो ॥૧૫૦૭॥ દારં ॥

અન્યથાથ :

एवं च=અને આ રીતે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે, कुसलजोगे उद्दामे=કુશલયોગ ઉદ્દામ=નિરંકુશ, હોતે છતે તિવ્વકમ્મપરિણામા=તીવ્ર કર્મના પરિણામથી इमस्स=આમનો=જિનકલ્પિકનો, रोहडेसु वि=રૌદ્ર-આર્તમાં પણ પાયં નિરણુબંધો भावो=પ્રાયઃ નિરનુબંધ ભાવ હોય છે.

ગાથાર્થ :

અને પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે કુશલયોગ નિરંકુશ હોતે છતે તીવ્ર કર્મના પરિણામથી જિનકલ્પિકનો રૌદ્રધ્યાન-આર્તધ્યાનમાં પણ પ્રાયઃ નિરનુબંધ ભાવ હોય છે.

ટીકા :

एवं कुशलयोगे जिनकल्पप्रतिपत्त्योद्दामे सति तीव्रकर्मपरिणामौदयिकाद् रौद्रार्तयोरपि भावोऽस्य ज्ञेयः, स च प्रायो निरनुबन्धः, स्वल्पत्वादिति गायार्थः ॥૧૫૦૭॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પ્રવર્ધમાન એવા ધર્મધ્યાનથી જિનકલ્પને સ્વીકારે છે અને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જિનકલ્પીને આર્ત-રૌદ્રધ્યાન વર્તી શકે છે એ રીતે, જિનકલ્પની પ્રતિપત્તિથી કુશલયોગ ઉદામ હોતે છતે=કુશલયોગ ઉત્કટ હોતે છતે, તીવ્ર કર્મપરિણામરૂપ ઔદયિકથી=કર્મના તીવ્ર પરિણામરૂપ ઔદયિક ભાવથી, આમનો=જિનકલ્પિકનો, રૌદ્ર-આર્તમાં પણ ભાવ=રૌદ્રધ્યાન અને આર્તધ્યાનમાં પણ સદ્ભાવ, જાણવો. અને તે=જિનકલ્પિકને આર્ત-રૌદ્રધ્યાનનો સદ્ભાવ, પ્રાય: નિરનુબંધ હોય છે; કેમ કે સ્વલ્પપણું છે=તેઓના અશુભ ધ્યાનનું અલ્પ સામર્થ્યપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ધ્યાનદ્વારની વિચારણા પ્રસ્તુત છે, તેમાં મહાત્મા પ્રવર્ધમાન એવા ધર્મધ્યાનથી જિનકલ્પ સ્વીકારે છે. તેથી ફલિત થાય કે જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે જિનકલ્પી નિયમા ધર્મધ્યાનમાં જ હોય છે, શુક્લધ્યાન કે આર્ત-રૌદ્રધ્યાનમાં હોતા નથી.

વળી જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે તે મહાત્મા સવિકલ્પ ઉપયોગવાળા હોય છે, માટે તેઓ ધર્મધ્યાનમાં વર્તે છે, અને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી જ્યારે નિર્વિકલ્પ ઉપયોગવાળા થાય, ત્યારે તેઓ શુક્લધ્યાનમાં વર્તે છે.

વળી અત્યંત અપ્રમાદી પણ જિનકલ્પિક આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાનમાં પણ પ્રતિષિદ્ધ નથી. આમ કહેવાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જિનકલ્પિક પ્રાય: ધર્મધ્યાન-શુક્લધ્યાનમાં જ વર્તતા હોય છે, તોપણ કર્મના વૈચિત્ર્યને કારણે તેઓમાં જેમ ક્યારેક અશુભ લેશ્યાઓ આવે છે, તેમ ક્યારેક અશુભ ધ્યાન પણ આવે છે.

તે જ સ્પષ્ટ કરવા કહે છે કે જિનકલ્પના સ્વીકારથી જીવમાં જે કુશલયોગ વર્તે છે, તે કુશલયોગ એવો છે કે આવા મહાત્મા પણ તેના પર સતત અંકુશ રાખી શકતા નથી, અને કુશલયોગ પર સતત અંકુશ નહીં રહેવાથી તીવ્ર કર્મપરિણામરૂપ ઔદયિક ભાવથી તે જિનકલ્પી મહાત્મા પણ ક્યારેક આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાનમાં વર્તે છે, તોપણ તેઓનું આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન નિરનુબંધ હોય છે અર્થાત્ સંસારી જીવોમાં વર્તતું આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન, તેઓના આત્મા પર તેવા સંસ્કારો નાંખીને પ્રવાહરૂપે ફરી ફરી તેઓને આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન કરાવે તેવા અનુબંધવાળું હોય છે, જ્યારે જિનકલ્પિકમાં કોઈક નિમિત્તથી ક્યારેક વર્તતું આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન, પ્રાય: પ્રવાહરૂપે ફરી ફરી તેઓને આર્તધ્યાન કે રૌદ્રધ્યાન કરાવે તેવા અનુબંધ વગરનું હોય છે; કેમ કે તેઓનું અશુભ ધ્યાન અલ્પ સામર્થ્યવાળું હોય છે. તેથી તેઓ મોટા ભાગે ધર્મધ્યાનમાં કે શુક્લધ્યાનમાં જ વર્તે છે, એ પ્રકારનો અર્થ ફલિત થાય. ॥૧૫૦૬/૧૫૦૭॥

અવતરણિકા :

ગણનાદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગણનાદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

ગણણ ત્તિ સયપુહુત્તં એસિં એગદેવ ઉક્કોસા ।
હોઇ પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ ઇઅરા ઉ એગાઈ ॥૧૫૦૮॥

અન્યથાર્થ :

ગણણ=‘ગણના’ ત્તિ=એ પ્રકારના (દ્વારમાં) પડિવજ્જમાણે પડુચ્ચ=પ્રતિપદમાનોને આશ્રયીને
એસિં=આમની=જિનકલ્પિકોની, ઉક્કોસા=ઉત્કૃષ્ટ (ગણના) એગદેવ સયપુહુત્તં=એકદા જ શતપૃથક્ત્વ,
ઇઅરા ઉ=વળી ઇતર=જઘન્ય ગણના, એગાઈ=એકાદિ હોઇ=હોય છે.

ગાથાર્થ :

‘ગણના’ એ પ્રકારના દ્વારમાં પ્રતિપદમાનોને આશ્રયીને જિનકલ્પિકોની ઉત્કૃષ્ટ ગણના એકદા જ
શતપૃથક્ત્વ, વળી જઘન્ય ગણના એકાદિ હોય છે.

ટીકા :

ગણનેતિ શતપૃથક્ત્વમેતેષાં=જિનકલ્પિકાનામેકદૈવોત્કૃષ્ટા ભવતિ પ્રતિપદમાનકાન્ પ્રતીત્ય, ઇતરા
તુ=જઘન્યા ગણનૈકાદ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૮॥

ટીકાર્થ :

‘ગણના’ એ પ્રકારના દ્વારમાં પ્રતિપદમાનકોને આશ્રયીને=જિનકલ્પને સ્વીકારતા એવા સાધુઓને
આશ્રયીને, આમની=જિનકલ્પિકોની, ઉત્કૃષ્ટ ગણના એકદા જ શતપૃથક્ત્વ હોય છે=ઉત્કૃષ્ટથી એક કાળે
જ ૨૦૦થી ૮૦૦ સાધુઓ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે; વળી ઇતર=જઘન્ય ગણના, એકાદિ હોય છે=જઘન્યથી
એક કાળે ૧ વગેરે સાધુ જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

પુલ્લપડિવન્નગાણં ઉ એસા ઉક્કોસિઆ ઉચ્ચિઅ ચિચ્ચે ।
હોઇ સહસ્સપુહુત્તં ઇઅરા વેવંવિહા ચેવં ॥૧૫૦૯॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

પુલ્લપડિવન્નગાણં ઉ=વળી પૂર્વપ્રતિપન્નકોની ઉક્કોસિઆ એસા=ઉત્કૃષ્ટ આ=ગણના, ઉચ્ચિઅ ચિચ્ચે=
ઉચિત ક્ષેત્રમાં સહસ્સપુહુત્તં હોઇ=સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય છે, ઇઅરા વિ=ઇતરા પણ=પૂર્વપ્રતિપન્નકોની જઘન્ય
ગણના પણ,વેવંવિહા ચેવં=આવા પ્રકારની જ છે=લઘુતર એવું સહસ્રપૃથક્ત્વ જ છે.

ગાથાર્થ :

વળી પૂર્વપ્રતિપન્નકોની ઉત્કૃષ્ટ ગણના ઉચિત ક્ષેત્રમાં સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય છે, પૂર્વપ્રતિપન્નકોની
જઘન્ય ગણના પણ લઘુતર એવું સહસ્રપૃથક્ત્વ જ છે.

ટીકા :

પૂર્વપ્રતિપન્નાનાં ત્વમીષામેષા=ગણના ઉત્કૃષ્ટોચિતે ક્ષેત્રે યત્રૈષાં(?યત્રૈતેષાં) ભાવો ભવતિ, યદુત-સહસ્રપૃથક્ત્વમિતિ, ઇતરાપિ જઘન્યૈવંવિધૈવ=સહસ્રપૃથક્ત્વમેવ લઘુતરમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૦૯॥

ટીકાર્થ :

વળી પૂર્વપ્રતિપન્ન એવા આમની=પૂર્વમાં સ્વીકારેલ જિનકલ્પવાળા સાધુઓની, આ=ગણના, જ્યાં આમનો ભાવ હોય=જે ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પિકોનો સદ્ભાવ હોય, એરૂપ ઉચિત ક્ષેત્રમાં ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. તે ઉત્કૃષ્ટ ગણના યદુતથી સ્પષ્ટ કરે છે —

સહસ્રપૃથક્ત્વ એ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ ગણના છે, ઇતર એવી જઘન્ય પણ=જઘન્ય ગણના પણ, આવા પ્રકારની જ છે=લઘુતર એવું સહસ્રપૃથક્ત્વ જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પીઓ પ્રતિપદમાનને આશ્રયીને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ અને જઘન્યથી એકાદિ પ્રાપ્ત થાય. આ કથનથી એ ફલિત થાય કે જે ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પ સ્વીકારી શકે તેવા સાધુઓ હોય, તેવા સર્વ ક્ષેત્રોને આશ્રયીને વિચારીએ તો, એક કાળે જ જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુઓ, ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય અને જઘન્યથી એક-બે આદિ પણ પ્રાપ્ત થાય, તેમ જ ક્યારેક જિનકલ્પ સ્વીકારનારા સાધુઓનો અભાવ પણ પ્રાપ્ત થાય.

વળી પૂર્વે જિનકલ્પ સ્વીકારેલ હોય તેવા સાધુઓ, ઉચિત ક્ષેત્રમાં ઉત્કૃષ્ટથી સહસ્રપૃથક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય અને જઘન્યથી પણ સહસ્રપૃથક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય; ફક્ત જઘન્ય સહસ્રપૃથક્ત્વમાં ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રપૃથક્ત્વથી નાની સંખ્યા જાણવી, પરંતુ પૂર્વપ્રતિપન્ન એવા જિનકલ્પિકોનો ક્યારેય વિરહકાળ પ્રાપ્ત થતો નથી. આથી ફલિત થાય કે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા માટે જિનકલ્પી સાધુઓનું અસ્તિત્વ હોય છે અને તે પણ લઘુતર એવા સહસ્રપૃથક્ત્વથી ન્યૂન હોતું નથી. ॥૧૫૦૮/૧૫૦૯॥

અવતરણિકા :

અભિગ્રહદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અભિગ્રહદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

દવ્વાઈયાઽભિગ્ગહ વિચિત્તરૂવા ણ હોંતિ ઇત્તરિઆ ।

એઅસ્સ આવકહિઓ કપ્પો ચ્ચિયઽભિગ્ગહો જેણ ॥૧૫૧૦॥

અન્યથાર્થ :

(જિનકલ્પિકને) ઇત્તરિઆ વિચિત્તરૂવા દવ્વાઈયા અભિગ્ગહ ણ હોંતિ=ઇત્વરિક, વિચિત્રરૂપવાળા

દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો હોતા નથી; જેણ=જે કારણથી એસસ=આમને=જિનકલ્પિકને, આવકહિઓ કલ્પો
ચ્ચિય અભિગ્રહો=યાવત્કથિત કલ્પ જ અભિગ્રહ છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકને ઇત્વરિક, વિચિત્રરૂપવાળા દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો હોતા નથી; જે કારણથી જિનકલ્પિકને
યાવત્કથિત કલ્પ જ અભિગ્રહ છે.

ટીકા :

દ્રવ્યાદ્યા અભિગ્રહાઃ સામાન્યાઃ વિચિત્રરૂપા ન ભવન્તિ ઇત્વરાઃ, કુત ઇત્યાહ-અસ્ય યાવત્કથિતઃ કલ્પ
એવ પ્રક્રાન્તોઽભિગ્રહો યેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૦॥

ટીકાર્થ :

જિનકલ્પિકને ઈત્વર=અલ્પકાળવાળા, વિચિત્રરૂપવાળા=વિવિધ પ્રકારના સ્વરૂપવાળા, દ્રવ્યાદિ સામાન્ય
અભિગ્રહો હોતા નથી. કયા કારણથી સામાન્ય અભિગ્રહો હોતા નથી ? એથી કહે છે — જે કારણથી
આમને=જિનકલ્પિકને, યાવત્કથિત પ્રકાંત એવો કલ્પ જ અભિગ્રહ છે=યાવજજીવ સ્વીકારાયેલો પ્રકાંત એવો
જિનકલ્પ જ અભિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

એયમ્મિ ગોઅરાઈ ણિઅયા ણિઅમેણ ણિરવવાયા ય ।
તપ્પાલણં ચિઅ પરં એસસ વિસુદ્ધિઠાણં તુ ॥૧૫૧૧॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

એયમ્મિ=આમાં=જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહમાં, ગોઅરાઈ=ગોચરાદિ=ભિક્ષાયર્યાદિ, ણિઅયા=નિયત,
ણિઅમેણ ય નિરવવાયા=અને નિયમથી નિરપવાદ હોય છે. (આથી) તપ્પાલણં ચિઅ=તેનું પાલન જ=
જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહનું પાલન જ, એસસ=આમની=જિનકલ્પિકની, પરં વિસુદ્ધિઠાણં=પર વિશુદ્ધિનું
સ્થાન છે.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહમાં ગોચરાદિ નિયત અને નિયમથી નિરપવાદ હોય છે. આથી જિનકલ્પરૂપ
અભિગ્રહનું પાલન જ જિનકલ્પિકની પર વિશુદ્ધિનું સ્થાન છે.

ટીકા :

એતસ્મિન્ ગોચરાદયઃ સર્વ એવ નિયતાઃ નિયમેન નિરપવાદાશ્ચ વર્તન્તે, યત એવમતસ્તત્પાલનમેવ પરં=
પ્રધાનમેતસ્ય વિશુદ્ધિસ્થાનં, કિં શેષાભિગ્રહૈઃ ? ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૧॥

ટીકાર્થ :

આમાં=જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહમાં, ગોચરાદિ સર્વ જ=ભિક્ષાયર્યા આદિ સર્વ જ, નિયત=નિશ્ચિત, અને નિયમથી નિરપવાદ=એકાંતથી અપવાદ વગરના, વર્તે છે; જે કારણથી આમ છે=જિનકલ્પિકના ગોચરાદિ સર્વ જ નિયત અને નિયમથી નિરપવાદ છે એમ છે, આથી તેનું પાલન જ=જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહનું પાલન જ, આમનું=જિનકલ્પિકનું, પર=પ્રધાન, વિશુદ્ધિસ્થાન છે. શેષ અભિગ્રહો વડે શું ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે સાધુઓ વિશેષ પ્રકારના અપ્રમાદની વૃદ્ધિ અર્થે વિચિત્ર પ્રકારના દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો ધારણ કરીને ભિક્ષાટન કરે છે, અને “નિર્દોષ ભિક્ષા પ્રાપ્ત થશે તો સંયમવૃદ્ધિ થશે, નહીં પ્રાપ્ત થાય તો તપોવૃદ્ધિ થશે” એ પ્રકારના સમભાવપૂર્વક ભિક્ષાટન કરીને, નિર્દોષ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિમાં લેશ પણ હર્ષ ન થાય કે અપ્રાપ્તિમાં લેશ પણ ખેદ ન થાય તે પ્રકારનો અંતરંગ વ્યાપાર કરે છે, જેથી અસંગભાવને અનુકૂળ એવો સંયમનો પરિણામ પ્રકર્ષવાળો બને.

જેમ કે ઢંઢણ ઋષિએ અભિગ્રહ કરેલ કે “જ્યાં સુધી મને સ્વલબ્ધિથી ભિક્ષા નહીં મળે, ત્યાં સુધી મારે પરલબ્ધિથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી નહીં.” આ અભિગ્રહના પાલનના બળથી જ તેઓમાં અસંગભાવની વૃદ્ધિ થવાથી તેઓને ક્ષયકચ્છેણી અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

આવા પ્રકારના અભિગ્રહો જિનકલ્પિક કરતા નથી. કેમ કરતા નથી ? તેમાં યુક્તિ આપે છે કે જિનકલ્પિકે જિન જેવા આચારો પાળવારૂપ જિનકલ્પનો યાવજજીવ સુધીનો મહાઅભિગ્રહ ધારણ કરેલ છે, જે મહાઅભિગ્રહ તેઓને સતત અસંગભાવની વૃદ્ધિમાં ઉદય કરાવે તેવો છે, તેથી જિનકલ્પી અભિગ્રહો ધારણ કરતા નથી.

વળી આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે જિનકલ્પિકના ગોચરાદિ સર્વ જ નિયત હોય છે. તેથી અન્ય સાધુઓ જે રીતે ઋજવી, ગત્વાપ્રત્યાગતિ આદિ આઠ પ્રકારની ગોચરભૂમિની કલ્પના કરીને ભિક્ષાટન કરે છે, તે રીતે જિનકલ્પિક ભિક્ષાટન કરતા નથી, પરંતુ પૂર્વે બતાવ્યું તે રીતે એક ક્ષેત્રમાં છ વીધીઓની કલ્પના કરીને અનિબદ્ધપણે ભિક્ષાટન કરે છે.

વળી જિનકલ્પિકના ગોચરાદિ સર્વ જ નિયમથી નિરપવાદ હોય છે, તેથી અન્ય સાધુઓ જે રીતે ભિક્ષા વગર સંયમનો નિર્વાહ થઈ શકે તેમ ન જણાય કે તપ દ્વારા સમભાવની વૃદ્ધિ થઈ શકે તેમ ન જણાય તો, અપવાદથી દોષિત ભિક્ષા પણ ગ્રહણ કરે છે, તે રીતે જિનકલ્પિક ભિક્ષાયર્યા આદિ સર્વ જ પ્રવૃત્તિમાં ક્યારેય અપવાદ સેવતા નથી.

આમ, ભિક્ષાયર્યા વગેરે સર્વ જ પ્રવૃત્તિ જિનકલ્પિકને નિયત અને નિયમથી અપવાદ વગરની હોવાથી તેઓને દ્રવ્યાદિ સામાન્ય અભિગ્રહો ધારણ કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી, ફક્ત જિનકલ્પરૂપ અભિગ્રહનું પાલન જ તેઓ માટે ચારિત્રની વિશુદ્ધિનું સ્થાન છે. ॥૧૫૧૦/૧૫૧૧॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતા પ્રથમદ્વારગાથા, અધુના દ્વિતીયા વ્યાખ્યાયતે-તત્ર પ્રવાજનદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રથમ દ્વારગાથા વ્યાખ્યાન કરાઈ, હવે દ્વિતીય વ્યાખ્યાન કરાય છે. ત્યાં પ્રવાજનદ્વારને આશ્રયીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૪૮૩ના ઉત્તરાર્ધમાં ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરેલ કે હવે પછી જિનકલ્પિકોની જ ક્ષેત્રાદિરૂપ સ્થિતિને હું કહીશ. તેથી ગાથા ૧૪૮૪-૧૪૮૫માં ક્ષેત્રાદિ સ્થિતિ બતાવવા માટે ૧૮ દ્વારો બતાવ્યાં. તેમાંથી ગાથા ૧૪૮૪ રૂપ પ્રથમ દ્વારગાથામાં બતાવેલ સર્વ દ્વારોનાં સ્વરૂપનું ગાથા ૧૪૮૬થી ૧૫૧૧માં વ્યાખ્યાન કર્યું. હવે ગાથા ૧૪૮૫ રૂપ બીજા દ્વારગાથામાં બતાવેલ દ્વારોનાં સ્વરૂપનું ગાથા ૧૫૧૨થી ૧૫૨૩માં ગ્રંથકારશ્રી વ્યાખ્યાન કરે છે.

તેમાં પ્રથમ પ્રવાજનદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની મર્યાદાને કહે છે —

ગાથા :

પવ્વાવેઙ્ગ ણ ઇસો અણ્ણં કલ્પહિઓ ત્તિ કાઠ્ઠણં ।
આણાઠ તહપયઙ્ગો ચરમાણસણિ વ્વ ણિરવિક્કો ॥૧૫૧૨॥

અન્યથાર્થ :

કલ્પહિઓ=કલ્પસ્થિત છે=જિનકલ્પમાં રહેલા છે, ત્તિ કાઠ્ઠણં=એથી કરીને ઇસો=આ=જિનકલ્પિક, અણ્ણં ણ પવ્વાવેઙ્ગ=અન્યને પ્રવ્રજતા નથી=બીજા કોઈ જીવને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી. ચરમાણસણિ વ્વ=ચરમ અનશનીની જેમ ણિરવિક્કો=નિરપેક્ષ એવા જિનકલ્પિક આણાઠ તહપયઙ્ગો=આજ્ઞાથી તે પ્રકારે પ્રવૃત્ત છે=ભગવાનની આજ્ઞાથી અન્યને પ્રવ્રજ્યા આપે નહીં તે પ્રકારે પ્રવૃત્ત છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પમાં રહેલા છે, એથી કરીને જિનકલ્પિક બીજા કોઈ જીવને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી. ચરમ અનશનીની જેમ નિરપેક્ષ એવા જિનકલ્પિક ભગવાનની આજ્ઞાથી તે પ્રકારે પ્રવૃત્ત છે.

ટીકા :

પ્રવાજયતિ નૈષોઽન્યં પ્રાણિનં, કલ્પસ્થિત ઇતિ કૃત્વા, જીતમેતત્, આજ્ઞાતસ્તથાપ્રવૃત્તોઽયં મહાત્મા ચરમાનશનિવન્નિરપેક્ષ એકાન્તેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૨॥

ટીકાર્થ :

કલ્પમાં સ્થિત છે=જિનકલ્પમાં રહેલા છે, એથી કરીને આ=જિનકલ્પિક, અન્ય પ્રાણીને=પ્રવ્રજ્યા પ્રદણ

કરવા તત્પર એવા અન્ય જીવને, પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી. આ જીવ છે=જિનકલ્પિક અન્યને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી એ જિનકલ્પિકનો આચાર છે. ચરમ અનશનીની જેમ=જીવનના અંતિમકાળે કરેલ અનશનવાળા સાધુની જેમ, એકાંતથી નિરપેક્ષ એવા આ મહાત્મા=જિનકલ્પિક મહાત્મા, આજ્ઞાથી=ભગવાનની આજ્ઞાથી, તે પ્રકારે પ્રવૃત્ત છે=કોઈને પ્રવ્રજ્યા ન આપે તે પ્રકારે પ્રવૃત્ત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

उवएसं पुण विअरइ ध्रुवपव्वावि विआणितं कंची ।

तं पि जहाऽऽसण्णेणं गुणओ ण दिसादविकखाए ॥१५१३॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

ધ્રુવપવ્વાવિ પુણ=વળી ધ્રુવપ્રવ્રાજીને=અવશ્ય પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરનારાને, વિઆણિતં=જાણીને કંચી=કોઈકને ઉવેસં વિઅરइ=ઉપદેશ આપે છે. તં પિ=તેને પણ=તે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા તત્પર થયેલા દીક્ષાર્થીને પણ, ગુણઓ જહાઽસણ્ણેણં=ગુણથી યથાઆસન્ન વડે (સોંપે છે,) દિસાદવિકખાए ण=દિગાદિની અપેક્ષાથી નહીં.

ગાથાર્થ :

વળી અવશ્ય પ્રવ્રજ્યા લેનારાને જાણીને કોઈક દીક્ષાર્થીને ઉપદેશ આપે છે. તે પ્રવ્રજ્યા લેવા તત્પર થયેલા દીક્ષાર્થીને પણ ગુણથી યથાઆસન્ન એવા સાધુને સોંપે છે, દિગાદિની અપેક્ષાએ આસન્ન એવા સાધુને સોંપતા નથી.

ટીકા :

उपदेशं पुनर्वितरति=ददाति ध्रुवं प्रव्रजनशीलं विज्ञाय कञ्चित्सत्त्वं, तमपि यथाऽऽसन्नेन वितरति गुणात्, न दिगाद्यपेक्षया कारणेनेति गार्थः ॥१५१३॥

ટીકાર્થ :

વળી ધ્રુવ પ્રવ્રજનશીલને જાણીને કોઈક સત્ત્વને=નક્કી પ્રવ્રજ્યા લેવાના સ્વભાવવાળા દીક્ષાર્થીને જાણીને કોઈક જીવને, જિનકલ્પિક ઉપદેશ આપે છે. તેને પણ=તે પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે તત્પર એવા દીક્ષાર્થીને પણ, ગુણથી યથાઆસન્ન વડે આપે છે=ગુણની અપેક્ષાએ જે પ્રમાણે નજીક હોય તેવા સાધુને સોંપે છે, દિગાદિની અપેક્ષારૂપ કારણથી નહીં=પોતાના ગચ્છના દિગાદિના સંબંધવાળા સાધુની અપેક્ષારૂપ કારણથી તે દીક્ષાર્થીને પોતાના ગચ્છના સાધુને સોંપતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પી મહાત્મા પોતાના કલ્પની મર્યાદા પ્રમાણે એક પહોરમાં આહાર-વિહાર-નિહાર કરે છે અને તે સિવાયના શેષ સાત પહોરમાં સૂત્ર-અર્થનું પરાવર્તન કરતા કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહે છે; આમ છતાં કોઈ પુરુષ ભક્તિથી તેઓ પાસે આવેલ હોય અને આ નક્કી દીક્ષા લેશે તેવું શ્રુતના બળથી જણાય, તો જિનકલ્પિક

મહાત્મા કાયોત્સર્ગ પાળીને તે યોગ્ય જીવને ઉપદેશ પણ આપે છે; અને તેઓનો ઉપદેશ સાંભળીને તે યોગ્ય જીવ દીક્ષા લેવા તત્પર થાય ત્યારે તેઓ સ્વયં તેને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી કે તે યોગ્ય જીવને પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે દિગ્ગાદિના સંબંધથી પોતાના ગચ્છમાં મોકલતા નથી, પરંતુ ગુણની અપેક્ષાએ જે પ્રકારે આસન હોય તેવા યોગ્ય ગુરુ પાસે મોકલે છે, જેથી તે દીક્ષા લેનારા યોગ્ય જીવનું અધિક કલ્યાણ થાય.

અહીં “ગુણથી યથાઆસન” કહ્યું, તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જ્યાં અધિક સૂક્ષ્મ તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેમ હોય અને તે અત્યંત અપ્રમાદથી સંયમ પાળી શકે તેમ હોય, તેરૂપ નજીકના સ્થાનમાં જિનકલ્પિક પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારનાર તે યોગ્ય જીવને મોકલે છે અને તેને ત્યાં પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાનું કહે છે. ॥૧૫૧૨/૧૫૧૩॥

અવતરણિકા :

મુળ્હનદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મુંડનદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની મર્યાદાને કહે છે —

ગાથા :

મુંડાવણા વિ एवं વિણ્ણેઆ એથ્ ચોઅગો આહ ।

પવ્વજ્જાણંતર મો ણિઅમા એસ ત્તિ કીસ પુદ્ધો ? ॥૧૫૧૪॥

અન્યથાર્થ :

મુંડાવણા વિ=મુંડના પણ એવં=આ રીતે=જે રીતે ગાથા ૧૫૧૨માં પ્રવ્રાજના બતાવી એ રીતે, વિણ્ણેઆ=જાણવી. એથ્ ચોઅગો આહ=અહીં ચોદક કહે છે — એસા=આ=મુંડના, ણિઅમા=નિયમથી પવ્વજ્જાણંતર મો=પ્રવ્રજ્યાના અનંતર જ હોય છે, ત્તિ=એથી કીસ પુદ્ધો ?=કયા કારણથી પૃથક્ છે ?=મુંડનદ્વારનો પ્રવ્રાજનદ્વારથી પૃથક્ ઉપન્યાસ કયા કારણથી છે ?

ગાથાર્થ :

મુંડના પણ જે રીતે ગાથા ૧૫૧૨માં પ્રવ્રાજના બતાવી એ રીતે જાણવી. અહીં ચોદક કહે છે — મુંડના નિયમથી પ્રવ્રજ્યાની પછી જ હોય છે, એથી મુંડનદ્વારનો પ્રવ્રાજનદ્વારથી પૃથક્ ઉપન્યાસ કયા કારણથી છે ?

ટીકા :

મુળ્હનાપ્પેવં વિજ્ઞેયા પ્રવ્રાજનવદ્, અત્ર ચોદક આહ, કિમાહ?, પ્રવ્રજ્યાનન્તરમેવ નિયમાદેવ(?એણા)=મુળ્હનેતિ કૃત્વા કિમિતિ પૃથ્થગુપાત્તેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૫૧૪॥

ટીકાર્થ :

મુંડના પણ આ રીતે=ગાથા ૧૫૧૨માં બતાવ્યું એ રીતે, પ્રવ્રજ્યાની જેમ જાણવી અર્થાત્ જિનકલ્પિક

જેમ કોઈ જીવને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી તેમ કોઈ જીવનું મુંડન પણ કરતા નથી એમ જાણવું. અહીં ચોદક=શિષ્ય, કહે છે — શું કહે છે ? તે બતાવે છે — આ=મુંડના, નિયમથી જ પ્રવ્રજ્યાની અનંતર જ છે=પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી જ મુંડન થાય છે, એથી કરીને કયા કારણથી પૃથગ્ ઉપાત્ત છે ?=મુંડનદારનું પ્રવ્રાજનદારથી પૃથગ્ સ્થાપન કયા કારણથી છે ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

ગુરુરાહેહ ણ ણિઅમો પવ્વહાસસ વિ હમીએ પહિસેહો ।

અજોગ્ગસસાહસઈ પલિભગ્ગાએ વિ હોહ જઓ ॥૧૫૧૫॥ અઓ પુઢો ॥ દારં ॥

અભ્યયાર્થ :

ગુરુરાહ=ગુરુ કહે છે=શિષ્યને ગુરુ ઉત્તર આપે છે — હહ=અહીં=મુંડનામાં, ણિઅમો ણ=નિયમ નથી. અજોગ્ગસસ પવ્વહાસસ વિ=અયોગ્ય પ્રવ્રજિતને પણ હમીએ=આનો=મુંડનાનો, પહિસેહો=પ્રતિષેધ છે; જઓ=જે કારણથી પલિભગ્ગાએ વિ=પ્રતિભગ્નાદિની પણ અહસઈ=અતિશયી હોહ=કરે છે=મુંડના કરે છે. અઓ પુઢો=આથી પૃથગ્ છે=મુંડનદારનો સ્વતંત્ર ઉપન્યાસ છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુ કહે છે — મુંડનામાં નિયમ નથી. અયોગ્ય પ્રવ્રજિતને પણ મુંડનાનો પ્રતિષેધ છે; જે કારણથી પ્રતિભગ્નાદિની પણ અતિશયી મુંડના કરે છે. આથી મુંડનદારનો સ્વતંત્ર ઉપન્યાસ છે.

ટીકા :

ગુરુરાહ-હહ ન નિયમો, ચદુત-પ્રવ્રજ્યાનન્તરમેવેયં, કુતઃ?, પ્રવ્રજિતસ્યાપ્યસ્યાઃ પ્રતિષેધો મુણ્ડનાયા અયોગ્યસ્ય પ્રકૃત્યા, હહાતિશયી પુનઃ પ્રતિભગ્નાદેવિધત્તે યતો મુણ્ડનાં, તતઃ પૃથગ્ગિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૫॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ કહે છે=શિષ્યને ગુરુ ઉત્તર આપે છે — અહીં=મુંડનામાં, નિયમ નથી. તે અનિયમ ચદુતથી બતાવે છે — આ પ્રવ્રજ્યાની અનંતર જ છે=મુંડના પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી જ થાય છે, એ પ્રકારનો મુંડનામાં નિયમ નથી. કયા કારણથી ?=મુંડનામાં કયા કારણથી નિયમ નથી ? તે બતાવે છે — પ્રકૃતિથી અયોગ્ય એવા પ્રવ્રજિતને પણ આનો=મુંડનાનો, પ્રતિષેધ છે; વળી જે કારણથી અહીં=પ્રવ્રજ્યામાં, અતિશયી=અતિશયજ્ઞાની મહાત્મા, પ્રતિભગ્નાદિની મુંડનાને કરે છે. તે કારણથી પૃથગ્ છે=મુંડનદારનો પ્રવ્રાજનદારથી પૃથગ્ ઉપન્યાસ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક જે રીતે કોઈને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી, એ રીતે કોઈનું મુંડન પણ કરતા નથી. અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે દીક્ષા આપ્યા પછી નવદીક્ષિતનું તરત જ મુંડન કરવાનું હોય છે, તેથી નક્કી જ થાય છે કે જિનકલ્પી જો પ્રવ્રજ્યા આપે નહીં તો મુંડન પણ કરે નહીં, માટે મુંડનદારનો પ્રવ્રાજન દારની અંતર્ગત જ અંતર્ભાવ થઈ જાય છે, તોપણ મુંડનદારનું પ્રવ્રાજનદારથી પૃથગ્ ગ્રહણ કેમ કર્યું ?

તેનો ઉત્તર આપતાં ગુરુ કહે છે કે પ્રવ્રજ્યા પછી મુંડન થાય જ છે એવો નિયમ નથી. અને એવો નિયમ કેમ નથી ? તે જણાવવા ખુલાસો કરે છે કે ગીતાર્થે કોઈક જીવને યોગ્ય જાણીને દીક્ષા આપી હોય અને પાછળથી કોઈક લિંગોથી તે પ્રવ્રજ્યા માટે અયોગ્ય જણાય તો ગુરુ પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી પણ તેનું મુંડન કરતા નથી. આથી નક્કી થાય કે પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી મુંડન થાય જ એવો નિયમ નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી અયોગ્યનું ભલે મુંડન થતું ન હોય, પરંતુ પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી યોગ્યનું તો અવશ્ય મુંડન થાય જ છે ને ! અને જિનકલ્પિક યોગ્યને પણ પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી, તેથી યોગ્યનું મુંડન પણ કરતા નથી, એમ અર્થથી નક્કી થાય છે. માટે મુંડનદ્વારને સ્વતંત્ર ગ્રહણ કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. તેથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

જે કારણથી અતિશયધારી મહાત્મા પ્રતિભગ્નાદિનું પણ મુંડન કરે છે. આશય એ છે કે કોઈક પુરુષ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે તત્પર હોય, પરંતુ કોઈક નિમિત્તે ચારિત્રના પરિણામથી ભગ્ન થયેલ હોય, તોપણ દીક્ષા આપવાથી લાભ જણાતો હોય તો અતિશયવાળા સાધુ તેને દીક્ષા આપીને મુંડન પણ કરે છે; અને ‘આદિ’ પદથી કોઈ પુરુષ દીક્ષા લીધા પછી ચારિત્રના પરિણામથી ભગ્ન થનાર હોય છતાં લાભ થતો હોય તો તેને પણ અતિશયવાળા સાધુ દીક્ષા આપીને મુંડન કરે છે, એમ ગ્રહણ કરવાનું છે.

વળી, અતિશયવાળા જિનકલ્પિક ભલે કોઈને પ્રવ્રજ્યા ન આપે, તોપણ જેમ અતિશયવાળા ગૌતમસ્વામીએ ચારિત્રના પરિણામથી ભગ્ન થનાર છતાં ખેડૂતને પ્રવ્રજ્યા આપીને મુંડન કર્યું, તેમ અતિશયવાળા જિનકલ્પિક કોઈક પ્રતિભગ્નાદિનું મુંડન તો કરે ને ! એવી કોઈને શંકા થાય, તેના સમાધાન માટે મુંડનદ્વારને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણથી પૃથક્ ગ્રહણ કરેલ છે. તેથી ફલિત થાય કે જિનકલ્પિક જેમ કોઈને પ્રવ્રજ્યા આપતા નથી તેમ લાભ દેખાતો હોય તોપણ કોઈનું મુંડન પણ કરતા નથી.

વળી ગાથા ૧૫૧૪માં શિષ્યએ પ્રશ્ન કરેલ કે મુંડનદ્વારનો પૃથક્ ઉપન્યાસ કેમ છે ? તેનો ઉત્તર ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૧૫૧૫માં હોડ જઓ સુધી આપેલ છે. અને કહેલ કે આથી મુંડનદ્વારનો પૃથક્ ઉપન્યાસ છે, પરંતુ જઓ પછી પ્રાસના હિસાબે ગાથા પૂર્ણ થાય છે, માટે ‘અઓ પુઢો’ આ શબ્દને ગાથાની બહાર મૂકેલ છે, અને ત્યારપછી અહીં ‘મુંડન’દ્વારની સમાપ્તિ થતી હોવાથી દારં શબ્દ મૂકેલ છે. ॥૧૫૧૪/૧૫૧૫॥

અવતરણિકા :

મનસાડપન્નસ્યાપીત્યાદિદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘મનથી આપત્તને પણ’ ઇત્યાદિ દ્વારને આશ્રયીને કહે છે=ગાથા ૧૪૮૫ના બીજા પાદમાં ‘મનથી આપત્ત પણ દોષમાં જિનકલ્પિકને ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત’ એ પ્રકારનું દ્વાર બતાવેલ, તેને આશ્રયીને કહે છે —

ગાથા :

આવળણસ્સ મળેણ વિ અઙ્ગારં નિઅમઓ ઉ સુહમં પિ ।

પચ્છિત્તં ચઙ્ગુરુગા સવ્વજહણ્ણં મુળેઅવ્વં ॥૧૫૧૬॥

અન્યથા :

મળેણ વિ સુહુમં પિ અફારં આવળાસસ નિઅમઓ ઉ સવ્વજહણં ચઠગુરુગા પચ્છિત્તં મુળેઅવ્વં=મનથી પણ સૂક્ષ્મ પણ અતિચારને આપત્રનું=પામેલા એવા જિનકલ્પિકનું, નિયમથી જ સર્વજઘન્ય ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું.

ગાથાર્થ :

મનથી પણ સૂક્ષ્મ પણ અતિચારને પામેલા એવા જિનકલ્પિકનું નિયમથી જ સર્વજઘન્ય ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું.

ટીકા :

આપત્રસ્ય=પ્રાપ્તસ્ય મનસાઽપ્યતિચારં નિયમત એવ સૂક્ષ્મમપિ પ્રાયશ્ચિત્તમસ્ય ભગવતશ્ચતુર્ગુરવઃ સર્વજઘન્યં મન્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૬॥

ટીકાર્થ :

મનથી પણ સૂક્ષ્મ પણ અતિચારને આપત્ર=પ્રાપ્ત, એવા આ ભગવાનને=જિનકલ્પિક ભગવાનને, નિયમથી જ સર્વજઘન્ય ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

જમ્હા ઉત્તરકલ્પો एसोऽभत्तङ्गमाइसरिसो उ ।

एगगयापहाणो तब्भंगे गुरुअरो दोसो ॥१५१७॥ दारं ॥

અન્યથા :

જમ્હા=જે કારણથી एसो=આ=જિનકલ્પ, ઉત્તરકલ્પો=ઉત્તરકલ્પ છે=જીવનની ઉત્તરાવસ્થામાં સ્વીકારવા યોગ્ય આચાર છે, અભત્તઙ્ગમાઇસરિસો એગગયાપહાણો=(અને) અભક્તાર્થાદિની સદૃશ એકાગ્રતાપ્રધાન છે. (આથી) તબ્ભંગે ગુરુઅરો દોસો=તેના=જિનકલ્પના, ભંગમાં ગુરુતર દોષ થાય છે.

★ ‘उ’ पाठपूर्तिमां છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી જિનકલ્પ સંયમજીવનની ઉત્તરાવસ્થામાં સ્વીકારવા યોગ્ય આચાર છે, અને અભક્તાર્થાદિ જેવો એકાગ્રતાપ્રધાન વર્તે છે. આથી જિનકલ્પના ભંગમાં ગુરુતર દોષ થાય છે.

ટીકા :

यस्मादुत्तरकल्प एषः=जिनकल्पः अभक्तार्थादिसदृशो वर्तते एकाग्रताप्रधानोऽप्रमादाद्, अतस्तद्भङ्गे गुरुतरो दोषो, विषयगुरुत्वादिति गाथार्थः ॥१५१७॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી ઉત્તરકલ્પ એવો આ=જીવનના ઉત્તરકાળમાં સ્વીકારવા યોગ્ય આચાર સ્વરૂપ જિનકલ્પ, અભક્તાર્થાદિની સદેશ=જીવનના અંતિમકાળે કરાતા ભક્તપરિજ્ઞાનનશન આદિ જેવો, અપ્રમાદથી એકાગ્રતાપ્રધાન વર્તે છે. આથી તેના ભંગમાં=જિનકલ્પના ભંગમાં, ગુરુતર દોષ થાય છે; કેમ કે વિષયનું ગુરુપણું છે=દોષના વિષયભૂત એવા જિનકલ્પનું ગુરુપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક મહાત્મા અસંગાનુજ્ઞાનમાં વર્તનારા હોય છે અને શ્રુતના પારાયણ દ્વારા સદા અસંગભાવની વૃદ્ધિમાં ઉદય કરનારા હોય છે; આમ છતાં કર્મના વૈચિત્ર્યને કારણે જિનકલ્પિકને પણ ક્યારેક અશુભ લેશ્યા અને આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાન વર્તે છે, તે વખતે તેઓને શું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્ત થાય છે ? તે બતાવવા કહે છે —

જિનકલ્પિકની કાયાથી કે વચનથી સ્ખલના થાય તો તો તેઓને સ્ખલના અનુસાર મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત તો આવે છે, પરંતુ મનથી પણ સૂક્ષ્મ પણ સ્ખલના થાય તોપણ, તેઓને જઘન્યમાં જઘન્ય ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સામાન્ય રીતે મનથી કોઈક સૂક્ષ્મ અતિચાર થયો હોય, તો સાધુને માત્ર નિંદા-ગહાદિથી તે અતિચારની શુદ્ધિ થાય છે, તેને બદલે જિનકલ્પિકને મનથી થયેલા સૂક્ષ્મ પણ અતિચારની શુદ્ધિ અર્થે આટલું મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ આવે છે ? તેથી કહે છે —

જિનકલ્પ એ સંયમજીવનનો ઉત્તરકલ્પ છે. તેથી તે જિનકલ્પ સ્વીકારનારા જિનકલ્પી સાધુ સંયમનું પાલન કરીને સુઅભ્યસ્ત શાસ્ત્રોવાળા અને સુઅભ્યસ્ત ચારિત્રવાળા હોય છે. વળી જેમ પોતાનો ઉત્તરભવ સાધનાને અનુકૂળ શ્રેષ્ઠ સામગ્રીવાળો મળે તદર્થે, જીવનના અંતિમ કાળે સાધુ ભોજનનો સર્વથા ત્યાગ કરવા આદિરૂપ કોઈ એક અનશન સ્વીકારીને અપ્રમાદથી એકાગ્રતાપ્રધાન થઈને આત્માને શ્રુતથી ભાવિત કરે છે, તેમ જીવનના ઉત્તરકાળે જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી અપ્રમાદથી એકાગ્રતાપ્રધાન થઈને કોઈ માનસિક પણ અતિચાર ન થાય તેવા મહાઉદયમથી જિનકલ્પી પોતાના આત્માને ભાવિત કરે છે; આમ છતાં એકાગ્રતાનો ભંગ થાય ત્યારે તેઓને મનથી સૂક્ષ્મ અતિચાર પ્રાપ્ત થાય છે અને એકાગ્રતાનો ભંગ જિનકલ્પી માટે ગુરુતર દોષ છે; કેમ કે જિનકલ્પરૂપ ગુરુ વિષયને અર્થાત્ ઉચ્ચ ભૂમિકાને, સ્વીકાર્યા પછી અતિચારનું સેવન થયેલ છે, માટે જિનકલ્પમાં થયેલ અતિચારનું જઘન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત પણ મોટું હોય છે. આથી જિનકલ્પિકને મનથી પણ સૂક્ષ્મ પણ થયેલા અતિચારમાં સર્વજઘન્ય ચાર ગુરુભાસના ઉપવાસરૂપ ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે. ॥૧૫૧૬/૧૫૧૭॥

અવતરણિકા :

કારણદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કારણદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની મર્યાદાને કહે છે —

ગાથા :

કારણમાલંબણ મો તં પુણ નાણાઇઅં સુપરિસુદ્ધં ।
 એઅસ્સ તં ન વિજ્જઇ ઉચ્ચિયં તવસાહણા પાયં ॥૧૫૧૮॥

અન્યથાર્થ :

કારણં આલંબણ=કારણ આલંબન છે. તં પુણ=વળી તે=આલંબન, સુપરિસુદ્ધં નાણાઇઅં=સુપરિશુદ્ધ જ્ઞાનાદિ છે. તં=તે=જ્ઞાનાદિ આલંબન, એઅસ્સ=આમને=જિનકલ્પિકને, ન વિજ્જઇ=હોતું નથી. પાયં તવસાહણા ઉચ્ચિયં=પ્રાયઃ તપના પ્રસાધનથી ઉચિત છે.

★ 'મો' ધાદપૂરણ માટે છે.

ગાથાર્થ :

કારણ આલંબન છે. વળી આલંબન સુપરિશુદ્ધ જ્ઞાનાદિ છે. જ્ઞાનાદિ આલંબન જિનકલ્પિકને હોતું નથી. પ્રાયઃ તપના પ્રસાધનથી ઉચિત છે.

ટીકા :

કારણમ્ આલમ્બનમુચ્યતે, તત્પુનર્જ્ઞાનાદિ સુપરિશુદ્ધં સર્વત્ર જ્ઞેયં, એતસ્ય તત્ર વિદ્યતે જિનકલ્પિકસ્ય, ઉચિતં તપઃપ્રસાધનાત્પ્રાયઃ, જન્મોત્તમફલસિદ્ધેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૮॥

ટીકાર્થ :

કારણ આલંબન કહેવાય છે. વળી તે=આલંબન, સર્વત્ર=અપવાદિક સર્વ પ્રવૃત્તિમાં, સુપરિશુદ્ધ જ્ઞાનાદિ જાણવું. તે=જ્ઞાનાદિ આલંબન, આમને=જિનકલ્પિકને, હોતું નથી.

જિનકલ્પિકને જ્ઞાનાદિ આલંબન કેમ હોતું નથી ? તેથી કહે છે -

પ્રાયઃ તપના પ્રસાધનથી ઉચિત છે=જિનકલ્પિકને શ્રુતનું અનુસ્મરણ કરવારૂપ તપના પ્રસાધનથી આત્માને ભાવિત કરવો એ ઉચિત છે.

જિનકલ્પિકને તપના પ્રસાધનથી આત્માને ભાવિત કરવો જ કેમ ઉચિત છે ? જ્ઞાનાદિ આલંબન કેમ ઉચિત નથી ? તેમાં હેતુ આપે છે -

જન્મના ઉત્તમ ફળની સિદ્ધિ છે=જિનકલ્પિકને મનુષ્યજન્મના અસંગભાવરૂપ ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ સુપરિશુદ્ધ એવા જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ માટે અપવાદિક આલંબનો ગ્રહણ કરે છે; કેમ કે જ્યાં સુધી જીવ વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિથી સંપન્ન ન થયેલ હોય ત્યાં સુધી અસંગભાવમાં જવું તેની માટે અતિદુષ્કર છે અને જીવમાં અનાદિની સંગની વાસના અતિસ્થિર છે, તેથી સંગભાવનામાંથી બહાર નીકળવાના અનન્ય ઉપાયભૂત એવા સુપરિશુદ્ધ જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ માટે સાધુઓ સર્વત્ર ઉદ્યમ કરે છે. તે જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ ઉત્સર્ગની

આચરણાથી થતી ન જણાય ત્યારે, સાધુઓ દોષિત ત્રિક્ષા ગ્રહણ કરવા આદિ અપવાદોનું પણ સેવન કરે છે, તેથી સાધુઓ માટે અપવાદના સેવનમાં સુપરિશુદ્ધ એવા જ્ઞાનાદિ આલંબન છે.

વળી જિનકલ્પિક મહાત્માઓ શ્રુતજ્ઞાનથી સંપન્ન થયેલા હોય છે અને પોતે સંપન્ન કરેલા શ્રુતથી જ તેઓ આત્માને ભાવિત કરીને અસંગભાવને સ્થિર કરવા યત્ન કરે છે. તેથી પ્રાયઃ કરીને સ્વાધ્યાયરૂપ તપના પ્રસાધનથી આત્માને ભાવિત કરવો એ જિનકલ્પિક માટે ઉચિત છે, આથી તેઓને અપવાદિક આલંબન હોતું નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જિનકલ્પિક મહાત્માઓ જેમ આત્માને ભાવિત કરવારૂપ તપનું પ્રસાધન કરે છે, તેમ અપવાદિક આલંબન લઈને જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ માટેનો યત્ન કેમ કરતા નથી ? તેથી કહે છે —

મનુષ્યજન્મનું ઉત્તમ ફળ અસંગભાવ છે; કેમ કે અસંગભાવથી શીઘ્ર કર્મોનો નાશ થાય છે, અને જિનકલ્પિક મહાત્માને તપના પ્રસાધનથી મનુષ્યજન્મના અસંગભાવરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થયેલ છે, તેથી તેઓ જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ માટે અપવાદિક આલંબનમાં યત્ન કરતા નથી.

અહીં કહ્યું કે “પ્રાયઃ તપના પ્રસાધનથી ઉચિત છે,” ત્યાં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જિનકલ્પિક નક્કી પ્રવ્રજ્યા લેનારા દીક્ષાર્થીને ઉપદેશ આપે અથવા કોઈની અપ્રીતિના પરિહારાદિ અર્થે વીરપ્રભુની જેમ ચાતુર્માસમાં પણ વિહાર કરે, તેવી કોઈ અપવાદિક પ્રવૃત્તિ સિવાય તેઓ તપના પ્રસાધનથી આત્માને વાસિત કરે છે. ॥૧૫૧૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાના અંતે કહ્યું કે જિનકલ્પિકને જન્મના ઉત્તમ ફળની સિદ્ધિ છે. તેથી પ્રશ્ન થાય છે જિનકલ્પિક મહાત્માને જન્મના ઉત્તમ ફળની સિદ્ધિ કેમ છે ? તે દર્શાવે છે —

ગાથા :

સવ્વત્થ નિરવઙ્કલ્લો આદત્તં ચિઅ દઢં સમાર્ણિતો ।

વઙ્ગ્ગે એસ મહપ્પા કિલિઙ્ગકમ્મલ્લયણિમિત્તં ॥૧૫૧૯॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

કિલિઙ્ગકમ્મલ્લયણિમિત્તં=કિલિષ્ટ કર્મના ક્ષયનિમિત્તે સવ્વત્થ નિરવઙ્કલ્લો=સર્વત્ર નિરપેક્ષ એવા એસ મહપ્પા=આ મહાત્મા=જિનકલ્પિક મહાત્મા, આદત્તં ચિઅ દઢં સમાર્ણિતો=આરબ્ધને જ દૃઢ સમાપન કરતા વઙ્ગ્ગે=વર્તે છે.

ગાથાર્થ :

કિલિષ્ટ કર્મના ક્ષયનિમિત્તે સર્વત્ર નિરપેક્ષ એવા જિનકલ્પિક મહાત્મા આરબ્ધને જ દૃઢ સમાપન કરતા વર્તે છે.

ટીકા :

સર્વત્ર નિરપેક્ષઃ સન્ પ્રારબ્ધમેવ દૃઢં સમાપયન્ વર્તતે એષ મહાત્મા જિનકલ્પિકઃ ક્લિષ્ટકર્મ્મક્ષય-
નિમિત્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૧૯॥

ટીકાર્થ :

ક્લિષ્ટ કર્મના ક્ષયનિમિત્તે સર્વત્ર નિરપેક્ષ છતા આ=જિનકલ્પિક, મહાત્મા પ્રારબ્ધને જ દૃઢ સમાપન કરતા=પોતે પ્રારંભેલ એવા જિનકલ્પનું જ દૃઢ રીતે વહન કરતા, વર્તે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનાદિકાળથી આત્મામાં બાહ્ય પદાર્થો સાથે સંશ્લેષનો પરિણામ કરાવે તેવાં ક્લિષ્ટ કર્મો વિદ્યમાન છે અને તે રીતે સંગ કરવાના સંસ્કારો પણ આત્મા પર વિદ્યમાન છે, તે ક્લિષ્ટ કર્મો તે સંગના સંસ્કારોને પ્રગટ કરીને જીવને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે. આવાં ક્લિષ્ટ કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે જિનકલ્પિક મહાત્માઓ સર્વત્ર નિરપેક્ષ થઈને, પોતે જે જિનકલ્પરૂપ કૃત્યનો પ્રારંભ કરેલ છે તેનું દૃઢ રીતે સમાપન કરતા વર્તે છે, અર્થાત્ જિનકલ્પિકે સર્વ ઉદ્યમથી અસંગભાવની વૃદ્ધિને અનુકૂળ આત્માને સંપન્ન કરવાનું કૃત્ય પ્રારંભેલ છે, તે પ્રારંભેલ કૃત્યને નિષ્ઠા સુધી પહોંચાડવા માટે તેઓ જગતના સર્વ ભાવો પ્રત્યે નિરપેક્ષ થઈને વીતરાગના વચનરૂપ શ્રુતથી આત્માને દૃઢ રીતે વાસિત કરતા વર્તે છે, જેથી તે શ્રુતના સંસ્કારો આત્મામાં સ્થિર થવાથી અનાદિના સંગના સંસ્કારો ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે અને સંગને પેદા કરવામાં કારણીભૂત ક્લિષ્ટ કર્મોનો ક્ષય થાય છે. આથી જિનકલ્પિક મહાત્માને અપવાદિક આલંબન વિદ્યમાન નથી, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. ॥૧૫૧૯॥

અવતરણિકા :

નિષ્પ્રતિકર્મ્મદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિષ્પ્રતિકર્મ્મદ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની મર્યાદાને કહે છે —

ગાથા :

ણિષ્પડિકમ્મસરીરો અચ્છિમલાઈ વિ ણાવણેઙ્ગ સયા ।

પાણંતિં વિ અ તહા વસણંમિ ન વઙ્ગીં બીં ॥૧૫૨૦॥

અન્યથાર્થ :

ણિષ્પડિકમ્મસરીરો=નિષ્પ્રતિકર્મ્મશરીરવાળા અચ્છિમલાઈ વિ=અક્ષિમલાદિને પણ સયા=સદા=ક્યારેય, ણાવણેઙ્ગ=દૂર કરતા નથી, તહા અ=અને તે રીતે પાણંતિં વિ વસણંમિ=પ્રાણાંતિક પણ વ્યસનમાં બીં=દ્વિતીયમાં=અપવાદમાં, ન વઙ્ગીં=વર્તતા નથી.

ગાથાર્થ :

નિષ્પ્રતિકર્મશરીરવાળા જિનકલ્પિક આંખના મેલ આદિને પણ ક્યારેય દૂર કરતા નથી, અને તે રીતે પ્રાણાંતિક પણ આપત્તિમાં અપવાદમાં વર્તતા નથી.

ટીકા :

નિષ્પ્રતિકર્મશરીર એકાન્તેન અક્ષિમલાદ્યપિ નાપનયતિ સદા, પ્રાણાન્તિકેઽપિ ચ તથાઽત્યન્તરૌદ્રે વ્યસને ન વર્તતે દ્વિતીય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૨૦॥

ટીકાર્થ :

એકાંતથી નિષ્પ્રતિકર્મશરીરવાળા જિનકલ્પિક અક્ષિમલાદિને પણ=આંખના મેલ વગેરેને પણ, સદા=હંમેશાં, દૂર કરતા નથી, અને તે રીતે પ્રાણાંતિક પણ અત્યંત રૌદ્ર વ્યસનમાં=પ્રાણનો અંત કરાવે એવા પણ અત્યંત ભયંકર ઉપસર્ગમાં, દ્વિતીયમાં=અપવાદમાં, વર્તતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક મહાત્મા એકાંતથી નિષ્પ્રતિકર્મશરીરવાળા હોય છે અર્થાત્ તેઓ શરીરની થોડી પણ સાર-સંભાળ કરતા નથી અને ક્યારેક પ્રાણાંત રૌદ્ર ઉપસર્ગ થયો હોય ત્યારે પણ અપવાદનું આલંબન લેતા નથી. તેથી તેઓ સર્વથા ઉત્સર્ગમાર્ગથી જ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે. ॥૧૫૨૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જિનકલ્પિક પ્રાણાંતિક પણ વ્યસનમાં અપવાદમાં વર્તતા નથી. તેથી પ્રશ્ન થાય કે સાધુઓ જેમ અલ્પ-બહુનો વિચાર કરીને જેમાં અધિક લાભ જણાય તે પ્રકારે અપવાદમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ જિનકલ્પિક મહાત્મા કેમ તે રીતે અપવાદમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી ? તેથી કહે છે —

ગાથા :

અપ્પબહુત્તાલોઅણવિસયાઈઓ ઉ હોઈ एसो त्ति ।

अहवा सुभभावाओ बहुअं पेअं चिअ इमस्स ॥૧૫૨૧॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

एसो उ=વળી આ=જિનકલ્પિક મહાત્મા, અપ્પબહુત્તાલોઅણવિસયાઈઓ હોઈ=અલ્પ-બહુત્વના આલોચનના વિષયથી અતીત હોય છે. अहवा=અથવા सुभभावाओ=શુભભાવ હોવાથી इमस्स=આમને=જિનકલ્પિકને, बहुअं पि=બહુ પણ=અધિક લાભ પણ, एसं चिअ=આ જ હોય છે=ઉત્સર્ગમાર્ગનું સેવન જ હોય છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

વળી જિનકલ્પિક મહાત્મા અલ્પ-બહુત્વના આલોચનના વિષયથી અતીત હોય છે. અથવા શુભભાવ હોવાથી જિનકલ્પિકને બહુ પણ ઉત્સર્ગમાર્ગનું સેવન જ હોય છે.

ટીકા :

અલ્પબહુત્વાલોચનવિષયાતીતસ્તુ ભવત્ત્વેષઃ=જિનકલ્પિક इति, અથવા શુભભાવાત્ કારણા-
દ્વહ્યપ્યેતદેવાસ્ય તત્ત્વત इति ગાથાર્થઃ ॥૧૫૨૧॥

ટીકાર્થ :

વળી આ=જિનકલ્પિક, અલ્પ-બહુત્વના આલોચનના વિષયથી અતીત હોય છે. અથવા શુભભાવરૂપ કારણથી આમને=જિનકલ્પિકને, બહુ પણ તત્ત્વથી આ જ હોય છે=અધિક લાભ પણ પરમાર્થથી ઉત્સર્ગમાર્ગનું આચરણ જ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક અલ્પ-બહુત્વના આલોચનના વિષયથી અતીત હોય છે. આશય એ છે કે સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ, ઉત્સર્ગમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવાથી ચિત્ત સંયમના કંડકોમાં વૃદ્ધિ પામી શકે તેમ ન હોય ત્યારે કઈ પ્રવૃત્તિ કરવાથી સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ થવારૂપ અધિક લાભ થશે ? તેનું આલોચન કરીને ઉત્સર્ગમાર્ગ કે અપવાદમાર્ગ : એ બેમાંથી જેના સેવનમાં બહુ લાભ દેખાતો હોય તે માર્ગનું સેવન કરે છે; જ્યારે જિનકલ્પિક મહાત્મા સત્ત્વશાળી હોવાથી પ્રાણનો નાશ થાય ત્યાં સુધી પણ પોતાના સંયમના કંડકમાંથી પાત પામતા નથી, તેથી તેઓ અલ્પલાભ કે બહુલાભના વિચારના વિષયથી અતીત હોય છે, તેથી તેઓ સદા ઉત્સર્ગમાર્ગથી જ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

અથવા જિનકલ્પિક મહાત્માને અલ્પલાભ કે બહુલાભના આલોચનનો વિષય સ્વીકારીએ, તોપણ ઉત્સર્ગમાર્ગથી પ્રવૃત્તિ કરવામાં તેઓને સદા શુભભાવ વર્તતો હોવાને કારણે તેઓ માટે પરમાર્થથી ઉત્સર્ગમાર્ગ જ બહુલાભ છે, પરંતુ સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓની જેમ તેઓ માટે અપવાદમાર્ગ ક્યારેય અધિક લાભનું કારણ બનતો નથી; કેમ કે તેઓ સદા સંગ વગરની પરિણતિવાળા હોય છે. ॥૧૫૨૧॥

અવતરણિકા :

ચરમદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ચરમદ્વારને આશ્રયીને કહે છે=ગાથા ૧૪૮૪-૧૪૮૫માં જિનકલ્પિકની ક્ષેત્રાદિ મર્યાદાનાં ૧૯ દ્વારો બતાવેલ, અને તે ૧૯ દ્વારોનું ગાથા ૧૪૮૬થી ક્રમસર વર્ણન કર્યું, તેમાંથી હવે ‘ત્રીજી પોરિસીમાં ભક્ત અને પંથા’ નામના છેલ્લા દ્વારને આશ્રયીને જિનકલ્પિકની મર્યાદા બતાવે છે —

ગાથા :

તદ્‌આએ પોરુસીએ ભિક્ષાકાલો વિહારકાલો અ ।
સેસાસુ તુ ડ્‌સસગ્‌ગો પાયં અપ્પા ય ણિદ્‌ ત્તિ ॥૧૫૨૨॥

અત્વચાર્થ :

(જિનકલ્પિકનો) તદ્‌આએ પોરુસીએ=ત્રીજી પોરિસીમાં ભિક્ષાકાલો વિહારકાલો અ=ભિક્ષાકાળ અને વિહારકાળ હોય છે. સેસાસુ તુ=વળી શેષ એવી પોરિસીઓમાં પાયં ડ્‌સસગ્‌ગો=પ્રાયઃ ઉત્સર્ગ=કાયોત્સર્ગ, અપ્પા ય ણિદ્‌=અને અલ્પ નિદ્રા હોય છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

જિનકલ્પિકનો ત્રીજી પોરિસીમાં ભિક્ષાકાળ અને વિહારકાળ હોય છે. વળી શેષ પોરિસીઓમાં પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગ અને અલ્પ નિદ્રા હોય છે.

ટીકા :

તૃતીયાયાં પૌરુષ્યાં ભિક્ષાકાલો વિહારકાલશ્ચાસ્ય નિયોગતઃ, શેષાસુ તુ કાયોત્સર્ગઃ પ્રાયોડ્‌ત્પા ચ નિદ્રા પૌરુષીષ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૨૨॥

ટીકાર્થ :

આમનો=જિનકલ્પિકનો, નિયોગથી=નિયમથી, ત્રીજી પોરિસીમાં ભિક્ષાકાળ અને વિહારકાળ હોય છે. વળી શેષ પોરિસીઓમાં પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગ અને અલ્પ નિદ્રા હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

જંઘાબલમ્મિ ચ્‌ચીણે અવિહરમાણો વિ ણવર ણાવજ્જે ।
તત્થેવ અહાકલ્પં કુણ્ઠિ અ જોગં મહાભાગો ॥૧૫૨૩॥ દારં ॥

અત્વચાર્થ :

ણવર=ફક્ત જંઘાબલમ્મિ ચ્‌ચીણે=જંઘાબળ ક્ષીણ થયે છતે અવિહરમાણો વિ=અવિહરમાન પણ=વિહાર નહીં કરતા એવા પણ જિનકલ્પિક, (દોષને) ણાવજ્જે=પ્રાપ્ત કરતા નથી, તત્થેવ અ=અને ત્યાં જ=તે જ ક્ષેત્રમાં, મહાભાગો=મહાભાગ=મહાભાગ્યશાળી એવા જિનકલ્પિક, અહાકલ્પં જોગં=યથાકલ્પ યોગને=પોતાના કલ્પ પ્રમાણે જિનકલ્પના વ્યાપારને, કુણ્ઠિ=કરે છે.

ગાથાર્થ :

ફક્ત જંઘાબળ ક્ષીણ થયે છતે વિહાર નહીં કરતા એવા પણ જિનકલ્પિક દોષને પ્રાપ્ત કરતા નથી, અને તે જ ક્ષેત્રમાં મહાભાગ્યશાળી એવા જિનકલ્પિક પોતાના કલ્પ પ્રમાણે જિનકલ્પના વ્યાપારને કરે છે.

ટીકા :

જજ્ઞાબલે ક્ષીણે સત્યવિહરન્નપિ નવરં નાપદ્યતે દોષમિતિ, તત્રૈવ યથાકલ્પં ક્ષેત્રે કરોતિ યોગં મહાભાગઃ
સ્વકલ્પસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૨૩॥

ટીકાર્થ :

ફક્ત જંઘાબળ ક્ષીણ થયે છતે નહીં વિહરતા એવા પણ જિનકલ્પિક દોષને પ્રાપ્ત કરેતા નથી. તે જ ક્ષેત્રમાં મહાભાગ એવા જિનકલ્પિક યથાકલ્પ સ્વકલ્પના યોગને=પોતાના આચાર મુજબ જિનકલ્પના વ્યાપારને, કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિક મહાત્મા નિયમથી ત્રીજી પોરિસીમાં ભિક્ષાટન અને વિહાર કરે છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ પોરિસીમાં ભિક્ષાટન કે વિહાર કરતા નથી. ત્રીજી પોરિસીથી શેષ પોરિસીઓમાં તેઓ પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગમાં રહે છે અને શરીરથી શ્રાંત થયા હોય તો તેઓને અલ્પ નિદ્રા સંભવે છે.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ કહેવું છે કે ત્રીજી પોરિસીથી શેષ પોરિસીઓમાં જિનકલ્પિક પ્રવ્રજ્યાની ઈચ્છાવાળા પુરુષને ઉપદેશ આપતા હોય કે તેવી કોઈ અન્ય પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો, તેને છોડીને તેઓ કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત રહીને પૂર્વમાં અધીત એવા શ્રુતનું પારાયણ કરે છે.

ફક્ત પોતાનું જંઘાબળ ક્ષીણ થયું હોય ત્યારે કોઈક એક ક્ષેત્રમાં તેઓ સ્થિરવાસ કરે છે, તોપણ તે ક્ષેત્ર પ્રત્યેના સંગઠૂત કે તે ક્ષેત્રમાં વસતા ભક્તિવાળા શ્રાવકાદિ પ્રત્યેના સંગઠૂત કોઈ દોષને તેઓ પ્રાપ્ત કરતા નથી, પરંતુ તે ક્ષેત્રમાં રહીને પોતાના કલ્પ અનુસારે સર્વ ઉચિત વ્યાપાર કરે છે, જેથી તેઓનો અસંગભાવ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે. ॥૧૫૨૨/૧૫૨૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૩૬૯માં કહેલ કે સાધુઓને ચરમકાળમાં અભ્યુદય વિહાર કે અભ્યુદય મરણ ઉચિત છે. ત્યારપછી ગાથા ૧૩૭૭માં (૧) જિનકલ્પ (૨) શુદ્ધપરિહાર (૩) યથાલંઢ : એમ ત્રણ પ્રકારના અભ્યુદય વિહાર બતાવ્યા, ત્યારપછી અત્યાર સુધી જિનકલ્પરૂપ અભ્યુદય વિહારની વિધિ બતાવી. હવે શુદ્ધપરિહાર અને યથાલંઢરૂપ અભ્યુદય વિહારની વિધિ બતાવવા માટે હવે સૌ પ્રથમ જિનકલ્પિકો સાથે શુદ્ધપરિહારિકોનું સામાયારીવિષયક સમાનપણું અને જુદાપણું ગાથા ૧૫૨૭ સુધી દર્શાવે છે —

ગાથા :

એસેવ ગમો ણિઅમા સુદ્ધે પરિહારિણે અહાલંદે ।

નાણત્તં ડ જિણેહિં પડિવજ્જઈ ગચ્છડ્ગચ્છે વા ॥૧૫૨૪॥

અન્યચાર્થ :

સુદ્ધે પરિહારિણે અહાલંદે=શુદ્ધપરિહારિકમાં (અને) યથાલંઢમાં ણિઅમા=નિયમથી એસેવ ગમો=આ જ

ગમ છે=જિનકલ્પમાં જે માર્ગ પૂર્વે બતાવ્યો એ જ માર્ગ છે. જિણેહિં ડ નાણત્તં=વળી જિનોથી નાનાત્વ છે=શુદ્ધપરિહારિકોનું જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું છે, (તે ભિન્નપણું જ બતાવે છે -) ગચ્છગચ્છે વા=ગચ્છ અથવા અગચ્છ પડિવજ્જઇ=(શુદ્ધપરિહારને) સ્વીકારે છે.

ગાથાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકમાં અને યથાલંદમાં નિયમથી જિનકલ્પમાં જે માર્ગ પૂર્વે બતાવ્યો એ જ માર્ગ છે. વળી શુદ્ધપરિહારિકોનું જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું છે, તે ભિન્નપણું જ બતાવે છે - ગચ્છ અથવા અગચ્છ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે.

ટીકા :

एष एव गमः अनन्तरोदितो भावनादिः नियमाच्छुद्धपरिहारिके यथालन्दे च, नानात्वं तु जिनेभ्यः शुद्धपरिहारिकाणामिदं, प्रतिपद्यते गच्छः तत्प्रथमतया नवकसमुदायः, अगच्छे(?)च्छे)वा एकनिर्गमादपर इति गाथार्थः ॥૧૫૨૪॥

ટીકાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકમાં અને યથાલંદમાં નિયમથી, અનંતરમાં ઉદિત એવો આ જ ભાવનાદિરૂપ ગમ છે=પૂર્વમાં જિનકલ્પમાં જે માર્ગ કહેવાયો એ જ ભાવનાદિરૂપ માર્ગ છે. વળી શુદ્ધપરિહારિકોનું જિનોથી નાનાત્વ આ છે=જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું હવે કહે છે એ છે -

તેના પ્રથમપણાથી નવકના સમુદાયરૂપ ગચ્છ સ્વીકારે છે=શુદ્ધપરિહારસ્વીકારના પ્રથમપણાથી નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે, અથવા એકના નિર્ગમથી અપરરૂપ અગચ્છ=શુદ્ધ પરિહારિકોના નવ સાધુઓના સમુદાયમાંથી એક સાધુના નિર્ગમથી બીજા સાધુના પ્રવેશરૂપ અગચ્છ, શુદ્ધ પરિહારને સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં જિનકલ્પનો ભાવના આદિ જે માર્ગ બતાવ્યો, એ જ માર્ગ નિયમથી શુદ્ધપરિહારમાં અને યથાલંદમાં છે. તેથી ફલિત થાય કે ગચ્છમાં રહેલા સાધુઓ જેમ ભાવના આદિના ક્રમથી શક્તિનો સંચય કરીને જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, તેમ શુદ્ધપરિહારને અને યથાલંદને પણ સાધુઓ ભાવના આદિના ક્રમથી શક્તિનો સંચય કરીને સ્વીકારે છે. આથી તે અપેક્ષાએ જિનકલ્પ, શુદ્ધપરિહાર અને યથાલંદમાં કોઈ ભિન્નપણું નથી, પરંતુ સમાનપણું છે; આમ છતાં શુદ્ધપરિહાર અને યથાલંદના સ્વીકારમાં જિનકલ્પના સ્વીકારથી જે ભિન્નપણું છે, તે જણાવતાં પ્રથમ શુદ્ધપરિહારિકોનું જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું બતાવે છે -

શુદ્ધપરિહાર સંચય સ્વીકારવાના વિષયમાં પ્રથમપણાથી નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે અથવા એકના નિર્ગમથી અપરરૂપ અગચ્છ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે.

આશય એ છે કે અહીં નવ સાધુઓના સમુદાયને ‘ગચ્છ’ એ પ્રકારની સંજ્ઞા આપવામાં આવેલ છે. અને શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારતી વખતે પ્રથમ નવ સાધુઓનો સમુદાય હોય છે, તેમાંથી ચાર સાધુઓ પરિહારિક

થાય છે, બીજા ચાર સાધુઓ અનુપરિહારિક થાય છે અને એક સાધુ કલ્પસ્થિત થાય છે અર્થાત્ વાચનાચાર્ય બને છે, અને તે રીતે તેઓ શુદ્ધપરિહારનું છ મહિના સુધી સેવન કરે છે; ત્યારપછી તે નવમાંથી જે ચાર સાધુઓ પરિહારિક હતા તેઓ અનુપરિહારિક થાય છે, અને જે ચાર સાધુઓ અનુપરિહારિક હતા તેઓ પરિહારિક થાય છે, તેમ જ જે સાધુ કલ્પસ્થિત હતા તે ફરી કલ્પસ્થિત રહે છે, અને તે રીતે તેઓ શુદ્ધ પરિહારની બીજા છ મહિના સુધી આચરણા કરે છે; ત્યારપછી નવમાંથી જે સાધુ કલ્પસ્થિત હતા તેઓ પરિહારિક થાય છે અને બાકીના આઠમાંથી યોગ્યતા અનુસાર કોઈ એક સાધુ કલ્પસ્થિત થાય છે અને બાકીના સાધુઓ અનુપરિહારિક થાય છે, અને તે રીતે તેઓ ત્રીજા છ મહિના સુધી શુદ્ધપરિહારનું પાલન કરે છે. આમ, કુલ અઢાર મહિના સુધી તેઓ શુદ્ધપરિહારનો આચાર પાળે છે અને અઢાર મહિને પરિહારવિશુદ્ધસંયમ સમાપ્ત થાય છે.

વળી ત્યારપછી તે નવ શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓમાંથી કેટલાક જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, કેટલાક ફરી શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે, તો કેટલાક ગચ્છમાં પાછા પણ જાય છે. તે વખતે જિનકલ્પ સ્વીકારવાને કારણે કે ફરી સ્થવિરકલ્પ સ્વીકારવાને કારણે જેઓ શુદ્ધપરિહારમાંથી નીકળે અને તેના સ્થાને નવા સાધુ આ શુદ્ધપરિહારમાં પ્રવેશે, તો એકના નિર્ગમનથી અપરનો પ્રવેશ થાય છે, અને તે એકના નિર્ગમથી અપરના પ્રવેશપૂર્વક પણ નવ સાધુઓ જ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે, પરંતુ એક-બે આદિ સાધુઓ સ્વીકારતા નથી; ફક્ત શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારનારા તે નવેય સાધુઓ પ્રથમ વાર સ્વીકારતા નથી, તેને આશ્રયીને શુદ્ધપરિહારને 'અગચ્છ' સ્વીકારે છે એમ કહેલ છે.

આથી ફલિત થાય કે શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારતી વખતે પ્રારંભમાં નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છ સ્વીકારે છે અને ૧૮ મહિને તે શુદ્ધપરિહાર એક વખત પૂરો થયા પછી ફરી શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારતી વખતે એકના નિર્ગમથી અપર સાધુના પ્રવેશરૂપ અગચ્છ સ્વીકારે છે; જ્યારે જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે ગચ્છ સ્વીકારે કે અગચ્છ સ્વીકારે એવી કોઈ મર્યાદા નથી, પરંતુ ક્યારેક એક સાધુ પણ જિનકલ્પ સ્વીકારે તો ક્યારેક અનેક સાધુઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રમાં જિનકલ્પ સ્વીકારે, અને ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ સાધુઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રમાં એક સાથે જિનકલ્પ સ્વીકારે છે. આ પ્રકારનો જિનકલ્પિકોથી શુદ્ધપરિહારિકોનો કલ્પસ્વીકારના વિષયમાં ભેદ છે. ॥૧૫૨૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં શુદ્ધપરિહારસંયમના સ્વીકારના વિષયમાં જિનકલ્પના સ્વીકારથી ભેદ બતાવ્યો. હવે શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારતાં પહેલાં કરવાની તપોભાવનામાં જિનકલ્પ સ્વીકારતાં પહેલાં કરાતી તપોભાવનાથી શું ભેદ છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

તવભાવણણાણત્તં કરિંતિ આયંબિલેણ પરિકમ્પં ।

इत्तरिअ थेरकप्पे जिणकप्पे आवकहिआ उ ॥૧૫૨૫॥

અન્યથાર્થ :

(શુદ્ધપરિહારિકોનું) તવભાવણાણસં=તપોભાવનામાં નાનાત્વ છે : આયંબિલેણ=આયંબિલ વડે પરિકર્મ કરિતિ=પરિકર્મને કરે છે. ઇત્તરિઅ થેરકપ્પે=ઈત્વરિકો સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે, આવકહિઆ ડ જિણકપ્પે=વળી યાવત્કથિકો જિનકલ્પમાં હોય છે.

ગાથાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકોનું તપોભાવનામાં ભિજ્જપણું છે : તેઓ આંબિલ વડે પરિકર્મને કરે છે. ઇત્વરિક શુદ્ધપરિહારિકો સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે, વળી યાવત્કથિક શુદ્ધપરિહારિકો જિનકલ્પમાં હોય છે.

ટીકા :

તપોભાવનાનાનાત્વં ચૈષામિદં, કુર્વન્ત્યાયામામ્લેન પરિકર્મ્મ સર્વમેવ, એતે ચેત્વરા યાવત્કથિકાશ્ચ ભવન્તિ, યે કલ્પસમાસૌ ગચ્છમાગચ્છન્તિ તે ઇત્વરાઃ, યે તુ જિનકલ્પં પ્રતિપદ્યન્તે તે યાવત્કથિકા ઇતિ । એતદાહ-ઇત્વરાઃ સ્થવિરકલ્પા ઇતિ ભૂયઃ સ્થવિરકલ્પે ભવન્તિ, જિનકલ્પે યાવત્કથિકાસ્તુ ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૨૫॥

ટીકાર્થ :

અને આમનું તપોભાવનામાં નાનાપણું આ છે=શુદ્ધપરિહારિકોનું તપોભાવનામાં જિનકલ્પિકોથી ભેદપણું હવે બતાવે છે એ છે -

આયંબિલ વડે સર્વ જ પરિકર્મને કરે છે. અને આ=શુદ્ધપરિહારિકો, ઈત્વર અને યાવત્કથિક હોય છે. જેઓ કલ્પની સમાપ્તિમાં=શુદ્ધપરિહારની સમાપ્તિમાં, ગચ્છને વિષે આવે છે તેઓ ઈત્વર છે=ઈત્વર શુદ્ધપરિહારિક છે, વળી જેઓ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે તેઓ યાવત્કથિક છે=યાવત્કથિક શુદ્ધપરિહારિક છે.

આને કહે છે=ઉપરમાં ઈત્વરિક અને યાવત્કથિકોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું એને મૂળગાથાના ઉત્તરાર્થમાં સ્પષ્ટ કરે છે -

ઈત્વરો સ્થવિરકલ્પવાળા છે=ફરી સ્થવિરકલ્પમાં હોય છે, વળી યાવત્કથિકો જિનકલ્પમાં હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારતા પૂર્વે સાધુઓ સર્વ જ પરિકર્મ આયંબિલથી કરે છે, અર્થાત્ જેમ જિનકલ્પ સ્વીકારતા પૂર્વે સાધુઓ પોરિસી આદિના ક્રમથી છ માસ સુધીના તપથી અભ્યાસરૂપ પરિકર્મ કરે છે, તે રીતે શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારનાર સાધુઓ કરતા નથી, પરંતુ આંબિલના તપથી અભ્યાસરૂપ સર્વ જ પરિકર્મ કરે છે.

વળી શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓ બે પ્રકારે છે : ઈત્વરિક અને યાવત્કથિક. જેઓ ઈત્વરિક છે તેઓ શુદ્ધપરિહાર કલ્પની સમાપ્તિ થયા પછી ગચ્છમાં પાછા આવે છે અને જેઓ યાવત્કથિક છે તેઓ શુદ્ધપરિહાર

કલ્પની સમાપ્તિ થયા પછી જિનકલ્પ સ્વીકારે છે; અને જિનકલ્પ સ્વીકારવાથી તેઓની શુદ્ધપરિહારમાં જે મર્યાદા હતી, તે મર્યાદા પછી પણ ચાલુ રહેવાથી તેઓ યાવત્કથિક શુદ્ધપરિહારિક કહેવાય છે, પરંતુ શુદ્ધપરિહારિકરૂપે યાવત્કથિક કહેવાતા નથી. ॥૧૫૨૫॥

અવતરણિકા :

एतत्सम्भवमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આના સંભવને કહે છે=પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે ઇત્વરિકો સ્થવિરકલ્પમાં, વળી યાવત્કથિકો જિનકલ્પમાં હોય છે, એના સંભવને સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

पुण्णे जिणकप्पं वा अइंति तं चेव वा पुणो कप्पं ।
गच्छं वा यंति पुणो तिणिण वि ठाणा सिमविरुद्धा ॥१५२६॥

અન્યચાર્ય :

પુણ્ણે=પૂર્ણ થયે છતે=શુદ્ધપરિહારકલ્પ પૂર્ણ થયે છતે, જિણકપ્પં વા અઈંતિ=જિનકલ્પને વિષે જાય છે, તં ચેવ વા કપ્પં પુણો=અથવા તે જ કલ્પને ફરી (સ્વીકારે છે,) ગચ્છં વા પુણો યંતિ=અથવા ગચ્છને વિષે ફરી જાય છે. તિણિણ વિ ઠાણા=ત્રણે પણ સ્થાનો સિં=આમને=શુદ્ધપરિહારિકોને, અવિરુદ્ધા=અવિરુદ્ધ છે.

ગાથાર્થ :

શુદ્ધપરિહારકલ્પ પૂર્ણ થયે છતે જિનકલ્પને વિષે જાય છે, અથવા તે શુદ્ધપરિહારકલ્પને જ ફરી સ્વીકારે છે, અથવા ગચ્છને વિષે ફરી જાય છે. ત્રણે પણ સ્થાનો શુદ્ધપરિહારિકોને અવિરુદ્ધ છે.

ટીકા :

पूर्णे शुद्धपरिहारे जिनकल्पं वाऽतिगच्छन्ति, तमेव वा पुनः कल्पं-शुद्धपरिहारं, गच्छं वा गच्छन्ति पुनः, अनेन प्रकारेण त्रीण्यपि स्थानान्यमीषां=शुद्धपरिहारिकाणां न विरुद्धानीति गाथार्थः ॥१५२६॥

ટીકાર્થ :

શુદ્ધપરિહાર પૂર્ણ થયે છતે જિનકલ્પને વિષે જાય છે, અથવા તે જ શુદ્ધપરિહારકલ્પને ફરી સ્વીકારે છે, અથવા ફરી ગચ્છને વિષે જાય છે. આ પ્રકારથી ત્રણે પણ સ્થાનો આમને=શુદ્ધપરિહારિકોને, વિરુદ્ધ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધપરિહારને નિયમથી નવ સાધુઓનો સમુદાય સ્વીકારે છે, અને આ કલ્પ અઢાર મહિને પૂર્ણ થાય છે; ત્યારપછી તે નવમાંથી કેટલાક સાધુઓ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, અથવા કેટલાક સાધુઓ ફરી તે જ

શુદ્ધપરિહાર કલ્પને સ્વીકારે છે, અથવા કેટલાક સાધુઓ ફરી પોતાના ગચ્છમાં જાય છે. આ રીતે શુદ્ધપરિહારિકોનાં ત્રણ સ્થાનો પ્રાપ્ત થાય. તેથી પૂર્વગાથામાં શુદ્ધપરિહારિકોના ઈત્વરિક અને યાવત્કથિક : એમ બે ભેદ બતાવેલ, તેની સંગતિ થાય છે. ॥૧૫૨૬॥

ગાથા :

इत्तिरिआणुवसग्गा आयंका वेयणा य ण भवंति ।

आवकहिआण भइआ तहेव छग्गामभागा उ ॥१५२७॥

અન્યથાર્થ :

इत्तिरिआण=ઈત્વરિકોને ઉવસગ્ગા આયંકા વેયણા ય ણ ભવંતિ=ઉપસર્ગો, આતંકો અને વેદનાઓ થતાં નથી. આવકહિઆણ ભइआ=યાવત્કથિકોને ભાજ્ય છે. તહેવ उ=વળી તે રીતે જ=જે રીતે જિનકલ્પિકોને હોય છે તે રીતે જ, (શુદ્ધપરિહારિકોને) છગ્ગામભાગા=છ ગામના ભાગો હોય છે.

ગાથાર્થ :

ઈત્વરિકોને ઉપસર્ગો, આતંકો અને વેદનાઓ થતાં નથી. યાવત્કથિકોને ભાજ્ય છે. વળી જે રીતે જિનકલ્પિકોને હોય છે તે રીતે જ શુદ્ધપરિહારિકોને છ ગામના ભાગો હોય છે.

ટીકા :

इत्तराणां शुद्धपरिहारिकाणां उपसर्गा आतङ्का वेदनाश्च न भवन्ति, तत्कल्पप्रभावाद्, जीतमेतत्, यावत्कथिकानां भाज्या उपसर्गादयः, जिनकल्पस्थितानां सम्भवात्, तथैव षड्ग्रामभागास्त्वमीषां यथा जिनकल्पिकानामिति गार्थः ॥१५२७॥

ટીકાર્થ :

ઈત્વર એવા શુદ્ધપરિહારિકોને ઉપસર્ગો, આતંકો અને વેદનાઓ થતાં નથી; કેમ કે તે કલ્પનો પ્રભાવ છે=શુદ્ધપરિહારકલ્પનો પ્રભાવ છે. આ જીત છે=શુદ્ધપરિહારસંયમવાળાને ઉપસર્ગાદિ થતાં નથી એ મર્યાદા છે. યાવત્કથિકોને ઉપસર્ગાદિ ભાજ્ય છે=થાય પણ ન પણ થાય એ પ્રકારે વિકલ્પ કરવા યોગ્ય છે; કેમ કે જિનકલ્પમાં સ્થિતોને સંભવ છે=યાવત્કથિક શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓ જ્યારે જિનકલ્પમાં રહેલા હોય ત્યારે તેઓને ઉપસર્ગાદિ થવાનો સંભવ છે.

વળી જે રીતે જિનકલ્પિકોને હોય છે તે રીતે જ આમને=શુદ્ધપરિહારિકોને, છ ગામના ભાગો હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓને શુદ્ધપરિહારકલ્પ સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી ઉપસર્ગો આવતા નથી કે આતંકો થતા નથી અર્થાત્ સદ્યોધાતી એવા જવરાદિ રોગો થતા નથી કે જવરવિપાકાદિ વેદનાઓ થતી નથી, શુદ્ધપરિહારકલ્પના પ્રભાવથી તેઓ કોઈ ઉપદ્રવ વગર પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રનું પાલન કરે છે.

આ પ્રકારની પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પની મર્યાદા છે, તે દર્શાવવા જ ટીકામાં કહ્યું કે ‘આ જીત છે.’

વળી યાવત્કથિક શુદ્ધપરિહારિકોને શુદ્ધપરિહારના પાલનકાળમાં ઉપસર્ગાદિ થતા નથી, પરંતુ તેઓ શુદ્ધપરિહારકલ્પની સમાપ્તિ થયા પછી જિનકલ્પ સ્વીકારે છે, ત્યારે તેઓને ઉપસર્ગાદિ થઈ પણ શકે છે અને ન પણ થાય. તેથી ટીકામાં કહ્યું કે યાવત્કથિકોને ઉપસર્ગાદિ ભ્રાજ્ય છે.

વળી જેમ જિનકલ્પિકો પોતાના નિમિત્તે થતા આરંભના પરિહાર માટે, પોતે રહ્યા હોય તે ક્ષેત્રના છ વિભાગો કરીને પ્રત્યેક વીથીમાં પ્રતિદિન અનિબદ્ધપણાથી ભિક્ષાટન કરે છે, તેમ શુદ્ધપરિહારિકો પણ ક્ષેત્રના છ વિભાગો કરીને ભિક્ષાટન કરે છે. ॥૧૫૨૭॥

અવતરણિકા :

एतेषामेव स्थितिमभिधातुमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આમની જ સ્થિતિને=શુદ્ધપરિહારિકોની જ ક્ષેત્રાદિ મર્યાદાને, કહેવા માટે ગાથા ૧૫૩૮ સુધી કહે છે —

ગાથા :

खित्ते काल चरित्ते तित्थे परिआग आगमे वेए ।
कप्पे लिंगे लेसा झाणे गणणा अभिगहा य ॥१५२८॥
पव्वावण मुंडावण मणसाऽऽवणणे वि से अणुग्घाया ।
कारणणिप्पडिकम्मा भत्तं पंथो अ तइआए ॥१५२९॥ दासगाहा ॥

અન્યથાર્થ :

खित्ते=ક્ષેત્રવિષયક કાલ ચરિત્તે=કાલવિષયક, ચારિત્રવિષયક, તિત્થે=તીર્થવિષયક, પરિઆગ=પર્યાયવિષયક, આગમે=આગમવિષયક, વેએ=વેદવિષયક, કપ્પે=કલ્પવિષયક, લિંગે=લિંગવિષયક, લેસા=લેશ્યાવિષયક, ઝાણે=ધ્યાનવિષયક (સ્થિતિ કહેવી,) ગણણા અભિગહા ય=ગણના અને અભિગ્રહો. (આ સર્વની સ્થિતિ કહેવી.) પવ્વાવણ મુંડાવણ=પ્રવ્રાજન, મુંડન, મણસાઽઽવણણે વિ સે અણુગ્ઘાયા=મનથી આપત્રમાં પણ તેમને=શુદ્ધપરિહારિકને, અનુદ્ધાત, કારણણિપ્પડિકમ્મા=કારણ, નિષ્પ્રતિકર્મ, તઇઆએ ભત્તં પંથો અ=તૃતીયામાં ભક્ત અને પંથા=ત્રીજી પોરિસીમાં આહાર અને વિહાર : (આ સર્વની સ્થિતિ કહેવી.)

ટીકા :

अस्य गाथाद्वयस्यापि समुदायार्थः पूर्ववत् ॥१५२८/१५२९॥

ટીકાર્થ :

આ ગાથાદ્વયનો પણ સમુદાયાર્થ પૂર્વની જેમ છે=ઉપરમાં બતાવી એ બંને પણ ગાથાનો સમૂહઅર્થ ગાથા ૧૪૮૪-૧૪૮૫ની ટીકાની જેમ છે. ॥૧૫૨૮/૧૫૨૯॥

અવતરણિકા :

અવયવર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વળી અવયવોના અર્થને કહે છે=પૂર્વની બે ગાથામાં શુદ્ધપરિહારિકોની સ્થિતિનાં ક્ષેત્રાદિ દારોરૂપ અવયવો બતાવ્યા, તેના અર્થને ગ્રંથકારશ્રી ક્રમસર કહે છે, તેમાં પ્રથમ શુદ્ધપરિહારિકોની ક્ષેત્રની અને કાળની સ્થિતિને કહે છે —

ગાથા :

ચિત્તે ભરહેરવણે હોતિ સાહરણવજ્જિઆ ણિઅમા ।

એત્તો ચ્ચિઅ વિણ્ણેઅં જમિત્થ કાલે વિ ણાણત્તં ॥૧૫૩૦॥

અભ્યર્થ :

જં=જે કારણથી ણિઅમા સાહરણવજ્જિઆ=નિયમથી સંહરણથી વર્જિત એવા શુદ્ધપરિહારિકો ભરહેરવણે ચિત્તે=ભરત-ઐરાવતના ક્ષેત્રમાં હોતિ=થાય છે. એત્તો ચ્ચિઅ=આથી જ इत्थ=અહીં=શુદ્ધપરિહારિકોની સ્થિતિના વિષયમાં, કાલે વિ=કાલમાં પણ ણાણત્તં=નાનાત્વ=જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું, વિણ્ણેઅં=જાણવું.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી નિયમથી સંહરણથી વર્જિત એવા શુદ્ધપરિહારિકો ભરત-ઐરાવતના ક્ષેત્રમાં થાય છે. આથી જ શુદ્ધપરિહારિકોની સ્થિતિના વિષયમાં કાલમાં પણ જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું જાણવું.

ટીકા :

ક્ષેત્રે ભરતૈરાવતયોર્ભવન્તિ શુદ્ધપરિહારિકાઃ સંહરણવર્જિતા નિયમાદ્, इयमेषાં સ્થિતિઃ, અત એવ ભરતૈરાવતભાવાદ્વિજ્ઞેયં યદત્ર કાલેઽપિ નાનાત્વં, પ્રતિભાગાદ્ભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૦॥

ટીકાર્થ :

યદ્ નિયમાદ્ સંહરણવર્જિતાઃ શુદ્ધપરિહારિકાઃ ભરતૈરાવતયોઃ ક્ષેત્રે ભવન્તિ જે કારણથી નિયમથી સંહરણથી વર્જિત એવા શુદ્ધપરિહારિકો ભરત-ઐરાવતના ક્ષેત્રમાં થાય છે, એનાં इयં સ્થિતિઃ આમની આ સ્થિતિ છે=શુદ્ધપરિહારિકોની ઉપરમાં બતાવી એ ક્ષેત્રને આશ્રયીને મર્યાદા છે.

અત એવ ભરતૈરાવતભાવાદ્ અત્ર કાલેઽપિ નાનાત્વં વિજ્ઞેયં આથી જ ભરત-ઐરાવતમાં ભાવ હોવાથી અહીં=શુદ્ધપરિહારિકોની સ્થિતિના વિષયમાં, કાલમાં પણ નાનાપણું=જિનકલ્પિકોથી ભિન્નપણું, જાણવું.

પ્રતિભાગાદ્ભાવાત્ કેમ કે પ્રતિભાગાદિનો અભાવ છે અર્થાત્ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરાવતક્ષેત્રથી અન્ય સાત ક્ષેત્રોમાં અવસર્પિણીના ૧થી ૪ આરા જેવા જે ચાર વિભાગોરૂપ ચાર પ્રતિભાગો છે તે પ્રતિભાગોનો ભરત-

ઐરાવતક્ષેત્રમાં અભાવ છે અને આદિ પદથી ભરત-ઐરાવતક્ષેત્રથી અન્ય ક્ષેત્રોમાં શુદ્ધપરિહારિકોના સંહરણનો પણ અભાવ છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરાવતક્ષેત્રમાં જ થાય છે, તે સિવાય બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં થતા નથી; અને શુદ્ધપરિહારકલ્પના પ્રભાવથી તેઓનું કોઈ ક્ષેત્રમાં સંહરણ પણ થતું નથી, તેથી સંહરણ દ્વારા પણ શુદ્ધપરિહારિકોની ક્યાંય પ્રાપ્તિ થતી નથી. તે અપેક્ષાએ ક્ષેત્રને આશ્રયીને શુદ્ધપરિહારિકોનો જિનકલ્પિકોથી ભેદ છે; કેમ કે જિનકલ્પિકો ભરત-ઐરાવતક્ષેત્રમાં પણ થાય છે અને મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પણ થાય છે અને સંહરણ દ્વારા ભરતાદિ ક્ષેત્રોથી અન્ય ક્ષેત્રોમાં પણ જિનકલ્પિકોની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વળી શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓ ભરત-ઐરાવતક્ષેત્રમાં જ થતા હોવાથી કાળને આશ્રયીને પણ તેઓનો જિનકલ્પિકોથી ભેદ છે; કેમ કે ચોથા પ્રતિભાગવાળા મહાવિદેહક્ષેત્રમાં જિનકલ્પિકોની સદા પ્રાપ્તિ થાય છે અને સંહરણ દ્વારા સર્વ પ્રતિભાગવાળા ક્ષેત્રમાં પણ જિનકલ્પિકોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે; જ્યારે શુદ્ધ પરિહારિકો ચારેય પ્રતિભાગવાળા ક્ષેત્રમાં ક્યારેક હોતા નથી, ફક્ત ભરત-ઐરાવતક્ષેત્રમાં પણ બૃહત્કલ્પસૂત્રના ભાષ્ય પ્રમાણે પ્રથમ અને ચરમ તીર્થંકરના કાળમાં જ હોય છે. ॥૧૫૩૦॥

અવતરણિકા :

ચારિત્રસ્થિતિમભિધાતુમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકોની ચારિત્રની સ્થિતિને કહેવા માટે કહે છે —

ગાથા :

તુલ્લા જહણ્ણઠાણા સંજમઠાણાણ પદમબિઙ્ગઆણં ।

તત્તો અસંખલોણ ગંતું પરિહારિઅઙ્ગાણા ॥૧૫૩૧॥

અન્યથાર્થ :

પદમબિઙ્ગઆણં સંજમઠાણાણ=પ્રથમ-દ્વિતીય સંયમસ્થાનનાં જહણ્ણઠાણા તુલ્લા=જઘન્ય સ્થાનો તુલ્ય છે, તત્તો=તેનાથી=જઘન્ય સંયમસ્થાનોથી, અસંખલોણ ગંતું=અસંખ્ય લોકોને વિષે જઈને પરિહારિઅઙ્ગાણા=પરિહારિકનાં સ્થાનો છે=શુદ્ધપરિહારિક સાધુનાં સંયમસ્થાનો છે.

ગાથાર્થ :

પ્રથમ-દ્વિતીય સંયમસ્થાનોનાં જઘન્ય સ્થાનો તુલ્ય છે, જઘન્ય સ્થાનોથી અસંખ્ય લોકોને વિષે જઈને શુદ્ધપરિહારિક સાધુનાં સંયમસ્થાનો છે.

ટીકા :

તુલ્યાનિ જઘન્યસ્થાનાનિ સ્વસંખ્યયા સંયમસ્થાનયોઃ પ્રથમદ્વિતીયયોઃ-સામાયિકચ્છેદોપ-સ્થાપ્યાભિધાનયોઃ, તતો=જઘન્યેભ્યઃ સંયમસ્થાનેભ્યોઽસંખ્યાંલ્લોકાન્ ગત્વા ક્ષેત્રપ્રદેશસ્થાનવૃદ્ધ્યા પરિહારિકસ્થાનાનિ ભવન્તિ સંયમમધિકૃત્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૧॥

ટીકાર્થ :

સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્યના અભિધાનવાળા પ્રથમ-દ્વિતીય સંયમસ્થાનનાં જઘન્ય સ્થાનો સ્વસંખ્યાથી તુલ્ય છે=પરસ્પર પોતપોતાની સંખ્યાથી સમાન છે, તેનાથી=જઘન્ય સંયમસ્થાનોથી, ક્ષેત્રપ્રદેશોનાં સ્થાનોની વૃદ્ધિથી અસંખ્ય લોકોને વિષે જઈને=અસંખ્ય ૧૪ રાજલોકોમાં જેટલાં આકાશપ્રદેશો છે તેટલાં સંયમસ્થાનોની વૃદ્ધિથી અસંખ્ય ૧૪ રાજલોકોના આકાશપ્રદેશો જેટલાં સંયમસ્થાનોને પસાર કરીને, સંયમને આશ્રયીને પરિહારિકનાં સ્થાનો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

તાણ વિ અસંખલોગા અવિરુદ્ધા ચેવ પદમબીઆણં ।

ઊવરિં પિ તઓઽસંખા સંજમઠાણા ડ દોણં પિ ॥૧૫૩૨॥

અન્યથાર્થ :

અસંખલોગા તાણ વિ પદમબીઆણં અવિરુદ્ધા ચેવ=અસંખ્ય લોક એવા તેઓ પણ પ્રથમ-દ્વિતીયને અવિરુદ્ધ જ છે=અસંખ્ય લોકના આકાશપ્રદેશો પ્રમાણ પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનો પણ સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર સાથે વિરુદ્ધ થતા નથી જ. તઓ ઊવરિં પિ=તેનાથી ઉપર પણ=પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનોથી આગળ પણ, દોણં પિ=બંનેનાં પણ=સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય એ બંનેનાં પણ, અસંખા સંજમઠાણા=અસંખ્ય સંયમ-સ્થાનો છે.

★ 'ડ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

અસંખ્ય લોકના આકાશપ્રદેશો પ્રમાણ પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનો પણ સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર સાથે અવિરુદ્ધ જ છે. પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનોથી આગળ પણ સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય એ બંનેનાં પણ અસંખ્ય સંયમસ્થાનો છે.

ટીકા :

તાન્યપિ=પરિહારિકસંયમસ્થાનાનિ અસંખ્યેયા લોકાઃ=પ્રદેશસ્થાનવૃદ્ધ્યૈતાવન્તીત્યર્થઃ, તાનિ ચાવિરુદ્ધાન્યેવ પ્રથમદ્વિતીયયોરિતિ, શુદ્ધિવિશેષાત્ સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપ્યસંયમસ્થાનાનામિતિ ભાવઃ, ઉપર્યપિ તતઃ=પરિહારિકસંયમસ્થાનેભ્યઃ અસંખ્યેયાનિ શુદ્ધિવિશેષતઃ સંયમસ્થાનાનિ દ્વયોરપિ=સામાયિકચ્છેદોપસ્થાપ્યયોરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૨॥

ટીકાર્થ :

તેઓ પણ=પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનો પણ, અસંખ્ય લોક છે=પ્રદેશસ્થાનોની વૃદ્ધિથી આટલાં છે=અસંખ્ય લોકના આકાશપ્રદેશો પ્રમાણ છે, અને તેઓ=પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનો, પ્રથમ-દ્વિતીયને=સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રને, અવિરુદ્ધ જ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે શુદ્ધપરિહાર ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રના અવિરુદ્ધ કઈ રીતે છે ? તેથી કહે છે —

સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્યનાં સંયમસ્થાનોની શુદ્ધિવિશેષને કારણે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રને અવિરુદ્ધ છે.

તેનાથી=પરિહારિકનાં સંયમસ્થાનોથી, ઉપરમાં પણ, શુદ્ધિવિશેષથી બંનેનાં પણ=સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્યનાં પણ, અસંખ્ય સંયમસ્થાનો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાયિક ચારિત્ર અને છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં જઘન્ય સંયમસ્થાનો સંખ્યાથી સમાન છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સામાયિક ચારિત્રના જઘન્ય સંયમસ્થાનો જેટલાં છે તેટલાં જ સંયમસ્થાનો છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં પણ છે. વળી તે જઘન્ય સંયમસ્થાનોથી અસંખ્ય લોકના આકાશપ્રદેશો જેટલાં સંયમસ્થાનો ઉપર ગયા પછી પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો શરૂ થાય છે, જે પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનો ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ અસંખ્ય લોકના આકાશપ્રદેશો પ્રમાણ છે, જેઓ સામાયિક ચારિત્રવાળા અને છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો સમાપ્ત થાય ત્યારપછી પણ અસંખ્ય સંયમસ્થાનો સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓને હોય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓ સમભાવના પરિણામમાં રહેલા હોય છે; અને તેઓનો સમભાવનો પરિણામ અપકર્ષવાળો હોય ત્યારે તેઓ સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં જઘન્ય સંયમસ્થાનોમાં વર્તે છે અને જેમ જેમ સમભાવનો પરિણામ ઉત્કર્ષવાળો થતો જાય તેમ તેમ તેઓ ઉપર-ઉપરનાં સંયમસ્થાનોને સ્પર્શે છે, જ્યારે તેઓનો સમભાવનો પરિણામ ઘણો ઉત્કર્ષવાળો થાય ત્યારે તેઓ, પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓ જે સંયમસ્થાનોમાં હોય છે તે સંયમસ્થાનોને સ્પર્શે છે, અને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓનું સર્વોત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાન પૂરું થાય, ત્યારપછીનાં પણ સંયમસ્થાનોમાં સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓ હોઈ શકે છે; કેમ કે સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓ જઘન્યથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ એવા કેવલજ્ઞાન સુધીનાં સર્વ સંયમસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જ્યારે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓ પરિહારવિશુદ્ધિના ઉપરનાં સંયમસ્થાનોને પ્રાપ્ત કર્યા પછી કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવે તેવાં ઉત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

● ત્રણેય ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનોનું કંઈક સ્પષ્ટીકરણ ●

સામાયિક ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો	→	(૧)	(૨)	(૩)	(૪)
છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો	→	(૧)	(૨)	(૩)	(૪)
પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો	→			(૩)	

(I) સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય એ બંને ચારિત્રનાં ઉપર-ઉપરમાં વિશુદ્ધ એવાં જઘન્ય સંયમસ્થાનો પરસ્પર સ્વસંખ્યાથી સમાન છે, જે (૧) નંબરમાં બતાવેલ છે.

(II) સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય એ બંને ચારિત્રનાં ઉપર-ઉપરમાં વિશુદ્ધ એવાં જઘન્ય સંયમસ્થાનોથી ઉપર અસંખ્ય ૧૪ રાજલોકોના આકાશપ્રદેશો જેટલાં પરસ્પર સમાન સંયમસ્થાનો છે, જે સંયમસ્થાનો પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રના સંયમસ્થાનોથી ન્યૂન વિશુદ્ધિવાળાં છે અને સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં જઘન્ય સંયમસ્થાનોથી અધિક વિશુદ્ધિવાળાં છે, જે (૨) નંબરમાં બતાવેલ છે.

(III) નંબર (૧) અને (૨)માં બતાવેલાં સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનો કરતાં વિશુદ્ધ એવાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં અસંખ્ય ૧૪ રાજલોકોના આકાશપ્રદેશો જેટલાં સંયમસ્થાનો છે, જે સંયમસ્થાનો અધ્યવસાયની શુદ્ધિવિશેષથી સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓને પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અને તે (૩) નંબરમાં બતાવેલ છે.

(IV) પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં ઉત્કૃષ્ટ સંયમસ્થાનોથી પણ ઉપરનાં સંયમસ્થાનો અસંખ્ય છે, જેને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પરંતુ અધ્યવસાયની શુદ્ધિવિશેષથી સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જે નંબર (૪)માં બતાવેલ છે. ॥૧૫૩૧/૧૫૩૨॥

ગાથા :

સઙ્ગણે પઢિવત્તી અણ્ણેસુ વિ હોજ્જ પુવ્વપઢિવત્તો ।

તેસુ વિ વઙ્ઠંતો સો તીઅણયં પપ્પ વુચ્ચઈ ઉ ॥૧૫૩૩॥

અન્વયાર્થ :

સઙ્ગણે પઢિવત્તી=સ્વસ્થાનમાં પ્રતિપત્તિ થાય છે=પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પનો નિયમથી પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોમાં સ્વીકાર થાય છે. પુવ્વપઢિવત્તો અણ્ણેસુ વિ હોજ્જ=પૂર્વપ્રતિપત્તિ અન્યોમાં પણ હોય=પૂર્વમાં પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પ સ્વીકારેલ સાધુ પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ હોય. તેસુ વિ વઙ્ઠંતો સો=તેઓમાં પણ વર્તતા એવા તે=પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અન્ય સંયમસ્થાનોમાં પણ વર્તતા એવા સાધુ, તીઅણયં પપ્પ વુચ્ચઈ=અતીતનયને પામીને કહેવાય છે=વ્યવહારનયને સ્વીકારીને પરિહારવિશુદ્ધિક કહેવાય છે.

★ 'ઉ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પનો નિયમથી પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોમાં સ્વીકાર થાય છે. પૂર્વમાં પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પ સ્વીકારેલ સાધુ પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ હોય. પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અન્ય સંયમસ્થાનોમાં પણ વર્તતા એવા સાધુ વ્યવહારનયને સ્વીકારીને પરિહારવિશુદ્ધિક કહેવાય છે.

ટીકા :

સ્વસ્થાન ઇતિ નિયોગતઃ સ્વસ્થાનેષુ પ્રતિપત્તિઃ કલ્પસ્ય, અન્યેષ્વપિ=સંયમસ્થાનેષ્વધિકતરેષુ ભવેત્ પૂર્વપ્રતિપત્તઃ, અધ્યવસાયવિશેષાત્ તેષ્વપિ વર્તમાનઃ સંયમસ્થાનાન્તરેષ્વપિ સઃ પરિહારવિશુદ્ધિક ઇત્યતીતનયં પ્રાપ્ત્યોચ્ચતે, એવં નિશ્ચયતસ્તુ ન, સંયમસ્થાનાન્તરાધ્યાસનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૩॥

★ “તેસુ વિ”માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવતું છે કે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર પૂર્વે સ્વીકારેલ હોય તેવા સાધુ, પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોમાં વર્તતા હોય ત્યારે તો ‘પરિહારવિશુદ્ધિક’ કહેવાય છે, પરંતુ તેઓમાં પણ=પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અન્ય એવાં અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ, વર્તતા હોવા છતાં ‘પરિહારવિશુદ્ધિક’ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ :

કલ્પની સ્વસ્થાનમાં=નિયોગથી સ્વસ્થાનોમાં, પ્રતિપત્તિ થાય છે અર્થાત્ પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પનો નિયમથી પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોમાં સ્વીકાર થાય છે. પૂર્વપ્રતિપત્તઃ=પૂર્વમાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર સ્વીકારેલ અને વર્તમાનમાં ફરી સ્થવિરકલ્પ સ્વીકારેલ છે તેવા સામાયિક ચારિત્રવાળા કે છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુ, અન્યોમાં પણ=અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ=પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ, હોય. અધ્યવસાયવિશેષથી=પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પ સ્વીકારતી વખતે જેવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાય હોય તેના કરતાં વિશેષ પ્રકારના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી, તેઓમાં પણ=સંયમસ્થાનાંતરોમાં પણ=પરિહારવિશુદ્ધિનાં જે સંયમસ્થાનો છે તેનાથી અન્ય એવાં અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ, વર્તતા એવા તે=પૂર્વમાં શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારેલ હતું એવા સાધુ, અતીતનયને પામીને=ભૂતકાળને વર્તમાનરૂપે સ્વીકારવામાં તત્પર એવા વ્યવહારનયને આશ્રયીને, ‘પરિહારવિશુદ્ધિક છે=શુદ્ધપરિહાર ચારિત્રવાળા છે,’ એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

વળી નિશ્ચયથી આ પ્રમાણે નથી=પૂર્વમાં જેમણે પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પ સ્વીકારેલ હતો તે સાધુ નિશ્ચયનયને આશ્રયીને ‘પરિહારવિશુદ્ધિક છે’ એ પ્રમાણે કહેવાતા નથી; કેમ કે સંયમસ્થાનાંતરોનું અધ્યાસન છે=તે સાધુનું પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનો કરતાં ઉપરનાં સંયમસ્થાનોનું આશ્રયણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પ સ્વીકારતી વખતે સાધુમાં નિયમથી પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનો વર્તતા હોય છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પના ૧૮ મહિનાના કાળ દરમિયાન શુદ્ધપરિહારિકો અવશ્ય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનોમાં વર્તતા હોય છે, તેનાથી નીચેનાં કે ઉપરનાં સંયમસ્થાનોમાં તેઓ વર્તતા નથી.

વળી પૂર્વપ્રતિપત્ત એવા શુદ્ધપરિહારિકો પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અન્ય પણ અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં વર્તી શકે.

આનાથી શું ફલિત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે જેઓએ શુદ્ધપરિહાર કલ્પ પૂરો કર્યો હોય તેવા સામાયિક ચારિત્રવાળા કે છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા સાધુઓ, સંયમના અધ્યવસાયવિશેષથી પરિહારવિશુદ્ધિના સંયમસ્થાનોમાં પણ વર્તતા હોય અથવા તેનાથી ઉપરનાં સંયમસ્થાનોમાં પણ વર્તતા હોય; અને તેઓ જ્યારે પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી ઉપરનાં સંયમસ્થાનોમાં વર્તતા હોય, ત્યારે તેઓને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા કહેવાય નહીં, તોપણ અતીતનયને આશ્રયીને તે સાધુઓ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા કહેવાય છે, પરંતુ નિશ્ચયનયથી તેઓ સામાયિક ચારિત્રવાળા કે છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રવાળા કહેવાય છે; કેમ કે તેઓ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનાં સંયમસ્થાનોથી ઉપરનાં સંયમસ્થાનોમાં વર્તે છે, જે સંયમસ્થાનો પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુને સંભવતાં નથી, માટે નિશ્ચયનય તેઓને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા કહે નહીં.

આ કથનથી એ અર્થ પ્રાપ્ત થાય કે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓ પરિહારવિશુદ્ધિનો ૧૮ મહિનાનો તપ પૂરો કર્યા પછી પરિહારવિશુદ્ધિનાં કે તેનાથી ઉપરનાં સંયમસ્થાનોમાં વર્તતા હોવા જોઈએ, પરંતુ પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી નીચેનાં સંયમસ્થાનોમાં વર્તતા નથી. આથી જ ટીકામાં કહ્યું કે અધ્યવસાયવિશેષથી પરિહારવિશુદ્ધિનાં સંયમસ્થાનોથી અન્ય અધિકતર સંયમસ્થાનોમાં પણ વર્તતા એવા પૂર્વપ્રતિપત્ત સાધુ ‘પરિહારવિશુદ્ધિક’ કહેવાય છે. તેથી અર્થથી જણાય છે કે પૂર્વપ્રતિપત્ત એવા પરિહારવિશુદ્ધિક સાધુ સામાયિક-છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રનાં જઘન્ય સંયમસ્થાનોમાં વર્તતા નથી. ॥૧૫૩૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૨૮-૧૫૨૯માં શુદ્ધપરિહારિકોની સ્થિતિનાં ક્ષેત્રાદિ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી ક્ષેત્ર-કાળ-ચારિત્ર દ્વારનું ક્રમસર વર્ણન કર્યું, ત્યારપછી તીર્થ-પર્યાય-આગમ-વેદ : આ ચાર દ્વારો જિનકલ્પિકોની તુલ્ય હોવાથી તેને છોડીને હવે કલ્પ-લિંગ-લેશ્યા-ધ્યાનદ્વારનું વર્ણન કરે છે —

ગાથા :

ઠિઅકપ્પમ્મી ણિઅમા એમેવ ચ હોઝ દુવિહલિંગે વિ ।

લેસાઝાણા દોણિણ વિ હવંતિ જિણકપ્પતુલ્લા ડ ॥૧૫૩૪॥

અન્વયાર્થ :

(શુદ્ધપરિહારિકો) ણિઅમા ઠિઅકપ્પમ્મી=નિયમથી સ્થિતકલ્પમાં હોય છે, એમેવ ચ=અને એ રીતે જ દુવિહલિંગે વિ=દ્વિવિધ લિંગમાં પણ હોઝ=હોય છે. લેસાઝાણા દોણિણ વિ જિણકપ્પતુલ્લા ડ હવંતિ=લેશ્યા-ધ્યાન બંને પણ જિનકલ્પની તુલ્ય જ હોય છે.

ગાથાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકો નિયમથી સ્થિતકલ્પમાં હોય છે, અને એ રીતે જ બે પ્રકારના લિંગમાં પણ હોય છે. લેશ્યા-ધ્યાન બંને પણ જિનકલ્પની તુલ્ય જ હોય છે.

ટીકા :

સ્થિતકલ્પે ચ નિયમાદેતે ભવન્તિ, નાસ્થિતકલ્પે, એવમેવ ચ ભવન્તિ દ્વિવિધલિંગેઽપિ નિયમાદેવ, લેશ્યાધ્યાને દ્વે અપિ ભવતઃ અમીષાં જિનકલ્પતુલ્યે એવ પ્રતિપદ્યમાનાદિભેદેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૪॥

ટીકાર્થ :

અને આ=શુદ્ધપરિહારિકો, નિયમથી સ્થિતકલ્પમાં હોય છે, અસ્થિતકલ્પમાં નહીં. અને એ રીતે જ=શુદ્ધપરિહારિકો જે રીતે નિયમથી સ્થિતકલ્પમાં હોય છે એ રીતે જ, દ્વિવિધ લિંગમાં પણ=દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે પ્રકારના લિંગમાં પણ, નિયમથી જ હોય છે. આમના=શુદ્ધપરિહારિકોના, લેશ્યા અને ધ્યાન બે પણ પ્રતિપદ્યમાનાદિના ભેદથી જિનકલ્પની તુલ્ય જ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકો નિયમથી સ્થિતકલ્પમાં હોય છે, અસ્થિતકલ્પમાં નહીં. એમ કહેવાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે મધ્યમના બાવીશ તીર્થકરોના કાળમાં શુદ્ધપરિહારિકો હોતા નથી; કેમ કે મધ્યમના બાવીશ તીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓને અસ્થિતકલ્પ હોય છે અને પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના તીર્થમાં રહેલા સાધુઓને સ્થિતકલ્પ હોય છે, તેથી નક્કી થયું કે પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના કાળમાં જ શુદ્ધપરિહારિકો થાય છે.

વળી જે રીતે શુદ્ધપરિહારિકો નિયમથી સ્થિતકલ્પમાં થાય છે, એ રીતે જ તેઓ નિયમથી દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે પ્રકારના લિંગમાં પણ હોય છે, અર્થાત્ જેમ જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી દ્રવ્યલિંગનું અપહરણ થયું હોય તો જિનકલ્પિકો માત્ર ભાવલિંગમાં જ હોય છે, તેમ શુદ્ધપરિહારિકો માત્ર ભાવલિંગમાં જ હોતા નથી, પરંતુ નિયમથી તેઓ દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પણ લિંગમાં હોય છે.

વળી શુદ્ધપરિહારિકોની લેશ્યા અને ધ્યાન પ્રતિપદ્યમાનાદિના ભેદથી જિનકલ્પિકોની તુલ્ય જ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જેમ જિનકલ્પિકો જિનકલ્પ સ્વીકારતી વખતે શુભ લેશ્યામાં અને ધર્મધ્યાનમાં જ હોય છે અને જિનકલ્પ સ્વીકાર્યા પછી છયેમાંથી કોઈપણ લેશ્યામાં અને ચારેયમાંથી કોઈપણ ધ્યાનમાં હોઈ શકે છે, તેમ શુદ્ધપરિહારિકો શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારતી વખતે શુભ લેશ્યામાં અને ધર્મધ્યાનમાં જ હોય છે અને શુદ્ધપરિહાર સ્વીકાર્યા પછી છયેમાંથી કોઈપણ લેશ્યામાં અને ચારેયમાંથી કોઈપણ ધ્યાનમાં હોઈ શકે છે. ॥૧૫૩૪॥

અવતરણિકા :

શુદ્ધપરિહારિકોના ગણના દ્વારનું વર્ણન કરે છે, તેમાં પ્રથમ ગાથા ૧૫૩૫-૧૫૩૬માં ગચ્છ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે તેને આશ્રયીને શુદ્ધપરિહારિકોની સંખ્યાનું પ્રમાણ બતાવે છે --

ગાથા :

ગણઓ તિણ્ણેવ ગણા જહણ્ણપડિવત્તિ સયસ ડ્કોસા ।
ડ્કોસજહણ્ણેણં સયસો ચ્ચિઅ પુવ્વપડિવણ્ણા ॥૧૫૩૫॥

અન્યથાર્થ :

(શુદ્ધપરિહારિકોની) ગણઓ=ગણથી જહણ્ણપડિવત્તિ તિણ્ણેવ ગણા=જઘન્ય પ્રતિપત્તિ ત્રણ જ ગણો છે, ઉક્કોસા સયસ=ઉત્કૃષ્ટ શતશઃ છે=ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિપત્તિ શતપૃથક્ત્વ છે. પુવ્વપડિવણ્ણા=પૂર્વપ્રતિપત્તિ=પૂર્વપ્રતિપત્તિ એવા પરિહારવિશુદ્ધિકોના ગણો, ઉક્કોસજહણ્ણેણં=ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યથી સયસો ચ્ચિઅ=શતશઃ જ છે=શતપૃથક્ત્વ જ છે.

ગાથાર્થ :

શુદ્ધપરિહારિકોની ગણથી જઘન્ય પ્રતિપત્તિ ત્રણ જ ગણો છે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિપત્તિ શતપૃથક્ત્વ છે. પૂર્વપ્રતિપત્તિ પરિહારવિશુદ્ધિકોના ગણો ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યથી શતપૃથક્ત્વ જ છે.

ટીકા :

ગણતો=ગણમાશ્રિત્ય ત્રય એવ ગણાઃ એતેષાં જઘન્યા પ્રતિપત્તિઃ, ઇયમાદાવેવ, શતશ ઉત્કૃષ્ટા પ્રતિપત્તિરાદાવેવ, તથા ઉત્કૃષ્ટજઘન્યેન=અત્રોત્કૃષ્ટતો જઘન્યતશ્ચ શતશ એવ પૂર્વપ્રતિપત્તિઃ, નવરં જઘન્યપદાદુત્કૃષ્ટપદમધિકમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૫॥

ટીકાર્થ :

આમની=શુદ્ધપરિહારિકોની, ગણથી=ગણને આશ્રયીને, જઘન્ય પ્રતિપત્તિ ત્રણ જ ગણો છે અર્થાત્ જઘન્યથી શુદ્ધપરિહારિકોના ત્રણ જ ગણો પરિહારવિશુદ્ધિને સ્વીકારે છે. આ આદિમાં જ છે=જઘન્ય પ્રતિપત્તિ શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારના પ્રારંભે જ છે. આદિમાં જ=શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારના પ્રારંભમાં જ, ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિપત્તિ શતશઃ છે=શતપૃથક્ત્વ છે.

અને ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યથી અર્થાત્ અહીં=શુદ્ધપરિહારિકોની ગણનાના વિષયમાં, ઉત્કૃષ્ટથી અને જઘન્યથી, પૂર્વપ્રતિપત્તિ=પૂર્વે સ્વીકારેલ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓના ગણો, શતશઃ જ છે=શતપૃથક્ત્વ જ છે, ફક્ત જઘન્ય પદથી ઉત્કૃષ્ટ પદ અધિક હોય છે=પૂર્વપ્રતિપત્તિ શુદ્ધપરિહારિકોના ગણો જઘન્ય શતપૃથક્ત્વથી અધિક એવા ઉત્કૃષ્ટ શતપૃથક્ત્વ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારનાર સાધુઓ પ્રારંભમાં નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છ હોય છે અને પાછળથી એક સાધુના નિર્ગમનથી અન્ય સાધુના પ્રવેશરૂપ અગચ્છ હોય છે. તેવા ગચ્છરૂપ ગણને આશ્રયીને જઘન્યથી ત્રણ જ ગણો શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે, એક-બે ગણ નહીં. આ કથન પ્રારંભમાં જ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારતી વખતે નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગણ હોય છે તેને આશ્રયીને છે, પરંતુ એક વખત શુદ્ધપરિહાર કલ્પ પૂરો થયા પછી ફરીથી શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારતી વખતે કેટલાક સાધુના નિર્ગમ અને તેને સ્થાને અન્ય સાધુના પ્રવેશ દ્વારા થયેલ નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગણ હોય છે તેને આશ્રયીને નથી.

વળી ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ ગણો શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે. આ કથન પણ પ્રારંભમાં જ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારનારા નવ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગણને આશ્રયીને છે.

વળી જેઓએ પૂર્વે શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારેલ છે તેવા સાધુઓના ગણો, ઉત્કૃષ્ટથી પણ શતપૃથક્ત્વ છે અને જઘન્યથી પણ શતપૃથક્ત્વ છે, ફક્ત તે ગણોના ઉત્કૃષ્ટ શતપૃથક્ત્વની સંખ્યા જઘન્ય શતપૃથક્ત્વની સંખ્યા કરતાં અધિક જાણવી.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પાંચ ભરતક્ષેત્ર અને પાંચ ઐરાવતક્ષેત્રને આશ્રયીને પ્રથમ અને ચરમ તીર્થકરના તીર્થમાં શુદ્ધપરિહારિક સાધુઓના ગણો અવશ્ય શતપૃથક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય. ॥૧૫૩૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં પ્રતિપદ્યમાન અને પૂર્વપ્રતિપત્ર એવા શુદ્ધપરિહારિકોની ગણને આશ્રયીને સંખ્યાની મર્યાદા બતાવી. હવે તેઓની જ પુરુષને સંખ્યાની ગણનાની મર્યાદા બતાવે છે —

ગાથા :

સત્તાવીસ જહણ્ણા સહસ્સ ઉક્કોસઓ અ પડિવત્તી ।
સયસો સહસ્સસો વા પડિવણ્ણ જહણ્ણ ઉક્કોસા ॥૧૫૩૬॥

અન્યથાર્થ :

જહણ્ણા સત્તાવીસ ઉક્કોસઓ અ સહસ્સ=જઘન્ય સત્યાવીશ અને ઉત્કૃષ્ટથી હજારો (પુરુષો) : પડિવત્તી=પ્રતિપત્તિ છે=આટલા સાધુઓ એક કાળે શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે. પડિવણ્ણ=પ્રતિપત્રો=શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારેલ સાધુઓ, જહણ્ણ સયસો ઉક્કોસા વા સહસ્સસો=જઘન્ય શતશઃ અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રશઃ હોય છે.

ગાથાર્થ :

જઘન્ય સત્યાવીશ અને ઉત્કૃષ્ટથી હજારો સાધુઓ એક કાળે શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે. શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારેલ સાધુઓ જઘન્ય શતપૃથક્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રપૃથક્ત્વ હોય છે.

ટીકા :

સમવિંશતિર્જઘન્યાઃ પુરુષાઃ સહસ્રાણ્યુત્કૃષ્ટશ્ચ, પ્રતિપત્તિઃ એતાવતામેકદા, શતશઃ સહસ્રશ્ચ યથાસંખ્યં પ્રતિપત્રા ઇતિ પૂર્વપ્રતિપત્રા જઘન્યા ઉત્કૃષ્ટાશ્ચૈતાવન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫॥

ટીકાર્થ :

જઘન્ય સત્યાવીશ અને ઉત્કૃષ્ટથી હજારો પુરુષો : આટલાઓની એકદા પ્રતિપત્તિ છે=આટલા સાધુઓ એક કાળે શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે. શતશઃ અને સહસ્રશઃ યથાસંખ્ય પ્રતિપત્ર હોય છે=પૂર્વપ્રતિપત્રો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આટલા હોય છે=પૂર્વમાં શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારેલ સાધુઓ જઘન્ય શત અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્ર હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૩૬॥

અવતરણિકા :

હવે અગચ્છ શુદ્ધપરિહારને સ્વીકારે છે તેને આશ્રયીને એક ગણની અપેક્ષાએ પ્રતિપદ્યમાન અને પૂર્વપ્રતિપન્ન એવા શુદ્ધપરિહારિકોની સંખ્યાનું પ્રમાણ બતાવે છે -

ગાથા :

પડિવજ્જમાણ ભંડયા ઇક્કો વિ હુ હોજ્જ ઋણપક્કહેવે ।

પુલ્લપડિવન્નયા વિ હુ ભંડઆ ઇગો પુહુત્તં વા ॥૧૫૩૭॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

ઋણપક્કહેવે=ઊનના પ્રક્ષેપમાં પડિવજ્જમાણ ભંડયા=પ્રતિપદ્યમાનો ભાજ્ય છે, ઇક્કો વિ હોજ્જ=એક પણ હોય. પુલ્લપડિવન્નયા વિ ભંડઆ=પૂર્વપ્રતિપન્નકો પણ ભાજ્ય છે, ઇગો પુહુત્તં વા=એક અથવા પૃથક્ત્વ હોય.

★ પ્રસ્તુત ગાથામાં રહેલ બંને 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઊનના પ્રક્ષેપમાં પ્રતિપદ્યમાનો ભાજ્ય છે, એક પણ હોય. પૂર્વપ્રતિપન્નકો પણ ભાજ્ય છે, એક અથવા પૃથક્ત્વ હોય.

ટીકા :

પ્રતિપદ્યમાનકા ભાજ્યાઃ=વિકલ્પનીયાઃ, કથમિત્યાહ-एकोऽपि भवेदूनप्रक्षेपे प्रतिपद्यमानकः, પૂર્વપ્રતિપન્નકા અપિ તુ ભાજ્યાઃ પ્રક્ષેપપક્ષ એવ, કથમિત્યાહ-एकः पृथक्त्वं वा, यदा भूयांसः कल्पान्तरं प्रतिपद्यन्ते, ભૂયાંસ એવ ચૈનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૭॥

ટીકાર્થ :

પ્રતિપદ્યમાનકો ભાજ્ય છે=વિકલ્પનીય છે. કઈ રીતે વિકલ્પનીય છે ? એથી કહે છે - ઊનના પ્રક્ષેપમાં એક પણ પ્રતિપદ્યમાનક હોય=શુદ્ધપરિહાર કલ્પને બીજીવાર સ્વીકારતી વખતે એક ગણમાં રહેલ નવ સાધુઓમાંથી કેટલાકનું નિર્ગમન થવાથી ન્યૂન થયેલા ગણમાં અન્ય કેટલાકના પ્રવેશરૂપ પ્રક્ષેપમાં શુદ્ધ પરિહારને સ્વીકારતા સાધુ એક પણ હોય; વળી પૂર્વપ્રતિપન્નકો પણ પ્રક્ષેપપક્ષમાં જ ભાજ્ય છે. કઈ રીતે ? એથી કહે છે - એક અથવા પૃથક્ત્વ હોય.

પૂર્વપ્રતિપન્નક એક કઈ રીતે હોય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે -

જ્યારે ઘણા કલ્પાંતરને સ્વીકારે છે=પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પ એક વખત પૂરો થયા પછી એક ગણમાં રહેલા નવ સાધુઓમાંથી ઘણા સાધુઓ પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પથી અન્ય એવા જિનકલ્પને કે સ્થવિરકલ્પને સ્વીકારે છે, ત્યારે ફરી પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પને સ્વીકારનાર પૂર્વપ્રતિપન્ન એવા તે પરિહારવિશુદ્ધિક સાધુ એક હોય.

પૂર્વપ્રતિપન્નકો પૃથક્ત્વ કઈ રીતે હોય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે -

અને ઘણા જ આને=પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પ એક વખત પૂરો થયા પછી એક ગણમાં રહેલા નવ સાધુઓમાંથી ઘણા જ સાધુઓ ફરી આ પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પને, સ્વીકારે છે, ત્યારે ફરી પરિહારવિશુદ્ધિકલ્પને સ્વીકારનાર પૂર્વપ્રતિપત્ર એવા સાધુઓ પૃથક્ત્વ પણ હોય અર્થાત્ બેથી માંડીને નવ પણ હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૨૪માં બતાવેલ કે શુદ્ધપરિહારને ગચ્છ સ્વીકારે છે અથવા એકના નિર્ગમનથી અપરના પ્રવેશરૂપ અગચ્છ સ્વીકારે છે. તે અગચ્છ એવા શુદ્ધપરિહાર સ્વીકારનાર સાધુઓને આશ્રયીને પ્રસ્તુત ગાથામાં સંખ્યા બતાવે છે —

ગિનના પ્રક્ષેપમાં પ્રતિપદમાન સાધુ એક પણ હોય. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શુદ્ધપરિહાર કલ્પ એક વખત સમાપ્ત થયા પછી ફરીથી તે કલ્પ સ્વીકારતી વખતે, તે નવ સાધુઓના ગણમાંથી એક સાધુ નીકળનાર હોય અને તેને સ્થાને નવા એક સાધુ પ્રવેશનાર હોય ત્યારે એક સાધુ પણ પ્રતિપદમાન હોય; તેમ જ જો બે વગેરે સાધુઓ નીકળનાર હોય અને તેને સ્થાને નવા બે વગેરે સાધુઓ પ્રવેશનાર હોય તો બેથી માંડીને આઠ સાધુઓ પણ પ્રતિપદમાન હોય અને એક સાધુ પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય.

વળી ગિનના પ્રક્ષેપમાં પ્રતિપદમાન સાધુ હોય ત્યારે પ્રક્ષેપ પક્ષમાં જ પૂર્વપ્રતિપત્ર સાધુ પણ અવશ્ય હોય, અને તે પૂર્વપ્રતિપત્ર સાધુ એક હોય અથવા પૃથક્ત્વ હોય. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શુદ્ધપરિહાર કલ્પ એક વખત સમાપ્ત થયા પછી એક ગણમાં રહેલા નવ સાધુઓમાંથી ઘણા સાધુઓ જિનકલ્પને કે સ્થવિરકલ્પને સ્વીકારે, ત્યારે ફરીથી તે કલ્પને સ્વીકારનાર પૂર્વપ્રતિપત્ર સાધુ એક હોય, અને ઘણા સાધુઓ ફરીથી પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પને સ્વીકારે ત્યારે પૂર્વપ્રતિપત્ર સાધુઓ પૃથક્ત્વ હોય અર્થાત્ ક્યારેક પૂર્વપ્રતિપત્ર સાધુઓ બે હોય, ત્રણ હોય યાવત્ આઠ પણ હોય, અને જ્યારે એક ગણમાં રહેલા નવેય સાધુઓ ફરીથી પરિહારવિશુદ્ધિ કલ્પને સ્વીકારે, ત્યારે પૂર્વપ્રતિપત્ર સાધુઓ નવ પણ હોય અને પ્રતિપદમાન સાધુ એક પણ ન હોય. ॥૧૫૩૭॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૩૭૭માં અભ્યુદય વિહાર અને અભ્યુદય મરણનું સ્વરૂપ બતાવતાં અભ્યુદય વિહારના ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા : (૧) જિનકલ્પિક (૨) શુદ્ધપરિહારિક (૩) યથાલંદિક. ત્યારપછી ગાથા ૧૩૭૮થી ૧૫૨૩ સુધી વિસ્તારથી જિનકલ્પિકોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યારપછી શુદ્ધપરિહારિકોનું સ્વરૂપ બતાવવા ગાથા ૧૫૨૪થી ૧૫૩૭માં શુદ્ધપરિહારમાં જિનકલ્પથી જે જુદાપણું છે તે બતાવ્યું. હવે યથાલંદિકોનું સ્વરૂપ બતાવવા પ્રસ્તુત ગાથામાં પરિહારવિશુદ્ધિકોના સ્વરૂપના કથનનું નિગમન કરીને ગ્રંથકારશ્રી યથાલંદમાં જિનકલ્પથી જે જુદાપણું છે તેને બતાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે —

ગાથા :

एअं खलु णाणत्तं एत्थं परिहारिआण जिणकप्पा ।

अहलंदिआण एत्तो णाणत्तमिणं पवक्खामि ॥૧૫૩૮॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं=અહીં=અભ્યુદત વિહારમાં, परिहारिआण जिणकप्पा एअं णाणत्तं=પરિહારિકોનું જિનકલ્પથી આ=ઉપરમાં બતાવાયું એ, नानात्व છે. एत्तो=આનાથી (પછી) अहलंदिआण=યથાલંદિકોનાં इणं=આ=હવે બતાવાશે એ, णाणत्तं=નાનાત્વને प्रवक्खामि=હું કહીશ.

★ 'खलु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અભ્યુદત વિહારમાં પરિહારિકોનું જિનકલ્પથી ઉપરમાં બતાવાયું એ નાનાત્વ છે. હવે પછી યથાલંદિકોનાં હવે બતાવાશે એ નાનાત્વને હું કહીશ.

ટીકા :

एतत् खलु नानात्वमत्र यन्निर्दिशितं परिहारिकाणां जिनकल्पात् सकाशात्, शेषं तुल्यमेव, यथालन्दिकानां अत ऊर्ध्वं नानात्वमिदं=वक्ष्यमाणलक्षणं प्रवक्ष्यामि जिनकल्पादिति गाथार्थः ॥१५३८॥

ટીકાર્થ :

अहं=અહીં=અભ્યુદત વિહારમાં, परिहारिकोनुं जिनकल्पથી જે दर्शावायું એ નાનાત્વ છે=ગાથા ૧૫૨૪થી ૧૫૩૭માં જે બતાવાયું એ જુદાપણું છે, शेष तुल्य ज છે=બાકીનું જિનકલ્પની તુલ્ય જ છે. આનાથી ઉર્ધ્વ=હવે પછી, यथालंदिकोना जिनकल्पથી आ=કહેવાનાર લક્ષણવાળા, नानात्वने=જુદાપણાને, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૩૮॥

ગાથા :

लंदं तु होइ कालो सो पुण उक्कोस मज्झिम जहणणो ।

उदउल्लकरो जाविह सुक्खइ ता होइ उ जहणणो ॥१५३९॥

અન્યથાર્થ :

लंदं तु कालो भवति=વળી લંદ કાળ થાય છે. सो पुण=વળી તે=કાળ, उक्कोस मज्झिम जहणणो=ઉત્કૃષ્ટ, मध्यम, जघन्य છે. इह=અહીં=લોકમાં, उदउल्लकरो=ઉદકથી આર્દ્ર કર=પાણીથી ભીના હાથ, जाव सुक्खइ=જ્યાં સુધી સુકાય છે, ता=ત્યાં સુધી जहणणो होइ=જઘન્ય (કાળ) થાય છે.

★ 'उ' पाठपूर्तिમાં છે.

ગાથાર્થ :

વળી લંદ કાળ થાય છે. વળી કાળ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, જઘન્ય છે. લોકમાં પાણીથી ભીના હાથ જ્યાં સુધી સુકાય છે, ત્યાં સુધી જઘન્ય કાળ થાય છે.

ટીકા :

લન્દં તુ ભવતિ કાલઃ, સમયપરિભાષેયં, સ પુનઃ કાલ ઉત્કૃષ્ટો મધ્યમો જઘન્યઃ, સામયિક ઇવાયં દ્રષ્ટવ્યઃ, ઉદકાર્દકરો યાવદિહ સામાન્યેન લોકે શુષ્યતિ, તાવદ્ભવતિ તુ જઘન્ય ઇહ પ્રક્રમે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૩૯॥

ટીકાર્થ :

વળી લંદ કાળ થાય છે. આ સમયની પરિભાષા છે='લંદ' એટલે કાળ એ શાસ્ત્રની પરિભાષા છે. વળી તે કાળ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, જઘન્ય છે. આ સામયિક જ જાણવો=કાળ સમયસંબંધી જ અર્થાત્ શાસ્ત્રસંબંધી જ, જાણવો. અહીં=લોકમાં, ઉદકથી આર્દ્ર કર=પાણીથી ભીના હાથ, સામાન્યથી જ્યાં સુધી સુકાય છે, ત્યાં સુધી આ પ્રક્રમમાં=ચારિત્રના પ્રક્રમમાં, જઘન્ય કાળ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારશ્રીને અભ્યુદય વિહારના વર્ણનમાં ક્રમથી પ્રાપ્ત એવા યથાલંદનું સ્વરૂપ બતાવવું છે. તેથી પ્રથમ 'લંદ' શું છે ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે શાસ્ત્રીય પરિભાષાથી લંદ એટલે કાળ. તે કાળ જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે. આ ત્રણ પ્રકારનો કાળ શાસ્ત્રસંબંધી જાણવો; કેમ કે પ્રસ્તુતમાં સંયમી સાધુના ચારિત્રનો જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહેવો છે, પરંતુ કોઈ વસ્તુનો કે કોઈ વ્યક્તિના આયુષ્યનો જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહેવો નથી. આથી ટીકામાં કહેલ છે કે આ કાળ સમયસંબંધી જ જાણવો.

વળી તેમાં ચારિત્રનો જઘન્ય કાળ બતાવતાં કહે છે કે યથાલંદિકોના પ્રક્રમમાં જઘન્ય કાળ આ છે — લોકમાં પાણીથી ભીનો હાથ સામાન્યથી જેટલા કાળમાં સુકાય, તેટલો કાળ ચારિત્રનો જઘન્ય કાળ છે.

અહીં 'સામાન્યેન' શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અત્યંત ગરમીવાળા વાતાવરણમાં ભીનો હાથ તરત સુકાઈ જાય છે અને અત્યંત ભેજવાળા વાતાવરણમાં ભીનો હાથ દીર્ઘ કાળે સુકાય છે, તે રૂપ વિશેષ સંયોગોનું ગ્રહણ કર્યા વગર સામાન્ય સંયોગોમાં ભીનો હાથ જેટલા કાળમાં સુકાઈ જાય તેટલો કાળ ચારિત્રને આશ્રયીને જઘન્ય કાળ છે. આથી કોઈ સાધુ ભાવથી ચારિત્રના પરિણામમાં, ભીનો હાથ જેટલીવારમાં સુકાય તેટલો કાળ રહે તો તે સાધુને ચારિત્રના જઘન્ય કાળની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૫૩૯॥

ગાથા :

ઉક્કોસ પુવ્વકોડી મજ્ઝે પુણ હોતિ ણેગઠાણા ડ .

एत्थ पुण पंचरत्तं उक्कोसं होइ अहालंदं ॥१५४०॥

અન્વયાર્થ :

ઉક્કોસ પુવ્વકોડી=ઉત્કૃષ્ટ (કાળ) પૂર્વકોટિ છે, મજ્ઝે પુણ ણેગઠાણા હોતિ=વળી મધ્ય (કાળ) અનેક સ્થાનો થાય છે. એત્થ પુણ=વળી અહીં=યથાલંદના પ્રક્રમમાં, પંચરત્તં=પાંચ રાત્રિ ઉક્કોસં અહાલંદં હોઈ=ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદ થાય છે.

★ 'ડ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ઉત્કૃષ્ટ કાળ પૂર્વકોટિ છે, વળી મધ્ય કાળ અનેક સ્થાનો થાય છે. વળી યથાલંદના પ્રક્રમમાં પાંચ દિવસ-રાત્રિ ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદ થાય છે.

ટીકા :

ઉત્કૃષ્ટ: પૂર્વકોટી, ચરણકાલમાશ્રિત્ય, મધ્ય: પુનર્ભવન્ત્યનેકાનિ સ્થાનાનિ વર્ષાદિભેદેન, અત્ર પુન: પ્રક્રમે પञ्चराત્રમુત્કૃષ્ટં ભવતિ, તેનોપયોગાત્, યથાલન્દ=યથાકાલમિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૫૪૦॥

ટીકાર્થ :

ચરણના કાળને આશ્રયીને=દીક્ષાગ્રહણના કાળને આશ્રયીને, ઉત્કૃષ્ટ કાળ પૂર્વકોટિ છે, વળી મધ્ય કાળ વર્ષાદિના ભેદથી અનેક સ્થાનોવાળો થાય છે. વળી આ પ્રક્રમમાં=યથાલંદરૂપ અભ્યુદય વિહારના પ્રક્રમમાં, પાંચ રાત્રિ ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદ=યથાકાળ=આગમના અનતિક્રમથી કાળ, થાય છે; કેમ કે તેના વડે ઉપયોગ છે=યથાલંદ કલ્પમાં પાંચ દિવસ-રાત્રિરૂપ ઉત્કૃષ્ટ કાળ વડે ઉપયોગ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ચારિત્રને આશ્રયીને જઘન્ય કાળ બતાવ્યો, હવે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ કાળ બતાવતાં કહે છે —

ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ પૂર્વકોટિ છે અર્થાત્ કોઈ પુરુષનું આયુષ્ય કોડ પૂર્વનું હોય અને તે આઠ વર્ષની ઉંમરે ચારિત્ર ગ્રહણ કરે અને મરણ સુધી ચારિત્રના પરિણામને સ્પર્શે, તો તેને આઠ વર્ષ ન્યૂન એવી પૂર્વકોટિરૂપ ચારિત્રના ઉત્કૃષ્ટ કાળની પ્રાપ્તિ થાય; અને પ્રસ્તુતમાં પૂર્વ કોડ વર્ષમાં આઠ વર્ષની ન્યૂનતાની વિવક્ષા કર્યા વગર ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ પૂર્વકોટિ છે એમ કહેલ છે.

વળી ચારિત્રનો મધ્યમ કાળ વર્ષાદિના ભેદથી અનેક સ્થાનોવાળો છે અર્થાત્ વર્ષના ભેદથી અને પૂર્વના ભેદથી અનેક પ્રકારનો છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જઘન્ય કાળ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળના વચ્ચેનો સર્વ ભેદોવાળો કાળ મધ્ય કાળ છે.

વળી ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી પ્રકૃત એવા યથાલંદને આશ્રયીને ઉત્કૃષ્ટ કાળ બતાવતાં કહે છે કે યથાલંદના સ્વરૂપના કથનમાં ગ્રહણ કરાયેલ ઉત્કૃષ્ટ કાળ પાંચ દિવસ-રાત્રિનો છે; કેમ કે યથાલંદ સ્વીકારનાર સાધુને યથાલંદિક કહેવા માટે પાંચ દિવસ-રાત્રિના ઉત્કૃષ્ટ કાળ વડે ઉપયોગ છે, જે પાંચ દિવસ-રાત્રિના ઉત્કૃષ્ટ કાળનો ઉપયોગ ગ્રંથકારશ્રી આગળની ગાથામાં બતાવે છે. ॥૧૫૪૦॥

ગાથા :

जम्हा उ पंचरत्तं चरंति तम्हा उ हुंतऽहालंदी ।
पंचेव होइ गच्छे तेसिं उक्कोसपरिमाणं ॥१५४१॥

અન્યાર્થ :

જમ્હા ડ=વળી જે કારણથી પંચરત્તં ચરંતિ=પાંચ રાત્રિ ચરે છે=એક વીથીમાં પાંચ દિવસ ભિક્ષાટન કરે છે, તમ્હા=તે કારણથી અહાલંદી હુંતિ=યથાલંદી થાય છે. તેસિં=તેઓનું=યથાલંદિકોનું, ડક્કોસપરિમાણં=ઉત્કૃષ્ટ પરિમાણ પંચેવ ગચ્છો હોઇ=પાંચરૂપ જ ગચ્છ થાય છે=પાંચ જ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છૂ થાય છે.

★ ગાથાના બીજા પાદમાં રહેલ 'ડ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

વળી જે કારણથી એક વીથીમાં પાંચ દિવસ ભિક્ષાટન કરે છે, તે કારણથી યથાલંદી થાય છે. યથાલંદીઓનું ઉત્કૃષ્ટ પરિમાણ પાંચ જ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છ થાય છે.

ટીકા :

યસ્માત્પચ્છરાત્રં ચરન્તિ વીઘ્યાં ભૈક્ષનિમિત્તં, તસ્માદ્ ભવન્તિ યથાલન્દિનઃ, વિવક્ષિતયથાલન્દભાવાત્, તથા પચ્છૈવ ભવન્તિ ગચ્છઃ સ્વકીયસ્તેષામુત્કૃષ્ટપરિમાણમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૧॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી વીથીમાં ભૈક્ષના નિમિત્તે પાંચ રાત્રિ ચરે છે=એક ક્ષેત્રમાં છ વીથી કરીને એકેક વીથીમાં ભિક્ષા માટે પાંચ-પાંચ દિવસ અટન કરે છે, તે કારણથી યથાલંદી થાય છે; કેમ કે વિવક્ષિત યથાલંદનો ભાવ છે=પૂર્વગાથામાં પાંચ રાત્રિરૂપ ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદની વિવક્ષા કરાઈ તે રૂપ વિવક્ષા કરાયેલા યથાલંદનો યથાલંદ સ્વીકારનારા સાધુઓમાં સદ્ભાવ છે.

અને તેઓનો=યથાલંદિકોનો, સ્વકીય ગચ્છ પાંચ જ હોય છે=પાંચ સાધુઓનો સમુદાય જ હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ પરિમાણ છે=યથાલંદિકોનો પાંચ જ સાધુઓના સમુદાયરૂપ ગચ્છ હોય છે એ ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ પ્રક્રમમાં ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદ પાંચ રાત્રિ થાય છે અને તેના વડે અહીં ઉપયોગ છે, તેથી એ ફલિત થાય કે યથાલંદમાં પાંચ અહોરાત્રરૂપ કાળ વડે ઉપયોગ છે અને તે ઉપયોગને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

જે કારણથી યથાલંદ સ્વીકારનારા સાધુઓ એક વીથીમાં પાંચ અહોરાત્ર ભિક્ષા નિમિત્તે ફરે છે, તેથી તેઓ યથાલંદી કહેવાય છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અભ્યુદયતં વિહાર સ્વીકારનારા જિનકલ્પિક અને પરિહારવિશુદ્ધિક સાધુઓ જ્યાં માસકલ્પ કરે તે ક્ષેત્રમાં વિભાગથી છ વીથીઓની કલ્પના કરીને પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં અનિબદ્ધપણાથી ભિક્ષાટન કરે છે, પરંતુ એક વીથીમાં બીજે દિવસે ભિક્ષાટન કરતા નથી; જ્યારે યથાલંદિક સાધુઓ છ વીથીઓની કલ્પના કરીને એક વીથીમાં ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ દિવસ ભિક્ષાટન કરે છે. તેથી જો તેઓ માસકલ્પ

દરમિયાન પ્રત્યેક વીથીમાં ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ પાંચ દિવસ ભિક્ષાટન કરે તો છપે વીથીઓમાં ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદની પ્રાપ્તિ થાય; અને તેવા ભિક્ષાટનનિમિત્તક ઉત્કૃષ્ટ યથાલંદને સામે રાખીને આ ત્રીજા પ્રકારનો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનાર સાધુઓને ‘યથાલંદી’ કહેવાય છે.

વળી તે યથાલંદી સાધુઓનો સ્વકીય ગચ્છ ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ સાધુઓના પરિમાણવાળો હોય છે, તેથી કોઈ કારણસર તેઓનો ગચ્છ પાંચથી ન્યૂન સાધુઓના પરિમાણવાળો પણ હોય, એમ પ્રાપ્ત થાય. ॥૧૫૪૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વમાં ‘યથાલંદ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરીને ત્રીજા પ્રકારનો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારનારા સાધુઓને ‘યથાલંદી’ કેમ કહેવાય છે ? તેની સ્પષ્ટતા દ્વારા યથાલંદકલ્પની સામાચારી બતાવી, હવે યથાલંદિકોની મર્યાદા ગાથા ૧૫૫૩ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

જા ચેવ ય જિણકપ્પે મેરા સ ચ્ચેવ લંદિઆણં પિ ।

ળાણત્તં પુણ સુત્તે ભિક્ષાચરિ માસકપ્પે અ ॥૧૫૪૨॥

અન્યથાર્થ :

જા ચેવ ય જિણકપ્પે મેરા=અને જે જ જિનકલ્પમાં મર્યાદા છે, સ ચ્ચેવ લંદિઆણં પિ=તે જ (મર્યાદા) લંદિકોની પણ છે. ળાણત્તં પુણ સુત્તે ભિક્ષાચરિ માસકપ્પે અ=વળી સૂત્રવિષયક, ભિક્ષાચર્યાવિષયક અને માસકલ્પવિષયક નાનાત્વ છે=જિનકલ્પિકોથી યથાલંદિકોનું જુદાપણું છે.

ગાથાર્થ :

અને જે જ જિનકલ્પમાં મર્યાદા છે, તે જ મર્યાદા યથાલંદિકોની પણ છે. વળી સૂત્રવિષયક, ભિક્ષાચર્યાવિષયક અને માસકલ્પવિષયક જિનકલ્પિકોથી યથાલંદિકોનું નાનાત્વ છે.

ટીકા :

યૈવ ચ જિનકલ્પે મર્યાદોક્તા ભાવનાદિરૂપા, સૈવ ચ યથાલંદિકાનામપિ પ્રાયશઃ, નાનાત્વં પુનસ્તેભ્યઃ સૂત્રે=સૂત્રવિષયં તથા ભિક્ષાચર્યાયાં માસકલ્પે ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૨॥

ટીકાર્થ :

અને જે જ જિનકલ્પમાં ભાવનાદિરૂપ મર્યાદા કહેવાઈ, અને તે જ મર્યાદા પ્રાયઃ યથાલંદિકોની પણ છે. વળી સૂત્રના વિષયવાળું, તથા ભિક્ષાચર્યાવિષયક અને માસકલ્પવિષયક તેઓથી નાનાત્વ છે=જિનકલ્પિકોથી યથાલંદિકોનું જુદાપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પ સ્વીકારતા પૂર્વે ભાવના આદિથી સંપન્ન થવાની જે મર્યાદા જિનકલ્પમાં પૂર્વે કહેવાઈ, તે સર્વ મર્યાદા પ્રાયઃ કરીને યથાલંદિકોને પણ સમાન જ છે.

અહીં ટીકામાં 'પ્રાયશઃ' થી એ પ્રાપ્ત થાય કે યથાલંઠિકોનું જિનકલ્પથી કંઈક જુદાપણું પણ છે, અને તે જુદાપણું બતાવે છે કે સૂત્રના વિષયમાં, ભિક્ષાયર્યાના વિષયમાં અને માસકલ્પના વિષયમાં જિનકલ્પિકોથી યથાલંઠિકોનું જુદાપણું છે. તેમાંથી ભિક્ષાયર્યા અને માસકલ્પના વિષયમાં જ જિનકલ્પિકોથી યથાલંઠિકોનું જે જુદાપણું છે તે પૂર્વગાથામાં 'યથાલંઠ' શબ્દથી વ્યુત્પત્તિ કરતાં બતાવ્યું. અને તે આ પ્રમાણે —

જિનકલ્પિકો જ્યાં માસકલ્પ કરે છે ત્યાં છ વીથીઓની કલ્પના કરીને પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં અનિબદ્ધપણે ભિક્ષાટન કરે છે, તેથી તેઓ એક વીથીમાં ફરીથી સાતમા દિવસ પહેલાં ભિક્ષાટન કરતા નથી; જ્યારે યથાલંઠિકો જ્યાં માસકલ્પ કરે છે ત્યાં છ વીથીઓની કલ્પના કરીને એકેક વીથીમાં ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ દિવસ ભિક્ષાટન કરે છે. આ પ્રકારનો જિનકલ્પિકો અને યથાલંઠિકો વચ્ચે ભિક્ષાયર્યામાં ભેદ છે.

વળી જિનકલ્પિકો એકાકી જ માસકલ્પ કરે છે અને પ્રતિદિન એકેક વીથીમાં અનિબદ્ધપણે ભિક્ષાટન કરીને માસકલ્પ પૂર્ણ કરે છે; જ્યારે યથાલંઠિકો ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ સાધુઓના સમુદાયરૂપે માસકલ્પ કરે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ-પાંચ દિવસ એકેક વીથીમાં અનિબદ્ધપણે ભિક્ષાટન કરીને માસકલ્પ પૂર્ણ કરે છે. આ પ્રકારનો જિનકલ્પિકો અને યથાલંઠિકો વચ્ચે માસકલ્પમાં ભેદ છે.

વળી જિનકલ્પિકો અને યથાલંઠિકો વચ્ચે સૂત્રમાં જે ભેદ છે તેને ગ્રંથકારશ્રી આગળ બતાવશે. ॥૧૫૪૨॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે=જિનકલ્પિકોથી યથાલંઠિકોનું સૂત્રવિષયક જે નાનાત્વ છે એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

पडिबद्धा इअरे वि अ एक्किक्का ते जिणा य थेरा य ।

अत्थस्स उ देसम्मी असमत्ते तेसि पडिबंधो ॥૧૫૪૩॥

અવ્યયાર્થ :

પડિબદ્ધા ઇઅરે વિ અ=પ્રતિબદ્ધ અને ઇતર પણ હોય છે=યથાલંઠિકો પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ પણ હોય છે. એક્કિક્કા તે=એકેક તેઓ=પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ એ પ્રત્યેક યથાલંઠિકો, જિણા ય થેરા ય=જિનો અને સ્થવિરો હોય છે. અત્થસ્સ ઉ દેસમ્મી અસમત્તે=અર્થનો જ દેશ અસમાપ્ત હોતે છતે તેસિ પડિબંધો=તેઓને પ્રતિબંધ છે=જિનયથાલંઠિકોને ગચ્છમાં પ્રતિબંધ છે.

ગાથાર્થ :

યથાલંઠિકો પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ : એમ બે પ્રકારે હોય છે. પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ એ પ્રત્યેક યથાલંઠિકો જિન અને સ્થવિર : એમ બે પ્રકારે હોય છે. અર્થનો જ દેશ અસમાપ્ત હોતે છતે જિનયથાલંઠિકોને ગચ્છમાં પ્રતિબંધ છે.

ટીકા :

પ્રતિબદ્ધા ગચ્છે ઇતરેઽપિ ચ અપ્રતિબદ્ધાઃ, એકૈકાસ્તે=પ્રતિબદ્ધાઃ અપ્રતિબદ્ધાશ્ચ જિનાશ્ચ સ્થવિરાશ્ચેતિ ભૂયો ભિદ્યન્તે, યે જિનકલ્પં પ્રતિપદ્યન્તે તે જિનાઃ, યે તુ સ્થવિરકલ્પમેવ તે સ્થવિરા ઇતિ, તત્તાર્થસ્યૈવ ન સૂત્રસ્ય દેશે અસમાપ્તે સતિ સ્તોકમાત્રે તેષાં પ્રતિબન્ધો ગચ્છે જિનાનામ્, અન્યથા જિના એવ સ્યુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૩॥

ટીકાર્થ :

યથાલંદિકો ગચ્છમાં પ્રતિબદ્ધ અને ઇતર પણ=અપ્રતિબદ્ધ, હોય છે. એકેક=પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ, એવા તેઓ=યથાલંદિકો, જિનો અને સ્થવિરો : એ પ્રકારે ફરી ભેદાય છે=બે પ્રકારના છે. જેઓ જિનકલ્પને સ્વીકારે છે તેઓ જિન છે=જિનયથાલંદિક છે, વળી જેઓ સ્થવિરકલ્પને જ સ્વીકારે છે તેઓ સ્થવિર છે=સ્થવિરયથાલંદિક છે. ત્યાં=જિન અને સ્થવિર એ બે પ્રકારના પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ યથાલંદિકમાં, સૂત્રનો નહીં અર્થનો જ સ્તોકમાત્ર દેશ અસમાપ્ત હોતે છતે જિન એવા તેઓને=યથાલંદિકોને, ગચ્છમાં પ્રતિબંધ છે, અન્યથા જિનો જ થાત=અર્થનો જ સ્તોકમાત્ર દેશ સમાપ્ત થયો હોત તો જિનયથાલંદિકો જિન જ થાત, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જિનકલ્પિકો કરતાં યથાલંદિકોનો સૂત્રવિષયક ભેદ બતાવવા પ્રથમ યથાલંદિકો કેટલા પ્રકારના છે ? તે બતાવે છે -

યથાલંદિકો બે પ્રકારના છે : (૧) પ્રતિબદ્ધ (૨) અપ્રતિબદ્ધ. તેમાં ગચ્છ સાથે સંબંધની બુદ્ધિ ધરાવનારા યથાલંદિકો પ્રતિબદ્ધ છે અને બીજા અપ્રતિબદ્ધ છે.

વળી તે પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ યથાલંદિકો પણ બે પ્રકારના છે : (૧) જિન (૨) સ્થવિર. તેમાં જે યથાલંદિકો જિનકલ્પને સ્વીકારશે તેઓ જિનયથાલંદિક છે અને જે યથાલંદિકો સ્થવિરકલ્પને સ્વીકારશે તેઓ સ્થવિરયથાલંદિક છે.

આ રીતે યથાલંદિકોના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા પછી તેઓનો જિનકલ્પિકોથી સૂત્રવિષયક ભેદ બતાવતાં કહે છે -

જેમ જિનકલ્પિકો નવ પૂર્વથી અધિક શ્રુત ભણેલા હોય છે તેમ યથાલંદિકો પણ સૂત્રથી નવ પૂર્વથી અધિક શ્રુત ભણેલા હોય છે, ફક્ત કોઈક યથાલંદિકને અર્થથી શ્રુતનો થોડોમાત્ર ભાગ અસમાપ્ત હોય તેવું બને; અને જેઓને શ્રુતનો સ્તોકમાત્ર અર્થ ભણવાનો બાકી હોય તેવા યથાલંદિકોને તે અર્થશેષની સમાપ્તિ કરવા માટે ગચ્છમાં પ્રતિબંધ હોય છે, આથી તેઓ પ્રતિબદ્ધજિનયથાલંદિક છે.

વળી સૂત્રના અર્થનો તેટલો ભાગ તેઓને સમાપ્ત થયો હોત તો તેઓ સર્વત્ર અપ્રતિબંધવાળા જિનો જ થાત. આશય એ છે કે જિનયથાલંદિકો પ્રતિબદ્ધ અને અપ્રતિબદ્ધ : એમ બે પ્રકારે હોય છે. તેમાં પ્રતિબદ્ધજિનયથાલંદિકો પોતાને જે અર્થનું અધ્યયન બાકી છે તેની પરિસમાપ્તિ માટે ગચ્છમાં પ્રતિબંધ રાખે

છે, જો તે અર્થનું અધ્યયન પરિસમાપ્ત થયું હોત તો તેઓ ગચ્છમાં અપ્રતિબંધવાળા જિનો જ થાત. આથી ભાવિ જિનકલ્પને આશ્રયીને તે યથાલંકિકોને 'જિન' કહેવાય છે, પરંતુ તેઓ વર્તમાનમાં 'જિન' નથી; કેમ કે તેઓમાં ગચ્છના પ્રતિબંધરૂપ સંગનો ભાવ છે, સર્વથા અસંગભાવ નથી.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જિનકલ્પિકો સૂત્રથી અને અર્થથી અવશ્ય નવ પૂર્વથી અધિક શ્રુત ભણેલા હોય, જ્યારે યથાલંકિકો તેટલું શ્રુત સૂત્રથી અવશ્ય ભણેલા હોય, પરંતુ અર્થથી તેટલું શ્રુત ન પણ ભણેલા હોય અર્થાત્ અર્થનો થોડો ભાગ ભણવાનો બાકી પણ હોય. આ પ્રકારે જિનકલ્પિકોથી યથાલંકિકોનો સૂત્ર વિષયક ભેદ છે. ॥૧૫૪૩॥

અવતરણિકા :

યત: —

અવતરણિકાર્થ :

જે કારણથી —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં યથાલંકિકોનું જિનકલ્પિકોથી નાનાત્વ બતાવતાં કહ્યું કે અર્થનો જ સ્તોકમાત્ર દેશ અસમાપ્ત હોતે છતે જિનયથાલંકિકોને ગચ્છમાં પ્રતિબંધ હોય છે, અન્યથા નહીં. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે અર્થનો સ્તોકમાત્ર દેશ અસમાપ્ત હોવા છતાં તેઓ યથાલંકને કેમ સ્વીકારે છે ? તેના સમાધાન અર્થે કહે છે કે જે કારણથી પ્રસ્તુત ગાથામાં કહેવાશે એમ છે, તે કારણથી અર્થનો સ્તોકમાત્ર દેશ અસમાપ્ત હોવા છતાં તેઓ યથાલંક સ્વીકારે છે —

ગાથા :

લગ્ગાદિસુત્તરંતે તો પઢિવજ્જિત્તુ ચિત્તબાહિઠિઆ ।

ગિણ્હંતિ જં અગહિઅં તત્થ ય ગંતૂણ આયરિઓ ॥૧૫૪૪॥

અન્યથાર્થ :

લગ્ગાદિસુત્તરંતે=લગ્નાદિ ઊતરતે છતે તો=તેનાથી=તે લગ્નાદિથી, પઢિવજ્જિત્તુ=(યથાલંકને) સ્વીકારીને ચિત્તબાહિઠિઆ=ક્ષેત્રની બહાર સ્થિત એવા યથાલંકિકો જં અગહિઅં=જે (અર્થ) અગૃહીત છે, (તેને) ગિણ્હંતિ=ઘ્રહણ કરે છે. તત્થ ય=અને ત્યાં=યથાલંકિકોને અગૃહીત અર્થશેષ ઘ્રહણ કરવાના વિષયમાં, (આ વિધિ છે —) આયરિઓ=આચાર્ય ગંતૂણ=જઈને (શું કરે છે ? તે આગળની ગાથામાં બતાવે છે.)

ટીકા :

લગ્નાદિષૂત્તરત્સુ સત્સુ તદન્યપ્રત્યાસન્નવિરહેણ તત: પ્રતિપદ્ય યથાલન્દં ગચ્છાન્નિર્ગત્ય ક્ષેત્રબહિ:સ્થિતા: વિશિષ્ટક્રિયાયુક્તા: ગૃહ્ણન્તિ યદગૃહીતમર્થશેષં, તત્ર ચાયં વિધિ:, યદુત-ગત્વા આચાર્યસ્તત્સમીપમિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૫૪૪॥

ટીકાર્થ :

લગ્નાદિ ઊતરતે છતે=શુભ લગ્ન, યોગ, ચંદ્ર, બળ આદિ વ્યતિકાંત થતે છતે, તેનાથી અન્યનો પ્રત્યાસન્નમાં વિરહ હોવાથી=વ્યતિકાંત થતા તે શુભ લગ્નાદિથી અન્ય શુભ લગ્નાદિનો નજીકના કાળમાં અભાવ હોવાથી, તેનાથી=ઊતરતા એવા તે લગ્નાદિથી, યથાલંકને સ્વીકારીને ગચ્છમાંથી નીકળીને ક્ષેત્રની બહાર રહેલા, વિશિષ્ટ ક્રિયાઓથી યુક્ત એવા યથાલંકિકો જે અર્થશેષ અગૃહીત છે તેને ગ્રહણ કરે છે.

અને ત્યાં આ વિધિ છે=યથાલંકિકોને અગૃહીત અર્થશેષ ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં હવે બતાવે છે એ મર્યાદા છે, જે યદુતથી બતાવે છે — આચાર્ય તેની સમીપે=તે યથાલંકિકોની પાસે, જઈને શું કરે છે ? તે આગળની ગાથામાં બતાવે છે.

અવતરણિકા :

કિમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

શું ? અર્થાત્ આચાર્ય ગચ્છમાંથી નીકળીને ક્ષેત્રની બહાર રહેલા યથાલંકિકો પાસે જઈને શું કરે છે ? એને કહે છે —

ગાથા :

તેસિં તયં પયચ્છઙ્ગ ચિત્તં ઇયાણ તેસિમે દોસા ।
વંદંતમવંદંતે લોગમ્મી હોઙ્ગ પરિવાઓ ॥૧૫૪૫॥

અન્યથાર્થ :

તેસિં તયં પયચ્છઙ્ગ=તેઓને તેને આપે છે=યથાલંકિકોને અગૃહીત એવા અર્થશેષને આપે છે. ચિત્તં ઇયાણ તેસિ=ક્ષેત્રને વિષે આવતા એવા તેઓને=યથાલંકિકોને, ઇમે દોસા=આ દોષો થાય છે — વંદંત અવંદંતે=વંદતા એવાઓને નહીં વંદતા એવાઓનો=પોતાને વંદન કરતા એવા સાધુઓને પોતે વંદન નહીં કરતા એવા યથાલંકિકોનો, લોગમ્મી પરિવાઓ હોઙ્ગ=લોકમાં પરિવાદ થાય છે.

ગાથાર્થ :

યથાલંકિકોને અગૃહીત એવા અર્થશેષને આપે છે. ક્ષેત્રને વિષે આવતા એવા યથાલંકિકોને આ દોષો થાય છે — પોતાને વંદતા એવા સાધુઓને નહીં વંદતા એવા યથાલંકિકોનો લોકમાં પરિવાદ થાય છે.

ટીકા :

તેભ્યસ્તકં પ્રયચ્છત્યર્થશેષં, કિમેતદેવમિત્યાહ-ક્ષેત્રમાગચ્છતાં તદર્થં તેષાં=યથાલંકિકાનામેતે દોષાઃ વક્ષ્યમાણાઃ, વન્દમાનાન્ સાધૂન્ અવન્દમાનાનાં તેષાં લોકે ભવતિ પરિવાદઃ, યદ્વેતે અલોકજ્ઞા યદ્વા પરે શીલરહિતા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૫॥

ટીકાર્થ :

તેઓને=યથાલંદિકોને, તેને=અર્થશેષને, આપે છે. કયા કારણથી આ આમ છે ?=યથાલંદિકો આચાર્ય પાસે આવીને અર્થશેષ ગ્રહણ કરતા નથી પરંતુ આચાર્ય યથાલંદિકો પાસે જઈને અર્થશેષને આપે છે એ એમ કેમ છે ? એથી કહે છે —

તેના અર્થે ક્ષેત્રને વિષે આવતા એવા=અગૃહીત અર્થશેષને ગ્રહણ કરવા માટે જે ક્ષેત્રમાં આચાર્ય હોય તે ક્ષેત્રમાં આવતા એવા, તેઓને=યથાલંદિકોને, આ=વક્ષ્યમાણ, દોષો થાય છે.

તે દોષો જ બતાવે છે —

વંદતા એવા સાધુઓને નહીં વંદતા એવા તેઓનો=યથાલંદિકોનો, લોકમાં પરિવાદ થાય છે.

જે પરિવાદ યદ્વાથી સ્પષ્ટ કરે છે —

“આ અલોકજ્ઞ છે=યથાલંદિકો લોકને નહીં જાણનારા છે,” એ પ્રકારનો લોકમાં પરિવાદ થાય છે.

અથવા “પર શીલથી રહિત છે=યથાલંદિકો જેઓને વંદન કરતા નથી તે અધિક સંયમપર્યાયિવાળા સાધુઓ ચારિત્રથી રહિત છે,” એ પ્રકારનો લોકમાં પરિવાદ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૪૩માં કહ્યું કે અર્થનો સ્તોકમાત્ર દેશ અસમાપ્ત હોતે છતે યથાલંદિકોને ગચ્છમાં પ્રતિબંધ છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે તેટલો અર્થશેષ ભણ્યા પછી યથાલંદ સ્વીકારવાને બદલે પહેલાં કેમ સ્વીકારે છે ? તેથી કહે છે —

શુભ લગ્નાદિનો યોગ હોય અને નજીકના કાળમાં બીજા તેવા શુભ લગ્નાદિનો વિરહ હોય તો, પ્રાપ્ત થયેલા તે શુભ લગ્નાદિથી તેઓ યથાલંદ સ્વીકારે છે. તેથી તેટલો અર્થશેષ ભણવાનો તેઓને ગચ્છમાં અવકાશ નહીં રહેલ હોવાથી તેઓ યથાલંદ સ્વીકાર્યા પછી ગચ્છથી નીકળીને બહારના ક્ષેત્રમાં યથાલંદને ઉચિત વિશિષ્ટ ક્રિયાથી યુક્ત રહે છે, અને ત્યાં રહેલા જ પોતાને જે અર્થ ગ્રહણ કરવાના બાકી છે તે અર્થશેષને આચાર્ય પાસે ગ્રહણ કરે છે.

સામાન્યથી યથાલંદિકોએ અર્થશેષ ગ્રહણ કરવા આચાર્ય પાસે જવું જોઈએ, તેને બદલે વિશેષ પ્રયોજનથી આચાર્ય સ્વયં તેઓ પાસે જઈને તેઓને અર્થશેષ આપે છે; કેમ કે અર્થશેષ ગ્રહણ કરવા યથાલંદિકો આચાર્ય પાસે જાય તો આ દોષો થાય છે —

યથાલંદિકોએ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારેલ હોવાથી અન્ય સાધુઓ તેઓને વંદન કરે છે અને યથાલંદિકો પોતાનાથી અધિક સંયમપર્યાયિવાળા સાધુઓને વંદન કરતા નથી, તે જોઈને લોકમાં પરિવાદ થાય. કેવા પ્રકારનો પરિવાદ થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

આ યથાલંદિકો અલોકજ્ઞ છે અર્થાત્ લોકનો ઉચિત વ્યવહાર પણ જાણતા નથી, માટે તેઓ આ સાધુઓને વંદન કરતા નથી; અથવા તો કેટલાક વિચારે કે આ સાધુઓ અધિક સંયમપર્યાયિવાળા હોવા છતાં યથાલંદિકો તેઓને વંદન કરતા નથી, માટે નક્કી આ સાધુઓ ચારિત્રથી રહિત છે. આ પ્રકારે લોકમાં થતા પરિવાદના

પરિહાર માટે યથાલંકિકો અર્થશેષ ગ્રહણ કરવા ગચ્છમાં આવતા નથી, પરંતુ આચાર્ય સ્વયં તેઓ પાસે જઈને તેઓને અર્થશેષ આપે છે. આ પ્રકારની શાસ્ત્રીય મર્યાદા છે. ॥૧૫૪૪/૧૫૪૫॥

ગાથા :

ળ તરિજ્જ જઈ ગંતું આચરિઓ તાહે એડ સો ચેવ ।
અંતરપલ્લી પડિવસભગામ બહિ અણવસહિં વા ॥૧૫૪૬॥

અન્વયાર્થ :

જઈ આચરિઓ ગંતું ળ તરિજ્જ=જો આચાર્ય જવા માટે સમર્થ ન હોય, તાહે સો ચેવ=તો તે જ=યથાલંકિક જ, અંતરપલ્લી પડિવસભગામ બહિ અણવસહિં વા=અંતરપલ્લિને વિષે, અથવા પ્રતિવૃષભગામને વિષે, અથવા (ક્ષેત્રથી) બહાર, અથવા અન્ય વસતિને વિષે એડ=આવે છે.

ગાથાર્થ :

જો આચાર્ય જવા માટે સમર્થ ન હોય તો યથાલંકિક જ અંતરપલ્લિમાં, અથવા પ્રતિવૃષભગામમાં, અથવા ક્ષેત્રથી બહાર, અથવા અન્ય વસતિમાં આવે છે.

ટીકા :

ન તરેત્=ન શક્તુયાદ્યદિ ગન્તું તત્રાચાર્યઃ, તદાડગચ્છતિ સ એવ યથાલંકિકઃ, ક્વેત્યાહ-અંતરપલ્લિ ક્ષેત્રાત્ સાર્દ્ધદ્વિગવ્યૂતિસ્થાં, પ્રતિવૃષભગામં દ્વિગવ્યૂતસ્થં, તથા બહિઃ ક્ષેત્રાદ્, અન્યવસતિ ક્ષેત્ર એવાગચ્છન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૬॥

ટીકાર્થ :

જો આચાર્ય ત્યાં=ક્ષેત્રની બહાર જ્યાં યથાલંકિકો રહેલા છે ત્યાં, જવા માટે સમર્થ ન હોય તો તે યથાલંકિક જ આવે છે=આચાર્ય પાસે અર્થશેષ ગ્રહણ કરવા માટે આવે છે.

ક્યાં આવે છે ? એથી કહે છે — ક્ષેત્રથી અઢી ગાઉ રહેલી અંતરપલ્લિને વિષે, બે ગાઉ રહેલ પ્રતિવૃષભગામને વિષે, તથા ક્ષેત્રથી બહાર, અથવા ક્ષેત્રમાં:જ અન્ય વસતિને વિષે આવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

તીએ અ અપરિભોએ તે વંદંતી ળ વંદઈ સો ડ ।
તં ઘિત્તુમપડિબદ્ધા તઓ જહિચ્છાએ વિહરંતિ ॥૧૫૪૭॥

અન્વયાર્થ :

તીએ અ અપરિભોએ=અને તેમાં અપરિભોગમાં=તે અન્ય વસતિમાં અપરિભોગ સ્થાનમાં, તે વંદંતી=તેઓ વંદે છે=આચાર્યની સાથે રહેલા સાધુઓ યથાલંકિકને વંદે છે, સો ડ ળ વંદઈ=પરંતુ તે વંદતા નથી=યથાલંકિક

પોતાનાથી અધિક સંયમપર્યાયિવાળા સાધુઓને વંદતા નથી. તેં ધિત્તું=તેને ગ્રહણ કરીને=આ રીતે આચાર્ય પાસે અર્થશેષને ગ્રહણ કરીને, અપરિબદ્ધા=અપ્રતિબદ્ધ એવા યથાલંકિકો તઓ=ત્યારપછી જહિચ્છાણ વિહરંતિ=યથેચ્છાથી વિહરે છે.

ગાથાર્થ :

અને તે અન્ય વસતિમાં અપરિભોગ સ્થાનમાં આચાર્યની સાથે રહેલા સાધુઓ યથાલંકિકને વંદે છે, પરંતુ યથાલંકિક પોતાનાથી અધિક સંયમપર્યાયિવાળા સાધુઓને વંદતા નથી. આ રીતે આચાર્ય પાસે અર્થશેષને ગ્રહણ કરીને અપ્રતિબદ્ધ એવા યથાલંકિકો ત્યારપછી યથેચ્છાથી વિહરે છે.

ટીકા :

तस्यां च वसतौ अपरिभोगे स्थाने ते साधवो वन्दन्ते तं यथालन्दिकं, न वन्दते स तु तान् साधून्, तथाकल्पस्थितेः, एवं तद् गृहीत्वाऽर्थशेषमप्रतिबद्धा यथालन्दिकाः ततो यथेच्छया=स्वकल्पानुरूपं विहरन्ति तमेव पालयन्त इति गाथार्थः ॥१५४७॥

ટીકાર્થ :

અને તે વસતિમાં અપરિભોગ સ્થાનમાં તે સાધુઓ તે યથાલંકિકને વંદે છે, પરંતુ તે=યથાલંકિક, તે સાધુઓને વંદતા નથી; કેમ કે તે પ્રકારની કલ્પની સ્થિતિ છે=યથાલંકિકોના આચાર્યની તે પ્રકારની મર્યાદા છે. આ રીતે તેને=અર્થશેષને, ગ્રહણ કરીને અપ્રતિબદ્ધ એવા યથાલંકિકો ત્યારપછી તેને જ પાલતા એવા=યથાલંકિકનું જ પાલન કરતા એવા, યથેચ્છાથી=પોતાના કલ્પને અનુરૂપ, વિહરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૪૫માં કહ્યું કે આચાર્ય યથાલંકિકો પાસે જઈને તેઓને અર્થશેષ આપે છે. હવે આચાર્ય યથાલંકિકો રહ્યા છે ત્યાં સુધી જવા સમર્થ ન હોય તો યથાલંકિકો અર્થશેષ ગ્રહણ કરવા શું કરે ? તે બતાવે છે —

આચાર્ય જે ક્ષેત્રમાં રહ્યા હોય તે ક્ષેત્રથી અઢી ગાઉ દૂર રહેલી અંતરપલ્લિમાં યથાલંકિકો આવે છે અને ત્યાં જઈને આચાર્ય તેઓને અર્થશેષ આપે છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આચાર્ય તેટલે સુધી જવા સમર્થ છે, તેનાથી અધિક જવા સમર્થ નથી, માટે જ તેઓ અંતરપલ્લિ સુધી આવે છે અને યથાલંકિકો પણ ત્યાં આવીને આચાર્ય પાસે અર્થશેષ ગ્રહણ કરે છે.

વળી આચાર્ય તેટલે સુધી જવા પણ સમર્થ ન હોય તો યથાલંકિકો આચાર્યના ક્ષેત્રથી બે ગાઉ દૂર રહેલા પ્રતિવૃષભગામમાં આવે છે, અને ત્યાં જઈને આચાર્ય તેઓને અર્થશેષ આપે છે.

વળી આચાર્ય ત્યાં સુધી પણ જવા સમર્થ ન હોય તો યથાલંકિકો આચાર્યના ક્ષેત્રની બહાર સુધી આવે છે અને ત્યાં જઈને આચાર્ય તેઓને અર્થશેષ આપે છે.

વળી આચાર્ય પોતાના ક્ષેત્રથી બહાર સુધી પણ જવા સમર્થ ન હોય તો, અર્થશેષ ગ્રહણ કરવા માટે યથાલંકિકો આચાર્યના ક્ષેત્રમાં જ આચાર્ય રહ્યા છે તે વસતિથી અન્ય વસતિમાં આવે છે અને આચાર્ય પણ

તે વસતિમાં રહેલા અપરિભોગ સ્થાનમાં અર્થાત્ તેવા પ્રકારના લોકોથી રહિત સ્થાનમાં, જઈને તે યથાલંદિકોને અર્થશેષ આપે છે; તેમ જ તે આચાર્ય સાથે રહેલા સાધુઓ તે યથાલંદિકોને વંદન કરે છે, પરંતુ તે આચાર્ય સાથે આવેલા પોતાનાથી અધિક સંયમપર્યાયિવાળા સાધુઓને યથાલંદિકો વંદન કરતા નથી; કેમ કે યથાલંદ કલ્પની તે પ્રકારની મર્યાદા છે.

આ રીતે જ્યાં સુધી અર્થશેષ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન હોય ત્યાં સુધી યથાલંદિકો ગચ્છ સાથે પ્રતિબંધવાળા થઈને આચાર્ય પાસે અર્થશેષ ગ્રહણ કરે છે અને અર્થશેષ ગ્રહણ થઈ જાય ત્યારપછી તેઓ ગચ્છ સાથે અપ્રતિબંધવાળા થઈને પોતાના કલ્પનું પાલન કરતા પોતાના યથાલંદના કલ્પને અનુસારે વિચરે છે. ૧૫૪૬/૧૫૪૭।

ગાથા :

જિણકપ્પિઆ ય તહિઅં કિંચિ તિગિચ્છં તુ તે ન કારિંતિ ।
ગિણ્પડિકમ્મસરીરા અવિ અચ્છિમ્મલં પિ ણડવર્ણિતિ ॥૧૫૪૮॥

અન્વયાર્થ :

જિણકપ્પિઆ ય તે=અને જિનકલ્પિક એવા તેઓ=યથાલંદિકો, તહિઅં=ત્યારે=અર્થશેષ ગ્રહણ કર્યા પછી, કિંચિ તિગિચ્છં ન કારિંતિ=કોઈ ચિકિત્સાને કરાવતા નથી, ગિણ્પડિકમ્મસરીરા અચ્છિમ્મલં પિ ણ ડવર્ણિતિ=નિષ્પ્રતિકર્મશરીરવાળા અક્ષિના મલને પણ દૂર કરતા નથી.

★ પ્રસ્તુત ગાથામાં રહેલ 'તુ' અને 'અવિ' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અને જિનકલ્પિકયથાલંદિકો અર્થશેષ ગ્રહણ કર્યા પછી કોઈ ચિકિત્સાને કરાવતા નથી, નિષ્પ્રતિકર્મશરીરવાળા આંખના મલને પણ દૂર કરતા નથી.

ટીકા :

જિનકલ્પિકાશ્ચ યથાલંદિકાઃ તદા=ગૃહીતાર્થશેષે યથાલંદિકકાલ એવાન્યે કાચ્છિચ્ચિકિત્સાં સમુત્પન્નેડ્ઽપ્યાતંકે તે ન કારયન્તિ, તથાકલ્પસ્થિતેઃ, નિષ્પ્રતિકર્મશરીરાસ્તે ભગવન્તઃ અપ્યક્ષિમ્મલમપિ નાપનયન્તિ, અપ્રમાદાતિશયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૮॥

ટીકાર્થ :

અને જિનકલ્પિક એવા તેઓ=યથાલંદિકો, ત્યારે=ગ્રહણ કરેલ અર્થશેષ હોતે છતે, અને અન્યો=જેઓએ સંપૂર્ણ અર્થ ગ્રહણ કરીને યથાલંદ સ્વીકારેલ છે તેવા જિનકલ્પિકયથાલંદિકો, યથાલંદિકના કાળમાં જ આતંક ઉત્પન્ન થયે છતે પણ કોઈ ચિકિત્સાને કરાવતા નથી; કેમ કે તે પ્રકારની કલ્પની સ્થિતિ છે=યથાલંદ કલ્પની તે પ્રકારની મર્યાદા છે.

નિષ્પ્રતિકર્મ શરીરવાળા તે ભગવંતો આંખના મલને પણ દૂર કરતા નથી; કેમ કે અપ્રમાદનો અતિશય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે યથાલંદિકો પાછળથી જિનકલ્પને સ્વીકારવાના છે તેઓ જિનકલ્પિકયથાલંદિક કહેવાય છે, અને તેઓને યથાલંદ સ્વીકાર્યા પછી જો અર્થશેષ ગ્રહણ કરવાના બાકી હોય અને અર્થશેષના ગ્રહણકાળમાં તેઓને અર્થગ્રહણમાં વ્યાધાત કરે તેવો રોગ થયો હોય તો, તેઓ તે રોગની ચિકિત્સા કરાવતા હોવા જોઈએ. તેથી અહીં કહેલ છે કે ગૃહીત અર્થશેષ હોતે છતે આતંક ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ તેઓ ચિકિત્સા કરાવતા નથી.

વળી જેમણે સર્વ અર્થ ગ્રહણ કર્યા પછી યથાલંદ સ્વીકારેલ છે તેવા જિનકલ્પિકયથાલંદિકો યથાલંદિક-કાળમાં જ રોગ ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ ચિકિત્સા કરાવતા નથી; કેમ કે યથાલંદ કલ્પની તે પ્રકારની મર્યાદા છે. આથી જ શરીરના સર્વ પ્રતિકર્મોથી રહિત એવા તે ભગવાન આંખના મેલને પણ દૂર કરતા નથી. માટે અર્થથી ફલિત થાય કે તેઓ શરીરના કોઈ કૃત્યો કરતા નથી, ફક્ત દેહને ટકાવવા માટે આહાર-વિહાર-નિહારની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી પગમાં કાંટા લાગે કે અન્ય કોઈ રીતે શરીરની વિષમ સ્થિતિ થાય, તોપણ તેઓ તે સ્થિતિને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી; કેમ કે તેઓમાં અસંગભાવનો પ્રકર્ષ કરવા માટે અપ્રમાદનો અતિશય વર્તે છે. ॥૧૫૪૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં જિનકલ્પિકયથાલંદિકોનું જિનકલ્પિકોથી સૂત્રવિષયક નાનાત્વ બતાવતાં અર્થગ્રહણકાળને આશ્રયીને જિનકલ્પિકોથી નિષ્પ્રતિકર્મવિષયક પણ નાનાત્વ બતાવ્યું, હવે સ્થવિરકલ્પિકયથાલંદિકોનું જિનકલ્પિકયથાલંદિકોથી નિષ્પ્રતિકર્મવિષયક નાનાત્વ બતાવે છે —

ગાથા :

થેરાણં પાણત્તં અતરંતં અપ્પિણંતિ ગચ્છસ્સ ।

તે વિ અ સે ફાસુણં કરિંતિ સવ્વં તુ પરિકમ્મં ॥૧૫૪૯॥

અન્યથાર્થ :

થેરાણં પાણત્તં=સ્થવિરોનું નાનાત્વ છે=સ્થવિરકલ્પિકયથાલંદિકોનું જિનકલ્પિકયથાલંદિકોથી જુદાપણું છે — અતરંતં ગચ્છસ્સ અપ્પિણંતિ=અતરંતને ગચ્છને અર્પે છે=રોગને સહન કરવા માટે અસમર્થ એવા સ્થવિરકલ્પિકયથાલંદિકને તેમના સહવર્તી યથાલંદિકો ગચ્છને સોંપે છે; તે વિ અ=અને તેઓ પણ=ગચ્છવાસી સાધુઓ પણ, ફાસુણં=પ્રાસુક એવા અન્નાદિ વડે સે=તેના=તે રોગવાળા સ્થવિરકલ્પિકયથાલંદિકના, સવ્વં તુ પરિકમ્મં કરિંતિ=સર્વ જ પરિકર્મને કરે છે.

ગાથાર્થ :

સ્થવિરયથાલંદિકોનું જિનયથાલંદિકોથી જુદાપણું છે — રોગને સહન કરવા માટે અસમર્થ એવા સ્થવિરયથાલંદિકને તેમના સહવર્તી યથાલંદિકો ગચ્છને સોંપે છે અને ગચ્છવાસી સાધુઓ પણ પ્રાસુક એવા અન્નાદિ વડે તે રોગી સ્થવિરયથાલંદિકના સર્વ જ પરિકર્મને કરે છે.

ટીકા :

સ્થવિરાણાં યથાલંકિકાનાં નાનાત્વમેતત્, અશક્તિવન્તં સન્તં સ્વસાધુમર્ષયન્તિ ગચ્છસ્ય; તેઽપિ ચ= ગચ્છવાસિનઃ સે=તસ્ય પ્રાસુકેનાત્રાદિના કુર્વન્તિ સર્વમેવ પરિકર્મ્મેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૪૯॥

ટીકાર્થ :

સ્થવિરયથાલંકિકોનું આ નાનાત્વ છે=હવે બતાવે છે એ જિનયથાલંકિકોથી જુદાપણું છે – અશક્તિમાન છતાં સ્વસાધુને ગચ્છને અર્પે છે=રોગને સહન કરવા અસમર્થ છતાં પોતાના સાધુને તેમના સહવર્તી યથાલંકિકો ગચ્છને સોંપે છે; અને તેઓ પણ=ગચ્છવાસીઓ પણ, પ્રાસુક અત્રાદિ વડે તેના=તે રોગી યથાલંકિકના, સર્વ જ પરિકર્મને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૪૯॥

અવતરણિકા :

एतत्स्वरूपमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આના સ્વરૂપને કહે છે=વસ્ત્ર-પાત્રધારણની અપેક્ષાએ યથાલંકિકો કેવા સ્વરૂપવાળા હોય છે ? એ સ્પષ્ટ કરવા યથાલંકિકોના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

एकिकपडिग्गहा सप्पाउरणा हवन्ति थेरा उ ।

जे पुणऽमी जिणकप्पे भय तेसिं वत्थपायाई ॥१५५०॥

અન્યથાર્થ :

થેરા ઉ=વળી સ્થવિરો=સ્થવિરકલ્પિકયથાલંકિકો, એકિકપડિગ્ગહા સપ્પાઉરણા હવન્તિ=એકેક પ્રતિગ્રહવાળા, પ્રાવરણવાળા હોય છે. જે પુણ અમી જિણકપ્પે=વળી જે આ=યથાલંકિકો, જિનકલ્પમાં છે=જિનકલ્પ સ્વીકારવાના છે, તેસિં વત્થપાયાઈ ભય=તેઓને વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ભાજ્ય છે.

ગાથાર્થ :

વળી સ્થવિરકલ્પિકયથાલંકિકો એકેક પ્રતિગ્રહવાળા અને પ્રાવરણવાળા હોય છે. વળી જે યથાલંકિકો જિનકલ્પ સ્વીકારવાના છે, તેઓને વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ભાજ્ય છે.

ટીકા :

एकैकप्रतिग्रहकाः तथा सप्रावरणा भवन्ति स्थविरा इति भूयः स्थविरकल्पगामिनः, ये पुनरमी जिनकल्पे भवन्ति, भाज्ये तेषां वस्त्रपात्रे भाविजिनकल्पापेक्षयेति गाथार्थः ॥१५५०॥

ટીકાર્થ :

સ્થવિરો=ફરી સ્થવિરકલ્પગામી=ફરી સ્થવિરકલ્પમાં જનારા એવા યથાલંકિકો, એકેક પ્રતિગ્રહવાળા તથા સપ્રાવરણ=વસ્ત્રવાળા, હોય છે. વળી જે આ=યથાલંકિકો, જિનકલ્પમાં થાય છે, તેઓને વસ્ત્ર-પાત્ર ભાવિ જિનકલ્પની અપેક્ષાથી ભાજ્ય છે=વિકલ્પ કરવા યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

યથાલંકિકો બે પ્રકારના છે : (૧) જિનકલ્પિકયથાલંકિક (૨) સ્થવિરકલ્પિકયથાલંકિક. તેમાં જેઓ સ્થવિરયથાલંકિક છે તેઓ દરેક સાધુ એકેક પાત્રને અને વસ્ત્રને ધારણ કરનારા હોય છે અને જેઓ જિનયથાલંકિક છે તેઓને વસ્ત્ર-પાત્રવિષયક વિકલ્પ છે. તે આ પ્રમાણે —

જે જિનયથાલંકિક કરપાત્રલબ્ધિવાળા હોય તેઓ પાત્ર રાખતા નથી, બાકીના જિનયથાલંકિક પાત્ર રાખે છે. વળી જે જિનયથાલંકિક નગ્નતા ન દેખાય તેવા અતિશયવાળા હોય તેઓ વસ્ત્ર રાખતા નથી, બાકીના જિનયથાલંકિક વસ્ત્ર રાખે છે.

આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા જ ટીકામાં કહ્યું કે ભાવિ જિનકલ્પની અપેક્ષાએ જિનયથાલંકિકોને વસ્ત્ર-પાત્ર હોય પણ અને ન પણ હોય, એ પ્રકારે વિકલ્પ છે. ॥૧૫૫૦॥

અવતરણિકા :

હવે યથાલંકિકોનું ગણને અને પુરુષને આશ્રયીને સંખ્યાપ્રમાણ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

ગણમાણઓ જહણ્ણા તિણિણ ગણા સયગ્ગસો અ ઉક્કોસા ।
પુરિસપમાણં પણ્ણરસ સહસ્સસો ચેવ ઉક્કોસો ॥૧૫૫૧॥

અન્યથાર્થ :

ગણમાણઓ=ગણમાનથી=ગણનાપ્રમાણથી, જહણ્ણા તિણિણ ગણા=જઘન્ય ત્રણ ગણો, ઉક્કોસા અ સયગ્ગસો=અને ઉત્કૃષ્ટ શતાગ્રશઃ (ગણો) હોય છે. પુરિસપમાણં=પુરુષનું પ્રમાણ (જઘન્ય) પણ્ણરસ=પંદર ઉક્કોસો સહસ્સસો ચેવ=ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રશઃ જ છે.

ગાથાર્થ :

ગણનાપ્રમાણથી જઘન્ય ત્રણ ગણો અને ઉત્કૃષ્ટ શતપૃથક્ત્વ ગણો હોય છે. પુરુષનું પ્રમાણ જઘન્ય પંદર અને ઉત્કૃષ્ટ સહસ્રપૃથક્ત્વ જ છે.

ટીકા :

ગણમાનતો=ગણમાનમાશ્રિત્ય જઘન્યં ત્રયો ગણાઃ ભવન્તિ, શતાગ્રશઃશ્ચોત્કૃષ્ટં ગણમાનં, પુરુષપ્રમાણં ત્વેતેષાં પંચદશ જઘન્યં, સહસ્રશઃ એવમુત્કૃષ્ટં પુરુષપ્રમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૫૧॥

ટીકાર્થ :

ગણમાનથી=ગણમાનને આશ્રયીને=સંખ્યાના પ્રમાણને આશ્રયીને, જઘન્ય ત્રણ ગણો હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ ગણમાન શતાગ્રશઃ છે=ગણોનું ઉત્કૃષ્ટ ગણનાપ્રમાણ શતપૃથક્ત્વ છે. વળી આમનું=યથાલંદિકોનું, જઘન્ય પુરુષનું પ્રમાણ પંદર છે, એ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષનું પ્રમાણ સહસ્રશઃ છે=સહસ્રપૃથક્ત્વ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૫૧॥

અવતરણિકા :

एतदौघिकं मानं, विशिष्टं पुनराह -

અવતરણિકાર્થ :

આ ઔઘિક માન છે, વળી વિશિષ્ટને કહે છે=પૂર્વગાથામાં જે યથાલંદિકોનું ગણનાપ્રમાણ બતાવ્યું એ સામાન્ય ગણનાપ્રમાણ છે, વળી યથાલંદિકોના વિશેષ ગણનાપ્રમાણને પ્રસ્તુતગાથામાં કહે છે -

ગાથા :

पडिवज्जमाणगा वा एक्कादि हविज्ज ऊणपक्खेवे ।
होति जहण्णा एए सयग्गसो चेव उक्कोसा ॥૧૫૫૨॥

અન્યથાર્થ :

પડિવજ્જમાણગા વા=અથવા પ્રતિપદમાનકો ઊણપક્ખેવે=ન્યૂનનો પ્રક્ષેપ હોતે છતે એકાદિ હવિજ્જ=એકાદિ હોય. એ=આ=ઉપરમાં બતાવ્યા એ એકાદિ પ્રતિપદમાનકો, જહણ્ણા=જઘન્ય, હોતિ=હોય છે, ઉક્કોસા=ઉત્કૃષ્ટ (પ્રતિપદમાનકો) સયગ્ગસો ચેવ=શતાગ્રશઃ જ હોય છે.

ગાથાર્થ :

અથવા જઘન્ય પ્રતિપદમાનકો ન્યૂનનો પ્રક્ષેપ હોતે છતે એકાદિ હોય, ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિપદમાનકો શતપૃથક્ત્વ જ હોય છે.

ટીકા :

પ્રતિપદમાનકા વા એતે એકાદયો ભવેયુન્યૂનપ્રક્ષેપે સતિ તદ્ગચ્છે, એવં જઘન્યા એતે=પ્રતિપદમાનકાઃ, તથા શતાગ્રશ એવોત્કૃષ્ટાઃ પ્રતિપદમાનકા એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૫૨॥

ટીકાર્થ :

અથવા પ્રતિપદમાનક એવા આ=યથાલંદિકો, તે ગચ્છમાં ન્યૂનનો પ્રક્ષેપ હોતે છતે એકાદિ હોય. આ રીતે=ન્યૂનના પ્રક્ષેપમાં યથાલંદિકો એકાદિ હોય એ રીતે, આ=પ્રતિપદમાનકો=યથાલંદ સ્વીકારનારા સાધુઓ, જઘન્ય હોય છે; તથા પ્રતિપદમાનકો જ ઉત્કૃષ્ટ શતાગ્રશઃ જ=શતપૃથક્ત્વ જ, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

પુલ્વપડિવન્નગાણ વિ ઉલ્લોસજહણ્ણઓ પરીમાણં ।
કોડિપુહત્તં ભણિઅં હોઝ અહાલંદિઆણં તુ ॥૧૫૫૩॥

અન્યથાર્થ :

પુલ્વપડિવન્નગાણ વિ તુ અહાલંદિઆણં=વળી પૂર્વપ્રતિપન્નક પણ યથાલંદિકોનું ઉલ્લોસજહણ્ણઓ પરીમાણં=ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યથી પરિમાણ કોડિપુહત્તં ભણિઅં હોઝ=કોટિપૃથક્ત્વ કહેવાયેલું થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી પૂર્વપ્રતિપન્નક પણ યથાલંદિકોનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યથી પરિમાણ કોટિપૃથક્ત્વ કહેવાયેલું થાય છે.

ટીકા :

પૂર્વપ્રતિપન્નાનામપિ સામાન્યેન ઉત્કૃષ્ટજઘન્યતઃ પરિમાણં કોટિપૃથક્ત્વં ભણિતં ભવતિ સ્વસ્થાનવિશેષવદ્યથાલન્દિકાનાં ત્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૫૩॥

ટીકાર્થ :

વળી પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ સ્વસ્થાનના વિશેષવાળા યથાલંદિકોનું=પૂર્વમાં જેમણે યથાલંદ સ્વીકારેલ છે તેવા પણ પોતાના જઘન્યસ્થાન અને ઉત્કૃષ્ટસ્થાનના ભેદવાળા યથાલંદિકોનું, સામાન્યરૂપે ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્યથી પરિમાણ કોટિપૃથક્ત્વ કહેવાયેલું થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૫૧માં યથાલંદિકોનું ગણને અને પુરુષને આશ્રયીને સામાન્યથી સંખ્યાનું પ્રમાણ બતાવ્યું. હવે વિશેષથી સંખ્યાનું પ્રમાણ બતાવવા કહે છે કે પાંચ યથાલંદિકોના સમુદાયરૂપ ગચ્છમાંથી ક્યારેક ગ્લાનત્વાદિને કારણે એકાદિ યથાલંદિક ન્યૂન થયા હોય ત્યારે અન્ય કોઈ સાધુ યથાલંદ સ્વીકારવા તત્પર થાય તો તે ગચ્છમાં નવા યથાલંદિકનો પ્રક્ષેપ કરવા દ્વારા તે ન્યૂન થયેલો ગચ્છ પુરાય છે. તેથી એક ગણને આશ્રયીને પ્રતિપદમાન યથાલંદિકો જઘન્યથી એકાદિ હોય.

વળી, ક્યારેક યથાલંદિકોના ઘણાં ગણોમાં કોઈક નિમિત્તે એકાદિ યથાલંદિકો ન્યૂન થયા હોય ત્યારે અન્ય કેટલાક સાધુઓ યથાલંદ સ્વીકારવા તત્પર થાય, તો તે ગચ્છોમાં નવા યથાલંદિકોનો પ્રક્ષેપ કરવા દ્વારા તે ન્યૂન થયેલા ગચ્છો પુરાય છે. તેથી ઘણા ગણોને આશ્રયીને પ્રતિપદમાન યથાલંદિકો ઉત્કૃષ્ટથી શતપૃથક્ત્વ પણ હોય.

વળી, જેમણે પૂર્વે યથાલંદ સ્વીકારેલ છે તેવા યથાલંદિકો જઘન્યથી પણ કોડપૃથક્ત્વ હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ કોડપૃથક્ત્વ હોય; ફક્ત પૂર્વપ્રતિપન્ન યથાલંદિકો ઉત્કૃષ્ટથી મોટી સંખ્યાવાળા કોટિપૃથક્ત્વ હોય છે અને જઘન્યથી નાની સંખ્યાવાળા કોટિપૃથક્ત્વ હોય છે, પરંતુ આવો ભેદ કર્યા વગર સામાન્યથી વિચારીએ તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વપ્રતિપન્ન યથાલંદિકો સદા કોટિપૃથક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. તે દર્શાવવા જ ટીકામાં કહ્યું કે પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ સ્વસ્થાનના ભેદવાળા યથાલંદિકો કોટિપૃથક્ત્વ છે.

આથી ફલિત થાય કે જ્યારે જઘન્ય કોટિપૃથક્ત્વ યથાલંદિકો પ્રાપ્ત થતા હોય ત્યારે પૂર્વપ્રતિપત્ત યથાલંદિકોનું સ્વસ્થાન જઘન્ય કોટિપૃથક્ત્વ છે અને જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કોટિપૃથક્ત્વ યથાલંદિકો પ્રાપ્ત થતા હોય ત્યારે પૂર્વપ્રતિપત્ત યથાલંદિકોનું સ્વસ્થાન ઉત્કૃષ્ટ કોટિપૃથક્ત્વ છે. આથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટરૂપ સ્વસ્થાનના ભેદવાળા પૂર્વપ્રતિપત્ત યથાલંદિકોનું સામાન્યથી ગણનાપ્રમાણ કોટિપૃથક્ત્વ છે. ॥૧૫૫૨/૧૫૫૩॥

ગાથા :

કયમિત્થ પસંગેણં एसो अब्भुज्जओ इह विहारो ।
संलेहणासमो खलु सुविसुद्धो होइ णायव्वो ॥१५५४॥

અન્યથાર્થ :

इत्थ=અહીં=અભ્યુદત વિહારમાં, पसंगेणं कयं=પ્રસંગથી સર્થુ, इह=અહીં=પ્રવચનમાં, एसो अब्भुज्जओ विहारो=આ અભ્યુદત વિહાર સંલેહણાસમો सुविसुद्धो णायव्वो होइ=સંલેખનાસમ સુવિશુદ્ધ જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

★ 'खलु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અભ્યુદત વિહારમાં પ્રસંગથી સર્થુ. પ્રવચનમાં આ અભ્યુદત વિહાર સંલેખના સમાન સુવિશુદ્ધ જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

ટીકા :

कृतमत्र प्रसङ्गेन विस्तरेण, एषोऽभ्युद्यत इह विहारः प्रवचने संलेखनासमः खलु, पश्चादासेवनात्, सुविशुद्धो भवति ज्ञातव्यो यथोदित इति गाथार्थः ॥१५५४॥

ટીકાર્થ :

अही=અભ્યુદત વિહારમાં, प्रसंगही विस्तार वडे सर्थु. अही=પ્રવચનમાં, આ અભ્યુદત વિહાર સંલેખનાની સમાન છે; કેમ કે પાછળથી આસેવન છે=અભ્યુદત વિહારનું સંયમજીવનના ચરમકાળમાં આચરણ છે. यथोदित=પૂર્વમાં જે પ્રકારે કહેવાયો તે પ્રકારનો અભ્યુદત વિહાર, सुविशुद्ध ज्ञातव्य થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૩૭૦માં કહેલ કે આ અભ્યુદત વિહાર સંલેખના સમાન છે, માટે સંલેખનાદ્વારમાં કહેવાતો અભ્યુદત વિહાર વિરુદ્ધ નથી. તેથી સંલેખનાદ્વારમાં પ્રાસંગિક રીતે ગાથા ૧૩૭૧થી અભ્યુદત વિહારનું વર્ણન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો અને તેનું અત્યાર સુધી વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું, તે રૂપ “પ્રસંગથી કરાયેલા વિસ્તાર વડે સર્થુ” આ કથન અભ્યુદત વિહારના નિગમનવચનરૂપ છે.

વળી પ્રવચનમાં આ અભ્યુદય વિહાર સંલેખનાસમાન સુવિશુદ્ધ જાણવો. આ કથનથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સંયમજીવનની સર્વ ઉચિત આચરણાઓ કર્યા પછી જીવનના અંતિમકાળે અત્યંત અપ્રમાદની વૃદ્ધિ કરવા માટે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવામાં આવે તો તે સુવિશુદ્ધ બને છે, એ સ્વરૂપે અભ્યુદય વિહારનો બોધ કરવો જોઈએ, જેથી શાસ્ત્રથી પરિકર્મિત મતિ થયા પછી સાધુનું પોતાની ભૂમિકાઅનુસાર અત્યંત અપ્રમાદમાં યત્ન કરવાનું સત્વ જીવનના અંતિમ સમયે પ્રકર્ષવાળું બને. ॥૧૫૫૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે પ્રમાણે સંલેખના સમાન અભ્યુદય વિહાર સુવિશુદ્ધ જ્ઞાતવ્ય કેમ થાય છે ? તે બતાવવા યુક્તિ આપે છે —

ગાથા :

પાણ ચરમકાલે જમેસ ભણિઓ સયાણમણવજ્જો ।

ભયણાણ અણ્ણયા પુણ ગુરુક્જ્જાઈહિં પઢિબંધા ॥૧૫૫૫॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે કારણથી એસ=આ=અભ્યુદય વિહાર, પાણ=પ્રાય: ચરમકાલે=ચરમકાળમાં સયાણં અણવજ્જો ભણિઓ=સંતોને અનવદ્ય કહેવાયો છે. અણ્ણયા પુણ ભયણાણ=વળી અન્યદા ભજનાથી (કહેવાયો છે;) ગુરુક્જ્જાઈહિં પઢિબંધા=કેમ કે ગુરુ કાર્યાદિથી પ્રતિબંધ છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી અભ્યુદય વિહાર પ્રાય: ચરમકાળમાં સંતોને અનવદ્ય કહેવાયો છે. વળી અન્યદા ભજનાથી કહેવાયો છે; કેમ કે ગુરુ કાર્યાદિથી પ્રતિબંધ છે.

ટીકા :

પ્રાયેણ ચરમકાલે યદેષ ભણિત: સૂત્રે સતામનવદ્ય: , ભજનયાઽન્યદા પુન: , સ્યાદ્વા ન વા , ગુરુકાર્યાદિભિ: પ્રતિબંધાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૫૫૫॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આ=અભ્યુદય વિહાર, સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, પ્રાય: ચરમકાળમાં સંતોને અનવદ્ય=કર્તવ્ય, કહેવાયો છે. વળી અન્યદા ભજનાથી=ચરમકાળથી અન્ય કાળે વિકલ્પથી, અનવદ્ય કહેવાયો છે; તે વિકલ્પ બતાવે છે — થાય કે ન થાય=ચરમકાળથી અન્ય કાળમાં અભ્યુદય વિહારનો સ્વીકાર કરાય પણ કે ન પણ કરાય; કેમ કે ગુરુ કાર્યાદિથી પ્રતિબંધ છે=મોટા કાર્યાદિથી શાસ્ત્રમાં અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનો નિષેધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે સંલેખના સમાન આ અભ્યુદય વિહાર સુવિશુદ્ધ કેમ છે ? તે બતાવવા કહે છે —

જે કારણથી આ અભ્યુદય વિહાર સૂત્રમાં સાધુઓને પ્રાયઃ ચરમકાળમાં કર્તવ્ય કહેવાયો છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શાસ્ત્રાધ્યયનથી સંપન્ન થયા પછી સાધુઓ જીવનના ચરમકાળમાં પોતાની શક્તિ હોય તો અવશ્ય અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે, અને તો જ જીવનનો અંતિમકાળ સફળ થાય છે, અન્યથા જીવનનો અંતિમકાળ વિરસ અવસાનવાળો પ્રાપ્ત થાય.

વળી ચરમકાળ પૂર્વે અભ્યુદય વિહાર ભજનાથી કર્તવ્ય કહેવાયો છે, તેનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરે છે કે અન્યદા અભ્યુદય વિહાર ગ્રહણ કરાય કે ન કરાય એ પ્રકારના બે વિકલ્પ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે અભ્યુદય વિહાર તો અત્યંત અપ્રમાદવૃદ્ધિનો હેતુ છે, તોપણ ચરમકાળથી અન્ય કાળમાં તેને સ્વીકારવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ કેમ છે ? એ પ્રકારની શંકાના સમાધાન અર્થે કહે છે કે અન્ય જીવો પર ઉપકારાદિરૂપ મોટા કર્તવ્યો કરવાના હોય તો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. આથી જ દશપૂર્વી આદિ પણ પરના ઉપકાર અર્થે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારતા નથી.

આનાથી એ ફલિત થાય કે જે મહાત્મા સ્વયં શાસ્ત્રોથી સંપન્ન થયેલા હોય, પોતાના શિષ્યોને પણ ઉચિત કૃત્યોમાં સંપાદન કરેલા હોય, તેમ જ પોતાને પરોપકારાદિરૂપ કોઈ મોટા કાર્યો વિઘ્નમાન ન હોય, તો તે મહાત્મા જીવનના ચરમકાળની પૂર્વે પણ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે, પરંતુ જો તેવા કોઈ કાર્યો વિઘ્નમાન હોય તો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનું સામર્થ્ય હોય તોપણ, તેઓ ચરમકાળની પૂર્વે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે નહીં; આમ છતાં સાધુ જીવનના અંતિમ કાળે જેમ સંલેખના કરે છે તેમ અભ્યુદય વિહાર પણ શક્તિ હોય તો અવશ્ય સ્વીકારે છે. તેથી જીવનના અંતિમ કાળે આ અભ્યુદય વિહાર અવશ્ય કર્તવ્ય છે એ પ્રમાણે સુવિશુદ્ધ જ્ઞાતવ્ય છે, અને એ બતાવવા અર્થે જ અભ્યુદય વિહારને સંલેખનાદ્વારમાં ગ્રહણ કરેલ છે. ॥૧૫૫૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ચરમકાળથી અન્ય કાળે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવામાં ભજના છે, અને તેમાં યુક્તિ આપી કે ગુરુ કાર્યાદિ હોય તો અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનો નિષેધ છે. તેથી ફલિત થાય કે અભ્યુદય વિહારથી પણ સ્થવિરવિહાર મહાન છે, તેના વિષયમાં અન્ય આચાર્યોનો મત બતાવે છે —

ગાથા :

કેઈ ભળંતિ एसो गुरुसंजमजोगओ पहणो त्ति ।
थेरविहाराओ वि हु अच्चंतं अप्पमायाओ ॥૧૫૫૬॥

અવયવાર્થ :

અચ્ચંતં અપ્પમાયાઓ=અત્યંત અપ્રમાદને કારણે ગુરુસંજમજોગઓ=ગુરુ સંયમનો યોગ હોવાથી

एसो=आ=अभ्युदत विहार, धेरविहाराओ वि=स्थविरविहारथी પણ पहणो=प्रधान છે, त्ति कोई भणति=એ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે.

★ 'हु' वाक्यालंकारમાં છે.

ગાથાર્થ :

અત્યંત અપ્રમાદને કારણે ગુરુ સંયમનો યોગ હોવાથી અભ્યુદત વિહાર સ્થવિરવિહારથી પણ પ્રધાન છે, એ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે.

ટીકા :

केचन भणन्त्येषः=अभ्युदतविहारः गुरुसंयमयोगतः कारणात्प्रधान इति स्थविरविहारादपि सकाशात्, अत्यन्ताप्रमादाद्धेतोरिति गाथार्थः ॥१५५६॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ સંયમયોગરૂપ કારણથી આ=અભ્યુદત વિહાર, સ્થવિરવિહારથી પણ પ્રધાન છે; કેમ કે અત્યંત અપ્રમાદરૂપ હેતુ છે, એ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે અસંગભાવ ઉલ્લસિત કરવા માટે અભ્યુદત વિહાર સ્વીકારવો જોઈએ; કેમ કે અભ્યુદત વિહારમાં અત્યંત અપ્રમાદભાવ છે અને તેવો અપ્રમાદભાવ સ્થવિરવિહારમાં નથી. માટે અભ્યુદત વિહારમાં સ્થવિરવિહારથી શ્રેષ્ઠ કોટિનો સંયમયોગ છે, આથી અભ્યુદત વિહાર પ્રધાન છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે સ્થવિરવિહાર, નવું નવું શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને આત્માને સંપન્ન કરવાના યત્નસ્વરૂપ છે, એટલું જ નહીં પણ, અનેક યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવવાનું કારણ છે, ભવથી વિરક્ત થયેલા જીવોને સંયમપ્રદાનનું કારણ છે, સંયમ ગ્રહણ કરીને શરણે આવેલા શિષ્યોને યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તવાનું કારણ છે, યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તતા સાધુઓને સ્થિર કરવાનું કારણ છે. આમ, સ્થવિરવિહાર સ્વ અને પરના કલ્યાણનું એકકારણ છે; છતાં અસંગભાવમાં જવા માટેનો અત્યંત અપ્રમાદ અભ્યુદત વિહારમાં છે, તેથી તે દૃષ્ટિએ કેટલાક આચાર્યો અભ્યુદત વિહારને સ્થવિરવિહાર કરતાં પણ પ્રધાન કહે છે. ॥૧૫૫૬॥

ગાથા :

अण्णे परत्थविरहा नेवं एसो अ इह पहणो त्ति ।

एअस्स वि तदभावे पडिवत्तिणिसेहओ चेव ॥१५५७॥

અવ્યયાર્થ :

परत्थविरहा नेवं=પરાર્થનો વિરહ હોવાથી આમ નથી=પૂર્વગાથામાં કહ્યા મુજબ અભ્યુદત વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે એમ નથી. इह अ=અને અહીં=પરલોકસંબંધી હિતમાં, एसो=आ=परार्थ, पहणो=प्रधान છે; तदभावे एअस्स वि पडिवत्तिणिसेहओ चेव=કેમ કે તેના અભાવમાં આની પણ

પ્રતિપત્તિનો નિષેધ જ છે=પરાર્થના અભાવમાં અભ્યુદય વિહારના પણ સ્વીકારનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ જ છે, ત્તિ અણ્ણો=એ પ્રમાણે અન્યો (કહે છે.)

ગાથાર્થ :

પરાર્થનો વિરહ હોવાથી પૂર્વગાથામાં કહ્યા મુજબ અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે એમ નથી. અને પરલોકસંબંધી હિતમાં પરાર્થ પ્રધાન છે; કેમ કે પરાર્થના અભાવમાં અભ્યુદય વિહારના પણ સ્વીકારનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ જ છે, એ પ્રમાણે અન્ય કેટલાક કહે છે.

ટીકા :

અન્યે પરાર્થવિરહાત્ કારણાત્રૈવમિતિ મ્હણન્તિ, एष च=પરાર્થં इह प्रधानः परलोक इति, एतस्यापि=अभ्युद्यतविहारस्य तदभावे=परार्थभावे प्रतिपत्तिनिषेधतश्चैव नैवं म्हणन्तीति ગાથાર્થઃ ॥૧૫૫૭॥

ટીકાર્થ :

પરાર્થના વિરહરૂપ કારણથી આમ નથી, એ પ્રમાણે અન્યો કહે છે=અભ્યુદય વિહારમાં પરોપકારનો અભાવ હોવાથી પૂર્વગાથામાં કહ્યા મુજબ અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે એમ નથી, એ પ્રમાણે બીજા કેટલાક આચાર્ય કહે છે.

અને અહીં=પરલોકમાં=પરલોકસંબંધી હિતમાં, આ=પરાર્થ, પ્રધાન છે. તેના અભાવમાં=પરાર્થના અભાવમાં, આની પણ=અભ્યુદય વિહારની પણ, પ્રતિપત્તિનો નિષેધ હોવાથી જ આમ નથી=અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે એમ નથી, એ પ્રમાણે અન્યો કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

બીજા કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે પૂર્વગાથામાં કહ્યા મુજબ અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે, એ પ્રમાણે જે કેટલાક આચાર્ય કહે છે એ બરાબર નથી; કેમ કે અભ્યુદય વિહારમાં પરાર્થનો વિરહ છે અર્થાત્ અન્ય યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગનો બોધ કરાવવો, સન્માર્ગમાં સ્થિર કરવા ઇત્યાદિ પરોપકારનો અભ્યુદય વિહારમાં અભાવ છે, માટે અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે એમ કહી શકાય નહીં.

વળી પોતાના કથનને પુષ્ટ કરવા તેઓ કહે છે કે આત્માના પરલોકસંબંધી હિતની પ્રાપ્તિમાં પરાર્થ પ્રધાન છે; કેમ કે કોઈપણ પ્રકારની આશંસા વગર કેવલ યોગ્ય જીવોને માર્ગનો બોધ કરાવવો ઇત્યાદિ કૃત્યોથી પોતાના આત્મા પર પરોપકારના ઉત્તમ સંસ્કારોનું આધાન થાય છે, અને તે સંસ્કારોને કારણે પરલોકમાં ઉત્તમ એવા યોગમાર્ગની શીઘ્ર પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે પરોપકાર પ્રધાન છે.

વળી આ કથનને પુષ્ટ કરવા જ તેઓ યુક્તિ આપે છે કે શાસ્ત્રમાં પરોપકારના અભાવમાં અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનો નિષેધ કરેલ છે. આથી કોઈ મહાત્મા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાની ઇચ્છાવાળા હોય, પણ તેઓથી વિશેષ પરોપકાર થઈ શકે તેમ હોય, ત્યારે જો તેઓ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે તો તેમનાથી પરોપકાર ન થાય, માટે તેવા મહાત્માને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલ છે. આથી અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે એમ કહી શકાય નહીં, એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે.

॥૧૫૫૭॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે=પૂર્વગાથામાં અન્ય આચાર્યોનું કથન બતાવ્યું એને જ ગ્રંથકારશ્રી સ્પષ્ટ કરે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અન્ય આચાર્યોએ કહ્યું કે અભ્યુદય વિહારમાં પરાર્થનો અભાવ હોવાથી અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન નથી અને પરાર્થના અભાવમાં અભ્યુદય વિહારના પણ સ્વીકારનો નિષેધ છે, માટે પણ સ્થવિરવિહારથી અભ્યુદય વિહાર પ્રધાન નથી. એ કથનને જ કહે છે —

ગાથા :

अब्भुज्जयमेगयरं पडिवज्जिउकामो सो वि पव्वावे ।
गणिगुणसलद्धिओ खलु एमेव अलद्धिजुत्तो वि ॥૧૫૫૮॥

અન્યથાર્થ :

एगयरं अब्भुज्जयं पडिवज्जिउकामो सो वि=એકતર અભ્યુદયને સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા આ પણ=ગણિ આદિ મહાત્મા પણ, પવ્વાવે=પ્રવ્રાજે=પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ અન્યથા થતો હોય તો ઉપસ્થિત દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જો તે મહાત્મા તે ઉપસ્થિત દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા ન આપે તો તેનો પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ અન્યથા કેમ થાય છે ? એથી કહે છે —

गणिगुणसलद्धिओ खलु=ખરેખર ગણિના ગુણવાળા સ્વલબ્ધિક (તે નવા પ્રવ્રજિતની પાલનામાં સમર્થ છે.)

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કોઈ દીક્ષાર્થી મહાત્મા પ્રત્યેના સ્નેહથી તેમની પાસે પ્રવ્રજ્યા માટે ઉપસ્થિત થયેલ હોય, ત્યારે પ્રવ્રજ્યાદાનવિષયક શું વિકલ્પ છે ? તેથી કહે છે —

एमेव=આ રીતે જ છે=જે રીતે ઉપરમાં વિકલ્પ બતાવ્યો એ રીતે જ સ્નેહથી પ્રવ્રજ્યા લેનાર દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપવાના વિષયમાં વિકલ્પ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે અલબ્ધિયુક્ત મહાત્મા પાસે કોઈ દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યા માટે ઉપસ્થિત થયેલ હોય, ત્યારે પ્રવ્રજ્યાદાનવિષયક શું વિકલ્પ છે ? તે બતાવે છે —

अलद्धिजुत्तो वि=અલબ્ધિયુક્ત પણ (અધિક લાભના નિશ્ચયથી પ્રવ્રજ્યા આપે.)

ટીકા :

अभ्युद्यतमेकतरं=વિહારં મરણં वा प्रतिपत्तुकामः सन्नसावपि प्रव्राजयत्युपस्थितं अन्यथा

તત્પ્રવ્રજ્યાભાવે, ગણિગુણસ્વલબ્ધિકઃ: યત્નુ તત્પાલનાસમર્થો, ન સામાન્યેન તત્ચક્રુન્યઃ, સ્નેહાત્પ્રવ્રજતિ સતિ કા વાર્તેત્યાહ-એવમેવ અન્યથા તત્પ્રવ્રજ્યાભાવે, અલબ્ધિયુક્તોઽપ્યભ્યુદયતાપ્રતિપત્તિમાત્રેણ ગુરુનિશ્ચયાત્ પ્રવ્રાજયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૫૮॥

ટીકાર્થ :

અભ્યુદયત તત્પ્રવ્રજ્યાભાવે અભ્યુદયત એકતરને=વિહારને અથવા મરણને=અભ્યુદયત વિહારને અથવા અભ્યુદયત મરણને, સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા છતાં આ પણ=ગણિ આદિ મહાત્મા પણ, અન્યથા તેનો=તે દીક્ષાર્થીનો, પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ હોતે છતે ઉપસ્થિતને પ્રવ્રજ્યા આપે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ મહાત્મા અભ્યુદયત વિહાર કે અભ્યુદયત મરણ સ્વીકારે, તો તે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે અભિમુખ થયેલા દીક્ષાર્થીનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો ભાવ અન્યથા થાય તેવું કેમ છે ? એથી કહે છે —

ગણિ સમર્થો ખરેખર ગણિના ગુણવાળા સ્વલબ્ધિક તેની પાલનામાં સમર્થ છે=આચાર્યના ગુણોવાળા અને સ્વલબ્ધિવાળા તે મહાત્મા પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી તે દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યાની પાલના કરાવવામાં સમર્થ છે.

સામાન્યેન તત્ચક્રુન્યઃ ન સામાન્યથી તેનાથી શૂન્ય નહીં=સામાન્ય રીતે ગણિના ગુણોથી અને સ્વલબ્ધિયોગ્ય ગુણોથી રહિત મહાત્મા પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી તે દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યાની પાલના કરાવવામાં સમર્થ નથી. આથી તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો તે દીક્ષાર્થીનો પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ અન્યથા થાય તેમ છે.

સ્નેહાત્ ઇત્યાહ — સ્નેહથી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરતે છતે કઈ વાર્તા ? અર્થાત્ અભ્યુદયત વિહાર કે અભ્યુદયત મરણ સ્વીકારનાર મહાત્મા પ્રત્યેના સ્નેહથી કોઈક દીક્ષાર્થી તેઓ પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા તત્પર થયેલ હોય અને જો તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો તેનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો ભાવ અન્યથા થાય તેમ હોય, તે વખતે પ્રવ્રજ્યાદાનના વિષયમાં શું વિકલ્પ છે ? એથી કહે છે —

અન્યથા તત્પ્રવ્રજ્યાભાવે એવમેવ અન્યથા તેનો=સ્નેહથી પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારનારા તે દીક્ષાર્થીનો, પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ હોતે છતે, આ રીતે જ છે=જે રીતે ગુણોથી આવર્જિત થઈને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા તત્પર થયેલ દીક્ષાર્થીને અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા પણ મહાત્મા પ્રવ્રજ્યા આપે એ રીતે જ આ મહાત્મા પણ પોતાના પ્રત્યે સ્નેહવાળા તે દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપે.

હવે અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા કોઈ મહાત્મા ગણિના ગુણોવાળા હોય, પરંતુ સ્વલબ્ધિ વગરના હોય અને કોઈ દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ માટે તેમની પાસે ઉપસ્થિત થયેલ હોય, ત્યારે પ્રવ્રજ્યાદાનવિષયક શું વિકલ્પ છે ? તે બતાવે છે —

અલબ્ધિયુક્તોઽપિ પ્રવ્રાજયતિ અભ્યુદયતની અપ્રતિપત્તિમાત્રથી ગુરુનિશ્ચયને કારણે અલબ્ધિયુક્ત પણ પ્રવ્રાજે=અભ્યુદયત વિહાર કે અભ્યુદયત મરણને નહીં સ્વીકારવામાત્રથી અધિક લાભપ્રાપ્તિના નિર્ણયને કારણે લબ્ધિ વગરના પણ ગણિના ગુણોવાળા તે મહાત્મા તે ઉપસ્થિત દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપે.

इति गार्थाः: એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અન્ય આચાર્યોએ કહેલ કે પરાર્થના અભાવમાં અભ્યુદયત વિહાર પણ સ્વીકારવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે, માટે અભ્યુદયત વિહાર સ્થવિરવિહાર કરતાં મહાન છે એમ કહી શકાય નહીં. તેથી હવે પરાર્થના અભાવમાં અભ્યુદયત વિહાર સ્વીકારવાના નિષેધનાં ત્રણ સ્થાનોને ક્રમસર બતાવે છે —

કોઈ મહાત્મા અભ્યુદયત વિહાર કે અભ્યુદયત મરણ સ્વીકારવા માટે તત્પર થયા હોય, તે વખતે કોઈ યોગ્ય દીક્ષાર્થી તેમની પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા ઉપસ્થિત થયેલ હોય અને જો તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો તે દીક્ષાર્થીનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો ભાવ અન્યથા થાય તેમ હોય, ત્યારે તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિના સ્વીકારને ગૌણ કરીને તે દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપે. તેથી નક્કી થાય કે પરોપકારનું કારણ એવા સ્થવિરવિહાર કરતાં અભ્યુદયત વિહાર મહાન નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો અન્ય મહાત્મા પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને વિવેકી દીક્ષાર્થી પોતાના આત્માનું હિત સાધી શકે છે, છતાં આ મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો તેનો પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ અન્યથા થાય તેવું કેમ છે ? તેથી કહે છે —

આચાર્યના ગુણોવાળા અને સ્વલબ્ધિવાળા આ મહાત્મા પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી તે દીક્ષાર્થીની પાલનામાં સમર્થ છે. આશય એ છે કે સામાન્યથી આચાર્યના ગુણો વગરના અને સ્વલબ્ધિ વગરના મહાત્મા તે દીક્ષાર્થીની પાલનામાં સમર્થ નથી; જ્યારે આ અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા વિશિષ્ટ પ્રકારના આચાર્યના ગુણોવાળા અને સ્વલબ્ધિવાળા હોવાથી, આ પ્રવ્રજ્યા માટે ઉપસ્થિત દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી જિનવચન અનુસારે શાસ્ત્રાધ્યયનાદિ ઉચિત ક્રિયાઓ કરાવવા દ્વારા તેને પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરાવવા સમર્થ છે. તેથી તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો તે દીક્ષાર્થીનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો ભાવ અન્યથા થાય તેમ છે.

ટીકામાં કહ્યું કે “સામાન્યથી તેનાથી શૂન્ય નહીં” એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ક્યારેક પ્રવ્રજ્યા આપનારા આચાર્ય ગણિના ગુણોવાળા કે સ્વલબ્ધિવાળા ન હોય તોપણ, વિશિષ્ટ પ્રાજ્ઞ દીક્ષાર્થી તે આચાર્યનું અવલંબન લઈને પ્રવ્રજ્યાના પાલનમાં સમર્થ બને છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે સર્વ દીક્ષાર્થીઓ ગણિના ગુણો વગરના કે સ્વલબ્ધિ વગરના મહાત્માના બળથી પ્રવ્રજ્યાના પાલનમાં સમર્થ બનતા નથી. આથી વિચારક દીક્ષાર્થી જાણતા હોય કે “આ મહાત્મા ગણિના ગુણોવાળા અને સ્વલબ્ધિવાળા છે, તેથી આમના બળથી જ હું ભાવથી પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરી શકીશ, અન્યથા નહીં.” આથી તે દીક્ષાર્થી તે મહાત્મા પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે ઉપસ્થિત થાય છે, અને તે મહાત્મા પણ તેની યોગ્યતા જાણીને પરોપકાર અર્થે અભ્યુદયત વિહારાદિને ગૌણ કરીને તે ઉપસ્થિત દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપે છે અને પ્રવ્રજ્યામાં સમ્યગ્ રીતે પ્રવર્તવિ છે, જેથી તે મહાત્માનો અત્યંત ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ અપ્રમાદભાવ જ વૃદ્ધિ પામે છે. માટે તેવા સંયોગમાં તે મહાત્મા માટે સ્થવિરવિહાર જ શ્રેયકારી છે, અભ્યુદયત વિહાર નહીં. એ પ્રકારનો અન્ય આચાર્યોનો આશય છે.

હવે કોઈક દીક્ષાર્થી કોઈક મહાત્મા પ્રત્યેના સ્નેહથી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ માટે ઉપસ્થિત થયેલ હોય અને જો તે મહાત્મા અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારે તો તે દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના પરિણામથી વિમુખ થાય તેમ હોય, ત્યારે અભ્યુદયત વિહારાદિ સ્વીકારવાવિષયક શું વિકલ્પ છે ? તે બતાવે છે —

જે પ્રમાણે ગણિના ગુણોવાળા અને સ્વલબ્ધિવાળા મહાત્માના ગુણોથી આવર્જિત થઈને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ માટે ઉપસ્થિત થયેલા દીક્ષાર્થીને તે મહાત્મા પ્રવ્રજ્યા આપે, એ પ્રમાણે સ્નેહથી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ માટે ઉપસ્થિત થયેલા દીક્ષાર્થીને પણ તે મહાત્મા પ્રવ્રજ્યા આપે.

આશય એ છે કે જેમ પૂર્વભવમાં જંબૂસ્વામીના જીવ શિવકુમારને પોતાના પૂર્વભવના ભાઈ એવા મહાત્મા પ્રત્યે સ્નેહ ઉત્પન્ન થયેલો, તેમ કોઈ દીક્ષાર્થીને કોઈ મહાત્મા પ્રત્યે સંસારી સંબંધને કારણે કે જન્માંતરના સંબંધને કારણે સ્નેહ થયો હોય, અને સ્નેહને કારણે તે દીક્ષાર્થી તેમની પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા તત્પર થયો હોય, ત્યારે જો તે મહાત્મા અભ્યુદય વિહારાદિ સ્વીકારે તો તે દીક્ષાર્થીનો પ્રવ્રજ્યાનો ભાવ અન્યથા થાય તેમ હોય તો, તે મહાત્મા તે યોગ્ય જીવના ઉપકાર અર્થે તેને પ્રવ્રજ્યા આપે અને યોગમાર્ગમાં સમ્યક્ પ્રવર્તવવા દ્વારા તેના હિતની ચિંતા કરે, તે વખતે સ્થવિરવિહાર પણ તે મહાત્માને અત્યંત અપ્રમાદનું કારણ બને છે. આથી સ્થવિરવિહારથી અભ્યુદય વિહારને પ્રધાન કહી શકાય નહીં. એ પ્રકારનો અન્ય આચાર્યોનો આશય છે.

હવે અભ્યુદય વિહારને સ્વીકારવા તત્પર થયેલા કોઈક મહાત્મા ગણિના ગુણોવાળા હોય, પરંતુ ગાથા ૧૩૨૭માં બતાવેલ સ્વલબ્ધિ યોગ્ય સાધુના ગુણોમાંથી પ્રાયઃ અનુવર્તકપણાની ખામીને કારણે અલબ્ધિવાળા હોય, અને તેમની પાસે કોઈ દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ કરવા તત્પર થયેલો હોય, ત્યારે અભ્યુદય વિહારાદિ સ્વીકારવાવિષયક શું વિકલ્પ છે ? તે બતાવે છે —

જો તે અલબ્ધિવાળા સાધુ પોતાની પાસે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા ઉપસ્થિત થયેલા દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા ન આપે તો તેનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો પરિણામ અન્યથા થાય તેમ હોય અને અભ્યુદય વિહારાદિ નહીં સ્વીકારવામાત્રથી મોટા લાભનો નિશ્ચય થતો હોય, તો તે મહાત્મા તે દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપે.

આશય એ છે કે ગણિ આદિ મહાત્માઓ અભ્યુદય વિહારાદિ સ્વીકારે છે એમ પૂર્વમાં કહેલ છે, તેથી નક્કી થાય કે અભ્યુદય વિહારાદિ સ્વીકારનારા મહાત્મા નિયમથી બહુશ્રુત હોય; કેમ કે નવ પૂર્વથી અધિક શ્રુત ભણેલા ગીતાર્થી મહાત્માઓ જ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાના અધિકારી છે. આમ છતાં, અન્યને અનુવર્તના કરવા જેઓ સમર્થ ન હોય તેઓને અલબ્ધિવાળા કહેવાય; અને તેવા ગણિના ગુણોવાળા, સ્વલબ્ધિ વગરના મહાત્મા પાસે કોઈ યોગ્ય દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે ઉપસ્થિત થયો હોય ત્યારે, જો તે મહાત્મા અભ્યુદય વિહારાદિ સ્વીકારે તો તેનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો પરિણામ અન્યથા થાય તેમ હોય, અને અભ્યુદય વિહારાદિ નહીં સ્વીકારવામાત્રથી મોટા લાભનો નિર્ણય થતો હોય અર્થાત્ “આ દીક્ષાર્થી શાસ્ત્રો ભણીને સંપન્ન થશે તો ઘણો લાભ થશે” ઈત્યાદિ મહાન લાભનો નિશ્ચય થતો હોય, તો અભ્યુદય વિહારાદિને ગૌણ કરીને તેને પ્રવ્રજ્યા આપે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આ મહાત્મા અલબ્ધિવાળા હોવાથી તે દીક્ષાર્થીને પ્રવ્રજ્યા આપ્યા પછી તેની અનુવર્તના કરવા સમર્થ નથી, તોપણ તેઓ અભ્યુદય વિહારાદિ ન સ્વીકારે એટલામાત્રથી તે દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને તેમની પાસે શાસ્ત્રો ભણીને સંપન્ન થાય તેમ હોય અને તેનાથી મોટો લાભ થવાની સંભાવના તે મહાત્માને દેખાતી હોય, તો તે મહાત્મા અભ્યુદય વિહારાદિને ન સ્વીકારે અને તેને પ્રવ્રજ્યા

આપે, જેથી યોગ્ય એવા દીક્ષા લેવા તત્પર થયેલા તે મુમુક્ષુ ઉપર મહાન ઉપકાર થાય. આથી અભ્યુદય વિહારને સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન કહી શકાય નહીં, આ પ્રકારનો અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો આશય છે. ॥૧૫૫૮॥

ગાથા :

एव पहाणो एसो एगंतेणेव आगमा सिद्धो ।
जुत्तीए वि अ नेओ सपरुवगारो महं जम्हा ॥१५५९॥

અન્યથાર્થ :

एव=आ रीते=पूर्वगाथाમાં બતાવ્યું એ રીતે, एसो=आ=स्थविरविहार, एगंतेणेव=એકાંતે જ પहाणो=प्रधान, आगमा=आगमથી, सिद्धो=સિદ્ધ છે, जुत्तीए वि अ नेओ=અને युक्तिથી પણ (प्रधान) જાણવો; जम्हा=જે कारणથી, सपरुवगारो महं=स्व-परનો ઉપકાર મહાન છે.

ગાથાર્થ :

पूर्वगाथाમાં બતાવ્યું એ રીતે સ્થવિરવિહાર એકાંતે જ प्रधान आगमથી सिद्ध છે અને युक्तिથી પણ प्रधान જાણવો; જે कारणથી स्व-परનો ઉપકાર મહાન છે.

ટીકા :

एवं प्रधान एषोऽभ्युद्यतविहारात् एकान्तैनैवागमात्सिद्ध इति, युक्त्यापि च ज्ञेयः प्रधानः, स्वपरोपकारो महान् यस्मादिति गाथार्थः ॥१५५९॥

ટીકાર્થ :

आ रीते=पूर्वगाथाમાં બતાવ્યું એ રીતે, आ=स्थविरविहार, એકાંતે જ અભ્યુદય વિહારથી प्रधान आगमથી सिद्ध છે અને युक्तिથી પણ प्रधान જાણવો; જે कारणથી स्व-परનો ઉપકાર મહાન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

पूर्वगाथाમાં ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું એ રીતે સ્થવિરવિહાર એકાંતે જ અભ્યુદય વિહારની અપેક્ષાએ प्रधान आगमवचनથી सिद्ध છે. તેથી ફલિત થાય કે અભ્યુદય વિહાર મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ છે, તેના કરતાં પણ શીઘ્ર મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ સ્થવિરવિહાર છે, એમ આગમથી सिद्ध થાય છે.

વળી અભ્યુદય વિહારથી સ્થવિરવિહાર જેમ આગમથી प्रधान सिद्ध થાય છે, તેમ युक्तिથી પણ प्रधान सिद्ध થાય છે; કેમ કે સ્થવિરવિહારમાં स्व-परનો ઉપકાર મહાન છે અર્થાત્ સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ શક્તિના પ્રકર્ષથી જિનવચનના પરમાર્થને જાણવામાં, જાણીને સ્થિર કરવામાં ઉદ્યમ કરે છે, તેમ જ જિનવચન અનુસાર જ સુદૃઢ વ્યાપાર કરવા માટે યત્ન કરે છે, જેથી સ્વનો ઉપકાર થાય છે; વળી યોગ્ય જીવોને માર્ગનું પ્રદાન કરે છે, યોગમાર્ગમાં સુદૃઢ રીતે પ્રવર્તવિ છે, જેથી પરનો પણ ઉપકાર થાય છે. આમ, સ્થવિરવિહારમાં

સ્વનો અને પરનો મહાન ઉપકાર થતો હોવાથી અભ્યુદય વિહાર કરતાં પણ સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે. આ પ્રકારનો અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. ॥૧૫૫૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં સ્થવિરવિહારને અભ્યુદય વિહાર કરતાં પ્રધાન સિદ્ધ કરવા યુક્તિ આપી કે ‘જે કારણથી સ્વ-પરનો ઉપકાર મહાન છે,’ એ યુક્તિને જ બે ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે –

ગાથા :

ળ ય એત્તો ડવગારો અળ્લો ણિવ્વાણસાહણં પરમં ।
જં ચરણં સાહિજ્જઇ કસ્સઇ સુહભાવજોણ ॥૧૫૬૦॥

અન્યથાર્થ :

એત્તો ય અળ્લો ડવગારો ણ=અને આનાથી અન્ય ઉપકાર નથી=સ્વ-પરના ઉપકારથી અન્ય પ્રધાનતર ઉપકાર નથી; જં=જે કારણથી સુહભાવજોણ=શુભભાવના યોગથી કસ્સઇ=કોઈકનું ણિવ્વાણસાહણં પરમં ચરણં=નિર્વાણનું સાધન એવું પરમ ચરણ સાહિજ્જઇ=સધાય છે=પ્રગટ કરાય છે.

ગાથાર્થ :

અને સ્વ-પરના ઉપકારથી અન્ય પ્રધાનતર ઉપકાર નથી; જે કારણથી શુભભાવના યોગથી કોઈકનું નિર્વાણને સાધનારું શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર પ્રગટ કરાય છે.

ટીકા :

ન ચાત ઉપકારોડન્યઃ પ્રધાનતરઃ, નિર્વાણસાધનં પરમં ચચ્ચરણં સાધ્યતે કસ્યચિત્પ્રાણિનઃ શુભભાવયોગેન હેતુના ઇતિ, ન લબ્ધ્યાદ્યપેક્ષયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૦॥

ટીકાર્થ :

અને આનાથી=સ્વ-પરના ઉપકારથી, અન્ય પ્રધાનતર ઉપકાર નથી; જે કારણથી-શુભભાવના યોગરૂપ હેતુથી, લબ્ધિ આદિની અપેક્ષાથી નહીં-કોઈક પ્રાણીનું નિર્વાણનું સાધન એવું પરમ ચરણ સધાય છે=પ્રગટ કરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે યુક્તિથી પણ સ્થવિરવિહાર અભ્યુદય વિહારથી પ્રધાન છે, તેને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે સ્થવિરકલ્પિક મહાત્માઓ સર્વથા અપેક્ષા વગરના થઈને ચારિત્ર પાળે છે અને અન્યનો ઉપકાર કરે છે, પરંતુ ખોતાને લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય, પર્ષદાની વૃદ્ધિ થાય ઇત્યાદિ આશંસાથી ચારિત્રનું પાલન કરતા નથી; ફક્ત ‘ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરીને મારે વીતરાગ થવું છે’ તેવા શુભ આશયથી અન્યને ચારિત્ર પ્રદાનમાં ઉદ્યમ કરે છે.

વળી ભગવાનની આજ્ઞા છે કે અપ્રમાદથી ચારિત્રમાં ઉદય કરવો જોઈએ અને શક્તિ હોય તો અન્ય યોગ્ય જીવોને પણ ચારિત્રમાં દૃઢ પ્રવર્તવવા જોઈએ. આવા શુભ આશયથી સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ અન્ય યોગ્ય જીવોમાં નિર્વાણની પ્રાપ્તિનું કારણ એવા શ્રેષ્ઠ ચારિત્રને અર્થાત્ ભાવચારિત્રને, પ્રગટ કરે છે.

આમ, સ્થવિરવિહારમાં ઉદય કરવાથી પોતાના ચારિત્રની પણ વિશુદ્ધિ થાય છે અને અન્યમાં પણ ભાવચારિત્રની નિષ્પત્તિ થાય છે, તેમ જ નિષ્પન્ન થયેલું ભાવચારિત્ર પ્રકર્ષવાળું થાય છે. માટે સ્થવિરવિહારમાં થતા સ્વ-પરના ઉપકારથી અન્ય કોઈ ઉપકાર પ્રધાનતર નથી. આથી સ્થવિરવિહાર મહાન છે. આ પ્રકારનો અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો આશય છે. ॥૧૫૬૦॥

ગાથા :

અચ્ચંતિઅસુહ્રેકુ એઅં અણ્ણેસિ ણિઅમઓ ચેવ ।
પરિણમઇ અપ્પણો વિ હુ કીરંતં હંદિ એમેવ ॥૧૫૬૧॥

અન્યથાર્થ :

અચ્ચંતિઅસુહ્રેકુ એઅં=આત્યંતિક સુખનો હેતુ એવું આ=ચરણ, અણ્ણેસિ કીરંતં=અન્યોને કરાતું=અન્ય જીવોમાં પ્રગટ કરાતું, એમેવ=આ રીતે જ=આત્યંતિક સુખના હેતુપણારૂપે જ, ણિઅમઓ ચેવ=નિયમથી જ અપ્પણો વિ=પોતાને પણ પરિણમઇ=પરિણમે છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

★ 'હંદિ' ઉપપ્રદર્શનમાં છે.

ગાથાર્થ :

આત્યંતિક સુખનો હેતુ એવું ચરણ અન્ય જીવોમાં પ્રગટ કરાતું આત્યંતિક સુખના હેતુપણારૂપે જ નિયમથી જ પોતાને પણ પરિણમે છે.

ટીકા :

આત્યંતિકસુખહેતુરેતત્=ચરણમન્યેષાં ભવ્યપ્રાણિનાં નિયમેનૈવ પરિણમતિ આત્મનોઽપિ ક્રિયમાણ-મન્યેષાં હન્દ્યેવમેવ=આત્યંતિકસુખહેતુત્વેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૧॥

ટીકાર્થ :

અન્ય ભવ્ય પ્રાણીઓને કરાતું એવું પણ આત્યંતિક સુખનો હેતુ એવું આ=ચરણ=ભાવચારિત્ર, આ રીતે જ=આત્યંતિક સુખના હેતુપણારૂપે જ, નિયમથી જ આત્માને પણ=પોતાને પણ, પરિણમે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સ્વ-પરના ઉપકારથી અન્ય કોઈ ઉપકાર પ્રધાનતર નથી. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે

સ્થવિરવિહારથી અન્ય જીવોનો ઉપકાર થાય છે, છતાં અભ્યુદયત વિહાર જેવો વિશેષ પ્રકારનો પોતાનો ઉપકાર થતો નથી. તેથી કહે છે -

સ્થવિરકલ્પિક મહાત્માઓ શુભભાવથી અન્ય જીવોમાં જે ચારિત્ર નિષ્પન્ન કરે છે તે આત્યંતિક સુખરૂપ મોક્ષનો હેતુ છે, અને તેઓ અન્ય યોગ્ય જીવોમાં ચારિત્રનિષ્પત્તિનો વ્યાપાર સર્વથા સ્પૃહા વગર કેવલ જિનવચનાનુસાર કરતા હોવાથી આત્યંતિક સુખના હેતુરૂપે તે ચારિત્ર, અન્ય જીવોને જેમ પરિણમન પામે છે તેમ પોતાને પણ પરિણમન પામે છે.

આશય એ છે કે સ્થવિરકલ્પિક મહાત્માઓ પરોપકાર કરવા અર્થે યોગ્ય જીવોને યોગમાર્ગમાં ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક પ્રવર્તવે છે, ત્યારે તે પરોપકારની પ્રવૃત્તિથી તે ચારિત્ર યોગ્ય જીવોમાં પરિણામ પામે છે, તેમ જ તે પ્રકારના યત્નથી તે ચારિત્ર પોતાનામાં પણ ઉપર-ઉપરની ભૂમિકારૂપે પરિણામ પામે છે. માટે સ્થવિરવિહારથી માત્ર અન્ય જીવોનો જ ઉપકાર થાય છે તેવું નથી, પરંતુ તે પરોપકાર કરનારા મહાત્માઓના પણ ચારિત્રના પરિણામની વિશુદ્ધિ થાય છે, જે ચારિત્રનો પરિણામ આત્યંતિક સુખરૂપ મોક્ષનો હેતુ છે. આથી સ્વ-પરના ઉપકાર માટે કરાતા ઉદમ જેવો મહાકલ્યાણકારી ઉદમ અન્ય કોઈ નથી. અને સ્વ-પરનો ઉપકાર સ્થવિરવિહારમાં થાય છે, આથી સ્થવિરવિહાર અભ્યુદયત વિહાર કરતાં પણ મહાન છે. આ પ્રકારે અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો આશય છે. ॥૧૫૬૧॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૫૬માં કેટલાક આચાર્યોનો મત બતાવતાં કહેલ કે ગુરુ સંયમનો યોગ હોવાથી અને અત્યંત અપ્રમાદ હોવાથી અભ્યુદયત વિહાર સ્થવિરવિહાર કરતાં પણ પ્રધાન છે.

તેનું નિરાકરણ કરવા ગાથા ૧૫૬૦-૧૫૬૧માં કહ્યું કે સ્થવિરવિહાર શુભભાવના યોગથી અન્ય જીવોની ચારિત્રનિષ્પત્તિનું કારણ છે અને અન્ય જીવોની ચારિત્રનિષ્પત્તિ માટે કરાતા ઉદમથી તે ચારિત્ર નિયમથી જ પોતાને પણ પરિણમન પામે છે.

આનાથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્થવિરવિહાર પણ ગુરુ સંયમયોગનો અને અપ્રમાદનો હેતુ છે, તોપણ સ્થવિરવિહારમાં ગુરુ સંયમનો યોગ છે એ કથનને પ્રસ્તુત ગાથામાં શબ્દોથી સ્પષ્ટ કરે છે -

ગાથા :

ગુરુસંજમજોગો વિ હુ વિણ્ણોઓ સપરસંજમો જત્થ ।
સમ્મં પવહ્મમાણો થેરવિહારે અ સો હોઈ ॥૧૫૬૨॥

અવ્યયાર્થ :

ગુરુસંજમજોગો વિ વિણ્ણોઓ=ગુરુ સંયમયોગ પણ જાણવો, જત્થ=જ્યાં સપરસંજમો=સ્વ-પરનો સંયમ છે. થેરવિહારે અ=અને સ્થવિરવિહારમાં સમ્મં પવહ્મમાણો સો=સમ્યક્ પ્રવર્ધમાન એવો આ=સ્વ-પરનો સંયમ, હોઈ=છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુ સંયમયોગ પણ જાણવો, જ્યાં સ્વ-પરનો સંયમ છે. અને સ્થવિરવિહારમાં સમ્યક્ પ્રવર્ધમાન એવો સ્વ-પરનો સંયમ છે.

ટીકા :

ગુરુસંયમયોગોઽપિ વિજ્ઞેયઃ, ક્વ ? ઇહ સ્વપરસંયમો યત્ર સંયમે, સમ્યક્ પ્રવર્ધમાનઃ સન્ સન્તત્યા સ્થવિરવિહારે ચાસૌ ભવતિ સ્વપરસંયમ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૨॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ સંયમનો યોગ પણ જાણવો. ક્યાં ? તે બતાવે છે — જે સંયમમાં સ્વ-પરનો સંયમ છે એમાં, ગુરુ સંયમનો યોગ પણ જાણવો, એમ અન્વય છે. અને સ્થવિરવિહારમાં સંતતિથી=પ્રવાહથી, સમ્યક્ વધતો છતો આ=સ્વ-પરનો સંયમ, છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સંયમમાં સ્વના અને પરના સંયમની વૃદ્ધિ થતી હોય તે સંયમને ગુરુ=શ્રેષ્ઠ, સંયમનો યોગ કહેવાય. સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ સંયમજીવનના પ્રારંભમાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે ત્યારે સ્વના કલ્યાણમાં પ્રવૃત્ત હોય છે; તેમ જ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને ગીતાર્થ બને છે ત્યારે સતત જિનવચનનું સ્મરણ કરીને જિનવચનાનુસાર સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને અન્ય યોગ્ય જીવોને પણ સંયમયોગોમાં પ્રવર્તવે છે, જેથી પરનું કલ્યાણ પણ થાય છે. આમ, સ્થવિરકલ્પિક મહાત્માની પ્રવૃત્તિથી સ્વ-પરના સંયમની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે ગાથા ૧૫૫૬માં કેટલાક આચાર્યોએ કહેલ કે ગુરુ સંયમનો યોગ હોવાથી અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે, એ કથન એ પ્રમાણે નથી. આ પ્રકારનો અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. ॥૧૫૬૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૬૦-૧૫૬૧ના કથનથી સ્થવિરવિહાર અત્યંત અપ્રમાદનો હેતુ છે એ સિદ્ધ થાય છે, તોપણ સ્થવિરવિહારમાં અત્યંત અપ્રમાદ છે એ કથનને પ્રસ્તુત ગાથામાં શબ્દોથી સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

અચ્ચંતમપ્પમાઓ વિ ભાવઓ એસ હોઇ ણાયવ્વો ।

જં સુહભાવેણ સયા સમ્મં અણ્ણેસિ તક્કરણં ॥૧૫૬૩॥

અત્પથાર્થ :

એસ=આ=સ્થવિરવિહાર, ભાવઓ અચ્ચંતમપ્પમાઓ વિ=ભાવથી અત્યંત અપ્રમાદરૂપ પણ ણાયવ્વો હોઇ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે; જં=જે કારણથી સુહભાવેણ=શુભભાવથી સયા=સદા અણ્ણેસિ=અન્યોનું સમ્મં તક્કરણં=સમ્યક્ તત્કરણ=શુભભાવનું કરણ, થાય છે.

ગાથાર્થ :

સ્થવિરવિહાર ભાવથી અત્યંત અપ્રમાદરૂપ પણ જ્ઞાતવ્ય થાય છે; જે કારણથી શુભભાવથી સદા અન્યોનું સમ્યક્ શુભભાવનું કરણ થાય છે.

ટીકા :

અત્યન્તમપ્રમાદોઽપિ ભાવતઃ=પરમાર્થેન એષ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ એવંરૂપઃ, ચચ્છુભભાવેન સદા=સર્વકાલં સમ્યગન્યેષાં તત્કરણં=શુભભાવકરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૩॥

ટીકાર્થ :

આવા રૂપવાળો આ=ગાથા ૧૫૬૦-૧૫૬૧માં બતાવ્યું એવા સ્વરૂપવાળો સ્થવિરવિહાર, ભાવથી=પરમાર્થથી, અત્યંત અપ્રમાદરૂપ પણ જ્ઞાતવ્ય થાય છે; જે કારણથી શુભભાવથી સદા=સર્વકાળ, અન્યોનું=બીજા યોગ્ય જીવોનું, સમ્યક્ તેનું કરણ=શુભભાવનું કરણ, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ શાસ્ત્રો ભણીને સંપન્ન થયેલા હોય ત્યારે, પોતાના શુભભાવથી અન્ય જીવોમાં પણ સમ્યક્ શુભભાવ પેદા કરે છે, તેથી તેઓમાં ભાવથી અત્યંત અપ્રમાદ પણ વર્તે છે.

આશય એ છે કે સંસારથી અત્યંત ભય પામેલા સ્થવિરકલ્પિક મહાત્મા શક્તિના પ્રકર્ષથી શાસ્ત્રો ભણીને નિપુણ થાય છે, ત્યારપછી ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને પોતાના મન-વચન-કાયાના યોગોને સંસારના ઉચ્છેદનું કારણ બને એ રીતે અપ્રમાદભાવથી સંયમયોગોમાં પ્રવર્તવિ છે, યોગ્ય જીવોને પણ સર્વજ્ઞવચનનાનુસાર યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તવિ છે. તેથી જે પ્રવૃત્તિમાં ભગવાનના વચનનું સ્મરણ છે અને જે પ્રવૃત્તિથી અન્ય જીવોને પણ એકાંતે શુભભાવ થાય છે, તે પ્રવૃત્તિ અત્યંત અપ્રમાદવાળી છે, આથી સ્થવિરવિહારમાં ભાવથી અત્યંત અપ્રમાદ પણ છે. માટે ગાથા ૧૫૫૬માં કેટલાક આચાર્યોએ કહેલ કે અત્યંત અપ્રમાદ હોવાથી અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન છે, એ કથન એ પ્રમાણે નથી. આ પ્રકારનો અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. ॥૧૫૬૩॥

ગાથા :

જઇ एवं कीस मुणी थेरविहारं विहाय गीआ वि ।

पडिवज्जंति इमं नणु कालोच्चिमणसणसमाणं ॥૧૫૬૪॥

અન્યવાર્થ :

નણુ=નનુથી કોઈ શંકા કરે છે — જઇ એવં=જો આમ છે=ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૩માં સ્થાપન કર્યું એ રીતે અભ્યુદય વિહારથી સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે એમ છે, (તો) ગીઆ વિ મુણી=ગીતાર્થ પણ મુનિઓ થેરવિહારં વિહાય=સ્થવિરવિહારને છોડીને ઇમં=આને=જિનકલ્પને, કીસ=કયા કારણથી પડિવજ્જંતિ ?=સ્વીકારે છે ? (તેનો ઉત્તર આપે છે —) કાલોચિઅં અણસણસમાણં=કાલોચિત અનશન સમાન છે.

ગાથાર્થ :

નનુથી કોઈ શંકા કરે છે — જો ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૩માં સ્થાપન કર્યું એ રીતે અભ્યુદય વિહારથી સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે, તો ગીતાર્થ પણ મુનિઓ સ્થવિરવિહારને છોડીને જિનકલ્પને કેમ સ્વીકારે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે — કાલોચિત અનશન સમાન છે.

ટીકા :

यद्येवं किमिति मुनयः स्थविरविहारं विहाय गीतार्था अपि सन्तः प्रतिपद्यन्ते एनं=जिनकल्पं ननु, कालोचितमनशनसमानं तद्, आज्ञाऽभङ्गादिति गायार्थः ॥૧૫૬૪॥

ટીકાર્થ :

નનુથી કોઈ શંકા કરે છે — જો આમ છે=ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૩માં સ્થાપન કર્યું એ રીતે અભ્યુદય-વિહારથી સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે એમ છે, તો ગીતાર્થ છતાં પણ મુનિઓ સ્થવિરવિહારને છોડીને આને=જિનકલ્પને, કયા કારણથી સ્વીકારે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે — તે કાલોચિત અનશનસમાન છે=ગીતાર્થો સ્થવિરવિહારને છોડીને જિનકલ્પને સ્વીકારે છે તે ચરમકાળમાં ઉચિત એવા અનશન જેવો છે; માટે ગીતાર્થો સ્થવિરવિહારને છોડીને જિનકલ્પને સ્વીકારે છે, એમ અન્વય છે; કેમ કે આજ્ઞાનો અભંગ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૩ સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ અન્ય આચાર્યોનો મત બતાવીને સ્થાપન કર્યું કે અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન નથી. ત્યાં શંકા થાય કે જો અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન ન હોય તો, કદાચ અગીતાર્થ મુનિઓ અજ્ઞાનને કારણે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે તેવું બને, પરંતુ ગીતાર્થ પણ મુનિઓ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા શ્રેષ્ઠ એવા સ્થવિરવિહારને છોડીને જિનકલ્પ આદિ સ્વરૂપ અભ્યુદય વિહારને કેમ સ્વીકારે છે ? અર્થાત્ તેઓએ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવો જોઈએ નહીં; કેમ કે વિવેકી પુરુષો નીચલી ભૂમિકાની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને ઉપરની ભૂમિકાની પ્રવૃત્તિ જ સ્વીકારે, જેથી અધિક હિતની પ્રાપ્તિ થાય.

તેનું સમાધાન કરતાં ગાથા ૧૫૫૭માં સ્વમતનો પ્રારંભ કરનારા એવા અન્ય આચાર્યો કહે છે કે જેમ ઉચિત કાળે અનશન કરવું હિતાવહ છે, તેમ ઉચિત કાળે જિનકલ્પ સ્વીકારવો પણ હિતાવહ છે. માટે ગીતાર્થ પણ મુનિઓ સ્થવિરવિહારને છોડીને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે છે.

વળી ભગવાનની આજ્ઞા છે કે જે કાળે જે પ્રવૃત્તિ ઉચિત હોય, તે કાળે તે પ્રવૃત્તિ કરવી એ કલ્યાણનું કારણ છે, પરંતુ માત્ર શ્રેષ્ઠ હોવાથી કોઈ પ્રવૃત્તિ કલ્યાણનું કારણ બનતી નથી. આથી સ્થવિરવિહાર સ્વ-પરના ઉપકારનું કારણ હોવા છતાં ઉત્તમ ભાવોની નિષ્પત્તિ માટે જેમ મહાત્માઓ ઉચિત કાળે અનશન કરે છે, તેમ સ્થવિરવિહારને સેવીને પરોપકારાદિ કૃત્યો કરીને સંપન્ન થયેલા ગીતાર્થ પણ મહાત્માઓ પોતાનો અંતિમકાળ અત્યંત અપ્રમાદવાળો બને તદર્થે ઉચિત કાળે સ્થવિરવિહારને છોડીને અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારે

છે. જે ભગવાનની આજ્ઞાઅનુસાર હોવાથી કલ્યાણનું કારણ છે, પરંતુ દોષરૂપ નથી; કેમ કે ભગવાનની આજ્ઞાનો અભંગ છે. આ પ્રકારનો ગાથા ૧૫૫૭માં બતાવેલ અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો અભિપ્રાય છે. ॥૧૫૬૪॥

ગાથા :

તત્કાલે ઉચિઅસ્સા આણારાહણા પહાણેસો ।

इहरा उ आयहाणी निष्फलसत्तिक्खया णेआ ॥૧૫૬૫॥

અવ્યયાર્થ :

તત્કાલે ઉચિઅસ્સા=તે કાળમાં ઉચિતને=ચરમકાળમાં જિનકલ્પસ્વીકારને યોગ્ય પુરુષને, આણારાહણા= આજ્ઞાનું આરાધન હોવાથી એસો પહાણો=આ=જિનકલ્પ, પ્રધાન છે. इहरा उ=વળી ઇતરથા=ઉચિત કાળે જિનકલ્પ નહીં સ્વીકારવામાં, निष्फलसत्तिक्खया=નિષ્ફળ શક્તિના ક્ષયથી આયહાણી=આત્મહાનિ ણેઆ= જાણવી.

ગાથાર્થ :

ચરમકાળમાં જિનકલ્પસ્વીકારને યોગ્ય પુરુષને આજ્ઞાનું આરાધન હોવાથી જિનકલ્પ સ્થવિરકલ્પ કરતાં પ્રધાન છે. વળી ઉચિત કાળે જિનકલ્પ નહીં સ્વીકારવામાં નિષ્ફળ શક્તિના ક્ષયથી આત્મહાનિ જાણવી.

ટીકા :

तत्काल एवोचितस्य पुंसः आज्ञाराधनाद्धेतोः प्रधान एषः=जिनकल्पः, इतरथा त्वात्महानिः स्वकाले तदप्रतिपत्तौ, निष्फलशक्तिक्षयात् कारणज्ज्ञेयेति गाथार्थः ॥૧૫૬૫॥

ટીકાર્થ :

તે કાળમાં જ ઉચિત પુરુષને=ચરમકાળમાં જ જિનકલ્પસ્વીકારને યોગ્ય પુરુષને, આજ્ઞાના આરાધનરૂપ હેતુથી આ=જિનકલ્પ, પ્રધાન છે. વળી ઇતરથા=સ્વકાળમાં તેની અપ્રતિપત્તિમાં=જિનકલ્પસ્વીકારને ઉચિત કાળમાં જિનકલ્પને નહીં સ્વીકારવામાં, આત્મહાનિ જાણવી=સંયમનો અપકર્ષ જાણવો; કેમ કે નિષ્ફળ શક્તિના ક્ષયરૂપ કારણ છે=ઉચિત કૃત્ય કરવાની વિદ્યમાન શક્તિને નહીં પ્રવર્તાવવારૂપ નિષ્ફળ શક્તિના ક્ષયરૂપ કારણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અન્ય આચાર્યોએ સ્થાપન કર્યું કે આ જિનકલ્પ કાલોચિત અનશન સમાન છે, માટે ગીતાર્થ પણ સાધુઓ સ્થવિરવિહારને છોડીને જિનકલ્પને સ્વીકારે છે. આ કથનને દૃઢ કરવા કહે છે —

ભગવાનની આજ્ઞા છે કે ઉચિત કાળે ઉચિત ક્રિયા કરવી જોઈએ, જેથી મહાન ફળ પ્રાપ્ત થાય. તેથી ચરમકાળમાં જિનકલ્પ સ્વીકારવાને ઉચિત પુરુષ જિનકલ્પ સ્વીકારે તો આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે, માટે

તે કાળમાં જિનકલ્પ પ્રધાન છે; આમ છતાં સામાન્યથી સ્વ-પરનો ઉપકાર સ્થવિરકલ્પમાં થાય છે; માટે સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે. એ પ્રકારનો અન્ય આચાર્યોનો આશય છે.

વળી જિનકલ્પ સ્વીકારવાનો ઉચિત કાળ હોય તોપણ જિનકલ્પ સ્વીકારવામાં ન આવે, તો પોતાની શક્તિ જિનકલ્પના પાલનને અનુરૂપ નહીં પ્રવર્તવાને કારણે જિનકલ્પ સ્વીકારવાની શક્તિ નિષ્ફળ જાય, જે નિષ્ફળ થયેલી શક્તિનો ક્ષય થવાને કારણે તે મહાત્માને આત્મહાનિની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્ તેઓના સંયમનો ઉત્કર્ષ થવાને બદલે અપકર્ષ થાય છે. માટે તે કાળની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો સ્થવિરકલ્પ કરતાં જિનકલ્પ પ્રધાન છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે સ્વ-પરના અત્યંત કલ્યાણનું કારણ હોવાથી સ્થવિરકલ્પ મહાન છે. આ પ્રકારનો ગાથા ૧૫૫૭માં બતાવેલ અન્ય આચાર્યોનો આશય છે. ॥૧૫૬૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સ્વકાળમાં જિનકલ્પ નહીં સ્વીકારવાથી નિષ્ફળ શક્તિના ક્ષયને કારણે આત્મહાનિ થાય છે. હવે 'અહવા'થી અન્ય પ્રકારે આત્મહાનિ બતાવે છે -

ગાથા :

અહવાઽઽજ્ઞાભંગાઓ એસો અહિગગુણસાહણસહસ્સ ।
હીનકરણેણ આણા સત્તીએ સયા વિ જહઅવ્વં ॥૧૫૬૬॥

અન્વયાર્થ :

અહવા=અથવા આજ્ઞાભંગાઓ=આજ્ઞાભંગથી (આત્મહાનિ) થાય છે. અહિગગુણસાહણસહસ્સ=અધિક ગુણના સાધનમાં સહને=અધિક ગુણને સાધવામાં સમર્થ સાધુને, હીનકરણેણ=હીનના કરણથી=હીન કૃત્ય કરવાથી, એસો=આ=આજ્ઞાનો ભંગ, થાય છે. આણા=આજ્ઞા છે=ભગવાનની આજ્ઞા છે - સયા વિ સત્તીએ જહઅવ્વં=સદા પણ શક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :

અથવા આજ્ઞાભંગથી આત્મહાનિ થાય છે. અધિક ગુણ સાધવામાં સમર્થ સાધુને હીન કૃત્ય કરવાથી આજ્ઞાભંગ થાય છે. ભગવાનની આજ્ઞા છે કે સદા પણ શક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ.

ટીકા :

અથવાઽઽજ્ઞાભંગાદાત્મહાનિઃ, એષ ચાજ્ઞાભંગઃ અધિકગુણસાધનસમર્થસ્ય સતઃ હીનકરણેન હેતુના, આજ્ઞા એવં, યદુત-શક્ત્યા સદાપિ યતિતવ્યં, ન તત્ક્ષયઃ કાર્યં ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૬॥

ટીકાર્થ :

અથવા આજ્ઞાના ભંગથી આત્મહાનિ થાય છે. અને આ=આજ્ઞાનો ભંગ, અધિક ગુણને સાધવામાં સમર્થ છતાં હીનના કરણરૂપ હેતુથી થાય છે. આજ્ઞા આ પ્રકારે છે, જે યદુતથી બતાવે છે - સદા પણ શક્તિથી યત્ન કરવો જોઈએ, તેનો ક્ષય=વિદ્યમાન શક્તિનો નાશ, કરવો જોઈએ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનની આજ્ઞાનું સ્મરણ કરીને પ્રવૃત્તિ કરનારા મહાત્મા, જે જે કાળે જે જે પ્રકારની ભગવાનની આજ્ઞા હોય તે તે પ્રકારે આજ્ઞાના નિયંત્રણથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. આથી જે મહાત્મા શાસ્ત્રો ભણીને સંપન્ન થયા હોય, પોતાનાથી થઈ શકે તેવા સર્વ ઉપકારો જેમણે કર્યા હોય, તે મહાત્માને પોતાની ભૂમિકાનુસાર જિનકલ્પ સ્વીકારવો ઉચિત છે; છતાં જો તે મહાત્મા ઉચિત કાળે જિનકલ્પ ન સ્વીકારે અને સ્થવિરકલ્પને ઉચિત સર્વ પ્રવૃત્તિઓ કરે, તોપણ ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય, જેનાથી તે મહાત્માના સંયમમાં હાનિ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ મહાત્માએ આજ્ઞાભંગ કર્યો છે, તેવું કઈ રીતે નક્કી થાય ? તેથી કહે છે —

અધિક ગુણ સાધવા માટે સમર્થ પુરુષ હીન ગુણવાળી પ્રવૃત્તિ કરે, તો તેનાથી ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. આ મહાત્મા આ અવસ્થામાં જિનકલ્પ સ્વીકારીને અસંગભાવની વૃદ્ધિ કરી શકે તેમ છે, છતાં અસંગભાવને અનુકૂળ અધિક ગુણ સાધવા માટે સમર્થ મહાત્મા સ્થવિરકલ્પના સેવનરૂપ હીન કૃત્ય સાધે છે, તેથી ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભગવાનની આજ્ઞા શું છે ? તેથી કહે છે —

“સદા પણ શક્તિથી યોગમાર્ગમાં યત્ન કરવો જોઈએ, પરંતુ વિદ્યમાન શક્તિનો ક્ષય કરવો જોઈએ નહીં” આ ભગવાનની આજ્ઞા છે.

આથી ફલિત થાય કે સંયમ ગ્રહણ કરીને મહાત્મા ગીતાર્થની નિશ્રામાં રહીને શાસ્ત્રાધ્યયન કરે છે, તે વખતે પોતાની શક્તિ અનુસાર શાસ્ત્રાધ્યયનમાં યત્ન કરવો ઉચિત છે, પરંતુ તે વખતે અવિચારકની જેમ પરોપકારમાં યત્ન કરવો ઉચિત નથી. વળી શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને શાસ્ત્રોના પરમાર્થને જાણીને સંપન્ન થાય, ત્યારપછી શક્તિના પ્રકર્ષથી શાસ્ત્રાનુસારી ક્રિયાઓ કરવી ઉચિત છે અને અન્યના ઉપકારમાં પણ શક્ય ઉદ્યમ કરવો ઉચિત છે.

આમ, સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કર્યા પછી જીવનના અંત સમયે જેમ અનશન કરીને અસંગભાવમાં વિશેષ પ્રકારનો ઉદ્યમ કરવો ઉચિત છે, તેમ અન્ય કોઈ કાર્ય વિદ્યમાન ન હોય તો જિનકલ્પ સ્વીકારીને અસંગભાવની વૃદ્ધિ કરવી ઉચિત છે, જેથી વીતરાગતાને અનુકૂળ અત્યંત અપ્રતિબદ્ધમાનસ ઉદ્વસિત થાય. ॥૧૫૬૬॥

ગાથા :

एत्तो अ इमं एवं जं दसपुव्वीणं सुव्वई सुत्ते ।

एअस्स पडिस्सेहो तयण्णहा अहिगगुणभावा ॥१५६७॥

અવ્યયાર્થ :

एत्तो अ इमं एवं=અને આથી આ આમ છે=આગળમાં કહે છે એથી સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે એ એમ છે; જં=જે કારણથી સુત્તે=સૂત્રમાં દસપુવ્વીણ=દશપૂર્વીઓને एअस्स पडिस्सेहो=આનો પ્રતિષેધ=અભ્યુદય-વિહારના સ્વીકારનો નિષેધ, सुव्वई=સંભળાય છે; तयण्णहा अहिगगुणभावा=કેમ કે તેના અન્યથા અધિક ગુણનો ભાવ છે=અભ્યુદય વિહાર નહીં સ્વીકારવાથી દશપૂર્વીઓને અધિક ગુણની પ્રાપ્તિ છે.

ગાથાર્થ :

અને હવે કહે છે એથી સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે એ એમ છે; જે કારણથી સૂત્રમાં દશપૂર્વીઓને અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારનો પ્રતિષેધ સંભળાય છે; કેમ કે અભ્યુદય વિહાર નહીં સ્વીકારવાથી દશપૂર્વીઓને અધિક ગુણની પ્રાપ્તિ છે.

ટીકા :

इतश्चैतदेवं स्वपरसंयमः श्रेयान्, यद्दशपूर्विणां साधूनां श्रूयते सूत्रे=આગમે એતસ્ય પ્રતિષેધઃ કલ્પસ્ય, તસ્યાન્યથા પરોપકારદ્વારેણાધિકગુણભાવાત્ કારણાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૭॥

ટીકાર્થ :

અને આથી=હવે બતાવે છે એથી, આ=સ્વ-પરનો સંયમ શ્રેય છે એ, એમ છે=પૂર્વમાં સ્થાપન કર્યું એમ છે; જે કારણથી સૂત્રમાં=આગમમાં, દશપૂર્વી સાધુઓને આનો=કલ્પનો=જિનકલ્પના સ્વીકારનો, પ્રતિષેધ સંભળાય છે; કેમ કે તેના અન્યથા=જિનકલ્પના અસ્વીકારમાં, પરોપકાર દ્વારા અધિક ગુણના ભાવરૂપ=પ્રાપ્તિરૂપ કારણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૬૭॥

ગાથા :

एवं तत्तं नाउं विसेसओ एयसत्तिरहिहं ।
सपरुवगारे जत्तो कायव्वो अप्पमत्तेहिं ॥૧૫૬૮॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે=ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૭ સુધી બતાવ્યું એ રીતે, તત્તં નાઉં=તત્ત્વને જાણીને વિસેસઓ એયસત્તિરહિહં અપ્પમત્તેહિં=વિશેષથી આની=જિનકલ્પ સ્વીકારવાની, શક્તિથી રહિત એવા અપ્રમત્તોએ સપરુવગારે=સ્વ-પરના ઉપકારમાં જત્તો કાયવ્વો=યત્ન કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૭ સુધી બતાવ્યું એ રીતે તત્ત્વને જાણીને વિશેષથી જિનકલ્પ સ્વીકારવાની શક્તિથી રહિત એવા અપ્રમત્ત સાધુઓએ સ્વ-પરના ઉપકારમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

ટીકા :

एवं तत्त्वं ज्ञात्वा यथोक्तं सर्वैरेव विशेषत एतच्छक्तिरहितैः=જિનકલ્પપ્રતિપત્તિશક્તિશૂન્યૈઃ સ્વપરોપકારે યત્નઃ કાર્યઃ યથાશક્તિ અપ્રમત્તૈઃ, મહદેતન્નિર્જરાઙ્ગમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૮॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે યથોક્ત તત્ત્વને જાણીને=ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૭માં અન્ય આચાર્યોએ સ્થાપન કર્યું એ રીતે જે પ્રકારે કહેવાયું કે સ્વ-પરનો ઉપકાર થતો હોવાથી અભ્યુદય વિહાર કરતાં સ્થવિરવિહાર પ્રધાન છે એ

પ્રકારના તત્ત્વને જાણીને, સર્વએ જ=સર્વ સાધુઓએ જ, વિશેષથી આની શક્તિથી રહિત=જિનકલ્પને સ્વીકારવાની શક્તિથી શૂન્ય, એવા અપ્રમત્ત સાધુઓએ સ્વ-પરના ઉપકારમાં યથાશક્તિ યત્ન કરવો જોઈએ. આ મહાન નિર્જરાનું અંગ છે=સ્વ-પરના ઉપકારમાં યત્ન કરવો એ ઘણી નિર્જરાનું કારણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૬૭ સુધી અન્ય આચાર્યોએ સ્થાપન કર્યું કે પરાર્થનો વિરહ હોવાથી અભ્યુદય વિહાર સ્થવિરવિહારથી પ્રધાન નથી, એ રીતે અન્ય આચાર્યોએ કહેલા તત્ત્વને જાણીને સર્વ સાધુઓએ અને વિશેષથી જેઓની જિનકલ્પ સ્વીકારવાની શક્તિ નથી તેવા સાધુઓએ, અપ્રમાદભાવથી પોતાની શક્તિ અનુસાર સ્વ-પરના ઉપકારમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

આનાથી ફલિત થાય કે સર્વ સાધુઓએ ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કર્યા વગર પોતાનાં મન-વચન-કાયાને જિનવચનનુસાર એ રીતે પ્રવર્તાવવાં જોઈએ, જેથી વીતરાગવચનના બળથી વીતરાગતાનાં પ્રતિબંધક કર્મો ક્ષય પામે; અને અન્ય યોગ્ય જીવોને પણ વીતરાગવચનનો પરમાર્થ બતાવીને જિનવચનનુસાર પ્રવૃત્તિ કરાવવામાં ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ, જેથી તેઓ પણ અપ્રમાદભાવથી જિનવચનનુસાર પ્રવૃત્તિ કરીને પોતાનું હિત સાધી શકે; કેમ કે સ્વ-પરના ઉપકાર માટે જિનવચનનુસાર કરાતો યત્ન મહાનિર્જરાનું કારણ છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે માત્ર પરોપકારમાં ઉદ્યમ કરવો પણ ઉચિત નથી અને માત્ર પોતાનું હિત સાધીને અન્ય જીવોના હિતની ઉપેક્ષા કરવી પણ ઉચિત નથી; પરંતુ ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કર્યા વગર પોતાની શક્તિનું સમાલોચન કરીને જિનવચનના પરમાર્થને જાણવાનો અને જાણીને સ્થિર કરવાનો ઉદ્યમ કરવો ઉચિત છે, તેમ જ જિનવચનનુસાર સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને અન્યના પણ ઉપકારમાં ઉદ્યમ કરવો ઉચિત છે.

અહીં “વિશેષતઃ” શબ્દથી એ કહેવું છે કે જેઓની જિનકલ્પ સ્વીકારવાની શક્તિ છે તેઓએ તો સર્વ ઉદ્યમથી સ્વ-પરનો ઉપકાર કરીને ઉચિત કાળે જિનકલ્પ સ્વીકારવો જોઈએ, પરંતુ જેઓની જિનકલ્પ સ્વીકારવાની શક્તિ નથી તેઓએ વિશેષથી અપ્રમત્તભાવપૂર્વક સ્વના અને પરના ઉપકારમાં યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૫૬૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વિશેષથી જિનકલ્પ સ્વીકારવાની શક્તિ વગરના સાધુઓએ સ્વ-પરના ઉપકારમાં અપ્રમાદથી યથાશક્તિ યત્ન કરવો જોઈએ. તેથી તેવા સાધુઓ કઈ રીતે પ્રયત્ન કરે તો સ્વ-પરનો ઉપકાર શુદ્ધ થાય ? તે સ્પષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

સો ય ણ થેરવિહારં મોત્તું અન્નત્થ હોઝ સુદ્ધો ડ ।

એત્તો ચ્ચિઅ પહિસિદ્ધો અજાયડસમત્તકપ્પો અ ॥૧૫૬૯॥

અન્વયાર્થ :

સો ય=અને તે=સ્વ-પરનો ઉપકાર, સ્થવિરવિહારને મૂકીને અન્નત્થ=અન્યત્ર સુદ્ધો
 ડ ણ હોઈ=શુદ્ધ જ થતો નથી. એતો ચ્ચિઅ=આથી જ અજાયડસમત્તકલ્પો અ પહિસિદ્ધો=અજાત અને
 અસમાપ્તકલ્પ પ્રતિષિદ્ધ છે.

ગાથાર્થ :

અને સ્વ-પરનો ઉપકાર સ્થવિરવિહારને છોડીને અન્નત્થ શુદ્ધ જ થતો નથી. આથી જ અજાતકલ્પ
 અને અસમાપ્તકલ્પ સૂત્રમાં પ્રતિષિદ્ધ છે.

ટીકા :

સ ચ ન સ્થવિરવિહારં મુક્ત્વા સ્વપરોપકારઃ અન્યત્ર ભવતિ શુદ્ધ એવ, નાશુદ્ધઃ(?ત્વશુદ્ધઃ), અત
 એવ પ્રતિષિદ્ધઃ સૂત્રેડજાતોડસમાપ્તકલ્પશ્ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૬૯॥

નોંધ :

ટીકામાં નાશુદ્ધઃ છે તેને સ્થાને ત્વશુદ્ધઃ પાઠ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

અને તે=સ્વ-પરનો ઉપકાર, સ્થવિરવિહારને મૂકીને અન્યત્ર શુદ્ધ જ થતો નથી, પરંતુ અશુદ્ધ થાય છે.
 આથી જ સૂત્રમાં અજાત અને અસમાપ્તકલ્પ પ્રતિષિદ્ધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જેઓ જિનકલ્પ સ્વીકારવા સમર્થ નથી, તેઓએ પોતાની શક્તિને અનુરૂપ સ્વ-
 પરના ઉપકારમાં અપ્રમાદથી યત્ન કરવો જોઈએ અને તે સ્વ-પરનો ઉપકાર શાસ્ત્રાનુસારી સ્થવિરવિહારના
 પાલનમાં શુદ્ધ થઈ શકે છે, પરંતુ સ્થવિરવિહારની મર્યાદાને છોડીને પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે સંયમના
 આચારો પાળવાથી સ્વ-પરનો ઉપકાર શુદ્ધ થતો નથી, ઊલટો અશુદ્ધ થાય છે. અને તે અશુદ્ધ સ્વ-પરના
 ઉપકારના પરિહાર માટે જ શાસ્ત્રમાં અજાતકલ્પ અને અસમાપ્તકલ્પનો નિષેધ કરાયો છે.

આશય એ છે કે જે સાધુઓના સમુદાયમાં કોઈ ગીતાર્થ ન હોય, તે સાધુઓનો સમુદાય અજાતકલ્પ
 કહેવાય, અને તે અજાતકલ્પવાળા સમુદાયમાં કોઈ ગીતાર્થ ન હોવાથી ઉચિત કાળે ઉચિત પ્રવૃત્તિનો યથાર્થ
 નિર્ણય કોઈ સાધુ કરી શકે નહીં, જેથી તેઓ ઉગ્ર તપ કરતા હોય, કઠોર સંયમ પાળતા હોય, તોપણ તેઓનો
 પોતાનો અને અન્યનો ઉપકાર શુદ્ધ થતો નથી. વળી જો તે સમુદાયમાં શેષકાળમાં પાંચ સાધુઓથી ઓછા
 સાધુઓ હોય અને વર્ષાકાળમાં સાત સાધુઓથી ઓછા સાધુઓ હોય, તો તે સમુદાય અસમાપ્તકલ્પ કહેવાય,
 અને તે અસમાપ્તકલ્પવાળા સમુદાયમાં ક્યારેક કોઈક સાધુ ગ્લાન થયેલ હોય અથવા તેવા કોઈ વિષમ
 સંયોગો આવે, ત્યારે પરસ્પર ઉચિત ઉપકાર થઈ શકે નહીં, જેથી પોતાનો અને અન્યનો શુદ્ધ ઉપકાર થતો
 નથી. આથી અજાત-અસમાપ્તકલ્પનો પરિહાર કરવામાં આવે તો સાધુઓ સ્વયં શુદ્ધ સંયમ પાળી શકે છે

અને અન્ય જીવોના પણ શુદ્ધ સંયમના પાલનમાં પોતે નિમિત્ત બની શકે છે, જેથી સ્વ-પરનો ઉપકાર શુદ્ધ થાય છે.

આમ, અજાતકલ્પ-અસમાપ્તકલ્પનો જે સાધુઓ પરિહાર કરતા હોય અને ગાથા ૧૫૭૧માં કહેવાશે એ રીતે પ્રતિષિદ્ધનું વર્જન કરતા હોય, તે સાધુઓનો સ્થવિરવિહાર શાસ્ત્રાનુસારી બને છે અને તેનાથી સ્વ-પરનો ઉપકાર શુદ્ધ થાય છે, અન્યથા નહીં. આથી ગાથા ૧૫૬૮માં કહ્યું કે સર્વ જ સાધુઓએ સ્વ-પરના ઉપકારમાં યથાશક્તિ અપ્રમાદથી યત્ન કરવો જોઈએ. ॥૧૫૬૮॥

અવતરણિકા :

एतत्स्मरणमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આના સ્મરણને કહે છે=જાત-અજાતકલ્પ અને સમાપ્ત-અસમાપ્તકલ્પના સ્વરૂપના સ્મરણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આથી જ સૂત્રમાં અજાતકલ્પ અને અસમાપ્તકલ્પ પ્રતિષિદ્ધ છે. તેથી અજાતકલ્પ-અસમાપ્તકલ્પ શું છે ? તેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રીએ પૂર્વે ગાથા ૧૩૨૮થી ૧૩૩૧માં બતાવેલ હોવા છતાં ફરી સંક્ષેપથી અજાત-અસમાપ્તકલ્પના સ્વરૂપનું સ્મરણ કરાવે છે —

ગાથા :

अजाओऽगीआणं असमत्तो पणगसत्तगा हिद्धा ।

उउवासासुं भणिओ जहक्कमं वीअरागेहिं ॥૧૫૭૦॥

અન્યથાર્થ :

અગીઆણં અજાઓ=અગીતાર્થોનો અજાત(કલ્પ), ઉડવાસાસું જહક્કમં પણગસત્તગા હિદ્ધા=ઋતુ-વર્ષમાં=શેષકાળમાં અને યાતુમસિમાં, યથાક્રમે પંચક-સપ્તકથી નીચે અસમત્તો=અસમાપ્ત(કલ્પ) વીઅરાગેહિં ભણિઓ=વીતરાગ વડે કહેવાયો છે.

ગાથાર્થ :

અગીતાર્થોનો અજાતકલ્પ, શેષકાળમાં અને યાતુમસિમાં યથાક્રમે પાંચ અને સાત સાધુઓથી ન્યૂન અસમાપ્તકલ્પ વીતરાગ વડે કહેવાયો છે.

ટીકા :

अजातोऽगीतार्थानां कल्पः, असमाप्तः पञ्चकात्सप्तकाच्चाधः ऋतुवर्षयोः द्वयोरपि भणितो यथाक्रमं वीतरागैरिति गाथार्थः ॥૧૫૭૦॥

ટીકાર્થ :

અગીતાર્થોનો અજાતકલ્પ, ઋતુ-વર્ષા બંનેમાં પણ યથાક્રમે પંચકથી અને સપ્તકથી નીચે=શેષકાળમાં પાંચ સાધુઓથી ન્યૂન અને વર્ષાકાળમાં સાત સાધુઓથી ન્યૂન, અસમાપ્તકલ્પ વીતરાગ વડે કહેવાયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૭૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૬૮માં કહેલ કે સ્વ-પરોપકાર સ્થવિરવિહારને છોડીને થતો નથી, આથી જ સૂત્રમાં અજાતકલ્પ-અસમાપ્તકલ્પ પ્રતિષિદ્ધ છે. તેથી પૂર્વગાથામાં અજાતકલ્પ અને અસમાપ્તકલ્પના સ્વરૂપનું સ્મરણ કરાવ્યું.

ત્યાં કોઈને થાય કે સૂત્રાનુસાર જાતકલ્પપૂર્વક અને સમાપ્તકલ્પપૂર્વક સ્થવિરકલ્પ સ્વીકારવામાત્રથી સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ થાય છે. વસ્તુતઃ જાતકલ્પ અને સમાપ્તકલ્પ થયા પછી પણ જિનવચનાનુસાર ઉદ્યમ કરવામાં ન આવે તો સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ થતો નથી, તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

પડિસિદ્ધવજ્જગાણં થેરવિહારો અ હોઝ સુદ્ધો ત્તિ ।

ઇહરા આણાભંગો સંસારપવહ્ણણો ણિયમા ॥૧૫૭૧॥

અન્યસાર્થ :

પડિસિદ્ધવજ્જગાણં અ થેરવિહારો સુદ્ધો હોઝ=અને પ્રતિષિદ્ધના વર્જકોનો સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ થાય છે. ઇહરા=ઈતરથા=પ્રતિષિદ્ધનું વર્જન કરવામાં ન આવે તો, ણિયમા સંસારપવહ્ણણો આણાભંગો=નિયમથી સંસારનો પ્રવર્ધન આજ્ઞાભંગ થાય છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને પ્રતિષિદ્ધના વર્જક એવા સાધુઓનો સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ થાય છે, પ્રતિષિદ્ધનું વર્જન કરવામાં ન આવે તો નિયમથી સંસાર વધારનારો ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે.

ટીકા :

પ્રતિષિદ્ધવર્જકાનાં સાધૂનાં સ્થવિરવિહારશ્ચ ભવતિ શુદ્ધ ઇતિ, ઇતરથા=પ્રતિષિદ્ધાસેવને આજ્ઞાભંગઃ સંસારપ્રવર્દ્ધનો નિયમાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૧॥

ટીકાર્થ :

અને પ્રતિષિદ્ધના વર્જક એવા સાધુઓનો સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ થાય છે. ઇતરથા=પ્રતિષિદ્ધના આસેવનમાં, નિયમથી સંસારનું પ્રવર્ધન કરનારો આજ્ઞાભંગ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ જિનવચનનું સ્મરણ કરીને જાતસમાપ્તકલ્પથી વિચરે ત્યારે, જો તેઓ ભગવાને પ્રતિષેધ કરેલ આચરણાનું વર્જન કરવા માટે ઉદ્યમ કરતા હોય તો તેઓનો સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ થાય, પરંતુ તેઓ ભગવાને પ્રતિષેધ કરેલ આચરણાના આસેવન પ્રત્યે ઉપેક્ષાવાળા હોય તો નિયમથી સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ એવો ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. માટે અપ્રમાદભાવથી જિનવચનનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનારા સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓ સ્વ-પરનો ઉપકાર કરી શકે છે અને તેઓનો સ્થવિરવિહાર શુદ્ધ છે, અન્યનો નહીં. ||૧૫૭૧||

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૫૫માં કહેલ કે અભ્યુદય વિહાર પ્રાયઃ ચરમકાળે અનવધ કહેવાયો છે અને અન્ય કાળે ભજનાથી અનવધ કહેવાયો છે. અને તેમાં યુક્તિ આપી કે ગુરુ કાર્યાદિને કારણે અભ્યુદય વિહારના સ્વીકારનો નિષેધ છે.

તેથી જિજ્ઞાસા થઈ કે અભ્યુદય વિહાર મહાન છે ? કે જેમાં પરોપકાર થાય તેવો સ્થવિરવિહાર મહાન છે ? તેની સ્પષ્ટતા કરવા પ્રાસંગિક રીતે ગાથા ૧૫૫૬થી ૧૫૭૧ સુધી બે આચાર્યોનું વક્તવ્ય બતાવ્યું. હવે તે પ્રાસંગિક કથન સમાપ્ત કરીને અભ્યુદય વિહારદ્વારનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ગાથા :

કયમિત્થ પસંગેણં સવિસયણિઅયા પહાણયા एवं ।

દઢ્ઢ્વા બુદ્ધિમયા ગઓ અ અભ્બુજ્જયવિહારો ॥૧૫૭૨॥

અભ્યુદયાર્થ :

ઇત્થ=અહીં=અભ્યુદય વિહાર પ્રધાન છે કે સ્થવિરવિહાર ? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં, પસંગેણં કયં=પ્રસંગથી સર્ચું. एवं=આ રીતે=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ રીતે, (અભ્યુદય વિહારની અને સ્થવિરવિહારની) સવિસયણિઅયા પહાણયા=સ્વવિષયમાં નિયત એવી પ્રધાનતા બુદ્ધિમયા દઢ્ઢ્વા=બુદ્ધિમાને જાણવી. અભ્બુજ્જયવિહારો અ=અને અભ્યુદય વિહાર ગઓ=ગયો=સમાપ્તિને પામ્યો.

ગાથાર્થ :

અભ્યુદય વિહાર પ્રધાન છે કે સ્થવિરવિહાર ? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં પ્રસંગથી સર્ચું. પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ રીતે અભ્યુદય વિહારની અને સ્થવિરવિહારની સ્વવિષયમાં નિયત એવી પ્રધાનતા બુદ્ધિમાને જાણવી. અને અભ્યુદય વિહાર સમાપ્તિને પામ્યો.

ટીકા :

કૃતમત્ર પ્રસજ્ઞેન વિસ્તરેણ, સ્વવિષયનિયતા ઉક્તન્યાયાત્ પ્રધાનતા एवं દ્રષ્ટ્વા બુદ્ધિમતા દ્વયોરપિ, ગતશ્ચાભ્યુદયતો વિહારઃ ઉક્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૨॥

ટીકાર્થ :

અહીં=અભ્યુદય વિહાર પ્રધાન છે કે સ્થવિરવિહાર ? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં, પ્રસંગથી વિસ્તાર વડે સર્યુ. આ રીતે=ગાથા ૧૫૫૭થી ૧૫૭૧માં બતાવ્યું એ રીતે, ઉક્ત ન્યાયથી=કહેવાયેલ યુક્તિથી, બંનેની પણ=અભ્યુદય વિહાર અને સ્થવિરવિહાર એ બંનેની પણ, સ્વવિષયમાં નિયત એવી પ્રધાનતા બુદ્ધિમાને જાણવી. અને અભ્યુદય વિહાર ગયો=સમાપ્ત થયો=કહેવાયો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૫૫માં કહેલ કે ચરમકાળથી અન્ય કાળમાં ભજનાથી અભ્યુદય વિહાર અનવદ્ય કહેવાયો છે. તેમાં યુક્તિ આપી કે ગુરુ કાર્યાદિથી અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવાનો નિષેધ છે. તેથી ગ્રંથકારશ્રીને સ્મરણ થયું કે અભ્યુદય વિહાર શ્રેષ્ઠ છે કે સ્થવિરવિહાર શ્રેષ્ઠ છે ? તે સ્પષ્ટ કરવું આવશ્યક છે, તેથી ગાથા ૧૫૫૬માં અભ્યુદય વિહાર કઈ રીતે શ્રેષ્ઠ છે ? તે કેટલાક આચાર્યોનો મત બતાવવા દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યું, ત્યારપછી સ્થવિરવિહાર કઈ રીતે શ્રેષ્ઠ છે ? તે અન્ય કેટલાક આચાર્યોનો મત બતાવવા દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યું. તે સર્વ પ્રસંગથી કરાયેલો વિસ્તાર અહીં પૂરો થાય છે, તેથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે પ્રસંગથી કરાયેલા વિસ્તાર વડે સર્યુ.

વળી કોઈને જિજ્ઞાસા થાય કે આ બંને આચાર્યોના મતથી અભ્યુદય વિહારને શ્રેષ્ઠ સ્વીકારવો કે સ્થવિરવિહારને શ્રેષ્ઠ સ્વીકારવો ? તેથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ રીતે બંનેની પણ પોતાના વિષયમાં નિયત એવી પ્રધાનતા બુદ્ધિમાને જાણવી.

સામગ્રી ફલિત થયું કે કોઈ મહાત્મા શાસ્ત્રો ભણીને સંપન્ન થયા હોય, ગચ્છનો પોતાનાથી થઈ શકે તેવો સર્વ ઉપકાર જેમજેમની હીધો હોય, યોગ્ય શિષ્યોને પણ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનથી જેમજે સંપન્ન કર્યા હોય, જેથી તે શિષ્યો પોતાની જેમ જ ગચ્છનો ઉપકાર કરવા સમર્થ થયા હોય, ત્યારે તે મહાત્માએ અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવો ઉચિત છે; કેમ કે તે વખતે અભ્યુદય વિહાર જ અસંગભાવની વૃદ્ધિ દ્વારા કલ્યાણનું કારણ બને છે.

વળી આ રીતે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવા તત્પર થયેલા તે મહાત્મા પાસે કોઈ દીક્ષાર્થી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા ઉપસ્થિત થયેલ હોય અને તે વખતે આ મહાત્મા અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારી લે તો તેનો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનો પરિણામ અન્યથા થાય તેમ હોય, ત્યારે તે મહાત્મા માટે અન્યના ઉપકાર અર્થે સ્થવિરવિહારમાં રહીને તેને પ્રવ્રજ્યા આપવી ઉચિત છે; એ રીતે દશપૂર્વધર મહાત્માએ યોગ્ય શિષ્યોને સંપાદન કર્યા હોય, તોપણ તેઓએ પરોપકાર અર્થે અભ્યુદય વિહાર સ્વીકારવો ઉચિત નથી, તે વખતે તેઓ માટે સ્થવિરવિહાર જ પ્રધાન છે.

સંક્ષેપથી એ ફલિત થાય કે પરોપકારનું પ્રયોજન વિદ્યમાન હોય ત્યારે સ્થવિરવિહાર જ પ્રધાન છે અને પોતાનાથી સંપન્ન થયેલ શિષ્યો દ્વારા પરોપકાર થઈ શકે તેમ હોય ત્યારે અભ્યુદય વિહાર જ પ્રધાન છે; કેમ કે અભ્યુદય વિહારના સેવનથી અસંગભાવને અનુકૂળ મહાશક્તિનો સંચય થાય છે. તેથી પોતપોતાના વિષયમાં અભ્યુદય વિહાર અને સ્થવિરવિહાર બંને પણ પ્રધાન છે. આ પ્રકારે પ્રાસંગિક કથન કર્યા પછી અભ્યુદય વિહારનું વક્તવ્ય પૂરું થતું હોવાથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે અભ્યુદય વિહાર સમાપ્ત થયો. ॥૧૫૭૨॥

* અભ્યુદય મરણ *

ગાથા :

અભ્યુજ્જયમરણં પુણ અમરણધર્મ્મેહિં વણિણં તિવિહં ।
પાયવડ્ઙિણિમરણં ભક્તપરિણા ચ ધીરેહિં ॥૧૫૭૩॥

અવયાર્થ :

અમરણધર્મ્મેહિં પુણ ધીરેહિં=વળી અમરણધર્મવાળા ધીર એવા તીર્થકરો વડે અભ્યુજ્જયમરણં તિવિહં વણિણં=અભ્યુદય મરણ ત્રણ પ્રકારે વર્ણવાયું છે : પાયવડ્ઙિણિમરણં ભક્તપરિણા ચ=પાદપ-ઈંગિનીમરણ અને ભક્તપરિણા.

ગાથાર્થ :

વળી અમરણધર્મવાળા ધીર એવા તીર્થકરો વડે અભ્યુદય મરણ ત્રણ પ્રકારે વર્ણવાયું છે : પાદપ-ઈંગિનીમરણ અને ભક્તપરિણા.

ટીકા :

અભ્યુદયમરણં પુનઃ અમરણધર્મ્મભિઃ તીર્થકરૈર્વર્ણિતં ત્રિવિધં, પાદપેક્ષિતમરણં ભક્તપરિણા ચ, ધીરૈઃ અમરણધર્મ્મભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૩॥

ટીકાર્થ :

વળી અમરણધર્મવાળા તીર્થકરો વડે અભ્યુદય મરણ ત્રણ પ્રકારે વર્ણવાયું છે : પાદપ-ઈંગિતમરણ અને ભક્તપરિણા. કોના વડે વર્ણવાયું છે ? તે બતાવે છે — અમરણધર્મવાળા ધીર એવા તીર્થકરો વડે, વર્ણવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અભ્યુદય વિહારનું વક્તવ્ય પૂરું થયું, તેથી હવે ક્રમપ્રાપ્ત અભ્યુદય મરણનું વક્તવ્ય બતાવતાં કહે છે કે અમરણધર્મવાળા ધીર એવા તીર્થકરો વડે અભ્યુદય મરણ ત્રણ પ્રકારે કહેવાયું છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે તીર્થકરો અમરણધર્મવાળા છે અને અમરણધર્મની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે તેઓએ ત્રણ પ્રકારનું અભ્યુદય મરણ બતાવેલ છે. વળી તીર્થકરો ધીર છે; કેમ કે અમરણધર્મના ઉપાયને સેવીને તેઓએ અનંત મરણના કારણીભૂત એવા મોહનો નાશ કરેલ છે, અને પોતાના જેવી ધીરતાની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે તેઓએ અભ્યુદય મરણ ત્રણ પ્રકારે બતાવેલ છે : (૧) પાદપોપગમનમરણ (૨) ઈંગિનીમરણ (૩) ભક્તપરિણા.

અહીં વિશેષ એ છે કે આ ત્રણ પ્રકારના અભ્યુદય મરણમાંથી યથાયોગ્ય મરણ સ્વીકારવાથી મહાત્માઓ તત્કાલ અમરણધર્મવાળા થાય જ, એવો એકાંતે નિયમ નથી, તોપણ જીવમાં જે અનંત મરણો કરવાની શક્તિ વિદ્યમાન છે તેને ક્ષીણ કરવાનો ઉપાય, જેમ સંયમ છે તેમ અંતકાળે સેવાયેલ અભ્યુદય મરણ પણ

છે; કેમ કે મહાત્મા અભ્યુદય મરણ સ્વીકારવાપૂર્વક મૃત્યુ પામે તો, તેઓને તેવા ઊંચા દેવભવની પ્રાપ્તિ થાય કે જેમાં વિશેષ રીતે યોગમાર્ગની શક્તિનો સંચય કરીને તે મહાત્મા મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત કરે છે, અને મનુષ્યભવમાં મહાપરાક્રમ ફોરવીને, મરણની પરંપરાને અતિશય ક્ષીણ કરીને તે મહાત્મા અમરણધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જેથી તે યોગી મહાત્મા પણ તીર્થંકરની જેમ અમરણધર્મવાળા બને છે. ॥૧૫૭૩॥

ગાથા :

સંલેહણાપુરસ્સરમેઅં પાણ તા તયં પુલ્લિ ।
વોચ્છં તઓ કમેણં સમાસઓઽભ્યુજ્જયં મરણં ॥૧૫૭૪॥

અવ્યયાર્થ :

અં પાણ સંલેહણાપુરસ્સરં=આ=અભ્યુદય મરણ, પ્રાયઃ સંલેખનાપૂર્વક થાય છે. તા=તે કારણથી પુલ્લિ=પૂર્વે=અભ્યુદય મરણનું વર્ણન કરતા પહેલાં, તયં=તેને=સંલેખનાને, વોચ્છં=હું કહીશ, તઓ=ત્યારપછી કમેણં=ક્રમથી અભ્યુજ્જયં મરણં=અભ્યુદય મરણને સમાસઓ=સમાસથી (હું કહીશ.)

ગાથાર્થ :

અભ્યુદય મરણ પ્રાયઃ સંલેખનાપૂર્વક થાય છે. તે કારણથી પૂર્વે સંલેખનાને હું કહીશ, ત્યારપછી ક્રમથી અભ્યુદય મરણને સમાસથી હું કહીશ.

ટીકા :

સંલેખનાપુરસ્સરમેતત્ પ્રાયશઃ પાદપવિશેષં મુક્ત્વા, તતો પૂર્વે વક્ષ્યે સંલેખનાં, તતઃ ક્રમેણોક્તરૂપેણ સમાસતોઽભ્યુદયમરણં વક્ષ્ય્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૪॥

ટીકાર્થ :

આ=અભ્યુદય મરણ, પાદપવિશેષને મૂકીને=પાદપોપગમનમરણને મૂકીને, પ્રાયઃ સંલેખનાપૂર્વક થાય છે. તે કારણથી પૂર્વે સંલેખનાને હું કહીશ, ત્યારપછી ઉક્ત રૂપવાળા ક્રમથી=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પાદપ-ઊંચિતમરણ-ભક્તપરિજ્ઞારૂપ ક્રમથી, અભ્યુદય મરણને સમાસથી=સંક્ષેપથી, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ત્રણ પ્રકારનાં અભ્યુદય મરણ બતાવ્યાં, તેમાંથી પ્રથમ પાદપોપગમનમરણને છોડીને પ્રાયઃ અન્ય બે મરણ સંલેખનાપૂર્વક થાય છે. તેથી ગ્રંથકારશ્રી પહેલાં સંલેખનાનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને ત્યારપછી પાદપોપગમનાદિ ત્રણ પ્રકારનાં મરણનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દથી એ કહેવું છે કે ક્યારેક જીવવિશેષને આશ્રયીને કે તેવા સંયોગવિશેષને આશ્રયીને કોઈ મહાત્મા સંલેખના કર્યા વગર પણ ઊંચિતમરણ કે ભક્તપરિજ્ઞામરણને સ્વીકારે છે, તોપણ મોટા ભાગે સંલેખનાપૂર્વક જ અભ્યુદય મરણ સ્વીકારવું જોઈએ, જેથી મરણસમયે આર્તધ્યાન થવાનો સંભવ રહે નહીં.

॥૧૫૭૪॥

* સંલેખના *

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરેલ કે હું સંલેખનાને કહીશ. તેથી હવે સંલેખનાનું વર્ણન કરે છે —

ગાથા :

ચત્તારિ વિચિત્તાઈં વિગઈંણિજ્જૂહિઆઈં ચત્તારિ ।
સંવચ્છરે ય દોણિણ ઉ એગંતરિઅં ચ આયામં ॥૧૫૭૫॥

અભ્યુદયાર્થ :

ચત્તારિ=ચાર (વર્ષ) વિચિત્તાઈં=વિચિત્ર એવા તપને, ચત્તારિ=ચાર (વર્ષ) વિગઈંણિજ્જૂહિઆઈં=વિકૃતિથી નિર્વ્યૂઠ એવા તપને, દોણિણ સંવચ્છરે ય=અને બે સંવત્સર એગંતરિઅં આયામં=એકાંતરિત આયામને (કરે છે.)

★ ‘ઉ’ અને ‘ચ’ પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

ચાર વર્ષ વિચિત્ર તપ કરે છે, ચાર વર્ષ વિકૃતિથી નિર્વ્યૂઠ એવાં તપ કરે છે, અને બે વર્ષ એકાંતરિત આંબિલને કરે છે.

ટીકા :

ચતુરઃ સંવત્સરાન્ વિચિત્રાણિ તપાસિ કરોતિ ષષ્ઠાદિનિ, તથા વિકૃતિનિર્વ્યૂઠાનિ=નિર્વિકૃતિકાનિ ચત્તારિ, એવં સંવત્સરૌ દ્વૌ ચ તદૂર્ધ્વમેકાન્તરિતમેવ ચ નિયોગતઃ આયામં તપઃ કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૫॥

ટીકાર્થ :

ચાર સંવત્સરો=ચાર વર્ષ, ષષ્ઠાદિ વિચિત્ર=છટ્ટ આદિ વિવિધ, તપોને કરે છે, અને ચાર વર્ષ વિકૃતિથી નિર્વ્યૂઠને=નિર્વિકૃતિકને=નીવિવાળાં છટ્ટ આદિ તપને, કરે છે. અને આ રીતે તેનાથી ઊર્ધ્વ=આઠ વર્ષોથી પછી, બે સંવત્સર એકાંતરિત જ=એક ઉપવાસથી અંતરિત જ, નિયોગથી=નિયમથી, આયામ તપને=આંબિલને, કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અભ્યુદય મરણ સ્વીકારતા પહેલાં સાધુ ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ વર્ષની સંલેખના કરે છે. તેથી સંલેખનાની વિધિ બતાવતાં કહે છે કે સાધુ ચાર વર્ષ સુધી પોતાની શક્તિઅનુસાર વિવિધ પ્રકારનાં છટ્ટ, અક્રમ, દશમ કે તેથી પણ અધિક તપ કરે અને તે તપના પારણામાં વિગઈંનું ગ્રહણ પણ કરે; વળી ત્યારપછી બીજાં ચાર

વર્ષ સુધી તે જ પ્રકારે વિવિધ પ્રકારનાં નિર્વિકૃતિક છઠ્ઠ વગેરે તપ કરે અર્થાત્ છઠ્ઠાદિ તપના પારણે વિગઈવાળો આહાર ગ્રહણ ન કરે, પણ નિવિયાતો આહાર ગ્રહણ કરે.

આમ, આઠ વર્ષ સુધી વિવિધ પ્રકારનાં છઠ્ઠાદિ તપ કર્યા પછી બે વર્ષ સુધી નિયમથી એકાંતરિત જ આંબિલ તપ કરે અર્થાત્ એક ઉપવાસ અને પારણે આંબિલ : એ રીતે બે વર્ષ સુધી તપ કરે; તેમ જ આ સર્વ તપકાળમાં પારણું કરતી વખતે શક્તિઅનુસાર અલ્પ-અલ્પતર આહાર ગ્રહણ કરે, જેથી શરીરના માંસાદિ ધાતુઓ પુષ્ટ થાય નહીં અને શરીર કમસર કૃશ થતું જાય.

વળી સંલેખનાકાળમાં જેમ શરીરની સંલેખના કરે છે, તેમ કષાયોની પણ સંલેખના કરે છે. તેથી સંલેખના કરનાર મહાત્મા પોતે અધ્યયન કરેલ શાસ્ત્રોથી સતત આત્માને વાસિત કરીને શ્રુતમય ઉપયોગ દ્વારા દિવસો પસાર કરે, જેથી પ્રતિદિન શુભભાવની વૃદ્ધિ થતી રહે અને દેહ કૃશ થવા છતાં શુભભાવ વ્યાપાત ન પામે. ॥૧૫૭૫॥

ગાથા :

ણાઙ્ગવિગિઢ્ઠો અ તવો છમ્માસે પરિમિઅં ચ આયામં ।

અળ્લો વિ અ છમ્માસે હોઙ્ગ વિગિઢ્ઠં તવોકમ્મં ॥૧૫૭૬॥

અન્વયાર્થ :

છમ્માસે અ=અને છ માસ અઙ્ગવિગિઢ્ઠો તવો ણ=અતિવિકૃષ્ટ તપ (કરતા) નથી, પરિમિઅં ચ આયામં=અને પરિમિત આયામને (કરે છે.) અળ્લો વિ અ છમ્માસે=અને અન્ય પણ છ માસ વિગિઢ્ઠં તવોકમ્મં=વિકૃષ્ટ તપ:કર્મ હોઙ્ગ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને છ માસ અતિવિકૃષ્ટ તપ કરતા નથી, અને પરિમિત આંબિલને કરે છે, અને અન્ય પણ છ માસ વિકૃષ્ટ તપ:કર્મ થાય છે.

ટીકા :

નાતિવિકૃષ્ટં ચ તપઃ, ચતુર્થાદિ ષણ્માસાન્ કરોતિ, તત ઋર્ધ્વં પરિમિતં ચાઽઽયામં તત્પારણક ઇતિ, તૈલગણ્ડૂષધારણં ચ મુખભઙ્ગે, અન્યાનપિ ચ ષણ્માસાન્ અત ઋર્ધ્વં ભવતિ વિકૃષ્ટમ્ અષ્ટમાદ્યેવ તપઃકર્મેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૬॥

ટીકાર્થ :

અને છ માસ અતિવિકૃષ્ટ તપને કરતા નથી, પરંતુ ચતુર્થાદિને=ચોથભક્ત આદિ તપને, કરે છે. અને તેનાથી ઊર્ધ્વ=ત્યારપછી, તેના પારણકમાં=છ માસ કરાતા તે ચોથભક્તાદિ તપના પારણામાં, પરિમિત આયામને=અલ્પ આહાર ગ્રહણ કરવાપૂર્વકના આંબિલને, કરે છે, અને મુખના ભંગમાં તેલના ગંડૂષનું ધારણ કરે છે=મુખ શોષાતું હોય તો મોઢામાં તેલનો કોગળો રાખે છે. અને આનાથી ઊર્ધ્વ=ત્યારપછી, અન્ય પણ છ માસ અઠ્ઠમાદિ જ વિકૃષ્ટ તપ:કર્મ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં દશ વર્ષ સુધી સંલેખના કરવાની વિધિ બતાવી, ત્યારપછી બે વર્ષ સુધી સંલેખના કઈ રીતે કરે ? તેની વિધિ બતાવે છે —

ત્યારપછી છ મહિના સુધી છઠ્ઠાદિ અતિવિકૃષ્ટ તપ કરતા નથી, પરંતુ પૂર્વે જે છઠ્ઠાદિ તપ પોતે કરતા હતા, તેનાથી ન્યૂન એવા ચોથભક્તાદિ તપને છ મહિના સુધી કરે છે, અને પારણામાં આંબિલ કરે છે અને આંબિલમાં પોતાની શક્તિઅનુસાર ઊણોદરી કરે છે.

વળી અતિ તપ કરવાને કારણે મુખનો ભંગ થાય તેવું હોય અર્થાત્ બોલવામાં કે સૂત્રોનું ઉચ્ચારણ કરવામાં મુખ અસમર્થ થાય તેવું જણાય, તો મોઢામાં તેલનો કોગળો થોડીવાર ફેરવીને રાખમાં કાઢી નાંખે છે, જેથી અંતસમય સુધી અસ્ખલિત નવકારનો જાપ કરવાનું પોતાનું સામર્થ્ય ક્ષીણ થાય નહીં.

વળી ત્યારપછી બીજા પણ છ માસ સુધી વિકૃષ્ટ તપ કરે, અર્થાત્ પૂર્વે આઠ વર્ષ સુધી જે છઠ્ઠાદિ વિકૃષ્ટ તપ કરેલ, તેના કરતાં પણ વિકૃષ્ટ એવા અઢમાદિ તપને શક્તિના પ્રકર્ષથી છ મહિના સુધી કરે, જેથી શરીરની ક્ષીણતા વધતી જાય અને શારીરિક પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં પણ શુભ અધ્યવસાય કરવાનું પોતાનું સામર્થ્ય સંગિત થાય. ॥૧૫૭૬॥

ગાથા :

वासं कोडीसहिअं आयामं तह य आणुपुव्वीए ।
संघयणादणुरूवं एत्तो अद्धाइ निअमेण ॥१५७७॥

અવ્યથાર્થ :

કોડીસહિઅં આયામં=કોટિસહિત આયામને વાસં=વર્ષ (કરે છે.) તહ ય આણુપુવ્વીએ=અને તે પ્રકારની આનુપૂર્વીથી=ગાથા ૧૫૭૫થી અત્યાર સુધી બતાવ્યું તે પ્રકારના ક્રમથી, સંઘયણાદણુરૂવં=સંઘયણાદિને અનુરૂપ એત્તો અદ્ધાઇ=આનાથી અર્ધાદિને=ઉપરમાં બતાવ્યું એટલા કાળથી અડધા વગેરેને, નિઅમેણ=નિયમથી (કરે છે.)

ગાથાર્થ :

કોટિસહિત આંબિલને એક વર્ષ કરે છે. અને તે પ્રકારની આનુપૂર્વીથી સંઘયણાદિને અનુરૂપ ઉપરમાં બતાવ્યું એટલા કાળથી અડધા વગેરે કાળ સુધી નિયમથી સંલેખના કરે છે.

ટીકા :

वर्ष कोटीसहितमायामं, तथा चानुपूर्वा एवमेव संहननाद्यनुरूपम्, आदिशब्दाच्छक्त्यादिग्रहः, अतः=उक्तात् कालादद्धादि=अर्द्धं प्रत्यर्द्धं वा निदमेन करोति ।

इह च कोटीसहितमित्येवं वृद्धा ब्रुवते —

“पट्टवणओ य दिवसो पच्चक्खाणस्स निट्ठवणओ य ।

जहियं समिति दोणिण उ तं भन्नइ कोडिसहियं तु ॥१॥

ભાવત્યો પુણ ઇમસ્સ-જત્થ પચ્ચવક્ખાણસ્સ કોણો કોણો ય મિલયઇ, કહં ?, ગોસે આવસ્સણ અભ્મત્તદ્ધો ગહિઓ, અહોરત્તં અચ્છીઠ્ઠણ પચ્છા પુણરવિ અભ્મત્તદ્ધં કરેઇ, બીયસ્સ પઢાવણા પઢમસ્સ નિઢ્ઢવણા, એ દો વિ કોણા, એગ્ગ દો વિ મિલિઆ, અઢ્ઢમાદિસુ ડુહઓ કોઢિસહિયં, જો ચરિમદિવસો તસ્સ વિ એગા કોડી, એવં આયંબિલનિઘ્વીઙ્ઘયેગાસણએગઢ્ઢાણગાણિ વિ । અહવા ઇમો અણ્ણો વિહી-અભ્મત્તદ્ધં કયં, આયંબિલેણ પારિયં, પુણરવિ અભ્મત્તદ્ધં કરેઇ આયંબિલં ચ, એવં એગાસણગાઈહિ વિ સંજોગા કાયવ્વા, ણિવિગતિગાઇસુ સવ્વેસુ સરિસેસુ વિસરિસેસુ ય, એત્થ આયંબિલેણાહિગારો તિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૭॥

ટીકાર્થ :

વર્ષ કરોતિ કોટીસહિત આયામને વર્ષ કરે છે=એક વર્ષ પ્રતિદિન આંબિલને કરે છે. અને તે પ્રકારની આનુપૂર્વીથી=બાર વર્ષ કરવાની સંલેખનાનો ગાથા ૧૫૭૫થી અત્યાર સુધી જે પ્રકારે ક્રમ બતાવ્યો તે પ્રકારના ક્રમથી, આ રીતે જ=ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે જ, સંહનનાદિને અનુરૂપ=પોતાના સંઘયણબળ આદિને અનુસાર, આનાથી=ઉક્ત કાળથી=ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭ના પ્રથમ પાદ સુધી કહેવાયો એ બાર વર્ષના કાળથી, અર્ધાદિને=અર્ધને અથવા પ્રત્યર્ધને, નિયમથી કરે છે અર્થાત્ બાર વર્ષના કાળ કરતાં અડધા એટલે છ વર્ષ અથવા પા એટલે ત્રણ વર્ષ નક્કી સંલેખનાને કરે છે.

‘આદિ’ શબ્દથી=‘સંહનનાદ્યનુરૂપ’માં ‘આદિ’ શબ્દથી, શક્તિ આદિનો ગ્રહ છે=ગ્રહણ છે.

ઇહ બુવતે અને અહીં=પચ્ચક્ખાણમાં, ‘કોટીસહિત’ એ પ્રકારના (શબ્દનો અર્થ) વૃદ્ધો આ પ્રકારે કહે છે —

પઢવણઓ સહિયં તુ ॥૧॥ પચ્ચક્ખાણનો પ્રસ્થાપન અને નિષ્ઠાપન દિવસ જ્યાં=જે પચ્ચક્ખાણમાં, બંને જ સાથે આવે છે, વળી તેને=તે પચ્ચક્ખાણને, કોટીસહિત કહેવાય છે.

ભાવત્યો મિલિઆ વળી આનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે — જ્યાં પચ્ચક્ખાણનો કોણ અને કોણ મળે છે. કઈ રીતે મળે છે ? તે બતાવે છે — સવારમાં આવશ્યકમાં અભક્તાર્થ ગ્રહણ કરાયો=ઉપવાસનું પચ્ચક્ખાણ લેવાયું. અહોરાત્ર રહીને=એક દિવસ-રાત તે ઉપવાસ કરીને, પછી ફરી પણ અભક્તાર્થને કરે છે=બીજે દિવસે ઉપવાસ કરે છે, ત્યારે બીજાની પ્રસ્થાપના પ્રથમની નિષ્ઠાપના=બીજા ઉપવાસનો પ્રારંભ અને પહેલા ઉપવાસની સમાપ્તિ થાય છે, એ બંને પણ કોણો છે=પ્રસ્થાપના અને નિષ્ઠાપના એ બંને પણ પચ્ચક્ખાણના છેડા છે. બંને પણ એકત્ર મળ્યા=પચ્ચક્ખાણના બંને પણ છેડાઓ એક સ્થાને મળ્યા.

અઢ્ઢમાદિસુ ગાણિ વિ અઢ્ઢમાદિમાં બે બાજુથી કોટીસહિત થાય છે. જે ચરમ દિવસ, તેની પણ એક કોટિ થાય છે અર્થાત્ અઢ્ઢમથી માંડીને છ માસ સુધીના તપમાં પ્રથમ ઉપવાસની સમાપ્તિ અને બીજા ઉપવાસનો પ્રારંભ થાય તેની એક કોટિ અને વચ્ચેના ઉપવાસોની સમાપ્તિ અને છેલ્લા ઉપવાસનો પ્રારંભ થાય તેની પણ એક કોટિ, એમ બંને બાજુથી કોટિ થાય છે. આ રીતે આંબિલ, નિવિગઈ, એકાશન, એકસ્થાનક પણ છે.

અહવા વિસરિસેસુ ય અથવા અન્ય આ વિધિ છે=કોટિસહિત પચ્ચક્ખાણ કરવાની બીજી આ વિધિ છે — અભક્તાર્થ કરાયું આંબિલથી પરાયું=ઉપવાસ કર્યો અને આંબિલથી તે ઉપવાસ પાર્યો, ફરી પણ

અભક્તાર્થને અને આંબિલને કરે છે. આ રીતે એકાશનાદિ વડે પણ સંયોગો કરવા અર્થાત્ ઉપવાસ કર્યો, એકાસણાથી પાર્યો, ફરી પણ ઉપવાસ કરે, એકાસણાથી પારે, એ પ્રકારનો એકાસણાથી સંયોગ કરવો. 'આદિ' શબ્દથી નિવિગઈ અને એકસ્થાનકનું ગ્રહણ છે. નિવિગઈ આદિ સર્વ સદૃશોમાં અને વિસદૃશોમાં થાય છે અર્થાત્ એક નીવિ કર્યા પછી બીજે દિવસે પણ નીવિ કરે તો નીવિમાં સદૃશ સંયોગ થાય અને ઉપવાસ કરે નીવિથી ઉપવાસ પારે ફરી પણ ઉપવાસ કરે નીવિથી પારે તો નીવિમાં વિસદૃશ સંયોગ થાય. 'આદિ' શબ્દથી એકાશનકાદિનું ગ્રહણ છે.

एत्थ गाथार्थः अर्ही=प्रस्तुत संलेखनामां कराता कोटीसहित पय्यकुभाषाभां, आंबिल वडे अधिकार छे अर्थात् अेक वर्ष सणंग आंबिल करवाइप कोटीसहित पय्यकुभाषा वडे अधिकार छे, अे प्रमाणे गाथार्थ छे.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે અગિયાર વર્ષ સુધી સંલેખના કર્યા પછી એક વર્ષ સુધી કોટીસહિત આંબિલ તપ કરે છે અર્થાત્ એક આંબિલનો છેડો બીજા આંબિલના છેડા સાથે પરસ્પર સંબંધિત થાય તે રીતે આંતરા વગરનાં સળંગ આંબિલ એક વર્ષ સુધી કરે છે, અને 'એક વર્ષ સુધી પ્રતિદિન આંબિલ કરે છે' એમ જણાવવા માટે જ “કોટીસહિત આયામને કરે છે” એમ પ્રસ્તુત ગાથામાં કહેલ છે.

આ રીતે બાર વર્ષ સુધી સંલેખના કરવાની વિધિ બતાવ્યા પછી, વર્તમાનના સાધુઓ આ પ્રકારની બાર વર્ષની સંલેખના ન કરી શકે, તો શું કરવું જોઈએ ? તે બતાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે સાધુઓ પોતાના સંઘયણબળ, શક્તિ આદિને અનુરૂપ પૂર્વમાં બતાવ્યું એ જ કમથી, સંલેખનાના બાર વર્ષના કાળથી અડધા છ વર્ષના કાળ સુધી કે તેનાથી પણ અડધા ત્રણ વર્ષના કાળ સુધી અવશ્ય સંલેખના કરે, જેથી અંત સમયે કરવાની આરાધનામાં ભાવની ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય. ॥૧૫૭૭॥

અવતરણિકા :

इत्थमसंलेखनायां दोषमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે અસંલેખનામાં દોષને કહે છે=ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં વર્ણન કર્યું એ રીતે સંલેખના નહીં કરવામાં પ્રાપ્ત થતા દોષને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૭૪માં કહ્યું કે અભ્યુદયત મરણ પ્રાય: સંલેખનાપૂર્વક થાય છે. ત્યારપછી ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭ સુધી સંલેખનાની વિધિ બતાવી, તે સંલેખના જેઓ કરતા નથી તેઓને મરણકાળમાં પ્રાય: અસમાધિ થાય છે, તે રૂપ દોષ બતાવે છે —

ગાથા :

देहमि असंलिहिए सहसा धाऊहिं खिज्जमाणोहिं ।

जायइ अइज्झाणं सरीरिणो चरमकालमि ॥१५७८॥

અન્યથા :

દેહમ્ અસંલિહિ=દેહ અસંલેખિત હોતે છતે ચરમકાલમ્ સહસા ચિજ્જમાણેહિં ધાઠ્ઠિ=ચરમકાળમાં સહસા ક્ષય પામતા ધાતુઓ વડે સરીરિણો અજ્ઞાણં જાયઇ=શરીરીઓને આર્તધ્યાન થાય છે.

ગાથાર્થ :

દેહ અસંલેખિત હોતે છતે ચરમકાળમાં એકદમ ક્ષય પામતા ધાતુઓ વડે જીવોને આર્તધ્યાન થાય છે.

ટીકા :

દેહે અસંલિખિતે સત્તિ સહસા ધાતુભિઃ ક્ષીયમાણૈઃ માંસાદિભિઃ જાયતે આર્તધ્યાનમ્=અસમાધિઃ શરીરિણઃ ચરમકાલે=મરણસમય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૮॥

ટીકાર્થ :

દેહ અસંલેખિત હોતે છતે ચરમકાળમાં=મરણસમયમાં, સહસા=એકદમ, ક્ષય પામતા માંસાદિ ધાતુઓ વડે શરીરીઓને=જીવોને, આર્તધ્યાન=અસમાધિ, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

વિહિણા ઉ શેવથેવં ચિજ્જમાણેહિં સંભવઇ ણેઅં ।

ભવવિડિવિબીઅભૂઅં ઇત્થ ય જુત્તી ઇમા ણેઆ ॥૧૫૭૯॥

અન્યથા :

વિહિણા ઉ=વળી વિધિથી શેવથેવં ચિજ્જમાણેહિં=થોડા થોડા ક્ષય કરાતા એવા ધાતુઓ વડે, ભવવિડિવિબીઅભૂઅં એઅં ણ સંભવઇ=ભવવિટપીના બીજભૂત એવું આ=આર્તધ્યાન, સંભવતું નથી. ઇત્થ ય=અને અહીં=વિધિથી ક્ષય કરાતા ધાતુઓ વડે આર્તધ્યાનના અસંભવમાં, ઇમા જુત્તી ણેઆ=આ=હવે કહે છે એ, યુક્તિ જાણવી.

ગાથાર્થ :

વળી વિધિથી થોડા-થોડા ક્ષય કરાતા એવા ધાતુઓ વડે ભવવિટપીના બીજભૂત એવું આર્તધ્યાન સંભવતું નથી. અને એમાં હવે કહે છે એ યુક્તિ જાણવી.

ટીકા :

વિધિના તુ શાસ્ત્રોક્તેન સ્તોકસ્તોકં ક્ષીયમાણૈઃ(?ક્ષિપ્યમાણૈઃ)ધાતુભિઃ સમ્ભવતિ નૈતદ્=આર્તધ્યાનં, ભવવિટપિબીજભૂતમેતદ્, અત્ર યુક્તિરિયં જ્ઞેયાઽસમ્ભવ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૭૯॥

★ ટીકામાં ક્ષીયમાણૈઃ છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે ક્ષિપ્યમાણૈઃ હોવું જોઈએ, જે પ્રેરક વર્તમાનકૃદંત છે.

ટીકાર્થ :

વળી શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી થોડા થોડા ક્ષય કરાતા ધાતુઓ વડે આ=આર્તધ્યાન, સંભવતું નથી. આ ભવરૂપી વિટપીનું બીજભૂત છે=આર્તધ્યાન સંસારરૂપી વૃક્ષનું બીજભૂત છે. અહીં=અસંભવમાં=વિધિથી ક્ષય કરાતા ધાતુઓ વડે આર્તધ્યાનના અસંભવમાં, આ=હવે કહે છે એ, યુક્તિ જાણવી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

સઙ્ગ સુહભાવસ્સ તહા થેવવિવક્ખત્તણેણ નો બાહા ।

જાયઙ્ગ બલેણ મહયા થેવસ્સારંભભાવાઓ ॥૧૫૮૦॥

અન્યચાર્થ :

તહા સઙ્ગ સુહભાવસ્સ=તે પ્રકારે સદા શુભભાવવાળાને થેવવિવક્ખત્તણેણ=સ્તોક વિપક્ષપણાથી બાહા નો જાયઙ્ગ=બાધા થતી નથી; મહયા બલેણ થેવસ્સ આરંભભાવાઓ=કેમ કે મહા બળવાળા (શુભભાવ) વડે સ્તોકના=થોડા દુઃખના, આરંભનો ભાવ છે.

ગાથાર્થ :

તે પ્રકારે સદા શુભભાવવાળાને થોડા વિપક્ષપણાથી બાધા થતી નથી; કેમ કે મહા બળવાળા શુભભાવ વડે થોડા દુઃખના આરંભનો ભાવ છે.

ટીકા :

સદા શુભભાવસ્ય તથા=તેન સંલેખનાપ્રકારેણ સ્તોકવિપક્ષત્વેન હેતુના ન બાધા જાયતે, કુત્તરિત્યાહ-બલેન મહતા શુભભાવેન તેન સ્તોકસ્ય દુઃખસ્યારંભભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૦॥

ટીકાર્થ :

તે પ્રકારે=તે સંલેખનાના પ્રકારથી=ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં સંલેખના કરવાનો જે પ્રકાર બતાવ્યો તે પ્રકારથી, સદા શુભભાવવાળા સાધુને થોડા વિપક્ષપણારૂપ હેતુથી બાધા થતી નથી. કયા કારણથી બાધા થતી નથી ? એથી કહે છે — મહા બળવાળા તે શુભભાવ વડે થોડા દુઃખના આરંભનો ભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું તે પ્રકારે સંલેખનાકાળમાં મહાત્મા ભાવસંલેખના કરવા અર્થે આત્માને સતત શ્રુતથી વાસિત કરે છે અને કાયસંલેખના કરવા અર્થે શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર તપ કરીને દેહને કૃશ કરે છે. વળી, જેઓ આ પ્રકારે સંલેખના કરતા નથી તેઓ આત્માને શ્રુતાદિથી વાસિત કરતા હોય તોપણ, મરણ સમયે માંસાદિ ધાતુઓનો એકદમ ક્ષય થાય ત્યારે તેઓનું ચિત્ત શરીરને થતી પીડામાં વર્તવાથી તેઓને આર્તધ્યાન થાય છે.

તેથી ફલિત થાય કે ચિત્તનો ઉપયોગ જિનવચનનાનુસાર વર્તતો ન હોય તો તે ઉપયોગ અસમાધિવાળો છે, અને મૃત્યુકાળમાં ધાતુઓનો અત્યંત ક્ષય થવાને કારણે શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલી પીડામાં ચિત્ત ઉપયુક્ત

હોય તો અસમાધિ થાય છે, જે આર્તધ્યાનરૂપ છે; અને આ આર્તધ્યાન સંસારરૂપી વૃક્ષના બીજભૂત છે, તેથી સંસારના પરિભ્રમણથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા મહાત્માએ મરણ સમયે સંભવતા આર્તધ્યાનના પરિહાર માટે શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર દ્રવ્યસંલેખનામાં અને ભાવસંલેખનામાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, જેથી દેહમાં રહેલા માંસાદિ ધાતુઓનો થોડો થોડો ક્ષય થાય તોપણ તે મહાત્મા પોતાનું ચિત્ત ધર્મધ્યાનમાં વ્યાપ્ત રાખી શકે, જેના કારણે તે મહાત્માને મરણ સમયે આર્તધ્યાન સંભવે નહીં.

વળી સંલેખના કરવાથી આર્તધ્યાન કેમ સંભવતું નથી ? તેમાં યુક્તિ આપે છે કે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર સંલેખના કરતી વખતે તે સંલેખનાના પ્રકારથી મહાત્માનું ચિત્ત સદા શુભભાવમાં વર્તે છે, અને સંલેખનાકાળમાં કરાતા તપથી શરીરમાં જે કાંઈ અલ્પ પીડા થાય છે તે પીડા તે મહાત્માના શુભભાવનો બાધ કરનાર બનતી નથી; કેમ કે સંલેખનાકાળમાં તે મહાત્માએ ઘણા શુભભાવથી શરીરના થોડા દુઃખને સહન કરવાનો આરંભ કરેલ છે, માટે સંલેખનાથી થતા દુઃખ દ્વારા તે મહાત્માના મહાન એવા શુભભાવનો બાધ થતો નથી. ||૧૫૭૮/૧૫૭૯/૧૫૮૦||

ગાથા :

उवक्रमणं एवं सप्पडिआरं महाबलं णेअं ।

उचिआणासंपायण सइ सुहभावं विसेसेणं ॥૧૫૮૧॥

અન્યસાર્થ :

एवं=આ રીતે=પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે, सप्पडिआरं उवक्रमणं=સપ્રતીકારવાળું ઉપક્રમણ મહાબલં णेअं=મહાબળવાળું જાણવું. उचिआणासंपायण=ઉચિત આજ્ઞાના સંપાદનથી વિसेसेणं=વિશેષથી સइ सुहभावं=(ઉપક્રમણ) સદા શુભભાવવાળું થાય છે.

ગાથાર્થ :

पूर्वમાં બતાવ્યું એ રીતે સપ્રતીકારવાળું ઉપક્રમણ મહાબળવાળું જાણવું. ઉચિત આજ્ઞાના સંપાદનથી વિશેષથી ઉપક્રમણ સદા શુભભાવવાળું થાય છે.

ટીકા :

उपक्रमणमेवं धात्वादीनां सप्रतीकारं भूयो बृंहणेन महाबलं ज्ञेयं, अत्र उचिताज्ञासम्पादनेन सदा शुभभावमुपक्रमणं विशेषेणेति गार्थार्थः ॥૧૫૮૧॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે, अत्यंत बृंहण द्वारा सप्रतीकार એવું ધાતુઆદિનું ઉપક્રમણ=શુભભાવરૂપ પ્રતિકારથી સહિત એવું માંસાદિ ધાતુ આદિની ક્ષીણતાનું આપાદન, મહાબળવાળું=આત્મામાં મહાબળને સંચિત કરનારું, જાણવું.

અહીં=પ્રતિકારવાળા ઉપક્રમણમાં, ઉચિત આજ્ઞાના સંપાદનથી=સર્વ સાધુઓ સાથે જિનાજ્ઞાનુસાર

ક્ષામણાદિવિષયક ઉચિત કૃત્યો કરવારૂપ ઉચિત આજ્ઞાના સંપાદનથી, વિશેષથી ઉપક્રમણ સદા શુભભાવવાળું થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં બતાવ્યું તે પ્રકારે સંલેખના કરવામાં ન આવે તો પ્રાપ્ત થતો દોષ ગાથા ૧૫૭૮માં બતાવ્યો અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સંલેખના કરવામાં આવે તો તે દોષનો અભાવ કઈ રીતે થાય છે ? તે ગાથા ૧૫૭૮-૧૫૮૦માં યુક્તિપૂર્વક બતાવ્યું. તેથી કોઈ મહાત્મા પોતાની શક્તિ અનુસાર સંલેખના કરવા માટે તત્પર થયા હોય ત્યારે, તેઓ પોતાના શિષ્ય વગેરેની અત્યંત ઉપબૃહણ કરતાં કહે કે “ભગવાનના શાસનને પામીને તમે લેશ પણ પ્રમાદ કર્યા વગર જિનવચનાનુસાર ઉદ્યમ કરો છો તે રીતે જ જીવનના ચરમકાળ સુધી ઉદ્યમ કરજો અને અંતસમયે સંલેખના કરીને જિનવચનાનુસાર અનશનમાં ઉદ્યમ કરીને તમે આ મનુષ્યજન્મને સફળ કરજો.” ઇત્યાદિ પ્રકારે અત્યંત ઉપબૃહણ કરવાપૂર્વક તે મહાત્મા સંલેખના કરે છે, અને સંલેખનાકાળમાં વધતા જતા શુભભાવપૂર્વક પૂર્વમાં બતાવેલ ક્રમથી જ તપ કરીને શરીરના ધાતુઆદિનું ઉપક્રમણ કરે છે અર્થાત્ ધાતુઆદિને ક્ષીણ-ક્ષીણતર કરે છે.

આ રીતે અત્યંત ઉપબૃહણ દ્વારા શુભભાવરૂપ પ્રતિકારપૂર્વક કરાયેલું ધાતુઓનું ઉપક્રમણ મહાબળવાળું જાણવું અર્થાત્ ઉપબૃહણપૂર્વક શુભભાવના પ્રતિકારસહિત સંલેખનામાં યત્ન કરવાને કારણે ધાતુઆદિ ક્ષીણ થવાથી દેહ કૃશ થાય તોપણ, દેહ પ્રત્યે અત્યંત નિરપેક્ષભાવ પ્રગટે તેવું મહાબળ આત્મામાં પ્રગટે છે એમ જાણવું.

વળી સંલેખનાકાળમાં ઉચિત આજ્ઞાનું સંપાદન કરવામાં આવે તો ધાતુઆદિનું ઉપક્રમણ વિશેષથી સદા શુભભાવવાળું બને છે.

આશય એ છે કે જેમણે અંતકાળે પોતાના જીવનમાં લાગેલા અતિચારોનું સમ્યગ્ સ્મરણ કરીને તેની શુદ્ધિના ઉપાયોનું સેવન કર્યું હોય, વળી પૂર્વે કોઈની સાથે મનદુઃખ થવાનો પ્રસંગ બન્યો હોય તો તે સર્વની સાથે ઉચિત ક્ષામણા કરી હોય, તેમ જ અનશનવિષયક ભગવાનની જે જે ઉચિત આજ્ઞા હોય તે સર્વનું સ્મરણ કરીને ઉચિત રીતે સંપાદન કર્યું હોય, તેવા મહાત્મા અંત સમયે જે શુભભાવરૂપ પ્રતિકારસહિત ધાતુઆદિનું ઉપક્રમણ કરે છે તે વિશેષ પ્રકારના શુભભાવનું કારણ બને છે. તેથી અનશન કરનારા મહાત્માએ સર્વ ઉચિત આજ્ઞાના સંપાદનપૂર્વક સંલેખનામાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, જેથી અનશનકાળમાં પ્રગટેલું મહાબળ ઉત્તરના ઉચિત ભવની પ્રાપ્તિનું કારણ બને. એ પ્રકારનું પ્રસ્તુત ગાથાનું તાત્પર્ય છે. ॥૧૫૮૧॥

ગાથા :

થેવમુવક્કમણિજ્જં બજ્ઞં અભિંતરં ચ એસસ ।

જાઇ ઇઅ ગોઅરત્તં તહા તહા સમયભેણં ॥૧૫૮૨॥

અભ્યયાર્થ :

ઇઅ=આ રીતે તહા તહા સમયભેણં=તે તે પ્રકારે સમયના=કાળના, ભેદથી થેવમુવક્કમણિજ્જં=સ્તોક ઉપક્રમણીય એવું બજ્ઞં અભિંતરં ચ=બાહ્ય અને અભ્યંતર એસસ ગોઅરત્તં=આના ગોચરત્વને=ઉપક્રમણના વિષયપણાને, જાઇ=પામે છે.

ગાથાર્થ :

આ રીતે તે તે પ્રકારે કાળના ભેદથી સ્તોક ઉપક્રમણીય એવું બાહ્ય અને અભ્યંતર ઉપક્રમણના વિષયપણાને પામે છે.

ટીકા :

સ્તોકમુપક્રમણીયં બાહ્યં માંસાદિ આધ્યન્તરં ચ અશુભપરિણામાદિ એતસ્ય=ઉપક્રમણસ્ય યાત્યેવં ગોચરત્વં સંલેખનાયાઃ તથા તથા સમયભેદેન=કાલભેદેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૨॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં બતાવ્યું એ રીતે, સંલેખનાના તે તે પ્રકારના સમયના ભેદથી=કાળના ભેદથી, થોડા ઉપક્રમણીય એવા માંસાદિરૂપ બાહ્ય અને અશુભ પરિણામાદિરૂપ અભ્યંતર, આના=ઉપક્રમણના, ગોચરપણાને=વિષયપણાને, પામે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં સંલેખનાની વિધિ બતાવી એ રીતે સંલેખના કરવાથી સંલેખનાના તે તે પ્રકારના કાળના ભેદથી મહાત્માના શરીરમાં રહેલા ઉપક્રમણીય એવા બાહ્ય માંસાદિ અને ઉપક્રમણીય એવા અંતરંગ અશુભ પરિણામાદિ થોડા થોડા ઉપક્રમ પામે છે.

આશય એ છે કે ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં બતાવ્યું તેમ ૧૨ વર્ષની સંલેખના કરવાથી ક્રમસર કરાતા તપ દ્વારા દેહના માંસાદિનું ઉપક્રમણ ઉત્તરોત્તર વધતું જાય છે, તેમ જ સંલેખનાકાળમાં આત્માને શાસ્ત્રવચનોથી વાસિત કરવા દ્વારા અનાદિના અશુભ ભાવના સંસ્કારોથી વિરુદ્ધ એવા સંસ્કારોનું આધાન થતું જાય છે, જેથી પીડા આદિના નિમિત્તને પામીને થતા અશુભ ભાવોના સંસ્કારો ક્ષીણ-ક્ષીણતર થતા જાય છે. અને તેમ થવાથી શું લાભ થાય છે? તે પ્રંથકારશ્રી સ્વયં આગળની ગાથામાં બતાવે છે. ॥૧૫૮૨॥

ગાથા :

જુગવં તુ રુવિજ્જંતં ઉદગ્ગભાવેણ પાયસોં જીવં ।

ચાવઙ્ગ સુહજોગાઓ બહુગુરુસેણં વ સુહઙ્ગં તિ ॥૧૫૮૩॥

અન્યથાર્થ :

બહુગુરુસેણં વ સુહઙ્ગં=બહુ ગુરુ સૈન્ય જેમ સુભટને (જયથી ચ્યુત કરે છે, તેમ) ઉદગ્ગભાવેણ તુ=વળી ઉદગ્રભાવથી જુગવં=એક સાથે રુવિજ્જંતં=ક્ષય કરાતા એવા માંસાદિ જીવં=જીવને પાયસો=પ્રાયઃ સુહજોગાઓ=શુભયોગથી ચાવઙ્ગ=ચ્યુત કરે છે.

★ 'તિ' પાદપૂરણ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

બહુ ગુરુ સૈન્ય જેમ સુભટને જયથી ચ્યુત કરે છે, તેમ ઉદગ્રભાવથી એક સાથે ક્ષય કરાતા માંસાદિ જીવને પ્રાયઃ શુભયોગથી ચ્યુત કરે છે.

ટીકા :

યુગપન્તુ ક્ષિપ્યમાણં તન્માંસાદિ ઉદગ્રભાવેન=પ્રચુરતયા પ્રાયશો જીવં, કિમિત્યાહ-ચ્યાવયતિ શુભયોગાત્ સકાશાત્, કિમિવ કમિત્યાહ-બહુગુરુસૈન્યમિવ સુભટં ચ્યાવયતિ જયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૩॥

ટીકાર્થ :

વળી ઉદગ્રભાવથી=પ્રચુરપણાથી, એક સાથે ક્ષય કરાતા એવા તે માંસાદિ પ્રાયઃ જીવને શુભયોગથી ચ્યુત કરે છે. કોણ જેમ કોને ચ્યુત કરે છે ? એથી કહે છે — બહુ ગુરુ સૈન્ય જેમ=અત્યંત મોટું સૈન્ય જેમ, સુભટને જયથી ચ્યુત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંલેખનાના તે તે પ્રકારના કાળના ભેદથી માંસાદિ અને અશુભ પરિણામાદિ ઉપક્રમણના વિષયપણાને પામે છે. હવે આ રીતે સંલેખના કરવામાં ન આવે અને સંલેખના કર્યા વગર જ અનશન કરવામાં આવે તો શું દોષ પ્રાપ્ત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

સંલેખના કર્યા વગર અનશન કરવામાં આવે તો પ્રચુરપણાથી એક સાથે શરીરમાં ક્ષય કરાતા માંસાદિ જીવને શુભયોગથી ભ્રષ્ટ કરે છે. જેમ કોઈ સુભટની સામે અત્યંત મોટું સૈન્ય આવે તો તે સુભટ વિજયથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેમ મોહરૂપી શત્રુના નાશ માટે સુભટની જેમ યત્ન કરનારા પણ મહાત્માઓ સંલેખના ન કરે તો, શરીરના માંસાદિ એક સાથે ક્ષય પામે ત્યારે અતિશય પીડાને કારણે શાસ્ત્રવચનોથી ભાવિત પણ તે મહાત્મા શુભયોગથી પ્રાયઃ પાત પામે છે. આથી જીવનના ચરમકાળે પૂર્વે બતાવી એવી સંલેખના કરીને જ અનશનનો ઉદય કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો ગ્રંથકારશ્રીનો આશય છે. ॥૧૫૮૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૫૭૭માં સંલેખના કરવાની વિધિ બતાવી, ત્યારપછી ગાથા ૧૫૭૮માં સંલેખના કર્યા વગર અનશન કરવાથી પ્રાપ્ત થતો આર્તધ્યાનરૂપ દોષ બતાવ્યો અને વિધિપૂર્વક સંલેખના કરવાથી આર્તધ્યાનનો અસંભવ બતાવ્યો; ત્યારપછી સંલેખના કઈ રીતે મહાબળપ્રાપ્તિનું કારણ બને છે ? તે ગાથા ૧૫૮૧માં બતાવ્યું, ત્યારપછી સંલેખના દ્વારા કઈ રીતે બાહ્ય અને અભ્યંતર ઉપક્રમણ થાય છે ? તે ગાથા ૧૫૮૨માં બતાવ્યું, ત્યારપછી સંલેખના કર્યા વગર અભ્યુદય મરણ સ્વીકારવાથી આરાધક પણ જીવ પ્રાયઃ શુભભાવથી કઈ રીતે ચ્યુત થાય છે ? તે ગાથા ૧૫૮૩માં દેષ્ટાંત દ્વારા બતાવ્યું.

હવે આ સંલેખના આત્મઘાતને અનુકૂળ ક્રિયા છે, એ પ્રકારની શંકાનું ઉદ્ભાવન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

આહઽપ્પવહ્ણિમિત્તં એસા કહ જુજ્જઈ જઙ્ગણસ્સ ।
સમભાવવિત્તિણો તહ સમયત્થવિરોહઓ ચેવ ॥૧૫૮૪॥

અન્યથાર્થ :

આહ=આહથી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — એસા=આ=સંલેખના, અપ્પવહ્ણિમિત્તં=આત્મવધના નિમિત્તે છે, સમભાવવિત્તિણો જઙ્ગણસ્સ=સમભાવની વૃત્તિવાળા યતિજનને કહ જુજ્જઈ ?=કઈ રીતે ઘટે ? તહ=તથા સમયત્થવિરોહઓ ચેવ=સમયાર્થનો વિરોધ હોવાથી જ (કઈ રીતે ઘટે ?)

ગાથાર્થ :

આહથી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — સંલેખના આત્મવધના નિમિત્તે છે, સમભાવની વૃત્તિવાળા યતિજનને કઈ રીતે ઘટે ? તથા સમયાર્થનો વિરોધ હોવાથી જ કઈ રીતે ઘટે ?

ટીકા :

આહ-આત્મવધનિમિત્તમેષા=સંલેખના, કથં યુજ્યતે ? યતિજનસ્ય સમભાવવૃત્તેઃ સતઃ, તથા સમયાર્થ-વિરોધતશ્ચૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૪॥

ટીકાર્થ :

કહે છે=પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે — આ=સંલેખના, આત્મવધના નિમિત્તે છે. સમભાવની વૃત્તિવાળા છતાં યતિજનને કઈ રીતે ઘટે ? તથા સમયાર્થનો=શાસ્ત્રાર્થનો, વિરોધ હોવાથી જ, કઈ રીતે ઘટે ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં સંલેખનાની વિધિ બતાવી અને તે રીતે સંલેખના નહીં કરવામાં પ્રાપ્ત થતા દોષો બતાવ્યા. ત્યાં કોઈ શંકા કરે કે સંલેખના દેહના નાશ દ્વારા આત્મવધનું કારણ છે અને સાધુઓ સર્વ ભાવો પ્રત્યે સમભાવવાળા હોય છે, તેથી તેઓને જીવન-મૃત્યુ પ્રત્યે પણ સમભાવ હોય છે. આથી સર્વત્ર સમભાવવાળા સાધુઓને પોતાના વધને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે ઘટે ? અર્થાત્ ન જ ઘટે.

વળી શાસ્ત્રમાં પણ હિંસાનો નિષેધ કરાયો છે, માટે શાસ્ત્રવચન સાથે પણ વિરોધ હોવાથી સાધુઓને આત્મવધની પ્રવૃત્તિ કઈ રીતે ઘટે ? અર્થાત્ ન જ ઘટે. આ પ્રકારનો શંકાકારનો આશય છે. ॥૧૫૮૪॥

અવતરણિકા :

વિરોધમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વિરોધને કહે છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે શાસ્ત્રાર્થનો વિરોધ હોવાથી જ યતિજનને સંલેખના કઈ રીતે ઘટે ? તેથી હવે તે સંલેખના સાથે શાસ્ત્રાર્થના વિરોધને સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

તિવિહાઽતિવાયકિરિઆ અપ્પપરોભયગયા જઓ ભણિયા ।
બહુસો અણિદ્વફલયા ધીરેહિં અણંતનાણીહિં ॥૧૫૮૫॥

અન્યવાર્થ :

જઓ=જે કારણથી ધીરેહિં અણંતનાણીહિં=ધીર એવા અનંતજ્ઞાની વડે અપ્પપરોભયગયા તિવિહા અતિવાયકિરિઆ=આત્મ-પર-ઉભયગત ત્રિવિધ અતિપાતક્રિયા બહુસો અણિદ્વફલયા=બહુ પ્રકારે અનિષ્ટ ફળને દેનારી ભણિયા=કહેવાઈ છે. (તેથી સંલેખના સાથે શાસ્ત્રાર્થનો વિરોધ છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે અન્ય છે.)

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ધીર એવા અનંતજ્ઞાની વડે આત્મ-પર-ઉભયગત ત્રણ પ્રકારની અતિપાતની ક્રિયા બહુ પ્રકારે અનિષ્ટ ફળને દેનારી કહેવાઈ છે, તેથી સંલેખના સાથે શાસ્ત્રાર્થનો વિરોધ છે.

ટીકા :

ત્રિવિધા અતિપાતક્રિયા, કથમિત્યાહ-આત્મપરોભયગતા, યતો ભણિતા સમયે બહુશોઽનિષ્ટફલદેયં ક્રિયા ધીરૈરનન્તજ્ઞાનિભિઃ=સર્વજ્ઞૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૫॥

ટીકાર્થ :

અતિપાતની ક્રિયા ત્રણ પ્રકારવાળી છે. કઈ રીતે ? એથી કહે છે — આત્મ-પર-ઉભયગત=સ્વવિષયક અતિપાતક્રિયા-પરવિષયક અતિપાતક્રિયા-સ્વ-પર એ ઉભયવિષયક અતિપાતક્રિયા, એમ ત્રણ પ્રકારવાળી છે.

જે કારણથી સમયમાં=શાસ્ત્રમાં, આ ક્રિયા=ત્રણ પ્રકારની અતિપાતક્રિયા, ધીર એવા અનંતજ્ઞાની વડે=સર્વજ્ઞ વડે, બહુ પ્રકારે અનિષ્ટ ફળને દેનારી કહેવાઈ છે, તે કારણથી સંલેખના સાથે શાસ્ત્રાર્થનો વિરોધ છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે યતઃનું જોડાણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે શાસ્ત્રાર્થનો વિરોધ હોવાથી સાધુઓને સંલેખના ઉચિત નથી. તેથી તે શાસ્ત્રાર્થના વિરોધને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે અતિપાતની ક્રિયા ત્રણ પ્રકારે છે : (૧) સ્વવિષયક (૨) પરવિષયક (૩) ઉભયવિષયક. અને આ ત્રણેય પ્રકારની અતિપાતક્રિયાને ધીર એવા અનંતજ્ઞાનીએ અનિષ્ટ ફળને આપનારી કહેલ છે અર્થાત્ આ અતિપાતની ક્રિયા કરનારને પાપની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ કહેલ છે, માટે સાધુએ દેહનો નાશ કરનારી સંલેખના કરવી ઉચિત નથી. આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષનો આશય છે. ॥૧૫૮૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૮૪-૧૫૮૫માં પૂર્વપક્ષીએ જે શંકા કરી, તેનું સમાધાન કરવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

ભણ્ણઙ્ગ સચ્ચં એઅં ણ ડ એસા અપ્પવહણિમિત્તં તિ ।

તલ્લક્ષણવિરહાઓ વિહિઆણુદ્ધાણભાવેણ ॥૧૫૮૬॥

અન્યથાર્થ :

ભણ્ણઙ્ગ=કહેવાય છે=ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા ઉત્તર અપાય છે — એઅં સચ્ચં=આ સત્ય છે=પૂર્વપક્ષીએ પૂર્વની ગાથામાં જે કહ્યું એ કથન સત્ય છે. એસા ડ=પરંતુ આ=સંલેખના, અપ્પવહણિમિત્તં ણ=આત્મવધના નિમિત્તે નથી; વિહિઆણુદ્ધાણભાવેણ તલ્લક્ષણવિરહાઓ=કેમ કે વિહિતાનુષ્ઠાનનો ભાવ હોવાથી તેના=આત્મવધની ક્રિયાના, લક્ષણનો વિરહ છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

ગ્રંથકારશ્રી દ્વારા પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર અપાય છે — પૂર્વપક્ષીનું કથન સત્ય છે, પરંતુ સંલેખના આત્મવધના નિમિત્તે નથી; કેમ કે વિહિતાનુષ્ઠાનનો ભાવ હોવાથી આત્મવધની ક્રિયાના લક્ષણનો વિરહ છે.

ટીકા :

ભણ્ણયતે-સત્યમેતત્ત્રિવિધાતિપાતક્રિયેતિ, નત્ત્વેષા=સંલેખના ક્રિયા આત્મવધનિમિત્તેતિ, કુત્ત્રિત્યાહ-તલ્લક્ષણવિરહાત્=આત્મવધક્રિયાલક્ષણવિરહાત્, વિરહશ્ચ વિહિતાનુષ્ઠાનભાવેન હેતુનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૬॥

ટીકાર્થ :

કહેવાય છે=પૂર્વપક્ષીને ઉત્તર અપાય છે — અતિપાતની ક્રિયા ત્રણ પ્રકારે છે એ પ્રકારનું આ=પૂર્વપક્ષીનું કથન, સત્ય છે. પરંતુ આ=સંલેખના, આત્મવધના નિમિત્તવાળી ક્રિયા નથી. કયા કારણથી ? એથી કહે છે — તેના લક્ષણનો વિરહ છે=આત્મવધની ક્રિયાના લક્ષણનો વિરહ છે.

સંલેખનામાં આત્મવધની ક્રિયાના લક્ષણનો વિરહ કેમ છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે — અને વિરહ=સંલેખનામાં આત્મવધની ક્રિયાના લક્ષણનો વિરહ, વિહિતાનુષ્ઠાનના ભાવરૂપ હેતુથી છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૮૪-૧૫૮૫માં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરેલ કે સાધુઓને સંલેખના કરવી ઉચિત નથી. તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે ત્રણ પ્રકારની અતિપાતની ક્રિયા છે એ પ્રકારનું પૂર્વપક્ષીનું કથન સત્ય છે, પરંતુ સંલેખનાની ક્રિયા પોતાના વધનું નિમિત્ત નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સંલેખના દેહના વિનાશને અનુકૂળ ક્રિયા હોવા છતાં આત્મવધની ક્રિયા કેમ નથી? તેથી કહે છે કે મોહથી આકુળ થયેલા જીવો દેહના વિનાશ માટે જે યત્ન કરે છે, તેને આત્મવધની ક્રિયા કહેવાય; જ્યારે સાધુઓ મોહને વશ થઈને દેહનો વિનાશ કરતા નથી, પરંતુ ઉત્તરજન્મને ઉત્કર્ષવાળો કરવા અર્થે અપેક્ષિત એવા શુભભાવની વૃદ્ધિ માટે સંલેખના કરે છે. તેથી સંલેખનામાં શાસ્ત્રવચનાનુસાર કરાતા ઉદ્યમથી આનુષંગિક દેહનો વિનાશ થતો હોવા છતાં અમરણધર્મની પ્રાપ્તિને અનુકૂળ શક્તિનો સંચય થાય છે. આથી સંલેખનામાં આત્મવધની ક્રિયાનું લક્ષણ ઘટતું નથી; કેમ કે તે શાસ્ત્રાનુસારી ક્રિયા છે, માટે સાધુઓને સંલેખના કરવી ઉચિત છે. ॥૧૫૮૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંલેખનામાં આત્મવધની ક્રિયાના લક્ષણનો વિરહ છે. તેથી હવે આત્મવધની ક્રિારૂપ અતિપાતની ક્રિયાનું લક્ષણ બતાવે છે -

ગાથા :

જા खलु पमत्तजोगा णिअमा रागाइदोससंसत्ता ।
आणाओ बहिभूआ सा होअइवायकिरिआ य ॥१५८७॥

અન્યથાર્થ :

જા खलु=ખરેખર જે પમત્તજોગા=પ્રમત્ત યોગને કારણે ણિઅમા=નિયમથી રાગાદિદોષસંસત્તા=રાગાદિ દોષોથી સંસક્ત છે, આણાઓ બહિભૂઆ=આજ્ઞાથી બહિર્ભૂત છે, સા હોઅવાયકિરિઆ હોઈ=તે અતિપાતની ક્રિયા છે.

★ 'ય' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

ખરેખર જે ક્રિયા પ્રમત્તયોગને કારણે નિયમથી રાગાદિ દોષોથી સંસક્ત છે, આજ્ઞાથી બહિર્ભૂત છે, તે અતિપાતની ક્રિયા છે.

ટીકા :

યા खलु પ્રમત્તયોગાત્ સંકાશાત્ નિયમાદ્રાગાદિદોષસંસક્તા સ્વરૂપતઃ, આજ્ઞાતો બહિર્ભૂતા=ઉચ્છાસ્ત્રાઃ, સા ભવત્યતિપાતક્રિયા, इदं લક્ષણમસ્યા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૭॥

ટીકાર્થ :

ખરેખર જે પ્રમત્ત યોગને કારણે સ્વરૂપથી નિયમથી=નક્કી, રાગાદિ દોષોથી સંસક્ત છે, આજ્ઞાથી બહિર્ભૂત છે=ઉચ્છાસ્ત્ર છે, તે અતિપાતની ક્રિયા છે. આનું=અતિપાતની ક્રિયાનું, આ લક્ષણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મન-વચન-કાયાના યોગોને ભગવાનના વચનાનુસાર સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં સુદૃઢ પ્રવર્તવવામાં ન આવે તો તે યોગો પ્રમાદવાળા છે. તેથી જેઓ અનુકૂળ સંયોગોમાં રાગવાળા છે અને પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં દ્વેષવાળા છે, તેઓની ક્રિયા સ્વરૂપથી રાગાદિ દોષોવાળી છે અર્થાત્ રાગાદિ દોષોના સ્વરૂપને સ્પર્શનારી છે. આથી પરિવેહણાદિ ક્રિયા પ્રમાદથી કરવામાં આવે તો તે ક્રિયામાં પ્રમાદનો યોગ વર્તે છે અને ચિત્ત રાગાદિને પરવશ થઈને અન્યત્ર વ્યાપ્ત રહે છે, માટે તે ક્રિયા સ્વરૂપથી રાગાદિથી સંસક્ત છે.

વળી આવી ક્રિયા શાસ્ત્રને સંમત નથી, માટે આજ્ઞાથી બહિર્ભૂત છે. આથી આવી ક્રિયાને અતિપાતિકી ક્રિયા કહેવાય. આ પ્રકારનું અતિપાતક્રિયાનું લક્ષણ છે. ॥૧૫૮૭॥

અવતરણિકા :

સંલેખનામાં આત્મવધની ક્રિયાના લક્ષણનો વિરહ છે, તે સ્પષ્ટ કરવા પૂર્વગાથામાં અતિપાતક્રિયાનું લક્ષણ બતાવ્યું. હવે શુદ્ધક્રિયાનું લક્ષણ બતાવે છે —

ગાથા :

જા પુણ એઅવિરુદ્ધા સુહભાવવિવહ્ન્યા અ નિયમેણં ।
સા હોઝ સુદ્ધકિરિઆ તલ્લક્ષણજોગઓ ચેવ ॥૧૫૮૮॥

અન્યથાર્થ :

જા પુણ=વળી જે એઅવિરુદ્ધા=આનાથી વિરુદ્ધ છે=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અતિપાતક્રિયાના લક્ષણથી રહિત છે, નિયમેણં અ સુહભાવવિવહ્ન્યા=અને નિયમથી શુભભાવને વધારનારી છે, સા સુદ્ધકિરિઆ હોઝ=તે શુદ્ધક્રિયા થાય છે; તલ્લક્ષણજોગઓ ચેવ=કેમ કે તેના=શુદ્ધક્રિયાના, લક્ષણનો યોગ જ છે.

ગાથાર્થ :

વળી જે ક્રિયા પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અતિપાતક્રિયાના લક્ષણથી રહિત છે, અને નિયમથી શુભભાવને વધારનારી છે, તે શુદ્ધક્રિયા થાય છે; કેમ કે શુદ્ધક્રિયાના લક્ષણનો યોગ જ છે.

ટીકા :

યા પુનરેતદ્વિયુક્તા ક્રિયા, શુભભાવવિવર્દ્ધની ચ નિયમેનાયત્યાં, સા ભવતિ શુદ્ધક્રિયા, કુતઃ ? તલ્લક્ષણયોગત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૮॥

ટીકાર્થ :

વળી જે ક્રિયા આનાથી વિરુદ્ધ છે=પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અતિપાતક્રિયાના લક્ષણથી રહિત છે, અને આયતિમાં=ભાવિમાં, નિયમથી શુભભાવને વધારનારી છે, તે શુદ્ધક્રિયા થાય છે; કયા કારણથી ? તે બતાવે છે — કેમ કે તેના લક્ષણનો યોગ જ છે=શુદ્ધક્રિયાના લક્ષણનો યોગ જ છે.

ભાવાર્થ :

જે ક્રિયામાં ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક વીતરાગ થવાને અનુકૂળ સમ્યગ્ ઉદ્યમ હોય, તે ક્રિયામાં પ્રમાદનો યોગ નથી, તે ક્રિયા સ્વરૂપથી રાગાદિ દોષોના ઉચ્છેદને અનુકૂળ છે અને જિનાજ્ઞાથી નિયંત્રિત હોવાથી શાસ્ત્રાનુસારી છે. તેથી આવી ક્રિયા પૂર્વગાથામાં બતાવેલા અતિપાતક્રિયાના લક્ષણથી રહિત છે.

વળી તે ક્રિયા ભવિષ્યમાં નિયમથી શુભભાવને વધારનારી છે અર્થાત્ ભગવાનનાં વચનનુસાર કરાયેલી ક્રિયા કરતાં કરતાં દેહનો ત્યાગ થાય, તોપણ ઉત્તરના જન્મમાં તે ક્રિયા નિયમથી શુભભાવને વધારે છે; કેમ કે તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલું સુદેવત્વ ઉત્તરના જન્મમાં વિશેષ પ્રકારની સંયમની શક્તિનું કારણ બનશે. આથી આવી ક્રિયા શુદ્ધ છે; કેમ કે તે ક્રિયા શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના આવિર્ભાવને અનુકૂળ હોવાથી તેમાં શુદ્ધક્રિયાનું લક્ષણ ઘટે છે.

આનાથી ફલિત થયું કે સંલેખનાની ક્રિયાથી દેહના ધાતુ આદિનું ઉપક્રમણ થાય છે, તોપણ તે ક્રિયા અપ્રમાદની વૃદ્ધિ દ્વારા સંસારના ઉચ્છેદનું કારણ હોવાથી શુદ્ધક્રિયારૂપ છે, પરંતુ અતિપાતક્રિયારૂપ નથી. એ પ્રકારનો ગ્રંથકારશ્રીનો આશય છે. ॥૧૫૮૮॥

ગાથા :

પડિવજ્જઇ અ ઇમં જો પાયં કયકિચ્ચ મો 'ઉ' ઇહ જમ્મે ।
સુહમરણમિત્તકિચ્ચો તસ્સેસા જાયઇ જહુત્તા ॥૧૫૮૯॥

અન્વયાર્થ :

ઇહ અ જમ્મે=અને આ જન્મમાં પાયં કયકિચ્ચ મો=પ્રાયઃ કૃતકૃત્ય જ સુહમરણમિત્તકિચ્ચો=શુભ-મરણમાત્ર કૃત્યવાળા જો=જે ઇમં=આને=સંલેખનાને, પડિવજ્જઇ=સ્વીકારે છે, તસ્સ એસા=તેની આ=તે સાધુની સંલેખના, જહુત્તા જાયઇ=યથોક્ત થાય છે.

★ ગાથાના બીજા પાદમાં રહેલ 'ઉ' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

અને આ જન્મમાં પ્રાયઃ કૃતકૃત્ય જ શુભમરણમાત્ર કૃત્યવાળા જે સાધુ સંલેખનાને સ્વીકારે છે, તે સાધુની સંલેખના યથોક્ત થાય છે.

ટીકા :

પ્રતિપદ્યતે ચૈનાં=સંલેખનક્રિયાં યઃ પ્રાયઃ કૃતકૃત્ય એવેહ જન્મનિ નિષ્ઠિતાર્થઃ શુભમરણમાત્રકૃત્યઃ યદિ પરં, તસ્યૈષા જાયતે યથોક્તા=સંલેખના શુદ્ધક્રિયા વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૮૯॥

ટીકાર્થ :

અને આ જન્મમાં પ્રાયઃ કૃતકૃત્ય જ=નિષ્ઠિત અર્થવાળા, જોકે શુભમરણમાત્રકૃત્યવાળા જે આને=સંલેખનની ક્રિયાને, સ્વીકારે છે, તેની=તે મહાત્માની, આ=સંલેખનની ક્રિયા, યથોક્ત=સંલેખના અથવા શુદ્ધક્રિયા, થાય

છે=ગાથા ૧૫૮૧માં જે પ્રકારે કહેવાઈ એ પ્રકારની સંલેખના થાય છે અથવા ગાથા ૧૫૮૮માં જે પ્રકારે કહેવાઈ એ પ્રકારની શુદ્ધક્રિયા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે મહાત્માએ સંયમગ્રહણકાળથી આરંભીને પ્રાયઃ સ્વશક્તિ અનુસાર શાસ્ત્રાધ્યયન કરેલ છે, આત્માને શાસ્ત્રોથી ભાવિત કરેલ છે, શાસ્ત્રોથી નિષ્પન્ન થયા પછી યોગ્ય જીવોને સન્માર્ગમાં સ્થાપન કર્યા છે, ભગવાનના વચનના યથાર્થ પરમાર્થને પામ્યા છે; તેમ જ અનાભોગાદિથી પણ પોતાના જીવનમાં થયેલી સ્ખલનાઓની જેમણે શાસ્ત્રમર્યાદા પ્રમાણે શુદ્ધિ કરી છે, તેવા મહાત્માને, જોકે શુભમરણ પ્રાપ્ત કરવારૂપ કૃત્ય બાકી છે, તોપણ મનુષ્યજન્મ પામીને પ્રાયઃ પોતે કરવા જેવાં સર્વ કૃત્યો જેમણે પૂર્ણ કર્યા છે, તેવા મહાત્મા સંલેખનની ક્રિયા સ્વીકારે તો તેઓની આ સંલેખનની ક્રિયા, ગાથા ૧૫૮૧માં બતાવી તેવી મહાબળવાળી સંલેખના બને છે અથવા ગાથા ૧૫૮૮માં બતાવી તેવી શુદ્ધ ક્રિયા બને છે; કેમ કે તે મહાત્માએ આજીવન પ્રમાદનો પરિહાર કરીને શક્તિના પ્રકર્ષથી સંયમના આચારો સેવ્યા છે, શાસ્ત્રાધ્યયન કર્યું છે, તેમ જ શાસ્ત્રોથી આત્માને ભાવિત કર્યો છે. તેથી તેઓ નિયમથી રાગાદિ દોષોથી સંસક્ત નથી, પરંતુ ભગવાનના વચનાનુસાર ચાલવાની ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળા છે; અને તેથી સંલેખનાકાળમાં તેઓ જેમ જેમ તપને કારણે દેહથી કૃશ થાય છે, તેમ તેમ ભગવાનના વચનથી ભાવિત હોવાને કારણે કષાયાદિથી પણ કૃશ થાય છે. તેથી તેઓએ સ્વીકારેલી સંલેખનની ક્રિયા શુભમરણનો હેતુ બને છે. માટે સંલેખના શુદ્ધક્રિયારૂપ છે, પરંતુ અતિપાતકિયારૂપ નથી. ॥૧૫૮૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૮૪-૧૫૮૫માં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરેલ કે સંલેખના આત્મવધનું કારણ છે, માટે સાધુએ સંલેખના કરવી ઉચિત નથી અને અતિપાતકિયાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે, માટે પણ સંલેખના કરવી ઉચિત નથી.

તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૧૫૮૬થી ૧૫૮૯ સુધી સ્થાપન કર્યું કે સંલેખનામાં અતિપાતકિયાનું લક્ષણ ઘટતું નથી અને કૃતકૃત્ય મહાત્મા જે સંલેખના કરે છે તે યથોક્ત એવી શુદ્ધક્રિયારૂપ છે.

આ કથનનો ફલિતાર્થ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે -

ગાથા :

મરણપડિઆરભૂઆ એસા એવં ચ ણ મરણનિમિત્તા ।

જહ ગંડછેઅકિરિઆ ણો આયવિરાહણારૂવા ॥૧૫૯૦॥

અન્વયાર્થ :

એવં ચ=અને આ રીતે=ગાથા ૧૫૮૮-૧૫૮૯માં બતાવ્યું એ રીતે, એસા=આ=સંલેખના, મરણપડિ-આરભૂઆ=મરણના પ્રતિકારભૂત છે, મરણનિમિત્તા ણ=મરણના નિમિત્તવાળી નથી. જહ=જે પ્રમાણે ગંડછેઅકિરિઆ આયવિરાહણારૂવા ણો=ગંડના=ગૂમડાના, છેદની ક્રિયા આત્મવિરાધનારૂપ નથી.

ગાથાર્થ :

અને ગાથા ૧૫૮૮-૧૫૮૯માં બતાવ્યું એ રીતે સંલેખના મરણના પ્રતિકારભૂત છે, મરણના નિમિત્તવાળી નથી. જે પ્રમાણે ગૂમડાને છેદવાની ક્રિયા આત્મવિરાધનારૂપ નથી.

ટીકા :

મરણપ્રતીકારભૂતૈષા एवं चोक्तन्यायात्, न मरणनिमित्ता, यथा गण्डच्छेदक्रिया दुःखरूपाऽपि नात्मविराधनारूपेति गायार्थः ॥૧૫૯૦॥

ટીકાર્થ :

અને આ રીતે=ઉક્તન્યાયથી=ગાથા ૧૫૮૮-૧૫૮૯માં બતાવ્યું એ રીતે, આ=સંલેખના, મરણના પ્રતિકારભૂત છે=અનંતા મરણોની પરંપરાના ઉચ્છેદના કારણભૂત છે, મરણના નિમિત્તવાળી નથી. જે પ્રમાણે દુઃખરૂપ પણ ગંડના છેદની ક્રિયા=દુઃખ કરનારી પણ શરીર પર થયેલ ગૂમડાને છેદવાની ક્રિયા, આત્માની વિરાધનારૂપ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૮૮માં કહ્યું કે જે ક્રિયા અતિપાતક્રિયાના પ્રમત્તયોગાદિ લક્ષણથી રહિત છે અને ભાવિમાં નિયમથી શુભભાવને વધારનારી છે, તે ક્રિયા શુદ્ધક્રિયા છે; અને ગાથા ૧૫૮૯માં બતાવ્યું તેમ કૃતકૃત્ય મહાત્મા શુભમરણના કૃત્યને આશ્રયીને સંલેખનની ક્રિયા સ્વીકારે તો, તે સંલેખનની ક્રિયા પણ મરણના પ્રતિકારભૂત છે, પરંતુ મરણના નિમિત્તવાળી નથી, એમ સિદ્ધ થાય.

આશય એ છે કે જે જન્મે છે તે અવશ્ય મરે છે, પરંતુ જેઓ જન્મ્યા પછી નિર્વિચારકની જેમ યથાતથા જીવે છે, તેઓનું મરણ અનંતા મરણોની પરંપરાનું કારણ છે. તે મરણોની પરંપરાનો ઉચ્છેદ કરવા માટે ‘પંડિતમરણ’ જ આવશ્યક છે અર્થાત્ જિનવચનાનુસાર તત્ત્વથી ભાવિત થઈને મરણકાળમાં શુભભાવના પ્રકર્ષથી મરણ પ્રાપ્ત કરવું જ આવશ્યક છે. આ પંડિતમરણ ફરી જન્મનું કારણ હોવાથી ફરી મરણ પણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ, પંડિતમરણ ઘણાં મરણોની પરંપરાને અલ્પ કરાવનારું છે, તેથી પંડિતમરણની પ્રાપ્તિ અર્થે કરાતી સંલેખના મરણના પ્રતિકારભૂત છે, પરંતુ મરણના નિમિત્તભૂત નથી.

જેમ દેહ પર ક્યાંક ગાંઠ થયેલી હોય ત્યારે વૈદ્યકશાસ્ત્રની પ્રક્રિયા અનુસારે તે ગાંઠનો છેદ કરવામાં આવે છે. તે વખતે તે છેદક્રિયા દુઃખરૂપ હોવા છતાં પોતાના શરીરને પીડા કરવા માટે કરાતી નથી, પરંતુ શરીરને થનારી અધિક પીડાનું રક્ષણ કરવા માટે કરાય છે.

તેમ સંલેખનાક્રિયાથી મૃત્યુ થતું હોવા છતાં ઘણાં મૃત્યુની પરંપરાને ઘટાડનાર હોવાથી મરણના નિમિત્તભૂત નથી, પરંતુ મરણની પરંપરાથી આત્મરક્ષણના ઉપાયભૂત છે. આથી સાધુને સંલેખના કરવી ઉચિત છે. એ પ્રકારનો ગ્રંથકારનો આશય છે. ॥૧૫૯૦॥

ગાથા :

અબ્ધત્થા સુહજોગા અસવત્તા પાયસો જહાસમયં ।
 एसो इमस्स उच्चिओ अमरणधम्मोहिं निदिद्धो ॥૧૫૯૧॥

અભ્યયાર્થ :

(જેઓને) પાયસો=પ્રાય: અસવત્તા સુહજોગા અબ્ધત્થા=અસપત્ન એવા શુભયોગો અભ્યસ્ત છે, (તેઓને) જહાસમયં=યથાસમય ઇમસ્સ एसो=આનો આ=મરણયોગનો સમય, અમરણધમ્મેહિં ઉચ્ચિઓ નિદ્દિદ્ધો=અમરણધર્મવાળા એવા ભગવાન વડે ઉચિત નિર્દિષ્ટ છે.

ગાથાર્થ :

જેઓને પ્રાય: અસપત્ન એવા શુભયોગો અભ્યસ્ત છે, તેઓને યથાસમયે મરણયોગનો સમય અમરણધર્મવાળા ભગવાન વડે ઉચિત બતાવાયો છે.

ટીકા :

अभ्यस्ता शुभयोगाः औचित्येन असपत्ना यथाऽऽगमं प्रायशो, यथासमयं=यथाकालમેषोऽप्यस्य=मरणयोगस्योचितः समयः अमरणधर्मभिः वीतरागैर्निर्दिष्टः सूत्र इति गाथार्थः ॥૧૫૯૧॥

ટીકાર્થ :

औचित्यથી=ઉચિતપણાથી, યથાઆગમ=શાસ્ત્રાનુસારે, અસપત્ન એવા શુભયોગો પ્રાય: અભ્યસ્ત છે, તેઓને યથાસમય=યથાકાળ=કાળને અનુરૂપ, આનો=મરણયોગનો, આ પણ સમય સૂત્રમાં=શાસ્ત્રમાં, અમરણધર્મવાળા વીતરાગ વડે ઉચિત નિર્દેશાયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમના સર્વ યોગો અન્ય બળવાન યોગોનો નાશ ન થાય તે રીતે જ શાસ્ત્રવચનાનુસાર ઔચિત્યપૂર્વક સેવવામાં આવે તો સેવાયેલ તે શુભયોગોને અસપત્ન યોગો કહેવાય. અને જે મહાત્માએ આગમાનુસાર અસપત્ન એવા શુભ યોગો પ્રાય: સુઅભ્યસ્ત કર્યા હોય, તે મહાત્માઓ હંમેશાં સર્વ પ્રવૃત્તિકાળમાં સ્વશક્તિના પ્રકર્ષથી વીતરાગતાને અનુકૂળ યત્ન કરી શકે છે. તેથી તેવા મહાત્માને ઉચિત કાળે મરણયોગ સ્વીકારવો પણ ઉચિત છે, એમ શાસ્ત્રમાં અમરણધર્મવાળા વીતરાગે કહેલ છે. તેથી તે વખતે તે મહાત્મા મરણયોગને સ્વીકારે નહીં, તો તેઓના સર્વ યોગો અસપત્ન યોગ બને નહીં; કેમ કે તેઓએ તે કાળે ઉચિત એવા મરણયોગના સ્વીકારની ઉપેક્ષા કરીને અન્ય યોગોમાં યત્ન કર્યો, જેથી તે યોગો સપત્ન બને છે.

વળી અહીં કહ્યું કે, “જેઓએ અસપત્ન એવા શુભયોગો અભ્યસ્ત કર્યા છે, તેઓને ઉચિત કાળે મરણયોગ ઉચિત છે” તેનાથી એ ફલિત થાય કે, જેમણે પૂર્વે અસપત્નયોગો સેવ્યા નથી, પરંતુ સ્વરુચિ અનુસાર યોગો સેવ્યા છે, તેઓને સેવેલા તે તે યોગો દ્વારા ઉચિત ભાવોની વૃદ્ધિ સમ્યક્ થયેલી નથી, પરંતુ

યોગોને જેમ તેમ સેવવાની પ્રકૃતિ દૃઢ થયેલી છે. તેથી તેઓ મરણયોગ સ્વીકારે તોપણ, જિનવચનાનુસાર શુભભાવોની વૃદ્ધિ કરી શકે નહીં. માટે જેમણે પૂર્વે અસપત્ન યોગો સેવ્યા છે, તેઓ ઉચિત કાળે મરણયોગ સ્વીકારવાના અધિકારી છે, અન્ય નહીં.

અહીં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, અત્યંત આરાધક પણ મહાત્માએ પ્રમાદના વશથી ક્યારેક ઔચિત્યથી અસપત્ન એવા શુભયોગો સેવ્યા ન હોય, તોપણ તેઓ મરણયોગને સ્વીકારવા ઉચિત છે; છતાં મોટાભાગે તે પ્રકારનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવા મહાત્મા જ મરણયોગને સ્વીકારવા ઉચિત છે.

વળી “અમરણધર્મવાળા વીતરાગ વડે” એ પ્રકારના વિશેષણથી એ કહેવું છે કે, વીતરાગે અનંતમરણની પરંપરાનો ઉચ્છેદ કર્યો છે, ફક્ત આ ભવના અંતે એક વાર જ મરવાનું બાકી છે, તેથી તેઓ અમરણધર્મવાળા છે; અને વીતરાગે સાધુઓને પણ પોતાના જેવા અમરણધર્મવાળા થવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેથી જે મહાત્મા અભ્યુદય મરણ સ્વીકારે છે અને જેટલા વીતરાગભાવની આસન્ન થાય છે, તેઓ તેટલા અંશથી અનંતા મરણોની પરંપરાનો ઉચ્છેદ કરે છે, અને જ્યારે તેઓ વીતરાગ બને છે ત્યારે અમરણધર્મવાળા બને છે. આથી અમરણધર્મવાળા વીતરાગે અમરણધર્મની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે સાધુઓને ઉચિત કાળે આ મરણયોગ સ્વરૂપ સંલેખના બતાવેલ છે. ॥૧૫૯૧॥

અવતરણિકા :

યતશ્ચૈવમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

અને જે કારણથી આમ છે, તે કારણથી શું ? તે બતાવે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જેઓને પ્રાયઃ અસપત્ન એવા શુભયોગો અભ્યસ્ત છે, તેઓને મરણયોગનો સમય ઉચિત નિર્દિષ્ટ છે. તેથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે પ્રસ્તુત ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

તા આરાહેમુ ઇમં ચરમં ચરમગુણસાહગં સમ્મં ।
સુહભાવવિવદ્ધી યલુ એવમિહ પવત્તમાણસ્સ ॥૧૫૯૨॥

અન્યાર્થ :

તા=તે કારણથી ચરમગુણસાહગં ચરમં ઇમં=ચરમ ગુણના સાધક ચરમ એવા આને=શુભયોગને, સમ્મં આરાહેમુ=અમે સમ્યક્ આરાધીએ, એવં=એ પ્રકારના સુહભાવવિવદ્ધી=શુભભાવની વિવૃદ્ધિ ઇહ પવત્તમાણસ્સ=અહીં પ્રવર્તતાને=સંલેખનામાં પ્રવર્તતા એવા મહાત્માને, થાય છે.

★ ‘યલુ’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી ચરમ ગુણને સાધનારા ચરમ એવા શુભયોગને “અમે સમ્યગ્ આરાધીએ” એ પ્રકારના શુભભાવની વૃદ્ધિ સંલેખનામાં પ્રવર્તતા એવા મહાત્માને થાય છે.

ટીકા :

તત્=તસ્માદારાધયામઃ=સમ્પાદયામઃ એનં ચરમં શુભયોગં ચરમગુણસાધકં=આરાધનાનિષ્પાદકં સમ્યગ્=આગમનીત્યા, શુભભાવવૃદ્ધિઃ ખલુ=કુશલાશયવૃદ્ધિરિત્યર્થઃ એવમિહ=સંલેખનાયાં પ્રવર્તમાનસ્ય સત્ત્વમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૨॥

ટીકાર્થ :

તે કારણથી ચરમ ગુણના સાધક=આરાધનાના નિષ્પાદક=સંયમજીવનની ચરમ આરાધનાને નિષ્પન્ન કરાવનાર, ચરમ એવા આ શુભયોગને=મરણયોગને, “અમે સમ્યગ્=આગમની નીતિથી, આરાધીએ=સંપાદન કરીએ,” એ પ્રકારના શુભભાવની વૃદ્ધિ=કુશલ આશયની વૃદ્ધિ, અહીં=સંલેખનામાં, પ્રવર્તતા છતાં સાધુને થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અસપત્ન શુભયોગો જેમણે સેવ્યા છે તેવા મહાત્માઓને, જીવનના અંત સમયે સંલેખનામાં પ્રયત્ન કરતી વખતે શુભભાવની વૃદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ “હવે અમે આગમમાં કહેલી મર્યાદાથી સંયમજીવનના ચરમ ગુણની આરાધના સમ્યગ્ નિષ્પન્ન કરીએ, જેથી પ્રાપ્ત થયેલું સંયમ પૂર્ણ સફળ થાય” આ પ્રકારના કુશલ આશયની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે શુભયોગવાળા મહાત્માને ભગવાને ઉચિત કાળે અમરણધર્મપ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે સંલેખના કરવાની વિધિ બતાવેલ છે. ॥૧૫૯૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૮૪-૧૫૮૫માં પૂર્વપક્ષીએ આહથી શંકા કરેલ કે સંલેખના આત્મવધના નિમિત્તવાળી છે, તેથી યતિજનને કઈ રીતે ઘટે ? તેનું ગાથા ૧૫૮૬થી અત્યાર સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ સમાધાન કર્યું. હવે તે સર્વ કથનનું નિગમન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

ઝચિઁ કાલે ઇસા સમયમિ વિ વણિઆ જિણિદેહિં ।

જમ્હા તઓ ણ દુઢા વિહિઆણુઢાણઓ ચેવ ॥૧૫૯૩॥

અભ્યુદયાર્થ :

જમ્હા=જે કારણથી સમયમિ વિ=સમયમાં પણ=શાસ્રમાં પણ, ઇસા=આ=સંલેખના, ઝચિઁ કાલે=ઉચિત કાળમાં જિણિદેહિં વણિઆ=જિનેન્દ્રો વડે વર્ણવાઈ છે, તઓ=તે કારણથી વિહિઆણુઢાણઓ ચેવ=વિહિત અનુજાન હોવાને કારણે જ (સંલેખના) દુઢા ણ=દુષ્ટ નથી.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી શાસ્ત્રમાં પણ સંલેખના ઉચિત કાળમાં જિનેન્દ્રો વડે વર્ણવાઈ છે, તે કારણથી વિહિતાનુષ્ઠાન હોવાને કારણે જ સંલેખના દુષ્ટ નથી.

ટીકા :

ઉચિતે કાલે ચરમે એષા=સંલેખના સમયેઽપિ=આગમેઽપિ વર્ણિતા જિનેન્દ્રે:=તીર્થકરૈર્યસ્માત્, તસ્માન્ન દુષ્ટા એષા, કુત્તરિત્યાહ-વિહિતાનુષ્ઠાનત એવ=શાસ્ત્રોક્તવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૩॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી સમયમાં પણ=આગમમાં પણ, આ=સંલેખના, ઉચિત એવા ચરમકાળમાં જિનેન્દ્રો વડે=તીર્થકરો વડે, વર્ણવાઈ છે, તે કારણથી આ=સંલેખના, દુષ્ટ નથી. કયા કારણથી ? એથી કહે છે — વિહિત અનુષ્ઠાન હોવાથી જ=શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલપણું હોવાથી જ, સંલેખના દુષ્ટ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૫૯૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વમાં દ્રવ્યસંલેખનાનું વર્ણન કર્યું, હવે ભાવસંલેખનાનું વર્ણન કરે છે —

ગાથા :

ભાવમવિ સંલિહેઈ જિણપ્પણીણ ઝાણજોણં ।
ભૂઅત્થભાવણાહિં ય પરિવહ્ઠ્ઠિં બોહિમૂલાઈં ॥૧૫૯૪॥

અન્વયાર્થ :

જિણપ્પણીણ ઝાણજોણં=જિનપ્રણીત એવા ધ્યાનયોગથી ભાવમવિ સંલિહેઈ=ભાવને પણ સંલેખે છે=અશુભ સંસ્કારને પણ કૃશ કરે છે, ભૂઅત્થભાવણાહિં ય=અને ભૂતાર્થની ભાવનાઓ વડે બોહિમૂલાઈં=બોધિનાં મૂલોને પરિવહ્ઠ્ઠિં=વધારે છે.

ગાથાર્થ :

જિનપ્રણીત એવા ધ્યાનયોગથી અશુભ સંસ્કારને પણ કૃશ કરે છે અને ભૂતાર્થની ભાવનાઓ વડે બોધિનાં મૂલોને વધારે છે.

ટીકા :

ભાવમપ્યાન્તરં સંલિખતિ=કૃશં કરોતિ જિનપ્રણીતેન=આગમાનુસારિણા ધ્યાનયોગેન ધર્મ્માદિના, ભૂતાર્થભાવનાભિશ્ચ વક્ષ્યમાણાભિઃ પરિવર્દ્ધયતિ=વૃદ્ધિં નયતિ બોધિમૂલાન્યવન્ધ્યકારણાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૪॥

ટીકાર્થ :

જિનપ્રણીત=આગમને અનુસરનારા, ધર્માદિ ધ્યાનયોગથી આંતર ભાવને પણ=અનાદિકાળથી આત્મા પર પડેલા મોહના સંસ્કારને પણ, સંલેખે છે=કૃશ કરે છે, અને કહેવાનારી ભૂતાર્થની ભાવનાઓ વડે અવંધ્યકારણ એવા બોધિનાં મૂલોને વધારે છે=વૃદ્ધિ પમાડે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં અભ્યુદય મરણ સ્વીકારતાં પહેલાં બાર વર્ષ કરવાની સંલેખનાની વિધિ બતાવી, તેમાં પ્રધાનતાથી તપ દ્વારા દેહને કૃશ કરવાની ઉચિત વિધિ બતાવી. હવે તે સંલેખના માટે કરાતા તપકાળમાં શુભધ્યાન દ્વારા અંતરંગ ભાવને કૃશ કરવાની વિધિ બતાવે છે -

સંલેખના કરનારા મહાત્મા આગમાનુસાર ધર્મધ્યાનાદિથી આત્માને સતત ભાવિત કરે છે, જેના કારણે અનાદિથી આત્મા પર પડેલા મોહની ભાવનાના સંસ્કારો કૃશ થાય છે; કેમ કે બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યેના રાગાદિ ભાવોથી આત્મા પર મોહના સંસ્કારો પડેલા છે. તેથી જીવ જિનવચનાનુસાર શ્રુતના ભાવનથી જેમ જેમ તત્ત્વને સ્પર્શે તેવા પ્રશસ્તર રાગાદિ ભાવો કરે, તેમ તેમ વિષયોને આશ્રયીને આત્મા પર પડેલા રાગાદિ ભાવોના સંસ્કારોનો ઉચ્છેદ થાય છે અને આત્માનો પરિણામ તત્ત્વને અભિમુખ પ્રકર્ષવાળો થાય છે. આથી સંલેખનાકાળમાં મહાત્માઓ ધર્મધ્યાનાદિ દ્વારા અને આગળમાં બતાવાશે એવી ભૂતાર્થભાવનાઓ દ્વારા આત્માને વાસિત કરે છે, જેથી સમ્યક્ત્વરૂપ બોધિનું મૂળ એવા તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારો આત્મામાં ઉત્તરોત્તર પ્રકર્ષવાળા થવારૂપ અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે અને આત્મામાં વર્તતો પ્રકર્ષવાળો તે બોધિનો પરિણામ જન્માંતરમાં પણ પ્રવાહરૂપે અવિચ્છિન્ન પ્રાપ્ત થાય છે. આથી તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારો ઉત્તરોત્તરની બોધિ પ્રત્યે અવંધ્ય કારણ બને છે. ॥૧૫૯૪॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह -

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે=પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્થમાં કહ્યું કે સંલેખના કરનારા મહાત્મા ભૂતાર્થભાવનાઓ દ્વારા બોધિનાં મૂલોને વધારે છે. તેથી હવે સદ્ભૂત અર્થની ભાવનાઓને જ ગાથા ૧૬૦૪ સુધી કહે છે -

ગાથા :

भावेइ भाविअप्पा विसेसओ नवरि तम्मि कालम्मि ।
पयईए निग्गुणत्तं संसारमहासमुदस्स ॥१५९५॥

અન્યથાર્થ :

ભાવિઅપ્પા=ભાવિત આત્મા નવરિ=કેવલ તમ્મિ કાલમ્મિ=તે કાળમાં=જીવનના ચરમકાળમાં, પયઈએ=પ્રકૃતિથી સંસારમહાસમુદ્વસ્સ=સંસારરૂપી મહાસમુદ્રના નિગ્ગુણત્તં=નિર્ગુણપણાને વિસેસઓ=વિશેષથી ભાવેઈ=ભાવન કરે છે.

ગાથાર્થ :

ભાવિતાત્મા કેવલ જીવનના ચરમકાળમાં પ્રકૃતિથી સંસારરૂપી મહાસમુદ્રના નિર્ગુણપણાને વિશેષથી ભાવન કરે છે.

ટીકા :

ભાવયતિ=અભ્યસ્યતિ ભાવિતાત્મા સૂત્રેણ વિશેષતઃ=અતિશયેન નવરં તસ્મિન્ કાલે ચરમે, કિમિત્યાહ-
પ્રકૃત્યા=સ્વભાવેન નિર્ગુણત્વમ્=અસારત્વં સંસારમહાસમુદ્રસ્ય=ભવોદ્ધેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૫॥

ટીકાર્થ :

સૂત્રથી ભાવિતઆત્મા કેવલ તે ચરમકાળમાં વિશેષથી=અતિશયથી, ભાવન કરે છે=અભ્યાસ કરે છે. શેને ભાવન કરે છે ? એથી કહે છે — પ્રકૃતિથી=સ્વભાવથી, સંસારરૂપી મહાસમુદ્રના=ભવરૂપી ઉદધિના, નિર્ગુણપણાને=અસારપણાને, ભાવન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મહાત્માઓ સંસારની અસારતાના ભાવનને કારણે જ સંસારનો ત્યાગ કરીને સંયમ ગ્રહણ કરે છે. સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ સંસારની અસારતાના ભાવનને કારણે જ તૈલપાત્રધારકના દૃષ્ટાંતથી અપ્રમાદપૂર્વક સંયમની સર્વ આચરણાઓ કરે છે તેમ જ શાસ્ત્રાધ્યયન કરે છે; આમ છતાં ચરમકાળમાં સંસારની અસારતાના ભાવનનો પ્રકર્ષ થાય તો જન્માંતરમાં પણ તેના દૃઢ સંસ્કારો શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય, જેથી ઉત્તરનો યોગમાર્ગ વિશેષ રીતે પ્રવર્તે. આથી કેવલ મરણકાળમાં અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક સૂક્ષ્મ માનસઅવલોકનથી મહાત્મા સંસારના નેર્ગુણ્યનું ભાવન કરે છે, જેથી સંસારના પારમાર્થિક સ્વરૂપના અવલોકનના સંસ્કારો આત્મા પર દૃઢ અને સ્થિર થાય છે, જેથી જન્માંતરમાં બોધિની પ્રાપ્તિ સરળ બને.

વળી ભાવિતઆત્માવાળા મહાત્મા શું ભાવન કરે ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે આ સંસાર મહાસમુદ્ર જેવો છે અને પ્રકૃતિથી નિર્ગુણ છે; કેમ કે આ સંસારમાં જીવો કર્મને પરવશ જન્મે છે, કર્મની પરવશતાથી મોટા થાય છે, કર્મને વશ થઈને આરંભ-સમારંભ કરીને દુર્ગતિઓમાં જાય છે. આ સર્વ અનર્થોની પરંપરા અનાદિકાળથી જીવમાં વર્તી રહી છે, આમ છતાં જીવને વિડંબણામય પોતાની વિષમ સ્થિતિ દેખાતી નથી, જેના કારણે સંસારી જીવો માત્ર તત્કાળ પ્રાપ્ત થયેલા અનુકૂળ ભાવોમાં મૂઢની જેમ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આથી મહાત્મા જીવનના અંતકાળે આ સંસારના નિર્ગુણપણાનું ભાવન કરીને સંસારથી પર થવાને અનુકૂળ અંતરંગ મહાબળનો સંચય કરે છે. ॥૧૫૯૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભાવિતાત્મા પ્રકૃતિથી સંસારરૂપી મહાસમુદ્રની નિર્ગુણતાને ભાવન કરે છે. તેથી હવે સંસારરૂપી મહાસમુદ્રની નિર્ગુણતાને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

જન્મજરામરણજલો અણાઈમં વસણસાવયાઈણ્ણો ।
જીવાણ દુક્ખહેઠ્ઠ કઢં રોદ્ધો ભવસમુદ્ધો ॥૧૫૯૬॥

અભ્યયાર્થ :

જન્મજરામરણજલો=જન્મ-જરા-મરણરૂપી જલવાળો, અણાઈમં=અનાદિમાન, વસણસાવયાઈણ્ણો=વ્યસનરૂપી શ્વાપદોથી આકીર્ણ, જીવાણ દુક્ખહેઠ્ઠ=જીવોને દુઃખનો હેતુ, કઢં=કષ્ટવાળો, રોદ્ધો=રૌદ્ર એવો ભવસમુદ્ધો=ભવરૂપી સમુદ્ર છે.

ગાથાર્થ :

જન્મ-જરા-મરણરૂપી જલવાળો, અનાદિમાન, આપત્તિરૂપી જલચરોથી વ્યાપ્ત, જીવોને દુઃખનો હેતુ, કષ્ટવાળો, રૌદ્ર એવો ભવરૂપી સમુદ્ર છે.

ટીકા :

જન્મજરામરણજલો बहुत्वादमीषाम्, अनादिमानिति अगाधः, व्यसनश्चापदाकीर्णः अपकारित्वाद् अमीषां, जीवानां दुक्खहेतुः, सामान्येन कष्टः, रौद्रो=भयानकः, भवसमुद्र एवंभूत इति गायार्थः ॥૧૫૯૬॥

ટીકાર્થ :

જન્મ-જરા-મરણરૂપી જલવાળો છે; કેમ કે આમનું બહુપણું છે=સંસારમાં જન્મ-જરા-મરણનું બહુપણું છે. અનાદિમાન છે એથી અગાધ છે. વ્યસનોરૂપી શ્વાપદોથી આકીર્ણ છે=આપત્તિઓરૂપી જલચર જંતુઓથી વ્યાપ્ત છે; કેમ કે આમનું અપકારીપણું છે=જીવોનું અપકાર કરનારપણું છે=વ્યસનો સંસારી જીવોને અપકાર કરનારાં છે. જીવોને દુઃખનો હેતુ છે. સામાન્યથી કષ્ટરૂપ છે. રૌદ્ર છે=ભયાનક છે. આવા પ્રકારનો ભવરૂપી સમુદ્ર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે મહાત્મા અંતસમયે સંસારરૂપી મહાસમુદ્રના નિર્ગુણપણાનું ભાવન કરે છે. તે કઈ રીતે ભાવન કરે છે ? તે બતાવે છે —

જેમ સમુદ્ર પાણીથી ભરપૂર હોય છે, તેમ કર્મ અને જીવના સંયોગરૂપ સંસાર જન્મ-જરા-મરણથી ભરેલો છે; કેમ કે સમુદ્રમાં જેમ પાણી ઘણું હોય છે, તેમ કર્મ અને જીવના સંયોગવાળી સંસારઅવસ્થામાં જન્મ-જરા-મરણરૂપ ભાવો ઘણા છે, સુખનો કાળ ઘણો અલ્પ છે.

વળી જેમ સમુદ્ર અગાધ હોય છે અર્થાત્ ઘણા ઊંડાણવાળો હોય છે, તેમ કર્મ અને જીવના સંબંધરૂપ સંસાર અનાદિકાળનો હોવાથી અગાધ છે.

વળી જેમ સમુદ્ર જળચર પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત હોય છે, તેમ સંસાર અનેક પ્રકારની આપત્તિઓથી વ્યાપ્ત

છે; કેમ કે સમુદ્રમાં પડેલા મનુષ્ય માટે જેમ જળચર પ્રાણીઓ અપકારી છે, તેમ સંસારમાં રહેલા જીવો માટે પોતાના જીવનમાં આવતી આર્થિક, સાંયોગિક, શારીરિકાદિ આપત્તિઓ અપકારી છે.

વળી જેમ સમુદ્ર દુઃખનો હેતુ છે, તેમ આ સંસાર દુઃખનો હેતુ છે; કેમ કે શરીર સાથે સંબંધિત હોવાને કારણે જીવને શરીરની અનુકૂળતાની અપેક્ષા રહે છે, અને તે અપેક્ષાને કારણે સંસારી જીવો આરંભ-સમારંભ કરીને કર્મો બાંધે છે અને દુઃખોની પરંપરાને પ્રાપ્ત કરે છે. આથી સંયોગરૂપ સંસાર દુઃખનો હેતુ છે.

વળી જેમ સમુદ્ર સામાન્યથી કષ્ટરૂપ છે, તેમ સંસાર કષ્ટરૂપ છે. અહીં 'સામાન્યેન' શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સંસારમાં પણ ક્યારેક પુણ્યના ઉદયથી જીવને અનુકૂળ ભૌતિક સામગ્રીની પ્રાપ્તિ પ્રચુર પ્રમાણમાં થઈ હોય તો અનુકૂળતાથી ભરપૂર સંસાર જીવને કષ્ટરૂપ લાગતો નથી, તોપણ બહુલતાએ આ સંસાર જીવો માટે કષ્ટરૂપ છે.

વળી તોફાને ચઢેલો સમુદ્ર જેમ રૌદ્ર હોય છે, તેમ આ સંસાર રૌદ્ર છે; કેમ કે સંસારમાં રહેલા જીવો ક્લિષ્ટ કર્મો બાંધીને નરકાદિ ભવોમાં રૌદ્ર વિપાક પ્રાપ્ત કરે છે.

આ પ્રકારે સંસારના સ્વરૂપનું અત્યંત ભાવન કરવાથી દેહ અને કર્મના સંયોગરૂપ ભવ પ્રત્યે જીવને અત્યંત વિમુખભાવ થાય છે, અને વિમુખભાવ થવાને કારણે ભવના કારણીભૂત બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યેના સંશ્લેષનો પરિણામ અત્યંત ક્ષીણ થાય છે અને સંશ્લેષનો પરિણામ ક્ષીણ થવાને કારણે જીવના ભવની પરંપરા ઘટે છે. ॥૧૫૮૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૮૪માં કહેલ કે સંલેખના કરનારા મહાત્મા ભૂતાર્થભાવનાઓ વડે બોધિમૂલોને વધારે છે. તે ભૂતાર્થભાવના બતાવવા માટે ગાથા ૧૫૮૫-૧૫૮૬માં ભવરૂપી સમુદ્રની નિર્ગુણતાનું ભાવન બતાવ્યું, હવે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા ચારિત્રધર્મનું ભાવન બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

ધણ્ણોઽહં જેણ મણ્ણ અણોરપારમ્મિ નવરમેઑમિ ।
ભવસયસહસ્સદુલહં લબ્ધં સદ્ધમ્મજાણં તિ ॥૧૫૯૭॥

અન્યવાર્થ :

અહં ધણ્ણો=હું ધન્ય છું; જેણ=જે કારણથી અણોરપારમ્મિ એઑમિ=અનર્વાકપારવાળા આમાં=ધણ્ણ મોટા ભવરૂપી સમુદ્રમાં, નવરં=ખરેખર ભવસયસહસ્સદુલહં=ભવ શતસહસ્રમાં દુર્લભ એવું સદ્ધમ્મજાણં=સદ્ધર્મરૂપી યાન મણ્ણ=મારા વડે લબ્ધં=પ્રાપ્ત કરાયું.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

હું ધન્ય છું; જે કારણથી ઘણા મોટા ભવરૂપી સમુદ્રમાં ખરેખર લાખો ભવોમાં દુર્લભ એવું સદ્ધર્મરૂપી યાન મારા વડે પ્રાપ્ત કરાયું.

ટીકા :

ધન્યોઽહં સર્વથા, યેન મયા અનર્વાક્યારે=મહામહતિ નવરમેતસ્મિન્=ભવસમુદ્રે ભવશતસહસ્રદુર્લભ-
મેકાન્તેન લબ્ધં=પ્રાપ્તં સદ્ધર્મ્યાનં=સદ્ધર્મ્મ એવ યાનપાત્રમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૭॥

ટીકાર્થ :

હું સર્વથા ધન્ય છું; જે કારણથી અનર્વાક્યારવાળા આમાં=મહામહાન એવા ભવરૂપી સમુદ્રમાં, ખરેખર
એકાંતથી લાખો ભવોમાં દુર્લભ એવું સદ્ધર્મ્યાન=સદ્ધર્મરૂપ જ યાનપાત્ર, મારા વડે પ્રાપ્ત કરાયું, એ પ્રમાણે
ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંસારરૂપી મહાસમુદ્રનું ભાવન કરનારા મહાત્માને સંસારની ભયાનકતા સ્પષ્ટ દેખાવાથી સંસાર પ્રત્યે
અત્યંત ભય પેદા થાય છે, અને સંસારથી ભય પામેલા તે મહાત્મા વિચારે છે કે આવા ભયાનક સંસારમાં
રહેલો પણ હું સર્વથા ધન્ય છું; કેમ કે હું સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પડ્યો હોવા છતાં તેનો સુખે સુખે પાર પામી
શકું તેવી સામગ્રીને પામ્યો છું, તેથી સંસારમાં રહેલા અન્ય પુણ્યશાળી જીવો કે વૈભવશાળી જીવો જેવો
હું સામાન્યથી ધન્ય નથી, પરંતુ સર્વ પ્રકારે ધન્ય છું.

વળી તે મહાત્મા વિચારે છે કે આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં લાખો ભવોમાં પણ એકાંતે દુર્લભ એવું સદ્ધર્મરૂપી
વહાણ મને પ્રાપ્ત થયું છે. આશય એ છે કે સંસારથી ભય પામેલા જીવો સંસારથી નિસ્તાર પામવાની
ઈચ્છાવાળા હોય છે, અને તેથી ચારિત્રની અભિલાષાવાળા હોય છે, તોપણ સંસારથી નિસ્તાર પમાડે તેવો
ઉત્તમ ચારિત્રધર્મ એકાંતે દુર્લભ છે. માટે જીવ ઘણા ભવો સુધી ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિને અનુકૂળ વીર્ય સંચિત
કરે, તો તેને જિનવચનને પરતંત્ર થઈને સંયમ પાળી શકાય તેવું ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ પ્રાપ્ત થાય છે,
જે ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ મારા વડે પ્રાપ્ત કરાયું છે, માટે હું ધન્ય છું.

આવા પ્રકારનું ભાવન તેવા મહાત્મા જ કરી શકે કે જેઓ ચારિત્રના પરમાર્થને જાણતા હોય, જિનવચનને
પરતંત્ર થઈને ચારિત્રમાં ઉદ્યમ કરતા હોય; અને જેઓને સ્થિર નિર્ણય હોય કે આ સંસારરૂપી સમુદ્રને તરવાનો
ઉપાય માત્ર આ સંયમનો વેશ કે આ સંયમની આચરણાઓ નથી, પરંતુ વીતરાગવચનને પરતંત્ર થઈને
વીતરાગભાવને અનુકૂળ કરાતા અંતરંગ વીર્યને પોષક એવી બાહ્ય સંયમની ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ છે.

આવા મહાત્માઓ સર્વથા ધન્ય છે અને તેઓ નક્કી આ સચ્ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ દ્વારા સંસારરૂપી
મહાસમુદ્રનો પાર પામી શકે છે, અને તેવો ઉત્તમ સચ્ચારિત્રધર્મ મને પ્રાપ્ત થયો છે, માટે હું પણ ધન્ય છું.

આ પ્રકારે ભાવન કરવાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલો ભાવચારિત્રનો પરિણામ દઢ થાય છે, તેમ જ ચારિત્ર
પ્રત્યેનો પક્ષપાત દઢ થાય છે. જેના કારણે બોધિના મૂલ એવા ઉત્તમ ભાવો અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે, જેના
ફળરૂપે દેવભવમાં ગયા પછી પણ તે મહાત્મા ચારિત્રપ્રાપ્તિને અનુકૂળ શક્તિસંચય કરે છે, જેથી તેમનો
દેવભવ માત્ર ભોગવિલાસમાં પર્યવસાન પામતો નથી, પરંતુ ઉત્તરોત્તર યોગવૃદ્ધિને અનુકૂળ વ્યાપારવાળો
બને છે. ॥૧૫૯૭॥

ગાથા :

એઅસ્સ પહાવેણં પાલિજ્જંતસ્સ સહ પયંત્તેણં ।
જમ્મંતરે વિ જીવા પાવંતિ ણ દુક્ખદોગચ્ચં ॥૧૫૯૮॥

અર્થ :

પયંત્તેણં સહ પાલિજ્જંતસ્સ=પ્રયત્નથી સદા પાલન કરાતા એવા એઅસ્સ પહાવેણં=આના=ધર્મરૂપી યાનના, પ્રભાવથી જીવા=જીવો જમ્મંતરે વિ=જન્માંતરમાં પણ દુક્ખદોગચ્ચં ણ પાવંતિ=દુઃખદૌર્ગત્યને પામતા નથી.

ગાથાર્થ :

પ્રયત્નથી સદા પાલન કરાતા એવા ધર્મરૂપી યાનના પ્રભાવથી જીવો જન્માંતરમાં પણ દુઃખદૌર્ગત્યને પામતા નથી.

ટીકા :

એતસ્ય પ્રભાવેન ધર્મયાનસ્ય પાલ્યમાનસ્ય સદા=સર્વકાલં પ્રયત્નેન=વિધિના જન્માન્તરેઽપિ જીવા:=પ્રાણિનઃ પ્રાપ્નુવન્તિ ન, કિમિત્યાહ-દુઃખપ્રધાનં દૌર્ગત્યં=દુર્ગતિભાવમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૮॥

ટીકાર્થ :

પ્રયત્નથી=વિધિથી, સદા=સર્વકાળ, પળાતા એવા આના=ધર્મયાનના, પ્રભાવથી જીવો=પ્રાણીઓ, જન્માંતરમાં પણ=અન્ય ભવમાં પણ, પ્રાપ્ત કરતા નથી. શેને પ્રાપ્ત કરતા નથી ? એથી કહે છે - દુઃખ છે પ્રધાન જેમાં એવા દૌર્ગત્યને=દુર્ગતિના ભાવને, પ્રાપ્ત કરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વળી મહાત્મા વિચારે છે કે જેઓ ચારિત્રધર્મરૂપી યાનનું શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર સમ્યગ્ પાલન કરે છે, તેઓ તે ધર્મયાનના પ્રભાવથી દુઃખ છે પ્રધાન જેમાં એવા દૌર્ગત્યને પામતા નથી.

આશય એ છે કે સંયમ ગ્રહણ કરવામાત્રથી કે સંયમની ક્રિયાઓ કરવામાત્રથી ચારિત્રધર્મરૂપી યાન સંસારરૂપી સમુદ્રના અંતનું કારણ બનતું નથી, પરંતુ જિનવચનનું અવલંબન લઈને દૃઢ ઉદ્યમથી ચારિત્રનું પાલન કરવામાં આવે, તો આ ચારિત્રધર્મરૂપી યાન સંસારરૂપી સમુદ્રના અંતનું કારણ બને છે. આથી જિનવચનાનુસાર ચારિત્રનું પાલન કરનારા જીવો જ્યાં સુધી સંસારનો અંત ન થાય ત્યાં સુધી જન્માંતરમાં પણ જ્યાં ઘણું દુઃખ છે તેવા ભવો પ્રાપ્ત કરતા નથી, પરંતુ ઉત્તમ દેવભવ કે ઉત્તમ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરે છે અને અંતે સર્વથા સંસારના પારને પામે છે. આવો ચારિત્રધર્મ મને પ્રાપ્ત થયો છે, માટે હું સર્વથા ધન્ય છું. એ પ્રકારે તે સંલેખના કરનારા મહાત્મા સદ્ભૂત એવા અર્થનું ભાવન કરે છે. ॥૧૫૯૮॥

ગાથા :

ચિંતામણી અપુલ્લો એમપુલ્લો ચ કપ્પરુલ્લો ત્તિ ।
એઅં પરમો મંતો એઅં પરમામયં એથ ॥૧૫૯૯॥

અન્યથાર્થ :

એઅં=આ=સદ્ધર્મરૂપી યાન, અપુલ્લો ચિંતામણી=અપૂર્વ ચિંતામણિ છે. અપુલ્લો ચ કપ્પરુલ્લો=અને અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે, એઅં=આ=સદ્ધર્મરૂપી યાન, પરમો મંતો=પરમ મંત્ર છે, એથ=અહીં=સંસારરૂપી મહાસમુદ્રમાં, એઅં=આ=સદ્ધર્મરૂપી યાન, પરમામયં=પરમ અમૃત છે.

★ 'ત્તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

સદ્ધર્મરૂપી યાન અપૂર્વ ચિંતામણિ છે, અને અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે, સદ્ધર્મરૂપી યાન પરમ મંત્ર છે, સંસારરૂપી મહાસમુદ્રમાં સદ્ધર્મરૂપી યાન પરમ અમૃત છે.

ટીકા :

ચિન્તામણિરૂપઃ અચિન્ત્યમુક્તિસાધનાદેતદ્=ધર્મયાનં, અપૂર્વશ્ચ કલ્પવૃક્ષ इत्यकल्पितफलदानात्, એતત્પરમો મન્ત્રો રાગાદિવિષયાતિત્વાદ્, એતત્પરમામૃતમત્રામરણાવન્યહેતુત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫૯૯॥

ટીકાર્થ :

આ=ધર્મયાન=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ, અપૂર્વ ચિંતામણિ છે; કેમ કે અચિંત્ય એવી મુક્તિનું સાધન છે. અને અકલ્પિત ફળનું દાન હોવાથી=નહીં કલ્પેલા ફળને આપનાર હોવાથી, અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે.
આ=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ, પરમ મંત્ર છે; કેમ કે રાગાદિરૂપી વિષનું ઘાતીપણું છે.
આ=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ, અહીં=સંસારરૂપી મહાસમુદ્રમાં, પરમ અમૃત છે; કેમ કે અમરણનું અવંધ્ય હેતુપણું છે=ચારિત્રધર્મમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા પછી ક્યારેય મૃત્યુ નહીં પામવારૂપ અમરણનું એકાંત કારણપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વળી તે મહાત્મા વિચારે છે કે સમ્યગ્ વિધિપૂર્વક સેવાયેલો આ ચારિત્રધર્મ અપૂર્વ ચિંતામણિ છે અર્થાત્ ચિંતામણિરત્ન કરતાં પણ અપૂર્વ કોટિનું ચિંતામણિ છે; કેમ કે જગતમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ અને અચિંત્ય એવી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે.

વળી આ ચારિત્રધર્મ અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે; કેમ કે કલ્પના પણ ન થઈ શકે એવા મોક્ષરૂપ ઉત્તમ ફળને આપનાર છે.

વળી ચારિત્રધર્મના પાલનનો દૃઢ યત્ન ઉત્થિત કરવા માટે તે મહાત્મા વિચારે છે કે આત્મામાં અનાદિકાળથી રાગાદિરૂપી વિષનો સંચાર વર્તે છે, જેનાથી સંસારી જીવો પીડિત થયેલા છે અને પીડિત

થઈને યથા-તથા પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તે વિષનો નાશ કરવા માટે આ ચારિત્રધર્મ પરમ મંત્ર છે; કેમ કે ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક કરાતી ચારિત્રની યતનાથી વીતરાગભાવને અનુકૂળ જીવવીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે, જેથી પાલન કરાતા ચારિત્રથી રાગાદિ ભાવો પ્રતિક્ષણ ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે.

વળી સંલેખના કરનારા મહાત્મા વિચારે છે કે ચારિત્રધર્મ પરમ અમૃત છે; કેમ કે “અમૃતના પાનથી અમર થવાય છે” એવી લોકોક્તિ છે. પરંતુ પુદ્ગલાત્મક અમૃતના પાનથી કોઈ વ્યક્તિ શાશ્વત થતી નથી, જ્યારે ચારિત્રધર્મરૂપી અમૃતના પાનથી જીવ સર્વ કર્મોથી રહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, જેના કારણે મૃત્યુની જ પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે આ ચારિત્રધર્મ સર્વથા મરણના અભાવરૂપ અમરણનું અવધ્ય કારણ છે.

આ પ્રકારે પુનઃ પુનઃ ભાવન કરવાથી ચારિત્રધર્મ પ્રત્યેનો પક્ષપાત સ્થિર અને અત્યંત દૃઢ થાય છે, તેમ જ ચારિત્રના પરિણામને અતિશયિત કરવાનું મહાવીર્ય જીવમાં ઉલ્લસિત થાય છે. ॥૧૫૯૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૫૯૫થી ભૂતાર્થભાવના બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો, તેમાં પ્રથમ સંસારની વિષમ સ્થિતિનું ભાવન બતાવ્યું, જેથી વિષમ પણ સંસારમાં નિશ્ચિત થઈને અવિચારકપણે જીવન પસાર કરવાની જીવની અનાદિની વૃત્તિ નાશ પામે.

ત્યારપછી ગાથા ૧૫૯૭થી ૧૫૯૯માં આવા વિષમ સંસારમાંથી નિસ્તાર પામવાના એક ઉપાયભૂત ચારિત્રધર્મનું મહત્ત્વ અત્યંત સ્થિર કરવા માટે ચારિત્રધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપનું ભાવન બતાવ્યું, જેથી ચારિત્રધર્મ પ્રત્યેનો પક્ષપાત દૃઢ થાય.

હવે પોતાના કૃતજ્ઞતા ગુણને અતિશયિત કરવા અર્થે સંલેખના કરનારા મહાત્મા શું ભાવન કરે છે ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

इच्छं वेआवडिअं गुरुमाईणं महाणुभावाणं ।

जेसि पहावेणेअं पत्तं तह पालिअं चेव ॥१६००॥

અન્યચાર્થ :

ગુરુમાઈણં મહાણુભાવાણં વેઆવડિઅં ઇચ્છં=ગુરુ આદિ મહાનુભાવોના વૈયાવૃત્ત્યને હું ઇચ્છું છું; જેસિ પહાવેણ=જેઓના પ્રભાવથી એઅં=આ=ચારિત્રધર્મરૂપી પાન, પત્તં=પમાયું તહ ચેવ પાલિઅં=અને તે રીતે પળાયું.

ગાથાર્થ :

ગુરુ આદિ મહાનુભાવોના વૈયાવૃત્ત્યને હું ઇચ્છું છું; જેઓના પ્રભાવથી મારા વડે ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ પ્રાપ્ત કરાયું અને તે રીતે પાલન કરાયું.

ટીકા :

इच्छामि वैयावृत्त्यं सम्यग्गुर्वादीनां महानुभावानाम्, आदिशब्दात् सहायसाधुग्रहः, येषां प्रभावेनेदं= धर्मयानं प्राप्तं मया, तथा पालितं चैवाविघ्नेनेति गाथार्थः ॥१६००॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ આદિ મહાનુભાવોના સમ્યગ્ વૈયાવૃત્ત્યને હું ઇચ્છું છું; જેઓના=જે ગુરુ આદિ મહાનુભાવોના, પ્રભાવથી મારા વડે આ=ધર્મયાન=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ, પ્રાપ્ત કરાયું અને તે રીતે અવિઘ્નથી પાલન કરાયું. 'આદિ' શબ્દથી='ગુર્વાદીનાં'માં 'આદિ' શબ્દથી, સહાયક સાધુઓનો ગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંલેખના કરનારા મહાત્મા વિચારે છે કે જે ગુરુ આદિ મહાનુભાવોએ મને આ યોગમાર્ગ બતાવ્યો, ચારિત્રધર્મનું પ્રદાન કર્યું, ચારિત્રના મર્મનો યથાર્થ બોધ કરાવ્યો, તે મહાનુભાવોની હું વૈયાવચ્ચ કરવા ઇચ્છું છું.

વળી મારા ચારિત્રધર્મના સેવનકાળ દરમિયાન જે સાધુઓએ મને સારણા આદિ કરવા દ્વારા સંયમમાં સહાયતા કરી, ગ્લાનાદિ અવસ્થામાં મને સહાયક બનીને સંયમના પાલન માટે સમર્થ બનાવ્યો, સ્વાધ્યાયાદિ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓમાં સહાય કરીને મને સમ્યગ્બોધથી અને ચારિત્રના પરિણામથી સમૃદ્ધ કર્યો, તેવા સહાય કરનારા સાધુઓની પણ હું વૈયાવચ્ચ કરવા ઇચ્છું છું.

આ રીતે તે સંલેખના કરનારા મહાત્મા જેઓના પ્રભાવથી પોતાને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયું હોય અને પોતે ચારિત્રનું પાલન કર્યું હોય, તે સર્વના ઉપકારોનું સ્મરણ કરીને તેમના પ્રત્યેના પૂજ્યભાવની વૃદ્ધિ માટે તેઓની વૈયાવચ્ચ કરવાને અનુકૂળ ભાવના કરે છે, જેથી તેઓનો ઉચિત કૃત્યો કરવાનો પરિણામ અતિશયવાળો થાય. ॥૧૬૦૦॥

અવતરણિકા :

ગુરુ આદિના ઉપકારનું સ્મરણ કરીને તેઓ પ્રત્યેના કૃતજ્ઞતાભાવની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે સંલેખના કરનારા મહાત્મા અન્ય શું ભાવન કરે છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

तेसि णमो तेसि णमो भावेण पुणो पुणो वि तेसि णमो ।
अणुवकयपरहिअरया जे एयं दिति जीवाणं ॥१६०१॥

અન્યચાર્થ :

ભાવેણ=ભાવથી તેસિ ણમો તેસિ ણમો=તેઓને નમસ્કાર કરું છું, તેઓને નમસ્કાર કરું છું, પુણો પુણો વિ તેસિ ણમો=ફરી ફરી પણ તેઓને નમસ્કાર કરું છું; અણુવકયપરહિઅરયા જે=અનુપકૃત પરના હિતમાં રત એવા જેઓ જીવાણં=જીવોને એયં=આ=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ, દિતિ=આપે છે.

ગાથાર્થ :

ભાવથી તેઓને નમસ્કાર કરું છું, તેઓને નમસ્કાર કરું છું, ફરી ફરી પણ તેઓને નમસ્કાર કરું છું; અનુપકૃત પરના હિતમાં રત એવા જેઓ જીવોને ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ આપે છે.

ટીકા :

તેભ્યો નમઃ તેભ્યો નમઃ ભાવેન=અન્તઃકરણેન (?પુનઃ)પુનરપિ તેભ્યો નમઃ ઇતિ ત્રિર્વાક્યં, અનુપકૃતપરહિતરતા(?યે) ગુરવો, યત એતદ્દદતિ જીવેભ્યો ધર્મયાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૧॥

નોંધ :

ટીકામાં મૂળગાથા પ્રમાણે પુનરપિને સ્થાને પુનઃ પુનરપિ હોવું જોઈએ, ગુરવો શબ્દની પૂર્વે એ હોવો જોઈએ.

ટીકાર્થ :

ભાવથી=અંતઃકરણથી, તેઓને નમસ્કાર કરું છું, તેઓને નમસ્કાર કરું છું, ફરી ફરી પણ તેઓને નમસ્કાર કરું છું. એ પ્રકારે ત્રણ વાક્ય છે.

અનુપકૃત પરના હિતમાં રત=અન્ય જીવો દ્વારા નહીં કરાયેલા ઉપકારવાળા અન્ય જીવોનું હિત કરવામાં રક્ત, એવા જે ગુરુઓ છે; જે કારણથી જીવોને આ=ધર્મયાન=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ, આપે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમી મહાત્માઓ પદાર્થના વાસ્તવિક સ્વરૂપને વિચારનારા હોય છે, તેથી સંલેખના કરનારા મહાત્મા પોતાની પ્રામાણિક પ્રજ્ઞાથી જેમ સંસારનું વિષમ સ્વરૂપ અને ચારિત્રધર્મનું ઉત્તમ સ્વરૂપ વિચારે છે, તેમ પોતાના ઉપકારક એવા ગુરુ આદિના વાસ્તવિક ઉપકારને સ્મૃતિમાં લાવીને તેઓ પ્રત્યેના પૂજ્યભાવનો અતિશય કરવા માટે વિચારે છે કે મારા ગુરુ તદ્દન નિઃસ્પૃહી છે; કેમ કે તેઓ પ્રત્યે મેં કોઈ ઉપકાર કર્યો નથી, છતાં તેઓ પરનું હિત કરવામાં નિરત છે.

વળી તે મહાત્માએ કોઈ શિષ્યપ્રાપ્તિની આશંસાથી કે પર્યદાવૃદ્ધિની આશંસાથી મને સંયમ આપેલ નથી, પરંતુ મારી યોગ્યતાને જોઈને હું સંસારસમુદ્રથી પાર પામું તેવા ઉત્તમ શુભ આશયથી મને પ્રવ્રજ્યા આપેલ છે, તેથી તેઓને હું અંતઃકરણના પરિણામથી વારંવાર નમસ્કાર કરું છું અર્થાત્ તેઓના ઉત્તમ ગુણને સ્મૃતિમાં લાવીને તેઓ પ્રત્યે ઉલ્લસિત થયેલા પૂજ્યભાવથી હું ફરી ફરી નમસ્કાર કરું છું. તે બતાવવા “તેઓને નમસ્કાર કરું છું” એમ ત્રણ વાર કહેલ છે, જેથી નમસ્કારનો ભાવ અત્યંત ઉત્કર્ષ પામે. ॥૧૬૦૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ઉપકારી ગુરુ આદિ પ્રત્યેના અત્યંત પૂજ્યભાવની વૃદ્ધિ અર્થે ભાવથી નમસ્કાર બતાવ્યો, અને કહ્યું કે જે ગુરુ જીવોને ધર્મયાન આપે છે. તેથી હવે ગુરુએ આપેલું ધર્મયાન સર્વશ્રેષ્ઠ હિત છે, એ પ્રકારની બુદ્ધિ સ્થિર કરવા અર્થે અનશન કરનારા મહાત્મા અન્ય શું ભાવન કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

નો ઇત્તો હિઅમણં વિજ્જઙ્ગ ભુવણે વિ ભવ્વજીવાણં ।
જાઅઙ્ગ અઓ ચ્ચિઅ જઓ ઉત્તરણં ભવસમુદ્દાઓ ॥૧૬૦૨॥

અન્વયાર્થ :

ભુવણે વિ=ભુવનમાં પણ ભવ્વજીવાણં=ભવ્ય જીવોનું ઇત્તો=આનાથી=ધર્મયાનથી, અણ્ણં હિઅં નો વિજ્જઙ્ગ=અન્ય હિત વિદ્યમાન નથી; જઓ=જે કારણથી અઓ ચ્ચિઅ=આનાથી જ=ધર્મયાનથી જ, ભવસમુદ્દાઓ ઉત્તરણં જાઅઙ્ગ=ભવસમુદ્રથી ઉત્તરણ થાય છે.

ગાથાર્થ :

ભુવનમાં પણ ભવ્ય જીવોનું ધર્મયાનથી અન્ય હિત વિદ્યમાન નથી; જે કારણથી ધર્મયાનથી જ ભવસમુદ્રથી ઉત્તરણ થાય છે.

ટીકા :

નાતો=ધર્મયાનાદ્વિતમન્યદ્વસ્તુ વિદ્યતે ભુવનેઽપિ=ત્રૈલોક્યેઽપિ ભવ્યજીવાનાં, કુત ઇત્યાહ-જાયતેઽત એવ=ધર્મયાનાદ્યત ઉત્તરણં ભવસમુદ્રાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૨॥

ટીકાર્થ :

ભુવનમાં પણ=ત્રૈલોક્યમાં પણ, ભવ્ય જીવોનું આનાથી=ધર્મયાનથી=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણથી, અન્ય વસ્તુ હિત વિદ્યમાન નથી. કયા કારણથી? એથી કહે છે - જે કારણથી આનાથી જ=ધર્મયાનથી=ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણથી જ, ભવરૂપી સમુદ્રથી ઉત્તરણ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વળી તે સંલેખના કરનારા મહાત્મા ગુરુ આદિના ઉપકારને અત્યંત સ્થિર કરવા વિચારે છે કે ગુરુએ મને જે આ ચારિત્રધર્મરૂપી વહાણ આપ્યું છે, તેનાથી અન્ય કોઈ આ જગતમાં ભવ્ય જીવોનું હિત નથી; કેમ કે આ ધર્મયાનથી જ ભવ્ય જીવોનું સંસારસમુદ્રથી ઉત્તરણ થાય છે.

તેથી ફલિત થાય કે જીવોનું એકાંતે હિત ભવસમુદ્રથી ઉત્તરણ છે અને ભવસમુદ્રથી ઉત્તરણ કરાવનાર તે ધર્મયાન, માત્ર વેશના અર્પણરૂપ નથી, પરંતુ ભગવાનના વચનના સૂક્ષ્મ મર્મ બતાવીને તેને અનુસાર સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિને અનુકૂળ ગુરુના યત્નથી પ્રગટ થયેલ જીવની ઉત્તમ પરિણતિરૂપ છે.

આથી જે ગુરુએ આવો યત્ન કરીને મારામાં ચારિત્રધર્મ પ્રગટ કર્યો, તેઓનો ઉપકાર મારે યાદ કરવો જોઈએ, એ પ્રકારે તે મહાત્મા વિચારે છે. ॥૧૬૦૨॥

અવતરણિકા :

વળી તે સંલેખના કરનારા મહાત્મા સદ્ભૂત અર્થનું ભાવન કરતાં અન્ય શું વિચારે છે? તે બતાવે છે -

ગાથા :

एत्थ उ सव्वे थाणा तयण्णसंजोगदुक्खसयकलिया ।
रोद्धानुबंधजुत्ता अच्चंतं सव्वहा पावा ॥१६०३॥

અન્યથાર્થ :

एत्थ उ=વળી અહીં=ભવરૂપી સમુદ્રમાં, સવ્વે થાણા=સર્વ સ્થાનો તયણ્ણસંજોગદુક્ખસયકલિયા=તેનાથી અન્યના સંયોગના દુઃખશતથી કલિત છે=આત્માથી અન્ય પદાર્થોના સંયોગથી જન્ય સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે. રોદ્ધાનુબંધજુત્તા=રૌદ્ર અનુબંધથી યુક્ત છે, અચ્ચંતં સવ્વહા પાવા=અત્યંત સર્વથા પાપ છે.

ગાથાર્થ :

વળી ભવરૂપી સમુદ્રમાં સર્વ સ્થાનો આત્માથી અન્ય પદાર્થોના સંયોગથી જન્ય સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે, રૌદ્ર અનુબંધથી યુક્ત છે, અત્યંત સર્વથા પાપ છે.

ટીકા :

अत्र तु=भवसमुद्रे सर्वाणि स्थानानि देवलोकादीनि तदन्यसंयोगदुःखशतकलितानि, वियोगावसान-विमानादिसंयोगदुःखानीति प्रतीतम्, अत एव रौद्रानुबन्धयुक्तानि विपाकदारुणत्वाद्, अत्यन्तं सर्वथा पापानि=अशोभनानीति गार्थार्थः ॥१६०३॥

ટીકાર્થ :

વળી અહીં=ભવરૂપી સમુદ્રમાં, દેવલોકાદિ સર્વ સ્થાનો તેનાથી અન્યના સંયોગના દુઃખશતથી કલિત છે=આત્માથી અન્ય પદાર્થોના સંયોગથી જન્મેલાં સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે નરકાદિ સ્થાનો તો સેંકડો દુઃખોથી કલિત છે, પરંતુ દેવલોકાદિ સ્થાનો જીવને અનુકૂળ હોવાથી સુખરૂપે અનુભવાય છે, તેથી તેઓને સેંકડો દુઃખોથી કલિત કઈ રીતે કહી શકાય ? તેથી કહે છે —

વિયોગના અવસાનવાળા વિમાનાદિના સંયોગોનાં દુઃખો છે, એ પ્રકારે પ્રતીત છે. આથી જ=વિયોગના અંતવાળા હોવાને કારણે દેવલોકનાં સુખો દુઃખરૂપ છે એથી જ, રૌદ્ર અનુબંધથી યુક્ત છે; કેમ કે વિપાકનું દારુણપણું છે=દેવલોકાદિ પુણ્યવાળા ભવોમાં બંધાયેલાં કર્મોના વિપાકોનું દુર્ગતિ આદિની પ્રાપ્તિરૂપ દારુણપણું છે.

આથી દેવલોકાદિ સર્વ સ્થાનો કેવાં છે ? તે બતાવે છે —

અત્યંત સર્વથા પાપ છે=અશોભન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વળી તે મહાત્મા વિચારે છે કે સંસારસમુદ્રમાં જે દેવલોકાદિ ચાર ગતિરૂપ સ્થાનો છે, તે સર્વ આત્માથી અન્ય એવા દેહાદિના સંયોગથી જન્ય સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે.

કયાં સ્થાનો સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

નરકાદિ સ્થાનો તો સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે જ, પરંતુ પુણ્યોદયથી પ્રાપ્ત થયેલા દેવલોક, ઉત્તમ મનુષ્યભવાદિ સ્થાનો પણ સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે; કેમ કે તેઓ આત્માની સ્વતંત્ર અવસ્થાનો નાશ કરીને અન્ય પદાર્થોના સંયોગરૂપ પરતંત્ર અવસ્થાવાળા છે, તેથી ચારેય ગતિમાં જીવોને કર્મોને પરતંત્ર થઈને જીવવું પડે છે, માટે સંસારસમુદ્રમાં સર્વ સ્થાનો સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે દેવલોકાદિ સ્થાનો તો જીવોને અનુકૂળ સામગ્રીવાળાં છે, છતાં તેઓને સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત કેમ કહ્યાં ? તેથી કહે છે —

વિમાનાદિના સંયોગોનાં દુઃખો વિયોગના અવસાનવાળાં છે, એ પ્રકારે વિચારકને પ્રતીત છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનુકૂળ પણ સંયોગ જ્યારે વિયોગમાં પર્યવસાન પામે છે ત્યારે તે જીવને દુઃખ આપે છે, અને સંસારમાં દેવલોકાદિ સ્થાનો આત્માથી અન્ય પદાર્થોના સંયોગરૂપ હોવાથી અનેક દુઃખોથી યુક્ત છે. આથી જ રૌદ્ર અનુબંધવાળા છે; કેમ કે દેવલોકાદિના સુખોના ભોગકાળમાં જીવને જે રાગાદિ ભાવો થાય છે, ઈર્ષ્યાદિ ભાવો થાય છે અને તેના કારણે જીવને જે કર્મો બંધાય છે, તે કર્મોના વિપાકો દારુણ છે. તેથી દેવલોકાદિભવ સમાપ્ત થયા પછી ભોગસુખોના ફળરૂપે જીવને કર્મોનો દારુણ વિપાક પ્રાપ્ત થાય છે, માટે દેવલોકાદિ સર્વસ્થાનો રૌદ્ર અનુબંધવાળા છે.

વળી સંસારસમુદ્રમાં દેવલોકાદિ ચારેય ગતિરૂપ સર્વ સ્થાનો અત્યંત સર્વથા પાપરૂપ છે. આશય એ છે કે સર્વ કર્મોથી રહિત અવસ્થા આત્માની શોભન અવસ્થા છે અને ચાર ગતિની અવસ્થા આત્માની અશોભન અવસ્થા છે. આથી સંસારમાં ચાર ગતિની અવસ્થાવાળાં સર્વ સ્થાનો જીવ માટે અત્યંત અશોભન છે અને સર્વથા અશોભન છે.

વળી ‘અત્યંત’ અને ‘સર્વથા’ શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આત્માની ચાર ગતિની અવસ્થા અત્યંત અશોભન અવસ્થા છે, તેમ જ કોઈક અંશથી અશોભન અવસ્થા છે એમ નહીં, પરંતુ સર્વ પ્રકારે અશોભન અવસ્થા છે; કેમ કે જીવની કર્મકૃત વિડંબણાવાળી અવસ્થા છે, અને વિડંબણાવાળી અવસ્થાને કોઈક અંશથી અશોભન કહી શકાય નહીં, પરંતુ સર્વ અંશથી અત્યંત અશોભન અવસ્થા કહેવી પડે. આ પ્રકારે વિચારવાથી સંલેખના કરનાર મહાત્માનું ચિત્ત સંસારના ભાવોથી અત્યંત વિમુખ થાય છે અને ભૂતાર્થભાવનાથી વાસિત થયેલું ચિત્ત સમ્યક્ત્વની દૃઢતાનું કારણ બને છે. ॥૧૬૦૩॥

અવતરણિકા :

વળી તે સંલેખના કરનારા મહાત્મા અન્ય શું ભાવન કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

किं एत्तो कङ्कयरं? पत्ताण कर्हिचि मणुअजम्मं मि(?पि) ।

जं इत्थ वि होइ रई अच्चंतं दुक्खफलयंमि ॥१६०४॥

અન્યચાર્થ :

જં=જે કારણથી કર્હિચિ=કોઈક રીતે મણુઅજમ્મં પિ=મનુજજન્મને પણ પત્તાણ=પ્રાપ્ત એવા જીવોને

અચ્ચંતં દુઃખફલયંમિ ઇત્ય વિ=અત્યંત દુઃખના ફલદ એવા અહીં પણ=અત્યંત દુઃખના ફળને દેનારા સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પણ, રઈ હોઈ=રતિ થાય છે, એત્તો=એનાથી કઢવરં કિં ?=કષ્ટતર શું છે ?

ગાથાર્થ :

જે કારણથી કોઈક રીતે મનુષ્યભવને પણ પામેલા જીવોને અત્યંત દુઃખના ફળને આપનારા સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પણ રતિ થાય છે, એનાથી કષ્ટતર શું ?

ટીકા :

કિમતઃ કષ્ટતઃ કષ્ટતરમન્યત્ ? પ્રાપ્તાનાં કથચ્છિક્ષ્ણેણ મનુજજન્માપિ યદત્રાપિ ભવતિ રતિઃ સંસારસમુદ્રેડ્યન્તદુઃખફલદે યથોક્તન્યાયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૪॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં મણુઅજમ્મં મિ છે, તેને સ્થાને ટીકા પ્રમાણે મણુઅજમ્મં પિ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

જે કારણથી કોઈક રીતે કૃષ્ણથી=મુશ્કેલીથી, મનુજજન્મને પણ પામેલા જીવોને યથોક્ત ન્યાયથી=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ નિયમથી, અત્યંત દુઃખના ફળને દેનારા અહીં પણ=સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પણ, રતિ થાય છે, એ કષ્ટથી અન્ય કષ્ટતર શું છે ? એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સદ્ભૂત અર્થનું ભાવન કરતા મહાત્મા વિચારે કે સંસારમાં સર્વ સ્થાનો અત્યંત અને સર્વથા અશોભન છે, આમ છતાં આવા અશોભન સંસારમાં પણ મનુષ્યજન્મને પામીને જીવો સંસારના ઉચ્છેદ માટે ઉદ્યમ કરતા નથી, તે અત્યંત અનુચિત છે. એ પ્રકારના ભાવનને સ્થિર કરવા માટે સંલેખના કરનારા મહાત્મા વિચારે છે કે આ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરતા જીવો ઘણી મુશ્કેલીથી કોઈક રીતે ધર્મસામગ્રીથી યુક્ત મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત કરે છે, અને મુશ્કેલીથી મનુષ્યજન્મને પણ પામ્યા પછી જીવોને સંસારની અનુકૂળ સામગ્રીમાં રતિ થાય છે, એ કષ્ટથી બીજું કષ્ટતર શું છે ? અર્થાત્, તે જ મહાકષ્ટતર વસ્તુ છે; કેમ કે સંસારરૂપી સમુદ્ર અત્યંત દુઃખના ફળને દેનારો છે, આથી તેમાં કોઈ વિચારક પુરુષને રતિ થાય નહીં.

આશય એ છે કે જેમ સુંદર પણ ભોજન વિષયુક્ત હોય, તો કોઈ વિચારકને તે ભોજનમાં રતિ તો થતી નથી, પરંતુ ઈચ્છા પણ થતી નથી; તેમ ચાર ગતિરૂપ સંસાર એ જીવની મહાવિડંબણામય અવસ્થા છે, તેથી અત્યંત દુઃખના ફળને દેનારા આ સંસારસમુદ્રમાં વિચારકને રતિ થાય નહીં; આમ છતાં સંસારી જીવોને સંસારના ઉચ્છેદમાં પ્રબળ કારણભૂત મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ સંસારમાં રતિ થાય છે, એ અત્યંત કષ્ટતર છે; કેમ કે સર્વ કષ્ટોની નિષ્પત્તિનું પરમ બીજ છે.

આ પ્રકારે વિચારીને સંલેખના કરનારા મહાત્મા સંસારના ઉચ્છેદને અનુકૂળ એવી અસંગભાવની શક્તિનો પ્રકર્ષ કરે છે, જેથી સાંસારિક કોઈપણ ભાવોમાં રતિ ન થાય, પરંતુ અસંગભાવમાત્રમાં રતિ ઉલ્લસિત થાય; કેમ કે અસંગભાવની રતિ જ સંસારના ઉચ્છેદનું પરમ બીજ છે અને સંગભાવની રતિ જ

સર્વ અનર્થોની પરંપરાનું બીજ છે. માટે સદ્ભૂત અર્થનું ભાવન કરતા મહાત્મા અસંગભાવ પ્રત્યેની રતિને અત્યંત દૃઢ કરવા વિચારે છે કે મહાવિડંબણાવાળા સંસારના કારણભૂત સંગમાં રતિ કરવી એનાથી અધિક કષ્ટવાળી વસ્તુ અન્ય કઈ હોઈ શકે ? અર્થાત્ એ જ અત્યંત કષ્ટતર છે.

ટીકામાં કહ્યું કે “યથોક્ત ન્યાયથી સંસારસમુદ્ર અત્યંત દુઃખફલદ છે” એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ગાથા ૧૬૦૩માં કહેવાયું એ પ્રમાણે ભવસમુદ્રમાં દેવલોકાદિ સર્વ સ્થાનો આત્માથી અન્ય એવા દેહાદિ પદાર્થોના સંયોગથી જન્ય સેંકડો દુઃખોથી યુક્ત છે, રૌદ્ર અનુબંધવાળાં છે, તેમ જ અત્યંત અને સર્વથા અશોભન છે. એ ન્યાયથી સંસારસમુદ્ર અત્યંત દુઃખફલદ છે. ॥૧૬૦૪॥

અવતરણિકા :

ભાવનાન્તરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ભાવનાંતરને કહે છે=પૂર્વમાં ભૂતાર્થભાવના કહી તેનાથી અન્ય ભાવનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૫૯૪માં કહેલ કે સંલેખના કરનારા મહાત્મા આંતર ભાવનું પણ સંલેખન કરે છે. અને આંતર ભાવરૂપ ભાવસંલેખના બતાવતાં કહ્યું કે સદ્ભૂત અર્થની ભાવનાઓ વડે બોધિનાં મૂલોને વધારે છે. તેથી ગાથા ૧૫૯૫થી ૧૬૦૪માં તે ભૂતાર્થભાવનાઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, હવે સંયમના પ્રકર્ષ અર્થે અન્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

તહ ચેવ સુહુમભાવે ભાવઙ સંવેગકારણ સમ્મં ।

પવયણગભ્ભભૂણ અકરણનિઅમાઙસુદ્ધફલે ॥૧૬૦૫॥

અન્યવાર્થ :

તહ ચેવ=તે રીતે જ=જે રીતે ભૂતાર્થોનું ભાવન કરે છે તે રીતે જ, સંવેગકારણ પવયણગભ્ભભૂણ અકરણનિઅમાઙસુદ્ધફલે સુહુમભાવે=સંવેગના કારક, પ્રવચનના ગર્ભભૂત, અકરણનિયમાદિ શુદ્ધ ફળવાળા સૂક્ષ્મ ભાવોને સમ્મં=સમ્યગ્ ભાવઙ=ભાવન કરે છે.

ગાથાર્થ :

સંલેખના કરનારા મહાત્મા જે રીતે ભૂતાર્થોનું ભાવન કરે છે તે રીતે જ સંવેગકારક, પ્રવચનના ગર્ભભૂત, અકરણનિયમાદિ શુદ્ધ ફળવાળા સૂક્ષ્મ ભાવોને સમ્યગ્ ભાવન કરે છે.

ટીકા :

તથૈવ સૂક્ષ્મભાવાન્=નિપુણપદાર્થાન્ ભાવયતિ સંવેગકારકાન્=પ્રશસ્તભાવજનકાન્ સમ્યગ્=વિધાનેન

પ્રવચનગર્ભભૂતાન્=સારભૂતાનિત્યર્થઃ અકરણનિયમાદિશુદ્ધફલાન્, આદિશબ્દાદનુબન્ધહાસપરિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૫॥

ટીકાર્થ :

તે રીતે જ=જે રીતે સંલેખના કરનારા મહાત્મા ભૂતાર્થોનું ભાવન કરે છે તે રીતે જ, સંવેગને કરાવનારા= પ્રશસ્ત ભાવને પેદા કરનારા, પ્રવચનના ગર્ભભૂત=સારભૂત, અકરણનિયમાદિ શુદ્ધ ફળવાળા સૂક્ષ્મ ભાવોને=નિપુણ પદાર્થોને, ભાવન કરે છે. 'આદિ' શબ્દથી='નિયમાદિ'માં 'આદિ' શબ્દથી, અનુબંધના હ્રાસનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંલેખના કરનારા મહાત્મા સમ્યક્ત્વના ભાવો અત્યંત સ્થિર થાય તદર્થે જે રીતે ભૂતાર્થ ભાવનાથી આત્માને અત્યંત ભાવિત કરે છે, તે રીતે ભૂતાર્થભાવનાના પરમ રહસ્યને સ્પર્શનાર સૂક્ષ્મ મનોયોગ વ્યાપ્ત થાય તે માટે અન્ય પદાર્થોની ભાવનાથી પણ આત્માને ભાવિત કરે છે. તે અન્ય ભાવના જ પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

જિનશાસનમાં બતાવેલા શાસ્ત્રોના શબ્દોથી જણાતા પદાર્થોના સૂક્ષ્મ ભાવોનું ભાવન કરે છે અર્થાત્ માત્ર શબ્દોનું કે અર્થોનું જ ભાવન કરતા નથી, પરંતુ તે શબ્દો અને અર્થોથી જણાતા, તેમ જ સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાથી ગ્રહણ કરાતા પદાર્થોનું ભાવન કરે છે.

જેમ બાહ્ય આચારરૂપે બતાવાયેલી સંયમની સર્વ ક્રિયાઓ કઈ રીતે સંગના પરિણામના ઉચ્છેદનું કારણ બને છે ? તે સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી જોવામાં આવે તો, બુદ્ધિમાન પુરુષને સંયમની સર્વ ક્રિયાઓ દૂર-દૂરતરવર્તી પણ વીતરાગતા સાથે એકવાક્યતાથી જોડાયેલી દેખાય છે. તેથી આવા સૂક્ષ્મ ભાવોનું સંલેખના કરનારા મહાત્મા ભાવન કરે છે.

વળી આ સૂક્ષ્મ ભાવોનું ભાવન સંવેગ કરાવનારું છે અર્થાત્ પ્રશસ્ત ભાવોને પેદા કરનારું છે; કેમ કે શાસ્ત્રનાં દરેક વચનોનું રહસ્ય એકવાક્યતાથી વીતરાગતા સાથે બંધાયેલું છે, આથી જ શાસ્ત્રના કોઈ એક વચનથી પણ અનંતા આત્માઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. તેથી શાસ્ત્રવચનોના સૂક્ષ્મ ભાવોનું માર્ગાનુસારી પ્રજ્ઞાથી ભાવન કરતી વખતે મહાત્માનું ચિત્ત પૂર્વ પૂર્વ કરતાં અધિક અધિક વીતરાગતાની આસન્ન બને છે, જે સંવેગના પરિણામરૂપ છે, તેથી આ સૂક્ષ્મ ભાવો સંવેગના કારક છે.

વળી આ સૂક્ષ્મ ભાવોનું ભાવન પ્રવચનના સારભૂત છે. તેથી ફલિત થાય કે પ્રવચન જગતવર્તી સર્વ ભાવો બતાવે છે, તેમાં પણ યોગમાર્ગના મર્મને સ્પર્શનારા ભાવો સારભૂત છે, અને તે સારભૂત ભાવોને અતિશયિત કરવા અર્થે જ પ્રવચનમાં અન્ય સર્વ ભાવોનો વિસ્તાર કરેલો છે. તેથી સંલેખના કરનારા મહાત્મા પોતે પૂર્વે પ્રવચનનો જે કાંઈ વિસ્તારથી બોધ કર્યો હોય, તેમાંથી યોગમાર્ગના મર્મને સ્પર્શનારા સારભૂત ભાવોને ગ્રહણ કરીને સંલેખનાકાળમાં આત્માને ભાવિત કરે છે.

વળી તે પ્રવચનના સારભૂત સૂક્ષ્મ ભાવો અકરણનિયમાદિ શુદ્ધ ફળવાળા છે. આશય એ છે કે સંલેખના કરનાર મહાત્માએ પાપ નહીં કરવાનો જે નિયમ ગ્રહણ કરેલ છે, તે નિયમ શુદ્ધ તો જ બને કે સંયમજીવનની

દરેક પ્રવૃત્તિકાળમાં અસંગશક્તિને અનુકૂળ આત્માનો અસ્ખલિત વ્યાપાર પ્રવર્તે; અને આત્માની અસંગશક્તિ અનાદિકાળથી તિરોહિત થયેલી છે, તેમ જ સંગભાવની વાસના અતિસ્થિર થયેલી છે. તેથી પાપના અકરણના દૃઢ સંકલ્પવાળા પણ યોગી લેશ પ્રમાદવાળા બને, તો પાપના અકરણને અભિમુખ પ્રવર્તતો તેઓનો અસંગશક્તિને અનુકૂળ વ્યાપાર શિથિલ બને છે અને સંગશક્તિ ઉલ્લસિત બને છે. તેથી સંલેખના કરનારા મહાત્મા અકરણનિયમનું શુદ્ધ ફળ પ્રાપ્ત કરાવે તેવા સૂક્ષ્મ ભાવોનું ભાવન કરે છે, જેથી તે મહાત્માના ચિત્તમાં પ્રતિક્ષણ અનશનકાળના શારીરિક વિષમ સંયોગોમાં પણ શાસ્ત્રના બળથી દેહના સંગથી પર થવા માટેનો યત્ન પ્રવર્તે.

અહીં “અકરણનિયમાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી અનુબંધના હ્રાસનું ગ્રહણ કર્યું. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સૂક્ષ્મ પદાર્થોનું ભાવન કરવાથી જેમ આત્મામાં અકરણનિયમને અનુકૂળ વ્યાપાર થાય છે, તેમ આત્મામાં અનાદિકાળથી પડેલી સંગના પ્રવાહને ચલાવનારી સંગની વાસનાની પ્રવાહશક્તિનો પણ નાશ થાય છે. તેથી ફલિત થાય કે શાસ્ત્રવચનને અવલંબીને લક્ષ્યવેધી ઉપયોગથી શાસ્ત્રીય પદાર્થોનું ભાવન કરવામાં આવે તો આત્મામાં વર્તતો અકરણનિયમ ક્ષાયિકભાવને અભિમુખ થઈને નિષ્ઠા તરફ વૃદ્ધિ પામે છે, અને સાથે સાથે સંગનો પ્રવાહ ચલાવે તેવા આત્મા પર વર્તતા સંસ્કારોનો પણ હ્રાસ થાય છે.

આમ સૂક્ષ્મ પદાર્થોના ભાવનથી બે કાર્યોની પ્રાપ્તિ થાય છે : (૧) સંગના સંસ્કારોનો નાશ (૨) અસંગભાવને અભિમુખ એવા ઉત્તમ સંસ્કારોનું આધાન. ॥૧૬૦૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે સંલેખના કરનારા મહાત્મા અકરણનિયમાદિ શુદ્ધ ફળવાળા સૂક્ષ્મ ભાવોનું ભાવન કરે છે. તેથી હવે અકરણનિયમનો શ્રેષ્ઠ હેતુ શું છે ? તેનું ભાવન બતાવે છે —

ગાથા :

પરસાવજ્જચ્ચાવણજોણં તસ્સ જો સયં ચાઓ ।

સંવેગસારગરુઓ સો અકરણણિયમવરહેઠ્ઠ ॥૧૬૦૬॥

અભ્યયાર્થ :

પરસાવજ્જચ્ચાવણજોણં=પરના સાવધના યાવનના યોગથી જો સંવેગસારગરુઓ તસ્સ સયં ચાઓ=જે સંવેગના સારથી ગુરુ એવો તેનો=સાવધનો, સ્વયં ત્યાગ છે, સો અકરણણિયમવરહેઠ્ઠ=તે અકરણનિયમનો વર હેતુ છે.

ગાથાર્થ :

પરના સાવધના યાવનના યોગથી જે સંવેગના સારથી ગુરુ એવો સાવધનો સ્વયં ત્યાગ છે, તે અકરણનિયમનો વર હેતુ છે.

ટીકા :

પરસાવદ્યચ્ચાવનયોગેન=વ્યાપારેણ તસ્ય યઃ સ્વયં ત્યાગઃ સાવદ્યસ્ય, કિમ્ભૂત ઇત્યાહ-સંવેગસારગુરુઃ= પ્રશસ્તભાવપ્રધાનઃ સઃ=સાવદ્યત્યાગઃ અકરણનિયમવરહેતુઃ=પાપાકરણસ્યાવન્ધ્યહેતુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૬॥

ટીકાર્થ :

પરના સાવધના ચ્ચાવનના યોગથી=વ્યાપારથી=અન્ય જીવોની સાવધપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરાવવાના વ્યાપારથી, તેનો=સાવધનો, જે સ્વયં ત્યાગ, કેવા પ્રકારનો સાવધનો ત્યાગ ? એથી કહે છે -

સંવેગના સારથી ગુરુ=પ્રશસ્ત ભાવથી પ્રધાન, એવો તે=સાવધનો ત્યાગ, અકરણનિયમનો વર હેતુ છે=પાપના અકરણનો અવંધ્ય હેતુ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમી મહાત્મા સાવધ એવા મન-વચન-કાયાના યોગોનો ત્યાગ કરીને, નિરવધ એવા મન-વચન-કાયાના યોગો પ્રવર્તિવવા અર્થે ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કર્યા વગર ભગવાનના વચનનુસાર સર્વ ક્રિયાઓમાં દૃઢ વ્યાપાર કરે છે; અને જ્યારે તેઓ અત્યંત નિરવધ ભાવથી ભાવિત બને છે, ત્યારે તેઓને તે નિરવધ એવા મન-વચન-કાયાના યોગો પ્રકૃતિરૂપે બને છે, જેથી તે મહાત્માના સાંનિધ્યમાં જે યોગ્ય જીવો આવે છે, તેઓના પણ સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે, તેથી તે મહાત્માનો સ્વયં સાવધનો ત્યાગ અન્ય જીવોના સાવધના ત્યાગના વ્યાપારપૂર્વકનો બને છે. આથી જ આવા નિરવધ યોગોવાળા મહાત્માના સાંનિધ્યમાં આવતા હિંસક પ્રાણીઓ પણ હિંસા કરતા નથી.

વળી અન્ય યોગ્ય જીવોના સાવધના ચ્ચાવનના વ્યાપારપૂર્વકનો તે મહાત્માનો સાવધનો ત્યાગ, માત્ર બાહ્ય આરંભના ત્યાગરૂપ નથી કે માત્ર બાહ્ય આરંભના ત્યાગપૂર્વકની ઉચિત પ્રવૃત્તિરૂપ નથી, પરંતુ સંવેગના સારથી ગુરુ છે અર્થાત્ સમભાવના પ્રકર્ષના પરિણામરૂપ પ્રશસ્ત ભાવ જેમાં પ્રધાન છે તેવો તે મહાત્માનો સાવધનો ત્યાગ છે.

વળી આવો સાવધનો ત્યાગ પાપના અકરણનિયમનો શ્રેષ્ઠ હેતુ છે. આશય એ છે કે સમભાવના પરિણામવાળા મહાત્મા ક્યારેય પણ પાપની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી; કેમ કે જે કાંઈ પાપની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યેના સંગના પરિણામને કારણે થાય છે, અને જે મહાત્માનું ચિત્ત અસંગભાવથી અત્યંત ભાવિત છે, અને અસંગભાવથી ભાવિત હોવાને કારણે જ જેઓના સાંનિધ્યથી બીજા યોગ્ય જીવોના પણ સાવધપ્રવૃત્તિના પરિણામનો ત્યાગ થાય છે, તે મહાત્માના આત્મામાં ઉત્તમ ભાવોના સંસ્કારો પડે છે, જે પાપ નહીં કરવાના નિયમનો શ્રેષ્ઠ હેતુ છે.

આ પ્રકારે ભાવન કરવાથી પાપના અકરણનિયમના અર્થી એવા તે સંલેખના કરનારા મહાત્માનું ચિત્ત અકરણનિયમના ઉપાયભૂત એવા સાવધના પરિહાર પ્રત્યે અત્યંત પક્ષપાતી બને છે. ॥૧૬૦૬॥

અવતરણિકા :

પોતાના સંયમની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે સંલેખના કરનારા મહાત્મા, કેવા પ્રકારના સંયમના પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન મહાકલ્યાણનું કારણ બને ? તેનું ભાવન કરે છે, તે બતાવે છે —

ગાથા :

પરિસુદ્ધમણુદ્ધાણં પુલ્લાવરજોગસંગયં જં તં ।
હેમઘટસ્થાણીઅં સયા વિ ણિઅમેણ ઇદ્ધફલં ॥૧૬૦૭॥

અન્વયાર્થ :

પુલ્લાવરજોગસંગયં જં પરિસુદ્ધં અણુદ્ધાણં=પૂર્વ-અપર યોગથી સંગત એવું જે પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન, તં હેમઘટસ્થાણીઅં=તે હેમઘટસ્થાનીય સયા વિ ણિઅમેણ ઇદ્ધફલં=સદા પણ નિયમથી ઈષ્ટ ફળવાળું છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વ-અપર યોગથી સંગત એવું જે પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન, તે હેમઘટસ્થાણીય સદા પણ નિયમથી ઈષ્ટ ફળવાળું છે.

ટીકા :

પરિશુદ્ધમણુદ્ધાણં સમયશુદ્ધ્યા પૂર્વાપરયોગસદ્ગતં ચત્તિકોટીશુદ્ધં, તત્ હેમઘટસ્થાણીયં વર્તતે સદાપિ નિયમેનેષ્ઠફલમ્=અપવર્ગસાધનાનુબન્ધીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૭॥

ટીકાર્થ :

સમયની શુદ્ધિથી=શાસ્ત્રની શુદ્ધિથી, પૂર્વ-અપર યોગથી સંગત, ત્રિકોટીથી શુદ્ધ એવું જે પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન, તે હેમના ઘટસ્થાણીય=સુવર્ણના ઘડાતુલ્ય, સદા પણ નિયમથી ઈષ્ટફળવાળું છે=અપવર્ગના સાધનનું અનુબંધી વર્તે છે=મોક્ષને સાધનારા અનુબંધવાળું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમની સર્વ આચરણા શાસ્ત્રની શુદ્ધિથી પૂર્વ-અપર યોગથી સંગત હોય તો કલ્યાણનું કારણ બને છે અર્થાત્ જિનવચનનું દૃઢ અવલંબન લઈને સ્વશક્તિ અનુસાર સેવાયેલું અનુષ્ઠાન અવશ્ય ઉત્તરના અનુષ્ઠાનની નિષ્પત્તિનું કારણ બને છે. તેથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી કરાતા સંયમના પૂર્વ પૂર્વના અનુષ્ઠાનો ઉત્તરના અપર અપર અનુષ્ઠાનનો યોગ કરાવવા દ્વારા અવશ્ય આત્મકલ્યાણનું કારણ બને છે; પરંતુ સ્વભૂમિકાને ઉચિત અનુષ્ઠાનનો વિચાર કર્યા વગર માત્ર સ્વરુચિ અનુસારે અનુષ્ઠાન સેવવામાં આવે તે પૂર્વના અનુષ્ઠાનો તો ઉત્તર-ઉત્તરના ઉચિત અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિનું કારણ બનતું નથી, માટે તે અનુષ્ઠાન પરિશુદ્ધ બને નહીં. તેથી જે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રની શુદ્ધિથી પૂર્વ-અપર યોગથી સંગત હોય તે અનુષ્ઠાન પરિશુદ્ધ છે.

વળી આવું પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન ત્રિકોટીથી શુદ્ધ છે અર્થાત્ કષ, છેદ અને તાપપરીક્ષાથી શુદ્ધ છે, તેથી

સુવર્ણના ઘટસ્થાનીય વર્તે છે. આવું પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન સદા પણ નિયમથી ત મહાત્માને ઈષ્ટ એવા મોક્ષપ્રાપ્તિનું સાનુબંધ કારણ છે.

આશય એ છે કે જિનાજ્ઞાનું દૃઢ અવલંબન લઈને સ્વભૂમિકાને અનુરૂપ સેવાતું અનુષ્ઠાન વીતરાગતાને અભિમુખ ભાવોની નિષ્પત્તિ દ્વારા યોગની અંતિમ ભૂમિકા સુધી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામનાર હોવાથી કષ-છેદ-તાપપરીક્ષાથી શુદ્ધ એવા સુવર્ણના ઘડાતુલ્ય છે. તેથી જેમ સુવર્ણનો ઘડો તૂટી જાય તોપણ તેમાંથી ફરી નવો સુંદર સુવર્ણનો ઘડો બની શકે છે; તેમ શાસ્ત્રવચનનું અવલંબન લઈને ત્રિકોટીથી પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન સેવનારા મહાત્માનું ચિત્ત સદા નિરવઘ ભાવોથી અત્યંત વાસિત હોય છે અને તેમના આત્મામાં તે ઉત્તમ ભાવોના સંસ્કારો અવસ્થિત રહે છે, તેથી તેઓનું સંયમ આ ભવમાં નિષ્ઠા સુધી ન પહોંચે અને તેઓ કાળ કરીને દેવલોકમાં જાય, તો ઘટસ્થાનીય એવી તેઓની સંયમની ક્રિયાઓ દેવભવમાં નાશ પામવા છતાં સુવર્ણસ્થાનીય એવા તેઓના આત્મા પર પડેલા ચારિત્રના ઉત્તમ સંસ્કારો દેવભવમાં પણ અવસ્થિત રહે છે, જેના કારણે તેઓને દેવભવમાં પણ નિરવઘ જીવનવાળા મહાત્માઓ પ્રત્યે અત્યંત પક્ષપાત પ્રગટે છે, તેઓની ભક્તિ કરીને તેઓ વિશિષ્ટ ચારિત્રની શક્તિનો સંચય કરે છે. આમ તે મહાત્માના આત્મામાં રહેલા સુવર્ણસિદ્ધ ઉત્તમ ચારિત્રના સંસ્કારોથી તેઓને ફરીથી પૂર્વના ચારિત્ર કરતાં વિશિષ્ટ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, અને આ રીતે ઉત્તરોત્તર ચારિત્રની વૃદ્ધિ કરાવીને તે પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન નિયમથી વીતરાગભાવમાં વિશ્રાંત થનાર છે, તેથી પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન સાનુબંધ એવા મોક્ષનું સાધન છે. આ પ્રકારે સંલેખના કરનારા મહાત્મા પોતાના અનુષ્ઠાનને અત્યંત પરિશુદ્ધ બનાવવા માટે ભાવન કરે છે. ॥૧૬૦૭॥

અવતરણિકા :

પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનનો પક્ષપાત દૃઢ કરવા માટે સંલેખના કરનારા મહાત્મા અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કેવા પ્રકારનું છે ? તેનું ભાવન કરે છે, તે બતાવે છે -

ગાથા :

જં પુણ અપરિસુદ્ધં મિમ્મયઘટતુલ્લ મો તયં જેઝં ।
ફલમિત્તસાહગં ચિઝં ણ સાણુબંધં સુહફલંમિ ॥૧૬૦૮॥

અન્યથાર્થ :

જં પુણ અપરિસુદ્ધં=વળી જે અપરિશુદ્ધ (અનુષ્ઠાન) છે, ફલમિત્તસાહગં ચિઝં=ફળમાત્રનું સાધક જ તયં મિમ્મયઘટતુલ્લ જેઝં=તે મૃન્મય ઘટતુલ્ય જાણવું. સુહફલંમિ સાણુબંધં ણ=શુભ ફળમાં સાનુબંધ નથી.

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

વળી જે અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન છે, ફળમાત્રનું સાધક જ તે માટીના ઘડતુલ્ય જાણવું. શુભ ફળમાં સાનુબંધ નથી.

ટીકા :

યત્પુનરપરિશુદ્ધં સમયનીત્યા, મૃન્મયઘટતુલ્યમસારં હિ તજ્જેયં ફલમાત્રસાધકમેવ યથાકથન્નિત્, ન સાનુબન્ધં શુભફલે તદિતરવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૮॥

ટીકાર્થ :

વળી જે સમયની નીતિથી=શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી, અપરિશુદ્ધ છે, જે કોઈ રીતે ફળમાત્રનું સાધક જ તે માટીના ઘડાતુલ્ય અસાર જ જાણવું. તેનાથી ઈતરની જેમ=અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી અન્ય એવા પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનની જેમ, અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન શુભ ફળમાં સાનુબંધ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે અનુષ્ઠાન વીતરાગભાવને અનુકૂળ તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોનું આધાન કરે તેવું નથી, તે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રોક્ત નીતિ અનુસારે અપરિશુદ્ધ છે, તેથી તેવા અનુષ્ઠાનકાળમાં પાલન કરાતા શુભ આચારોથી દેવગતિ આદિરૂપ ફળમાત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન ફળમાત્રનું સાધક છે, છતાં માટીના ઘડાતુલ્ય અસાર છે.

આશય એ છે કે જેમ માટીનો ઘડો જલધારણરૂપ ફળનો સાધક છે, તોપણ ફૂટ્યાં પછી કોઈ ફળને સાધનાર ન હોવાથી અસાર છે; તેમ અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન દેવગતિ આદિની પ્રાપ્તિરૂપ ફળનું સાધક છે, તોપણ તે અનુષ્ઠાનના પાલનકાળમાં વીતરાગતાને અનુકૂળ સમભાવના પરિણામના સંસ્કારો આત્મામાં આધાન નહીં થયેલા હોવાથી, આ ભવ સમાપ્ત થયા પછી તે સંયમની ક્રિયાઓ અન્ય ભવમાં ભોગાદિ ફળ આપીને નાશ પામે છે, તેથી તે સંયમની ક્રિયાઓ દેવભવમાં કોઈ ફળને સાધનાર ન હોવાથી અસાર છે. આથી પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન ઉત્તરોત્તર ભવમાં અનુવૃત્તિ પામીને વીતરાગભાવ સુધી જે રીતે અનુબંધવાળું છે, તે રીતે અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન અનુબંધવાળું નથી.

આ પ્રમાણે ભાવન કરીને સંલેખના કરનારા મહાત્મા પોતાનાં સંયમનાં અનુષ્ઠાન અત્યંત પરિશુદ્ધ જે પ્રકારે થાય તે પ્રકારે શક્તિનો સંચય કરે છે અને સંયમજીવનમાં લાગેલા અતિચારોનું સમ્યગ્ આલોચન કરીને પોતાના સંયમને શુદ્ધ કરવા અર્થે દૃઢ વ્યાપારવાળા થાય છે. ॥૧૬૦૮॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૬૦૭-૧૬૦૮માં પરિશુદ્ધ અને અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનનું ભાવન બતાવ્યું. હવે સંયમજીવનમાં ક્યારેક અનાભોગાદિથી પણ સંયમમાં મલિનતા થવાને કારણે પોતાનું અનુષ્ઠાન અપરિશુદ્ધ થયું હોય, તો તેની શુદ્ધિ કરવા અર્થે સંલેખના કરનાર મહાત્મા શેનું ભાવન કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

ધમ્મંમિ અ અફારે સુહુમેઽળાભોગસંગે વિ ત્તિ ।

ઓહેણ ચયઇ સવ્વે ગરહાપડિવક્ખભાવેણ ॥૧૬૦૯॥

અન્યથા :

ગરહાપહિવક્ષભાવેણ અ=અને ગહરૂપ પ્રતિપક્ષભાવથી ધર્મમિ=ધર્મમાં અણાભોગસંગે વિ સુહુમે સવ્વે અહારે=અનાભોગથી સંગત પણ સૂક્ષ્મ સર્વ અતિચારોને ઓહેણ=ઓધથી ચયઇ=ત્યજે છે.

★ 'તિ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને ગહરૂપ પ્રતિપક્ષભાવથી ધર્મમાં અનાભોગથી સંગત પણ સૂક્ષ્મ સર્વ અતિચારોને ઓધથી ત્યજે છે.

ટીકા :

ધર્મ્યે ચાતિચારાન્=અપવાદાન્ સૂક્ષ્માન્=સ્વત્પાન્ અનાભોગસજ્જતાનપિ કથન્નિદોધેન ત્યજતિ સર્વાન્ સૂત્રનીત્યા ગર્હાપ્રતિપક્ષભાવેન હેતુનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૦૯॥

ટીકાર્થ :

અને ગહા સ્વરૂપ પ્રતિપક્ષભાવરૂપ હેતુથી ધર્મમાં કોઈક રીતે અનાભોગથી સંગત પણ સૂક્ષ્મ=અલ્પ, સર્વ અતિચારોને=અપવાદોને, સૂત્રની નીતિથી ઓધથી ત્યજે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંલેખના કરનારા મહાત્મા પૂર્વમાં બતાવી એ પ્રકારની ભાવનાઓ કર્યા પછી સંયમની અત્યંત શુદ્ધિ અર્થે પૂર્વે અનાભોગાદિને કારણે પોતાનાથી જે કાંઈ અપરાધ થયા હોય તેની શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાથી ગહા કરે છે, જે ગહા સેવાયેલ અતિચારોથી પ્રતિપક્ષના ભાવનરૂપ છે; અને તે ગહાથી અતિચારના સેવનકાળમાં આત્મા પર પડેલા સંસ્કારો અને અતિચારના સેવનથી બંધાયેલ કર્મો નાશ પામે છે, જેથી સંયમજીવનમાં થયેલી સૂક્ષ્મ પણ મલિનતા દૂર થાય છે.

અહીં 'ઓહેણ' શબ્દથી એ દર્શાવવું છે કે સંલેખના કરનારા મહાત્મા જે અતિચારો સ્મૃતિમાં આવે તેવા હોય, તેઓની ગહા તો વિશેષથી કરે છે, પરંતુ પૂર્વે સેવન કરાયેલા જે કોઈ અતિચાર સ્મૃતિમાં આવે તેવા ન હોય, તેવા સંભવિત અતિચારોની પણ સંલેખના કરનારા મહાત્મા સામાન્યથી ગહા કરે છે અર્થાત્ જે કોઈ સૂક્ષ્મ પણ અતિચાર થયો હોય તો તેની હું નિંદા કરું છું એ પ્રકારે ગહા કરે છે, જેથી અતિચારમાત્ર પ્રત્યે અત્યંત વિમુખતા થાય અને સંયમની શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૬૦૯॥

ગાથા :

સો ચેવ ભાવણાઓ કયાઈ ઝલ્લસિઅવિરિઅપરિણામો ।

પાવડ સેઈં કેવલમેવ મઓ ણો પુણો મરઈ ॥૧૬૧૦॥

અન્યથાર્થ :

एव च=અને આ રીતે ભાવનાઓ=ભાવનાથી કયાઈ=ક્યારેક ઉલ્લસિતઅવિરિઅપરિણામો સો=ઉલ્લસિત વીર્યપરિણામવાળા તે=સંલેખના કરનાર મહાત્મા, સેદિ કેવલં=શ્રેણિને (અને) કેવલને પાવડ=પ્રાપ્ત કરે છે. एव मओ=આ રીતે મરેલા પુણો ણો મરई=ફરી મરતા નથી.

ગાથાર્થ :

અને આ રીતે ભાવનાથી ક્યારેક ઉલ્લસિત વીર્યપરિણામવાળા સંલેખના કરનાર મહાત્મા શ્રેણિને અને કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે મરેલા ફરી મરતા નથી.

ટીકા :

स चैवं भावनातः सकाशात् कदाचिदुल्लसितवीर्यपरिणामः सन् प्राप्नोति श्रेणिं तथा केवलं, एवं मृतः केवलाप्त्या न पुनर्म्रियते कदाचिदपीति गाथार्थः ॥१६१०॥

ટીકાર્થ :

અને આ રીતે=ગાથા ૧૫૮૫થી ૧૬૦૪ સુધી ભૂતાર્થની ભાવના બતાવી અને ગાથા ૧૬૦૫થી ૧૬૦૮ સુધી સૂક્ષ્મ ભાવોની ભાવના બતાવી એ રીતે, ભાવનાથી ક્યારેક ઉલ્લસિત વીર્યપરિણામવાળા છતા તે મહાત્મા શ્રેણિને તથા કેવલને=ક્ષપકશ્રેણીને અને કેવળજ્ઞાનને, પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે કેવલની આપ્તિથી=કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી, મરેલા મહાત્મા ફરી ક્યારેય પણ મરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં ભાવનાઓ બતાવી તે પ્રકારે સૂક્ષ્મ ઉપયોગપૂર્વક ભાવન કરવાથી, સંસારના પારમાર્થિક સ્વરૂપથી, સંયમના પારમાર્થિક સ્વરૂપથી અને સંયમ કઈ રીતે સંસારના અંતનું કારણ બને છે ? તેના પારમાર્થિક સ્વરૂપથી ભાવિત થયેલા તે મહાત્માનું વીર્ય ઉલ્લાસ પામે તો, સંસારના અંતનું કારણ એવો અસંગભાવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તે અસંગભાવનો પ્રકર્ષ થાય તો તે મહાત્મા ક્ષપકશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જ ક્ષપકશ્રેણીના ફળરૂપે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, જે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી તે મહાત્માનું મૃત્યુ થાય તો તેઓ ફરી ક્યારેય પણ મૃત્યુ પામતા નથી. ॥૧૬૧૦॥

અવતરણિકા :

હવે પૂર્વગાથામાં બતાવ્યો તે પ્રકારે અસંગભાવનો પ્રકર્ષ નહીં થવાને કારણે તે મહાત્મા ક્ષપકશ્રેણી અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન કરે, તો શું થાય ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

जइ वि न पावइ सेद्विं तहा वि संवेगभावणाजुत्तो ।
णिअमेण सोगइं लहइ तह य जिणधम्मबोहिं च ॥१६११॥

અન્યથાર્થ :

જહ વિ=જોકે સેહિં ન પાવહ=શ્રેણીને પ્રાપ્ત ન કરે, તહા વિ=તોપણ સંવેગભાવણાજુક્તો=સંવેગભાવનાથી યુક્ત એવા મહાત્મા ણિઅમેણ=નિયમથી સોગહં તહ ચ જિણધમ્મબોહિં=સુગતિને અને તે રીતે જિનધર્મની બોધિને લહહ=પ્રાપ્ત કરે છે.

★ 'ચ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

જોકે શ્રેણીને પ્રાપ્ત ન કરે, તોપણ સંવેગભાવનાથી યુક્ત એવા મહાત્મા નિયમથી સુગતિને અને તે રીતે જિનધર્મની બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

यद्यपि न प्राप्नोति श्रेणिं कथमपि, तथापि संवेगभावनायुक्तोऽयं नियमेन सुगतिं लभते अन्यजन्मनि, तथा जिनधर्मबोधिं च लभत इति गार्थः ॥१६११॥

ટીકાર્થ :

જોકે કોઈપણ રીતે શ્રેણીને=ક્ષપકશ્રેણીને, પ્રાપ્ત ન કરે, તોપણ સંવેગભાવનાથી યુક્ત એવા આ=સંલેખના કરનાર મહાત્મા, નિયમથી અન્ય જન્મમાં સુગતિને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે રીતે જિનધર્મની બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ મુજબ સંલેખના કરનારા મહાત્મા ભાવનાના બળથી ઉલ્લસિત વીર્યવાળા થાય તો ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કરે છે. હવે કર્મની ગુરુતાને કારણે કે તેવા પ્રકારના વીર્યોલ્લાસના અભાવને કારણે કે તે પ્રકારના સંઘયણાદિના અભાવને કારણે કે અન્ય કોઈપણ નિમિત્તથી, તે મહાત્મા ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ ન કરે, તોપણ સંવેગભાવનાથી યુક્ત એવા તે મહાત્મા અન્ય જન્મમાં નિયમથી સુગતિને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ પ્રસ્તુત ભાવનાના બળથી ઉલ્લસિત થયેલી સર્વ કર્મોથી રહિત અવસ્થા પ્રત્યેના બદ્ધમાનસરૂપ સંવેગભાવનાથી યુક્ત એવા તે મહાત્મા અન્ય ભવમાં ઉત્તમ દેવભવને પામે છે; તેમ જ જે પ્રકારના પ્રકર્ષવાળા ભાવો આ ભવમાં કર્યા છે તેને અનુરૂપ નિર્મળ કોટિના જિનધર્મના બોધરૂપ બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ જે મહાત્મા આ ભવમાં ભાવનાઓથી અતિશય ભાવિત થયા હોય, તેઓને ભવાંતરમાં અતિશય નિર્મળ કોટિની જિનધર્મની બોધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને જે મહાત્મા આ ભવમાં ભાવનાઓથી અલ્પ ભાવિત થયા હોય, તેઓને ભવાંતરમાં અલ્પ નિર્મળ કોટિની જિનધર્મની બોધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૬૧૧॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંવેગભાવનાથી યુક્ત એવા મહાત્મા અન્ય જન્મમાં જિનધર્મની બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે, એને જ સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે —

ગાથા :

जमिह सुहभावणाए अइसयभावेण भाविओ जीवो ।
जम्मंतरे वि जायइ एवंविहभावजुत्तो उ ॥१६१२॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે કારણથી ઇહં=અહીં=આ જન્મમાં, સુહભાવણાએ=શુભ ભાવના દ્વારા અહિસયભાવેણ ભાવિઓ જીવો=અતિશય ભાવથી ભાવિત જીવ જમ્મંતરે વિ=જન્માંતરમાં પણ એવંવિહભાવજુત્તો ઉ=આવા પ્રકારના ભાવથી યુક્ત જ જાયइ=થાય છે. (તે કારણથી સંવેગભાવનાથી યુક્ત મહાત્મા જિનધર્મની બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે, એમ પૂર્વગાથા સાથે અન્વય છે.)

ગાથાર્થ :

જે કારણથી આ જન્મમાં શુભ ભાવના દ્વારા અતિશય ભાવથી ભાવિત જીવ જન્માંતરમાં પણ આવા પ્રકારના ભાવથી યુક્ત જ થાય છે. તે કારણથી સંવેગભાવનાથી યુક્ત મહાત્મા જિનધર્મની બોધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

यत्=यस्मादिह शुभभावनयाऽतिशयभावेन भावितो जीवः सुवासित इत्यर्थः जन्मान्तरेऽपि=अन्यत्र जायते एवंविधभावयुक्त एव=शुभभावयुक्त इति गाथार्थः ॥१६१२॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં=આ જન્મમાં, શુભ ભાવના દ્વારા અતિશય ભાવથી ભાવિત=સુવાસિત, જીવ જન્માંતરમાં પણ=અન્યત્ર પણ=બીજા ભવમાં પણ, આવા પ્રકારના ભાવથી યુક્ત જ=શુભભાવથી યુક્ત જ, થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંલેખના કરનારા મહાત્મા અંતસમયે શુભ ભાવના દ્વારા જે અતિશયવાળા ભાવો કરે છે, તેનાથી ભાવિત થયેલો તેમનો આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોથી સુવાસિત બને છે, જે સંસ્કારો તે મહાત્માને અન્ય જન્મમાં પણ ઉત્તમ ભાવોથી યુક્ત બનાવે છે, જેના કારણે અન્ય જન્મમાં દેવભવકૃત અવિરતિની પ્રાપ્તિ

થવા છતાં પણ તે શુભ ભાવોના સંસ્કારોથી યુક્ત મહાત્મામાં અવશ્ય તત્ત્વ પ્રત્યેનો તીવ્ર પક્ષપાત સંસ્કારરૂપે રહે છે, જેથી તે મહાત્માને ભવાંતરમાં પણ વર્તમાનમાં કરેલા શુભ ભાવોને અનુરૂપ જિનધર્મની બોધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૬૧૨॥

ગાથા :

એસેવ બોહિલાભો સુહભાવબલેણ જો ડ જીવસ્સ ।
પેચ્ચા વિ સુહો ભાવો વાસિઅતિલતિલ્લનાણં ॥૧૬૧૩॥

અભ્યયાર્થ :

વાસિઅતિલતિલ્લનાણં=વાસિત એવા તલના તેલના જ્ઞાતથી જીવસ્સ=જીવને સુહભાવબલેણ=શુભભાવના બળથી જો ડ પેચ્ચા વિ સુહો ભાવો=જે જ પ્રેત્ય પણ=પરલોકમાં પણ, શુભભાવ થાય છે, એસેવ બોહિલાભો=એ જ બોધિનો લાભ છે.

ગાથાર્થ :

વાસિત એવા તલના તેલના દૃષ્ટાંતથી જીવને શુભભાવના બળથી જે જ પરલોકમાં પણ શુભભાવ થાય છે, એ જ બોધિની પ્રાપ્તિ છે.

ટીકા :

एष एव बोधिलाभो वर्तते, शुभभावबलेन=वासनासामर्थ्याद्, य एव जीवस्य प्रेत्यापि=जन्मान्तरेऽपि शुभभावो भवति, वासिततिलतैलज्ञातेन, तेषां हि तैलमपि सुगन्धि भवतीति गाथार्थः ॥१६१३॥

ટીકાર્થ :

શુભભાવના બળથી=વાસનાના સામર્થ્યથી, જે જ જન્માંતરમાં પણ જીવને શુભભાવ થાય છે, આ જ વાસિત તલના તેલના જ્ઞાતથી બોધિનો લાભ વર્તે છે. દૃષ્ટાંત સ્પષ્ટ કરે છે – ખરેખર તેઓનું=કોઈક પદાર્થથી વાસિત થયેલ તલોનું, તેલ પણ સુગંધવાળું થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે શુભભાવ દ્વારા અતિશય ભાવિત થયેલો જીવ જન્માંતરમાં પણ શુભભાવથી યુક્ત જ થાય છે. એ કથનનો જિનધર્મની બોધિની પ્રાપ્તિ સાથે શું સંબંધ છે ? તે સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે કે સંલેખના કરનારા મહાત્માને શુભભાવના બળથી આત્મા પર જે શુભભાવની વાસનાનું આધાન થાય છે, તેના સામર્થ્યથી જન્માંતરમાં પણ ફરી જે શુભભાવો પ્રાપ્ત થાય છે, એ જ બોધિનો લાભ છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ બોધિનો લાભ નથી.

જેમ કોઈક સુગંધી પદાર્થથી વાસિત થયેલા તલમાંથી તેલ કાઢવામાં આવે, તો તે તેલ પણ સુગંધી બને છે; તેમ આ ભવમાં શુભ મન-વચન-કાયાના યોગોથી વાસિત થયેલો આત્મા દેહથી પૃથગ્ થાય તોપણ,

અથ વંદિકુળ દેવે જહાવિર્હિ સેસણ અ ગુરુમાઈ ।
 પચ્ચક્ષાઈતુ તઓ તયંતિગે સવ્વમાહારં ॥૧૬૧૬॥
 સમભાવમ્મિ ઠિઅપ્પા સમ્મં સિદ્ધંતભણિઅમગ્ગેણ ।
 ગિરિકંદરં તુ ગંતું પાયવગમણં અહ કરેહ ॥૧૬૧૭॥

અન્યથાર્થ :

એવં=આ રીતે=ગાથા ૧૫૭૫થી ૧૬૧૩ સુધી બતાવ્યું એ રીતે, અપ્પાણં સંલિહિકુળ=આત્માને સંલેખીને, ફલગાઈ પચ્ચપ્પિણિત્તુ=ફલકાદિને પાછા આપીને, ભાવસુદ્ધીએ અ=અને ભાવની શુદ્ધિથી ગુરુમાઈએ સમ્મં સમાવિઝં=ગુરુ આદિને સમ્યક્ ખમાવીને, ધમ્મે ઉજ્જમિઅવ્વં ઇહ સંજોગા વિઓગંતા=“ધર્મમાં ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ, અહીં=સંસારમાં, સંયોગો વિયોગના અંતવાળા છે” (એ પ્રકારે) સેસે ઉવ્વહિકુળ=શેષ એવા સાધુઓને ઉપબૃહણ કરીને, તહ=તથા તંમિ પડિબદ્ધે=તેમાં પ્રતિબદ્ધને=પોતાની સાથે પ્રતિબદ્ધ એવા સાધુઓને, વિસેસેણં=વિશેષથી (ઉપબૃહણ કરીને) અથ=ત્યારપછી દેવે સેસણ અ ગુરુમાઈ જહાવિર્હિ વંદિકુળ=દેવોને અને શેષ એવા ગુરુ આદિને યથાવિધિ વાંટીને, તઓ=ત્યારપછી તયંતિગે=તેની અંતિક્રમાં=તે ગુરુની પાસે, સવ્વં આહારં પચ્ચક્ષાઈતુ=સર્વ આહારનું પચ્ચક્ષમાણ કરીને, સમભાવમ્મિ ઠિઅપ્પા=સમભાવમાં સ્થિત આત્મા છે જેમનો એવા મહાત્મા સિદ્ધંતભણિઅમગ્ગેણ=સિદ્ધાંતમાં કહેવાયેલ માર્ગથી સમ્મં=સમ્યક્ ગિરિકંદરં ગંતું=ગિરિના કંદરને વિષે જઈને અહ=હવે પાયવગમણં કરેહ=પાદપગમનને કરે છે.

★ ગાથા ૧૬૧૭માં રહેલ ‘તુ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ટીકા :

સંલિહ્યાત્માનમેવં દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, પ્રત્યર્પ્ય ફલકાદિ પ્રાતિહારિકં, ગુર્વાદીંશ્ચ સમ્યક્ ક્ષમયિત્વા યથાર્હ ભાવશુદ્ધ્યા=સંવેગેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧૪॥

ઉપબૃહ્ણ શેષાન્=ગુર્વાદિભ્યોઽન્યાન્, પ્રતિબદ્ધાન્ તસ્મિન્=સ્વાત્મનિ તથા વિશેષેણોપબૃહ્ણ, “ધર્મે ઉદ્ધમિતવ્યં=યત્નઃ કાર્યઃ સંયોગા ઇહ વિયોગાન્તા” એવમુપબૃહ્ણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧૫॥

અથ વન્દિત્વા દેવાન્=ભગવતો યથાવિધિ=સમ્યગ્, શેષાંશ્ચ ગુર્વાદીન્ વન્દિત્વા, પ્રત્યાખ્યાય તતઃ=તદનન્તરં તદન્તિકે=ગુરુસમીપે સર્વમાહારમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧૬॥

સમભાવે સ્થિતાત્મા સન્, સમ્યક્ સિદ્ધાન્તોક્તેન માર્ગેણ નિરીહઃ સન્, ગિરિકન્દરં તુ ગત્વા સ્વયમેવ પાદપગમનમથ કરોતિ પાદપચ્છેષ્ટરૂપમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧૭॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૫૭૫થી માંડીને અત્યાર સુધી દેહ અને ભાવની સંલેખનાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું એ રીતે, દ્રવ્યથી અને ભાવથી આત્માને સંલેખીને, પ્રાતિહારિક એવા ફલકાદિને=ફરી પાછા આપવા યોગ્ય એવા પાટ વગેરેને, પાછા અર્પીને, અને ભાવની શુદ્ધિથી=સંવેગથી=પૂર્વે ગુરુ આદિ સાથે થયેલા અપરાધ પ્રત્યે અત્યંત પશ્ચાત્તાપના પરિણામથી, ગુરુ આદિને સમ્યક્=યથાયોગ્ય, ખમાવીને; “ધર્મમાં ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ=યત્ન

કરવો જોઈએ, અહીં=સંસારમાં, સંયોગો વિયોગના અંતવાળા છે,” એ પ્રકારે શેષને=ગુરુઆદિથી અન્યને, ઉપબૃંહણ કરીને અને તેમાં=સ્વઆત્મામાં, પ્રતિબદ્ધને અર્થાત્ પોતાની સાથે સંબંધવાળા સાધુઓને, વિશેષથી ઉપબૃંહણ કરીને; ત્યારપછી દેવને=ભગવાનને, યથાવિધિ=સમ્યગ્, વંદીને અને શેષ એવા ગુરુ આદિને વંદીને, ત્યારપછી તેની અંતિકમાં=ગુરુની સમીપમાં, સર્વ આહારનું પર્યક્ષખાણ કરીને; સમભાવમાં રહેલા આત્માવાળા છતા, સિદ્ધાંતમાં કહેવાયેલ માર્ગથી સમ્યક્ નિરીહ છતા, ગિરિના કંદરને વિષે સ્વયં જ જઈને હવે પાદપની ચેષ્ટારૂપ પાદપગમનને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રમાણે અભ્યુદયત મરણ સ્વીકારવાની ઈચ્છાવાળા મહાત્મા ઉત્કૃષ્ટથી બાર વર્ષ સુધી દેહની સંલેખના કરે અને સાથે સાથે આત્મા પર પડેલા અનાદિના કાષાયિક ભાવોની પણ સંલેખના કરે છે. એ રીતે દ્રવ્યથી અને ભાવથી સંલેખના કર્યા પછી અનશન કરવા માટે જતાં પૂર્વે તે મહાત્મા કોઈ ગૃહસ્થ પાસેથી પાટ-પાટલા વગેરે ગ્રહણ કર્યા હોય તો તેને પાછા આપે છે, અને ગુરુ આદિને ભાવની શુદ્ધિથી અર્થાત્ અત્યંત સંવેગપૂર્વક યથાયોગ્ય ખમાવે છે, જેથી ગુરુ આદિ પ્રત્યે અનાભોગથી પણ કંઈક અવિનય આદિ થયા હોય તો તેની શુદ્ધિ થાય અને પોતાના સૂક્ષ્મ પણ થયેલા અપરાધની ક્ષમાપનાના બળથી અંતરંગ સંવેગનો ભાવ પ્રકર્ષવાળો થાય.

વળી ગુરુ આદિને ખમાવ્યા પછી તે મહાત્મા ગુરુ આદિથી શેષ એવા અન્ય સાધુઓની ધર્મમાર્ગમાં અત્યંત ઉત્સાહિત કરવાને અનુકૂળ વ્યાપારરૂપ ઉપબૃંહણ કરે છે અને પોતાની સાથે શિષ્યાદિ ભાવરૂપે પ્રતિબદ્ધ એવા સાધુઓની વિશેષથી ઉપબૃંહણ કરે છે.

વળી તે ઉપબૃંહણ કઈ રીતે કરે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

“ધર્મમાં ઉદમ કરવો જોઈએ, સંયોગો વિયોગના અંતવાળા છે,” ઈત્યાદિ પ્રકારે ઉપબૃંહણ કરે છે.

આશય એ છે કે દેહાદિના સંયોગને કારણે આરાધક પણ મહાત્માઓને પ્રસંગે પ્રમાદભાવ ઊઠે છે; કેમ કે પ્રમાદભાવ સંયોગના પરિણામથી થાય છે. તેથી તે અનશન સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા જ્યારે મહાસંવેગ પેદા થાય તે રીતે કહે કે “આ સંયોગો વિયોગના અંતવાળા છે” તે વખતે તેમના વચનના મર્મને સ્પર્શે તો, તે શેષ સાધુઓને અને પ્રતિબદ્ધ સાધુઓને સંયમજીવનમાં સંયોગના પરિણામને કારણે કંઈક પ્રમાદભાવ આવતો હોય તો તે દૂર થાય છે, તેમ જ તે મહાત્મા ધર્મમાં ઉદમ કંઈ રીતે કરવો જોઈએ ? તેનું તે સાધુઓની ભૂમિકા અનુસાર વર્ણન કરે તો, તેને સાંભળીને ધર્મમાં તીવ્ર ઉદમ ઉલ્લસિત થાય તેવું બળ તે સાધુઓમાં આધાન થાય છે. આથી અનશન કરતા પૂર્વે અત્યંત પવિત્ર ભાવોવાળા તે મહાત્મા ગંભીરતાપૂર્વક સાધુઓની ઉપબૃંહણ કરે છે, જેથી તે ઉપબૃંહણ સાંભળીને યોગ્ય એવા ઘણા સાધુઓને સંવેગનો પ્રકર્ષ થાય અને તેઓમાં કંઈક સુસુપ્ત પ્રમાદ વર્તતો હોય તો તે દૂર થાય.

આ રીતે ઉપબૃંહણ કર્યા પછી અનશન સ્વીકારવા તત્પર એવા તે મહાત્મા ચૈત્યાલયમાં જઈને ચૈત્યવંદનાદિ દ્વારા ભગવાનને વંદન કરીને, ગુરુ આદિને વંદન કરીને, ત્યારપછી ગુરુ પાસે સંપૂર્ણ આહારનું

પચ્ચક્ષુખાણ પ્રહણ કરે છે; અને ત્યારપછી સુખ-દુઃખ, જીવન-મૃત્યુ, શત્રુ-મિત્ર સર્વ પ્રત્યે સમભાવના પરિણામવાળા તે મહાત્મા સિદ્ધાંતમાં બતાવેલ વિધિથી સંપૂર્ણ ઈચ્છા વગરના થઈને, સ્વયં જ પર્વતના કંદરમાં જઈને પાદપોષગમન અનશન સ્વીકારે છે અર્થાત્ વૃક્ષની જેમ સ્થિર રહીને શ્રુતના પારાયણથી તેમ જ ધર્મધ્યાનાદિથી આત્માને વાસિત કરવા યત્ન કરે છે.

આ પ્રકારના યત્નથી ચિત્ત દેહની પીડા પ્રત્યે અત્યંત ઉપેક્ષાવાળું બને છે અને શુદ્ધ આત્માના સ્વાસ્થ્યમાં અત્યંત સ્થિર બને છે, જેથી ઉત્તરનો ભવ અધિક સાધનાને અનુકૂળ પ્રાપ્ત થાય.

અહીં કહ્યું કે અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા ગુરુ આદિથી શેષ એવા અન્ય સાધુઓની ઉપબૃંહણા કરે છે અને પોતાની સાથે પ્રતિબંધવાળા સાધુઓની વિશેષથી ઉપબૃંહણા કરે છે. ત્યાં 'વિશેષેણ' શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનશન સ્વીકારવા માટે તત્પર મહાત્મા સર્વ જીવો પ્રત્યે સમભાવવાળા હોય છે, સર્વ જીવોના હિતની ઈચ્છાવાળા હોય છે, કોઈ પ્રત્યે પક્ષપાતવાળા હોતા નથી; આમ છતાં પોતાનાથી પર્યાયાદિથી રત્નાધિક એવા ગુરુ આદિને છોડીને અન્ય સાધુઓને સંવેગનો પ્રકર્ષ થાય તે પ્રકારે સામાન્યથી હિતોપદેશ આપવારૂપ ઉપબૃંહણા કરે છે, જ્યારે પોતાની સાથે શિષ્યાદિ ભાવોથી જે સાધુઓ પ્રતિબંધવાળા છે તેઓને વિશેષથી હિતોપદેશ આપવારૂપ ઉપબૃંહણા કરે છે; કેમ કે પોતાની સાથે પ્રતિબદ્ધ સાધુઓને પોતે અત્યાર સુધી યોગમાર્ગમાં પ્રવર્તાવ્યા હોવાને કારણે તેઓને પોતાના ગુરુ પ્રત્યે અત્યંત ઉપકારકતારૂપે પ્રીતિ હોય છે, તેમ જ તે મહાત્મા પણ અતિપરિચયને કારણે પોતાના શિષ્યાદિની પ્રકૃતિ સારી રીતે જાણતા હોય છે, તેથી તે મહાત્મા તેઓની પ્રકૃતિને અનુરૂપ એ રીતે હિતવચનો કહે છે કે જેથી પોતાની સાથે સંબંધવાળા તે સાધુઓનો વિશેષથી ઉપકાર થાય. ॥૧૬૧૪ થી ૧૬૧૭॥

અવતરણિકા :

વળી તે મહાત્મા પાદપોષગમન અનશન કઈ રીતે કરે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

સવ્વત્થાપડિબદ્ધો દંડાયયમાઙ્ઠાણમિહ ઠાઠં ।
જાવજ્જીવં ચિદ્ધં ણિચ્ચિદ્ધો પાયવસમાણો ॥૧૬૧૮॥

અન્યથાર્થ :

સવ્વત્થાપડિબદ્ધો=સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ એવા મહાત્મા ઇહ=અહીં=ગિરિકંદરમાં, દંડાયયમાઙ્ઠાણં ઠાઠં=દંડ-આયતાદિ સ્થાનને વિષે રહીને જાવજ્જીવં=યાવજજીવ પાયવસમાણો ણિચ્ચિદ્ધો=પાદપની સમાન નિશ્ચેષ્ટ ચિદ્ધં=રહે છે.

ગાથાર્થ :

સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ એવા મહાત્મા ગિરિકંદરમાં દંડ-આયતાદિ સ્થાનથી સ્થિર થઈને યાવજજીવ પાદપની સમાન નિશ્ચેષ્ટ રહે છે.

ટીકા :

સર્વત્રાપ્રતિબદ્ધઃ સમભાવાત્ દણ્ડાયતાદિસ્થાનમિહ સ્થિત્વા સ્થણ્ડિલે યાવજ્જીવં તિષ્ઠતિ મહાત્મા નિશ્ચેષ્ટઃ પાદપસમાનઃ ઉન્મેષાદ્યભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧૮॥

ટીકાર્થ :

સમભાવ હોવાથી સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ મહાત્મા અહીં=સ્થંડિલમાં=ગિરિકંદરની શુદ્ધભૂમિમાં, દંડ-આયતાદિ સ્થાનને વિષે રહીને=દંડની જેમ ઊભા રહેવું કે લાંબા થઈને સૂઈ જવું વગેરેમાંથી કોઈ એક સ્થિતિથી સ્થિર થઈને, યાવજજીવ=મરણ થાય ત્યાં સુધી, ઉન્મેષાદિના અભાવથી પાદપની સમાન નિશ્ચેષ્ટ રહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પાદપોપગમન અનશન કરનારા મહાત્મા સમભાવના પરિણામથી અત્યંત ભાવિત હોવાથી તેઓનું ચિત્ત જગતના કોઈ પદાર્થ સાથે સંશ્લેષ પામતું નથી, તેથી તેઓ સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ હોય છે. તેથી જ અનશનકાળમાં દીર્ઘ કાળ સુધી એક સ્થિતિમાં રહેવાને કારણે થતી પીડા પ્રત્યે પણ તેઓનું ચિત્ત સંશ્લેષ પામતું નથી, પરંતુ તેઓનું ચિત્ત ધર્મધ્યાનાદિમાં પ્રતિબદ્ધ રહે છે.

આવા પ્રકારના સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ તે મહાત્મા ગિરિકંદરમાં જ કોઈક શુદ્ધ ભૂમિમાં પોતાની શક્તિ અનુસાર દંડ અવસ્થામાં કે આયત અવસ્થામાં કે અન્ય કોઈપણ અવસ્થામાં આંખના ઉન્મેષ-નિમેષાદિરૂપ કોઈપણ પ્રકારની દેહચેષ્ટા કર્યા વગર વૃક્ષની જેમ નિશ્ચેષ્ટ થઈને જાવજજીવ સુધી રહે છે.

આવા પ્રકારના દેહ વ્યાપારને કારણે દેહના વિષમ સંયોગોમાં પણ તેઓનું ચિત્ત ભગવાનના વચનાનુસાર શુદ્ધ આત્માના પારમાર્થિક સ્વરૂપ સાથે પ્રતિબંધવાળું રહે છે, પરંતુ દેહને થતી પીડા સાથે કે અન્ય કોઈપણ ભાવો સાથે પ્રતિબંધવાળું બનતું નથી. ॥૧૬૧૮॥

ગાથા :

પદમિહ્નુસંઘયણે મહાણુભાવા કરિતિ એવમિણં ।

પાયં સુહભાવ ચ્ચિઅ ણિચ્ચલપયકારણં પરમં ॥૧૬૧૯॥

અન્વયાર્થ :

એવં=આ પ્રકારે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રકારે, પરમં ણિચ્ચલપયકારણં ઇણં=પરમ નિશ્ચલપદનું કારણ એવું આ=પાદપોપગમનરૂપ અનશન, પાયં સુહભાવ ચ્ચિઅ મહાણુભાવા=પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ મહાનુભાવો પદમિહ્નુસંઘયણે કરિતિ=પ્રથમ સંઘયણમાં કરે છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રકારે પરમ નિશ્ચલપદનું કારણ એવું પાદપોપગમનરૂપ અનશન પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ મહાનુભાવો પ્રથમ સંઘયણમાં કરે છે.

ટીકા :

પ્રથમસંહનને નિયોગતઃ મહાનુભાવા ઋષયઃ કુર્વન્ત્યેવમેતદ્=અનશનં પ્રાયઃ શુભભાવા એવ, નાન્યે, નિશ્ચલપદકારણં પરમં, નિશ્ચલપદં=મોક્ષ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૧૯॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રકારે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રકારે, પરમ નિશ્ચલપદનું કારણ એવું આ=પાદપોપગમનરૂપ અનશન, પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ મહાનુભાવ એવા ઋષિઓ નિયોગથી=નિયમથી, પહેલા સંઘયણમાં કરે છે, અન્ય નહીં=શુભભાવ વગરના ઋષિઓ આ અનશન કરતા નથી. નિશ્ચલપદ એટલે મોક્ષ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંલેખના કરનારા મહાત્મા પાદપોપગમન અનશન કઈ રીતે કરે છે ? તે પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું, એ પ્રકારનું નિશ્ચલપદનું પરમ કારણ એવું અનશન નક્કી પહેલા સંઘયણવાળા મહાત્મા જ કરે છે, અને પહેલા સંઘયણવાળા પણ સર્વ મહાત્મા કરતા નથી, પરંતુ પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ મહાત્મા કરે છે, અન્ય નહીં.

તેથી ફલિત થાય કે પ્રથમ સંઘયણ ન હોય તો દૃઢ ધૃતિબળના અભાવને કારણે પાદપગમન અનશનકાળમાં શુભભાવની વૃદ્ધિ થઈ શકે નહીં, તેમ જ પ્રથમ સંઘયણવાળા પણ મહાત્મા તે પ્રકારના સંયમના પરિણામથી અત્યંત ભાવિત ન હોય તો અનશનકાળમાં ધર્મધ્યાનાદિ કરી શકે નહીં. તેથી પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ મહાત્મા આ પાદપગમન અનશન કરે છે, અન્ય મહાત્માઓ કરતા નથી.

અહીં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે મહાત્માએ સંયમજીવનમાં લગભગ દોષોનું સેવન કર્યું ન હોય, આત્માને શાસ્ત્રોથી અત્યંત ભાવિત કર્યો હોય, શક્તિ અનુસારે સંયમજીવનમાં ઉદ્યમ કર્યો હોય, તેવા શક્તિના પ્રકર્ષવાળા મહાત્મા આ અનશન કરે છે; આમ છતાં આવા પણ મહાત્મા પ્રમાદવશ ક્યારેક સંયમમાં સ્ખલના પામ્યા હોય તોપણ, અત્યંત અપ્રમાદી હોય તેવા મહાત્માઓનો સંગ્રહ કરવા અર્થે પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ પાદપગમન અનશન સ્વીકારે છે એમ કહેલ છે; કેમ કે વીતરાગ સિવાય સર્વ જીવોને ક્યારેક ક્યાંક અશુભભાવ થવાની સંભાવના રહે છે, આથી જ મહાયોગી એવા જિનકલ્પિકોને પણ ક્યારેક અશુભધ્યાન અને અશુભલેશ્યા થાય છે.

વળી આ મહાત્મા જે પાદપગમન અનશન સ્વીકારે છે, તે નિશ્ચલપદનું પરમ કારણ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જિનવચનાનુસાર કરાતી સંયમની સર્વ આચરણા નિશ્ચલપદરૂપ મોક્ષનું કારણ છે, તોપણ જીવનના અંતસમયે અત્યંત સ્થૈર્યપૂર્વક સતત ધર્મધ્યાનાદિમાં કરાતા દૃઢ યત્નરૂપ પાદપગમન અનશન નિશ્ચલપદરૂપ મોક્ષનું પરમ કારણ છે, આથી આ અનશન કરનારા મહાત્મા સંસારથી શીઘ્ર પાર પામે છે. ॥૧૬૧૯॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૬૧૭માં કહ્યું કે સમભાવમાં રહેલા મહાત્મા પાદપગમન અનશન કરે છે, તેનું સ્વરૂપ ગાથા ૧૬૧૮માં સ્પષ્ટ કર્યું અને ગાથા ૧૬૧૯માં કહ્યું કે પ્રથમ સંઘયણવાળા અને પ્રાયઃ શુભભાવવાળા જ

મહાત્માઓ આ અનશન કરે છે. હવે આ પાદપગમન અનશન કેવા પ્રકારનું છે અને તેનાથી અન્ય પણ કેવા પ્રકારનું પાદપગમન અનશન છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

ણિવ્વાઘાઙમમેઅં ભણિઅં ઇહ પક્કમાણુસારેણં ।

સંભવઙ્ગ અ ઇઅરં પિ હુ ભણિયમિણં વીઅરાગેહિં ॥૧૬૨૦॥

અવ્યયાર્થ :

एअं=आ=पादपगमन अनशन, पक्कमाणुसारेणं=प्रकमना अनुसारथी इह=अहीं=प्रस्तुत ग्रंथમાં, णिव्वाघाङ्गमं=निर्व्याधातिम भणिअं=કહેવાયું છે इणं अ=અને आ=पादपगमन अनशन, इअरं पि=ઈतर પણ=વ્યાઘાતવાળું પણ, संभवङ्ग=સંભવે છે, (એમ) वीअरागेहिं भणियं=વીતરાગ વડે કહેવાયું છે.

★ 'हु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

પાદપગમન અનશન પ્રકમના અનુસારથી પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં નિર્વ્યાઘાતવાળું કહેવાયું છે અને પાદપગમન અનશન વ્યાઘાતવાળું પણ સંભવે છે, એમ વીતરાગ વડે કહેવાયું છે.

ટીકા :

निर्व्याधातवदेतत्=पादपगमनं भणितमिह प्रक्रमानुसारेण हेतुना, सम्भवति चेतरदपि=सव्याधातवदेतत्, भणितमिदं वीतरागैः सूत्र इति गाथार्थः ॥१६२०॥

ટીકાર્થ :

आ=पादपगमन, प्रकमना अनुसारूप हेतुથી=સંયમજીવનના ચરમકાળે કરવાની વિધિના પ્રકમના અનુસારથી, અહીં=પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં, નિર્વ્યાઘાતવાળું કહેવાયું છે અને ઈતર પણ=સવ્યાધાતવાળું પણ, આ=પાદપગમન અનશન, સંભવે છે. એ વીતરાગ વડે સૂત્રમાં કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રસ્તુતમાં જીવનના અંતસમયે અનશન કરવાનો પ્રકમ ચાલે છે, તેથી તે પ્રકમને અનુસારે મહાત્મા પાદપગમન અનશન કઈ રીતે કરે ? તેનું પૂર્વે વર્ણન કર્યું, તે વર્ણન સંલેખના કરનારા મહાત્માના આયુષ્યનો અંતકાળ નજીક છે, તેને સામે રાખીને કરેલ છે. તેથી આ પાદપગમન અનશન નિર્વ્યાધાતવાળું છે.

વળી ક્યારેક હિંસક પ્રાણી આદિ કોઈક ઉપદ્રવથી પોતાને વ્યાધાત થાય તેમ હોય, ત્યારે મહાત્મા તત્કાળ જે પાદપગમન અનશન સ્વીકારે છે, તે સવ્યાધાતવાળું પાદપગમન અનશન છે. અને તે પાદપગમન અનશન પણ વીતરાગ વડે કહેવાયું છે. ॥૧૬૨૦॥

અવતરણિકા :

હવે સવ્યાધાતવાળું પાદપગમન અનશન કેવા મહાત્મા ક્યારે કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

સીહાર્દિહિં અભિભૂઓ પાયવગમણં કરેઙ્ગ થિરચિત્તો ।

આઝંમિ પહુષ્પંતે વિઆણિઝં નવર ગીઅત્થો ॥૧૬૨૧॥

અભ્યયાર્થ :

સીહાર્દિહિં અભિભૂઓ થિરચિત્તો ગીઅત્થો=સિંહાદિ વડે અભિભૂત, સ્થિર ચિત્તવાળા ગીતાર્થ આઝંમિ પહુષ્પંતે=આયુષ્ય પ્રભવતે છે તે નવર વિઆણિઝં=ફક્ત (ઉપક્રમને) જાણીને પાયવગમણં કરેઙ્ગ=પાદપગમનને કરે છે.

ગાથાર્થ :

સિંહાદિ વડે અભિભૂત, સ્થિર ચિત્તવાળા, ગીતાર્થ આયુષ્ય હોતે છે તે ફક્ત ઉપક્રમને જાણીને પાદપગમન અનશનને કરે છે.

ટીકા :

સિંહાદિભિરભિભૂતઃ સન્ પાદપગમનં કરોતિ સ્થિરચિત્તઃ કશ્ચિદાયુષિ પ્રભવતિ સતિ વિજ્ઞાય નવરં ગીતાર્થં ઉપક્રમમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૧॥

ટીકાર્થ :

સિંહાદિ વડે અભિભવ પામેલા છતાં, સ્થિર ચિત્તવાળા, ગીતાર્થ કોઈક મહાત્મા આયુષ્ય પ્રભવતે છે તે=પોતાનું આયુષ્ય બાકી હોતે છે, ફક્ત ઉપક્રમને=પોતાના આયુષ્યના ઉપક્રમને, જાણીને પાદપગમનને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં નિવ્યાધાત પાદપગમન અનશનનું વર્ણન કર્યું, હવે સવ્યાધાત પાદપગમન અનશન બતાવે છે —

પ્રથમ સંઘયણવાળા મહાસાત્ત્વિક મહાત્માઓ ક્યારેક સિંહાદિથી અભિભવ પામેલા હોય ત્યારે પોતાનું આયુષ્ય વિદ્યમાન હોવા છતાં સિંહાદિના ઉપદ્રવથી પોતાના આયુષ્યના ઉપક્રમને જાણીને દેહ પ્રત્યે નિરપેક્ષ થઈને વૃક્ષની જેમ સ્થિર ઊભા રહીને તત્કાળ પાદપગમન અનશન સ્વીકારે છે, પરંતુ અયતનાપૂર્વક વૃક્ષાદિ પર ચઢીને જીવનનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી.

વળી જે મહાત્માઓ સિંહાદિથી અભિભવ પામેલા હોવા છતાં આ પ્રકારે પાદપગમન અનશન સ્વીકારવા માટે અસમર્થ હોય, તેઓ આવા સંયોગોમાં તત્કાળ શીઘ્ર વૃક્ષાદિનો આશ્રય કરીને સંયમનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ॥૧૬૨૧॥

ગાથા :

સંઘયણાભાવાઓ ઇઅ એયં કાઝ જો ઝ અસમત્થો ।
સો પુણ થેવયરાગં કાલં સંલેહણં કાઝં ॥૧૬૨૨॥
ઈંગિણિમરણં વિહિણા ભક્તપરિણં વ સત્તિઓ કુણઙ ।
સંવેગભાવિઅમણો કાઝં ણીસલ્લમપ્પાણં ॥૧૬૨૩॥

અભ્યુદયાર્થ :

સંઘયણાભાવાઓ ઝ=વળી સંઘયણનો અભાવ હોવાથી, ઇઅ=આ રીતે=ગાથા ૧૬૧૭માં બતાવ્યું એ રીતે, એયં કાઝ=આને=પાદપગમન અનશનને, કરવા માટે જો અસમત્થો=જે અસમર્થ હોય, સો પુણ=તે વળી થેવયરાગં કાલં સંલેહણં કાઝં=સ્તોકતર કાળ સંલેખનાને કરીને અપ્પાણં ણીસલ્લં કાઝં=આત્માને નિઃશલ્ય કરીને સંવેગભાવિઅમણો=સંવેગથી ભાવિત મનવાળા સત્તિઓ=શક્તિથી વિહિણા=વિધિપૂર્વક ઇંગિણિમરણં ભક્તપરિણં વ કુણઙ=ઈંગિતમરણને અથવા ભક્તિપરિણાને કરે છે.

ગાથાર્થ :

વળી સંઘયણનો અભાવ હોવાથી ગાથા ૧૬૧૭માં બતાવ્યું એ રીતે પાદપગમન અનશનને કરવા માટે જે અસમર્થ હોય, તે વળી સ્તોકતર કાળ સંલેખનાને કરીને, આત્માને નિઃશલ્ય કરીને, સંવેગથી ભાવિત મનવાળા શક્તિથી વિધિપૂર્વક ઇંગિતમરણને અથવા ભક્તિપરિણાને કરે છે.

ટીકા :

સંહનનાભાવાત્ કારણાદ્ એવમેતત્કર્તુ યોઽસમર્થઃ પાદપગમનં, સ પુનઃ સ્તોકતરં કાલં જીવિતાનુસારેણ સંલેખનાં કૃત્વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૨॥

ઈન્દ્રિતમરણં વિધિના સૂત્રોક્તેન ભક્તપરિણં વા શક્તિતઃ કરોતિ, કિમ્ભૂત ઇત્યાહ-સંવેગભાવિતમનાઃ શુભભાવં કૃત્વા નિઃશલ્યમાત્માનમાલોચનયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૩॥

ટીકાર્થ :

સંહનના અભાવરૂપ કારણથી આ રીતે=ગાથા ૧૬૧૭માં બતાવ્યું એ રીતે, આને=પાદપગમનને, કરવા માટે જે અસમર્થ હોય, તે વળી જીવિતના અનુસારથી સ્તોકતર કાળ=થોડો સમય, સંલેખનાને કરીને, શક્તિથી સૂત્રમાં કહેવાયેલ વિધિપૂર્વક ઇંગિતમરણને અથવા ભક્તિપરિણાને કરે છે.

કેવા પ્રકારના મહાત્મા કરે છે ? એથી કહે છે — શુભભાવવાળા આત્માને આલોચના દ્વારા નિઃશલ્ય કરીને સંવેગથી ભાવિત મનવાળા મહાત્મા કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું કે પ્રથમ સંઘયણવાળા મહાત્મા પાદપગમન અનશન કરે છે, એ રીતે પ્રથમ સંઘયણવાળા ન હોય તે મહાત્માઓ પાદપગમન અનશન કરવા માટે અસમર્થ છે, તેથી તેઓ પોતાના જીવિત અનુસાર

થોડો કાળ સંલેખના કરીને પોતાની શક્તિ અનુસાર ઈંગિતમરણ અનશનને અથવા ભક્તપરિણા અનશનને કરે છે.

વળી તે અનશન સંવેગથી ભાવિત કરેલા મનવાળા મહાત્મા શુભભાવવાળા આત્માને આલોચના દ્વારા નિઃશલ્ય કરીને કરે છે.

આથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે મહાત્માને જે અનશનમાં પોતે શક્તિના પ્રકર્ષથી સમ્યગ્ નિષ્ઠા સુધી વહન કરી શકશે તેવું જણાય, તે મહાત્મા તે અનશનને સ્વીકારે, પરંતુ જેઓ અનશન સ્વીકારીને શુભભાવની ધારા વહન કરી શકે તેવા ન હોય તેઓ અભ્યુદય મરણ સ્વીકારવાના અધિકારી નથી. ॥૧૬૨૨/૧૬૨૩॥

અવતરણિકા :

પાદપગમન અનશન સ્વીકારવાની વિધિ બતાવી. હવે ઈંગિતમરણ અનશન સ્વીકારવાની વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

ઈંગિતમરણવિહાણં આપવ્વજ્જં તુ વિઅડ્ઢણં દાડં ।
સંલેહણં ચ કાડં જહાસમાહી જહાકાલં ॥૧૬૨૪॥
પચ્ચક્ખઈ આહારં ચડ્ઢિહં ણિયમઓ ગુરુસમીવે ।
ઈંગિઅદેસમ્મિ તહા ચિડ્ઢં પિ હુ ઈંગિઅં કુણઈ ॥૧૬૨૫॥

અન્યાર્થ :

ઈંગિતમરણવિહાણં=ઈંગિતમરણનું વિધાન=વિધિ, (આ છે-) આપવ્વજ્જં તુ=આપ્રજ્ય જ=પ્રજ્યાગ્રહણથી આરંભીને જ, વિઅડ્ઢણં દાડં=વિકટનાને આપીને=આલોચનાને કરીને, જહાસમાહી ચ જહાકાલં સંલેહણં કાડં=અને યથાસમાધિ, યથાકાળ સંલેખનાને કરીને ગુરુસમીવે ણિયમઓ=ગુરુની સમીપમાં નિયમથી ચડ્ઢિહં આહારં=ચતુર્વિધ આહારનું પચ્ચક્ખઈ=પચ્ચક્ખાણ કરે છે. ઈંગિઅદેસમ્મિ=ઈંગિત દેશમાં ઈંગિઅં તહા ચિડ્ઢં પિ કુણઈ=ઈંગિત એવી તે પ્રકારની ચેષ્ટાને પણ કરે છે.

★ ‘હુ’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઈંગિતમરણની વિધિ આ છે — પ્રજ્યાગ્રહણથી માંડીને જ આલોચનાને કરીને અને યથાસમાધિ, યથાકાળ સંલેખનાને કરીને ગુરુ પાસે નિયમથી ચતુર્વિધ આહારનું પચ્ચક્ખાણ કરે છે. ઈંગિત દેશમાં ઈંગિત એવી તે પ્રકારની ચેષ્ટાને પણ કરે છે.

ટીકા :

ઈક્કિતમરણવિધાનમેતદ્- આપ્રજ્યમેવ=પ્રજ્યાકાલાદારમ્ય વિકટનાં કૃત્વા, સંલેખનાં ચ કૃત્વા યથાસમાધિ દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ યથાકાલમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૪॥

પ્રત્યાઘ્યાતિ આહારમ્ અશનાદિ ચતુર્વિધં નિયમતો, ન ત્રિવિધં, ગુરુસમીપે, ઇક્ષિતદેશે તથા=પરિમિતાં
ચેષ્ટામપીક્ષિતાં કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૫॥

ટીકાર્થ :

ઈંગિતમરણનું વિધાન આ છે=ઈંગિતમરણ અનશન સ્વીકારવાની વિધિ હવે બતાવે છે એ છે -

આ પ્રવ્રજ્યા જ=પ્રવ્રજ્યાના કાળથી આરંભીને, વિકટનાને કરીને=આલોચનાને કરીને, અને યથાસમાધિ
યથાકાળ દ્રવ્યથી અને ભાવથી સંલેખનાને કરીને, ગુરુની સમીપમાં નિયમથી અશનાદિરૂપ ચતુર્વિધ આહારનું
પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે, ત્રિવિધને નહીં=ત્રિવિધ આહારનું પચ્ચક્ષ્માણ કરતા નથી. ઈંગિત દેશમાં ઈંગિત
એવી=નિયત એવી, તે પ્રકારની=પરિમિત, ચેષ્ટાને પણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઈંગિતમરણ અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના કાળથી માંડીને અત્યાર સુધીના
સંયમજીવનમાં જે કોઈ સ્મલના પામ્યા હોય તે સર્વને સ્મૃતિમાં લાવીને ગુરુ પાસે આલોચના કરે છે, ત્યારપછી
પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રકારે સંલેખના કરે છે.

વળી તે સંલેખના પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટથી બાર વર્ષની બતાવેલ, તેમાંથી ઈંગિતમરણ અનશન કરનારા મહાત્મા
પોતાની સમાધિ અનુસારે ઉચિત કાળની મર્યાદાથી કરે છે, તેમ જ તે સંલેખનાકાળમાં તપથી દેહને કૃશ
કરે છે અને પૂર્વમાં બતાવી એ ભૂતાર્થની ભાવનાથી અને સૂક્ષ્મ ભાવોની ભાવનાથી આત્માને વાસિત કરે
છે, જેથી કષાય અત્યંત કૃશ થાય.

આ રીતે સંલેખના કર્યા પછી તે મહાત્મા ગુરુ પાસે નિયમથી ચારેય પ્રકારના આહારનું પચ્ચક્ષ્માણ
ગ્રહણ કરે છે અને ત્યારપછી ઈંગિત અનશન માટે નક્કી કરેલા પ્રદેશમાં જઈને નક્કી કરેલી પરિમિત ચેષ્ટાને
કરે છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ઈંગિતમરણ અનશન સ્વીકાર્યા પછી મહાત્મા એક અવસ્થામાં રહીને
ધર્મધ્યાનાદિમાં ઉદ્યમ કરે છે, છતાં જ્યારે એક અવસ્થામાં રહેવાથી ધર્મધ્યાનાદિનો વ્યાપાર કરવો અશક્ય
જણાય ત્યારે તેઓ કાયાની કંઈક ચેષ્ટા પણ કરે છે, જેથી ધર્મધ્યાનાદિવિષયક વ્યાપાર શિથિલતા ન પામે.
॥૧૬૨૪/૧૬૨૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઈંગિતમરણ અનશન સ્વીકારનારા મહાત્મા ઈંગિત એવી પરિમિત ચેષ્ટાને કરે છે.
તેથી હવે તે ઈંગિત એવી પરિમિત ચેષ્ટાને જ સ્પષ્ટ કરે છે -

ગાથા :

ઉચ્ચત્તજ પરિઅત્તજ કાઙઅમાઈસુ હોઙ ડ વિભાસા ।

કિચ્ચં પિ અપ્પણ ચ્ચિઅ જુંજઙ નિયમેણ ધિઙ્ઙબલિઓ ॥૧૬૨૬॥

અન્યથાર્થ :

ઉવ્વત્તઙ્ગ પરિઅત્તઙ્ગ=ઉદ્વર્તન કરે છે, પરાવર્તન કરે છે. કાઙ્ગઅમાઙ્ગસુ ડ વિભાસા=વળી કાયિકી આદિમાં વિભાષા હોઙ્ગ=થાય છે. ધિઙ્ગબલિઓ=ધૃતિબળવાળા (મહાત્મા) કિચ્ચં પિ નિયમેણ અપ્પણ ચ્ચિઅ જુઙ્ગઙ્ગ=કૃત્યને પણ નિયમથી આત્મા વડે જ યોજે છે=પોતે જ કરે છે.

ગાથાર્થ :

ઉદ્વર્તન કરે છે, પરાવર્તન કરે છે. વળી કાયિકી આદિમાં વિકલ્પ છે. ધૃતિબળવાળા મહાત્મા કૃત્યને પણ નિયમથી પોતે જ કરે છે.

ટીકા :

ઉદ્વર્તતે પરાવર્તતે કાયેન, કાયિક્યાદિષુ ભવતિ વિભાષા, પ્રકૃતિસાત્મ્યાત્ કરોતિ વા ન વા, કૃત્યમપ્યાત્મનૈવ યુઙ્ગક્તે ઉપધિપ્રત્યુપેક્ષણાદિ નિયમેન ધૃતિબલી સ ભગવાનિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૬॥

ટીકાર્થ :

કાયાથી ઉદ્વર્તન કરે છે, પરાવર્તન કરે છે. કાયિકી આદિમાં વિભાષા છે=માત્રુ આદિ કરવામાં વિકલ્પ છે, તે વિકલ્પ જ સ્પષ્ટ કરે છે — પ્રકૃતિના સાત્મ્યથી કરે છે કે નહીં=પોતાના શરીરની પ્રકૃતિના સાત્મ્યથી માત્રુ આદિ કરે પણ છે કે નથી પણ કરતા.

ધૃતિબળવાળા તે ભગવાન ઉપધિના પ્રત્યુપેક્ષણાદિરૂપ કૃત્યને પણ=ઉપધિ પલેવવા વગેરેરૂપ કૃત્યને પણ, નિયમથી આત્મા વડે જ યોજે છે=નક્કી પોતે જ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઈંગિતમરણ અનશન સ્વીકારનારા મહાત્મા કાયાથી ઉદ્વર્તન અને પરાવર્તન કરે છે અર્થાત્ એક પડખેથી બીજા પડખે અને બીજા પડખેથી ફરી એ જ પડખે ફરે છે, એક આસનમાં શ્રાંત થયા હોય તો અન્ય આસન સ્વીકારે છે, જેથી ધર્મધ્યાનાદિમાં સુદૃઢ વ્યાપાર કરી શકાય.

વળી માત્રુ આદિ પ્રકૃતિના સાત્મ્યભાવથી કરે પણ કે ન પણ કરે. અર્થાત્ જેઓને આહાર નહીં કરવાને કારણે માત્રુ આદિ કરવાની આવશ્યકતા ન હોય તેઓ ન કરે અને જેઓને શરીરની તે પ્રકારની પ્રકૃતિને કારણે માત્રુ આદિ ન કરે તો ધર્મધ્યાનાદિમાં વ્યાધાત થાય તેમ હોય તેઓ કરે પણ; મુખ્ય આશય એ છે કે ધર્મધ્યાનાદિમાં વ્યાધાત થવો ન જોઈએ.

વળી તેઓ કાયાનું ઉદ્વર્તનાદિ કરતા હોવાથી જીવરક્ષા અર્થે પોતાની ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ આદિ કૃત્ય પણ કરે છે, અને તે પ્રત્યુપેક્ષણાદિ સર્વ કૃત્ય ધૃતિબળવાળા તે મહાત્મા સ્વયં જ કરે છે, કોઈની પાસે કરાવતા નથી.

આ પ્રકારે ઈંગિતમરણ અનશન કરનારા મહાત્મા નિયત એવી પરિમિત ચેષ્ટા કરે છે, અને અનશન વખતે નક્કી કરેલા દેશમાં જ રહે છે, એક દેશથી અન્ય દેશમાં જતા નથી. ॥૧૬૨૬॥

અવતરણિકા :

છંદિતમરણ અનશન સ્વીકારવાની વિધિ બતાવી. હવે ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારવાની વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

ભક્તપરિજ્ઞાણ વિ હુ આપવ્વજ્જં તુ વિઅડણં દેહ ।
પુલ્લિ સીઅલગો વિ હુ પચ્છ સંજાયસંવેગો ॥૧૬૨૭॥

અન્યથાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞાણ વિ=ભક્તપરિજ્ઞામાં પણ પુલ્લિ સીઅલગો વિ=પૂર્વે શીતલક પણ પચ્છ સંજાયસંવેગો=પાછળથી સંજાત સંવેગવાળા સાધુ આપવ્વજ્જં તુ=આપ્રવ્રજ્ય જ=પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળથી આરંભીને જ, વિઅડણં દેહ=વિકટનાને આપે છે=આલોચનાને કરે છે.

★ પ્રસ્તુત ગાથામાં રહેલા બંને 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞામાં પણ પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા સાધુ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળથી આરંભીને જ આલોચનાને કરે છે.

ટીકા :

ભક્તપરિજ્ઞાયામપિ-તૃતીયાનશનરૂપાયાં, આપ્રવ્રજ્યમેવ=પ્રવ્રજ્યાકાલાદેવારમ્ભ્ય વિકટનાં દદાતિ, પૂર્વે શીતલોઽપિ પરલોકં પ્રતિ પશ્ચાત્ તત્કાલે સંજાતસંવેગ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૭॥

ટીકાર્થ :

ત્રીજા અનશનરૂપ ભક્તપરિજ્ઞામાં પણ, પૂર્વે પરલોક પ્રતિ શીતલ પણ=ચરમકાળથી પૂર્વેના સંયમજીવનમાં પરલોકને આશ્રયીને શિથિલ પણ, પાછળથી તે કાળમાં=સંયમજીવનના ચરમકાળમાં, ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા મહાત્મા આપ્રવ્રજ્ય જ=પ્રવ્રજ્યાના કાળથી જ આરંભીને, વિકટનાને આપે છે=આલોચનાને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારનારા મહાત્માઓમાંથી કેટલાક પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળથી અત્યંત અપ્રમાદી હોય છે અને કેટલાક પરલોક પ્રતિ શિથિલ પરિજ્ઞામવાળા હોય છે અર્થાત્ સંયમની સર્વ ક્રિયાઓ તીવ્ર સંવેગપૂર્વક કરતા નથી; તેવા શિથિલ પરિજ્ઞામવાળા પણ મહાત્મા મૃત્યુકાળે સંવેગના પરિજ્ઞામવાળા થયા હોય, તો તેઓ ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવાના અધિકારી છે. અને તેઓ ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરતાં પહેલાં પોતાના સંયમજીવનના પ્રારંભથી માંડીને જે જે સ્ખલના થઈ હોય, તેનું ગુરુ આગળ સમ્યગ્ આલોચન કરે છે અને આલોચન દ્વારા અતિથારોની શુદ્ધિ કરીને ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરે છે, જેની વિશિષ્ટ વિધિ ગાથા ૧૬૭૨થી ગ્રંથકારશ્રી સ્વયં બતાવશે. ॥૧૬૨૭॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા મહાત્મા પ્રવ્રજ્યાકાળથી જ આરંભીને આલોચન કરે છે. તેથી સંયમમાં શિથિલ પરિણામને કારણે પૂર્વે કરેલા અશુભ ભાવોના પરિહાર અર્થે તે મહાત્માએ શેનું વર્જન કરવું જોઈએ ? તેનું સ્વરૂપ હવે વિસ્તારથી ગાથા ૧૬૭૦ સુધી બતાવે છે —

ગાથા :

વજ્જઙ્ગ અ સંકિલિઙ્ગ વિસેસઓ ણવર ભાવણં एसो ।

उल्लसिअजीवविरिओ तओ अ आराहणं लहइ ॥૧૬૨૮॥

અન્યથાર્થ :

उल्लसिअजीवविरिओ ણવર एसो અ=અને ઉલ્લસિત જીવવીર્યવાળા ફક્ત આ=પૂર્વે શીતલ એવા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા મહાત્મા, વિસેસઓ=વિશેષથી સંકિલિઙ્ગ ભાવણં વજ્જઙ્ગ=સંકિલિષ્ટ ભાવનાને વર્જે છે તઓ અ=અને તેનાથી=સંકિલિષ્ટ ભાવનાના વર્જનથી, આરાહણં લહइ=આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ગાથાર્થ :

અને ઉલ્લસિત જીવવીર્યવાળા ફક્ત પૂર્વે શીતલ એવા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા મહાત્મા વિશેષથી સંકિલિષ્ટ ભાવનાને વર્જે છે અને સંકિલિષ્ટ ભાવનાના વર્જનથી આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

वर्जयति च सङ्क्लिष्टाश्च=अशुद्धां विशेषतो नवरं भावनामेषः=यथोक्तानशनी उल्लसितजीववीर्यः सन् संवेगात्, ततश्चाराधनां लभते=प्राप्नोतीति गार्थार्थः ॥૧૬૨૮॥

ટીકાર્થ :

અને સંવેગથી ઉલ્લસિત જીવવીર્યવાળા છતા ફક્ત આ=યથોક્ત અનશની=પૂર્વગાથામાં કહેવાયા એવા પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા મહાત્મા, વિશેષથી સંકિલિષ્ટ=અશુદ્ધ, ભાવનાને વર્જે છે અને તેનાથી=સંકિલિષ્ટ ભાવનાના વર્જનથી, આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી સંજાત સંવેગવાળા મહાત્મા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરે છે. તે મહાત્માએ સંયમમાં શિથિલ પરિણામને કારણે પૂર્વે સંકિલિષ્ટ ભાવના સેવેલ હોય છે, તેથી તે ભાવના પ્રત્યે અત્યંત જુગુપ્સા કરવામાં ન આવે તો અનશન કરવા છતાં પણ તે મહાત્મા આરાધના પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. આથી તેવા મહાત્મા અનશન સ્વીકારતાં પહેલાં તે સંકિલિષ્ટ ભાવનાનું વિશેષથી વર્જન કરે તો, તે વર્જનથી તે મહાત્મા અંતસમયની આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

અહીં 'વિશેષતઃ' કહેવાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જેઓએ સંયમજીવનમાં સંવેગપૂર્વક સમ્યગ્ ઉદ્યમ કર્યો છે, સંયમમાં સ્ખલના થવાથી ક્યારેક જ સંકલિષ્ટ ભાવો સેવ્યા છે, તેઓ ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરતાં પહેલાં મુખ્યરૂપે ધર્મધ્યાનમાં જ યત્ન કરે છે અને સામાન્યથી સંકલિષ્ટ ભાવનાનું સ્વરૂપ ચિંતવીને તેના પ્રત્યે જુગુપ્સા કરે છે; પરંતુ જેઓએ સંયમજીવન દરમિયાન સંકલિષ્ટ ભાવો વારંવાર સેવ્યા હોય અને વારંવાર તે ભાવોનું સેવન કરેલ હોવાથી જેઓ તે ભાવોના અતિસંસ્કારવાળા થયેલા હોય, તેઓ વિશેષથી આ સંકલિષ્ટ ભાવનાના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરીને, તે ભાવો કઈ રીતે અનર્થની પરંપરાનું કારણ છે? તેનો વિચાર કરીને, તે ભાવો પ્રત્યે અત્યંત જુગુપ્સા કરે છે, જેના દ્વારા તે શિથિલ પણ મહાત્મા મરણની આરાધનાને પ્રાપ્ત કરી શકે, પરંતુ અન્ય સાધુઓની જેમ સામાન્ય નિંદા-ગર્હમાત્રથી તે શિથિલ મહાત્મા સમાધિમરણની શુદ્ધિ પામી શકતા નથી. ॥૧૬૨૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે યથોક્ત અનશની મહાત્મા વિશેષથી સંકલિષ્ટ ભાવનાને વર્જે છે. તેથી હવે તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી વિસ્તારથી બતાવે છે -

ગાથા :

કંદપ્પદેવકલ્બિસ અભિઓગા આસુરા ચ સમ્મોહા ।

એસા ડ સંકલિલિઙ્ઘા પંચવિહા ભાવણા ભણિઆ ॥૧૬૨૯॥ (મૂલદારગાથા) ॥

અવ્યયાર્થ :

કંદપ્પદેવકલ્બિસ અભિઓગા આસુરા ચ સમ્મોહા=કંદર્પ, દેવકલ્બિષ, અભિયોગો, આસુરો અને સંમોહો : (તેઓના સંબંધી) એસા ડ=વળી આ સંકલિલિઙ્ઘા પંચવિહા ભાવણા ભણિઆ=સંકલિષ્ટ એવી પાંચ પ્રકારવાળી ભાવના કહેવાઈ છે.

ગાથાર્થ :

કંદર્પ, દેવકલ્બિષ, અભિયોગ, આસુર અને સંમોહ : તેઓના સંબંધી વળી આ સંકલિષ્ટ એવી પાંચ પ્રકારની ભાવના કહેવાઈ છે.

ટીકા :

કાન્દર્પી કૈલ્બિષિકી આભિયોગિકી આસુરી ચ સમ્મોહની, કન્દર્પાદીનામિયમિતિ સર્વત્ર ભાવનીયમ્, એષા તુ સઙ્કલ્લિઙ્ઘા પઞ્ચવિદ્યા ભાવના ભણિતા, તત્તત્ત્વભાવાભ્યાસો ભાવનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૨૯॥

ટીકાર્થ :

કાન્દર્પી સમ્મોહની કાંદર્પી, કેલ્બિષિકી, આભિયોગિકી, આસુરી અને સંમોહની :

અહીં પ્રશ્ન થાય કે મૂળગાથામાં કંદર્પાદિ પાંચ નામો બતાવ્યાં અને ટીકામાં કાંદર્પી આદિ પાંચ નામો કેમ બતાવ્યાં? તેથી કહે છે -

કન્દર્પા ભાવનીયમ્ કંદર્પાદિની આ=કંદર્પ આદિની ચેષ્ટા સંબંધી ભાવના, એ કાંદર્પી આદિ. એ પ્રકારે સર્વત્ર ભાવન કરવું=પાંચેય ભાવનાઓમાં યોજન કરવું.

एषा तु भणिता वणी आ=कांદर्पी आदि, संक्लिष्ट એવી પાંચ પ્રકારની ભાવના કહેવાઈ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભાવના એટલે શું ? એથી કહે છે —

तत्तत् गाथार्थः તે તે સ્વભાવનો અભ્યાસ ભાવના છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૭માં કહ્યું કે પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા મહાત્મા આલોચનાને કરે છે અને પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે તેઓ વિશેષથી સંક્લિષ્ટ ભાવનાનું વર્જન કરે છે. તેથી હવે પ્રથમ તે વર્જન કરવા યોગ્ય પાંચ પ્રકારની ભાવનાનાં નામ બતાવે છે —

(૧) કાંદર્પી, (૨) દેવકૈલિષિકી, (૩) આત્મિયોગિકી, (૪) આસુરી અને (૫) સંમોહની : એ પાંચ સંક્લિષ્ટ ભાવના છે.

વળી ભાવના એટલે શું ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે —

ભાવના એટલે તે તે સ્વભાવનો અભ્યાસ. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે મોહથી વાસિત એવા આરાધક પણ સાધુઓ પ્રમાદને વશ થઈને કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાનું આગળમાં જે સ્વરૂપ કહેવાશે તે તે પ્રકારના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે છે, તે કાંદર્પી આદિ ભાવના છે; જે ભાવના શિથિલપરિણામવાળા સાધુઓએ વિશેષથી સેવી હોય છે, તેમ જ અપ્રમાદી સાધુઓએ પણ પ્રમાદને વશ થઈને તે તે નિમિત્તને પામીને ક્યારેક સેવી હોય છે, જેથી તે તે ભાવનાના આત્મા પર પડેલા અનાદિના દૃઢ સંસ્કારોનું પોષણ મહાત્માઓથી પણ ક્યારેક થઈ જાય છે. આથી તે સંસ્કારોનું વર્જન કરવા અર્થે અનશન કરતી વખતે મહાત્માઓ આ ભાવનાના સ્વરૂપનું અત્યંત પર્યાલોચન કરીને તેનાથી વિપરીત એવો દૃઢ સંયમવ્યાપાર કરે છે, જેથી અંતસમયે પણ તે ભાવનાના સંસ્કારથી સંયમજીવન મલિનતાને પામે નહીં અને દેવદુર્ગતિત્વથી આત્માનું રક્ષણ થાય. ॥૧૬૨૮॥

ગાથા :

जो संजओ वि एआसु अप्पसत्थासु वड्डइ कहंचि ।

सो तव्विहेसु गच्छइ सुरेसु भइओ चरणहीणो ॥१६३०॥

અભ્યયાર્થ :

સંજઓ વિ જો=સંયત પણ જે કહંચિ અપ્પસત્થાસુ એઆસુ વડ્ડ=કોઈક રીતે અપ્રશસ્ત એવી આમાં=કાંદર્પી આદિ ભાવનાઓમાં, વર્તે છે, સો=તે તવ્વિહેસુ સુરેસુ ગચ્છइ=તેવા પ્રકારવાળા સુરોમાં જાય છે. ચરણહીણો ભઇઓ=ચરણહીન ભાજય છે=ચારિત્રથી રહિત સાધુ સુરોમાં જાય પણ કે ન પણ જાય.

ગાથાર્થ :

સંયત પણ જે સાધુ કોઈક રીતે અપ્રશસ્ત એવી કાંદર્પી આદિ ભાવનાઓમાં વર્તે છે, તે સાધુ તેવા પ્રકારના સુરોમાં જાય છે. ચારિત્રથી રહિત સાધુ સુરોમાં જાય પણ કે ન પણ જાય.

ટીકા :

ય: સંયતોઽપિ સન્ વ્યવહારતઃ એતાસ્વપ્રશસ્તાસુ ભાવનાસુ વર્તતે કથञ्चિद् ભાવમાન્દ્યાત્, સ તદ્વિદ્યેષુ ગચ્છતિ સુરેષુ કન્દર્પાદિપ્રકારેષુ, ભાજ્યશ્ચરણહીનઃ=સર્વથા તત્સત્તાવિકલઃ દ્રવ્યચરણહીનો વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૦॥

ટીકાર્થ :

વ્યવહારથી સંયત પણ છતા જે મહાત્મા કોઈક રીતે ભાવના માંદગી=સંયમના પરિણામની મંદતાથી, અપ્રશસ્ત એવી આમાં=ભાવનાઓમાં, વર્તે છે, તે મહાત્મા તેવા પ્રકારવાળા=કંદર્પાદિ પ્રકારવાળા, સુરોમાં જાય છે.

ચરણહીન=સર્વથા તેની સત્તાથી વિકલ અથવા દ્રવ્યચરણથી હીન, ભાજ્ય છે અર્થાત્ સર્વ પ્રકારે ચારિત્રના પરિણામની સત્તાથી રહિત સાધુ અથવા સાધુવેશરૂપ દ્રવ્યચારિત્રથી રહિત સાધુ દેવગતિમાં જાય પણ કે ન પણ જાય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુ સંયમગ્રહણ કર્યા પછી વ્યવહારથી સંયમની આચરણાઓ કરતા હોય, છતાં કોઈક રીતે સંયમના પરિણામની મંદતાને કારણે કાંદર્પી આદિ પાંચ અશુભ ભાવનાઓમાં પણ વર્તતા હોય, તેઓ સંયમની આચરણાઓના પાલનના બળથી દેવલોકમાં જાય તોપણ, સંયમજીવનમાં પોતે કાંદર્પી આદિમાંથી જે જે પ્રકારની અશુભ ભાવનાઓ સેવી હોય તે તે પ્રકારના કંદર્પ, કિલ્બિષિક આદિ દેવો થાય છે, જેથી ત્યાં પણ પ્રસ્તુત ભવમાં ભાવિત કરેલી ચેષ્ટાઓની અનુવૃત્તિ રહે છે.

વળી જેઓ સર્વથા ચારિત્રની પરિણતિથી રહિત છે, માત્ર સાધુના વેશવાળા જ છે, અથવા જેઓ સાધુના વેશમાં પણ રહ્યા નથી, તેવા સાધુઓ દેવલોકમાં જાય જ, તેવો નિયમ નથી; જો આ ભવમાં શુભભાવ કર્યા હોય તો દેવલોકમાં જાય પણ, નહીં તો તિર્યચાદિ ગતિમાં પણ જાય, પરંતુ જો દેવલોકમાં જાય તોપણ કંદર્પાદિરૂપ દેવદુર્ગતિને પ્રાપ્ત કરે. ॥૧૬૩૦॥

અવતરણિકા :

તત્ર -

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં અર્થાત્ ગાથા ૧૬૨૮માં બતાવી એ પાંચ પ્રકારની અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં, પ્રથમ કાંદર્પી ભાવનાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

કંદપ્યે કુક્કુઙ્ગ દુયસીલે આવિ હાસણકરે અ ।

વિમ્હાવિંતો અ પરં કંદપ્યં ભાવણં કુણઙ્ગ ॥૧૬૩૧॥ પરિદારગાહા ॥

અન્યથાર્થ :

કંદર્પે=કંદર્પ, કુકુઇએ=કૌતુહ્ય, દુયસીલે આવી હાસણકરે અ=દ્રુતશીલ અને હાસનકર, પરં અ વિમ્હાવિંતો=અને પરને વિસ્મય કરાવતો કંદર્પ ભાવણં કુણઇ=કંદર્પ ભાવનાને કરે છે.

ગાથાર્થ :

કંદર્પવાળો, કૌતુહ્યવાળો, દ્રુતશીલ અને હાસનકર, અને પરને વિસ્મય કરાવતો કંદર્પ ભાવનાને કરે છે.

ટીકા :

કન્દર્પવાન્ કન્દર્પ્યઃ, एवं कौतुक्यः द्रुतदर्पशीलश्चापि हासकरश्च तथा विस्मापयंश्च परान् कान्दर्प्यी भावनां करोतीति गाथार्थः ॥૧૬૩૧॥

ટીકાર્થ :

કંદર્પવાળો કંદર્પ, એ રીતે કૌતુહ્ય=જે રીતે કંદર્પવાળો કંદર્પ છે એ રીતે કૌતુહ્યવાળો કૌતુહ્ય, અને દ્રુતદર્પશીલ, હાસકર, અને તે રીતે પરને વિસ્મય કરાવતો કાંદર્પી ભાવનાને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનમાં પ્રમાદજન્ય કાંદર્પી આદિ પાંચ અપ્રશસ્ત ભાવના છે, તેમાંથી પ્રથમ કાંદર્પી ભાવના પણ જુદી જુદી ચેષ્ટાઓથી પાંચ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે : (૧) કંદર્પ, (૨) કૌતુહ્ય, (૩) દ્રુતદર્પશીલ, (૪) હાસકર, (૫) વિસ્માપક. આ પાંચ ચેષ્ટાઓમાંથી કોઈપણ ચેષ્ટા કરનારા સાધુ કાંદર્પી નામની પહેલી અપ્રશસ્ત ભાવના કરે છે, જે પાંચ ચેષ્ટાઓનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારશ્રી સ્વયં આગળની ગાથાઓમાં બતાવશે. ॥૧૬૩૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કાંદર્પી ભાવના કરનારા સાધુઓની પાંચ ચેષ્ટાઓનાં નામ બતાવ્યાં, તેમાંથી પ્રથમ “કંદર્પ” ચેષ્ટાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

कहकहकहस्स हसणं कंदप्पो अणिहुआ य संलावा ।
कंदप्पकहाकहणं कंदप्पुवएस संसा य ॥૧૬૩૨॥ दारं ॥

અન્યથાર્થ :

કહકહકહસ્સ હસણં=કહકહકહથી હસન=ખડખડાટ હસવું, કંદપ્પો=કંદર્પ=પોતાના જેવા સાધુ સાથે પરિહાસ, અણિહુઆ ય સંલાવા=અને અનિભૂત સંલાપો, કંદપ્પકહાકહણં=કંદર્પકથાનું કથન, કંદપ્પુવएस=કંદર્પનો ઉપદેશ સંસા ય=અને શંસા=આ સર્વની પ્રશંસા.

ગાથાર્થ :

ખડખડાટ હસવું, પોતાને અનુરૂપ સાધુ સાથે પરિહાસ કરવો, અનિભૂત સંલાપો કરવા, કંદર્પકથા કહેવી, કંદર્પનો ઉપદેશ આપવો અને આ સર્વની પ્રશંસા કરવી.

ટીકા :

કન્દર્પવાન્ કાન્દર્પી ભાવનાં કરોતીત્યુક્તં, સ ચ यस્ય, કહકહકહસ્યેતિ સુપાં સુપો ભવન્તીતિ તૃતીયાર્થે ષષ્ઠી, કહકહકહેન હસનં=અટ્ટહાસ इत्यर्थः, તથા કન્દર્પઃ=પરિહાસઃ સ્વાનુરૂપેણ, અનિભૂતાશ્ચ સંલાપાઃ ગુર્વાદિનાપિ નિષ્ક્રવક્રોક્ત્યાદયઃ, તથા કન્દર્પકથાકથનં=કામકથાગ્રહઃ, તથા કન્દર્પોપદેશો વિધાનદ્વારેણ 'એવં કુરુ' ઇતિ, શંસા ચ=પ્રશંસા ચ કન્દર્પવિષયા यस્ય સ કન્દર્પવાન્ જ્ઞેય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૨॥

ટીકાર્થ :

કન્દર્પ ત્યુક્તં, 'કંદર્પવાળો કાંદર્પી ભાવનાને કરે છે' એ પ્રમાણે કહેવાયું=ગાથા ૧૬૩૧માં કહેવાયું.

કહકહ ષષ્ઠી, 'કહકહકહસ' એ પ્રકારના શબ્દમાં 'સુપાં સુપો ભવન્તિ' એ પ્રકારના ન્યાયથી તૃતીયા વિભક્તિના અર્થમાં ષષ્ઠી વિભક્તિ છે, માટે 'કહકહકહેન' એ પ્રકારે સમજવું.

યસ્ય ચ કહકહકહેન હસનં 'એવં કુરુ' ઇતિ, (૧) અને જેને=જે સાધુને, કહકહકહથી હસન છે=અટ્ટહાસ છે, (૨) તથા કંદર્પ છે=સ્વના અનુરૂપ સાથે પરિહાસ છે=પોતાને અનુરૂપ પ્રકૃતિવાળા સાધુ સાથે કોઈ અન્ય વ્યક્તિનો ઉપહાસ છે, (૩) અને ગુરુ આદિ સાથે પણ નિષ્ક્ર-વક ઉક્તિ આદિરૂપ અનિભૂત સંલાપો છે=વડીલો સાથે પણ કઠોર વચનો અને કટાક્ષ વચનો બોલવા આદિરૂપ અસુંદર આલાપો છે, (૪) તથા કંદર્પકથાનું કથન છે=કામકથાનું ગ્રહણ છે, (૫) તથા "આમ કર" એ પ્રકારે વિધાન દ્વારથી=સાવધનું વિધાન કરવા દ્વારા, કંદર્પનો ઉપદેશ છે, સઃ=તે સાધુ

શંસા ચ ગાથાર્થઃ અને શંસા=કંદર્પના વિષયવાળી પ્રશંસા, છે જેને તે કંદર્પવાળા જાણવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાંદર્પી ભાવના કરતી વખતે કઈ કઈ કંદર્પની ચેષ્ટા કરનારા સાધુ કંદર્પવાળા છે ? તે બતાવે છે — સામાન્યથી ગુણસ્થાનકમાં વર્તતા સાધુને સતત વીતરાગનું તેમજ વીતરાગના વચનનું સ્મરણ વર્તતું હોય છે અને વીતરાગના વચન અનુસાર જ તેઓ સર્વ સંયમની ક્રિયાઓ કરતા હોય છે, તેથી તે મહાત્મા વીતરાગતાનું બીજ ને બનતી હોય તેવી મન-વચન-કાયાની ચેષ્ટાઓ કરતા નથી; આમ છતાં ક્યારેક આરાધક પણ સાધુ પ્રમાદવશ થઈને નિમિત્તો પ્રમાણે ભાવો કરે તો કાંદર્પી ભાવના થવાનો સંભવ રહે છે.

વળી જેઓ સાધુપણામાં શિથિલ પરિણામવાળા છે, તેઓ તો પોતાને જે પ્રકારે ભવપ્રત્યયિકી પ્રકૃતિ મળી હોય તે પ્રકારની ચેષ્ટા કરનારા હોય છે. તેથી તેઓ સંયમની ક્રિયાઓ કરતા હોય તોપણ, પોતાની પ્રકૃતિઅનુસાર કાંદર્પી ભાવનામાં વર્તતા હોય છે.

વળી તે કાંદર્પી ભાવનાકાળમાં કેટલાક સાધુઓ ‘કહકહકહ’ અવાજ કરીને ખડખડાટ હસતા હોય છે અને કોઈક પ્રસંગનું સ્મરણાદિ કરીને પોતાની હાસ્ય પ્રકૃતિને પુષ્ટ કરતા હોય છે, જે કંદર્પચેષ્ટા છે.

વળી કેટલાક સાધુઓ પોતાની સમાન પ્રકૃતિવાળા સાધુ સાથે પરિહાસ કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે, અને એ રીતે કંદર્પચેષ્ટા કરે છે.

વળી કેટલાક સાધુઓ ગુરુ આદિ સાથે પણ ક્યારેક નિષ્કુરતાથી બોલવારૂપ તો ક્યારેક વકોક્તિ આદિથી બોલવારૂપ અનિભૂત સંલાપો કરે છે, પરંતુ સર્વ સાથે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાના પરિણામથી નિભૂત આલાપો કરતા નથી, તેવા સાધુઓ ગુરુ, અધિક પર્યાયવાળા સાધુઓ, શિષ્યાદિ સર્વ સાથે મનમાંથી વિકલ્પો ઊઠે તે પ્રકારના સંલાપો કરે છે, જે કાંદર્પિકી ભાવના છે.

વળી કેટલાક સાધુઓને કામકથાનો રસ હોય છે, તેથી પ્રસંગે પ્રસંગે કામકથા કરીને કે તેના વિચારો આદિ કરીને કંદર્પચેષ્ટા કરે છે.

વળી કેટલાક સાધુઓ “આ પ્રમાણે તું કર” એ પ્રકારે ભગવાનના વચનથી નિરપેક્ષ થઈને જેને તેને જે તે કૃત્ય કરવાનું વિધાન કરે છે, જે કંદર્પનો ઉપદેશ છે; કેમ કે સંયમને પોષક ન હોય તેવો સર્વ ઉપદેશ કંદર્પઉપદેશરૂપ છે. આથી તેવો ઉપદેશ આપનારા સાધુ કંદર્પચેષ્ટા કરે છે.

વળી કેટલાક સાધુઓ ઉપરમાં બતાવી એમાંથી કોઈપણ પ્રકારની કંદર્પની ચેષ્ટા કરતા ન હોય, છતાં બીજા દ્વારા કરાતી તે તે ચેષ્ટાઓને કંઈક પ્રીતિપૂર્વક અવલોકન કરે અથવા પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણ કરે, તો તે સાધુઓને અન્યની તે તે કંદર્પચેષ્ટાવિષયક પ્રશંસાનો અધ્યવસાય સ્પર્શે છે, તેથી તે સાધુ પણ કંદર્પચેષ્ટા કરે છે.

આમ, ઉપરમાં બતાવી એ પ્રકારની કંદર્પની ચેષ્ટાઓ કરવાથી સાધુનો આત્મા અપ્રશસ્ત એવી કાંદર્પી ભાવનાથી વાસિત બને છે, માટે તે સાધુ કંદર્પવાળા કહેવાય છે.

આથી કાંદર્પી ભાવનાના પરિહારના અર્થી સાધુએ સતત “વીતરાગઅવસ્થા એ મારું લક્ષ્ય છે, માટે મારે મારાં મન-વચન-કાયા વીતરાગ વચનાનુસાર જ પ્રવર્તાવવાં જોઈએ” એ પ્રકારનું પ્રણિધાન કરીને, બાહ્ય નિમિત્તોથી પર થઈને સર્વ સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ, તો તે સાધુ કાંદર્પી આદિ અશુભ ભાવનાઓથી આત્માનું રક્ષણ કરી શકે; અન્યથા પોતાને જે જે અશુભ ભાવના અભ્યસ્ત હોય તેને અનુરૂપ ચેષ્ટા થાય, અથવા ક્યારેક ચેષ્ટા ન થાય, તોપણ બીજા દ્વારા કરાતી તે તે ચેષ્ટાઓમાં પોતાનો ઉપયોગ ભળવાથી કંદર્પચેષ્ટાની અનુમોદનાની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૬૩૨॥

અવતરણિકા :

કૌતુક્યવન્તમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કૌતુક્યવાળા સાધુને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૩૧માં કાંદર્પી ભાવના કરનારા સાધુઓની પાંચ પ્રકારની ચેષ્ટાઓનાં નામ બતાવ્યાં, તેમાંથી બીજી “કૌતુક્ય” ચેષ્ટાનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

ગાથા :

ભમુહણયણાઙ્ઘિં વયણેહિ અ તેહિં તેહિં તહ ચિઙ્ઘં ।

કુણઙ્ઘ જહ કુકુઅં ચિઅ હસઙ્ઘ પરો અપ્પણા અહસં ॥૧૬૩૩॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

અપ્પણા અહસં=આત્મા વડે નહીં હસતા=પોતે નહીં હસતા સાધુ, ભમુહણયણાઙ્ઘિં તેહિં તેહિં વયણેહિ અ=ભૂ-નયનાદિ વડે અને તે તે વચનો વડે તહ ચિઙ્ઘં કુણઙ્ઘ=તે પ્રકારે ચેષ્ટાને કરે છે, જહ પરો હસઙ્ઘ=જે પ્રકારે પર હસે છે, (એ) કુકુઅં ચિઅ=કુકુચ જ છે.

ગાથાર્થ :

પોતે નહીં હસતા સાધુ ભૂ-નયનાદિ વડે અને તે તે વચનો વડે તે પ્રકારે ચેષ્ટાને કરે છે, જે પ્રકારે પર હસે છે, એ કુકુચ જ છે.

ટીકા :

भूनयनादिभिर्देहावयवैः वचनैश्च तैस्तैर्हासकारकैः तथा चेष्टां करोति क्वचित् तथाविधमोहदोषाद्, यथा कुकुचमेव गात्रपरिस्पन्दवद् हसति परः तद्द्रष्टा, आत्मनाऽहसन् अभिन्नमुखराग इव, य एवंविधः स कौतुक्यवानिति गाथार्थः ॥१६३३॥

ટીકાર્થ :

ક્યારેક તે પ્રકારના મોહના દોષથી ભૂકુટિ-આંખ આદિ દેહના અવયવો વડે અને હાસ્યને કરાવનારાં તે તે વચનો વડે તે પ્રકારે ચેષ્ટાને કરે છે, જે પ્રકારે તેને જોનારા પર=તે ચેષ્ટાને જોનાર અન્ય વ્યક્તિ, હસે છે, એ ગાત્રના પરિસ્પંદવાળું કુકુચ જ છે=શરીરને હલાવવાવાળી ભાંડની ચેષ્ટા જ છે.

કુકુચની ચેષ્ટા કરતી વખતે તે સાધુ કેવા હોય છે ? તે બતાવે છે -

અભિન્ન મુખના રાગની જેમ આત્મા વડે નહીં હસતા=સામાન્ય મુખના દેખાવની જેમ પોતે નહીં હસતા, એવા તે સાધુ હોય છે.

આવા પ્રકારના જે છે=ઉપરમાં બતાવી એવી ચેષ્ટા કરવાના સ્વભાવવાળા જે સાધુ છે, તે કૌતુક્યવાળા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમી પણ મહાત્માનો ઉપયોગ જ્યારે ભગવાનના વચનના સ્મરણાનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિમાં ન પ્રવર્તતો

હોય, ત્યારે તે મહાત્માના આત્મા પર જે જે પ્રકારના સંસ્કારો અતિશય આધાન થયેલા હોય, તે તે પ્રકારના સંસ્કારો તે તે નિમિત્તને પામીને પ્રગટે છે, અને તે વખતે તે મહાત્મામાં મોહ પેદા થાય છે, જે મોહના દોષથી તે મહાત્મા દેહના બ્રૂકુટિ વગેરે અવયવો દ્વારા તેવી ચેષ્ટાઓ કરે છે અને હાસ્ય કરાવનારાં તેવાં વચનો બોલે છે, જેનાથી તે જોનાર અને સાંભળનાર અન્ય વ્યક્તિને હસવું આવે. આ શરીરના પરિસ્પંદવાળું કુકુચ જ છે.

વળી આ કુકુચ કરતી વખતે તે સાધુ અભિન્ન મુખરાગવાળાની જેમ હસતા નથી અર્થાત્ જેના મુખ પર હાસ્યનો વિકાર ન હોય તેવા પુરુષની જેમ પોતે હાસ્યના વિકાર વગરના મુખવાળા રહે છે, તોપણ આંખ વગેરેથી ચાળા એવી રીતે કરે છે કે જેથી તેમનું મુખ જોઈને બીજાને હસવું આવે છે, આવી કુકુચની ચેષ્ટા કરનારા સાધુ કૌતુક્યવાળા કહેવાય છે અને તેવા સાધુ પોતાના આત્માને અપ્રશસ્ત એવી કાંદર્પી ભાવનાથી વાસિત કરે છે. ॥૧૬૩૩॥

અવતરણિકા :

દ્રુતદર્પશીલમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

દ્રુતદર્પશીલ એવા સાધુને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૩૧માં કાંદર્પી ભાવના કરનારા સાધુઓની પાંચ પ્રકારની ચેષ્ટાઓનાં નામ બતાવ્યાં, તેમાંથી ત્રીજી “દ્રુતદર્પશીલ” ચેષ્ટાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

ભાસઈ દુયં દુયં ગચ્છઈ અ દપિઅ વ્વ ગોવિસો સરણે ।

સવ્વદુયહુયકારી ફુઙ્ગ ઇવ ઠિઓ વિ દપ્પેણં ॥૧૬૩૪॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

દુયં દુયં ભાસઈ=દ્રુત દ્રુત બોલે છે, સરણે અ દપિઅ ગોવિસો વ્વ ગચ્છઈ=અને શરદમાં દર્પિત ગોવૃષભની જેમ જાય છે=શરદઋતુમાં મત્ત થયેલા બળદની જેમ જલદી જલદી ચાલે છે, સવ્વદુયહુયકારી=સર્વ દ્રુત-દ્રુતકારી, ફુઙ્ગ ઇવ દપ્પેણં ઠિઓ વિ=સ્ફુટની જેમ દર્પથી સ્થિત પણ=સ્પષ્ટની જેમ અભિમાનથી સ્વભાવસ્થ રહેલા પણ, (આ ચારેય પ્રકારની ચેષ્ટાવાળા સાધુ દ્રુતદર્પશીલ છે.)

ગાથાર્થ :

જલદી જલદી બોલે છે, અને શરદઋતુમાં મત્ત થયેલા બળદની જેમ જલદી જલદી ચાલે છે, સર્વ કાર્ય જલદી જલદી કરે છે, સ્પષ્ટની જેમ અભિમાનથી સ્વભાવસ્થ રહેલા પણ દ્રુતદર્પશીલ છે.

ટીકા :

ભાષતે દ્રુતં દ્રુતમસમીક્ષ્ય સમ્ભ્રમાવેગાદ્, ગચ્છતિ ચ દ્રુતં દ્રુતમેવ, દર્પિત ઇવ=દર્પ્યોદ્ધુર ઇવ ગોવૃષભો= બલીવર્દ્ધવિશેષઃ શરદિ કાલે, તથા સર્વદ્રુતકારી=અસમીક્ષ્યકારીતિયાવત્, તથા સ્ફુટતીવ તીવ્રો- દ્રેકવિશેષાત્ સ્થિતોઽપિ સન્ દર્પેણ કુત્સિતબલરૂપેણ, ય ઇત્યમ્ભૂતઃ સ દ્રુતદર્પશીલ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૪॥

ટીકાર્થ :

(૧) સંભ્રમના આવેગથી નહીં વિચારીને જલદી જલદી બોલે છે, જે આવા પ્રકારના છે તે દ્રુતદર્પશીલ છે, એમ અન્વય છે. (૨) અને શરદ કાળમાં દર્પિત=દર્પથી ઉદ્ધુર, ગોવૃષભ=બળદવિશેષની જેમ જલદી જલદી જ જાય છે, જે આવા પ્રકારના છે તે દ્રુતદર્પશીલ છે, એમ અન્વય છે. (૩) અને સર્વ દ્રુતકારી= સંયમજીવનની સર્વ ક્રિયાઓ જલદી કરનાર=નહીં વિચારીને કરનાર, જે આવા પ્રકારનો છે તે દ્રુતદર્પશીલ છે, એમ અન્વય છે. (૪) અને સ્પષ્ટની જેમ તીવ્ર ઉદ્રેકવિશેષથી કુત્સિત બળરૂપ દર્પ વડે રહેલા પણ છતા, આવા પ્રકારના જે છે, તે દ્રુતદર્પશીલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાંદર્પી ભાવના કરતી વખતે દ્રુતદર્પશીલની ચેષ્ટા કરનારા સાધુ ચાર પ્રકારે હોય છે :

(૧) જેઓ સંભ્રમના આવેગથી વિચાર્યા વગર શીઘ્ર શીઘ્ર બોલે છે તેઓ દ્રુતદર્પ સ્વભાવવાળા છે. આશય એ છે કે સાધુ ત્રણ ગુપ્તિના સામ્રાજ્યવાળા હોય છે અને સંયમવૃદ્ધિનું પ્રયોજન હોય તો જ સંયમને ઉપકારક બને એટલું જ ઉચિત સંભાષણ કરનારા હોય છે; છતાં જેઓ બોલવાના વિષયમાં શું ઉચિત અને શું અનુચિત ? તેના વિષયમાં સંભ્રમવાળા હોય, તેઓ જો સંભ્રમના વશથી નિમિત્ત પ્રમાણે હૈયામાં જે ઊઠે તે પ્રમાણે વચનપ્રયોગ કરે તો તે સાધુ દ્રુતદર્પશીલની ચેષ્ટા કરે છે.

(૨) શરદઋતુમાં હજ-પુષ્પ થયેલો આખલો જેમ મદથી જલદી જલદી ચાલતો હોય છે, તેમ જે સાધુ સંયમજીવનમાં જલદી જલદી ચાલવાના સ્વભાવવાળા હોય, તેઓ દ્રુતદર્પશીલની ચેષ્ટા કરે છે.

(૩) વળી કેટલાક સાધુઓ સંયમજીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ વિચાર્યા વગર જલદી જલદી કરે છે, પરંતુ વીતરાગવચનનું સ્મરણ કરીને વિધિપૂર્વક કાયિક-વાચિક-માનસિક યત્ન કરીને સંયમની પ્રવૃત્તિઓ કરતા નથી, તેઓ પણ દ્રુતદર્પશીલની ચેષ્ટા કરે છે.

(૪) વળી કેટલાક સાધુઓ માનકષાયના વશથી સ્પષ્ટની જેમ ખરાબ બળરૂપ દર્પથી રહેલા હોય છે. આશય એ છે કે કેટલાક સાધુઓ પોતે ત્વરાવાળા ન હોય, સ્વભાવસ્થ રહેલા હોય, છતાં બીજાને સર્વ પ્રવૃત્તિ ત્વરાથી કરતા જોઈને “અમે સર્વ પ્રવૃત્તિ શાંતિથી કરીએ છીએ” એ પ્રકારના દર્પને ધારણ કરે છે. વસ્તુતઃ તેઓની શાંતિથી કરાતી પ્રવૃત્તિ પણ જિનવચનાનુસાર વિધિના સ્મરણથી નિયંત્રિત હોતી નથી; કેમ કે જો તે સાધુ જિનવચનથી નિયંત્રિત થઈને સ્વસ્થતાપૂર્વક સંયમની ક્રિયાઓ કરતા હોય, તો બીજાની ઉતાવળી પ્રવૃત્તિઓ જોઈને પોતાને દર્પ થાય નહીં, પરંતુ એમ થાય કે “હું શું કરું કે જેથી આ ઉતાવળી પ્રવૃત્તિ કરનારા

પણ સાધુનું હિત થાય ?” અને બીજાનું હિત કરવાનું પોતાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તેઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરીને પોતે જિનવચનથી ભાવિત થઈને સ્વસ્થતાપૂર્વક સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે; એ સિવાય કોઈપણ પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે “હું સર્વ પ્રવૃત્તિ વ્યવસ્થિત કરું છું” એવું અભિમાન આવે તો, તે અધ્યયનની ક્રિયા હોય કે ઉપદેશની ક્રિયા હોય કે અન્ય જે કોઈપણ તપાદિની ક્રિયા હોય, તે સર્વ ક્રિયા કુત્સિત દર્પયુક્ત બને છે અને તેવી દર્પયુક્ત ક્રિયા કરનાર સાધુ દ્રુતદર્પશીલ બને છે.

આમ, ચારેય પ્રકારની ચેષ્ટા કરનારા સાધુ દ્રુતદર્પશીલ છે અને તેવા સાધુ પોતાના આત્માને અશુભ એવી કાંદર્પી ભાવનાથી ભાવિત કરે છે. ॥૧૬૩૪॥

અવતરણિકા :

હાસકરમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હાસકર એવા સાધુને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૩૧માં કાંદર્પી ભાવના કરનારા સાધુઓની પાંચ પ્રકારની ચેષ્ટાઓનાં નામ બતાવ્યાં, તેમાંથી ચોથી “હાસકર” ચેષ્ટાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

વેસવયણેહિ હાસં જણયંતો અપ્પણો પરેસિં ચ ।

અહ હાસણો ત્તિ ભણ્ણઙ્ઘ ઘયણો વ્વ છલ્લે ણિઅચ્છંતો ॥૧૬૩૫॥

અન્યથાર્થ :

ઘયણો વ્વ=ઘતનની જેમ=ભાંડની જેમ, છલ્લે ણિઅચ્છંતો=છલોને જોતો વેસવયણેહિ અપ્પણો પરેસિં ચ હાસં જણયંતો=વેષ-વચનો વડે આત્માના અને પરના હાસ્યને ઉત્પન્ન કરતો એવો છે, અહ=એ હાસણો ત્તિ ભણ્ણઙ્ઘ=‘હાસન’ એ પ્રકારે કહેવાય છે.

ગાથાર્થ :

ભાંડની જેમ છલોને જોતો વેષ-વચનો વડે પોતાને અને બીજાને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરતો એવો છે, એ ‘હાસન’ એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

ટીકા :

વેષવચનૈઃ તથા ચિત્રરૂપૈર્હાસં જનયન્ આત્મનઃ પરેષાં ચ દ્રષ્ટુનામથ હાસન ઇતિ ભણ્યતે હાસકર ઇત્યર્થઃ, ઘતન ઇવ=ભાણ્ડ ઇવ, છલ્લાનિ=છિદ્રાણિ નિયચ્છન્=પશ્યન્નિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૫॥

ટીકાર્થ :

તે પ્રકારના ચિત્રરૂપવાળાં વેષ-વચનો વડે આત્માના અને જોનારા એવા પરના હાસને ઉત્પન્ન કરતો=પોતે હસતો અને બીજાને હસાવતો, ‘હાસન’=‘હાસકર’, એ પ્રમાણે કહેવાય છે.

વળી કોની જેમ શું કરતા સાધુ હાસકર કહેવાય છે ? તે બતાવે છે —

ઘતનની જેમ=ભાંડની જેમ, છલોને=છિદ્રોને=અન્ય વ્યક્તિના વિરૂપ એવા વેષને અને વચનના વિપર્યયોને, જોતો સાધુ હાસકર કહેવાય છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જીવની કર્મકૃત વિચિત્ર પ્રકૃતિ હોય છે, તેથી સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ પૂર્વની પ્રકૃતિના અભ્યાસથી કોઈક સાધુ સ્વયં હસવામાં અને બીજાને હસાવવામાં રસ ધરાવનારા હોય છે. તેથી જેમ ભાંડ અન્યનાં વેશ અને ભાષા પોતાનાથી કઈ રીતે જુદા પડે છે ? તે જાણીને તે જ્ઞાનનો લોકોને હસાવવામાં ઉપયોગ કરે છે, તેમ આવા સ્વભાવવાળા સાધુ પણ તે પ્રકારના રસને કારણે અન્યનાં વેષ અને વચનો પોતાનાથી કઈ રીતે જુદાં પડે છે ? તેનું અન્વેષણ કરીને વિવિધ પ્રકારના વેષના કથનથી અને કોઈ ‘પાંચ’ની બદલે ‘પોંચ’ બોલતું હોય તો અન્યના ‘પોંચ પોંચ’ ઇત્યાદિ વચનપ્રયોગોથી પોતે હસે છે અને તેને જોનારા બીજાને પણ હસાવે છે. આવા સાધુ ‘હાસકર’ કહેવાય છે અને તેવી હાસકરની ચેષ્ટા કરીને તે સાધુ પોતાના આત્માને કાંદર્પી ભાવનાથી ભાવિત કરે છે. ॥૧૬૩૫॥

અવતરણિકા :

વિસ્માયકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વિસ્માયક સાધુને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૩૧માં કાંદર્પી ભાવના કરનારા સાધુઓની પાંચ પ્રકારની ચેષ્ટાઓનાં નામ બતાવ્યાં, તેમાંથી ચરમ “વિસ્માયક” ચેષ્ટાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

સુરજાલમાઇર્હિં તુ વિમ્હયં કુણઙ તવ્વિહજણસ્સ ।
તેસુ ણ વિમ્હયઙ સયં આહરુકુહેડાસું ચ ॥૧૬૩૬॥ દારં ॥

અભ્યુદયાર્થ :

સુરજાલમાઇર્હિં તુ=વળી સુરજાલાદિ વડે તવ્વિહજણસ્સ વિમ્હયં કુણઙ=તે પ્રકારના જનના વિસ્મયને કરે છે, તેસુ=તેઓમાં=સુરજાલાદિમાં, સયં ણ વિમ્હયઙ=સ્વયં વિસ્મય પામતા નથી. આહરુકુહેડાસું ચ=વળી આહર્ત-કુહેટકો વિષયક (તે પ્રકારના જનના વિસ્મયને કરે છે.)

ગાથાર્થ :

વળી ઇન્દ્રજાલાદિ વડે તે પ્રકારના જનના વિસ્મયને કરે છે, ઇન્દ્રજાલાદિમાં સ્વયં વિસ્મય પામતા નથી. વળી આહર્ત-કુહેટકો વિષયક તે પ્રકારના જનના વિસ્મયને કરે છે.

ટીકા :

સુરજાલાદિભિસ્તુ=ઇન્દ્રજાલકૌતુકૈર્વિસ્મયં કરોતિ ચિત્તવિભ્રમલક્ષણં તદ્વિધજનસ્ય=બાલિશપ્રાયસ્ય, તેષુ=ઇન્દ્રજાલાદિષુ ન વિસ્મયતે સ્વયં=ન વિસ્મયં સ્વયં કરોત્યાત્મના, આહર્તકુહેટકેષુ ચ=પુનઃ તથાવિધગ્રામ્યલોકપ્રતિબદ્ધેષુ યઃ સ વિસ્માપક इति ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૬॥

ટીકાર્થ :

વળી સુરજાલાદિ વડે=ઇન્દ્રજાળ અને કૌતુકો વડે, તે પ્રકારના જનના=બાલિશપ્રાયના=મુગ્ધ લોકના, ચિત્તના વિભ્રમસ્વરૂપ વિસ્મયને કરે છે, તેઓમાં=ઇન્દ્રજાળાદિમાં, સ્વયં વિસ્મય પામતા નથી=આત્મા વડે સ્વયં વિસ્મયને કરતા નથી.

વળી તેવા પ્રકારના ગ્રામ્યલોકથી પ્રતિબદ્ધ એવા આહર્ત-કુહેટકો વિષયક=પ્રહેલિકાઓ અને વકોક્તિ-વિશેષવિષયક, જે અન્યને વિસ્મય પેદા કરે છે તે વિસ્માપક છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુઓ બીજાને વિસ્મય થાય તેવી ચેષ્ટા કરનારા હોય, તેઓ વિસ્માપક કહેવાય છે અને તેઓ તે વિસ્માપક ચેષ્ટા દ્વારા કાંદર્પી ભાવનાને કરે છે. વળી તે સાધુઓ પરને વિસ્મય કઈ રીતે કરાવે છે ? તે બતાવે છે -

કોઈક સાધુ ઇન્દ્રજાળ, કૌતુક બતાવવાની શક્તિવાળા હોય તો, તેઓ ઇન્દ્રજાળાદિ દ્વારા મુગ્ધ જીવોને વિસ્મય પેદા કરે છે; વસ્તુતઃ બુદ્ધિમાન પુરુષો સાધુ પાસેથી યોગમાર્ગના મર્મની પ્રાપ્તિ થાય તો વિસ્મય પામે છે, જ્યારે મુગ્ધ જીવો બાહ્ય ચમત્કારને જોનારા હોવાથી ઇન્દ્રજાળાદિથી વિસ્મય પામે છે, પરંતુ ઇન્દ્રજાળ આદિ બતાવનાર તે સાધુ ઇન્દ્રજાળ આદિથી સ્વયં વિસ્મય પામતા નથી.

વળી કોઈ સાધુ પાસે ઇન્દ્રજાળાદિ બતાવવાની શક્તિ ન હોય, પરંતુ તે પ્રકારની બુદ્ધિમત્તા હોય, તો તેઓ પ્રહેલિકા અને કુહેટકોની પ્રવૃત્તિ કરીને લોકોને આશ્ચર્ય પમાડે છે. ‘પ્રહેલિકા’ એટલે તે તે પ્રકારના કોયડા. જે કોયડા લોકોને કહે અને પછી તેનો ઉકેલ કરે, જે સાંભળીને મુગ્ધ લોકો વિસ્મય પામે; અને ‘કુહેટક’ એટલે તે પ્રકારની વકોક્તિવિશેષ. જે વકોક્તિના વચનપ્રયોગથી શું વાચ્ય છે ? તે લોકો સમજી ન શકે એટલે પોતે જ તેની સ્પષ્ટતા કરે, જે સાંભળીને મુગ્ધ લોકો વિસ્મય પામે.

આ પ્રકારની વિસ્માપકની ચેષ્ટા કરીને સાધુ કાંદર્પી ભાવનાથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરે છે.

અહીં “તે પ્રકારના જનના વિસ્મયને કરે છે” એમ કહ્યું, એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે મહાત્મા યોગમાર્ગના મર્મોને યુક્તિપૂર્વક બતાવતા હોય તો તેમનાં વચનો સાંભળીને બુદ્ધિમાન પુરુષને વિસ્મય થાય છે, તે અપેક્ષાએ તે મહાત્મા વિસ્માપક હોવા છતાં તેઓ કાંદર્પી ભાવના કરતા નથી; કેમ કે તે ઉપદેશની પ્રવૃત્તિ

યોગ્ય જીવને આશ્રયીને તત્ત્વમાર્ગને અનુકૂળ કરાયેલી શુભભાવવાળી પ્રવૃત્તિ છે, પરંતુ તેવા પ્રકારના બાલિશ જનને ઇન્દ્રજાલાદિ જોઈને વિસ્મય થાય છે, તેથી તે રીતે લોકોને વિસ્મય કરાવનારા સાધુ કાંદર્પી ભાવના કરે છે. ॥૧૬૩૬॥

અવતરણિકા :

ઉક્તા કાન્દર્પીભાવના, કિલ્બિષિકીમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

કાંદર્પી ભાવના કહેવાઈ, કિલ્બિષિકીને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૮માં પાંચ પ્રકારની સંકલિષ્ટ ભાવનાનાં નામ બતાવેલ, તેમાંથી ગાથા ૧૬૩૧થી ૧૬૩૬માં કાંદર્પી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે ગાથા ૧૬૪૨ સુધી કૈલ્બિષિકી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

ગાથા :

નાણસ્સ કેવલીણં ધમ્માયરિઆણ સવ્વસાહૂણં ।

ભાસં અવણ્ણ માઈ કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણ્ણ ॥૧૬૩૭॥ (પડિદારગાથા) ॥

અન્યથાર્થ :

નાણસ્સ=જ્ઞાનના, કેવલીણં=કેવલીઓના, ધમ્માયરિઆણ=ધર્માચાર્યોના, સવ્વસાહૂણં=સર્વ સાધુઓના અવણ્ણ ભાસં=અવર્ણને બોલતો (અને) માઈ=માયી કિલ્લિસિયં ભાવણં કુણ્ણ=કૈલ્બિષિકી ભાવનાને કરે છે.

ગાથાર્થ :

જ્ઞાનના, કેવલીઓના, ધર્માચાર્યોના, સર્વ સાધુઓના અવર્ણને બોલતા અને માયાવાળા સાધુ કૈલ્બિષિકી ભાવનાને કરે છે.

ટીકા :

જ્ઞાનસ્ય-શ્રુતરૂપસ્ય કેવલિનાં=વીતરાગોના, ધર્માચાર્યાણાં=ગુરુણાં સર્વસાધૂનાં, સામાન્યેન ભાષમાણોઽવર્ણમ્-અશ્લાઘારૂપં, તથા માયી સામાન્યેન યઃ, સ કૈલ્બિષિકી ભાવનાં તદ્વાવાભ્યાસરૂપાં કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૭॥

ટીકાર્થ :

શ્રુતરૂપ જ્ઞાનના, કેવલીઓના=વીતરાગોના, ધર્માચાર્યોના=ગુરુઓના, સર્વ સાધુઓના સામાન્યથી અશ્લાઘારૂપ અવર્ણને બોલતા અને સામાન્યથી માયાવાળા જે છે તે, તે ભાવના=કિલ્બિષિકભાવના, અભ્યાસરૂપ કૈલ્બિષિકી ભાવનાને કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શ્રુતજ્ઞાનનો, કેવલીઓનો, ધર્મચાર્યોનો, સર્વ સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરનાર અર્થાત્ તેઓની હીલના થાય તેવાં વચનો બોલનાર સાધુ કેલ્મિષિકી ભાવના કરે છે.

અહીં “સામાન્યથી અવર્ણ બોલતા” એમ કહેવાથી એ જણાવવું છે કે, જ્ઞાનાદિનો વિશેષ પ્રકારનો અવર્ણવાદ કરવાથી તો નરકાદિમાં પાત થાય છે, પરંતુ અજ્ઞાનને વશ આગળમાં બતાવાશે એ પ્રકારે સામાન્યથી જ્ઞાનાદિનો અવર્ણવાદ કરવાથી પણ આત્મા કેલ્મિષિકી ભાવનાથી વાસિત થાય છે.

વળી ટીકામાં “સામાન્યથી માયી” એમ કહેવાથી એ જાપન કરવું છે કે, વિશિષ્ટ પ્રકારની માયા કરનારા સાધુ તો ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવાળા હોવાથી દુર્ગતિને જ પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આગળમાં બતાવાશે એ પ્રકારે સામાન્યથી માયા કરનારા પણ સાધુ, દેવભવમાં જાય તોપણ કેલ્મિષિક દેવ થાય છે. ॥૧૬૩૭॥

અવતરણિકા :

જ્ઞાનાવર્ણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

જ્ઞાનના અવર્ણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

કેલ્મિષિકી ભાવના કરનારા સાધુ દ્વારા કરાતા જ્ઞાનના અવર્ણનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

કાયા વયા ય તે ચ્ચિઅ તે ચેવ પમાય અપ્પમાયા ય ।
મોક્ષાહિઆરિઆણં જોડસજોળીહિં કિં કજ્જં? ॥૧૬૩૮॥ દારં ॥

અભ્યયાર્થ :

કાયા વયા ય તે ચ્ચિઅ=કાયો અને પ્રતો તે જ (આગમમાં ફરી ફરી કહેવાય છે.) તે ચેવ પમાય અપ્પમાયા ય=તે જ પ્રમાદો અને અપ્રમાદો (આગમમાં ફરી ફરી કહેવાય છે.) મોક્ષાહિઆરિઆણં જોડસજોળીહિં કિં કજ્જં ?=મોક્ષના અધિકારીઓને જયોતિષ-યોનિ વડે=જયોતિષશાસ્ત્ર-યોનિપ્રાભૂત વડે, શું કાર્ય છે ?

ગાથાર્થ :

છ કાયો અને છ પ્રતો તે જ આગમમાં ફરી ફરી કહેવાય છે. તે જ પ્રમાદો અને અપ્રમાદો આગમમાં ફરી ફરી કહેવાય છે. મોક્ષના અધિકારીઓને જયોતિષશાસ્ત્ર-યોનિપ્રાભૂત વડે શું કાર્ય છે ?

ટીકા :

કાયા:-પૃથિવ્યાદયઃ સ્થાનિ-પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્ત્યાદીનિ, તાન્યેવ ભૂયો ભૂયઃ, તથા ત એવ પ્રમાદા:-

મદ્યાદયઃ અપ્રમાદાશ્ચ તદ્વિપક્ષભૂતાઃ તત્ર તત્ર કથ્યન્તે इति પુનરુક્તદોષઃ, તથા મોક્ષાધિકારિણાં સાધૂનાં જ્યોતિષયોનિભ્યાં=જ્યોતિષયોનિપ્રાભૂતાભ્યાં કિં કૃત્યં ?, ન કિચ્ચિદ્, ભવહેતુત્વાદિતિ જ્ઞાનાવર્ણવાદઃ ।

इह कायादय एव यत्नेन परिपालनीया इति तथा तथा तदुपदेशः उपाधिभेदेन, मा भूद्विराधनेति, ज्योतिःशास्त्रादि च शिष्यग्रहणपालनफलमित्यदुष्टफलमेव सूक्ष्मधिया भावनीयमिति गाथार्थः ॥૧૬૩૮॥

★ ‘ઓનિપ્રાભૂત’ એ તે તે પદાર્થોના મિશ્રણ કરવાથી બનતી અમુક અમુક પ્રકારની જીવોત્પત્તિને યોગ્ય ઓનિને બણાવનારું આગમ છે, જે ૧૪ પૂર્વમાંથી કોઈક પૂર્વની અંતર્ગત છે.

★ ‘‘પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્ત્યાદીનિ’’માં ‘આદિ’ પદથી મૃષાવાદાદિનું અને દ્વિતીય ‘આદિ’ પદથી અહિંસાદિના પાલનનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

કાયાઃ ભૂયો ભૂયઃ પૃથ્વી આદિ કાયો છે, પ્રાણાતિપાતાદિની નિવૃત્તિ આદિરૂપ વ્રતો છે, તેઓ જ=છ કાય અને છ વ્રતો જ, ફરી ફરી કહેવાય છે.

તથા ત એવ દોષઃ તથા તે જ મધ્ય આદિ પ્રમાદો અને તેના વિપક્ષભૂત=પ્રમાદના વિરોધી, અપ્રમાદો ત્યાં ત્યાં કહેવાય છે=તે તે આગમમાં ફરી ફરી કહેવાય છે, એથી પુનરુક્તદોષ છે=એકના એક કથનને ફરી ફરી કહેવારૂપ દોષ છે.

તથા મોક્ષા વાદઃ તથા મોક્ષના અધિકારવાળા સાધુઓને જ્યોતિષ-યોનિ વડે=જ્યોતિષ અને યોનિપ્રાભૂત વડે, શું કૃત્ય છે ? કાંઈ નહીં=કાંઈ કૃત્ય નથી; કેમ કે ભવનું હેતુપણું છે=જ્યોતિષશાસ્ત્ર આદિ સંસારનાં કારણ છે. આ પ્રકારે જ્ઞાનનો અવર્ણવાદ છે.

તેનો ઉત્તર આપે છે —

इह भेदेन अर्ह्य=आगमમાં, કાયાદિ જ યત્નથી પરિપાલન કરવા જોઈએ=ષટ્કાયાદિનું જ પ્રયત્નથી પાલન કરવું જોઈએ, એ પ્રકારે ઉપાધિના ભેદથી તે તે પ્રકારનો તેનો ઉપદેશ છે=ષટ્કાયાદિનો ઉપદેશ છે.

આગમમાં આ પ્રકારનો ષટ્કાયાદિનો ઉપદેશ કેમ આપ્યો છે ? એથી કહે છે —

विराधना मा भूद् इति षट्कायादिनी विराधना न थाओ એથી આગમમાં ષટ્કાયાદિનો ફરી ફરી ઉપદેશ છે.

ज्योतिः गाथार्थः અને જ્યોતિઃશાસ્ત્રાદિ શિષ્યના ગ્રહણ-પાલનના ફળવાળાં છે, એથી અદુષ્ટફળવાળું જ=જ્યોતિષશાસ્ત્રાદિનું આગમમાં આવતું વર્ણન દોષ વગરનું જ, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી ભાવન કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આગમમાં વારંવાર આવતું ષટ્કાયાદિનું વર્ણન વાંચીને કોઈક સાધુ વિચારે કે પૃથ્વીકાયાદિનું કથન ફરી ફરી કરવું એ પુનરુક્તિ દોષરૂપ છે, તે રીતે પ્રાણાતિપાતાદિની નિવૃત્તિરૂપ અને મહાવ્રતોના પાલનરૂપ વ્રતોનું ફરી ફરી પુનરાવર્તન કરવું એ પુનરુક્તિદોષરૂપ છે, તે રીતે મધ્ય વગેરે પાંચ પ્રકારના કે આઠ પ્રકારના

પ્રમાદોનું અને તેનાથી વિપરીત એવા અપ્રમાદોનું ફરી ફરી વર્ણન કરવું એ પણ પુનરુક્તિદોષરૂપ છે. આ પ્રમાણે જે સાધુ બોલે છે કે વિચારે છે, તે સાધુ જ્ઞાનના અવર્ણવાદ દ્વારા કેલ્મિષિકી ભાવના કરે છે.

વસ્તુતઃ આગમો સર્વજ્ઞના વચનને અવલંબીને ગણધરોએ રચ્યાં છે, અને જીવો પર ઉપકાર કરવાના આશયથી તેઓએ આગમમાં કેટલાંક કથનો ઉપાધિના ભેદથી અર્થાત્ જુદા જુદા સંદર્ભથી, ફરી ફરી કહેલાં છે, જેથી જીવો તે તે સંદર્ભ અનુસારે પૃથ્વીકાયાદિનો અને વ્રતોનો બોધ કરીને ષટ્કાયના રક્ષણમાં અને મહાવ્રતોના પાલનમાં અપ્રમાદભાવથી ઉદ્યમ કરે અને ષટ્કાયાદિની વિરાધના ન કરે.

વળી કેટલાક સાધુઓ આગમમાં આવતા જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને યોનિપ્રાભૃતાદિનું વર્ણન સાંભળીને વિચારે કે સાધુઓ મોક્ષના અધિકારી છે, તેથી તેમને જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને યોનિપ્રાભૃતાદિનું વર્ણન જેમાં આવતું હોય તેવાં આગમોનું શું પ્રયોજન છે ?; કેમ કે જ્યોતિષશાસ્ત્રાદિ જાણીને તેનો સંસારની વૃદ્ધિમાં ઉપયોગ થાય છે, માટે તેનું વર્ણન શાસ્ત્રમાં નિરર્થક કરેલ છે. આમ બોલીને કે વિચારીને જેઓ જ્ઞાનનો અવર્ણવાદ કરે છે તેઓ કેલ્મિષિકી ભાવના કરે છે.

વસ્તુતઃ શિષ્યને પ્રવ્રજ્યા આપતી વખતે કે શિષ્યોનું પાલન કરવા માટે ઉચિત મુહૂર્તાદિ જાણવામાં જ્યોતિષશાસ્ત્રાદિનું જ્ઞાન ઉપયોગી છે, માટે આગમમાં આવતું જ્યોતિષશાસ્ત્રાદિનું વર્ણન દુષ્ટ નથી, એમ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારવું જોઈએ.

આ પ્રકારનો પરમાર્થ જાણ્યા વગર પોતાની દુર્બળ મતિથી શ્રુતજ્ઞાનવિષયક મિથ્યા વિકલ્પો કરીને જેઓ જ્ઞાનનો અવર્ણવાદ કરે છે, તેઓ પોતાના આત્માને કેલ્મિષિકી ભાવનાથી વાસિત કરે છે. ॥૧૬૩૮॥

અવતરણિકા :

કેવલ્યવર્ણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કેવલીના અવર્ણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

કેલ્મિષિકી ભાવના કરનારા સાધુ દ્વારા કરતા કેવલીના અવર્ણનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

સવ્વે વિ ણ પઢિબોહ્હ ણ યાવિસેસેણ દેહ ડવણસં ।

પઢિતપ્પઢ ણ ગુરુણ વિ ણાઓ અઢિણિહિઅઢો ડ ॥૧૬૩૯॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

(કેવલી) સવ્વે વિ ણ પઢિબોહ્હ=સર્વને પણ પ્રતિબોધતા નથી, અવિસેસેણ ય ડવણસં ણ દેહ=અને અવિશેષથી=સર્વ જીવોને સમાનતાથી, ઉપદેશ આપતા નથી. ણાઓ ગુરુણ વિ ણ પઢિતપ્પઢ=જ્ઞાત=કેવલીરૂપે જણાયેલા કેવલી, ગુરુને પણ તૃપ્ત કરતા નથી. અઢિણિહિઅઢો ડ=અતિનિષ્ઠિત અર્થવાળા જ છે.

ગાથાર્થ :

કેવલી સર્વને પણ પ્રતિબોધ કરતા નથી, અને અવિશેષથી ઉપદેશ આપતા નથી. કેવલીરૂપે જ્ઞાત એવા કેવલી ગુરુને પણ તૃપ્ત કરતા નથી. અતિનિષ્ઠિત અર્થવાળા જ છે.

ટીકા :

સર્વાનપિ પ્રાણિનો ન પ્રતિબોધયતીતિ ન સમવૃત્તિઃ, ન વા અવિશેષેણ દદાત્યુપદેશમ્, અપિ તુ ગમ્भीરગમ્भीરતરદેશનાભેદેન, તથા પરિતપ્યતે(?પરિતપ્યતે) ન ગુરુભ્યોઽપિ દાનાદિના આસ્તામન્યસ્ય જ્ઞાતઃ સન્, એવમતિનિષ્ઠિતાર્થ એવ, લૌકિકો ગર્હાશબ્દ એષઃ, ઇતિ કેવલ્યવર્ણવાદઃ ।

ન હ્યભવ્યાઃ કાંકટુકપ્રાયાશ્ચ ભવ્યાઃ કેનચિત્પ્રતિબોધ્યન્તે, ઉપાયાભાવાદિતિ સર્વાનપિ ન પ્રતિબોધયતિ, અત એવાવિશેષેણ ન દદાત્યુપદેશં, ગુણગુરુત્વાચ્ચ ગુરુભ્યો ન પરિતપ્યતે(?પરિતપ્યતે) સાધુ નિષ્ઠિતાર્થ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૩૯॥

ટીકાર્થ :

સર્વાનપિ ભેદેન સર્વ પણ પ્રાણીઓને પ્રતિબોધતા નથી, એથી સમવૃત્તિવાળા નથી. અથવા અવિશેષથી=સર્વ જીવોને સમાનતાથી, ઉપદેશ આપતા નથી, પરંતુ ગંભીર-ગંભીરતર એવી દેશનાના ભેદથી ઉપદેશ આપે છે.

તથા સન્ તથા જ્ઞાત છતા=કેવલીરૂપે જણાયેલા છતા કેવલી, અન્યને તો દૂર રહો, ગુરુને પણ દાનાદિ દ્વારા પરિતૃપ્ત કરતા નથી=આહાર લાવી આપવા વગેરે દ્વારા ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરતા નથી.

એવ વાદઃ આ રીતે અતિનિષ્ઠિત અર્થવાળા જ છે=ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે કેવલી અતિશય પોતાના પ્રયોજનવાળા જ છે. આ='અતિનિષ્ઠિતાર્થ' એ, લૌકિક એવો ગહાનો શબ્દ છે. એ પ્રકારે કેવલીનો અવર્ણવાદ છે.

તેનું સમાધાન કરતાં કહે છે —

ન હ્યભવ્યાઃ બોધયતિ ખરેખર અભવ્યો અને કાંકટુકપ્રાય ભવ્યો=કોરડામગ જેવા ભવ્ય જીવો, કોઈના વડે પ્રતિબોધ પામતા નથી; કેમ કે ઉપાયનો અભાવ છે=અભવ્યોને અને કોરડામગ જેવા ભવ્યોને પ્રતિબોધ પમાડવાના ઉપાયનો અભાવ છે. એથી સર્વને પણ=કેવલી બધા જીવોને પણ, પ્રતિબોધતા નથી.

અત એવ પદેશં આથી જ=જીવોની પ્રતિબોધ પામવાની યોગ્યતાનો ભેદ હોવાથી જ, કેવલી અવિશેષથી=બધા જીવોને સમાનતાથી, ઉપદેશ આપતા નથી.

ગુણ ગાથાર્થઃ અને નિષ્ઠિત અર્થવાળા સાધુ=પ્રયોજન સમાપ્ત થયું છે જેમનું એવા કેવલી, ગુણથી ગુરુપણું હોવાથી ગુરુને પરિતૃપ્ત કરતા નથી=આહારદાનાદિ દ્વારા ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ સાધુ કંઈક વિચારક અને કંઈક મતિની દુર્બળતાવાળા હોય તો વિચારે કે જો કેવલી સમભાવવાળા

હોય તો સર્વ જીવોને પ્રતિબોધ કેમ કરતા નથી ? જો કેવલીને સર્વ જીવો પ્રત્યે સમાન ભાવ હોય તો બધા જીવોને પ્રતિબોધ કરવો જોઈએ.

વળી કેટલાક સાધુ વિચારે કે કેવલી કેટલાક શ્રોતાઓને આશ્રયીને ગંભીર દેશના આપે છે, તો બીજા કેટલાક શ્રોતાઓને આશ્રયીને ગંભીરતર દેશના આપે છે. આ રીતે દેશનાભેદ કરતા હોવાથી કેવલી સમભાવવાળા નથી, પરંતુ પક્ષપાતી છે.

વળી કેટલાક સાધુ વિચારે કે કેવલીરૂપે જ્ઞાત થયા પછી કેવલી આહાર લાવી આપવા વગેરે દ્વારા ગુરુની પણ વૈયાવચ્ચ કરતા નથી, તેથી તેઓ અતિનિજિત અર્થવાળા છે અર્થાત્ અતિશય પોતાના પ્રયોજનને સાધનારા છે.

આ પ્રકારે કેવલીવિષયક બોલવું કે વિચારવું, એ કેવલીનો અવર્ણવાદ છે, જેના દ્વારા સાધુ કૈલિષિકી ભાવનાને કરે છે.

આ સર્વનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

અભવ્ય જીવો અને કોરડામગ જેવા ભવ્ય જીવો કોઈનાથી પ્રતિબોધ પામતા નથી; કેમ કે તેઓમાં પ્રતિબોધ પામવાની યોગ્યતા નહીં હોવાથી તેઓને પ્રતિબોધના ઉપાયનો અભાવ છે, માટે કેવલી સર્વ જીવોને પ્રતિબોધ કરતા નથી; કેમ કે કેવલીને કોઈ જીવ પ્રત્યે પક્ષપાત નથી, સર્વ જીવો ઉપર ઉપકાર કરવાના આશયવાળા છે, છતાં તેઓથી જેઓનો ઉપકાર થઈ શકે તેમ હોય તેઓ પર કેવલી ઉપકાર કરે છે.

વળી જીવોમાં પ્રતિબોધ પામવાની યોગ્યતાનો ભેદ હોવાથી તેઓ દેશનાભેદથી ઉપદેશ આપે છે. આશય એ છે કે જે જીવોને ગંભીર દેશનાથી ઉપકાર થાય તેમ હોય તેઓને ગંભીર દેશનાથી ઉપદેશ આપે છે, જે જીવોને ગંભીરતર દેશનાથી લાભ થાય તેમ હોય તેઓને ગંભીરતર દેશનાથી ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ પક્ષપાતને કારણે કે પોતાની પ્રતિભા બતાવવા અર્થે કેવલી દેશનાભેદથી ઉપદેશ આપતા નથી.

અહીં કહ્યું કે “કેવલી ગંભીર-ગંભીરતર દેશનાભેદથી ઉપદેશ આપે છે,” એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે શ્રોતાને પોતાની યોગ્યતાઅનુસાર મોક્ષમાર્ગનાં રહસ્યોની પ્રાપ્તિ થાય તેવી દેશના આપવી તે ગંભીર દેશના કહેવાય, પરંતુ શ્રોતાને માત્ર સામાન્ય વસ્તુનો બોધ થાય તેવી દેશના ગંભીર દેશના કહેવાય નહીં.

જેમ ઉપદેશક જિનવચનાનુસાર કરાતી સંયમની ક્રિયાઓ કઈ કઈ રીતે અસંગભાવ સાથે જોડાયેલી છે ? તેના પરમાર્થનો શ્રોતાના ક્ષયોપશમને અનુરૂપ બોધ કરાવે, જેથી શ્રોતાને ભગવાનના વચનના ગાંભીર્યની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી દરેક નયવાદ એક પદાર્થ સાથે કઈ રીતે જોડાય છે ? તેનો ઊંડાણથી બોધ થાય તેવી દેશના આપવી તે ગંભીરતર દેશના કહેવાય, જે દેશનાથી તે પટુપ્રજ્ઞાવાળો શ્રોતા દરેક નયને ઉચિત સ્થાને યોજન કરી શકે અને યોજન કરીને તે તે નયને અવલંબીને કરાતી પ્રવૃત્તિથી યોગમાર્ગ પામીને પોતાની ભૂમિકાઅનુસાર યોગમાર્ગને સેવીને આત્મહિત સાધી શકે.

વળી કેવલી નિજિત અર્થવાળા હોવાને કારણે પોતાના ગુરુ કરતાં અધિક ગુણવાળા છે; કેમ કે ગુરુને મોહનો નાશ કરીને વીતરાગ-સર્વજ બનવારૂપ પ્રયોજન સાધવાનું બાકી છે, જ્યારે કેવલીને કોઈ પ્રયોજન સાધવાનું બાકી નથી. આથી કેવલી ગુરુની વૈયાવચ્ચ કરતા નથી, એમ કહીને કેવલીનો અવર્ણવાદ કરવો

ઉચિત નથી, વસ્તુતઃ ગુણથી અધિક એવા કેવલી ગુરુ માટે પણ પૂજ્ય હોવાથી ગુરુએ તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી ઉચિત છે. ॥૧૬૩૯॥

અવતરણિકા :

ધર્મ્માચાર્યાવર્ણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ધર્માચાર્યના અવર્ણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

કેલ્મિષિકી ભાવના કરનારા સાધુ દ્વારા કરાતા ધર્માચાર્યના અવર્ણનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

જચ્ચાઈર્હિ અવર્ણનં વિભસદ્ વદ્ધ્વં ન ચાવિ ઉવવાણ ।
અહિઓ છિદ્ધ્યેહી પગાસવાઈ અણ્ણુલોમો ॥૧૬૪૦॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

જચ્ચાઈર્હિ અવર્ણનં વિભસદ્=જાત્યાદિ વડે અવર્ણને બોલે છે, ઉવવાણ ચાવિ ન વદ્ધ્વં=અને ઉવપાતમાં પણ વર્તતા નથી=ગુરુની વૈયાવચ્ચ પણ કરતા નથી, અહિઓ=અહિત, છિદ્ધ્યેહી=છિદ્રપ્રેક્ષી, પગાસવાઈ=પ્રકાશવાદી, અણ્ણુલોમો=અનનુલોમ=ગુરુને પ્રતિકૂળ : (આવા સ્વભાવવાળા સાધુ ધર્માચાર્યનો અવર્ણવાદ કરનારા છે.)

ગાથાર્થ :

જાત્યાદિ વડે અવર્ણને બોલે છે, અને ગુરુની વૈયાવચ્ચ પણ કરતા નથી, અહિત, છિદ્રપ્રેક્ષી, પ્રકાશવાદી, ગુરુને પ્રતિકૂળ : આવા સ્વભાવવાળા સાધુ ધર્માચાર્યનો અવર્ણવાદ કરનારા છે.

ટીકા :

જાત્યાદિભિઃ સદ્ધિરસદ્ધિર્વા અવર્ણમ્-અશ્લાઘારૂપં વિભાષતે=અનેકથા બ્રવીતિ, વર્તંતે ન ચાપ્યુવપાતે=ગુરુસેવાવૃત્તૌ, તથા અહિતઃ, છિદ્રપ્રેક્ષી ગુરોરેવ, પ્રકાશવાદી=સર્વસમક્ષં તદ્દોષવાદી, અનનુલોમઃ=પ્રતિકૂળ ઇતિ ધર્મ્માચાર્યાવર્ણવાદઃ ।

જાત્યાદયો હ્યકારણમત્ર, ગુણાઃ કલ્યાણકારણં, ગુરુપરિભવાભિનિવેશાદયસ્ત્વતિરૌદ્રા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૦॥

ટીકાર્થ :

(૧) સદ્ અથવા અસદ્ એવા જાત્યાદિ વડે ગુરુના અશ્લાઘારૂપ અવર્ણને બોલે છે=અનેક પ્રકારે બોલે છે. (૨) અને ઉવપાતમાં પણ=ગુરુની સેવાવૃત્તિમાં, વર્તતા નથી. (૩) અને અહિત=ગુરુનું અકલ્યાણ કરનાર,

(૪) ગુરુના જ છિદ્રપ્રેક્ષી=પોતાના ગુરુનાં જ છિદ્રોને જોનાર, (૫) પ્રકાશવાદી=સર્વ સમક્ષ તેના દોષવાદી=ગુરુના દોષો બોલનાર, (૬) અનનુલોમ=ગુરુને પ્રતિકૂળ : આ પ્રકારે ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ છે.

તેનું સમાધાન કરે છે —

ખરેખર અહીં=ધર્મચાર્યના ગુરુપણામાં, જાતિ આદિ અકારણ છે=જાતિ આદિ ઉત્તમ છે કે નહીં ? તે કલ્યાણનાં કારણ નથી, ગુણો કલ્યાણનાં કારણ છે. વળી ગુરુના પરિભવવિષયક અભિનિવેશાદિ અતિરૌદ્ર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમ ગ્રહણ કરીને ગીતાર્થ બનેલા ગુણિયલ ધર્મચાર્ય ઉત્તમ જાતિના ન હોય તો, તેઓની સંસારાવસ્થાની હીન જાતિનું સ્મરણ કરાવીને નિંદા કરવી કે ઉત્તમ જાતિવાળા હોવા છતાં પણ ‘આ ઉત્તમ જાતિવાળા નથી’ એ પ્રકારે જૂઠું બોલીને તેમની નિંદા કરવી, એ ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ છે.

વળી સાધુ ધર્મચાર્યની સેવા કરે નહીં અને મનસ્વી રીતે વર્તે તો, તે પણ ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ છે.

વળી કોઈક સાધુ ધર્મચાર્યને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરે નહીં, પરંતુ પોતાને ઉચિત જણાય તે પ્રમાણે જ ધર્મચાર્યની પ્રવૃત્તિ કરે, ભિક્ષા પણ ધર્મચાર્યને પ્રતિકૂળ હોય તેવી જ લાવી આપે, તો તે સાધુ ધર્મચાર્યનું અહિત કરનાર છે, અને તેમ કરીને તે સાધુ ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ કરે છે.

વળી કેટલાક સાધુઓ ગુરુની વૈયાવચ્ચાદિ પણ કરતા હોય અને તેમના હિતને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ પણ કરતા હોય, પરંતુ ગુણિયલ પણ ગુરુના બાહ્ય આચારોમાં છિદ્રો જોવામાં તત્પર હોય અને તેમના ગુણો જોતા ન હોય, તો તેવા છિદ્રાન્વેષી સ્વભાવવાળા સાધુ પણ ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ કરે છે.

વળી કેટલાક સાધુઓનો સ્વભાવ અનેક ગુણોવાળા પણ ધર્મચાર્યના નાના દોષને બધા સમક્ષ પ્રકાશન કરવાનો હોય, તો તેઓ પણ ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ કરે છે.

વળી કોઈક સાધુ ગુરુને અનનુલોમ હોય અર્થાત્ ધર્મચાર્યની વૈયાવચ્ચ પણ કરતા હોય, છતાં પોતાના વકસ્વભાવને કારણે પ્રસંગે પ્રસંગે ધર્મચાર્યને અનુસરતા ન હોય, પરંતુ પ્રતિકૂળ વર્તતા હોય, તો તે સાધુ પણ ધર્મચાર્યનો અવર્ણવાદ કરે છે.

આ સર્વ ‘અવર્ણવાદ’ કેમ છે ? તેથી કહે છે —

ગુરુના ગુરુપણામાં જાતિ આદિ કારણ નથી, પરંતુ ગુણો કારણ છે. તેથી ગુણવાન એવા ગુરુની જાતિ આદિ દ્વારા અશ્લાઘા કરવી ઉચિત નથી; તેમાં પણ ગુરુની સેવા નહીં કરવી વગેરે ગુરુનો પરાભવ કરવાના વિષયમાં અભિનિવેશ આદિ ભાવો તો અતિદુષ્ટ છે. ॥૧૬૪૦॥

અવતરણિકા :

સાધ્વવર્ણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સાધુના અવર્ણને કહે છે —

‘અવર્ણવાદ’ એ એવા અવર્ણવાદનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેલ્પિષિકી ભાવના કરનારા સાધુ દ્વારા કરાતા સાધુઓના અવર્ણનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

અવિસહણાઽતુરિયગૈ અણાણુવિત્તી અ અવિ ગુરૂણં પિ ।
 રૂણમિત્તપીઢોસા ગિહિવચ્છલગા ચ સંચઙ્ગા ॥૧૬૪૧॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

અવિસહણા=અવિસહન=કોઈનું સહન નહીં કરનારા, અતુરિયગૈ=અત્વરિતગતિવાળા, અવિ ગુરૂણં પિ અ અણાણુવિત્તી=અને વળી ગુરુ પ્રત્યે પણ અનનુવર્તી, રૂણમિત્તપીઢોસા=ક્ષણમાત્ર પ્રીતિ-રોષવાળા, ગિહિવચ્છલગા=ગૃહીવત્સલ સંચઙ્ગા ચ=અને સંયયી=સંગ્રહ કરનારા : (આવા સાધુઓ હોય છે, આમ બોલવું એ સાધુઓનો અવર્ણવાદ છે.)

ગાથાર્થ :

કોઈનું સહન નહીં કરનારા, અત્વરિતગતિવાળા, અને વળી ગુરુ પ્રત્યે પણ અનનુવર્તી, ક્ષણમાત્ર પ્રીતિ-રોષવાળા, ગૃહીવત્સલ અને સંગ્રહ કરનારા : આવા સાધુઓ હોય છે, એમ બોલનાર સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરે છે.

ટીકા :

અવિષહણા:=ન સહનને કસ્યચિદ્ અપિ તુ દેશાન્તરં યાન્તિ, અત્વરિતગતયો=મન્દગામિનિ इत्यर्थः, અનનુવર્તિનશ્ચ=પ્રકૃતિનિષ્ઠાઃ અપિ તુ ગુરૂનપિ પ્રતિ આસ્તામન્યો જનઃ, તથા ક્ષણમાત્રપ્રીતિરોષાઃ=તદૈવ રુષ્ટાઃ તદૈવ તુષ્ટાઃ, ગૃહિવત્સલાશ્ચ સ્વભાવેન, સચ્ચયિનઃ=સર્વસંઙ્ગહપરા इति સાધ્વવર્ણવાદઃ ।

ઐહાવિષહણાઃ પરોપતાપભયેન, અત્વરિતગતય ઈર્થાદિરક્ષાર્થમ્, અનનુવર્તિનઃ અસંયમાપેક્ષયા, ક્ષણમાત્રપ્રીતિરોષાઃ અલ્પકષાયતયા, ગૃહિવત્સલા ધર્મપ્રતિપત્તયે, સચ્ચયવન્ત ઉપકરણાભાવે પરલોકા-ભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૧॥

ટીકાર્થ :

(૧) અવિસહન=કોઈનું સહન કરતા નથી, પરંતુ દેશાંતર જાય છે અર્થાત્ સાધુઓ કોઈનો પરાભવ સહન કરે નહીં, પરંતુ સાધુથી કે ગૃહસ્થથી અપમાન થાય તો અન્ય ગામમાં જતા રહે છે.

(૨) અત્વરિતગતિવાળા છે=મંદગામી છે, (૩) અને અનનુવર્તી છે=અન્ય જન તો દૂર રહી પરંતુ ગુરુ પ્રત્યે પણ પ્રકૃતિથી નિષ્ઠુર છે, (૪) અને ક્ષણમાત્ર પ્રીતિ-રોષવાળા છે=ત્યારે જ રુષ્ટ-ત્યારે જ તુષ્ટ હોય છે, (૫) અને સ્વભાવથી ગૃહીઓના વત્સલ હોય છે. (૬) સંયયી=સર્વના સંગ્રહમાં પર, હોય છે.

આ પ્રકારનો સાધુઓનો અવર્ણવાદ છે.

અહીં=સાધુના અવર્ણવાદના નિરાકરણમાં, કહે છે —

પરને ઉપતાપના ભયથી અવિષહન=સહન નહીં કરનારા, ઈર્ષ્યાદિની રક્ષા અર્થે અત્વરિત ગતિવાળા, અસંયમની અપેક્ષાથી અનનુવર્તી=નહીં અનુસરનારા, અલ્પ કષાયપણું હોવાથી ક્ષણમાત્ર પ્રીતિ-રોષવાળા, ધર્મની પ્રતિપત્તિ માટે ગૃહીઓના વત્સલ, ઉપકરણના અભાવમાં પરલોકનો અભાવ હોવાથી સંયયવાળા સાધુઓ હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્યથી સાધુઓ કોઈ જીવને ઉપતાપ થાય તેમ જણાતું હોય તો, તેના કારણના પરિહારનો ઉચિત પ્રયત્ન અવશ્ય કરનારા હોય છે. આથી પોતે જ્યાં રહ્યા હોય ત્યાં કોઈને ઉપતાપ થવાનો ભય જણાય તો સાધુ તે સ્થાનને છોડીને દેશાંતર જાય છે. જેમ તાપસોની અપ્રીતિના પરિહાર અર્થે વીરભગવાને ચાતુર્માસમાં પણ વિહાર કર્યો. આ પ્રકારની સાધુઓની ઉચિત પ્રવૃત્તિ જોઈને અવિચારક ક્ષુદ્ર પ્રકૃતિવાળા કોઈ સાધુ વિચારે કે “આ સાધુઓ કોઈનો પરાભવ સહન કરતા નથી, જેથી આપણી તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ જોઈને તેઓએ અન્ય સ્થાને વિહાર કર્યો.” આ પ્રમાણે જે સાધુ બોલે કે વિચારે તેઓ સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરે છે.

વળી કોઈ મહાત્મા કંટકાકીર્ણ ભૂમિમાં ગમનની જેમ ઈર્ષ્યાસંમિતિપૂર્વક ગમનાદિની ચેષ્ટા કરતા હોય અર્થાત્ ચક્ષુથી દેખાતા પણ જીવોનો ત્વરને કારણે પ્રાણનાશ ન થાય તે માટે અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક અત્વરિત ગતિથી જતા હોય, ત્યારે કોઈક અવિચારક સાધુ તે મહાત્માની ગમનની ચેષ્ટા જોઈને કહે કે “આ સાધુ મંદગામી છે,” અથવા “અમે સંયમી છીએ એવું લોકોને બતાવવા માટે ધીમે ધીમે ચાલે છે” એમ કહે, તો તે સાધુનો અવર્ણવાદ છે.

વળી સાધુઓ અસંયમનું કારણ જણાય તો પરનું કાર્ય કરતા નથી. આથી જ સંસારી જીવો રોગાદિથી પીડાતા હોય તો ઉચિત ઔષધાદિ બતાવીને સાધુ તેઓની ચિંતા કરતા નથી, તેથી સાધુ અસંયમની અપેક્ષાએ અનનુવર્તી છે; તેને આશ્રયીને કોઈ અવિચારક સાધુ કહે કે “આ સાધુ પ્રકૃતિથી નિષ્કુર છે, આથી અન્ય જનોના હિતને અનુકૂળ અનુસરણ કરતા નથી, તેથી સંભવે છે કે આ સાધુ ગુરુનું પણ હિતને અનુકૂળ અનુસરણ નહીં કરતા હોય.” આ પ્રમાણે જેઓ વિચારે કે વચનપ્રયોગ કરે તેઓ સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરે છે.

વળી સાધુઓ પ્રાયઃ કોઈના પ્રત્યે પ્રીતિવાળા કે રોષવાળા હોતા નથી, છતાં અનાદિના અભ્યાસને કારણે કોઈક નિમિત્તે ક્યારેક તેમને કોઈ પ્રત્યે કંઈ પ્રીતિ થઈ જાય, તોપણ તરત જ પોતાના આત્માને સંવૃત્ત કરનારા હોય છે, તેમ જ ક્યારેક કોઈના પ્રત્યે પ્રતિકૂળ ભાવો થઈ જાય, તોપણ તરત જ પોતાના આત્માને સંવૃત્ત કરનારા હોય છે; કેમ કે સાધુ અલ્પ કષાયવાળા હોય છે; આમ છતાં તે મહાત્માની આવી પ્રવૃત્તિને જોઈને કોઈ સાધુ વિચારે કે આ “મહાત્મા ક્ષણમાત્ર પ્રીતિવાળા અને ક્ષણમાત્ર રોષવાળા છે અર્થાત્ ત્યારે જ તેમને પ્રીતિ હોય છે પછી તેમને પ્રીતિ રહેતી નથી અને ત્યારે જ તેમને રોષ હોય છે પછી તેમને રોષ રહેતો નથી.” આ પ્રમાણે બોલવું કે વિચારવું તે સાધુઓનો અવર્ણવાદ છે.

વળી કોઈ મહાત્મા યોગ્ય જીવોને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય તદર્થે વત્સલભાવથી ગૃહસ્થો સાથે સંભાષણ કરતા હોય, પરંતુ પોતાની સાર-સંભાળ કરે તેવા કોઈ આશયથી ગૃહસ્થો પ્રત્યે વત્સલભાવવાળા ન હોય; આમ છતાં અવિચારક સાધુ તેમની ગૃહસ્થો પ્રત્યે વત્સલભાવવાળી પ્રવૃત્તિ જોઈને કહે કે “આ સાધુ ગૃહીવત્સલ છે,” તો તેવા સાધુ સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરે છે.

વળી કોઈ મહાત્મા સર્વત્ર નિઃસ્પૃહી હોય, તત્ત્વથી સદા આત્માને વાસિત રાખતા હોય અને સંયમના ઉપાયરૂપે નિર્દોષ વસ્ત્રાદિ ધારણ કરતા હોય, તેમ જ નિર્દોષ ઉપકરણ મળવા અતિદુર્લભ હોવાથી ક્યારેક નિર્દોષ વસ્ત્રાદિની અધિક પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો ગચ્છના ઉપકાર અર્થે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ તેનો સંગ્રહ પણ કરતા હોય, તો તે જોઈને કોઈ અવિચારક સાધુ કહે કે “આ સાધુઓ જે મળે તે વસ્ત્રાદિનો સંગ્રહ કરવામાં તત્પર છે,” તો તેઓ સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરે છે; કેમ કે સાધુઓ સંયમમાં ઉપકારક હોય તેવાં ઉપકરણ ગ્રહણ કરે છે અને તેવાં ઉપકરણના અભાવમાં પરલોકવિષયક સાધના સમ્યગ્ થઈ શકતી નથી. આથી જે ઉપકરણ પરલોકની સાધના માટે ગ્રહણ કરાતાં હોય, તે ધર્મને ઉપદંભક હોવાથી સંચયરૂપ નથી; છતાં અવિચારકતાને કારણે આ પ્રકારે સાધુઓનો અવર્ણવાદ કરનારા સાધુ કિલ્બિષિકી ભાવનાથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરે છે. ॥૧૬૪૧॥

અવતરણિકા :

માયિસ્વરૂપમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માયીના સ્વરૂપને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૩૭માં કહેલ કે જ્ઞાનાદિના અવર્ણને બોલતા અને માયાવાળા સાધુ કિલ્બિષિકી ભાવનાને કરે છે. તેથી હવે કિલ્બિષિકી ભાવના કરનારા માયાવાળા સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

ગૂહઙ્ આયસહાવં છાયઙ્ અ ગુણે પરસ્સ સંતે વિ ।

ચોરો વ્વ સવ્વસંકી ગૂઢાચારો હવઙ્ માયી ॥૧૬૪૨॥ દારં ॥

અન્યવાર્થ :

આયસહાવં ગૂહઙ્=આત્મસ્વભાવને છુપાવે છે, પરસ્સ અ સંતે વિ ગુણે છાયઙ્=અને પરના સત્ પણ ગુણોને ઢાંકે છે; ચોરો વ્વ સવ્વસંકી=ચોરની જેમ સર્વશંકી, ગૂઢાચારો=ગૂઢ આચારવાળો માયી હવઙ્=માયી છે.

ગાથાર્થ :

આત્મસ્વભાવને છુપાવે છે, પરના સત્ પણ ગુણોને ઢાંકે છે; ચોરની જેમ સર્વશંકી, ગૂઢ આચારવાળો માયી છે.

ટીકા :

ગૂહતિ=પ્રચ્છાદયત્યાત્મનઃ સ્વભાવં-ગુણાભાવરૂપમશોભનં, છાદયતિ ગુણાન્ પરસ્ય=અન્યસ્ય સત્તોડપિ=

વિદ્યમાનાનપિ માયાદોષેણ, તથા ચૌર ઇવ સર્વશક્તી સ્વચિત્તદોષેણ, ગૂઢાચારઃ સર્વત્ર વસ્તુનિ ભવતિ માયી જીવ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૨॥

ટીકાર્થ :

આત્માના=પોતાના, ગુણના અભાવરૂપ અશોભન સ્વભાવને ઢાંકે છે, માયાના દોષથી પરના=અન્યના, સત્ પણ=વિદ્યમાન પણ, ગુણોને ઢાંકે છે; તથા પોતાના ચિત્તના દોષથી ચોરની જેમ સર્વમાં શંકાવાળો, સર્વ વસ્તુમાં ગૂઢ આચારવાળો જીવ માયી છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

માયાવાળા સાધુ પોતાનામાં પ્રમાદાદિ દોષો હોય, તો પોતાનો અશોભન સ્વભાવ કોઈને જણાય નહીં તે માટે, અન્ય સાધુઓની દેખતાં પોતે અપ્રમાદી હોય તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરીને પોતાના અશોભન સ્વભાવને છુપાવે છે.

વળી માયાવાળા સાધુ બીજામાં વિદ્યમાન પણ ગુણો પ્રગટ ન થાય તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરીને અન્ય સાધુઓના ગુણોને છુપાવે છે.

વળી જેમ ચોર ચોરી કરીને જતો હોય ત્યારે, જે કોઈ વ્યક્તિ સન્મુખ મળે તેના વિષે તેને શંકા થયા કરે કે ‘કદાચ આ વ્યક્તિ મને જાણી જશે,’ તેમ સાધુ પણ પોતાના ચિત્તના દોષથી સહવર્તી સર્વ સાધુઓ પ્રત્યે કે અન્ય પ્રત્યે શંકાશીલ રહે, તો તે સાધુ પણ માયાવાળા છે.

વળી જે સાધુ સર્વ વસ્તુમાં ગૂઢ આચારવાળા હોય અર્થાત્ પોતાના હૈયામાં કંઈક ભાવ રાખે અને બાહ્ય આચારથી બીજાને કંઈક અન્ય જ ભાવ દેખાડે, આવા સાધુ પણ માયાવાળા છે.

આ પ્રકારના માયી સાધુ પોતાના આત્માને કેલ્લિષિકી ભાવનાથી વાસિત કરે છે. ॥૧૬૪૨॥

અવતરણિકા :

ઉક્તા કિલ્લિષિકી ભાવના, આભિયોગિકીમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કિલ્લિષિકી ભાવના કહેવાઈ, આભિયોગિકીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૯માં પાંચ પ્રકારની સંકિલ્પ ભાવનાનાં નામ બતાવેલ, તેમાંથી ગાથા ૧૬૩૭થી ૧૬૪૨માં કેલ્લિષિકી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે ગાથા ૧૬૪૯ સુધી આભિયોગિકી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

કોઝઅ ભૂર્જકમ્મે ધસિણા ઇઅરે ણિમિત્તમાજીવી ।

ઈઠ્ઠિરસસાયગુરુઓ અભિઓગં ભાવણં કુણઇ ॥૧૬૪૩॥ પડિદારગાહા ॥

અન્યથાર્થ :

કોઝઅ મૂર્ઝકમ્મે પસિણા ઇઅરે ણિમિત્તમાજીવી=કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્ન, ઇતર=પ્રશ્નાપ્રશ્ન, નિમિત્ત : (આ સર્વના) આજીવી ઇદ્ધિરસસાતગુરુઓ=ઋદ્ધિ-રસ-શાતાથી ગુરુક એવા સાધુ અભિઓગં ભાવણં કુણઇ=અભિઓગ ભાવનાને કરે છે.

ગાથાર્થ :

કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્ન, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, નિમિત્ત : આ સર્વના આજીવી ઋદ્ધિ-રસ-શાતાથી ગુરુ એવા સાધુ અભિઓગ ભાવનાને કરે છે.

ટીકા :

કૌતુકં વક્ષ્યમાણં, एवं भूतिकर्म, एवं प्रश्नः, एवमितरः=प्रश्नाप्रश्नः, एवं निमित्तं, आजीवीति कौतुकाद्याजीवकः ऋद्धिरससातगुरुः सन् अभियोगां भावनां करोति, तथाविधाभ्यासादिति गाथार्थः ॥૧૬૪૩॥

ટીકાર્થ :

વક્ષ્યમાણ એવું કૌતુક, એ રીતે ભૂતિકર્મ=જે રીતે કૌતુક વક્ષ્યમાણ છે એ રીતે વક્ષ્યમાણ એવું ભૂતિકર્મ, આ રીતે પ્રશ્ન, એ રીતે ઇતર=પ્રશ્નાપ્રશ્ન, એ રીતે નિમિત્ત : આ સર્વના આજીવી=કૌતુકાદિના આજીવક, ઋદ્ધિ-રસ-શાતાથી ગુરુ છતા સાધુ અભિઓગ ભાવનાને કરે છે; કેમ કે તે પ્રકારનો અભ્યાસ છે=અભિઓગ યેષ્ટાને અનુકૂળ અભ્યાસ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેઓ પોતાની ઋદ્ધિને કારણે પોતે મોટા છે એવા ગૌરવના પરિણામને ધારણ કરે, અથવા ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ વિષયોના પ્રહણના ભાવને ધારણ કરે, અથવા જેઓ શાતાના અત્યંત અર્થી હોય, તેઓ અનુક્રમે ઋદ્ધિથી-રસથી-શાતાથી ગુરુ છે; અને તેવા ગારવવાળા સાધુ પોતાના ભાવોને પુષ્ટ કરવા અર્થે કૌતુક આદિ પર આજીવન કરે છે, તેથી તેવા સાધુને કૌતુકાદિના આજીવક કહેવાય. વળી તેઓ કૌતુકાદિ પર આજીવન કરીને પોતાના આત્માને આભિયોગિકી ભાવનાથી ભાવિત કરે છે; કેમ કે તે પ્રકારનો અભ્યાસ છે અર્થાત્ કૌતુકને અવલંબીને કે ભૂતિકર્મને અવલંબીને કે પ્રશ્નને અવલંબીને કે પ્રશ્નાપ્રશ્નને અવલંબીને કે નિમિત્તને અવલંબીને ગારવોનું પોષણ કરવામાં આવે તો આભિયોગિકી ભાવનાને અનુકૂળ અભ્યાસ થાય છે. ॥૧૬૪૩॥

અવતરણિકા :

કૌતુકદ્વારાવયવર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

કૌતુક દ્વારના અવયવર્થને કહે છે અર્થાત્ કૌતુકઆજીવનનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

વિમ્હવણ(?વિણ્હવણ)હોમ સિરપરિરયાઙ્ગે ચારદહનાણિ ધૂમે અ ।
અસરિસવેસગ્ગહણા અવયાસણ થંભણં બંધં ॥૧૬૪૪॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

વિણ્હવણ=વિસ્તપન, હોમ=હોમ, સિરપરિરયાઙ્ગે=શિરપરિરય આદિ=માથા પર હાથનું પરિભ્રમણાદિ,
ચારદહનાણિ ધૂમે અ=ક્ષારદહનો અને ધૂપ, અસરિસવેસગ્ગહણા=અસદૃશ વેષગ્રહણ, અવયાસણ=અવત્રાસન,
થંભણં=સ્તંભન, બંધં=બંધ : (આ સર્વ કૌતુક છે.)

ટીકા :

વિસ્માપનં(વિસ્તપનં)=બાલસ્તપનં હોમમ્=અગ્નિહવનં શિર:પરિરય:=કરભ્રમણાભિમન્ત્રણં, આદિશબ્દ:
સ્વભેદપ્રખ્યાપક: બાલસ્તપનાદીનામનેકપ્રકારત્વાત્, ક્ષારદહનાણિ તથાવિધવ્યાધિશમનાય, ધૂપશ્ચ
યોગગર્ભ:, અસદૃશવેષગ્રહણાણિ=નાર્યાદેરનાર્યાદિનેપથ્યકરણાણિ, અવત્રાસનં=વૃક્ષાદીનાં પ્રભાવેન ચાલનમ્,
અવસ્તમ્ભનમ્=અનિષ્ઠોપશાન્તયે સ્તેનુકનિષ્ઠીવનાથુક્કરણં(નિષ્ઠીવનેન થુથુકરણમ્), एवं बन्धः=મન્ત્રાદિના
પ્રતિબંધનં, કૌતુકમિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૬૪૪॥

નોંધ :

(૧) મૂળગાથામાં વિમ્હવણ છે અને ટીકામાં વિસ્માપનં છે, તેના સ્થાને બૃહત્કલ્પભાષ્યગાથા-૧૩૦૯ પ્રમાણે
મૂળગાથામાં વિણ્હવણ અને ટીકામાં વિસ્તપનં પાઠ હોય તેમ ભાસે છે.

(૨) ટીકામાં સ્તેનુકનિષ્ઠીવનાથુક્કરણં છે તેને સ્થાને બૃહત્કલ્પભાષ્યગાથા-૧૩૦૯ની ટીકામાં નિષ્ઠીવનેન થુથુકરણમ્
છે, જે પાઠ શુદ્ધ ભાસે છે. અહીંના પાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ થતો નથી.

ટીકાર્થ :

(૧) વિસ્તપન=બાલનું સ્તપન=રક્ષાદિ નિમિત્તે બાળકનું વિશેષ પ્રકારે ન્હવડાવવો. (૨) હોમ=
અગ્નિહવન=શાંતિ માટે અગ્નિમાં હોમ કરવો. (૩) શિર ઉપર પરિરય=કરના ભ્રમણથી અભિમન્ત્રણ=મસ્તક
ઉપર હાથ ફેરવવા દ્વારા મન્ત્રણ કરવું. 'આદિ' શબ્દ='સિરપરિરયાઙ્ગે'માં 'આદિ' શબ્દ, સ્વભેદનો પ્રખ્યાપક
છે; કેમ કે બાલસ્તપનાદિનું અનેક પ્રકારપણું છે. (૪) તે પ્રકારના વ્યાધિના શમન માટે ક્ષારોના દહન=
લવણાદિને અગ્નિમાં નાખવાં. (૫) અને યોગના ગર્ભવાળો ધૂપ=તેવા પ્રકારના સંયોગવાળા ધૂપ કરવા.
(૬) અસદૃશ વેષોનાં ગ્રહણ=નારી આદિને અનારી આદિના નેપથ્યોનાં કરણ=સ્ત્રીને પુરુષનો વેશ અને
પુરુષને સ્ત્રીનો વેશ વગેરે કરવા. (૭) અવત્રાસન=વૃક્ષાદિને પ્રભાવથી ચલાવવાં. (૮) અવસ્તંભન=અનિષ્ટની
ઉપશાંતિ માટે નિષ્ઠીવનથી થૂ થૂ કરવું. (૯) આ રીતે બંધ=મન્ત્રાદિ દ્વારા પ્રતિબંધન=મન્ત્રાદિની શક્તિથી
કડાં વગેરે દ્વારા બાંધવું : આ સર્વ કૌતુક છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પોતાના રસગારવ-ઋદ્ધિગારવ-શાતાગારવને પોષવા માટે સાધુ કૌતુક દ્વારા આજીવન કરે, તો તે પોતાના આત્માને આભિયોગિકી ભાવનાથી ભાવિત કરે છે. તે આ પ્રમાણે —

કોઈ સાધુ બાળકની રક્ષા માટે કોઈ સ્ત્રીને મંત્રેલું પાણી આપીને તેનાથી બાળકને ન્હવરાવવાનું કહે. વળી રક્ષાદિ નિમિત્તે ગૃહસ્થને અગ્નિમાં તે પ્રકારના હવન કરવાનું સૂચન કરે. વળી ગૃહસ્થના મસ્તક પર હાથ ફેરવીને મંત્રોથી અભિમંત્રણ કરે. આવા પ્રકારની અન્ય પણ અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા કરે. તે બતાવવા માટે અહીં ‘આદિ’ પદથી તેના જેવા અન્ય ભેદોનું ગ્રહણ કરવાનું કહેલ છે.

વળી કોઈ ગૃહસ્થને વ્યાધિના શમન માટે લવણ વગેરે ક્ષારોને અગ્નિમાં હોમવાનું સૂચન કરે અથવા અમુક દ્રવ્યોના સંયોગવાળા ધૂપ કરવાનું સૂચન કરે. વળી કોઈ સાધુ મંત્રશક્તિ દ્વારા સ્ત્રીને પુરુષરૂપે અને પુરુષને સ્ત્રીરૂપે કરે, અથવા મંત્રથી વૃક્ષાદિને કંપાયમાન કરીને લોકોને પ્રભાવિત કરે, અથવા અનિષ્ટના નિવારણ માટે મંત્ર દ્વારા “થૂ થૂ” કરીને કહે કે “તારું અનિષ્ટ દૂર થશે,” અથવા શત્રુ આદિને મંત્રાદિ દ્વારા બેડીના બંધનમાં નાંખીને ગૃહસ્થનાં કાર્યો કરી આપે. આ સર્વ કૌતુકના વ્યાપારો કરનારા સાધુ કૌતુકઆજીવક કહેવાય. ॥૧૬૪૪॥

અવતરણિકા :

ભૂતિકર્મ્માણ્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ભૂતિકર્મોને કહે છે અર્થાત્ ભૂતિકર્મઆજીવનનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

ભૂર્હં અ મહિઆણ સુત્તેણ વ હોઝ ભૂઙ્કમ્મં તુ ।

વસહીસરીરભંડગરક્ષા અભિઓગમાઈઆ ॥૧૬૪૫॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

ભૂર્હં અ મહિઆણ સુત્તેણ વ=ભૂતિ વડે, માટી વડે અથવા સૂત્ર વડે=દોરા વડે, વસહીસરીરભંડગરક્ષા=વસતિ-શરીર-ભંડકની રક્ષા (માટે) ભૂઙ્કમ્મં તુ હોઝ=વળી ભૂતિકર્મ થાય છે; અભિઓગમાઈઆ=(કેમ કે) અભિયોગાદિ છે=ભૂતિકર્મ વશીકરણાદિરૂપ છે.

ગાથાર્થ :

ભૂતિ વડે, માટી વડે અથવા દોરા વડે વસતિ-શરીર-ભંડકની રક્ષા માટે વળી ભૂતિકર્મ થાય છે; કેમ કે ભૂતિકર્મ અભિયોગાદિરૂપ છે.

ટીકા :

ભૂત્યા ભસ્મરૂપયા મૃદા વા આર્દ્રપાંસુલક્ષણયા સૂત્રેણ વા પ્રસિદ્ધેન ભવતિ ભૂતિકર્મ્મ પરિરચવેષ્ટનરૂપં,

કિમર્થમિત્યાહ-વસતિશરીરભણ્ડકરક્ષેતિ એતદ્રક્ષાર્થમ્, અભિયોગાદય ઇતિ કૃત્વા, તેન કૃતેન તદ્રક્ષાર્થં કર્તુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૫॥

★ “અભિયોગાદયઃ”માં ‘આદિ’ પદથી જવરાદિસ્તંભનનો પરિગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ભૂત્યા વેષ્ટનરૂપં ભસ્મરૂપ ભૂતિ વડે અથવા ભીની રેતીસ્વરૂપ માટી વડે, અથવા પ્રસિદ્ધ એવા સૂત્ર વડે=સૂતર વડે, પરિરચવેષ્ટનરૂપ=ચારેય બાજુથી વીંટવારૂપ, ભૂતિકર્મ થાય છે.

કિમર્થ ? इत्याह — શા માટે ભૂતિકર્મ થાય છે ? એથી કહે છે —

वसति દ્રક્ષાર્થમ્ વસતિ-શરીર-ભંડકની, રક્ષા=આની રક્ષા અર્થે, ભૂતિકર્મ થાય છે.

ભૂતિકર્મથી વસતિ આદિની રક્ષા કઈ રીતે થાય છે ? એથી કહે છે —

अभि કૃત્વા અભિયોગાદિ છે=ભૂતિકર્મ વશીકરણાદિરૂપ છે, એથી કરીને ભૂતિકર્મથી વસતિ આદિની રક્ષા થાય છે.

तेन ગાથાર્થઃ તેની રક્ષા અર્થે=વસતિ આદિની રક્ષા અર્થે, કરાયેલા તેના વડે=ભૂતિકર્મ વડે, કર્તાને=ભૂતિકર્મ કરનારા સાધુને, ભૂતિકર્મ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૬૪૫॥

અવતરણિકા :

प्रश्नस्वरूपमाह —

અવતરણિકાર્થ :

प्रश्नना स्वरूपने કહે છે=પ્રશ્નઆજીવનનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

पण्हो उ होइ पसिणं जं पासइ वा सयं तु तं पसिणं ।

अंगुष्ठुच्छिद्वपए दप्पणे अ असितोअकुड्डाई ॥१६४६॥ दारं ॥

અન્વયાર્થ :

पण्हो उ पसिणं होइ=પ્રશ્ન વળી ‘પસિણ’ થાય છે. જં વા=અથવા જેને અંગુષ્ઠુચ્છિદ્વપए दप्पणे अ असितोअकुड्डाई=અંગુષ્ઠ-ઉચ્છિદ પટમાં અને દર્પણમાં, અસિમાં=તલવારમાં, તોયમાં=પાણીમાં, કુડાદિમાં=ભીંત વગેરેમાં, સયં=સ્વયં પાસइ=જુએ છે, તુ=અને અન્ય જુએ છે, તં પસિણं=તે ‘પસિણ’ છે.

ગાથાર્થ :

વળી પ્રશ્ન ‘પસિણ’ થાય છે. અથવા જેને અંગૂઠામાં, ઉચ્છિદ પટમાં, અરીસામાં, તલવારમાં, પાણીમાં, ભીંત વગેરેમાં સ્વયં જુએ છે અને અન્ય જુએ છે તે ‘પસિણ’ છે.

ટીકા :

પ્રશ્નસ્તુ ભવતિ દેવતાદિપૃચ્છારૂપઃ પ્રશ્ન ઇતિ, યત્પશ્યતિ વા સ્વયં=આત્મના તુશબ્દાદન્યે ચ તત્રસ્થાઃ પ્રસ્તુતં વસ્તુ તત્પ્રશ્ન ઇતિ, ક્વ તદિત્યાહ-અહ્ણષ્ટોચ્છિષ્ટપટ ઇત્યહ્ણષ્ટે પટે ઉચ્છિષ્ટઃ(?ષ્ટે) કાસારાદિભક્ષણેન-(?કંસારાદિભક્ષણેન), એવં દર્પણે=આદર્શે અસૌ ચ=ખડ્ગે તોયે=ઉદકે કુઙ્ઘે=ભિત્તૌ, આદિશબ્દાન્મદન-ફલાદિપરિગ્રહઃ, કુન્દાદિ=કુન્દઃ પ્રશાન્તો વા પશ્યતિ કલ્પવિશેષાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૬॥

ટીકાર્થ :

પ્રશ્નસ્તુ પ્રશ્ન ઇતિ વળી પ્રશ્ન દેવતાદિને પૃચ્છારૂપ પ્રશ્ન થાય છે.

વાકારથી પ્રશ્નનું અન્ય સ્વરૂપ બતાવે છે -

યત્પ તત્પ્રશ્ન ઇતિ જે પ્રસ્તુત વસ્તુને સ્વયં=આત્મા વડે=પોતે, અને તુ શબ્દથી ત્યાં રહેલા અન્યો જુએ છે, તે પ્રશ્ન છે.

ક્વ તદ્ ? ઇત્યાહ - ક્યાં તેને=પ્રસ્તુત વસ્તુને, જુએ છે ? એથી કહે છે -

અહ્ણષ્ટો ભિત્તૌ અંગુઠામાં, કંસારાદિના ભક્ષણથી ઉચ્છિષ્ટ=ત્યજાયેલા, પટમાં, એ રીતે દર્પણમાં=આદર્શમાં=અરીસામાં, અને અસિમાં=ખડ્ગમાં=તલવારમાં, તોયમાં=ઉદકમાં=પાણીમાં, કુઙ્ઘમાં=ભીંતમાં, જુએ છે.

આદિ ગ્રહઃ 'આદિ' શબ્દથી મદનફળાદિનો પરિગ્રહ છે=મૂળગાથાના અંતે રહેલ 'કુઙ્ઘાઈ'માં 'આદિ' શબ્દથી મીઠળ વગેરેનું ગ્રહણ છે.

મૂળગાથાના અંતે 'કુઙ્ઘાઈ' છે તેને સ્થાને ક્યાંક 'કુન્દાઈ' એ પ્રકારનો અન્ય પાઠ છે, તેથી હવે તે પાઠાંતરને આશ્રયીને અર્થ કરે છે -

કુન્દાદિ ગાથાર્થઃ કલ્પવિશેષથી કુદ્ર આદિ=કુદ્ર અથવા પ્રશાંત, જુએ છે તે પ્રશ્ન છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ ગૃહસ્થને કોઈ વિષયમાં પ્રશ્ન હોય તો, સાધુ દેવતાદિને તે પ્રશ્નની પૃચ્છા કરીને દેવતાદિ પાસેથી ઉત્તર મેળવીને તે ગૃહસ્થને કહે, તો તે સાધુ પ્રશ્નઆજીવક કહેવાય.

અથવા કોઈ ગૃહસ્થે પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય તો તે પ્રશ્નની વિષયભૂત વસ્તુ તે સાધુ સ્વયં અંગુઠાદિમાં જુએ અને જોઈને તે પ્રમાણે ગૃહસ્થને કહે, અર્થાત્ કોઈ ગૃહસ્થની કોઈ વસ્તુ ચોરાઈ હોય તો તે ચોરાયેલ વસ્તુની સાધુને પૃચ્છા કરે, ત્યારે સાધુ મંત્રોચ્ચારપૂર્વક પૃચ્છા કરે અને તે ચોરીની વિષયભૂત વસ્તુ તે સાધુ સ્વયં અંગુઠામાં, કે કંસારાદિનું ભક્ષણ કરીને ત્યજાયેલા પટમાં, કે દર્પણમાં, કે તલવારમાં, કે પાણીમાં, કે ભીંતમાં, કે મીઠળાદિમાં દેખે, અથવા ત્યાં રહેલા બીજા લોકોને દેખાડે; અથવા મંત્રના કલ્પવિશેષને કારણે તે ચોરાયેલી વસ્તુ કોઈ વ્યક્તિને દેખાય છે અથવા શાંત વ્યક્તિને દેખાય છે તે સિવાય બીજાને ન દેખાય : આવા વ્યાપાર કરનાર સાધુ પ્રશ્નઆજીવક કહેવાય. ॥૧૬૪૬॥

અવતરણિકા :

પ્રશ્નાપ્રશ્નમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રશ્નાપ્રશ્નને કહે છે અર્થાત્ પ્રશ્નાપ્રશ્નઆજીવનનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

પસિણાપસિણં સુમિણે વિજ્ઞાસિદ્ધં કહેદ્ અણ્ણસ્સ ।

અહવા આદંખણિઆ ઘંટિઅસિદ્ધં પરિકહેદ્ ॥૧૬૪૭॥ દારં ॥

અન્યાર્થ :

સુમિણે=સ્વપ્નમાં વિજ્ઞાસિદ્ધં=વિદ્યાથી શિષ્ટને=વિદ્યાથી કહેવાયેલને, અણ્ણસ્સ કહેદ્=અન્યને કહે છે અહવા=અથવા આદંખણિઆ=ઈક્ષણિકા=ડોંબી, ઘંટિઅસિદ્ધં=ઘંટિકાથી શિષ્ટને=ઘંટિકાયક્ષથી કહેવાયેલને, પરિકહેદ્=કહે છે, (એ) પસિણાપસિણં=પ્રશ્નાપ્રશ્ન છે.

ગાથાર્થ :

સ્વપ્નમાં વિદ્યાથી કહેવાયેલને અન્યને કહે છે અથવા ડોંબી ઘંટિકાયક્ષથી કહેવાયેલને કહે છે, એ પ્રશ્નાપ્રશ્ન છે.

ટીકા :

પ્રશ્નાપ્રશ્નોઽયમેવંવિધો ભવતિ, યઃ સ્વપ્ને વિદ્યાશિષ્ટં=વિદ્યાકથિતં સત્ કથયત્યન્યસ્મૈ શુભજીવિતાદિ, અથવા આદંખણિય ત્તિ ઈક્ષણિકા=દૈવજ્ઞા આચ્ચાત્રી લોકસિદ્ધા ડોમ્બી, ઘણ્ટિકાશિષ્ટં=ઘણ્ટિકાયાં સ્થિત્વા ઘણ્ટિકાયક્ષેણ કથિતં પરિકથયતિ, એષ વા પ્રશ્નાપ્રશ્ન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૭॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રશ્નાપ્રશ્ન આવા પ્રકારનો=હવે બતાવે છે એવા સ્વરૂપવાળો, થાય છે —

સ્વપ્નમાં વિદ્યાથી કહેવાયેલા છતા શુભ-જીવિતાદિને જે સાધુ અન્યને કહે છે, અથવા ઈક્ષણિકા એટલે દૈવજ્ઞ-આખ્યાન કરનારી લોકમાં સિદ્ધ એવી ડોંબી=ભાગ્યને જાણનારી અને જાણીને કહેનારી એવી લોકમાં પ્રસિદ્ધ ડોંબી નામની યોગિની, ઘંટિકાથી શિષ્ટને=ઘંટિકામાં રહીને ઘંટિકાયક્ષથી કહેવાયેલને, કહે છે. એ પ્રશ્નાપ્રશ્ન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ ગૃહસ્થે પોતાના શુભ-જીવિતાદિ વિષયક સાધુને પૃચ્છા કરી હોય અને સાધુએ વિદ્યા સાધેલ હોય તો તે વિદ્યા તે સાધુને સ્વપ્નમાં તેનો ઉત્તર આપે અને તે ઉત્તર તે સાધુ પ્રશ્ન પૂછનાર ગૃહસ્થને કહે તો તે સાધુ પ્રશ્નાપ્રશ્નઆજીવક કહેવાય.

અથવા દેવને જાણનારી અને કહેનારી લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવી ડોંબી, જેને ઘંટિકાયક્ષને સાધેલ છે, તે ડોંબી ઘંટિકામાં રહીને ઘંટિકાયક્ષથી કહેવાયેલ શુભ-અશુભવિતાદિ સાધુને કહે અને તેના દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલો ઉત્તર તે સાધુ પ્રશ્ન પૂછનારા ગૃહસ્થને કહે, તો તે સાધુ પ્રશ્નાપ્રશ્નઆજીવક કહેવાય. ॥૧૬૪૭॥

અવતરણિકા :

નિમિત્તમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિમિત્તને કહે છે અર્થાત્ નિમિત્તઆજીવનનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

તિવિહં હોઢ ણિમિત્તં તીયપડુપ્પણ્ણઽણાગયં ચેવ ।
 એથ સુભાસુભમેઅં અહિગરણેતરવિભાસાએ ॥૧૬૪૮॥

અન્યથાર્થ :

તીયપડુપ્પણ્ણઽણાગયં ચેવ તિવિહં ણિમિત્તં હોઢ=અને અતીત-પ્રત્યુત્પન્ન-અનાગતરૂપ ત્રિવિધ નિમિત્ત હોય છે. એથ=અહીં=લોકમાં, અહિગરણેતરવિભાસાએ=અધિકરણ-ઇતરની વિભાષાથી=અધિકરણ અને અનધિકરણરૂપ વિકલ્પથી, સુભાસુભમેઅં=શુભ-અશુભના ભેદવાળું (નિમિત્ત) છે.

ગાથાર્થ :

અને અતીત-પ્રત્યુત્પન્ન-અનાગતરૂપ ત્રણ પ્રકારે નિમિત્ત હોય છે. લોકમાં અધિકરણ અને અનધિકરણરૂપ વિકલ્પથી શુભ-અશુભના ભેદવાળું નિમિત્ત છે.

ટીકા :

ત્રિવિધં ભવતિ નિમિત્તં કાલભેદેનેત્યાહ-અતીતં પ્રત્યુત્પન્નમનાગતં ચૈવ, અતીતાદિવિષયત્વાત્તસ્ય, અત્ર શુભાશુભભેદમેતલ્લોકે, કથમિત્યાહ-અધિકરણેતરવિભાષયા, યત્સાધિકરણં તદશુભમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૪૮॥

ટીકાર્થ :

કાળના ભેદથી નિમિત્ત ત્રણ પ્રકારનું થાય છે, એને=એ ત્રણ પ્રકારને કહે છે —

અતીત=ભૂતકાળ, પ્રત્યુત્પન્ન=વર્તમાન, અને અનાગત=ભવિષ્ય; કેમ કે તેનું=નિમિત્તનું, અતીતાદિનું વિષયપણું છે.

અહીં=લોકમાં, આ=નિમિત્ત, શુભ-અશુભના ભેદવાળું છે.

કઈ રીતે ?=નિમિત્ત શુભ-અશુભ એમ બે ભેદવાળું કઈ રીતે છે ? એથી કહે છે —

અધિકરણ-ઈતરની વિભાષાથી=અધિકરણ-અનધિકરણના વિકલ્પથી, નિમિત્ત બે ભેદવાળું છે.

જે સાધિકરણ છે તે અશુભ છે=જે નિમિત્ત અધિકરણવાળું છે તે અશુભ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૪૮માં કહ્યું એ પ્રમાણે નિમિત્ત પર આજીવિકા કરનારા સાધુ ભૂતકાળના-વર્તમાનકાળના-ભવિષ્યકાળના નિમિત્તને કહે છે અને તે નિમિત્ત ક્વચિત્ શુભ હોય તો ક્વચિત્ અશુભ હોય.

સંસારનાં કારણોને કહેનારાં નિમિત્ત સાધિકરણ હોય છે અર્થાત્ સાંસારિક કોઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કે અપ્રાપ્તિવિષયક નિમિત્તનું કથન કર્મબંધનું કારણ હોવાથી સાધિકરણ છે, માટે તેવાં સાધિકરણ નિમિત્ત અશુભ છે.

વળી ધર્મની પ્રાપ્તિ કે અપ્રાપ્તિવિષયક નિમિત્તનું કથન કર્મબંધનું કારણ નહીં હોવાથી સાધિકરણ નથી, માટે તેવાં અનધિકરણ નિમિત્ત શુભ છે.

આમ છતાં તેવાં શુભ કે અશુભ નિમિત્તો કહીને સાધુ આજીવિકા કરે તો તે સાધુ નિમિત્તઆજીવક કહેવાય છે. ॥૧૬૪૮॥

ગાથા :

एयाणि गारवद्वा कुणमाणो आभिओगिअं बंधे ।

बीअं गारवरहिओ कुव्वइ आराह उच्चं च ॥१६४९॥ दारं ॥

અન્યવાર્થ :

ગારવદ્વા=ગૌરવાર્થે એયાણિ=આને=કૌતુકાદિને, કુણમાણો=કરતા એવા સાધુ આભિઓગિઅં=આભિયોગિકને બંધે=બાંધે છે. બીઅં=દ્વિતીય છે=અહીં અપવાદ છે : ગારવરહિઓ કુવ્વઇ=ગૌરવરહિત કરે છે=ગૌરવથી રહિત સાધુ કૌતુકાદિને કરે છે, (તોપણ) આરાહ=આરાધક છે ઉચ્ચં ચ=અને ઉચ્ચ (ગોત્રને બાંધે છે.)

ગાથાર્થ :

ગૌરવાર્થે કૌતુકાદિને કરતા સાધુ આભિયોગિક કર્મને બાંધે છે. અહીં અપવાદ છે : ગૌરવરહિત સાધુ કૌતુકાદિને કરે છે, તોપણ આરાધક છે અને ઉચ્ચ ગોત્રને બાંધે છે.

ટીકા :

एतानि=भूतिकर्मादीनि(?कौतुकादीनि) गौरवार्थ=गौरवनिमित्तं कुर्वन् ऋषिः आभियोगिकम्=अभियोगनिमित्तं बध्नाति कर्म, देवताद्यभियोगादिकृत्यमेतद्, द्वितीयम्=अपवादपदमत्र, गौरवरहितः सन्=निःस्पृह एव करोत्यतिशयज्ञाने सत्येतत्, स चैवं कुर्वन्नाराधको, न विराधकः, उच्चं च गोत्रं बध्नातीति शेषः, तीर्थोन्नतिकरणादिति गाथार्थः ॥१६४९॥

નોંધ :

ટીકામાં એતાનિનો અર્થ ભૂતિકર્મ્માદિનિ કર્યો છે તેને સ્થાને કૌતુકાદિનિ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

ગૌરવના અર્થે=ગૌરવના નિમિત્તે, આને=કૌતુકાદિને, કરતા ઋષિ આભિયોગિકને=અભિયોગના નિમિત્તવાળા કર્મને, બાંધે છે. આ=અભિયોગના નિમિત્તવાળું કર્મ, દેવતાદિના અભિયોગાદિના કૃત્યવાળું છે.

અહીં=આભિયોગિક કર્મના વિષયમાં, દ્વિતીય છે=અપવાદપદ છે : ગૌરવથી રહિત છતાં=નિઃસ્પૃહ જ, સાધુ અતિશયજ્ઞાન હોતે છતે આને=કૌતુકાદિને, કરે છે. અને આ રીતે કરતા તે=સાધુ, આરાધક છે, વિરાધક નથી, અને ઉચ્ચ ગોત્રને બાંધે છે; કેમ કે તીર્થની ઉત્તતિનું કરણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે જે કૌતુકાદિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું તે કૌતુકાદિને ઋદ્ધિગારવ માટે કરનારા સાધુ આભિયોગિક કર્મ બાંધે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ આભિયોગિક કર્મ શું છે ? તેથી કહે છે કે દેવતા આદિના પ્રેષ્યકર્માદિ વ્યાપાર કરવાના કૃત્યરૂપ આ આભિયોગિક કર્મ છે. આથી આભિયોગિક કર્મ બાંધનાર સાધુ દેવભવમાં જાય તોપણ અન્ય દેવોના કે ઇન્દ્રાદિના પરિચારક દેવ તરીકે તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી કૌતુકાદિ કરવાના વિષયમાં અપવાદ છે —

કોઈ નિઃસ્પૃહ સાધુ અતિશયજ્ઞાની હોય તો, ક્યારેક અન્યને ધર્મની પ્રાપ્તિ આદિના નિમિત્તે કૌતુકાદિમાંથી પોતાને જે ઉચિત જણાય તે કૃત્ય કરે, તોપણ તે સાધુ આરાધક છે, વિરાધક નથી, તેમ જ ઉચ્ચ ગોત્ર બાંધે છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે ગૌરવ માટે કૌતુકાદિ કરનાર સાધુ તે પ્રકારનું નીચ ગોત્ર બાંધે છે, જેનાથી તેમને દેવભવમાં પણ અન્ય દેવતાના સેવકદેવતા બનવું પડે છે; જ્યારે શાસનની પ્રભાવના માટે અપવાદથી કૌતુકાદિ કરનાર સાધુ તે પ્રકારનું ઉચ્ચ ગોત્ર બાંધે છે, જેનાથી તેમને જન્માંતરમાં વિશેષ પ્રકારના ઉત્તમ કુળાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૧૬૪૯॥

અવતરણિકા :

ઉક્તાઽઽભિયોગિકી ભાવના, સામ્પ્રતમાસુરીમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આભિયોગિકી ભાવના કહેવાઈ, હવે આસુરીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૪૯માં પાંચ પ્રકારની સંકિલ્પ ભાવનાનાં નામ બતાવેલ, તેમાંથી ગાથા ૧૬૪૯થી ૧૬૪૯માં આભિયોગિકી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, હવે ગાથા ૧૬૫૫ સુધી આસુરી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

અણુબદ્ધવુગ્ગહો વિ ચ સંતત્તત્તવો ણિમિત્તમાણસી ।
ણિક્કિવ નિરાણુકંપો આસુરિઅં ભાવણં કુણઇ ॥૧૬૫૦॥ પહિદારગાહા ॥

અન્યથાર્થ :

અણુબદ્ધવુગ્ગહો=અણુબદ્ધવ્યુદ્ગ્રહ=સદા ઝઘડા કરવાના સ્વભાવવાળો, વિ ચ=વળી સંતત્તત્તવો=સંસક્ત તપવાળો, ણિમિત્તમાણસી=નિમિત્તનો આદેશી=અતીતાદિ નિમિત્તને કહેનારો, ણિક્કિવ=નિષ્કૃપાવાળો, નિરાણુકંપો=નિરનુકંપ (જીવ) આસુરિઅં ભાવણં કુણઇ=આસુરી ભાવનાને કરે છે.

ગાથાર્થ :

હંમેશાં ઝઘડા કરવાના સ્વભાવવાળો, વળી સંસક્ત તપવાળો, નિમિત્તને કહેનારો, નિષ્કૃપાવાળો, અનુકંપા વગરનો જીવ આસુરી ભાવનાને કરે છે.

ટીકા :

અણુબદ્ધવિગ્રહઃ=સદા કલહશીલઃ, અપિ ચ સંસક્તતપાઃ=આહારાદિનિમિત્તં તપઃકારી, તથા નિમિત્તમ્ અતીતાદિભેદમાદિશતિ, તથા નિષ્કૃપઃ=કૃપારહિતઃ, તથા નિરનુકમ્પઃ=અનુકમ્પારહિતઃ અન્યસ્મિન્ કમ્પમાનેઽપિ, ઇત્યાસુરીભાવનોપેતો ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૦॥

★ “આહારાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ય્થાતિ આદિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

અણુબદ્ધવિગ્રહવાળા=સદા કલહશીલ, વળી સંસક્ત તપવાળા=આહારાદિના નિમિત્તે તપને કરનારા, અને અતીતાદિના ભેદવાળા નિમિત્તને આદેશ કરે છે=કહે છે, એવા અને નિષ્કૃપ=કૃપાથી રહિત, અને નિરનુકંપ=અન્ય કંપતે છતે પણ અનુકંપાથી રહિત : આ પ્રકારના સાધુ આસુરી ભાવનાથી યુક્ત થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૬૫૦॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વળી વ્યાસથી અર્થને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં આસુરી ભાવના કરનારા સાધુનાં લક્ષણો બતાવ્યાં, તે એકેકના સ્વરૂપને ગ્રંથકારશ્રી વિસ્તારથી બતાવે છે. તેમાં પ્રથમ અણુબદ્ધવિગ્રહવાળા સાધુનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

ણિચ્ચં વિગ્ગહસીલો કાઠુણ ચ ણાણુતપ્પઈ પચ્છા ।
ણ ચ ચ્વામિઓ પસીઅઇ અવરાહીણં દુવિણ્હં પિ ॥૧૬૫૧॥ દારં ॥

અન્યથા :

ગિચ્ચં વિગ્ગહસીલો=નિત્ય વિગ્રહશીલ, કાઠુણ ય પચ્છ ણ અણુતપ્પઈ=અને (કલહને) કરીને પાછળથી અનુતાપ કરતો નથી. ચ્ચામિઓ ય=અને ક્ષામિત=અન્ય દ્વારા ખમાવાયેલો, દુવિણ્હં પિ અવરાહીણં=બંને પણ અપરાધીમાં ણ પસીઅઈ=પ્રસન્ન થતો નથી.

ગાથાર્થ :

નિત્ય કલહશીલ, અને કલહ કરીને પાછળથી અનુતાપ કરતો નથી. અને અન્ય દ્વારા ખમાવાયેલો બંને પણ અપરાધીમાં પ્રસન્ન થતો નથી.

ટીકા :

નિત્યં વ્યુદ્ગ્રહશીલઃ=સતતં કલહસ્વભાવઃ, કૃત્વા ચ કલહં નાનુતપ્યતે પશ્ચાદિતિ, ન ચ ક્ષાન્તઃ(?ક્ષમિતઃ) સન્ અપરાધિના પ્રસીદતિ=પ્રસાદં ગચ્છતિ અપરાધિનોર્દ્વયોરપિ-સ્વપક્ષપરપક્ષગતયોઃ કષાયોદયાદેવેત્યેષોઽનુબદ્ધવિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૧॥

નોંધ :

ટીકામાં ક્ષાન્તઃ છે તેને સ્થાને બૃહત્કલ્પભાષ્યગાથા પ્રમાણે તેમ જ મૂળગાથા પ્રમાણે ક્ષમિતઃ હોવું જોઈએ અને તે પાઠ શુદ્ધ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

નિત્ય વ્યુદ્ગ્રહશીલ=સતત કલહના સ્વભાવવાળો, અને કલહને કરીને પાછળથી અનુતાપ કરતો નથી=પશ્ચાત્તાપ કરતો નથી. અને અપરાધી વડે ખમાવાયેલો છતો કષાયના ઉદયથી જ સ્વપક્ષ-પરપક્ષગત બંને પણ અપરાધીમાં પ્રસન્ન થતો નથી=પ્રસાદને પામતો નથી. આ પ્રકારનો આ અનુબદ્ધવિગ્રહવાળો છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કલ્યાણ અર્થે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ કોઈ સાધુમાં ગૃહસ્થાવસ્થામાં સેવેલ સ્વભાવ અનુવૃત્તિરૂપે રહે છે, તેથી કોઈનું સહન નહીં કરવાનો સ્વભાવ જેઓનો હોય, તેઓ હંમેશાં બીજાની પ્રવૃત્તિઓ જોઈને કલહ કરે છે, અને નિમિત્તવશ કલહ થઈ ગયા પછી પણ પશ્ચાત્તાપ કરતા નથી.

વળી ક્યારેક સ્વપક્ષ-પરપક્ષગત અપરાધી અર્થાત્ પોતે જે સમુદાયમાં રહેલા હોય તે પક્ષના અપરાધી કે અન્ય સમુદાય સાથે કલહ થયો હોય તે પરપક્ષના અપરાધી, તે સાધુને ખમાવે તોપણ તે સાધુ પ્રસાદ પામતા નથી.

આવા પ્રકારના સ્વભાવવાળા સાધુ અનુબદ્ધવિગ્રહવાળા કહેવાય છે, અને તેવા સાધુની પ્રકૃતિ આસુરી વૃત્તિ જેવી હોવાથી તેઓ આસુરી ભાવના કરે છે, જેથી તેઓ અન્ય તપાદિ આચારો પાળતા હોય તોપણ તેઓ આસુર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૧૬૫૧॥

અવતરણિકા :

સંસક્તતપસમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સંસક્ત તપને કહે છે અર્થાત્ પ્રતિબંધપૂર્વક તપ કરનારા સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

આહારઊવહિસિજ્જાસુ જસ્સ ભાવો ડ નિચ્ચસંસક્તો ।

ભાવોવહઓ કુણઙ અ તવોવહાણં તયઙ્ગા ॥૧૬૫૨॥

અન્યથાર્થ :

આહારઊવહિસિજ્જાસુ ડ જસ્સ ભાવો=વળી આહાર-ઉપધિ-શય્યામાં જેનો ભાવ છે, (એ) નિચ્ચસંસક્તો=નિત્યસંસક્ત છે. ભાવોવહઓ અ=અને ભાવથી ઉપહત=નિત્યસંસક્ત ભાવથી હણાયેલ સાધુ, તયઙ્ગા=તદર્થે=આહારાદિ અર્થે, તવોવહાણં કુણઙ=તપોપધાનને કરે છે,

ગાથાર્થ :

વળી આહાર-ઉપધિ-શય્યામાં જેનો ભાવ છે, એ નિત્યસંસક્ત છે. અને નિત્યસંસક્ત ભાવથી હણાયેલ સાધુ આહારાદિ અર્થે તપોપધાનને કરે છે.

ટીકા :

આહારોપધિશય્યાસુ-ઓદનાદિરૂપાસુ યસ્ય ભાવસ્તુ=આશયઃ નિત્યસંસક્તઃ=સદાપ્રતિબદ્ધઃ, ભાવોપહતઃ સ એવમ્ભૂતઃ કરોતિ ચ તપઃપધાનમ્-અનશનાદિ તદર્થમ્=આહારાદ્યર્થ, યઃ સંસક્તતપા યતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૨॥

ટીકાર્થ :

વળી ઓદનાદિરૂપ આહાર-ઉપધિ-શય્યામાં જેનો ભાવ છે=આશય છે, એ નિત્યસંસક્ત છે=સદાપ્રતિબદ્ધ છે. અને ભાવથી ઉપહત આવા પ્રકારના તે=આહારાદિમાં સંસક્તભાવથી હણાયેલા એવા પ્રકારના તે સાધુ, તદર્થે=આહારાદિ અર્થે, અનશનાદિ તપોપધાનને કરે છે, જે સંસક્ત તપવાળા યતિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમજીવનમાં પણ જે સાધુને સુંદર આહારમાં કે સુંદર વસ્ત્રાદિમાં કે વસતિ આદિમાં કે અન્ય કોઈ સુંદર પદાર્થોમાં આસક્તિ હોય, તે સાધુ નિત્યસંસક્ત સ્વભાવવાળા છે, અને તેવા નિત્યસંસક્ત સાધુ ક્વચિત્ વ્યક્તરૂપે આહારાદિની પ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય કરીને તપાદિ કરે છે, તો ક્વચિત્ સ્પષ્ટ વિચાર કર્યા વગર સુષુપ્તરૂપે આહારાદિની પ્રાપ્તિના ઉપાયભૂત તપાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.

અહીં 'તપ' શબ્દના ઉપલક્ષણથી ઉપદેશાદિ અન્ય પ્રવૃત્તિનું ગ્રહણ કરવું. તેથી તપમાં કે ઉપદેશાદિમાં

પ્રવૃત્તિ કરનારા સાધુ સંસક્ત તપવાળા યતિ કહેવાય, અને તેઓ આસુરી ભાવનાથી પોતાના આત્માને વાસિત કરે છે. ॥૧૬૫૨॥

અવતરણિકા :

નિમિત્તાદેશનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિમિત્તના આદેશનને કહે છે અર્થાત્ નિમિત્તનો આદેશ કરનારા સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

તિવિહં હવઙ્ગ નિમિત્તં એકિક્કં છવ્વિહં તુ વિણ્ણેઅં ।
અભિમાણાભિનિવેસા વાગરિઅં આસુરં કુણ્ણં ॥૧૬૫૩॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

નિમિત્તં તિવિહં હવઙ્ગ=નિમિત્ત ત્રિવિધ=ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાનરૂપ ત્રણ પ્રકારનું, થાય છે. એકિક્કં તુ છવ્વિહં વિણ્ણેઅં=વળી એકેક (નિમિત્ત) છ પ્રકારનું જાણવું. અભિમાણાભિનિવેસા=અભિમાનના અભિનિવેશથી વાગરિઅં=વ્યાકૃત=કહેવાયેલું નિમિત્ત, આસુરં કુણ્ણં=આસુરીને કરે છે.

ગાથાર્થ :

નિમિત્ત ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાન : એમ ત્રણ પ્રકારનું થાય છે. વળી એકેક નિમિત્ત છ પ્રકારનું જાણવું. અભિમાનના અભિનિવેશથી કહેવાયેલું નિમિત્ત આસુરી ભાવનાને કરે છે.

ટીકા :

ત્રિવિધં ભવતિ નિમિત્તં કાલભેદેન, એકૈકં ષડ્વિધં લાભાલાભસુખદુઃખજીવિતમરણવિષયભેદેન તત્તુ ભવતિ વિજ્ઞેયમ્, એતચ્ચ અભિમાનાભિનિવેશાદિતિ અભિમાનતીવ્રતયા વ્યાકૃતં સદાસુરીભાવનાં કરોતિ, તદ્વાવાભ્યાસરૂપત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૩॥

ટીકાર્થ :

કાળના ભેદથી=અતીત-અનાગત-પ્રત્યુત્પન્નરૂપ કાળના ભેદથી, નિમિત્ત ત્રણ પ્રકારે થાય છે. વળી એકેક તે=અતીત-અનાગત-પ્રત્યુત્પન્નરૂપ એકેક ભેદવાળું નિમિત્ત, લાભ-અલાભ, સુખ-દુઃખ, જીવિત-મરણરૂપ વિષયના ભેદથી છ પ્રકારે વિજ્ઞેય થાય છે. અને આ=કાળના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું અને વિષયના ભેદથી છ પ્રકારનું નિમિત્ત, અભિમાનના અભિનિવેશથી=અભિમાનની તીવ્રતાથી, વ્યાકૃત છતું=પ્રગટ કરાયેલું છતું, આસુરી ભાવનાને કરે છે; કેમ કે તેના ભાવના=અસુરભાવના, અભ્યાસરૂપપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વર્તમાનકાળ, ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ નિમિત્ત ત્રણ ભેદોવાળું છે. વળી તે ત્રણ

ભેદોવાળું નિમિત્ત લાભ-અલાભ, સુખ-દુઃખ, જીવન-મરણરૂપ વિષયના ભેદથી છ ભેદોવાળું છે. આ સર્વ પ્રકારના નિમિત્તના જાણકાર કોઈ સાધુને ક્યારેક તે નિમિત્ત બતાવવાવિષયક તીવ્ર અભિમાનનો પરિણામ થાય, ત્યારે જો નિમિત્તવિષયક પોતાના જ્ઞાનનું પ્રદર્શન કરે તો તે સાધુ આસુરી ભાવના કરે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સાધુ આજીવિકા નિમિત્તે નિમિત્તનું કથન કરે તો આભિયોગિકી ભાવના થાય છે, જ્યારે અભિમાનના તીવ્ર પરિણામને કારણે પોતાના જ્ઞાનને બતાવવા માટે નિમિત્તનું કથન કરે તો આસુરી ભાવના થાય છે.

અહીં કહ્યું કે “અભિમાનના અભિનિવેશથી” એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે સાધુને નિમિત્તવિષયક જ્ઞાન હોય અને ‘પોતે નિમિત્તના જાણકાર છે’ તેનો તે સાધુને કંઈક અંશે અહંકાર હોય, તો સંયમની મર્યાદાને કારણે નિમિત્તનું કથન કરે નહીં, પરંતુ પોતાની શક્તિ અન્યને બતાવવા વિષયક અહંકારનો તીવ્ર પરિણામ થાય, તો તે સાધુ સંયમની મર્યાદાને પણ મૂકીને નિમિત્તનું કથન કરે છે. ॥૧૬૫૩॥

અવતરણિકા :

નિષ્કૃપમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિષ્કૃપને કહે છે અર્થાત્ કૃપારહિત સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

ચંકમળાઈ સત્તો સુણિક્કિવો થાવરાઇસત્તેસું ।

કાઝં વ ણાણુતપ્પઙ્ગ ઇરિસઓ ણિક્કિવો હોઙ્ગ ॥૧૬૫૪॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

સત્તો=સક્ત=કોઈક કૃત્યમાં આસક્ત, સુણિક્કિવો=સુનિષ્કૃપ=અત્યંત દયારહિત સાધુ, થાવરાઇસત્તેસું=સ્થાવરાદિ સત્ત્વોમાં ચંકમળાઈ=ચંકમળાદિને (કરે છે,) કાઝં વ=અથવા (ચંકમળાદિ) કરીને ણાણુતપ્પઙ્ગ=અનુતાપ કરતા નથી. ઇરિસઓ ણિક્કિવો હોઙ્ગ=આવા પ્રકારની (સાધુ) નિષ્કૃપ હોય છે.

ગાથાર્થ :

કોઈક કૃત્યમાં આસક્ત, અત્યંત દયારહિત સાધુ સ્થાવરાદિ સત્ત્વોમાં ચંકમળાદિને કરે છે, અથવા ચંકમળાદિ કરીને અનુતાપ કરતા નથી. આવા પ્રકારના સાધુ નિષ્કૃપ હોય છે.

ટીકા :

ચઙ્ક્રમળાદિ=ગમનાસનાદિ સક્તઃ સન્ ક્વચિત્ સુનિષ્કૃપઃ=સુષ્ટુ ગતઘૃણઃ સ્થાવરાદિસત્ત્વેષુ કરોત્યજીવપ્રતિપત્ત્યા, કૃત્વા વા ચઙ્ક્રમળાદિ નાનુતપ્પયતે કેનચિન્નોદિતઃ સન્, ઈદૃશો નિષ્કૃપો ભવતિ, તિઙ્ગમેતદસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૪॥

ટીકાર્થ :

ક્યાંક સક્ત છતા=કોઈક કૃત્યમાં રક્ત છતા સાધુ, સુનિષ્ઠૃપ=સુષ્ટુ ગતઘૃણાવાળા=અત્યંત દયા વગરના, સ્થાવરાદિ સત્ત્વોમાં અજીવની પ્રતિપત્તિથી ચંક્રમણાદિને=ગમન-આસનાદિને=જવું-બેસવું વગેરે ક્રિયાને, કરે છે.

અથવા ચંક્રમણાદિને કરીને કોઈક વડે કહેવાયેલા છતા અનુતાપ કરતા નથી. આવા પ્રકારના સાધુ નિષ્ઠૃપ હોય છે. આનું આ લિંગ છે=નિષ્ઠૃપ સાધુનું ઉપરમાં બતાવ્યું એ લક્ષણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુ સંયમના પરિણામથી ભાવિત નથી, તેઓ ગૃહસ્થની જેમ પોતાનાં કૃત્યો કરવામાં સક્ત હોય છે અને યતનાપૂર્વક ચાલવાના પરિણામ વગરના હોવાથી અત્યંત દયા વગરના હોય છે. આવા સાધુ સ્થાવરાદિ જીવોમાં 'આ જીવ નથી, અજીવ છે' એ પ્રકારની કુબુદ્ધિથી જીવો પર ગમન-આસન આદિ પ્રવૃત્તિઓ નિર્દયપણે કરે છે, અથવા ગમનાદિ ક્રિયા કરીને કોઈક વડે કહેવામાં આવે કે 'આ ભૂમિ જીવાકુલ છે', તોપણ તે નિષ્ઠૃપ સાધુ પશ્ચાત્તાપ કરતા નથી.

આમ, પરની પીડાથી જેનું હૈયું કંપાયમાન થતું નથી એ નિષ્ઠૃપપરિણામનું લિંગ છે. આથી અર્થથી ફલિત થાય કે જે સાધુ ગમનાદિ ચેષ્ટા કંટકાકીર્ણ ભૂમિમાં ગમનની જેમ યતનાપૂર્વક કરતા નથી, અને પોતાના સંકલ્પિત કાર્ય માટે અનુપયુક્તપણે કે શૂન્યમનસ્કથી કે વાતો કરતા ચાલતા હોય, તેઓમાં પણ કંઈક અંશથી નિષ્ઠૃપાનો પરિણામ વર્તે છે અને જેઓ જીવોની હિંસા થયા પછી અનુતાપ પણ કરતા નથી, તેઓમાં વિશેષથી નિષ્ઠૃપાનો પરિણામ વર્તે છે. આવા નિષ્ઠૃપ સાધુ આસુરી ભાવના કરે છે. ॥૧૬૫૪॥

અવતરણિકા :

નિરનુકમ્પમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

નિરનુકંપને કહે છે અર્થાત્ અનુકંપારહિત સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

જો ઉ પરં કંપંતં દઢૂણ ણ કંપં કઠિણભાવો ।
 एसो उ णिरणुकंपो पण्णत्तो वीअरागेहिं ॥૧૬૫૫॥ દારં ॥

અન્યચાર્થ :

કઠિણભાવો ઉ જો=વળી કઠિણ ભાવવાળો જે કંપંતં પરં દઢૂણ=કંપતા એવા પરને જોઈને ણ કંપં=કંપતો નથી, एसो उ=વળી એ (જીવ) વીઅરાગેહિં ણિરણુકંપો પણ્ણત્તો=વીતરાગ વડે નિરનુકંપ પ્રણપ્ત છે.

ગાથાર્થ :

વળી કઠિણ ભાવવાળો જે જીવ કંપતા એવા પરને જોઈને કંપતો નથી, વળી એ જીવ વીતરાગ વડે નિરનુકંપ પ્રજાપ્ત છે.

ટીકા :

યસ્તુ પરં કમ્પમાનં દૃષ્ટ્વા કુતશ્ચિદ્દેતુતઃ ન કમ્પતે કઠિનભાવઃ સન્ ક્રૂરતયા, એષ પુનઃ નિરનુકમ્પો જીવઃ પ્રજ્ઞસો વીતરાગૈઃ=આસૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૫॥

ટીકાર્થ :

વળી ક્રૂરપણાથી કઠિણ ભાવવાળો છતો જે જીવ કોઈક હેતુથી કંપતા એવા પરને જોઈને કંપતો નથી, વળી એ જીવ વીતરાગ વડે=આપ્ત વડે, નિરનુકંપ પ્રજાપાત્ર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૬૫૫॥

અવતરણિકા :

ઉક્તાઽઽસુરીભાવના, સમ્મોહનીમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આસુરી ભાવના કહેવાઈ, સંમોહનીને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૮માં પાંચ પ્રકારની સંકલિષ્ટ ભાવનાનાં નામ બતાવ્યાં, તેમાંથી ગાથા ૧૬૫૦થી ૧૬૫૫માં આસુરી ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, હવે ગાથા ૧૬૬૧ સુધી સંમોહની ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

ઉમ્મગ્ગદેસઓ મગ્ગદૂસઓ મગ્ગવિષ્ણીવત્તી ।

મોહેણ ય મોહિત્તા સમ્મોહિં ભાવણં કુણઙ્ગ ॥૧૬૫૬॥ પહિદારગાહા ॥

અન્વયાર્થ :

ઉમ્મગ્ગદેસઓ મગ્ગદૂસઓ મગ્ગવિષ્ણીવત્તી=ઉન્માગદિશક, માર્ગદૂષક, માર્ગવિપ્રતિપત્તિવાળા (સાધુ) મોહેણ ય મોહિત્તા=મોહથી મોહન કરીને=પોતાના મોહથી અન્યમાં મોહ પેદા કરાવીને, સમ્મોહિં ભાવણં કુણઙ્ગ=સંમોહી ભાવનાને કરે છે.

★ 'ય' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઉન્માગદિશક, માર્ગદૂષક, માર્ગવિપ્રતિપત્તિવાળા સાધુ પોતાના મોહથી અન્યમાં મોહ પેદા કરાવીને સંમોહી ભાવનાને કરે છે.

ટીકા :

ઉન્માર્ગદેશકઃ વક્ષ્યમાણઃ, એવં માર્ગદૂષકઃ, એવં માર્ગવિપ્રતિપત્તિઃ, તથામોહેન સ્વગતેન, તથામોહયિત્વા પરં સમ્મોહીભાવનાં કરોતિ, તદ્વાવાધ્યાસરૂપત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૬॥

ટીકાર્થ :

વક્ષ્યમાણ એવા ઉન્માર્ગદેશક, એ રીતે=જે રીતે ઉન્માર્ગદેશક વક્ષ્યમાણ છે એ રીતે, માર્ગદૂષક, એ રીતે માર્ગવિપ્રતિપત્તિવાળા સાધુ સ્વગત તે પ્રકારના મોહથી, પરને તે પ્રકારે મોહન કરીને=જે પ્રકારનો મોહ પોતાનામાં છે તે પ્રકારના મોહને અન્યમાં પેદા કરાવીને, સંમોહી ભાવનાને કરે છે; કેમ કે તે ભાવના અભ્યાસરૂપપણું છે=ઉન્માર્ગદેશકાદિ ભાવો સંમોહભાવના અભ્યાસરૂપ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેટલાક સાધુઓ ભગવાનના વચનના મર્મને યથાસ્થાને યોજન કરી શકે એવા ક્ષયોપશમ વગરના હોય, છતાં ઉપદેશની પ્રવૃત્તિ કરે તો તેઓ ઉન્માર્ગના દેશક છે.

એ રીતે કેટલાક સાધુઓ પોતાની મંદ પ્રજ્ઞાને કારણે શાસ્ત્રવચનોને યથાસ્થાને જોડી શકતા ન હોય, તેથી તેઓને “ભગવાનનાં વચનો યથાર્થ નથી” એવો ભ્રમ વર્તે છે, તેથી તેઓ માને છે કે ભગવાનનાં શાસ્ત્રવચનો પરસ્પર અસંબદ્ધ છે, તેવા સાધુઓ માર્ગના દૂષક છે.

વળી કેટલાક સાધુઓ ભગવાને બતાવેલ પદાર્થોને ઉચિત રીતે જોડી શક્યા ન હોય, તેથી પોતાની મતિકલ્પનાથી અર્થને જોડીને તે પ્રમાણે અર્થ કરે છે. તેઓ માર્ગની વિપ્રતિપત્તિવાળા છે અર્થાત્ ભગવાનનાં માર્ગને વિપરીત સ્વીકારનારા છે.

આવા પ્રકારના સાધુઓમાં મોહ વર્તે છે અને પોતાનામાં જે પ્રકારનો મોહ વર્તતો હોય તે પ્રકારનો મોહ તેઓ ઉપદેશાદિ દ્વારા બીજાનામાં પેદા કરે છે, જેનાથી તેઓ સંમોહની ભાવના કરે છે. ॥૧૬૫૬॥

અવતરણિકા :

ઉન્માર્ગદેશકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉન્માર્ગદેશકને કહે છે=ઉન્માર્ગની દેશના આપનારા સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

નાળાઇ અ દૂસિંતો તલ્લિવરીઅં તુ ઝહિસઇ મગ્ગં ।

ઉમ્મગ્ગદેસઓ એસ હોઇ અહિઓ ડ સપરેસિં ॥૧૬૫૭॥ દારં ॥

અન્યવાર્થ :

નાળાઇ અ દૂસિંતો=અને જ્ઞાનાદિને દૂષણ કરતા (સાધુ) તલ્લિવરીઅં તુ મગ્ગં ઝહિસઇ=વળી તેનાથી

વિપરીત માર્ગને ઉદ્દેશે છે=બતાવે છે, એસ ઉમ્મગ્ગદેસઓ=આ ઉન્માગદેશક (સાધુ) સપરેસિં અહિઓ ઉ હોફ=સ્વ-પરના અહિતરૂપ જ થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને જ્ઞાનાદિને દૂષિત કરતા સાધુ વળી તેનાથી વિપરીત માર્ગને બતાવે છે, આ ઉન્માગદેશક સાધુ સ્વ-પરના અહિતરૂપ જ થાય છે.

ટીકા :

જ્ઞાનાદિનિ દૂષયન્ પારમાર્થિકાનિ, તદ્વિપરીતં તુ=પારમાર્થિકજ્ઞાનવિપરીતમેવોદ્દિશતિ માર્ગં ધર્મસમ્બન્ધિનમ્, ઉન્માર્ગદેશક એષ એવમ્ભૂતઃ ભવત્યહિત એવ પરમાર્થેન સ્વપરયોર્દ્વયોરપીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૭॥

ટીકાર્થ :

પારમાર્થિક જ્ઞાનાદિને દૂષણ કરતા, વળી તેનાથી વિપરીત જ=પારમાર્થિક જ્ઞાનથી વિપરીત જ, ધર્મસંબંધી માર્ગને ઉદ્દેશે છે=બતાવે છે, આવા પ્રકારના આ ઉન્માર્ગદેશક સાધુ સ્વ-પર બંનેના પણ પરમાર્થથી અહિતરૂપ જ થાય છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુઓ ભગવાનના વચનના તાત્પર્ય જોડવાને અનુરૂપ ઉચિત ક્ષયોપશમવાળા નથી, તેઓ શાસ્ત્રવચનો, દર્શનાચારની ઉચિત ક્રિયાઓ અને ચારિત્રાચારની ઉચિત ક્રિયાઓરૂપ જે જ્ઞાનાદિ છે, તેને દૂષિત કરે છે અર્થાત્ પૂર્વના મહાપુરુષોએ જ્ઞાનાદિ ભાવો જે પ્રકારે બતાવ્યા છે તે પ્રકારના પારમાર્થિક ભાવોને “આ બરાબર નથી” એમ કહીને દૂષિત કરે છે, એ ઉન્માર્ગદેશક છે.

વળી કોઈ મહાત્મા પારમાર્થિક જ્ઞાનથી વિપરીત જ એવો ધર્મસંબંધી માર્ગ અન્યને બતાવે છે, એ ઉન્માર્ગદેશક છે.

વળી આવા સાધુઓ ઉન્માર્ગની દેશના દ્વારા ભગવાનના વચનથી વિપરીત રુચિ કરીને આત્મામાં મિથ્યા સંસ્કારો નાંખે છે, જેથી પરમાર્થથી પોતાનું અહિત થાય છે, તેમ જ બીજાને પણ માર્ગવિષયક ભ્રમ કરાવીને તેનું પણ અહિત કરે છે. આમ ઉન્માર્ગદેશક સાધુ સંમોહી ભાવના કરે છે. ॥૧૬૫૭॥

અવતરણિકા :

માર્ગદૂષકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માર્ગદૂષકને કહે છે=માર્ગનું દૂષણ કરનારા સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

ળાળાઙ તિવિહમગ્ગં દૂસઙ્ગ જો જે અ મગ્ગપઙ્કિવળ્ળે ।
અબુહો જાઙ્ગેઙ્ગે ઁલ્લુ ભળ્ળાઙ્ગે સો મગ્ગદૂસો ત્તિ ॥૧૬૫૮॥ દારં ॥

અભ્યુદયાર્થ :

જો=જે ળાળાઙ તિવિહમગ્ગં=જ્ઞાનાદિરૂપ ત્રિવિધમાર્ગને જે અ મગ્ગપઙ્કિવળ્ળે=અને જેઓ માર્ગપ્રતિપક્ષ છે (તેઓને) દૂસઙ્ગ=દૂષણ કરે છે. જાઙ્ગેઙ્ગે ઁલ્લુ અબુહો સો=જાતિથી જ અબુધ આ મગ્ગદૂસો ભળ્ળાઙ્ગે=માર્ગદૂષક કહેવાય છે.

★ 'ત્તિ' પાઠપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

જે સાધુ જ્ઞાનાદિરૂપ ત્રણ પ્રકારના માર્ગને અને જેઓ માર્ગપ્રતિપક્ષ છે તેઓને દૂષિત કરે છે, જાતિથી જ અબુધ એવા એ સાધુ માર્ગદૂષક કહેવાય છે.

ટીકા :

જ્ઞાનાદિ ત્રિવિધમાર્ગ પારમાર્થિકં દૂષયતિ યઃ કશ્ચિત્, યે ચ માર્ગપ્રતિપક્ષાઃ સાધવસ્તાંશ્ચ દૂષયતિ, અબુધઃ=અવિદ્વાન્ જાત્યૈવ, ન પરમાર્થેન, ભળ્ળયતેઽસાવેવમ્ભૂતઃ માર્ગદૂષકઃ પાપ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૮॥

ટીકાર્થ :

પારમાર્થિક જ્ઞાનાદિરૂપ ત્રિવિધ માર્ગને જે કોઈ દૂષિત કરે છે અને જેઓ માર્ગને સ્વીકારીને રહેલા સાધુઓ છે તેઓને દૂષિત કરે છે. પરમાર્થથી નહિ પરંતુ જાતિથી જ અબુધ=અવિદ્વાન, આવા પ્રકારનો આ માર્ગદૂષક પાપી કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાને સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્ચારિત્રરૂપ જે પારમાર્થિક મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે, તે મોક્ષમાર્ગને જે સાધુઓ ભગવાનના વચનનિરપેક્ષ થઈ સ્વમતિઅનુસાર યોજન કરીને કહે છે, તેઓ ભગવાને બતાવેલા માર્ગને દૂષિત કરે છે. વળી આવા સાધુઓ અને જે સાધુઓ ભગવાનના વચનઅનુસાર માર્ગમાં રહેલા સાધુઓની ઉચિત એવી ઉત્સર્ગ-અપવાદની આચરણાઓને દૂષિત કરે છે તેઓ, જાતિથી જ અવિદ્વાન છે અર્થાત્ આ બન્ને પ્રકારના સાધુઓ વાસ્તવિકતાથી શાસ્ત્ર ભણેલા હોવા છતાં શાસ્ત્રને સ્વમતિઅનુસાર જોડનાર હોવાથી જાતિથી જ અવિદ્વાન છે, અને તેવા સાધુઓ આ રીતે માર્ગને દૂષિત કરીને ભગવાનના માર્ગનો નાશ કરે છે, તેથી તેઓ પાપી છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે ભગવાનના માર્ગનો નાશ કરનારા સાધુઓ શાસ્ત્રો ભણેલા છે, શાસ્ત્રોને સમ્યક્ વિચારી શકે તેવી મતિવાળા છે, છતાં તે પ્રકારના માનાદિ કષાયને વશ થઈને ભગવાનના માર્ગને દૂષિત કરે છે, માટે તેઓને જાતિથી જ અવિદ્વાન કહેલ છે; કેમ કે ભગવાનના શાસનના મર્મને નહિ જાણનારા સાધુઓ જેવી જાતિવાળા જ આ શાસ્ત્ર ભણેલા સાધુઓ પણ છે, માટે અબુધ છે. આવા સાધુઓ પોતાના આત્માને સંમોહની ભાવનાથી ભાવિત કરે છે. ॥૧૬૫૮॥

અવતરણિકા :

માર્ગવિપ્રતિપત્તિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

માર્ગવિપ્રતિપત્તિને કહે છે=માર્ગને વિપરીત રીતે સ્વીકારનારા સાધુના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

જો પુણ તમેવ મગ્ગં દૂસિંડપંડિઓ સતક્કાણ ।

ઉમ્મગ્ગં પંડિવજ્જહુ વિપ્પંડિવત્તે સ મગ્ગસ્સ ॥૧૬૫૯॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

અપંડિઓ પુણ જો=વળી અપંડિત એવા જે (સાધુ) તમેવ મગ્ગં=તે જ માર્ગને=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યો તે જ જ્ઞાનાદિરૂપ માર્ગને, સતક્કાણ=સ્વતર્કથી=પોતાના મિથ્યા વિકલ્પથી, દૂસિંડ=દૂષિત કરીને ઉમ્મગ્ગં પંડિવજ્જહુ=ઉન્માર્ગને સ્વીકારે છે, સ=તે (સાધુ) મગ્ગસ્સ વિપ્પંડિવત્તે=માર્ગના વિપ્રતિપત્તિ છે.

ગાથાર્થ :

વળી અપંડિત એવા જે સાધુ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યો તે જ ત્રિવિધ જ્ઞાનાદિરૂપ માર્ગને પોતાના મિથ્યા વિકલ્પથી દૂષિત કરીને ઉન્માર્ગને સ્વીકારે છે, તે સાધુ માર્ગના વિપ્રતિપત્તિ છે.

ટીકા :

યઃ પુનસ્તમેવ માર્ગ-જ્ઞાનાદિં દૂષયિત્વા અપણ્ડિતઃ સન્ સ્વતર્કયા-જાતિરૂપયા દેશ ઉન્માર્ગ પ્રતિપદ્યતે, દેશ એવ વિપ્રતિપત્તિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૫૯॥

ટીકાર્થ :

વળી અપંડિત છતાં જે સાધુ તે જ જ્ઞાનાદિરૂપ માર્ગને જ્ઞાતિરૂપ સ્વતર્કથી=કુયુક્તિરૂપ પોતાના મિથ્યા વિકલ્પથી, દૂષિત કરીને દેશમાં ઉન્માર્ગને સ્વીકારે છે. આથી દેશમાં જ વિપ્રતિપત્તિ છે. તે સાધુ માર્ગના વિપ્રતિપત્તિ છે, એમ મૂળગાથાના ચોથા પાદ પ્રમાણે અધ્યાહાર કથન છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુ શાસ્ત્રના મર્મને જાણવાના વિષયમાં અપંડિત છે, અને યુક્તિના દોષરૂપ સ્વમતિથી ભગવાને બતાવેલ રત્નત્રયીના માર્ગને દૂષિત કરે છે, તે સાધુ દેશમાં ઉન્માર્ગ સ્વીકારનારા છે.

જેમ જમાલિએ કહ્યું કે “કરાતું હોય તેને કરાયું કહેવાય નહીં, પરંતુ કરાયેલું હોય તેને જ કરાયું કહેવાય.” ત્યાં અર્ધ કાર્ય કરાયેલું છે તેને કરાયું કહેવું એ યથાર્થ વચન છે, પરંતુ જે અર્ધ કાર્ય કરાયેલું નથી તેને પણ વ્યવહારમાં કરાયેલું જ કહેવાય, છતાં તે નહીં કરાયેલ કાર્યરૂપ દેશમાં જ જમાલિએ કરાયેલનો અસ્વીકાર

કર્ચો તે એક દેશમાં ઉન્માર્ગના સ્વીકારરૂપ છે, જે વચન ભગવાનના વચનથી એક દેશમાં વિપરીત પ્રતિપત્તિરૂપ છે. આવા સાધુઓ માર્ગના વિપ્રતિપક્ષ છે, જેનાથી તેઓ સંમોહની ભાવના કરે છે. ॥૧૬૫૯॥

અવતરણિકા :

મોહમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

મોહને કહે છે=મોહના સ્વરૂપને કહે છે -

ગાથા :

તહ તહ ઉવહયમડો મુજ્ઝઙ્ગ ણાણચરણંતરાલેસુ ।
ઇઢ્ઢીઓ અ બહુવિહા દહ્ધં જત્તો તઓ મોહો ॥૧૬૬૦॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

તહ તહ ઉવહયમડો=તે તે પ્રકારે ઉપહત મતિવાળા (સાધુ) ણાણચરણંતરાલેસુ=જ્ઞાન-ચરણના અંતરાલોમાં મુજ્ઝઙ્ગ=મુંઝાય છે, બહુવિહા અ ઇઢ્ઢીઓ દહ્ધં=અને બહુવિધ ઋદ્ધિઓને જોઈને જત્તો=જેનાથી (મુંઝાય છે,) તઓ મોહો=એ મોહ છે.

ગાથાર્થ :

તે તે પ્રકારે ઉપહત મતિવાળા સાધુ જ્ઞાન-ચરણના અંતરાલોમાં મુંઝાય છે, અને બહુ પ્રકારની ઋદ્ધિઓને જોઈને જેનાથી મુંઝાય છે, એ મોહ છે.

ટીકા :

તથા તથા ચિત્રરૂપતયા ઉપહતમતિઃ સન્ મુહ્યતિ જ્ઞાનચરણાન્તરાલેષુ ગહનેષુ, ઋદ્ધીશ્ચ બહુવિધા દૃષ્ટ્વા પરતીર્થિકાનાં ચતો મુહ્યત્યસૌ મોહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬૦॥

ટીકાર્થ :

તે તે પ્રકારે ચિત્રરૂપપણાથી ઉપહત મતિવાળા છતાં સાધુ ગહન એવા જ્ઞાન-ચરણના અંતરાલોમાં મુંઝાય છે, અને પરતીર્થિકોની=અન્યદર્શનીઓની, બહુ પ્રકારવાળી ઋદ્ધિઓને જોઈને જેનાથી મુંઝાય છે એ મોહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેટલાક સાધુઓ શાસ્ત્રીય પદાર્થો જોવામાં અવ્યુત્પન્ન મતિવાળા હોય છે, છતાં પોતે શાસ્ત્રીય પદાર્થોને યથાર્થ જાણનારા છે તેવો ભ્રમ ધારણ કરે છે. અને તે તે પ્રકારના વિવિધપણાથી તેઓ ઉપહત મતિવાળા હોય છે અર્થાત્ કોઈક સાધુને કોઈક પ્રકારની મતિ હજાયાલી હોય છે, તો અન્ય સાધુને અન્ય કોઈક પ્રકારની મતિ હજાયાલી હોય છે, જેના કારણે ગહન એવા જ્ઞાન અને ચારિત્રના અંતરાલોમાં તેઓ મોહ પામે છે

અર્થાત્ શાસ્ત્રના પારમાર્થિક રહસ્યોને ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં અને ચારિત્રાચારની ક્રિયાઓથી અંતરંગ ભાવો કરવાના વિષયમાં મુંઝાય છે. તેથી તે સાધુ શાસ્ત્રવચનોના સ્થૂલથી અર્થો કરે છે અને ચારિત્રની બાહ્ય આચરણામાત્રમાં ચારિત્રની બુદ્ધિ વહન કરે છે.

વળી, કેટલાક સાધુઓ અન્યદર્શનીઓની બહુ પ્રકારની ઋદ્ધિઓમાં મોહ પામે છે અને વિચારે છે કે આ લોકોના દર્શનમાં યોગમાર્ગના સૂક્ષ્મ પદાર્થો હશે, જેથી તે યોગના માહાત્મ્યરૂપે આમને આ પ્રકારની ઋદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે, આવા સાધુઓ જૈનશાસનમાં રહેલા ગંભીર યોગમાર્ગના મર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

આ પ્રકારનો તેઓમાં વર્તતો ભાવ મોહ છે અને તે સ્વગત મોહથી સંમોહની ભાવના કરે છે. ॥૧૬૬૦॥

અવતરણિકા :

મોહયિત્વેતિ વ્યાચિખ્યાસુરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘મોહયિત્વા’ એ પ્રકારના દ્વારનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૫૬માં સંમોહની ભાવનાના પાંચ દ્વારો બતાવેલ, તેમાંથી હવે “મોહન કરીને” એ પ્રકારના ચરમ દ્વારના સ્વરૂપને ગ્રંથકારશ્રી બતાવે છે —

ગાથા :

જો પુણ મોહેઙ પરં સંભાવેણં ચ કઙ્ઙાવેણં વા ।
સમયંતરમ્મિ સો પુણ મોહિત્તા ઘેપ્પઙ્ઙ અણેણ ॥૧૬૬૧॥

અન્યથાર્થ :

જો પુણ=વળી જે સંભાવેણં ચ કઙ્ઙાવેણં વા સમયંતરમ્મિ=સદ્ભાવથી અથવા કૈતવથી સમયાંતરમાં પરં મોહેઙ=પરને મોહન કરે છે=અન્યને મુંઝવે છે, સો પુણ=તે વળી મોહિત્તા=‘મોહયિત્વા’ (એ પ્રકારના) અણેણ=આનાથી=દ્વારથી, ઘેપ્પઙ્ઙ=ગ્રહણ કરાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી જે સાધુ સદ્ભાવથી કે કૈતવથી સમયાંતરમાં અન્યને મુંઝવે છે, તે વળી ‘મોહયિત્વા’ એ પ્રકારના દ્વારથી ગ્રહણ કરાય છે.

ટીકા :

યઃ પુનર્મોહયતિ પરમ્=અન્યં પ્રાણિનં સદ્ભાવેન વા=તથ્યેન વા, તથા કૈતવેન વા=પરિકલ્પિતેન,

સમયાન્તરે=પરસમયે મોહયતિ, સ પુનરેવમ્ભૂતઃ પ્રાણી મોહયિત્વેતિ ગૃહ્યતેઽનેન=દ્વારગાથાવચવેનેતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૬૬૧॥

ટીકાર્થ :

વળી જે પરને=અન્ય પ્રાણીને, સદ્ભાવથી=તથ્યથી=સત્યથી, મોહ પમાડે છે, અથવા તે પ્રકારના કૈતવથી=પરિકલ્પિતથી=કલ્પના કરેલ એવા વચનથી, સમયાંતરમાં=પરસમયમાં=અન્યદર્શનમાં, મોહ પમાડે છે. વળી આવા પ્રકારનો તે પ્રાણી=તે જીવ, 'મોહયિત્વા' એ પ્રકારના આનાથી=દ્વારગાથાના અવયવથી, ગ્રહણ કરાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે જીવોની શાસ્ત્રીય પણ સત્ય પદાર્થ સમજવાની ભૂમિકા સંપન્ન થઈ નથી તેવા જીવોને, જેઓ ગૂઢ આશયવાળા શાસ્ત્રોક્ત પદાર્થો કહીને વ્યામોહ પેદા કરે છે અર્થાત્ "આણાણ ધમ્મો" ઇત્યાદિ વચનોના રહસ્ય પંડિતપુરુષો જ ગ્રહણ કરી શકે તેમ છે, છતાં જેઓ બાળ કે મધ્યમ બુદ્ધિવાળા જીવોને તેવા વચનોનો ઉપદેશ આપીને બાહ્ય આચરણ આદિ કોઈક પદાર્થમાં એકાંતબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે રીતે અન્ય જીવોમાં વ્યામોહ ઉત્પન્ન કરે છે; અથવા જેઓ અન્યદર્શનનાં સ્વાદ્વાદથી વિરુદ્ધ વચનોને પોતાની કલ્પનાથી બનાવેલ યુક્તિ દ્વારા યથાર્થ સ્થાપન કરીને અન્ય જીવોને અન્યદર્શનના પદાર્થોમાં સત્તત્વનો ભ્રમ કરાવે છે અર્થાત્ "દિગંબર સાધુઓ વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરીને અત્યંત કઠોરચર્યા પાળનારા છે, તેથી તેઓનો ત્યાગ અપરિગ્રહવ્રતને અત્યંત ઉપકારક છે" ઇત્યાદિ કથન કરીને જે ઉપદેશક જીવોમાં મોહ ઉત્પન્ન કરે છે.

આવા પ્રકારના સાધુ 'મોહયિત્વા' દ્વારથી ગ્રહણ કરાય છે. તેથી ફલિત થાય કે આવા સાધુ બીજાને મોહ કરાવીને સંમોહની ભાવના કરે છે. ॥૧૬૬૧॥

અવતરણિકા :

આસાં ભાવનાનાં ફલમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ ભાવનાઓના ફળને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૮થી ૧૬૬૧ સુધી કાંદર્પિકી આદિ પાંચ પ્રકારની સંક્ષિપ્ત ભાવનાઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, હવે તે ભાવનાઓનું ભાવન કરવાથી પ્રાપ્ત થતા ફળને બતાવે છે —

ગાથા :

एयाओ भावणाओ भावित्ता देवदुग्गइं जंति ।

तत्तो वि चुआ संता परित्ति भवसागरमणंतं ॥૧૬૬૨॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

આઓ ભાવનાઓ ભાવિતા=આ ભાવનાઓને ભાવીને=પૂર્વે જે કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ બતાવી એ ભાવનાઓનું ભાવન કરીને, દેવદુગ્ગં જંતિ=(જીવો) દેવદુર્ગતિને પામે છે. તત્તો વિ ચુઆ સંતા=ત્યાંથી પણ ચ્યુત છતા=તે દેવદુર્ગતિથી પણ ચ્યવેલા એવા જીવો, અણંતં ભવસાગરં=અનંત એવા ભવસાગરને વિષે પરિંતિ=ભટકે છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વમાં જે કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ બતાવી, એ ભાવનાઓનું ભાવન કરીને જીવો દેવદુર્ગતિને પામે છે, તે દેવદુર્ગતિથી પણ ચ્યવેલા છતા જીવો અનંત એવા ભવરૂપી સમુદ્રમાં રખડે છે.

ટીકા :

આ ભાવના ભાવયિત્વા=અભ્યસ્ય દેવદુર્ગતિં યાન્તિ પ્રાણિનઃ, તતઃ=તસ્યા અપિ ચ્યુતાઃ સન્તઃ દેવદુર્ગતિઃ પર્યટન્તિ ભવસાગરં=સંસારસમુદ્રમનન્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬૨॥

ટીકાર્થ :

આ ભાવનાઓને=પૂર્વમાં બતાવી એ કાંદર્પિકી આદિ પાંચ પ્રકારની સંકલિષ્ટ ભાવનાઓને, ભાવન કરીને=અભ્યાસ કરીને, પ્રાણીઓ=જીવો, દેવદુર્ગતિને પામે છે. ત્યાંથી=તે દેવદુર્ગતિથી પણ, ચ્યવેલા છતા અનંત એવા ભવરૂપી સાગરને વિષે=સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે, પર્યટન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૧૬૬૨॥

અવતરણિકા :

પ્રકૃતોપયોગમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રકૃતમાં ઉપયોગને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૭-૧૬૨૮માં કહેલ કે પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા સાધુ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનું વિશેષથી વર્જન કરે છે. ત્યાં જિજ્ઞાસા થાય કે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ શું ચીજ છે ? તેથી અત્યાર સુધી તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.

હવે પ્રકૃત એવા અભ્યુદય મરણના વિષયમાં તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓના વર્જનનો શું ઉપયોગ છે ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

एयाओ विसैसेणं परिहरई चरणविघ्नभूआओ ।
एअनिरोहाओ च्चिअ सम्मं चरणं पि पावेइ ॥१६६३॥

અન્યથાર્થ :

(ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારવા તત્પર થયેલા સાધુ) ચરણવિઘ્નભૂઆઓ એયાઓ=ચરણમાં વિઘ્નભૂત એવી આમને=આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓને, વિસैसेણં=વિશેષથી પરિહરઈ=પરિહરે છે=ત્યજે છે, એઅનિરોહાઓ ચ્ચિઅ=આના નિરોધથી જ=આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓના નિરોધથી જ, સમ્મં ચરણં પિ પાવેइ=સમ્યક્ ચરણને પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

ગાથાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારવા તત્પર થયેલા સાધુ ચારિત્રમાં વિઘ્નભૂત એવી આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓનો વિશેષથી પરિહાર કરે છે. આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓના નિરોધથી જ સમ્યક્ ચારિત્રને પણ પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

एता भावना विशेषेण परिहरति, चरणविघ्नभूताः एता इति एतन्निरोधादेव कारणात् सम्यक् चरणमपि प्राप्नोति प्रस्तुतानशनीति गार्थः ॥१६६३॥

ટીકાર્થ :

આ ભાવનાઓને વિશેષથી પરિહરે છે=પૂર્વે શીતલ અને પાછળથી સંવેગ પામેલા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવા તત્પર થયેલા સાધુ આ કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓનો વિશેષથી પરિહાર કરે છે.

આ ચરણમાં વિઘ્નભૂત છે=સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ ચારિત્રમાં અંતરાયરૂપ છે, એથી આના નિરોધરૂપ જ કારણથી=સંકલિષ્ટ ભાવનાઓના નિરોધરૂપ જ કારણથી, પ્રસ્તુત અનશની=ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા સાધુ, સમ્યક્ ચરણને પણ પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા જે સાધુઓ પૂર્વે સંવેગવાળા ન હતા, તેથી ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને મન-વચન-કાયાના યોગોને દૃઢ રીતે પ્રવર્તવતા ન હતા, તેમણે નિમિત્તને પામીને કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓ સંયમજીવનમાં પણ વારંવાર સેવી હોય છે; છતાં કોઈક નિમિત્તને પામીને પાછળથી જેઓ સંસારના પરિભ્રમણના ભયથી સંવેગવાળા થયેલા હોવાથી આલોચના કરીને ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારે છે, તેઓ અનશન સ્વીકારતા પૂર્વે સંયમજીવનમાં પ્રમાદવશ સેવેલી સંકલિષ્ટ ભાવનાઓને અત્યંત સ્મૃતિમાં લાવીને તેના પ્રત્યે અત્યંત જુગુપ્સા કરે છે અને વિચારે છે કે “સંસારના અંતના પ્રબળ કારણીભૂત એવા ચારિત્રને નિષ્ફળ કરનાર કે વિપરીત કરનાર આ અશુભ ભાવનાઓ છે, માટે અત્યંત વજર્ય છે.” આ પ્રકારે

અત્યંત જુગુપ્સા કરવાથી તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓના સંસ્કારો નિરોધ પામે છે, તેમ જ જીવમાં તે ભાવનાઓથી વિરુદ્ધપણે જિનવચનાનુસાર ચાલવાનું મહાસત્ત્વ ઉદ્ભવિત થાય છે. અને આ કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ ચારિત્રમાં વિઘ્નભૂત હતી તેનો નિરોધ થવાથી પ્રસ્તુત એવા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા મહાત્મા સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે, જેથી તેઓ અંતસમયે પણ સમ્યક્ચારિત્રની આરાધના કરીને ચારિત્રના ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬૬૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ ચારિત્રમાં વિઘ્નભૂત છે. ત્યાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે —

ગાથા :

આહ ણ ચરણવિરુદ્ધા એઆઓ એથ ચેવ જં ભણિઅં ।
જો સંજઓ વિ ભફઓ ચરણવિહીણો અ ઇચ્ચાઈ ॥૧૬૬૪॥

અન્યચાર્ય :

આહ=કહે છે=પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે — એઆઓ ણ ચરણવિરુદ્ધા=આ ચરણને વિરુદ્ધ નથી=પૂર્વે બતાવી એ કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ ચારિત્રને વિરુદ્ધ નથી; જં=જે કારણથી એથ ચેવ=અહીં જ=પ્રસ્તુત ગ્રંથની ગાથા ૧૬૩૦માં જ, જો સંજઓ વિ=જે સંયત પણ ચરણવિહીણો અ ભફઓ=અને ચરણવિહીન ભાજ્ય છે, ઇચ્ચાઈ=ઈત્યાદિ ભણિઅં=કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે — પૂર્વે બતાવી એ કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ ચારિત્રને વિરુદ્ધ નથી; જે કારણથી પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જ “જે સંયત પણ અને ચરણવિહીન ભાજ્ય છે” ઇત્યાદિ ગાથા ૧૬૩૦માં કહેવાયું છે.

ટીકા :

આહ-ન ચરણવિરુદ્ધા એતા: ભાવના:, અત્રૈવ યદ્ ભણિતં ગ્રન્થે ય: સંયતોઽપ્યેતાસ્વિત્યાદિ તથા ભાજ્યશ્ચરણહીનશ્ચેત્યાદિ પ્રાગિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૬૬૪॥

ટીકાર્થ :

આહથી પૂર્વપક્ષી શંકા કરે છે — આ ભાવનાઓ ચરણને વિરુદ્ધ નથી=પૂર્વે બતાવી એ કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ ચારિત્રને વિરુદ્ધ નથી; જે કારણથી આ જ ગ્રંથમાં=પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જ, “જે સંયત પણ આ ભાવનાઓમાં વર્તે છે” ઇત્યાદિ અને “ચરણહીન ભાજ્ય છે” ઇત્યાદિ પૂર્વે=ગાથા ૧૬૩૦માં, કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રસ્તુત ગ્રંથની જ ગાથા ૧૬૩૦માં ગ્રંથકારશ્રીએ કહેલ છે કે જે સંયત પણ આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં કોઈક રીતે વર્તે છે, તે તેવા કંદર્પાદિ પ્રકારના દેવોમાં જાય છે અને ચરણહીન ભાજ્ય છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે કાંદર્પિકી આદિ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ સંયત પણ સાધુ કરે છે, માત્ર અસંયત જ સાધુ કરતા નથી, તેમ જ ચરણરહિત પણ સાધુ આ અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ કરે છે. આથી નક્કી થાય કે ચારિત્રીમાં પણ આવી અશુભ ભાવનાઓ હોય છે, અને તેમ સ્વીકારીએ તો પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે આ ભાવનાઓ ચારિત્રમાં વિઘ્નભૂત છે, તે વચન સાથે વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આ ભાવનાઓને ચારિત્ર સાથે વિરોધી કહી શકાય નહીં, એ પ્રકારનો શંકાકારનો આશય છે. ॥૧૬૬૪॥

અવતરણિકા :

અત્રોત્તરમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં ઉત્તર=પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ જે શંકા કરી તેમાં ગ્રંથકારશ્રી ઉત્તર આપે છે —

ગાથા :

વ્યવહારણયા ચરણં એઆસું જં અસંકલિદ્ધો વિ ।
કોઈ કંદર્પાઈ સેવઈ ણ ઉ ણિચ્છયણણં ॥૧૬૬૫॥

અન્યથાર્થ :

વ્યવહારણયા=વ્યવહારનયથી એઆસું=આમાં=અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં, ચરણં=ચરણ છે; જં=જે કારણથી અસંકલિદ્ધો વિ કોઈ=અસંકલિષ્ટ પણ કોઈ કંદર્પાઈ સેવઈ=કંદર્પાદિને સેવે છે, ણિચ્છયણણં ઉ=વળી નિશ્ચયનયથી ણ=નહીં=અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં ચરણ નથી.

ગાથાર્થ :

વ્યવહારનયથી અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં ચરણ છે; જે કારણથી અસંકલિષ્ટ પણ કોઈ કંદર્પાદિને સેવે છે, વળી નિશ્ચયનયથી અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં ચરણ નથી.

ટીકા :

વ્યવહારણયાચ્ચરણં એઆસુ ભાવનાસુ, યદસંકલિષ્ટોઽપિ પ્રાણી કશ્ચિત્ કંદર્પાદીન્ સેવતે, ન તુ નિશ્ચયનયેન ચરણમેતાસ્વિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬૫॥

ટીકાર્થ :

વ્યવહારનયથી આ ભાવનાઓમાં=કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓમાં, ચરણ છે=ચારિત્ર વર્તે છે; જે કારણથી અસંકલિષ્ટ પણ કોઈ પ્રાણી કંદર્પાદિને સેવે છે. વળી નિશ્ચયનયથી આમાં ચરણ નથી=કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓમાં ચારિત્ર વર્તતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે મહાત્મા સંસારથી વિરક્ત છે અને સંસારના ઉચ્છેદ અર્થે સમભાવના અર્થી છે, તેમ જ સમભાવનો ઉપાય ચારિત્રની ઉચિત ક્રિયાઓ હોવાથી ચારિત્રની ક્રિયાઓ સેવે છે, તેવા મહાત્મા અસંકલિષ્ટ છે; આમ છતાં આવા અસંકલિષ્ટ પણ મહાત્મા કોઈક નિમિત્તને પામીને અનાદિ અભ્યાસને વશ કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓને ક્યારેક સેવે છે, ત્યારે તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓના સેવનકાળમાં પણ વ્યવહારનય તે મહાત્મામાં ચારિત્ર સ્વીકારે છે; કેમ કે તે મહાત્મા ચારિત્રના અર્થી છે, તેમ જ ચારિત્રપ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે જ સંયમનું પાલન કરે છે, છતાં કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાના પરિહાર માટે પણ કંઈક યત્ન કરે છે, તેથી અસંકલિષ્ટ ચિત્તવાળા છે.

વળી નિશ્ચયનય સંયમના વ્યાપારોમાં સુભટની જેમ મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ યત્નવાળા મહાત્મામાં જ ચારિત્ર સ્વીકારે છે, તેથી આવા પણ મહાત્મા જ્યારે મોહને વશ થઈને અપ્રશસ્ત ભાવનાઓ સેવતા હોય, ત્યારે તેઓ મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ વ્યાપાર નહીં કરતા હોવાથી નિશ્ચયનય તેઓમાં ચારિત્ર સ્વીકારતો નથી.

આમ કહીને ગ્રંથકારશ્રીને સ્થાપન કરવું છે કે, વ્યવહારનયથી આરાધક પણ સાધુ ક્યારેક કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓને સેવ્યા પછી તેની શુદ્ધિ ન કરે તો મરીને કંદર્પાદિ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ગાથા ૧૬૩૦નું કથન વ્યવહારનયના ચારિત્રને આશ્રયીને છે. આથી જ આવા સાધુમાં આચરણાની અપેક્ષાએ ચારિત્ર હોવા છતાં ભાવથી ચારિત્ર નથી; કેમ કે ભાવથી ચારિત્રવાળા સાધુ તો નિયમા વૈમાનિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય, કંદર્પાદિ હલકા દેવોમાં ઉત્પન્ન ન થાય.

માટે પૂર્વે કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓ સેવી હોય તેવા, વ્યવહારથી ચારિત્ર પાળનારા અને પાછળથી સંવેગ પામેલા સાધુઓ અંતસમયે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનો વિશેષથી પરિહાર કરે, તો જ તેઓ ગાથા ૧૬૬૩માં બતાવ્યું એ મુજબ તે ભાવનાઓના નિરોધથી સમ્યક્ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે, જેની પ્રાપ્તિથી તેઓ ગાથા ૧૬૬૨માં કહ્યું તેમ દેવદુર્ગતિને અને અનંત સંસારસાગરના પરિભ્રમણને પ્રાપ્ત કરતા નથી.
॥૧૬૬૫॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જે અસંકલિષ્ટ પણ પ્રાણી કંદર્પાદિને સેવે છે, તેમાં વ્યવહારનયથી ચરણ છે, પરંતુ નિશ્ચયનયથી ચરણ નથી.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે નિશ્ચયનયથી ચરણ કેમ નથી ? એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

અક્ષંડં ગુણઠાણં ઇદં એસસ ણિયમઓ ચેવ ।
સઙ્ગ ડચિયપવિત્તીએ સુત્તે વિ જઓ ઇમં ભણિયં ॥૧૬૬૬॥

અન્યથા :

એસસ=આને=નિશ્ચયનયને, ણિયમઓ ચેવ=નિયમથી જ સઙ્ગ ડચિયપવિત્તીએ=સદા ઉચિત પ્રવૃત્તિ વડે અક્ષંડં ગુણઠાણં ઇદં=અખંડ ગુણસ્થાન ઇષ્ટ છે; જઓ=જે કારણથી સુત્તે વિ ઇમં ભણિયં=સૂત્રમાં પણ આ=હવે બતાવાશે એ, કહેવાયું છે.

ગાથાર્થ :

નિશ્ચયનયને નિયમથી જ સદા ઉચિત પ્રવૃત્તિ વડે અખંડ ગુણસ્થાન ઇષ્ટ છે; જે કારણથી સૂત્રમાં પણ હવે બતાવાશે એ કહેવાયું છે.

ટીકા :

અક્ષંડં ગુણસ્થાનં નિરતિચારમિષ્ટમેતસ્ય નિયમત એવ નિશ્ચયનયસ્ય સદૌચિત્યપ્રવૃત્ત્યા હેતુભૂતયા, સૂત્રેઽપિ યત્ત ઇદં ભણિતં વક્ષ્યમાણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬૬॥

ટીકાર્થ :

આને=નિશ્ચયનયને, નિયમથી જ હેતુભૂત=ચારિત્રવિશુદ્ધિના હેતુભૂત, એવી સદા ઔચિત્યવાળી પ્રવૃત્તિ વડે અખંડ=નિરતિચાર, ગુણસ્થાન ઇષ્ટ છે; જે કારણથી સૂત્રમાં પણ આ=વક્ષ્યમાણ=આગળમાં કહેવાશે એ, કહેવાયું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહેલ તે મુજબ નિશ્ચયનય કંદર્પાદિ સેવનારા સાધુમાં ચારિત્ર કેમ સ્વીકારતો નથી ? તે બતાવતાં કહે છે -

સંયમવૃદ્ધિના હેતુભૂત એવી સદા ઉચિત પ્રવૃત્તિથી અખંડ ગુણસ્થાનક જ નિશ્ચયનયને મોક્ષના કારણરૂપે ઇષ્ટ છે, અન્ય નહીં.

આશય એ છે કે વર્તમાનમાં સાધુઓ બકુશ-કુશીલ ચારિત્રવાળા છે, તોપણ જેઓ ભગવાનના વચનથી ભાવિત છે, અને સતત ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ એવી સદા ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેઓ કાળના દોષને કારણે કે નિમિત્તના દોષને કારણે કોઈ સૂક્ષ્મ પણ સ્ખલના ન થાય તે માટે ઉચિત યત્ન કરનારા હોય છે, છતાં અનાભોગાદિથી કોઈ સ્ખલના થઈ જાય તો, તેનાથી વિરુદ્ધ પરિણામો કરીને તે સ્ખલનાને દૂર કરે છે. આવા સાધુમાં અખંડ ગુણસ્થાન અર્થાત્ નિરતિચાર ચારિત્ર વર્તે છે; કેમ કે અનાભોગાદિથી થયેલા અતિચારોની શુદ્ધિ તે મહાત્માએ સમ્યક્ કરી છે, માટે આવા જ સાધુમાં નિશ્ચયનય અખંડ ચારિત્ર સ્વીકારે છે, અન્યમાં નહીં. ॥૧૬૬૬॥

અવતરણિકા :

किं तदित्याह —

અવતરણિકાર્થ :

તે શું છે ? અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે જે કારણથી સૂત્રમાં પણ આ કહેવાયું છે, તે વક્ષ્યમાણ કથન શું છે ? એને કહે છે —

ગાથા :

जो जहवायं न कुणइ मिच्छदिद्धी तओ हु को अण्णो ? ।
वड्ढेइ अ मिच्छत्तं परस्स संकं जणोमाणो ॥१६६७॥

અન્વયાર્થ :

જો જહવાયં ન કુણઇ=જે યથાવાદ કરતા નથી=જે સાધુ આગમ અનુસારે વિહિતાનુષ્ઠાન કરતા નથી, તઓ અણ્ણો કો મિચ્છદિદ્ધી ?=તેનાથી અન્ય કોણ મિથ્યાદષ્ટિ હોય ? પરસ્સ અ સંકં જણોમાણો=અને પરની શંકાને ઉત્પન્ન કરતા એવા (પોતાના) મિચ્છત્તં વડ્ઢેઇ=મિથ્યાત્વને વધારે છે.

★ ‘हु’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

જે સાધુ આગમ અનુસારે વિહિતાનુષ્ઠાન કરતા નથી, તેનાથી અન્ય કોણ મિથ્યાદષ્ટિ હોય ? અને પરને શંકા ઉત્પન્ન કરતા એવા સાધુ પોતાના મિથ્યાત્વને વધારે છે.

ટીકા :

यो यथावादं=यथागमं न करोति विहितं, मिथ्यादृष्टिस्ततः=एवम्भूतात्कोऽन्यः?, स एव, आज्ञाविराधनादिति वर्द्धयति च मिथ्यात्वमात्मनः परस्य शङ्कं जनयन् सदनुष्ठानविषयामिति गाथार्थः ॥१६६७॥

ટીકાર્થ :

જે સાધુ યથાવાદ=યથાઆગમ=જે પ્રકારે આગમમાં કહેવાયું છે તે પ્રકારે, વિહિતને કરતા નથી, તેનાથી=આવા પ્રકારવાળાથી, અન્ય કોણ મિથ્યાદષ્ટિ હોય ? તે જ અર્થાત્ તે જ મિથ્યાદષ્ટિ છે; કેમ કે આજ્ઞાનું વિરાધન છે. અને ઇતિ=એથી=યથાવાદ કરતા નથી એ હેતુથી, સદ્અનુષ્ઠાનના વિષયવાળી પરની શંકાને પેદા કરતા સાધુ આત્માના=પોતાના, મિથ્યાત્વને વધારે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે નિશ્ચયનયને નિરતિયાર ગુણસ્થાન ઈષ્ટ છે. એને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે જે સાધુ આગમવિધિનું સ્મરણ કરીને પોતાની શક્તિ અનુસાર યથાર્થ અનુષ્ઠાન કરતા નથી અને અનુષ્ઠાનને યથાતથા

કર્તા પછી તેમાં અનાભોગાદિથી થયેલી સ્ખલનાઓને નિંદા-ગર્હા દ્વારા દૂર કરતા નથી, તે સાધુ મિથ્યાદષ્ટિ છે; કેમ કે તે સાધુ ભગવાનની આજ્ઞાની વિરાધના કરનાર છે અર્થાત્ ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર શક્તિના પ્રકર્ષથી ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને મોહના નાશ માટેનો ઉદ્યમ કરનારા નથી, માટે મિથ્યાદષ્ટિ છે.

વળી આવા સાધુ પોતે આગમવિરુદ્ધ યથાતથા અનુજ્ઞાન કરીને અન્યને પણ સદનુજ્ઞાનવિષયક શંકા પેદા કરે છે કે આ અનુજ્ઞાન આ સાધુ કરે છે તે રીતે કરવાનું છે ? કે અન્ય રીતે કરવાનું છે ? આ પ્રકારની શંકા પેદા કરાવીને તે સાધુ બીજાના વિષયસિમાં નિમિત્ત બને છે, જેનાથી પોતાના જ મિથ્યાત્વને વધારે છે.

આથી નિશ્ચયનય અખંડ ચારિત્રને ઈચ્છે છે, માટે અખંડ ચારિત્ર પાળનાર સાધુમાં જ ચારિત્ર સ્વીકારે છે, અન્યમાં નહીં. ॥૧૬૬૭॥

અવતરણિકા :

સ્યાદ-યથાવાદમેવ કંદર્પાદિકરણમિત્યાશઙ્ક્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

થાય=આ પ્રમાણે કોઈને શંકા થાય. કંદર્પાદિનું કરણ યથાવાદ જ છે, એ પ્રકારની આશંકા કરીને કહે છે -

ભાવાર્થ :

સ્થૂલ બુદ્ધિથી કોઈને લાગે કે ભગવાનનું શાસન બકુશ-કુશીલ સાધુઓથી ચાલે છે અને બકુશ-કુશીલ સાધુઓને કંદર્પાદિ ભાવો થાય છે, તેથી કંદર્પાદિ ભાવોનું કરણ આગમ અનુસારે જ છે. માટે કંદર્પાદિ ભાવનાઓ કરનારા સાધુમાં ચારિત્ર નથી એમ કહી શકાય નહીં.

આ પ્રકારની શંકાનું ઉદ્ભાવન કરીને તેનું સમાધાન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ગાથા :

કંદર્પાઈવાઓ ન ચેહ ચરણમ્મિ સુવ્વઙ્ગ કહિંચિ ।

તા એસેવણં પિ હુ તવ્વાયવિરાહણં ચેવ ॥૧૬૬૮॥

અન્યચાર્થ :

ચરણમ્મિ ચ કંદર્પાઈવાઓ=અને ચરણવિષયક કંદર્પાદિનો વાદ ઇહ=અહીં=આગમમાં, કહિંચિ=ક્યાંય ન સુવ્વઙ્ગ=સંભળાતો નથી. તા=તે કારણથી એસેવણં પિ=આનું સેવન પણ=કંદર્પાદિનું સેવન પણ, તવ્વાયવિરાહણં ચેવ=તેના વાદનું વિરાધક જ છે=ચારિત્રના વાદનું વિરાધક જ છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અને ચરણવિષયક કંદર્પાદિનો વાદ આગમમાં ક્યાંય સંભળાતો નથી, તે કારણથી કંદર્પાદિનું સેવન પણ ચારિત્રના વાદનું વિરાધક જ છે.

ટીકા :

કન્દર્પાદિવાદો ન ચેહ=આગમે ચરણે=ચારિત્રવિષયઃ શ્રૂયતે ક્વચિત્=કસ્મિંશ્ચિત્સૂત્રસ્થાને, તત્=તસ્માદ્
 એતત્સેવનં=કન્દર્પસેવનમપિ તદ્વાદવિરાધકં=ચારિત્રવાદવિરાધકમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬૮॥

ટીકાર્થ :

અને ચરણવિષયક=ચારિત્રના વિષયવાળો, કંદર્પાદિનો વાદ અહીં=આગમમાં, ક્યાંય=કોઈપણ
 સૂત્રસ્થાનમાં, સંભળાતો નથી. તે કારણથી આનું સેવન=કંદર્પનું સેવન પણ, તેના વાદનું વિરાધક છે=ચારિત્રના
 વાદનું વિરાધક જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ચારિત્રવિષયક કંદર્પાદિનો વાદ કોઈ સૂત્રમાં સંભળાતો નથી, પરંતુ અનાત્મોગાદિથી કંદર્પાદિ સેવ્યા
 હોય તો ચારિત્રવિષયક તેના વર્જનનું કથન સૂત્રમાં સંભળાય છે. માટે કંદર્પાદિનું સેવન કરનારા સાધુ
 ચારિત્રવાદના વિરાધક છે અર્થાત્ ભગવાને સર્વ ઉદ્યમથી આત્મભાવમાં વિશ્રાંતિ પામવાને અનુકૂળ જે
 ચારિત્રનું કથન કર્યું છે તેની વિરાધનારૂપ જ છે. માટે સાધુએ સર્વ ઉદ્યમથી કંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓના
 પરિહારમાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, જેથી નિરતિચાર ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૧૬૬૮॥

અવતરણિકા :

एवं निश्चयनयेनैतदुक्तं —

અવતરણિકાર્થ :

આ પ્રમાણે આ નિશ્ચયનયથી કહેવાયું અર્થાત્ ગાથા ૧૬૬૬થી ૧૬૬૮માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે કંદર્પાદિનું
 કરણ ચારિત્રવાદનું વિરાધક છે એ નિશ્ચયનયને આશ્રયીને કહેવાયું,

ગાથા :

किंतु असंखिज्जाइं संजमठाणाइं जेण चरणे वि ।

भणियाइं जाइभेया तेण न दोसो इहं कोइ ॥૧૬૬૯॥

અન્યથાર્થ :

કિંતુ=પરંતુ જેણ=જે કારણથી ચરણે વિ=ચરણમાં પણ જાઈભેયા=જાતિના ભેદથી અસંખિજ્જાઈં
 સંજમઠાણાઈં ભણિયાઈં=અસંખ્યેય સંયમસ્થાનો કહેવાયાં છે, તેણ=તે કારણથી ઇહં=અહીં=કંદર્પાદિમાં, કોઈ
 દોસો ન=કોઈ દોષ નથી=વ્યવહારથી ચારિત્ર સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી.

ગાથાર્થ :

પરંતુ જે કારણથી ચારિત્રમાં પણ જાતિના ભેદથી અસંખ્યેય સંયમસ્થાનો કહેવાયાં છે, તે કારણથી
 કંદર્પાદિમાં વ્યવહારથી ચારિત્ર સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી.

ટીકા :

કિન્ત્વસદ્ગુણેયાનિ સંયમસ્થાનાનિ તારતમ્યભેદેન યેન ચરણેડપિ=ચારિત્રેડપિ ભણિતાન્યાગમે જાતિભેદાત્=તજ્જાતિભેદેન, તેન કારણેન ન દોષ ફહ કશ્ચિત્ કન્દર્પાદૌ, તથાવિધસંયમસ્થાનભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૬૯॥

ટીકાર્થ :

પરંતુ જે કારણથી ચરણમાં પણ=ચારિત્રમાં પણ, જાતિના ભેદથી=તેની જાતિના ભેદથી=ચારિત્રની જાતિના ભેદથી, આગમમાં તારતમ્યના ભેદ વડે અસંખ્ય સંયમસ્થાનો કહેવાયાં છે, તે કારણથી અહીં=કંદર્પાદિમાં, કોઈ દોષ નથી=વ્યવહારથી ચારિત્ર સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી; કેમ કે તે પ્રકારના સંયમસ્થાનનો ભાવ છે=કંદર્પાદિના સેવનકાળમાં પણ અતિચારના ભાવોથી કંઈક મલિનતાવાળા સંયમસ્થાનનો સદ્ભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૬૫માં કહ્યું કે અસંકલિષ્ટ પણ કોઈ સાધુ વ્યવહારથી ચારિત્રનો પરિણામ હોતે છતે કંદર્પાદિને સેવે છે અને નિશ્ચયનયથી કંદર્પાદિ ભાવનાઓમાં ચારિત્ર નથી. ત્યારપછી ગાથા ૧૬૬૬થી ૧૬૬૮માં સ્થાપન કર્યું કે ચારિત્રના સદ્ભાવમાં કંદર્પાદિ સંભવે નહીં.

આ કથનથી એ ફલિત થાય કે, આત્મભાવમાં ચરવું એ ચારિત્ર છે. તેથી સંસારના સર્વ ભાવોથી પર થઈને શ્વેતના બળથી શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપને આત્મામાં પ્રગટ કરવા અર્થે સુદૃઢ વ્યાપાર કરનાર સાધુ વીતરાગભાવરૂપ આત્મભાવમાં વર્તે છે, માટે તેઓમાં ચારિત્ર છે; જ્યારે કંદર્પાદિનું સેવન એ મોહથી અભિવ્યક્ત થતું ચૈતન્ય છે, તેથી કંદર્પાદિના સેવનકાળમાં સાધુ આત્મભાવમાં વર્તતા નથી, માટે તેઓમાં ચારિત્ર નથી.

આ રીતે નિશ્ચયનયનું કથન કર્યા પછી, ગાથા ૧૬૬૫માં કહેલ કે વ્યવહારનય અપ્રશસ્ત ભાવનાઓમાં ચારિત્ર સ્વીકારે છે, તે કથન કઈ અપેક્ષાએ છે ? તે સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

આગમમાં સંયમસ્થાનો જાતિના ભેદથી તારતમ્ય વડે અસંખ્યાતાં કહેવાયાં છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે મહાત્મા નિશ્ચયનયને અભિમત એવો શુદ્ધ આત્મભાવમાં જવા માટેનો ઉદ્યમ કરતા હોય, તેઓ ઉત્તરોત્તર અધિક-અધિક વિશુદ્ધિવાળાં સંયમસ્થાનોમાં જતા હોય છે. તેથી નિશ્ચયનયને અભિમત સંયમસ્થાનો તરતમતાના ભેદથી અસંખ્ય ભેદવાળાં પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ તે સંયમસ્થાનો શુદ્ધ આત્મામાં જવાને અનુકૂળ અસ્ખલિત વ્યાપારવાળાં હોવાથી વિશુદ્ધ એવી એક જાતિવાળાં છે, ફક્ત આઘ ભૂમિકાનાં સંયમસ્થાનો ઉત્તર-ઉત્તરમાં અધિક-અધિક વિશુદ્ધતાને પામી રહ્યાં છે.

વળી, આગમમાં સંયમસ્થાનો જાતિના ભેદથી અસંખ્યાતાં કહેવાયાં છે. એ કથનથી એ ફલિત થાય કે વિશુદ્ધ જાતિનાં સંયમસ્થાનો છે, તેમ અતિચારપંકથી મલિન થયેલાં અશુદ્ધ જાતિનાં પણ સંયમસ્થાનો છે; અને જે સાધુઓ અસંકલિષ્ટ પરિણામવાળા છે, સમભાવ પ્રત્યે બદ્ધરાગવાળા છે, માટે ચારિત્રમાં વર્તે

છે; આમ છતાં તેવા પ્રકારના નિમિત્તને પામીને તેઓ જ્યારે કંદર્પાદિ ભાવોને સેવે છે, ત્યારે તેઓનું સંયમસ્થાન કંઈક અતિચારથી મલિન થાય છે, તોપણ જિનવચનાનુસાર સમભાવમાં યત્ન કરવાનો બદ્ધરાગ હોવાથી, કંદર્પાદિ ભાવો સેવ્યા પછી તેનાથી લાગેલ અતિચારની શુદ્ધિ કરવા યત્ન કરે છે, તેવા સાધુઓમાં વિશુદ્ધ જાતિનાં સંયમસ્થાનો કરતાં અશુદ્ધ જાતિનાં સંયમસ્થાનો વર્તે છે. તેથી કંદર્પાદિના સેવનકાળમાં પણ તેવા સાધુઓમાં વ્યવહારનયથી ચારિત્ર સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી; કેમ કે કંદર્પાદિનું સેવન કરતી વખતે પણ તેઓમાં અતિચારોવાળું સંયમસ્થાન વિદ્યમાન છે. ॥૧૬૬૯॥

અવતરણિકા :

પ્રકૃતયોજનામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રકૃતની યોજનાને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૧૬૨૮માં કરેલા પ્રકૃત કથનની પ્રસ્તુત ગાથામાં યોજનાને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૭માં કહેલ કે ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરતી વખતે પૂર્વે પરલોક પ્રત્યે શીતલ પણ જીવનના અંતકાળે સંવેગ પામેલા સાધુ વિકટના કરે છે. ત્યારપછી ગાથા ૧૬૨૮માં કહેલ કે આવા સાધુ સંકલિષ્ટ ભાવનાને વિશેષથી વર્જે છે અને તેનાથી આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યારપછી અત્યાર સુધી તે વિશેષથી વર્જન કરવા યોગ્ય સંકલિષ્ટ ભાવનાનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું.

હવે ગાથા ૧૬૨૮માં દર્શાવ્યા પ્રમાણે યથોક્ત અનશની વિશેષથી સંકલિષ્ટ ભાવનાનું વર્જન કરે છે એ રૂપ પ્રકૃત કથનનું પ્રસ્તુત ગાથામાં યોજન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

एआण विसेसेणं तच्चाओ तेण होइ कायव्वो ।

पुंवि तु भाविआण वि पच्छायावाइजोएणं ॥૧૬૭૦॥

અભ્યયાર્થ :

તા=તે કારણથી તેણ=તેના વડે=સાધુ વડે, પુવ્વિ ભાવિઆણ વિ એઆણ=પૂર્વે ભાવિત પણ આમનો=સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનો, પચ્છાયાવાઈજોએણં=પશ્ચાત્તાપ આદિના યોગ વડે વિસેસેણં=વિશેષથી ચાઓ કાયવ્વો હોઈ=ત્યાગ કર્તવ્ય થાય છે.

ગાથાર્થ :

તે કારણથી સાધુ વડે પૂર્વે ભાવિત પણ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનો પશ્ચાત્તાપાદિના યોગ વડે વિશેષથી ત્યાગ કર્તવ્ય થાય છે.

ટીકા :

આત્માનાં ભાવનાનાં વિશેષેણ તત્ત્યાગો ભવતિ તેન કર્તવ્યો વિવક્ષિતાનશનિના પૂર્વભાવિતાનામપિ સતીનાં પશ્ચાત્તાપાદિયોગેન ભાવસારેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૦॥

★ “પશ્ચાત્તાપાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી નિંદા-ગદ્દાનો સંગ્રહ કરવાનો છે.

ટીકાર્થ :

તે કારણથી=સંકલિષ્ટ ભાવનાઓના વર્જનથી અનશન કરનાર સાધુ આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે તે કારણથી, તેના વડે=વિવક્ષિત અનશની વડે=ગાથા ૧૬૨૭માં વિવક્ષા કરાયેલા એવા પૂર્વે શિથિલ અને પાછળથી સંવેગ પામેલા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા વડે, પૂર્વમાં ભાવિત પણ છતી આ ભાવનાઓનો=કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનો, ભાવસાર=ભાવ છે પ્રધાન જેમાં એવા, પશ્ચાત્તાપાદિના યોગ વડે વિશેષથી ત્યાગ કર્તવ્ય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમી મહાત્માઓ મોક્ષના અર્થે સંયમ પાળતા હોય છે, છતાં કોઈ સાધુ અનાદિ અભ્યાસને કારણે સંયમજીવનમાં પૂર્વે સંવેગના શિથિલ પરિણામવાળા હોય તો, સંયમજીવનમાં વારંવાર કંદર્પાદિ ભાવો સેવે છે અને પાછળથી તે મહાત્મા કોઈક નિમિત્તથી સંવેગ પામે અને તેઓને પૂર્વમાં કરેલ અશુભભાવો નિમિત્તે પશ્ચાત્તાપાદિ થાય, તેમ જ જીવનના અંતસમયે ભક્તપરિજ્ઞા અનશન-કરવા તત્પર થાય તો, તેવા અનશન કરનારા સાધુએ આ કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓને વિશેષથી વર્જવી જોઈએ.

જોકે આ કાંદર્પિકી આદિ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનો ત્યાગ સર્વ સાધુઓએ સદા કરવાનો છે અને અનશનકાળમાં તો આ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ સર્વથા કરવાની નથી. આથી જે સંયમમાં અપ્રમાદી સાધુઓએ પૂર્વે આ ભાવનાઓ પ્રાયઃ સેવી ન હોય અને સ્ખલનાથી ક્વચિત્ સેવી હોય તોપણ તત્કાળ તે સ્ખલનાની શુદ્ધિ કરી હોય, તેવા સાધુઓ અંતકાળે તે સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ પ્રત્યે સામાન્યથી જુગુપ્સા કરીને આત્માને શાસ્ત્રવચનનાનુસાર ભાવિત કરવા ઉદ્યમ કરે છે; પરંતુ જે સાધુઓએ સંયમજીવનના પૂર્વકાળમાં શિથિલ પરિણામને કારણે આ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ સેવી હોય, તેઓ અનશનકાળમાં તે ભાવનાઓનું વર્જન કરે તોપણ, તે ભાવનાઓના સેવનથી આત્મા પર ભાવનાઓના પ્રબળ સંસ્કારો આધાન થયેલા હોવાથી તેવા સાધુઓમાં વિશુદ્ધ સંયમસ્થાન પ્રગટતું નથી, તેથી તેવા અનશન કરનારા સાધુઓએ “સંકલિષ્ટ ભાવનાઓ સંયમમાં મલિનતાનું કારણ છે, દેવદુર્ગતત્વનું અને સંસારપરિભ્રમણનું કારણ છે, સંયમની વિક્ષણતાનું કારણ છે” એ સર્વનું સમ્યક્ સમાલોચન કરીને, કાંદર્પિકી ભાવનાઓ કરવાથી ઉત્પન્ન થતા અનર્થોનું વારંવાર ચિંતવન કરીને પોતે પૂર્વે પ્રમાદવશ જે ભાવો સેવ્યા છે, તે ભાવો પ્રત્યે અત્યંત ઘૃણા થાય તે પ્રકારનો ભાવસાર પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ અને નિંદા-ગદ્દા કરવી જોઈએ, જેથી કંદર્પાદિ ભાવનાઓના સેવનથી આત્મા પર પડેલા સંસ્કારોનો નાશ થાય.

આમ, યથોક્ત અનશની સાધુએ કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓનો વિશેષથી ત્યાગ કરવો જોઈએ, જેથી ગાથા ૧૬૨૮માં કહ્યા મુજબ સંકલિષ્ટ ભાવનાઓના વર્જનથી તે મહાત્મા આરાધનાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
॥૧૬૭૦॥

ગાથા :

કયમિત્થ પસંગેણં પગયં વોચ્છમિ સવ્વનયસુદ્ધં ।
ભક્તપરિણ્ણાણે ખલુ વિહાણસેસં સમાસેણં ॥૧૬૭૧॥

અન્યથાર્થ :

ઇત્થ=અહીં=ભક્તપરિજ્ઞા નામના ત્રીજા અભ્યુદય મરણના પ્રક્રમમાં, પસંગેણં કયં=પ્રસંગથી સર્યું. સવ્વનયસુદ્ધં ખલુ ભક્તપરિણ્ણાણે વિહાણસેસં પગયં=વળી સર્વ નયોથી શુદ્ધ એવા ભક્તપરિજ્ઞાના વિધાનશેષરૂપ પ્રકૃતને સમાસેણં=સમાસથી=સંક્ષેપથી, વોચ્છમિ=હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા નામના ત્રીજા અભ્યુદય મરણના પ્રક્રમમાં પ્રસંગથી સર્યું. વળી સર્વ નયોથી શુદ્ધ એવા ભક્તપરિજ્ઞાના વિધાનશેષરૂપ પ્રકૃતને સંક્ષેપથી હું કહીશ.

ટીકા :

કૃતમત્ર પ્રક્રમે પ્રસંગેન, પ્રકૃતં વક્ષ્યામિ, કિંભૂતમ્ ? સર્વનયવિશુદ્ધં, કિમિત્યાહ-ભક્તપરિજ્ઞાયાઃ ખલુ વિધાનશેષં યત્તોક્તં સમાસેન=સદ્દક્ષેપેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૧॥

ટીકાર્થ :

અહીં=પ્રક્રમમાં=ભક્તપરિજ્ઞા અનશનના વર્ણનના પ્રક્રમમાં, પ્રસંગથી સર્યું=પૂર્વે સંક્લિષ્ટ ભાવનાઓના સ્વરૂપનું પ્રાસંગિક કથન કર્યું એ રૂપ પ્રસંગથી સર્યું.

પ્રકૃતને હું કહીશ. કેવા પ્રકારના પ્રકૃતને કહીશ ? તે બતાવે છે — સર્વ નયોથી વિશુદ્ધ એવા પ્રકૃતને હું કહીશ. અહીં પ્રકૃત શું છે ? એથી કહે છે —

વળી ભક્તપરિજ્ઞાનું વિધાનશેષ જે કહેવાયું નથી=ગાથા ૧૬૨૭માં ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવાની વિધિ બતાવી ત્યાં જે શેષ વિધિ બતાવાઈ નથી, એ રૂપ પ્રકૃતને સમાસથી=સંક્ષેપથી, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૭માં ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરતાં પહેલાં કરવાની વિધિ બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો, અને ગાથા ૧૬૨૮માં કહ્યું કે પૂર્વે શીતલ અને પાછળથી સંવેગ પામેલા અનશન કરનાર સાધુએ સંક્લિષ્ટ ભાવનાઓનું વિશેષથી વર્જન કરવું જોઈએ, જે વર્જનથી તે સાધુ ચારિત્રની આરાધના પ્રાપ્ત કરે છે. આમ, ભક્તપરિજ્ઞાની વિધિનો એક અંશ ગાથા ૧૬૨૭-૧૬૨૮માં બતાવ્યો, ત્યાં ગ્રંથકારશ્રીને સ્મરણ થયું કે અનશન કરનાર સાધુઓ માટે સંક્લિષ્ટ ભાવનાઓના સ્વરૂપનું કથન ઉપયોગી છે, માટે ગાથા ૧૬૨૯થી ૧૬૩૦ સુધી ગ્રંથકારશ્રીએ તે સંક્લિષ્ટ ભાવનાઓનું વર્ણન કર્યું, જે પ્રાસંગિક કથનરૂપ હતું. તેથી તે પ્રાસંગિક કથન સમાપ્ત કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે “પ્રસંગથી સર્યું.”

હવે ગ્રંથકારશ્રી ભક્તપરિજ્ઞા અનશનની શેષ રહેલ વિધિ બતાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં કહે છે કે ભક્તપરિજ્ઞાનું વિધાનશેષ, જેને પૂર્વે બતાવ્યું નથી તેને હું સંક્ષેપથી કહીશ.

વળી તે વિધાનશેષ સર્વ નયોથી વિશુદ્ધ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, સર્વ નયોથી શુદ્ધ એવી તે વિધિને જે સાધુ સેવે તે અવશ્ય સર્વ નયોની આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ જ નિયમા ચારિત્રની શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે સર્વ નયો જીવને શુદ્ધ આત્મભાવમાં જવા માટેની પ્રેરણા કરે છે, તેથી આગળ બતાવાશે એ વિધિ પ્રમાણે સાધુ ભક્તપરિજ્ઞા અનશનમાં ઉદ્યમ કરે તો અવશ્ય સર્વ નયોને અભિમત એવા ચારિત્રની શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે, માટે આરાધક બને છે. ॥૧૬૭૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરેલ કે ભક્તપરિજ્ઞા અનશનના વિધાનશેષને હું કહીશ. તેથી હવે ભક્તપરિજ્ઞા અનશનની શેષ રહેલી વિધિને જ દર્શાવે છે —

ગાથા :

વિચક્રણ અબ્બુદ્ધાણં ઉચિઅં સંલેહણં ચ કાઠુણં ।
પચ્ચક્કહ્ઠ આહારં તિવિહં ચ ચરુવ્વિહં વા વિ ॥૧૬૭૨॥

અન્વયાર્થ :

વિચક્રણ=વિકટનાને=આલોચનાને, (કરીને) અબ્બુદ્ધાણં ઉચિઅં ચ સંલેહણં કાઠુણં=અભ્યુત્થાનને અને ઉચિત એવી સંલેખનાને કરીને તિવિહં ચ ચરુવ્વિહં વા વિ આહારં=ત્રિવિધ અથવા ચતુર્વિધ પણ આહારનું પચ્ચક્કહ્ઠ=પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે=પ્રસ્તુત અનશન કરનાર સાધુ પચ્ચક્ષ્માણ ગ્રહણ કરે છે.

ગાથાર્થ :

વિકટનાને કરીને, અભ્યુત્થાનને અને ઉચિત એવી સંલેખનાને કરીને ત્રિવિધ અથવા ચતુર્વિધ પણ આહારનું પ્રસ્તુત અનશન કરનાર મહાત્મા પચ્ચક્ષ્માણ ગ્રહણ કરે છે.

ટીકા :

વિકટનાં દત્ત્વા તદન્વહ્યુત્થાનં સંયમે ઉચિતાં સંલેખનાં ચ સંહનનાદેઃ કૃત્વા પ્રત્યાહ્યાત્યાહારં ગુરુસમીપે ત્રિવિધં ચતુર્વિધં વાઽપિ યથાસમાધાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૨॥

ટીકાર્થ :

અનશની સાધુ વિકટનાને આપીને=આલોચનાને કરીને, ત્યારપછી સંયમમાં અભ્યુત્થાનને અને સંઘયણાદિને ઉચિત એવી સંલેખનાને કરીને ગુરુની સમીપમાં યથાસમાધાન=પોતાની સમાધિ પ્રમાણે, ત્રણ પ્રકારના અથવા ચાર પ્રકારના પણ આહારનું પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૭-૧૬૨૮માં કહેલ કે ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારવા તત્પર થયેલા મહાત્મા વિકટનાને કરે છે, વળી પૂર્વે શીતલ એવા સાધુ વિશેષથી સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનું વર્જન કરે છે. એ રીતે વિકટનાને કરીને ત્યારપછી તે મહાત્મા સંયમમાં અભ્યુત્થાનને કરે છે અર્થાત્ ચારિત્રના પરિણામમાં અત્યંત ઉલ્લસિત વીર્યવાળા થવા માટે પ્રતિક્ષણ ભગવાનના વચનના પરમાર્થથી આત્માને ભાવિત કરવાનો સુદૃઢ વ્યાપાર કરે છે. ત્યારબાદ પોતાના સંઘયણાદિને અનુરૂપ સંલેખના કરીને ગુરુ પાસે સમાધિ પ્રમાણે ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનું પચ્ચક્ષ્માણ પ્રહણ કરે છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનશન કરનારા મહાત્માએ જીવનમાં થયેલાં પાપોની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ, પછી સંયમમાં અત્યંત ઉત્થિત માનસવાળા થવું જોઈએ, ત્યારપછી પૂર્વે વર્ણવેલા તપાદિ દ્વારા દેહની અને કષાયની સંલેખના કરવી જોઈએ, અને ત્યારબાદ અંતે પોતાની સમાધિ પ્રમાણે ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનું પચ્ચક્ષ્માણ કરવું જોઈએ. ॥૧૬૭૨॥

ગાથા :

उच्चत्तइ परिअत्तइ सयमण्णेणा वि कारवइ किंचि ।

जत्थऽसमत्थो नवरं समाहिजणगं अपडिबद्धो ॥१६७३॥

અન્યવાર્થ :

સયં ઉચ્ચત્તઇ પરિઅત્તઇ=સ્વયં ઉદ્વર્તન કરે છે, પરાવર્તન કરે છે. નવરં=ફક્ત અપડિબદ્ધો=અપ્રતિબદ્ધ=પ્રતિબંધ વગરના સાધુ, જત્થ=જ્યાં=જે કૃત્યમાં, અસમત્થો=અસમર્થ હોય, (ત્યાં) સમાહિજણગં કિંચિ=સમાધિજનક કંઈક અણ્ણેણા વિ=અન્યથી પણ=બીજા સાધુ પાસે પણ, કારવઇ=કરાવે છે.

ગાથાર્થ :

સ્વયં ઉદ્વર્તન કરે છે, પરાવર્તન કરે છે. ફક્ત પ્રતિબંધ વગરના સાધુ જે કૃત્યમાં અસમર્થ હોય, તે કૃત્યમાં સમાધિજનક કંઈક બીજા સાધુ પાસે પણ કરાવે છે.

ટીકા :

ઉદ્ધત્તે પરાવર્તતે સ્વયમ્=આત્મનૈવ, અન્યેનાપિ કારયતિ કિઞ્ચિદ્ વૈયાવૃત્ત્યકરેણ યત્રાસમર્થો, નવરં તત્કારયતિ સમાધિજનકં યદાત્મનઃ, અપ્રતિબદ્ધઃ સન્ સર્વત્રેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૩॥

ટીકાર્થ :

સ્વયં=આત્માથી જ=પોતે જ, ઉદ્વર્તન કરે છે, પરાવર્તન કરે છે. જ્યાં અસમર્થ હોય=તે અનશન કરનારા સાધુ જે કૃત્ય કરવામાં અસમર્થ હોય, ત્યાં વૈયાવૃત્ત્યને કરનારા અન્ય સાધુથી પણ કંઈક કરાવે છે. ફક્ત પોતાને જે સમાધિનું જનક હોય તેને કરાવે છે. વળી તે અનશની સાધુ કેવા પ્રકારના છે ? તે બતાવે છે — સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ છતાં તે સાધુ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારનારા મહાત્મા ગુરુ પાસે ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનું પચ્ચક્ષુખાણ ગ્રહણ કર્યા પછી સ્થિર આસનમાં રહીને સતત શ્રુતથી આત્માને વાસિત કરવા માટે યત્ન કરે છે, અને જ્યારે સ્થિર આસનને કારણે તે યત્નમાં વ્યાધાત થતો જણાય ત્યારે સ્વયં દેહનું ઉદ્ધર્તન કરે છે કે પરાવર્તન કરે છે. વળી શરીરની શક્તિ અત્યંત ક્ષીણ થવાને કારણે તે મહાત્મા દેહનું ઉદ્ધર્તનાદિ કરવામાં સ્વયં અસમર્થ હોય તો, પોતાના શ્રુતના ઉપયોગનો પ્રકર્ષ કરવામાં ઉપયોગી હોય તેવું સમાધિજનક કંઈક ઉદ્ધર્તન-પરાવર્તનરૂપ કૃત્ય તે મહાત્મા વૈયાવચ્ચ કરનારા સાધુ પાસે પણ કરાવે છે.

વળી તે કૃત્ય સ્વયં કરતી વખતે કે અન્ય પાસે કરાવતી વખતે તે અનશની મહાત્મા દેહાદિ સર્વ પદાર્થો પ્રત્યે અપ્રતિબદ્ધ માનસવાળા થઈને શ્રુતના અવલંબનથી આત્મામાત્રમાં જ પ્રતિબંધને ધારણ કરનારા હોય છે. ॥૧૬૭૩॥

ગાથા :

મેત્તાદી સત્તાઇસુ જિર્ણિદવયણે તહ ય અચ્ચત્થં ।

ભાવેઙ્ગ તિવ્વભાવો પરમં સંવેગમાવણ્ણો ॥૧૬૭૪॥

અભ્યુદયાર્થ :

પરમં ય સંવેગં આવણ્ણો તિવ્વભાવો=અને પરમ સંવેગને પામેલા, તીવ્ર ભાવવાળા (તે અનશની સાધુ) જિર્ણિદવયણે=જિનેન્દ્રના વચનથી સત્તાઇસુ મેત્તાદી=સત્ત્વાદિમાં મૈત્રી આદિને તહ અચ્ચત્થં ભાવેઙ્ગ=તે પ્રકારે અત્યર્થ ભાવન કરે છે.

ગાથાર્થ :

અને પરમ સંવેગને પામેલા, તીવ્ર ભાવવાળા તે અનશની સાધુ જિનેન્દ્રના વચનથી સત્ત્વાદિમાં મૈત્રી આદિને તે પ્રકારે અત્યંત ભાવન કરે છે.

ટીકા :

મૈત્ર્યાદીનિ=મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યાનિ સત્ત્વાદિષુ=સત્ત્વગુણાધિકક્લિશ્યમાનાવિનેયેષુ જિનેન્દ્રવચનેન હેતુભૂતેન તથા ચાત્યર્થ=નિતરાં ભાવયતિ તીવ્રભાવઃ સન્ પરમં સંવેગમાવણ્ણઃ=અતિશયમાર્દ્રાન્તઃકરણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૪॥

ટીકાર્થ :

અને તીવ્ર ભાવવાળા છતાં=પોતે જે ભાવનાઓ કરે છે તે ભાવનાઓનો આત્મામાં અત્યંત સ્પર્શ થાય તેવા તીવ્ર ભાવવાળા છતાં, પરમ સંવેગને પામેલા=અતિશય આર્દ્ર અંતઃકરણવાળા, અનશની સાધુ હેતુભૂત=અંતકાળની આરાધનાને અતિશયિત કરવામાં હેતુભૂત, એવા જિનેન્દ્રના વચન વડે સત્ત્વાદિમાં=સત્ત્વ-ગુણાધિક-ક્લિશ્યમાન-અવિનેયોમાં=સર્વ જીવોમાં - પોતાનાથી અધિક ગુણોવાળા જીવોમાં - ક્લેશ પામતા

જીવોમાં - અવિનયી જીવોમાં, મૈત્રી આદિને=મૈત્રી-પ્રમોદ-કારુણ્ય-માધ્યસ્થ્યને, તે પ્રકારે=જે પ્રકારે સર્વ જીવો પ્રત્યે ઉચિત વર્તન કરવાને અનુકૂળ સમભાવના પરિણામની વૃદ્ધિ થાય તે પ્રકારે, અત્યંત ભાવન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ એવા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા મહાત્મા સ્થિરાસનમાં બેસીને આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત કરે છે, ત્યારે ચિત્તને અત્યંત ઉચિત પ્રવૃત્તિપ્રધાન બનાવવા અર્થે જિનવચનानુસાર જીવ વગેરે વિષયક મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ કરે છે, જેથી સર્વ જીવો પ્રત્યે તેઓની ભૂમિકાનુસાર ઉચિત ભાવો કરવાનો અધ્યવસાય પ્રગટે.

મૈત્રીભાવના : મૈત્રીભાવનાથી સર્વ જીવો પ્રત્યે હિતની ચિંતા થાય છે, તેથી પોતાના શત્રુભૂત જીવો પ્રત્યે પણ દ્વેષનો પરિણામ ન થાય પરંતુ હિતનો પરિણામ થાય, તે માટે તે અનશની મહાત્મા મૈત્રીભાવના કરે છે.

પ્રમોદભાવના : વળી ગુણવાનના ગુણોને સ્મૃતિમાં લાવીને પ્રમોદભાવના કરવાથી ગુણો પ્રત્યેનો પક્ષપાત વધે છે. આથી તે અનશની મહાત્મા સિદ્ધાત્માઓના, તીર્થંકરોના, સુસાધુઓના ગુણોનું સ્મરણ કરીને તે તે ભાવો પ્રત્યે પ્રમોદભાવના કરે છે.

કારુણ્યભાવના : વળી તે અનશની મહાત્મા દ્રવ્યથી અને ભાવથી ક્લિષ્ટિમાન જીવો પ્રત્યે કરુણાભાવના કરે છે, જેથી તેઓના ક્લેશને દૂર કરીને તેઓ પાસે હિતને અનુકૂળ શક્તિ અનુસાર પ્રયત્ન કરાવે તેવી ઉત્તમ પ્રકૃતિ પોતાની બને.

માધ્યસ્થ્યભાવના : વળી તે અનશની મહાત્મા અયોગ્ય જીવો પ્રત્યે પણ દ્વેષ ન થાય, પરંતુ મધ્યસ્થભાવ પ્રગટે તેવી ઉત્તમ પ્રકૃતિ માધ્યસ્થ્યભાવનાથી નિષ્પન્ન કરે છે.

આ સર્વ ભાવનાઓ તે મહાત્મા વિચારમાત્રથી કરતા નથી, પરંતુ અત્યંત સંવેગના પરિણામપૂર્વક તે ભાવનાઓ ચિત્તને સ્પર્શે તેવા અતિશય આર્દ્ર અંતઃકરણવાળા થઈને અંતરંગ દૃઢ યત્નથી કરે છે, જેથી તે ભાવનાઓના બળથી સમભાવનો પ્રકર્ષ થાય. ॥૧૬૭૪॥

અવતરણિકા :

દેહસમાધૌ યતિતત્ત્વમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રમાણે કહે છે —

ભાવાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા મહાત્મા પ્રથમ સંઘયણવાળા મહાપુરુષો જેવા સમર્થ હોતા નથી, તેથી તેઓ દેહની સ્વસ્થતાનો વિચાર કર્યા વગર અનશન કરે તો ઉત્તમ ભાવોનો વ્યાધાત થાય, માટે ઉત્તમ ભાવોની

વૃદ્ધિને ઉપષ્ટંભક હોય એટલી દેહની સ્વસ્થતા માટે ભક્તપરિજ્ઞા અનશની મહાત્માએ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, એ પ્રમાણે પ્રસ્તુત ગાથામાં કહે છે —

ગાથા :

સુહજ્ઞાણાઓ ધમ્મો તં દેહસમાહિસંભવં પાયં ।
તા ધમ્માપીડાણ દેહસમાહિમ્મિ જહ્નઅવ્વં ॥૧૬૭૫॥

અન્યથાર્થ :

સુહજ્ઞાણાઓ ધમ્મો=શુભધ્યાનથી ધર્મ થાય છે. તં=તે=શુભધ્યાન, પાયં=પ્રાયઃ દેહસમાહિસંભવં=દેહની સમાધિથી સંભવવાળું છે. તા=તે કારણથી ધમ્માપીડાણ=ધર્મની અપીડારૂપે દેહસમાહિમ્મિ=દેહની સમાધિમાં જહ્નઅવ્વં=યત્ન કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :

શુભધ્યાનથી ધર્મ થાય છે. શુભધ્યાન પ્રાયઃ દેહની સમાધિથી સંભવે છે. તે કારણથી ધર્મની અપીડારૂપે દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

ટીકા :

શુભધ્યાનાદ્-ધર્માદિઃ ધર્મો ભવતિ, તત્=શુભધ્યાનં દેહસમાધિસમ્ભવં પ્રાયો=બાહુલ્યેનાસ્મદ્ધિધાનાં, યત એવં તત્=તસ્માદ્ધર્માપીડયા હેતુભૂતયા દેહસમાધૌ=શરીરસમાધાને યતિતત્ત્વ્યં=પ્રયત્નઃ કાર્યં ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૫॥

ટીકાર્થ :

ધર્માદિરૂપ શુભધ્યાનથી ધર્મ થાય છે. તે=શુભધ્યાન, અમારા જેવા સાધુઓને પ્રાયઃ=બહુલપણથી, દેહની સમાધિથી સંભવવાળું છે.

જે કારણથી આમ છે=શુભધ્યાન પ્રાયઃ દેહની સમાધિથી સંભવે છે એમ છે, તે કારણથી હેતુભૂત એવી ધર્મની અપીડારૂપે દેહની સમાધિમાં=શરીરના સમાધાનમાં, પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ધર્માદિ વિષયક શુભચિંતવન કરવાથી આત્મામાં ધર્મ નિષ્પન્ન થાય છે, અને તે ધર્માદિ વિષયક શુભ ચિંતવનરૂપ શુભધ્યાન અમારા જેવા નબળા સંઘયજ્ઞાદિવાળા જીવોને દેહની સ્વસ્થતાથી સંભવે છે. તેથી જે દેહની સમાધિ ધર્મની અપીડાના હેતુભૂત હોય, તેવી દેહની સમાધિમાં અનશન કરનારા મહાત્માએ યત્ન કરવો જોઈએ.

આનાથી એ ફલિત થાય કે, દેહ પ્રત્યેનું મમત્વ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે કે દેહની પીડા પ્રત્યેના દ્વેષથી દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવો ઉચિત નથી, પરંતુ શુભધ્યાન કરવામાં વિઘ્ન કરનારી હોય તેવી દેહની પીડાનું વર્જન કરવારૂપ દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવો ઉચિત છે, જેથી શુભધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય.

અહીં ‘‘ધર્મ્મદિ’’માં ‘આદિ’ શબ્દથી ભગવાનના વચનાનુસાર કરાતા શુદ્ધ આત્માના સ્વરૂપના ચિંતવનનું ગ્રહણ છે અને ‘ધર્મ’ શબ્દથી ધર્મધ્યાનના કારણ એવા દશ પ્રકારના યતિધર્મ આદિનું ગ્રહણ છે. આનાથી એ ફલિત થયું કે યતિધર્મમાં યત્ન કરવાથી ધર્મધ્યાનની અને શુદ્ધઆત્મતત્ત્વનું ચિંતવન કરવાથી શુક્લધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી તત્ત્વચિંતવનમાં તન્મયતા આવે તો ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય અને કદાચ તે ચિંતવનમાં તેવી તન્મયતા ન આવે તોપણ, આત્મા શુભચિંતવનથી વાસિત બનવાને કારણે આત્મામાં ઉત્તમ સંસ્કારોના આધારરૂપ ધર્મની નિષ્પત્તિ તો થાય જ છે.

આમ, જીવનના અંતકાળે અનશની મહાત્માએ જેમ શુભધ્યાનમાં ઉદ્યમ કરવો આવશ્યક છે, તેમ શુભધ્યાનમાં વ્યાધાતક એવી દેહની અસમાધિના વર્જનમાં ઉદ્યમ કરવો પણ આવશ્યક છે. ॥૧૬૭૫॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુએ ધર્મની અપીડારૂપે દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ કથનને દૃઢ કરવા અર્થે કહે છે -

ગાથા :

इहरा छेवड्डम्मी संघयणे थिरधिईए रहिअस्स ।

देहस्सऽसमाहीए कत्तो सुहङ्गाणभावो त्ति ॥१६७६॥

અન્યવાર્થ :

इहरा=ઈતરથા=દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવામાં ન આવે તો, छेवड्डम्मी संघयणे=છેવટ્ટા સંઘયણમાં દેહસ્સઽસમાહીए=દેહની અસમાધિ થયે છતે थिरधिईए रहिअस्स=સ્થિર ધૃતિથી રહિતને सुहङ्गाणभावो कत्तो=શુભધ્યાનનો ભાવ ક્યાંથી હોય ?

★ ‘તિ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવામાં ન આવે તો છેવટ્ટા સંઘયણમાં દેહની અસમાધિ થયે છતે સ્થિર ધૃતિથી રહિત જીવને શુભધ્યાનનો ભાવ ક્યાંથી હોય ?

ટીકા :

इतरथा छेदवर्तिनि संहनने सर्वजघन्य इत्यर्थः स्थिरधृत्या रहितस्य=दुर्बलमनसः देहस्यासमाधौ सञ्जाते सति कुतः शुभध्यानभावो ? नैवेति गाथार्थः ॥१६७६॥

ટીકાર્થ :

ઈતરથા=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા મુજબ ધર્મની અપીડારૂપે દેહની સમાધિમાં યત્ન કરવામાં ન આવે તો, सर्वजघन्य એવા છેદવર્તી સંહનનમાં=સેવાર્ત સંઘયણમાં, દેહની અસમાધિ થયે છતે સ્થિર ધૃતિથી રહિતને=દુર્બળ મનવાળાને, શુભધ્યાનનો ભાવ ક્યાંથી હોય ? ન જ હોય, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વર્તમાનકાળમાં જીવો સર્વ સંઘયણોમાં જઘન્ય એવા સેવાર્ત સંઘયણવાળા હોય છે. તેથી તેઓનું મન શુભધ્યાન કરવા માટે અત્યંત દુર્બળ હોય છે, તેના કારણે શરીરમાં અત્યંત પીડા થતી હોય ત્યારે સાધુ આત્માને ભગવાનના વચનથી ભાવિત કરવા માટે સુદૃઢ વ્યાપાર કરવા ઈચ્છે તોપણ કરી શકે નહીં. માટે પ્રામાણિક રીતે આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરીને, આત્માને શાસ્ત્રવચનોથી ભાવિત કરવામાં બાધક ન બનતી હોય તેવી દેહની પીડાની ઉપેક્ષા કરીને શુભધ્યાનમાં યત્ન કરવો જોઈએ અને આત્માને શાસ્ત્રવચનોથી ભાવિત કરવામાં વ્યાધાતક બનતી હોય તેવી દેહની પીડાનું વર્જન કરીને શુભચિંતવનમાં દૃઢ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, જેથી તત્ત્વથી વાસિત થયેલો આત્મા શીઘ્ર સંસારના અંતને પામે. ॥૧૬૭૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અનશની સાધુ દેહની સમાધિમાં યત્ન ન કરે તો શુભધ્યાન કરી શકે નહીં. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે દેહની અસમાધિ થયે છતે શુભધ્યાન ન થાય તોપણ, તે મહાત્મા આત્મકલ્યાણ અર્થે જે દેહની પીડા સહન કરે છે તેનાથી તેમનું હિત તો થશે ને ! તેના નિવારણ અર્થે કહે છે —

ગાથા :

તયભાવમ્મિ અ અસુહા જાયઙ્ લેસા વિ તસ્સ ણિયમેણં ।
તત્તો અ પરભવમ્મિ વિ તલ્હેસેસું તુ ઉવવાઓ ॥૧૬૭૭॥

અન્યવાર્થ :

તયભાવમ્મિ અ=અને તેના અભાવમાં=શુભધ્યાનના અભાવમાં, ણિયમેણં=નિયમથી તસ્સ=તેની=દેહની અસમાધિવાળા સાધુની, લેસા વિ=લેશ્યા પણ અસુહા જાયઙ્=અશુભ થાય છે, તત્તો અ=અને તેનાથી=અશુભ લેશ્યાથી, પરભવમ્મિ વિ=પરભવમાં પણ તલ્હેસેસું તુ=તે લેશ્યાઓમાં જ ઉવવાઓ=ઉપપાત થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને શુભધ્યાનના અભાવમાં નિયમથી દેહની અસમાધિવાળા સાધુની લેશ્યા પણ અશુભ થાય છે, અને અશુભ લેશ્યાથી પરભવમાં પણ તે લેશ્યાઓમાં જ ઉપપાત થાય છે.

ટીકા :

તદભાવે ચ=શુભધ્યાનાભાવે ચ અશુભા જાયતે લેશ્યાપિ તથાવિધાત્મપરિણામરૂપા તસ્ય નિયમેન દેહાસમાધિમતઃ, તતશ્ચ=અશુભલેશ્યાતઃ પરભવે=જન્માન્તરેડપિ તલ્હેસ્યેષ્વેવોપપાતો મહાનનર્થ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૭॥

ટીકાર્થ :

અને તેના અભાવમાં=શુભધ્યાનના અભાવમાં, નિયમથી તેની=દેહની અસમાધિવાળાની, તે પ્રકારના=જે

પ્રકારે શુભધ્યાનના અભાવકાળમાં ચિત્ત દેહ સાથે સંશ્લેષ પામીને વિહ્વળતા અનુભવે તે પ્રકારના, આત્મપરિણામરૂપ લેશ્યા પણ અશુભ થાય છે, અને તેનાથી=અશુભ લેશ્યાથી, પરભવમાં=જન્માંતરમાં પણ, તે લેશ્યાઓમાં જ=અશુભ લેશ્યાઓવાળા ભવોમાં જ, ઉપપાતરૂપ મહાન અનર્થ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશન કરનાર સાધુ શુભધ્યાનનો વ્યાધાત થાય તેવી દેહની પીડાની ઉપેક્ષા કરે તો, તે દેહની પીડામાં ચિત્ત વારંવાર જવાથી શાસ્ત્રવચનોનું સમ્યક્ ચિંતન થઈ શકે નહીં, અને મહાત્મા સૂત્ર-અર્થોનું પરાવર્તન કરીને આત્માને શ્રુતથી ભાવિત કરવા યત્ન કરતા હોય તોપણ, તે શ્રુતના ભાવોથી પોતાના આત્માને વાસિત કરી શકતા નથી.

વળી દેહની અસ્વસ્થતા હોય ત્યારે, ચિત્ત વારંવાર સ્ખલના પામતું હોવાથી શુભધ્યાનનો અભાવ થાય તો, લેશ્યા પણ અશુભ જ થાય છે અર્થાત્ દેહની પીડિતઅવસ્થા પ્રત્યે વારંવાર દ્વેષથી સંવલિત એવા આત્મપરિણામરૂપ અશુભ લેશ્યા થાય છે, જે અશુભ લેશ્યાથી પરભવમાં પણ તેવી અશુભ લેશ્યાવાળા હલકાં ભવોમાં ઉપપાત થાય છે, જે ઉપપાત અનશન કરનારા મહાત્મા માટે મહા અનર્થરૂપ છે. માટે કલ્યાણના અર્થો સાધુએ જેમ તત્ત્વથી ભાવિત થવા માટેનો ઉદ્યમ કરવો જોઈએ, તેમ ધર્મની અપીડારૂપે દેહની સમાધિ માટેનો પણ અવશ્ય ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ॥૧૬૭૭॥

ગાથા :

તમ્હાં ઉ સુહં ઝાણં પચ્ચક્ષાણિસ્સ સવ્વજત્તેણં ।

સંપાડેઅવ્વં ચલુ ગીઅત્થેણં સુઆણા ॥૧૬૭૮॥

અન્યથાર્થ :

તમ્હાં=તે કારણથી=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એમ છે તે કારણથી, સુઆણા=શ્રુતાજ્ઞા વડે ગીઅત્થેણં=ગીતાર્થ પચ્ચક્ષાણિસ્સ=પ્રત્યાખ્યાનીને=ભક્તપરિણા અનશનનું પર્યક્ષખાણ કરનારા સાધુને, સવ્વજત્તેણં=સર્વ યત્ન વડે ચલુ=નિયોગથી સુહં ઉ ઝાણં=શુભ જ ધ્યાન સંપાડેઅવ્વં=સંપાદન કરાવવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એમ છે તે કારણથી શ્રુતાજ્ઞા વડે ગીતાર્થ સાધુએ પ્રત્યાખ્યાની સાધુને સર્વ યત્ન વડે નિયમથી શુભ જ ધ્યાન સંપાદન કરાવવું જોઈએ.

ટીકા :

यस्मादेवं तस्मात् शुभमेव ध्यानं प्रत्याख्यानिनः सर्वयत्नेन कवचज्ञातात् सम्पादयितव्यं खलु= નિયોગતઃ ગીતાર્થેન શ્રુતાજ્ઞયા સાધુનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૮॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આમ છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે દેહની અસમાધિથી શુભધ્યાનનો અભાવ થાય તો અશુભ લેશ્યા પ્રાપ્ત થાય છે અને અશુભ લેશ્યાથી અન્ય જન્મમાં પણ અશુભ લેશ્યામાં ઉપપાતરૂપ મહા અનર્થ થાય છે એમ છે, તે કારણથી શ્રુતની આજ્ઞા વડે=આગમવચનાનુસારે, ગીતાર્થ સાધુએ પ્રત્યાખ્યાનીને=ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનું પચ્ચક્ષ્ણ કરનારા ભક્તપરિજ્ઞા અનશનવાળા સાધુને, કવચના જ્ઞાતથી=બખ્તરના દૃષ્ટાંતથી, સર્વ યત્ન વડે નિયોગથી=નિયમથી, શુભ જ ધ્યાન સંપાદન કરાવવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ધર્મધ્યાન કરવામાં વ્યાધાતક દેહની પીડાનું વર્જન કરવામાં ન આવે તો, આરાધક પણ સાધુને અશુભ લેશ્યાની પ્રાપ્તિ થવાથી જન્માંતરમાં અશુભ લેશ્યાવાળા ભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે કારણથી અનશન કરનાર સાધુને અશુભધ્યાન થતું હોય તો ગીતાર્થ સાધુએ શ્રુતની આજ્ઞા અનુસારે સર્વ યત્નથી તેઓને અશુભ ધ્યાનમાંથી બહાર કાઢીને નિયમથી શુભધ્યાનમાં પ્રવર્તાવવા જોઈએ.

વળી, તે પ્રયત્ન ગીતાર્થ સાધુએ કવચના દૃષ્ટાંતથી કરવો જોઈએ. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, કોઈ મહાત્માએ અનશનકાળમાં ચારેય આહારનું પચ્ચક્ષ્ણ કર્યું હોય, ત્યારે તૃષાથી અત્યંત વ્યાકુળ થતા હોય અને કોઈપણ રીતે તેઓ શુભધ્યાન કરવા સમર્થ ન હોય; તેવા સંયોગોમાં તેમની પાસે રહેલા ગીતાર્થ સાધુ વિચારે કે “આ અનશની મહાત્મા આ રીતે તૃષાથી વ્યાકુળ થઈને ‘પાણી પાણી’ કરતાં કાળ કરશે તો અશુભ લેશ્યાને કારણે અવશ્ય દુર્ગતિને પ્રાપ્ત કરશે” આમ વિચારીને તે મહાત્માનું દુર્ગતિપાતથી રક્ષણ કરવા માટે તે ગીતાર્થ સાધુ શ્રુતની આજ્ઞા અનુસારે અપવાદથી થોડું પાણી આપીને પણ તે અનશની મહાત્માને સ્વસ્થ કરે અને ફરી શુભધ્યાનમાં સ્થિર કરીને તેઓને અનશન પાર કરાવે. આવા અવસરે અનશની મહાત્માને અપવાદથી અપાયેલ પાણીની પ્રવૃત્તિ ‘કવચ’ તુલ્ય છે, જેનાથી તે મહાત્માનું અશુભધ્યાનથી રક્ષણ થાય છે. આ પ્રમાણે ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ગ્રંથમાં ગાથા-૨૦૧ની ટીકામાં કહેલ છે.

આથી ફલિત થયું કે શુભચિંતવનરૂપ ધર્મધ્યાનમાં વ્યાધાત કરનાર કોઈપણ નિમિત્ત ઉપસ્થિત થાય ત્યારે, ગીતાર્થ સાધુ શ્રુતાજ્ઞાનું પર્યાલોચન કરીને, તે અનશની મહાત્મા જે રીતે અશુભધ્યાનથી નિવર્તન પામે તે રીતે સર્વ યત્નથી નિયમા તે અનશની મહાત્માને શુભધ્યાન પ્રાપ્ત કરાવે, જેથી તે મહાત્માનું હિત થાય. માટે ધર્મધ્યાનની પીડા કરનાર એવી દેહની અસમાધિના પરિહાર માટે ગીતાર્થ સાધુ જે જે ક્રિયા કરે છે તે તે ક્રિયા કવચના દૃષ્ટાંત જેવી છે, જે કવચરૂપ ક્રિયા ગીતાર્થ સાધુ સ્વમતિથી કરતા નથી, પરંતુ શ્રુતની આજ્ઞાના બળથી કરે છે, તેમ જ તે પ્રત્યાખ્યાની સાધુને શુભધ્યાનમાં લઈ જવા માટે નિયોગથી શક્ય સર્વ પ્રયત્ન કરે છે, જેથી તે અનશન કરનારા મહાત્માનું એકાંતે હિત થાય છે. ॥૧૬૭૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અનશની મહાત્મા કોઈક નિમિત્તને પામીને શુભધ્યાનથી પાત પામ્યા હોય તો ગીતાર્થ સાધુ કવચના દૃષ્ટાંતથી સર્વ યત્ન દ્વારા તે મહાત્માને શુભ જ ધ્યાન સંપાદન કરાવે છે. હવે તે અનશની મહાત્મા પણ પોતાના શુભધ્યાનના રક્ષણ માટે શું કરે છે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

સો વિ ચ અપ્પડિબદ્ધો દુલ્લહલંભસ્સ વિરઙ્ગભાવસ્સ ।
અપ્પરિવડણત્થં ચિઅ તં તં ચિદ્વં કરાવેઙ્ગ ॥૧૬૭૯॥

અન્યથાર્થ :

અપ્પડિબદ્ધો ચ સો વિ=અને અપ્રતિબદ્ધ એવા તે પણ=અનશની મહાત્મા પણ, દુલ્લહલંભસ્સ વિરઙ્ગભાવસ્સ અપ્પરિવડણત્થં ચિઅ=દુર્લભ છે લાભ જેનો એવા વિરતિભાવના અપ્રતિપતન અર્થે જ તં તં ચિદ્વં કરાવેઙ્ગ=તે તે ચેષ્ટાને કરાવે છે.

ગાથાર્થ :

અને અપ્રતિબદ્ધ એવા તે અનશની મહાત્મા પણ દુર્લભ છે લાભ જેનો એવા વિરતિભાવના અપ્રતિપતન અર્થે જ તે તે ચેષ્ટાને કરાવે છે.

ટીકા :

સોઽપિ ચ પ્રત્યાખ્યાની અપ્રતિબદ્ધઃ સર્વત્ર દુર્લભલાભસ્ય=દુર્લભપ્રાપ્તેઃ વિરતિભાવસ્ય=ચારિત્રસ્ય અપ્રતિપતનાર્થમેવ આજ્ઞાપરતન્નઃ સન્ તાં તાં ચેષ્ટાં કારયતિ કવચાદિરૂપામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૭૯॥

★ “કવચાદિરૂપાં”માં ‘આદિ’ પદથી શત્રુઓના ઘાથી રક્ષણ કરનારાં ઢાલ વગેરે અન્ય સાધનોનું ગ્રહણ કરવું..

ટીકાર્થ :

અને સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ=દેહ-ઉપધિ-માન-સન્માનાદિ સર્વ ભાવોમાં પ્રતિબંધ વગરના, તે પ્રત્યાખ્યાની પણ દુર્લભ છે લાભ જેનો એવા=દુર્લભ છે પ્રાપ્તિ જેની એવા, વિરતિભાવના=ચારિત્રના, અપ્રતિપતન અર્થે જ આજ્ઞાપરતંત્ર છતા કવચાદિરૂપ તે તે ચેષ્ટાને કરાવે છે=બીજા સાધુ પાસે કરાવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

તહ વિ તયા અદ્દીણો જિણવરવયણંમિ જાયવહુમાણો ।
સંસારાઓ વિરત્તો જિણેહિં આરાહઓ ભણિઓ ॥૧૬૮૦॥

અન્યથાર્થ :

તહ વિ=તોપણ તયા=ત્યારે અદ્દીણો=અદીન, જિણવરવયણંમિ જાયવહુમાણો=જિનવરના વચનમાં થયેલા બહુમાનવાળા, સંસારાઓ વિરત્તો=સંસારથી વિરક્ત એવા (તે અનશની સાધુ) જિણેહિં આરાહઓ ભણિઓ=જિન વડે આરાધક કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

તોપણ ત્યારે અદીન, જિનવરના વચનમાં થયેલા બહુમાનવાળા, સંસારથી વિરક્ત એવા તે અનશની સાધુ જિન વડે આરાધક કહેવાયા છે.

ટીકા :

તથાપિ તદા અદીનઃ સન્ ભાવેન જિનવરવચ્ચને જાતબહુમાનઃ=વચ્ચનૈકનિષ્ઠઃ સન્ સંસારાદ્વિરક્તઃ= સંવિગ્નો જિનૈરાધકો ભણિતઃ પરમાર્થત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૦॥

ટીકાર્થ :

તોપણ=તે અનશની મહાત્મા પૂર્વગાથામાં કહ્યા પ્રમાણે અન્ય પાસે તે તે ચેષ્ટા કરાવે છે તોપણ, ત્યારે ભાવથી અદીન છતા, જિનવરના વચનમાં થયેલા બહુમાનવાળા=વચનએકમાં નિષ્ઠાવાળા છતા, સંસારથી વિરક્ત=સંવિગ્ન, તે અનશની મહાત્મા જિન વડે પરમાર્થથી આરાધક કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેમ ગીતાર્થ સાધુ અનશની સાધુને શુભધ્યાન સંપાદન કરાવવા ઉચિત યત્ન કરે છે, તેમ અનશની સાધુ સ્વયં પણ સુખ-દુઃખ આદિ સર્વ ભાવોમાં પ્રતિબંધ રહિત થઈને દુર્લભ પ્રાપ્તિવાળા આરિત્રના પરિણામનું રક્ષણ કરવા માટે શુભધ્યાનનો બાધ કરે તેવી શારીરિક પીડા વખતે અન્ય સાધુ પાસે પોતાના દેહનું ઉદ્વર્તન કે પરાવર્તન કરાવે છે, જે ચેષ્ટા શુભધ્યાનના રક્ષણ માટે કવચાદિરૂપ છે.

આશય એ છે કે જેમ યુદ્ધભૂમિમાં કવચથી યોદ્ધો શત્રુઓના ઘાથી રક્ષિત બને છે, તેમ અનશન કરનારા મહાત્મા મોહ સામે યુદ્ધ કરી રહ્યા છે, અને મોહને દૂર કરીને વીતરાગવચનથી આત્માને વાસિત કરી રહ્યા છે; તે વખતે દેહની પીડાને કારણે મોહનો ઉપદ્રવ થાય તો શુભધ્યાનમાં સ્ખલના થવાથી તે મહાત્માનો વિરતિભાવ પાત પામે. આથી તે મહાત્મા પોતાનું મોહથી રક્ષણ કરવા માટે ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને કવચતુલ્ય તે તે ચેષ્ટાઓ અન્ય પાસે કરાવીને દેહમાં થતી પીડાનું વર્જન કરે છે અને મોહના ઉપદ્રવોથી રહિત થઈને શુભધ્યાનમાં ઉદ્યમ કરે છે, જેના બળથી તે મહાત્મા મોહનો નાશ કરવા સમર્થ બને છે.

આ કથનથી એ પ્રાપ્ત થાય કે જે ક્રિયાથી શુભધ્યાનમાં વ્યાઘાતક એવા મોહના ઉપદ્રવોથી આત્માનું રક્ષણ થાય તે ક્રિયા કવચતુલ્ય છે. આથી જ ગીતાર્થ સાધુ અપવાદથી કવચતુલ્ય કોઈક પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા દુધ્યનમાં ચઢેલા અનશની સાધુને મોહથી રક્ષિત કરીને શુભધ્યાનમાં સ્થિર કરે છે, તેમ જ અનશની મહાત્મા પણ પોતાની માનસિક સ્થિતિને યથાર્થ જાણીને મોહથી રક્ષિત થવા જિનવચનનું સ્મરણ કરીને કવચતુલ્ય તે તે ક્રિયા અન્ય સાધુ પાસે કરાવે છે.

તોપણ તે અનશની મહાત્મા અદીન છે અર્થાત્ ‘પોતે પોતાના દેહનું ઉદ્વર્તનાદિ કરવામાં અસમર્થ છે માટે પોતાના દેહની તે તે ચેષ્ટા અન્ય પાસે કરાવવી પડે છે’ એ પ્રકારના ભાવથી દીનતાવાળા નથી; કેવલ ભગવાનના વચનમાં એકનિષ્ઠાવાળા થઈને તે મહાત્મા પોતાના સંયમના ભાવોની વૃદ્ધિ અર્થે તે તે ક્રિયા અન્ય પાસે કરાવે છે.

વળી તે મહાત્મા સંસારથી વિરક્ત છે અર્થાત્ દેહના મમત્વથી કે દેહની શાતા આદિથી વિરક્ત છે, માટે તેઓ દેહ પ્રત્યેના મમત્વથી બીજા પાસે તે તે ચેષ્ટા કરાવતા નથી. આવા મહાત્માને ભગવાને પરમાર્થથી આરાધક કહ્યા છે.

આનાથી અર્થથી એ ફલિત થાય કે, જે સાધુ શરીરની પીડાથી ઉદ્વિગ્ન હોય અને પોતાનું કૃત્ય સ્વયં કરવા માટે અસમર્થ હોવાથી દીનતા ધારણ કરે છે, અથવા સંયમવૃદ્ધિનો વિચાર કર્યા વગર માત્ર શરીરની શાતા અર્થે અન્ય પાસે પોતાના દેહનું ઉદ્વર્તનાદિ કરાવે છે, તેઓ ભગવાનના વચનમાં એકનિષ્ઠાવાળા નથી અને દેહની શાતા પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધ માનસવાળા હોવાથી સંસારથી વિરક્ત નથી. આવા સાધુ અનશન કરતા હોય તોપણ પરમાર્થથી ભગવાને તેઓને આરાધક કહ્યા નથી; પરંતુ જે મહાત્મા પ્રતિક્ષણ ચિત્તને જિનવચનમાં સ્થાપિત કરીને વીતરાગભાવને અનુકૂળ નિર્લેપભાવ વૃદ્ધિ પામે તે પ્રકારે સતત શ્રુતથી આત્માને વાસિત કરતા હોય અને તેને ઉપષ્ટભક બને એવી કોઈ ક્રિયા અન્ય પાસે કરાવતા હોય, તેવા સાધુને ભગવાને પરમાર્થથી આરાધક કહ્યા છે. ॥૧૬૭૯/૧૬૮૦॥

અવતરણિકા :

અત્રોપપત્તિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં=ગાથા ૧૬૨૭-૧૬૨૮માં ગ્રંથકારશ્રીએ કહેલ કે પૂર્વે પરલોક પ્રત્યે શીતલ પણ સાધુ અંતકાળે આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે એ કથનમાં, ઉપપત્તિને=પૂર્વે શીતલ હોવા છતાં અંત સમયે ચારિત્રની આરાધનાની પ્રાપ્તિરૂપ સંગતિને, કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૨૭-૧૬૨૮માં ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારવાની વિધિનો પ્રારંભ કરતાં કહેલ કે પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી જીવનના ચરમકાળે સંવેગ પામેલા અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળથી માંડીને આલોચનાને કરે છે, સંકલિષ્ટ ભાવનાનું વિશેષથી વર્જન કરે છે અને તે વર્જનથી આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

એ કથનમાં શીતલ પણ સાધુ અંત સમયે આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે એ વચન કઈ રીતે સંગત થાય ? તે ગાથા ૧૬૮૩ સુધી દર્શાવે છે —

ગાથા :

जं सो सया वि पायं मणेण संविग्गपक्खिओ चेव ।

इअरो उ विरइरयणं न लहइ चरमे वि कालम्मि ॥૧૬૮૧॥

અન્યથાર્થ :

જં=જે કારણથી સો=આ=ગાથા ૧૬૨૭માં કહ્યા મુજબ પાછળથી સંવેગ પામેલા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા, સયા વિ=સદા પણ=આખા સંયમજીવનના કાળમાં હંમેશાં પણ, પાયં=પ્રાયઃ મણેણ=મનથી=ભાવથી, સંવિગ્ગપક્ખિઓ ચેવ=સંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે. (તે કારણથી તેઓ અંતકાળે આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે, એમ ગાથા ૧૬૨૮ સાથે સંબંધ છે.) ઇઅરો ઉ=વળી ઈતર=અસંવિગ્નપાક્ષિક, ચરમે વિ કાલમ્મિ=ચરમ પણ કાળમાં વિરइरयणं ન લહइ=વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ગાથા ૧૬૨૭માં કહ્યા મુજબ પાછળથી સંવેગ પામેલા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા આખા સંયમજીવનના કાળમાં હંમેશાં પણ પ્રાયઃ ભાવથી સંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે. તે કારણથી તેઓ અંતકાળે આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે, એમ ગાથા ૧૬૨૮ સાથે સંબંધ છે. વળી અસંવિગ્નપાક્ષિક ચરમ પણ કાળમાં વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકા :

યદસાવેદંવિધઃ સદાપિ પ્રાયઃ મનસા=ભાવેન સંવિગ્નપાક્ષિક એવ, ઇતરસ્તુ=અસંવિગ્નપાક્ષિકઃ વિરતિરત્નં=ચારિત્રં ન લભતે=ન પ્રાપ્નોતિ ચરમકાલેઽપીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૧॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આવા પ્રકારના આ=ગાથા ૧૬૨૭માં બતાવેલ એવા પ્રકારના સંયમજીવનમાં પૂર્વે શીતલ અને પાછળથી સંવેગ પામેલા અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા, સદા પણ=આખા સંયમજીવનના કાળમાં હંમેશાં પણ, પ્રાયઃ મનથી=ભાવથી, સંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે=સંવિગ્ન સાધુઓના પક્ષપાતવાળા જ હોય છે.

વળી ઇતર=અસંવિગ્નપાક્ષિક, ચરમ કાળમાં પણ વિરતિરૂપી રત્નને=ચારિત્રને, પ્રાપ્ત કરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવા તત્પર થયેલા મહાત્મા સામાન્યથી સુસાધુ હોય છે. તેઓ ભક્તપરિજ્ઞા અનશન સ્વીકારતા પૂર્વે પોતાના પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના કાળથી માંડીને થયેલા અતિયારોની આલોચના કરે છે, ત્યારપછી ગાથા ૧૬૭૨થી ૧૬૮૦માં બતાવી એ ભક્તપરિજ્ઞા અનશનની વિધિમાં યત્ન કરે છે.

વળી કોઈ સાધુ પૂર્વે સંયમમાં શિથિલ પરિજ્ઞામવાળા હોય, છતાં તેઓ પણ જીવનના ચરમકાળે સંવેગ પામીને ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરવા તૈયાર થયા હોય, તો તેઓ સંકિલ્ષ્ટ ભાવનાઓનું વિશેષથી વર્જન કરે છે, ત્યારપછી ગાથા ૧૬૭૨થી અત્યાર સુધી બતાવી એ ભક્તપરિજ્ઞા અનશનની વિધિમાં યત્ન કરે છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સુસાધુ પૂર્વે ચારિત્રને પામેલા હોય છે અને અંતકાળે પણ અનશનમાં વિધિપૂર્વક યત્ન કરતા હોય છે, માટે સુસાધુ તો આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે; પરંતુ પૂર્વે સંયમમાં શિથિલતા સેવી હોવાથી જેમણે ચારિત્રને સુંદર પાળ્યું નથી, તેવા સાધુ અનશન કરે તો આરાધનાને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરે ? તે સ્પષ્ટ કરવા કહે છે —

જે સાધુ પૂર્વે સંયમમાં શિથિલ પરિજ્ઞામવાળા હોય, પ્રમાદી હોય, તોપણ સંવિગ્ન સાધુઓ પ્રત્યે બહુમાનવાળા હોય, સંવિગ્ન સાધુઓની જેમ સંયમ પાળવાની રુચિવાળા હોય, તેઓ પ્રાયઃ કરીને સદા પણ ભાવથી સંવિગ્ન સાધુઓનો પક્ષપાત કરનારા હોય છે અને તેઓ જીવનના અંત સમયે સંવેગના પરિજ્ઞામને પામે છે. તેથી તેઓ પૂર્વે બતાવેલી ભક્તપરિજ્ઞા અનશનની વિધિમાં યત્ન કરે તો આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે.

વળી જેઓ સંયમજીવનમાં સુસાધુના પક્ષપાતવાળા નથી, સંયમમાં શિથિલ પરિણામવાળા છે અને સ્વમતિ અનુસારે જીવવાની રુચિવાળા છે, તેઓ પૂર્વે પણ અસંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે અને અંતસમયે અનશન કરે તોપણ આરાધનાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

અહીં 'પ્રાયઃ' કહ્યું તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધુ ક્યારેક અત્યંત પ્રમાદને વશ થઈને ઉત્સૂત્રભાષણ કે તેવી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે તે સંવિગ્નપાક્ષિક પણ રહેતા નથી; અને તેવા પણ સાધુને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ થાય તો તેઓ અંત સમયે આરાધક પણ બની શકે છે. તે સિવાય મોટા ભાગે જેઓ સદા પણ સંવિગ્નનો પક્ષ કરનારા હોય, પ્રાયઃ તેઓ જ અંતસમયે આરાધક બને છે. ॥૧૬૮૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પૂર્વે શીતલ અને પાછળથી સંવેગ પામેલા અનશની સાધુ પ્રાયઃ સદા પણ સંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે. હવે તે સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુ જ્યારે સંયમમાં શીતલ પરિણામવાળા હતા ત્યારે પણ ધાર્મિક જ હોય છે, માટે તેઓ પાછળથી સંવેગ પામીને આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે. તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

સંવિગ્ગપક્ષિવ્રતો પુણ અણ્ણત્થ પયઙ્કઓ વિ કાણં ।
ધમ્મે ચ્ચિઅ તલ્લિચ્છો દઢરત્તિત્થિ વ્વ પુરિસમ્મિ ॥૧૬૮૨॥

અન્યથાર્થ :

સંવિગ્ગપક્ષિવ્રતો પુણ=વળી સંવિગ્નપાક્ષિક કાણં અણ્ણત્થ પયઙ્કઓ વિ=કાયાથી અન્યત્ર પ્રવૃત્ત પણ પુરિસમ્મિ દઢરત્તિત્થિ વ્વ=પુરુષમાં દંઢ રક્ત સ્ત્રીની જેમ ધમ્મે ચ્ચિઅ તલ્લિચ્છો=ધર્મમાં જ તદ્દલિપ્સાવાળા હોય છે.

ગાથાર્થ :

વળી સંવિગ્નપાક્ષિક કાયાથી અન્યત્ર પ્રવૃત્ત પણ પુરુષમાં દંઢ રક્ત સ્ત્રીની જેમ ધર્મમાં જ તદ્દલિપ્સાવાળા હોય છે.

ટીકા :

સંવિગ્નપાક્ષિક: પુનઃ શીતલવિહારી અન્યત્ર પ્રવૃત્તો (?અપિ)અષ્કાયાદિભોગે કાચેન પ્રમાદાત્ ધર્મ એવ તલ્લિપ્સઃ=તદ્ગતચિત્તઃ દૃઢરક્તસ્ત્રીવત્ પુરુષે । સા યથા કુલજા પ્રોષિતભર્તૃકા ક્વચિજ્જાતરાગા કાદાચિત્કસ્વલ્પકાલતત્પ્રાપ્ત્યા દાનાદિક્રિયાપ્રવૃત્તાપિ તદ્ગતચિત્તા પાપેન યુજ્યતે સ્વલ્પં ચ દાનાદિક્રિયાફલમાપ્નોતિ, એવં સંવિગ્નપાક્ષિકોઽપિ કાયમાત્રેણાસમગ્નસપ્રવૃત્તો ભાવેન ધર્મરક્તો ધાર્મિક એવ મન્તવ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૨॥

નોંધ :

દીકામાં 'પ્રવૃત્તિ:'ને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે 'પ્રવૃત્તોઽપિ' હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

સંવિગ્ન પુરુષે વળી શીતલવિહારી એવા સંવિગ્નપાક્ષિક પ્રમાદને કારણે કાયાથી અન્યત્ર=અપ્કાયાદિના ભોગમાં, પ્રવૃત્ત પણ પુરુષમાં દંઢ રક્ત સ્ત્રીની જેમ ધર્મમાં જ તદ્દલિપ્સાવાળા=તદ્ગતચિત્તવાળા, હોય છે.

હવે તે દષ્ટાંત અને દાષ્ટાન્તિકયોજન સ્પષ્ટ કરે છે -

સા માજ્ઞોતિ જે રીતે કુલજ એવી તે=સારા કુળમાં જન્મેલી એવી સ્ત્રી, પ્રોષિતભર્તૃક=જેનો પતિ પરદેશ ગયો છે એવી, ક્યાંક જાતરાગવાળી=કોઈક પરપુરુષમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાગવાળી, કાદાચિત્ક સ્વલ્પ કાળ માટે તેની પ્રાપ્તિથી=ક્યારેક અલ્પ કાળ માટે તે પરપુરુષની પ્રાપ્તિથી, દાનાદિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત એવી પણ તદ્ગતચિત્તવાળી=તે પરપુરુષવિષયક ચિત્તવાળી, પાપથી યોજાય છે અને અલ્પ એવું દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

एवं ગાથાર્થ: એ રીતે કાયામાત્રથી અસમંજસમાં પ્રવૃત્ત એવા સંવિગ્નપાક્ષિક પણ ભાવથી ધર્મમાં રક્ત એવા ધાર્મિક જ માનવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુ અનશનકાળથી પૂર્વકાળમાં શીતલ પરિણામવાળા હોય છે, તેથી તે વખતે પ્રમાદને કારણે કાયાથી તેઓ સંયમથી વિપરીત પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તોપણ સંવિગ્ન સાધુઓ પ્રત્યેના પક્ષપાતને કારણે તેઓ ધર્મમાં જ લિપ્સાવાળા છે. તેમાં દષ્ટાંત બતાવે છે -

કોઈ સારા કુળની સ્ત્રીનો પતિ દીર્ઘકાળથી પરદેશ ગયો હોય, ત્યારે તે કુલીન પણ સ્ત્રીને યૌવનને કારણે કોઈ અન્ય પુરુષ પ્રત્યે રાગ થઈ જાય અને ક્યારેક અલ્પ કાળ માટે તે સ્ત્રી પરપુરુષ સાથે સંબંધ પણ કરે, તોપણ કુલીન હોવાથી તે સ્ત્રી પતિના વિરહમાં દાનાદિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિવાળી થાય છે; તે વખતે તે દાનાદિ ક્રિયા કરવા છતાં પરપુરુષવિષયક ચિત્તને કારણે પાપથી યોજાય પણ છે, તેમ જ કુલીન હોવાથી દાનાદિ ક્રિયા કરીને શીલ પાળવા માટે યત્ન પણ કરે છે, તેથી તે દાનાદિનું અલ્પ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ રીતે સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુ પણ ચારિત્રધર્મમાં રક્ત હોવાથી ધાર્મિક જ છે; અને તે કુલીન સ્ત્રી જેમ કાયાથી દાનાદિ કરે છે માટે તે દાનાદિના અલ્પ ફળને પામે છે, તેમ સંવિગ્નપાક્ષિક પણ કાયામાત્રથી સંયમવિરુદ્ધ આચરણ કરે છે તેથી તે વિરુદ્ધ આચરણના અલ્પ ફળને પામે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે જેમ કુલીન સ્ત્રીનું દાનાદિકાળમાં કંઈક ધર્મવિષયક ચિત્ત છે, તોપણ મુખ્યત્વે પરપુરુષવિષયક ચિત્ત છે, તેથી તે સ્ત્રી દાનાદિ ક્રિયાજન્ય અલ્પ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે અને અનાચારસેવનજન્ય અધિક ફળ પ્રાપ્ત કરે છે; તેમ સંવિગ્નપાક્ષિકનું પણ પ્રધાનરૂપે ધર્મમાં ચિત્ત છે, તોપણ કાયાથી અસમંજસ પ્રવૃત્તિકાળમાં પણ કંઈક ચિત્ત છે, તેથી તેઓ ધર્મના મુખ્ય ફળને પ્રાપ્ત કરે છે અને અસંયમના અલ્પ ફળને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬૮૨॥

ગાથા :

તત્તો ચ્વિઅ ભાવાઓ ણિમિત્તભૂઅંમિ ચરમકાલમ્મિ ।
ઉક્કરિસવિસેસેણં કોઈં વિરિં પિ પાવેઙ્ ॥૧૬૮૩॥

અન્યથાર્થ :

તત્તો ચ્વિઅ ભાવાઓ=તે જ ભાવથી: ણિમિત્તભૂઅંમિ ચરમકાલમ્મિ=નિમિત્તભૂત એવા ચરમકાળમાં
ઉક્કરિસવિસેસેણં=ઉત્કર્ષવિશેષથી કોઈં=કોઈ વિરિં પિ પાવેઙ્=વિરતિને પણ પામે છે.

ગાથાર્થ :

તે જ ભાવથી નિમિત્તભૂત એવા ચરમકાળમાં ઉત્કર્ષવિશેષથી કોઈ વિરતિને પણ પામે છે.

ટીકા :

તત એવ ભાવાદ્ ધર્મવિષયાત્ નિમિત્તભૂતે ચરમકાલે સતિ ઉત્કર્ષવિશેષેણ શુભભાવસ્ય
કશ્ચિદ્વિરતિમપિ પ્રાપ્નોતિ ધન્યઃ, યુક્તિયુક્તમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૩॥

ટીકાર્થ :

ધર્મના વિષયવાળા તે જ ભાવથી=સંયમજીવનના પૂર્વકાળમાં શીતલ હતા તે વખતે પણ સંવિગ્નપાક્ષિકને
જે ધર્મવિષયક રાગભાવ હતો તે જ રાગના ભાવથી, નિમિત્તભૂત=શુભભાવના ઉત્કર્ષમાં કારણભૂત, એવો
ચરમકાળ હોતે છતે શુભભાવના ઉત્કર્ષવિશેષથી ધન્ય એવા કોઈક મહાત્મા વિરતિને પણ પામે છે.

આ યુક્તિયુક્ત છે=પૂર્વે શીતલ પણ સાધુ પાછળથી સંવેગવાળા થઈને અંતકાળે ચારિત્રની આરાધનાને
પ્રાપ્ત કરે છે એ ગાથા ૧૬૨૭-૧૬૨૮નું કથન યુક્તિસંગત છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૮૧માં કહ્યું કે પૂર્વે શીતલ પણ પાછળથી સંવેગ પામેલા ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા
મહાત્મા પ્રાયઃ સદા પણ ભાવથી સંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે, આથી જ તેઓ ચરમકાળમાં આરાધનાને પ્રાપ્ત
કરે છે. ત્યારપછી ગાથા ૧૬૮૨માં સંવિગ્નપાક્ષિક ધાર્મિક જ છે, તે દષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ કર્યું.

આથી સિદ્ધ થયું કે સંવિગ્નપાક્ષિક જ્યારે સંયમમાં શિથિલ પરિણામવાળા હોય છે ત્યારે પણ ભાવથી
ધર્મમાં રક્ત જ છે. માટે સંવિગ્નપાક્ષિકનું ચિત્ત સંયમ પ્રત્યે બદ્ધરાગવાળું હોય છે. આથી પોતાના જીવનનો
ચરમકાળ ઉપસ્થિત થયો હોય ત્યારે, તે ચરમકાળ કેટલાક સાત્ત્વિક સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુઓના વીર્યના
ઉત્કર્ષમાં નિમિત્તભૂત બને છે. તેથી કોઈ મહાત્માને પૂર્વનો સંયમનો રાગભાવ ચરમકાળના નિમિત્તને પામીને
ઉત્કર્ષ વિશેષવાળો બને તો, તે પુણ્યશાળી સંવિગ્નપાક્ષિક મહાત્મા સર્વ ભાવો પ્રત્યે સમભાવના પરિણામરૂપ
વિરતિને પણ પ્રાપ્ત કરે છે. માટે ગાથા ૧૬૨૮માં કહેલ કે શિથિલ પરિણામવાળા પણ સાધુ સંવેગને પામીને
સંક્લિષ્ટ ભાવનાઓનું વિશેષથી વર્જન કરે તો, તે વર્જનથી આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે, એ કથન યુક્તિયુક્ત
જ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે સુસાધુઓ સદા સમભાવના અભ્યાસવાળા હોવાથી અનશનકાળમાં તેઓને અનશનના બળથી પ્રાયઃ સમભાવનો ઉત્કર્ષ થાય છે; પરંતુ જેઓ સદા શિથિલ પરિણામવાળા હોવા છતાં સંયમ પ્રત્યે બદ્ધરાગવાળા છે, તેવા સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુઓ સુસાધુ પ્રત્યેના પક્ષપાતવાળા છે અને શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનારા છે, છતાં સમભાવના પરિણામમાં સમ્યગ્ યત્ન કરી શકતા નથી, તેથી પ્રમાદથી અસંયમની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. માટે અંતસમયે ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરવું તેઓ માટે દુષ્કર છે; આમ છતાં “આ મારો જીવનનો અંતિમ કાળ છે” એવી સ્મૃતિ થવાથી વીર્ય પ્રકર્ષવાળું થાય તો સંવિગ્નપાક્ષિકને પૂર્વે જે સમભાવ પ્રત્યેનો બદ્ધરાગ હતો તે સમભાવ ચિત્તમાં પ્રગટ થાય છે, તેથી તે મહાત્મા વિરતિને પ્રાપ્ત કરે છે અને કદાચ તેવો સમભાવ ચિત્તમાં પ્રગટ ન થાય તોપણ તે મહાત્મા સ્વભૂમિકાનુસાર આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬૮૩॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૧૬૮૧ના પૂર્વાર્ધમાં કહેલ કે પૂર્વે શીતલ પણ અંતસમયે સંવેગ પામીને આરાધનાને પામે છે એ સાધુ સદા પણ પ્રાયઃ ભાવથી સંવિગ્નપાક્ષિક જ હોય છે. ત્યારપછી ગાથા ૧૬૮૨-૧૬૮૩માં સંવિગ્નપાક્ષિક કઈ રીતે ચરમકાળે આરાધનાને પ્રાપ્ત કરે છે ? તેની સ્પષ્ટતા કરી.

હવે ગાથા ૧૬૮૧ના ઉત્તરાર્ધમાં કહેલ કે અસંવિગ્નપાક્ષિક ચરમકાળમાં પણ વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરતા નથી. તેની સ્પષ્ટતા કરે છે —

ગાથા :

જો પુણ કિલિઙ્ગચિત્તો ણિરવિક્ષોઽણત્યદંડપડિબદ્ધો ।
લિંગોવધાયકારી ણ લહ્ઙ્ગ સો ચરમકાલે વિ ॥૧૬૮૪॥

અન્યથાર્થ :

જો પુણ=વળી જે (સાધુ) કિલિઙ્ગચિત્તો=ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા છે, ણિરવિક્ષો=નિરપેક્ષ છે, અણત્યદંડ-પડિબદ્ધો=અનર્થદંડમાં પ્રતિબદ્ધ છે, લિંગોવધાયકારી=લિંગના ઉપધાતકારી છે, સો=એ ચરમકાલે વિ=ચરમકાળમાં પણ (વિરતિરત્નને) ણ લહ્ઙ્ગ=પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ગાથાર્થ :

વળી જે સાધુ ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા છે, નિરપેક્ષ છે, અનર્થદંડમાં પ્રતિબદ્ધ છે, લિંગનો ઉપધાત કરનારા છે, એ ચરમકાળમાં પણ વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

ટીકા :

યઃ પુનઃ ક્લિષ્ટચિત્તઃ સન્નિરપેક્ષઃ સર્વત્રાનર્થદળપ્રતિબદ્ધઃ, તથા લિઙ્ગોપધાતકારી તેન તેન પ્રકારેણ, ન લભતેઽસૌ વિરતિરત્નં ચરમકાલેઽપીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૪॥

ટીકાર્થ :

વળી જે ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા છતાં સર્વત્ર નિરપેક્ષ છે, અનર્થદંડમાં પ્રતિબદ્ધ છે, અને તે તે પ્રકારથી=

ઉત્સૂત્રભાષણ - જિનશાસનનું માલિન્ય આદિ પ્રકારથી, લિંગના ઉપધાતને કરનારા છે, એ ચરમકાળમાં પણ વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુ જિનવચનથી ભાવિત મતિવાળા નથી, શાતા કે માન-સન્માન આદિના અર્થી છે, તેઓ ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા છે, વળી પૃથ્વીકાયાદિના આરંભ-સમારંભ પ્રત્યે નિરપેક્ષ હોવાથી સંયમજીવનમાં દોષો સેવીને શાતાદિ અર્થે ઉદમ કરનારા છે, વળી અનર્થદંડમાં પ્રતિબદ્ધ છે અર્થાત્ કાંદર્પિકી આદિ ભાવનાઓ કરનારા છે, વળી તે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરીને લિંગનો ઉપધાત કરનારા છે અર્થાત્ લોકમાં સાધુવેશની હીલના થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરનારા છે, તેવા અસંવિગ્નપાક્ષિક સાધુ જીવનના ચરમકાળમાં અનશન કરે તોપણ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

જ્યારે સંવિગ્નપાક્ષિક સાધુ આવા પ્રકારના નથી, ફક્ત કંઈક પ્રમાદ દોષવાળા છે, માટે તેઓ અંત સમયે ઉલ્લસિત વીર્યવાળા થાય તો વિરતિને પણ પ્રાપ્ત કરે છે. એમ પ્રસ્તુત ગાથાનો પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. ॥૧૬૮૪॥

ગાથા :

ચોણ્ઠ કહં સમણો કિલિઙ્ઘચિત્તાઇદોસવં હોઇ ।

ગુરુકર્મ્મપરિણઈઓ પાયં તહ દવ્વસમણો અ ॥૧૬૮૫॥

અભ્યુદયાર્થ :

ચોણ્ઠ=ચોદન કરે છે=કોઈ પ્રશ્ન કરે છે — સમણો કિલિઙ્ઘચિત્તાઇદોસવં કહં હોઇ ?=શ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા કઈ રીતે થાય છે ? (તેનો ઉત્તર આપે છે —) તહ પાયં ગુરુકર્મ્મપરિણઈઓ દવ્વસમણો અ=અને પ્રાય: ગુરુ કર્મની પરિણતિથી અને દ્રવ્યશ્રમણ (ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે.)

★ 'અ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

કોઈ પ્રશ્ન કરે છે — શ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા કઈ રીતે થાય છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે — પ્રાય: ગુરુ કર્મની પરિણતિથી અને દ્રવ્યશ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે.

ટીકા :

ચોદયતિ ચોદક:-કથં શ્રમણ: સન્ કિલિઙ્ઘચિત્તાદિદોષવાન્ ભવતિ?, ઉત્તરમત્ર-ગુરુકર્મ્મપરિણતેર્ભવતિ પ્રાય: તથા બાહુલ્યેન દ્રવ્યશ્રમણશ્ચેતિ ગાથાર્થ: ॥૧૬૮૫॥

★ “ક્લિષ્ટચિત્તાદિદોષવાન્”માં ‘આદિ’ પદથી પૂર્વગાથામાં જતાવ્યા એ સર્વત્ર નિરપેક્ષાદિ દોષોનો સંગ્રહ છે.

ટીકાર્થ :

ચોદક ચોદન કરે છે=પ્રશ્નકાર પ્રશ્ન કરે છે — શ્રમણ છતો ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા કઈ રીતે થાય છે ? અહીં=ચોદકના પ્રશ્નમાં, ઉત્તરને કહે છે — અને પ્રાયઃ=બહુલતાથી, ગુરુ કર્મની પરિણતિથી અને દ્રવ્યશ્રમણ, થાય છે=સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે સંસારથી વિરક્ત થયેલા જીવો સંયમ ગ્રહણ કરે છે અને સુગુરુ પણ સંસારથી વિરક્ત થયેલા જીવોને સંયમ પ્રદાન કરે છે, આથી પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા એવા ક્લિષ્ટચિત્ત આદિ દોષોવાળા સાધુ કઈ રીતે થાય ? અર્થાત્ ન થઈ શકે. આ પ્રકારનો કોઈક વિચારકને પ્રશ્ન થાય, તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

બહુલતાએ ભારે કર્મની પરિણતિથી શ્રમણ સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે, તેમ જ દુર્ભવ્યાદિ જીવો સંયમ ગ્રહણ કરે છે તેવા દ્રવ્યશ્રમણો સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે.

આશય એ છે કે સંસારથી વિરક્ત પણ શ્રમણોને પ્રાયઃ કરીને ગુરુ કર્મની પરિણતિ વિપાકમાં આવે ત્યારે તેઓ સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે. જેમ જમાલિને પૂર્વ ચારિત્રનો પરિણામ હતો, છતાં ભારે કર્મનો ઉદય થયો ત્યારે તેઓથી ઉત્સૂત્રભાષણની પ્રવૃત્તિ થઈ, તેમ તે તે પ્રકારના ભારે કર્મના ઉદયથી સારા પણ જીવો સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે.

અહીં પ્રાયઃ શબ્દથી એ જણાવવું છે કે, શ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા સર્વથા ગુરુ કર્મથી થતા નથી; પરંતુ મોટાભાગે ગુરુ કર્મથી થાય છે, માટે ક્યારેક તેવા પ્રકારના નિમિત્તને વશ થઈને પણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા બને છે.

વળી જેઓના આત્મા પરથી લેશ પણ મોહનો અધિકાર નાશ પામ્યો નથી તેવા દુર્ભવ્ય કે અભવ્ય જીવો કોઈક નિમિત્તને પામીને સંયમ ગ્રહણ કરે તોપણ તેઓ દ્રવ્યથી શ્રમણ હોય છે, તેવા દ્રવ્યશ્રમણો પણ સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે.

આમ, ઉપર બતાવ્યા એ બંને પ્રકારના ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા જીવો ચરમકાળમાં પણ વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. ॥૧૬૮૫॥

અવતરણિકા :

एतदेव समर्थयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સમર્થન કરે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પ્રાયઃ ગુરુ કર્મની પરિણતિથી અને દ્રવ્યશ્રમણ સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે, એ કથનનું જ સમર્થન કરે છે, ત્યાં પ્રથમ ગુરુ કર્મપરિણતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

ગુરુકર્મ્મઓ પમાઓ સો યલુ પાવો જઓ તઓડળેમે ।
ચોદસપુવ્વધરા વિ હુ અણંતકાણે પરિવસંતિ ॥૧૬૮૬॥

અન્વયાર્થ :

ગુરુકર્મ્મઓ પમાઓ=ગુરુ કર્મથી પ્રમાદ થાય છે. સો યલુ પાવો=વળી તે=પ્રમાદ, પાપ છે; જઓ=જે કારણથી તઓ=તેનાથી=પ્રમાદથી, અળેમે ચોદસપુવ્વધરા વિ=અનેક ચૌદ પૂર્વધરો પણ અણંતકાણે પરિવસંતિ=અનંતકાળમાં વસે છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુ કર્મથી પ્રમાદ થાય છે. વળી પ્રમાદ પાપ છે; જે કારણથી પ્રમાદથી અનેક ચૌદ પૂર્વધરો પણ અનંતકાળમાં વસે છે.

ટીકા :

ગુરુકર્મ્મણઃ સકાશાત્પ્રમાદો ભવતિ, સ યલુ પાપઃ=અતિરૌદ્રઃ, યતસ્તતઃ=પ્રમાદાદનેકે ચતુર્દશપૂર્વધરા અપિ, તિષ્ઠન્વન્યે, અનંતકાળે પરિવસન્તિ વનસ્પતાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૬॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ કર્મથી પ્રમાદ થાય છે, વળી તે=પ્રમાદ, પાપ છે=અતિરૌદ્ર છે, જે કારણથી તેનાથી=પ્રમાદથી, અનેક ચૌદ પૂર્વધરો પણ અનંતકાળ વનસ્પતિમાં=નિગોદમાં, વસે છે, અન્ય જીવો તો દૂર રહો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૮૪માં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા સાધુ ચરમકાળમાં પણ વિરતિરત્નને પ્રાપ્ત કરતા નથી. તેથી ૧૬૮૫માં કોઈક વિચારકે પ્રશ્ન કર્યો કે શ્રમણ સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા કઈ રીતે સંભવે ? તેનો ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રીએ કહ્યું કે પ્રાયઃ ગુરુ કર્મની પરિણતિથી શ્રમણ સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે. તે કથનને જ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે —

યોગમાર્ગમાં પ્રમાદઆપાદક ભારે કર્મ હોય તો, કલ્યાણના અર્થી સાધુને પણ પ્રમાદ થાય છે અને તે પ્રમાદ અતિરૌદ્ર છે; કેમ કે સંયમજીવનમાં પ્રમાદને કારણે જ અનેક ૧૪ પૂર્વધરો પણ નિગોદમાં વસે છે.

આથી ફલિત થાય કે સંસારી જીવોની જેમ ભોગવિલાસ નહીં કર્યા હોવા છતાં, સંયમ પ્રત્યેના નિરપેક્ષ પરિણામથી ચૌદ પૂર્વધરો પણ સૌથી જઘન્ય એવી નિગોદઅવસ્થાને પામે છે. તેથી પ્રમાદદોષથી સાધુઓ સંક્લિષ્ટચિત્તવાળા થઈને અનર્થદંડ આદિને સેવે છે, અને દુરંત સંસારમાં ભમે છે. આથી આવા પ્રકારના સંક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા સાધુ ચરમકાળમાં પણ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ॥૧૬૮૬॥

અવતરણિકા :

કિञ્ચ -

અવતરણિકાર્થ :

શ્રમણ ગુરુ કર્મની પરિણતિથી સંકલ્પચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે, તે કથનનું સમર્થન કરવા માટે અન્ય યુક્તિ આપતાં ગ્રંથકારશ્રી 'કિञ્ચ' થી કહે છે -

ગાથા :

દુઃખં લભ્મહ નાણં નાણં લઙ્ઘૂણ ભાવણા દુઃખં ।
ભાવિઅમઈ વિ જીવો વિસણસુ વિરજ્જઈ દુઃખં ॥૧૬૮૭॥

અન્યથાર્થ :

નાણં દુઃખં લભ્મહ=જ્ઞાન દુઃખે પ્રાપ્ત કરાય છે, નાણં લઙ્ઘૂણ=જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને ભાવણા દુઃખ=ભાવના દુઃખે (પ્રાપ્ત કરાય છે,) ભાવિઅમઈ વિ જીવો=ભાવિતમતિવાળો પણ જીવ વિસણસુ દુઃખં વિરજ્જઈ=વિષયોથી દુઃખે વિરાગ પામે છે.

ગાથાર્થ :

જ્ઞાન દુઃખે પમાય છે, જ્ઞાનને પામીને ભાવના દુઃખે પમાય છે, ભાવિતમતિવાળો પણ જીવ વિષયોથી દુઃખે વિરાગ પામે છે.

ટીકા :

દુઃખં લભ્યતે=કૃચ્છ્રેણ પ્રાપ્યતે જ્ઞાન-યથાસ્થિતપદાર્થોવસાયિ, તથા જ્ઞાનં લઙ્ઘ્વા=પ્રાપ્ય ભાવના 'એવમેવૈતદ્' इत्येवंरूपा દુઃખં ભવતિ, ભાવિતમતિરપિ જીવઃ કથञ्चित્ કર્મપરિણતિવશાત્ વિષયેભ્યઃ શબ્દાદિભ્યો વિરજ્યતે અપ્રવૃત્તિરૂપેણ દુઃખં, તત્પ્રવૃત્તેઃ સાત્મીભૂતત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૮૭॥

ટીકાર્થ :

યથાસ્થિત પદાર્થનું અવસાયી જ્ઞાન=પદાર્થ જે પ્રકારે રહેલા છે તે પ્રકારે રહેલા પદાર્થને જણાવનારું જ્ઞાન, દુઃખે=કૃચ્છ્રથી=મુશ્કેલીથી, પમાય છે.

અને જ્ઞાનને પામીને “આ પ્રમાણે જ આ છે” એ પ્રકારના સ્વરૂપવાળી ભાવના દુઃખે થાય છે.

કોઈક રીતે કર્મપરિણતિના વશથી ભાવિતમતિવાળો પણ જીવ શબ્દાદિ વિષયોથી અપ્રવૃત્તિરૂપે=શબ્દાદિ વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ નહીં કરવારૂપે, દુઃખે વિરાગ પામે છે; કેમ કે તે પ્રવૃત્તિનું સાત્મીભૂતપણું છે=શબ્દાદિ વિષયોની પ્રવૃત્તિનું જીવમાં આત્મીભૂતપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાનના વચનના પરમાર્થનો યથાર્થ બોધ થાય તેવું શ્રુતજ્ઞાન પ્રાયઃ જીવોને અનંતકાળમાં ક્યારેય

પ્રાપ્ત થયું નથી, છતાં ક્યારેક કોઈક રીતે કર્મની લઘુતા થાય તો જીવમાં માર્ગાનુસારી બુદ્ધિ પેદા થાય છે અને ઉપદેશાદિને પામીને જે તાત્પર્યથી ભગવાને શ્રુતજ્ઞાન આપ્યું તે તાત્પર્યથી તે જીવ શ્રુતજ્ઞાનને અતિમુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત કરે છે.

વળી ભગવાનના વચનના પરમાર્થને સ્પર્શનારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તે જ્ઞાનનું ભાવન કરીને આત્માને ભાવિત કરવો અતિદુષ્કર છે. કો'ક જ યોગ્ય જીવ તે પ્રકારની યોગ્યતાને કારણે ભગવાનના વચનથી આત્માને ભાવિત કરે છે. જેમ નંદિષેણ મુનિએ સંયમ ગ્રહણ કરીને આત્માને સદા શ્રુતથી ભાવિત કરેલ.

વળી ભગવાનના વચનથી ભાવિતમતિવાળા થયા પછી પણ વિષયો પ્રત્યે આકર્ષણ પેદા કરાવે તેવી કર્મપરિણાતિના વશથી, વિષયોમાં અપ્રવૃત્તિ કરાવે તેવો વિરાગભાવ જીવ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત કરે છે. આથી જ નંદિષેણ મુનિ જિનવચનથી ભાવિતમતિવાળા હોવા છતાં કર્મપરિણાતિના વશથી વેશ્યાના ઘરે રહ્યા. આવું કેમ થાય છે ? તે સ્પષ્ટ કરવા કહે છે કે જીવે વિષયોની પ્રવૃત્તિને અતિશય સેવન કરીને સાત્ત્વીભૂત કરી છે, તેથી શ્રમણ પણ ગુરુ કર્મપરિણાતિના ઉદયથી ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે. એ પ્રકારનું ગાથા ૧૬૮૫ના ઉત્તરાર્ધનું કથન સંગત થાય છે. ॥૧૬૮૭॥

અવતરણિકા :

एवं गुरुकर्मपरिणतेः क्लिष्टचित्तादिभावोऽविरुद्धः, द्रव्यश्रमणमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૬૮૬-૧૬૮૭માં બતાવ્યું એ રીતે, ગુરુ કર્મની પરિણાતિથી ક્લિષ્ટચિત્તાદિનો ભાવ અવિરુદ્ધ છે. હવે દ્રવ્યશ્રમણને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૮૫માં પ્રશ્ન કરેલ કે શ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા કઈ રીતે સંભવે ? ઉત્તર આપતાં ગ્રંથકારશ્રીએ બે કારણ બતાવ્યાં કે (૧) ગુરુ કર્મની પરિણાતિથી શ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે અને (૨) દ્રવ્યશ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે. તેમાંથી પ્રથમ કારણનું ગાથા ૧૬૮૬-૧૬૮૭થી ગ્રંથકારશ્રીએ સમર્થન કર્યું, હવે બીજા કારણનું ગાથા ૧૬૮૮-૧૬૮૯થી સમર્થન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

अत्रे उ पढमगं चिअ चरित्तमोहक्खओवसमहीणा ।

पव्वइआ ण लहंती पच्छ वि चरित्तपरिणामं ॥૧૬૮૮॥

અન્યર્થ :

પઢમગં ચિઅ ડ=વળી પ્રથમ જ=પ્રવ્રજ્યાગ્રહણથી માંડીને જ, ચરિત્તમોહક્ખઓવસમહીણા=ચારિત્ર-મોહનીયના ક્ષયોપશમથી હીન, પવ્વइआ=પ્રવ્રજિત=ચારિત્રના પરિણામ વગર જ પ્રવ્રજિત થયેલા, અત્રે=અન્યો=જેઓ પૂર્વે ચારિત્રના પરિણામવાળા હોવા છતાં ગુરુ કર્મની પરિણાતિથી ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા

થયેલા છે તેવા શ્રમણોથી અન્ય એવા દ્રવ્યશ્રમણો, પછ્છા વિ ચરિત્તપરિણામં=પાછળથી પણ ચારિત્રના પરિણામને ણ લહેતી=પામતા નથી.

ગાથાર્થ :

વળી સંયમજીવનમાં પહેલેથી જ ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી રહિત, ચારિત્રના પરિણામ વગર જ પ્રવ્રજિત થયેલા એવા દ્રવ્યશ્રમણો પાછળથી પણ ચારિત્રના પરિણામને પામતા નથી.

ટીકા :

અન્યે તુ પ્રથમમેવ=આદિત એવારમ્ય ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમહીના: ચારિત્રમન્તરેણૈવ પ્રવ્રજિતા:, દ્રવ્યત એવમ્ભૂતા: સન્તો ન લભન્તે પશ્ચાદપિ તત્રૈવ તિષ્ઠન્તશ્ચારિત્રપરિણામં-પ્રવ્રજ્યાસ્વતત્ત્વરૂપમિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૬૮૮॥

ટીકાર્થ :

વળી પ્રથમ જ=આદિથી જ, આરંભીને=સંયમજીવનની શરૂઆતથી જ માંડીને, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી હીન, ચારિત્ર વગર જ પ્રવ્રજિત=ચારિત્રના પરિણામ વગર જ દીક્ષિત થયેલા, અન્યો=પૂર્વે ચારિત્રના પરિણામવાળા હોવા છતાં ગુરુ કર્મની પરિણતિથી ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોને પામેલા શ્રમણોથી અન્ય એવા શ્રમણો, દ્રવ્યથી આવા પ્રકારના છતાં=દ્રવ્યથી સાધુવેશને ધારણ કરનારા એવા, પાછળથી પણ ત્યાં જ=દ્રવ્યથી સાધુવેશમાં જ, રહેતા એવા, પ્રવ્રજ્યાના સ્વતત્ત્વરૂપ ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાઠ મિથ્યાત્વના ઉદયવાળા કેટલાક જીવો ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમથી રહિત હોવાથી કોઈક નિમિત્તને પામીને સંયમ ગ્રહણ કરે, તોપણ ચારિત્રના પરિણામ વગર જ તેઓ પ્રવ્રજિત થયેલા હોય છે. તેવા શ્રમણો ગુરુ કર્મની પરિણતિથી સંકલિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થનારા શ્રમણો કરતાં જુદા પ્રકારના છે અને તેઓને ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુતમાં ‘દ્રવ્યશ્રમણ’ શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ છે; અને તેવા દ્રવ્યશ્રમણ અસાર એવા સાધુવેશવાળા હોય છે, ગાથા ૧૬૮૪માં ભતાવ્યું એવા ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા હોય છે, તેમ જ પાછળથી પણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા જ રહે છે, માટે તેઓ પ્રવ્રજ્યાના સ્વતત્ત્વરૂપ ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા નથી. તેથી ગાથા ૧૬૮૪માં પ્રશ્ન કરેલ કે શ્રમણ કઈ રીતે ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા થાય છે ? તેની સ્પષ્ટતા પ્રસ્તુત ગાથાના કથનથી થાય છે.

વળી ટીકામાં કહ્યું કે આવા પ્રકારના દ્રવ્યશ્રમણો પ્રવ્રજ્યાના સ્વતત્ત્વરૂપ ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા નથી. એનાથી એ ફલિત થાય કે, સંવિગ્નપાક્ષિક શ્રમણો સંકલિષ્ટ ભાવનાઓનું વર્જન કરે તો પાછળથી ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરે પણ, તેમ જ ગુરુ કર્મની પરિણતિવાળા શ્રમણો પણ પશ્ચાત્તાપાદિના ભાવવાળા થાય તો પાછળથી ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરે પણ. આથી જ કેટલાક નિહ્વો પણ પાછળથી પશ્ચાત્તાપાદિને પામીને ચારિત્રના આરાધક થાય છે; પરંતુ જેઓ સંયમગ્રહણથી માંડીને જ ચારિત્રના પરિણામ

વગરના છે અને પાછળથી પણ ચારિત્રને અભિમુખભાવવાળા નથી, તેવા મિથ્યાદષ્ટિ દ્રવ્યશ્રમણો પાછળથી પણ ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

વળી તે ચારિત્રનો પરિણામ પ્રવ્રજયાના સ્વતત્ત્વરૂપ છે અર્થાત્ સંયમગ્રહણ કરવાની ક્રિયારૂપ પ્રવ્રજયાનું પોતાનું તાત્ત્વિકસ્વરૂપ, માત્ર સંયમની બાહ્ય ક્રિયા કરવારૂપ નથી, પરંતુ સુખ-દુઃખ, જીવન-મૃત્યુ, શત્રુ-મિત્ર આદિ સર્વ પ્રત્યે સમભાવ વર્તે તેવી જીવની પરિણતિરૂપ છે. અને આવા પ્રકારના ચારિત્રના પરિણામને દ્રવ્યશ્રમણો પામી શકતા નથી. ॥૧૬૮૮॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ચારિત્ર વગર જ પ્રવ્રજિત અને પાછળથી પણ માત્ર સાધુવેશમાં જ રહેતા એવા દ્રવ્યશ્રમણો ચારિત્રના પરિણામને પ્રાપ્ત કરતા નથી, એ કથનને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

मिच्छद्द्वितीआ वि हु केई इह होंति दव्वलिङ्गधरा ।
ता तेसि कह ण हुंती किलिङ्गचित्ताइआ दोसा ॥१६८९॥

અન્યચાર્ય :

इह=અહીં=લોકમાં અથવા જિનશાસનમાં, કેઈ મિચ્છદ્વિત્વીઆ વિ=કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ દવ્વલિંગધરા હોતિ=દ્રવ્યલિંગધર હોય છે. તા=તે કારણથી તેસિ=તેઓને=આવા પ્રકારના મિથ્યાદષ્ટિઓને, કિલિંગચિત્તાइआ दोसा कह ण हुंती ?=કિલિષ્ટચિત્તાદિ દોષો કેમ ન થાય ?

★ ‘हु’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

લોકમાં અથવા જિનશાસનમાં કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરનારા હોય છે, તે કારણથી આવા પ્રકારના મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને કિલિષ્ટચિત્તાદિ દોષો કેમ ન થાય ? અર્થાત્ થાય જ છે.

ટીકા :

मिथ्यादृष्टयोऽपि अपिशब्दादभव्या अपि केचनेह=लोके शासने वा भवन्ति द्रव्यलिङ्गधारिणो=विडम्बकप्रायाः, तत्=तस्मात्तेषामेवम्भूतानां कथं न भवन्ति ? भवन्त्येव क्लिष्टचित्तादयो दोषाः प्रागुपन्यस्ता इति गाथार्थः ॥१६८९॥

ટીકાર્થ :

અહીં=લોકમાં અથવા શાસનમાં, કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ, ‘અપિ’ શબ્દથી અભવ્યો પણ

દ્રવ્યલિંગધારી=વિડંબકપ્રાયઃ=સાધુવેશની વિડંબણ કરનારા, હોય છે. તે કારણથી આવા પ્રકારના તેઓને=મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને, પૂર્વમાં ઉપન્યસ્ત=ગાથા ૧૬૮૪માં બતાવેલા, ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષો કેમ ન થાય ? થાય જ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેટલાક જીવો અતત્ત્વના તીવ્ર પક્ષપાતવાળા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે, તેમાંથી કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અભવ્ય હોય છે, કેટલાક ચરમાવર્તની બહારના હોય છે, તો કેટલાક ચરમાવર્તની અંદર રહેલા હોવા છતાં પણ વિપર્યસ્ત બુદ્ધિવાળા હોય છે. આવા જીવો પણ લોકમાં દ્રવ્યલિંગધારી હોય છે અથવા જિનશાસનમાં દ્રવ્યલિંગધારી હોય છે અર્થાત્ અન્ય દર્શનના સંન્યાસવેશને ધારણ કરનારા હોય છે અથવા જૈનદર્શનના સાધુવેશને ધારણ કરનારા હોય છે. વળી તેઓ તે તે વેશને ગ્રહણ કરીને વેશને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિ કરતા નહીં હોવાથી વેશવિડંબકપ્રાયઃ છે, માટે સંયમગ્રહણ કરેલ હોય તોપણ આવા જીવો ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા કેમ ન હોય ? અર્થાત્ હોય જ. આથી ગાથા ૧૬૮૪માં કહેલ કે ‘દ્રવ્યશ્રમણ ક્લિષ્ટચિત્તાદિ દોષોવાળા હોય’ એ કથન સંગત થાય છે. ॥૧૬૮૯॥

અવતરણિકા :

તત્રૈવ પ્રક્રમે વિધિશેષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તે જ પ્રક્રમમાં વિધિશેષને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૧૬૧૪થી માંડીને અત્યાર સુધી જે પાદપોષગમનાદિ ત્રણ પ્રકારના અનશનની વિધિવિષયક પ્રક્રમ ચાલતો હતો તે જ પ્રક્રમમાં બાકી રહેલ વિધિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૧૪થી ત્રણ પ્રકારના અભ્યુદય મરણનું સ્વરૂપ બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેમાં ગાથા ૧૬૨૭થી ભક્તપરિજ્ઞા નામના ત્રીજા અભ્યુદય મરણની વિધિ બતાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેમાં પ્રાસંગિક રીતે ગાથા ૧૬૨૮થી ૧૬૬૯માં કાંદર્પિકી આદિ પાંચ સંક્લિષ્ટ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યારપછી ગાથા ૧૬૭૨થી ૧૬૮૦માં તે ભક્તપરિજ્ઞા અનશનની બાકી રહેલી વિધિ બતાવી.

ત્યારપછી પૂર્વે શીતલ હોવા છતાં પણ પાછળથી સંવેગ પામીને ભક્તપરિજ્ઞા અનશન કરનારા સાધુ અંતકાળે ચારિત્રના પરિણામને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ? તે કથનની ગાથા ૧૬૮૧થી ૧૬૮૩માં ઉપપત્તિ દ્વારા સ્પષ્ટતા કરી અને તેની સાથે સંકળાયેલ પદાર્થોનું ગાથા ૧૬૮૯ સુધી વર્ણન કર્યું.

આમ, ત્રણેય પ્રકારના અનશનની વિધિ પૂરી કરતાં તે જ ત્રણ પ્રકારના અનશનના પ્રક્રમમાં શેષ રહેલી વિધિને કહે છે —

ગાથા :

एत्थ य आहारो खलु उवलक्खणमेव होइ णायव्वो ।
वोसिरइ तओ सव्वं उवउत्तो भावसल्लं पि ॥१६९०॥

અન્યથાર્થ :

एत्थ य=અને અહીં=અનશનના અધિકારમાં, આહારો खलु=ખરેખર આહાર ઉવલક્ષણમેવ પાયવ્વો હોઈ=ઉપલક્ષણ જ જ્ઞાતવ્ય થાય છે. उवउत्तो=ઉપયુક્ત એવા ततो=આ=અનશન કરનારા મહાત્મા, सर्वं भावसत्त्वं पि=સર્વ ભાવશલ્યને પણ वोसिरइ=વોસિરાવે છે.

ગાથાર્થ :

અને અનશનના અધિકારમાં ખરેખર આહાર ઉપલક્ષણ જ જ્ઞાતવ્ય થાય છે. ઉપયુક્ત એવા અનશન કરનારા મહાત્મા સર્વ ભાવશલ્યને પણ વોસિરાવે છે.

ટીકા :

अत्र च=અનશનાધિકારે आहारः खलु परित्यागमधिकृत्योपलक्षणमेव भवति ज्ञातव्यः शेषस्यापि वस्तुनः, तथा चाह-व्युत्सृजति=परित्यजति असौ=અનશની સર્વ ઉપયુક્તઃ सन् भावशल्यमपि सूक्ष्म-मिथ्यात्वादीति ગાથાર્થઃ ॥૧૬૯૦॥

ટીકાર્થ :

અને અહીં=અનશનના અધિકારમાં, ખરેખર પરિત્યાગને આશ્રયીને આહાર શેષ પણ વસ્તુનું ઉપલક્ષણ જ જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

અને તે રીતે કહે છે અર્થાત્ આહાર શેષ વસ્તુનું ઉપલક્ષણ હોવાથી અનશની મહાત્મા આહારની જેમ જે રીતે શેષ વસ્તુ પણ વોસિરાવે છે તે રીતે કહે છે —

આ=અનશની=ત્રણમાંથી કોઈપણ પ્રકારનું અનશન કરનારા મહાત્મા, ઉપયુક્ત છતાં સૂક્ષ્મ મિથ્યાત્વ આદિ સર્વ ભાવશલ્યને પણ વોસિરાવે છે=પરિત્યજે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશનના અધિકારમાં પ્રધાનરૂપે આહારત્યાગનું કથન છે, તેથી સામાન્ય રીતે અનશન કરનારા મહાત્મા આહારનો ત્યાગ કરે છે એમ લોકમાં પ્રતીત છે, તેમ જ ‘અનશન’ શબ્દથી પણ અનશનના અભાવનું ગ્રહણ છે, તેથી પણ ‘અનશન’ એટલે આહારનો ત્યાગ પ્રતીત થાય છે.

આમ છતાં, પ્રસ્તુત અનશનના અધિકારમાં જે આહારના ત્યાગનું કથન છે, તે શેષ પણ વસ્તુના ત્યાગને જણાવનાર છે, અને તે શેષ વસ્તુ પ્રધાનરૂપે સૂક્ષ્મ મિથ્યાત્વ આદિ ભાવશલ્ય છે. તેથી અનશન કરનારા મહાત્મા જેમ ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરે છે, તેમ ઉપયુક્ત થઈને સૂક્ષ્મ મિથ્યાત્વાદિ ભાવશલ્યનો પણ ત્યાગ કરે છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની ભગવાનના વચનના પરમાર્થને જોનારી નિર્મળ દષ્ટિ તેઓને સદા સંસારના ઉચ્છેદના ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને મોક્ષના ઉપાયભૂત આત્માના નિરાકુળ ભાવમાં સુદૃઢ વ્યાપાર કરાવે છે. આથી જ અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ જીવો પણ સતત આત્મા પર પડેલા

અવિરતિઆપાદક સંસ્કારોને ક્ષીણ-ક્ષીણતર કરે છે અને સ્વભૂમિકા અનુસાર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરીને વિરતિને અનુકૂળ શક્તિનો સંચય કરે છે. આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં જ્યારે લેશ પણ પ્રમાદ થાય ત્યારે તેઓમાં પણ સૂક્ષ્મ મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે.

આથી અનશન કરનારા મહાત્મા ભગવાને કહેલા સૂક્ષ્મ તત્વોને અવલંબીને એ રીતે ભાવન કરે કે જેથી ભગવાનના વચન પ્રત્યેની રુચિ લેશ પણ મ્લાન ન થાય, જે સૂક્ષ્મ મિથ્યાત્વના ત્યાગ સ્વરૂપ છે.

વળી “સૂક્ષ્મમિથ્યાત્વાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ચારિત્રના પરિણામમાં મલિનતા કરનારા રતિ-અરતિ-ભય-શોકાદિરૂપ ભાવશલ્યનું ગ્રહણ છે. તેથી અનશન કરનારા મહાત્મા તે ભાવોનો પણ અત્યંત પરિહાર કરે છે. જો સાધુ અનશનકાળમાં તે પ્રકારે ઉપયુક્ત ન હોય તો, દેહની પ્રતિકૂળ અવસ્થામાં ખેદ-ઉદ્વેગાદિ થવાનો સંભવ રહે, તેમ જ ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિમાં અરતિ આદિ થવાનો સંભવ રહે, જેથી તે મહાત્માના મોહના ઉન્મૂલનને અનુકૂળ દૃઢ વ્યાપારનો ત્યાગ થાય. માટે પરલોકાર્થી એવા અનશની મહાત્માએ જેમ આહારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેમ અત્યંત ઉપયુક્ત થઈને અંતરંગ ભાવશલ્યનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૧૬૯૦॥

અવતરણિકા :

કિં બહુના ? —

અવતરણિકાર્થ :

બહુ કહેવા વડે શું ? અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે અનશની મહાત્મા આહારના ઉપલક્ષણથી શેષ એવા સર્વ ભાવશલ્યનો પણ ત્યાગ કરે છે, એ કથનમાં વધારે કહેવા વડે શું ? છતાં તે મહાત્મા અનશનકાળમાં શું વિશેષ કરે છે ? તેને ગ્રંથકારશ્રી સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

અણ્ણં પિવ અપ્પાણં સંવેગાહસયઓ ચરમકાલે ।

મણ્ણઙ્ગ વિસુદ્ધભાવો જો સો આરાહઓ ભણિઓ ॥૧૬૯૧॥

અન્યથાર્થ :

વિસુદ્ધભાવો જો=વિશુદ્ધ ભાવવાળા જે (અનશની મહાત્મા) ચરમકાલે=ચરમકાળમાં સંવેગાહસયઓ=સંવેગના અતિશયથી અપ્પાણં અણ્ણં પિવ=આત્માને અન્યની જેમ મણ્ણઙ્ગ=માને છે, સો આરાહઓ ભણિઓ=તે આરાધક કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

વિશુદ્ધ ભાવવાળા જે અનશની મહાત્મા ચરમકાળમાં સંવેગના અતિશયથી આત્માને અન્યની જેમ માને છે, તે આરાધક કહેવાયા છે.

ટીકા :

અન્યમિવાત્માનં પ્રાક્તનાદાત્મનઃ સંવેગાતિશયાત્=સંવેગાતિશયેન ચરમકાલે=પ્રાણપ્રયાણકાલે મન્યતે

શુદ્ધભાવઃ સન્ સર્વાસદભિનિવેશત્યાગેન યઃ, સ આરાધકો ભણિતસ્તીર્થકરગણધરૈરિતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૬૯૧॥

ટીકાર્થ :

સર્વ અસદ્અભિનિવેશના ત્યાગથી શુદ્ધભાવવાળા છતા જે મહાત્મા ચરમકાળમાં=પ્રાણના પ્રયાણકાળમાં, સંવેગના અતિશયથી આત્માને, પ્રાક્તન આત્માથી=ચરમકાળની પૂર્વકાળના શીતલ પરિણામવાળા આત્માથી, અન્યની જેમ માને છે, તે તીર્થકર-ગણધરો વડે આરાધક કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે મહાત્માઓએ સંયમજીવનમાં અનાભોગ કે સહસાત્કારથી અતિચારો સેવ્યા હોય અથવા સંયમ પ્રત્યે રાગવાળા હોવા છતાં જે સંવિગ્નપાશિક મહાત્માઓએ પ્રમાદી સ્વભાવને કારણે સંયમજીવનમાં શિથિલ આચાર સેવ્યા હોય, તે સર્વ મહાત્માઓ જીવનનો ચરમકાળ આવે ત્યારે, પોતાનામાં અંતરંગ રીતે મોહના સર્વ પરિણામો પ્રત્યેનો જે કંઈ વલણનો પરિણામ વર્તતો હોય એ રૂપ અસદ્ પ્રત્યેના અભિનિવેશના ત્યાગથી શુદ્ધભાવવાળા થાય છે; અને વિચારે કે “હવે મારા પ્રાણના પ્રયાણનો કાળ છે અર્થાત્ મૃત્યુનો કાળ હવે નજીક આવી ગયો છે, માટે સર્વ ઉદ્યમથી ભગવાનના વચનથી ભાવિત થઈને હું અસંગભાવમાં યત્ન કરીશ તો ઉત્તરના ભવમાં સાધનાને અનુકૂળ ઉત્તમ શક્તિ પ્રાપ્ત કરીશ, જેથી મને કલ્યાણની પરંપરા પ્રાપ્ત થશે.” આ પ્રકારના સંવેગના અતિશયથી “પૂર્વના પ્રમાદવાળા આત્માથી હવે હું અન્ય છું, માટે હવે હું કેવલ વીતરાગવચનને સર્વથા પરતંત્ર થઈને વીતરાગ થવાના ઉદ્યમવાળો છું,” એ પ્રકારે તે અનશની મહાત્મા માને છે. આથી તેઓ બાહ્ય નિમિત્તોથી પર રહીને આત્માને સતત વીતરાગવચનથી ભાવિત કરવા માટેના ઉદ્યમવાળા રહે છે. આવા અનશની મહાત્માને તીર્થકર-ગણધરોએ આરાધક કહેલ છે. ॥૧૬૯૧॥

અવતરણિકા :

અયમેવ વિશિષ્યતે —

અવતરણિકાર્થ :

આ જ વિશેષાય છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા એવા આરાધક અનશની મહાત્મા જ વિશેષરૂપે બતાવાય છે, અર્થાત્ તેઓ કેવા પ્રકારના વિશેષ છે ? તેનું સ્વરૂપ બતાવાય છે —

ગાથા :

સવ્વત્થાપડિબદ્ધો મજ્ઝત્થો જીવિં અ મરણે અ ।

ચરણપરિણામજુત્તો જો સો આરાહઓ ભણિઓ ॥૧૬૯૨॥

અન્યચાર્થ :

સવ્વત્થાપડિબદ્ધો=સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ, જીવિં અ મરણે અ મજ્ઝત્થો=જીવિતમાં અને મરણમાં મધ્યસ્થ, ચરણપરિણામજુત્તો=ચરણપરિણામથી યુક્ત જો=જે છે, સો આરાહઓ ભણિઓ=તે આરાધક કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ, જીવિતમાં અને મરણમાં મધ્યસ્થ, ચરણપરિણામથી યુક્ત જે છે, તે આરાધક કહેવાયા છે.

ટીકા :

સર્વત્રાપ્રતિબદ્ધ: ઇહલોકે પરલોકે ચ, તથા મધ્યસ્થો જીવિતે મરણે ચ=ન મરણમભિલષતિ નાપિ જીવિતમિત્યર્થઃ, ચરણપરિણામયુક્તો, ન તદ્વિકલો, ય એવંભૂતઃ સ આરાધકો ધ્વનિતસ્તીર્થકરગણધરૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૯૨॥

ટીકાર્થ :

સર્વત્ર=આલોકમાં અને પરલોકમાં, અપ્રતિબદ્ધ, તથા જીવિતમાં અને મરણમાં મધ્યસ્થ અર્થાત્ મરણને ઈચ્છતા નથી - જીવિતને પણ નહીં=ઈચ્છતા નથી, ચરણપરિણામથી યુક્ત, તેનાથી વિકલ નહીં=ચારિત્રના પરિણામથી રહિત નહીં : આવા પ્રકારના જે છે, તે તીર્થકર-ગણધરો વડે આરાધક કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે મહાત્મા આલોકમાં અને પરલોકમાં અપ્રતિબદ્ધ છે અર્થાત્ આલોકના રમ્ય કે અરમ્ય પદાર્થો પ્રત્યે અથવા લોકોની લાગણી કે અલાગણી પ્રત્યે અથવા દેહની શાતા કે અશાતા પ્રત્યે પ્રતિબંધ વગરના છે, તેમ જ પરલોકના પણ તેવા કોઈ ભાવો પ્રત્યે અભિલાષા વગરના છે, માત્ર આત્માના નિરાકુળ ભાવોમાં જ સુદૃઢ વ્યાપારવાળા છે.

આથી જ જીવન-મૃત્યુ પ્રત્યે મધ્યસ્થ છે અર્થાત્ દેહમાં થતી પીડાને કારણે મરવાની ઈચ્છા કરતા નથી કે પોતાને ભક્તિથી વંદનાદિ કરતા લોકોને જોઈને જીવવાની ઈચ્છા કરતા નથી, માત્ર સિદ્ધાત્માઓ સદૃશ તદ્દન સંગ વગરના આત્મભાવોને ઉલ્લસિત કરવા અર્થે શાસ્ત્રવચનથી ભાવિત થવાનો યત્ન કરે છે.

આથી જ શુદ્ધ આત્મભાવમાં જ ચરવારૂપ ચારિત્રના પરિણામથી યુક્ત છે, પરંતુ ચારિત્રના પરિણામથી રહિત નથી.

આવા પ્રકારના અનશની મહાત્માને તીર્થકર-ગણધરોએ આરાધક કહ્યા છે. ॥૧૬૯૨॥

અવતરણિકા :

अस्यैव फलमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આના જ=ગાથા ૧૬૯૦થી ૧૬૯૨માં કહ્યું એવા અનશની મહાત્માના ચારિત્રના પરિણામના જ, ફળને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૮૦માં કહ્યું કે અનશની મહાત્મા આહારની જેમ સર્વ ભાવશલ્યને પણ વોસિરાવે છે, ગાથા ૧૬૮૧માં કહ્યું કે વિશુદ્ધ ભાવવાળા મહાત્મા સંવેગના અતિશયથી આત્માને અન્યની જેમ માને છે, તેમ જ ગાથા ૧૬૮૨માં કહ્યું કે આવા અનશની મહાત્મા સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ, મધ્યસ્થ અને ચરણપરિણામથી યુક્ત છે : અનશની મહાત્માના આ પ્રકારના યત્નથી પ્રાપ્ત થતા ફળને કહે છે -

ગાથા :

સો તપ્પભાવઓ ચ્ચિઅં યવિંડં તં પુવ્વદુક્કડં કમ્મં ।
જાયઙ્ વિસુદ્ધજમ્મો જોગ્ગો ડ પુણો વિ ચરણસ્સ ॥૧૬૯૩॥

અન્યવાર્થ :

તપ્પભાવઓ ચ્ચિઅં=તેના પ્રભાવથી જ=ચારિત્રપરિણામના પ્રભાવથી જ, સો=તે=ઉપરમાં બતાવ્યા એવા ગુણોવાળા અનશની મહાત્મા, પુવ્વદુક્કડં તં કમ્મં=પૂર્વના દુષ્કૃત એવા તે કર્મને, યવિંડં=ખપાવીને પુણો વિ=ફરી પણ ચરણસ્સ જોગ્ગો ડ=ચરણને યોગ્ય જ વિસુદ્ધજમ્મો જાયઙ્=વિશુદ્ધ જન્મવાળા થાય છે.

ગાથાર્થ :

ચારિત્રના પરિણામના પ્રભાવથી જ ઉપરમાં બતાવ્યા એવા ગુણોવાળા અનશની મહાત્મા પૂર્વના દુષ્કૃત એવા તે કર્મને ખપાવીને ફરી પણ ચરણને યોગ્ય જ વિશુદ્ધ જન્મવાળા થાય છે.

ટીકા :

સઃ એવંભૂતઃ તત્પ્રભાવત એવ=ચારિત્રપરિણામપ્રભાવાદેવ ક્ષપયિત્વા=અભાવમાપાદ્ય, તત્ પૂર્વદુષ્કૃતં કમ્મં શીતલવિહારજં, જાયતે વિશુદ્ધજન્મા જાત્યાદિદોષરહિતઃ યોગ્ય એવ પુનરપિ તજ્જન્માપેક્ષયા ચરણસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૯૩॥

ટીકાર્થ :

તેના પ્રભાવથી જ=ચારિત્રપરિણામના પ્રભાવથી જ, આવા પ્રકારના તે=ગાથા ૧૬૮૦થી ૧૬૮૨માં બતાવ્યા એવા પ્રકારના અનશની મહાત્મા, શીતલ વિહારજ=પૂર્વમાં સેવેલા શિથિલ આચારોથી પેદા થયેલા, તે પૂર્વના દુષ્કૃત કર્મને ખપાવીને=અભાવનું આપાદન કરીને, ફરી પણ તે જન્મની અપેક્ષાથી=વર્તમાનના ભવની અપેક્ષાએ, જાતિ આદિ દોષોથી રહિત, ચરણને યોગ્ય જ વિશુદ્ધ જન્મવાળા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશની મહાત્મા પૂર્વની ત્રણ ગાથામાં કહ્યું એ પ્રકારે અંતકાળે યત્ન કરે તો, તેઓ પૂર્વે શીતલ આચારવાળા હોય તોપણ અનશનકાળમાં કરાતા સમ્યગ્ચત્નથી તેઓમાં ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, જે ચારિત્રના

પ્રભાવથી જ પોતે પૂર્વે જે શિથિલ આચારોથી દુષ્કૃત કર્મ બાંધેલ તે કર્મને તેઓ ખપાવે છે અને વર્તમાનની અપેક્ષાએ જાત્યાદિ દોષોથી રહિત અને વિશુદ્ધ ચારિત્રના પાલનને યોગ્ય જ વિશુદ્ધ જન્મને પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે વર્તમાનનો જન્મ વિશુદ્ધ જાત્યાદિવાળો પ્રાપ્ત ન થયો માટે જ પરિપૂર્ણ ચારિત્રને યોગ્ય ન બન્યો અને માટે જ વર્તમાન જન્મમાં સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી આચારોના પાલનમાં શિથિલતા પ્રાપ્ત થઈ.

વળી આવા ચારિત્રના પરિણામવાળા મહાત્મા દેવભવમાં જાય છે, અને ત્યાં પણ પ્રસ્તુત ભવના ચરમકાળની જેમ ચારિત્રનો શક્તિસંચય કરે છે, અને ત્યારપછી મનુષ્યભવમાં અતિ ઉત્તમ જાતિ આદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરે છે.

જેમ ઋષભદેવ ભગવાનની પરંપરામાં થનારા બધા મહાત્માઓ પ્રાયઃ કેવલજ્ઞાન પામતા હતા. આથી તેવા ઉત્તમ જાતિ આદિવાળા ભવને પામીને આ અનશની મહાત્મા શીઘ્ર સંસારનો અંત કરે છે. ॥૧૬૯૩॥

અવતરણિકા :

ત્રિવિધ આરાધકો ભવતીતિ તદ્વિશેષમભિધાતુમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આરાધક ત્રણ પ્રકારના હોય છે, એથી તેના વિશેષને=ત્રણ પ્રકારના આરાધકના ભેદને, કહેવા માટે કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૯૧-૧૬૯૨માં આરાધક એવા અનશની મહાત્માનું સ્વરૂપ બતાવ્યું અને ગાથા ૧૬૯૩માં તેવી આરાધનાનું ફળ બતાવ્યું. વળી આવા પ્રકારના આરાધક મહાત્મા પણ તરતમતાની ભૂમિકાથી ત્રણ પ્રકારના હોય છે, એથી હવે આરાધકની ત્રણ પ્રકારની ભૂમિકાના ભેદને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

एसो अ होइ तिविहो उक्कोसो मज्झिमो जहण्णो अ ।

लेसादारेण फुडं वोच्छामि विसेसमेएसि ॥१६९४॥

અવ્યયાર્થ :

एसो अ=અને આ=આરાધક, તિવિહો=ત્રણ પ્રકારના હોઈ=થાય છે : उक्कोसो मज्झिमो जहण्णो अ=ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય. एसि=આમના=ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદોના, विसेसं=વિશેષને लेसादारेण फुडं वोच्छामि=લેશ્યા દ્વારા સ્ફુટ હું કહીશ.

ગાથાર્થ :

અને આરાધક ત્રણ પ્રકારે છે : ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય. આ ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદોના વિશેષને લેશ્યા દ્વારા પ્રગટ હું કહીશ.

ટીકા :

एष चाराधको भवति त्रिविधः, त्रैविध्यमेवाह-उत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च, भावसापेक्षं चोत्कृष्टत्वादि, यत एवमतो लेश्याद्वारेण=लेश्याङ्गीकरणेन स्फुटं=प्रकटं वक्ष्यामि विशेषमेतेषाम्=उत्कृष्टादिभेदानामिति गाथार्थः ॥१६९४॥

ટીકાર્થ :

અને આ આરાધક ત્રણ પ્રકારના થાય છે : ત્રિવિધપણાને જ કહે છે — ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય. અને ભાવસાપેક્ષ ઉત્કૃષ્ટત્વ આદિ છે.

જે કારણથી આમ છે=આરાધકના ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદ ભાવની અપેક્ષાએ છે એમ છે, આથી લેશ્યાના દ્વારથી=લેશ્યાના અંગીકરણથી=લેશ્યાને આશ્રયીને, આમના=ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદોના, વિશેષને સ્ફુટ=પ્રગટ, હું કહીશ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશનકાળમાં જે મહાત્મા સંસારના સર્વ ભાવોથી પર થઈને ચારિત્રના પરિણામમાં વર્તે છે, તેઓને ભગવાને આરાધક કહ્યા છે, આમ છતાં ભાવના ઉત્કર્ષના ભેદથી તે આરાધક જીવોમાં પણ અનેક ભેદો પડે છે, તોપણ સામાન્યથી આરાધક જીવોના જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ ભેદો થાય છે; કેમ કે મરણકાળમાં જે પ્રકારે લેશ્યાનો પ્રકર્ષ થાય તેના બળથી આરાધકભાવનો પ્રકર્ષ થાય છે. આથી ગ્રંથકારશ્રી પ્રસ્તુત ગાથામાં આરાધકના ત્રણ ભેદોને સ્પષ્ટ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. ॥૧૬૯૪॥

અવતરણિકા :

તत्र —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં અર્થાત્ આરાધકના ત્રણ પ્રકારમાં,

ગાથા :

सुक्काए लेसाए उक्कोसगमंसगं परिणमित्ता ।

जो मरइ सो हु णिअमा उक्कोसाराहओ होइ ॥१६९५॥

અન્યથાર્થ :

સુક્કાએ લેસાએ=શુક્લલેશ્યાના ઉક્કોસગં અંસગં પરિણમિત્તા=ઉત્કૃષ્ટ અંશને પરિણમાવીને જો મરઇ=જે મરે છે, સો=તે ણિઅમા=નિયમથી ઉક્કોસારાહઓ=ઉત્કૃષ્ટ આરાધક હોઇ=થાય છે.

★ ‘हु’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

શુક્લલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશને પરિણમાવીને જે મરે છે, તે નિયમથી ઉત્કૃષ્ટ આરાધક થાય છે.

ટીકા :

શુક્લાયા: લેશ્યાયા: સર્વોત્તમાયા: ઉત્કૃષ્ટમંશકં વિશુદ્ધં પરિણમ્ય=તદ્ભાવમાસાદ્ય યો પ્રિયતે કશ્ચિત્ સત્ત્વ:, સ નિયમાદેવોત્કૃષ્ટારાધકો ભવતિ સ્વત્પભવપ્રપન્ન इति ગાથાર્થ: ॥૧૬૯૫॥

ટીકાર્થ :

સર્વમાં ઉત્તમ=છયે લેશ્યાઓમાં શ્રેષ્ઠ, એવી શુક્લલેશ્યાના વિશુદ્ધ એવા ઉત્કૃષ્ટ અંશને પરિણમાવીને=તેના ભાવને પામીને=ઉત્કૃષ્ટ અંશના ભાવને પામીને, જે કોઈ સત્ત્વ=જીવ, મરે છે, તે નિયમથી જ સ્વત્પ ભવના પ્રપંચવાળો=અલ્પ સંસારના વિસ્તારવાળો, ઉત્કૃષ્ટ આરાધક થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશની મહાત્મા સતત ભગવાનના વચનથી આત્માને ભાવિત કરીને અસંગભાવ તરફ જવાના યત્નવાળા હોય છે. તે યત્નમાં જ્યાં સુધી સ્ખલના ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક શુભ લેશ્યામાં વર્તતા હોય છે, તેમ જ તે શુભ લેશ્યાના બળથી તેઓ શુદ્ધ આત્મભાવોને સ્પર્શે તે રીતે તત્ત્વથી વાસિત થવા માટેના અંતરંગ વ્યાપારવાળા હોય છે; તે વખતે જો કોઈ મહાત્મા તે શુભ એવી ત્રણ લેશ્યામાંથી શ્રેષ્ઠ એવી શુક્લલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશને પરિણમન પમાડે, તો તેઓનું માનસ સર્વ વિકલ્પોથી પર એવા નિર્વિકલ્પઉપયોગમાં વર્તતું હોય છે; કેમ કે ઉત્કૃષ્ટ શુક્લલેશ્યા શુક્લધ્યાનકાળમાં હોય છે એ પ્રકારનું વચન છે.

વળી જે મહાત્મા મોહના સર્વ વિકલ્પોથી પર એવા નિર્વિકલ્પઉપયોગમાં રહેલા હોય તેઓ શુદ્ધ સામાયિકવાળા છે, અને તેઓ મૃત્યુકાળમાં પણ તે ભાવથી યુક્ત રહે તો અવશ્ય ઉત્કૃષ્ટ આરાધક થાય છે અર્થાત્ અલ્પ સંસારવાળા થાય છે, તેથી આવા મહાત્મા થોડા ભવોમાં સંસારનો અંત કરીને મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬૯૫॥

અવતરણિકા :

મધ્યમારાધકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઉત્કૃષ્ટ આરાધકનું સ્વરૂપ કહેવાયું, હવે મધ્યમ આરાધકના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

જે સેસા સુદ્ધાએ અંસા જે આવી પમ્હલેસાએ ।

તે પુણ જો સો મણિઓ મજ્જિમઓ વીઅરાગેહિ ॥૧૬૯૬॥

અભ્યુદય :

સુક્ષ્ણ પુણ જે સેસા અંસા=વળી શુક્લલેશ્યાના જે શેષ અંશો છે પદ્મલેસાએ આવી જે=અને પદ્મલેશ્યાના પણ જે (અંશો) છે, તે=તેઓને=તે અંશોને, (પરિણમાવીને) જો=જે (મરે છે,) સો મન્દિગ્ધમઓ=તે મધ્યમ (આરાધક) વીતરાગેહિં ભણિઓ=વીતરાગ વડે કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

વળી શુક્લલેશ્યાના જે શેષ અંશો છે અને પદ્મલેશ્યાના પણ જે અંશો છે, તે અંશોને પરિણમાવીને જે મરે છે, તે મધ્યમ આરાધક વીતરાગ વડે કહેવાયા છે.

ટીકા :

ये शेषाः उत्कृष्टं विहाय शुक्लायाः अंशाः=भेदाः, ये चापि पद्मलेश्यायाः सामान्येन, तान् पुनर्यः परिणम्य म्रियते, स मध्यमो भणितो मध्यमाराधको वीतरागैः=जिनैरिति गाथार्थः ॥१६९६॥

ટીકાર્થ :

વળી શુક્લલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટને છોડીને=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા એ ઉત્કૃષ્ટ અંશને છોડીને, જે શેષ અંશો છે=ભેદો છે, અને પદ્મલેશ્યાના પણ સામાન્યથી જે અંશો છે, તેઓને પરિણમાવીને જે મરે છે, તે વીતરાગ વડે=જિન વડે, મધ્યમ=મધ્યમ આરાધક, કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઉત્કૃષ્ટ આરાધક મહાત્મામાં મરણકાળે સર્વ વિકલ્પોથી પર એવી ઉત્કૃષ્ટ શુક્લલેશ્યા વર્તે છે. એ શુક્લલેશ્યાના ઉત્કૃષ્ટ અંશને છોડીને બાકીના જે અંશો છે અને પદ્મલેશ્યાના સામાન્યથી જે અંશો છે, તે સર્વ અંશોમાંથી કોઈપણ અંશને પરિણમન પમાડીને જે મહાત્મા મૃત્યુ પામે છે, તેઓને ભગવાને મધ્યમ આરાધક કહેલા છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સર્વ વિકલ્પોથી રહિત અવસ્થાવાળી શુક્લલેશ્યાથી શેષ એવી - શુદ્ધ આત્મા પ્રત્યેના રાગવાળી કે શુદ્ધ આત્મભાવમાં વર્તતા તીર્થંકરો - કેવલીઓ - મુનિઓના ગુણોના સ્મરણવાળી - જે શુક્લલેશ્યા કે પદ્મલેશ્યા છે, તે લેશ્યામાં વર્તતા અનશની મહાત્મા શુક્લલેશ્યામાં વર્તતા નથી, તોપણ તેની નજીકના પ્રશસ્ત વિકલ્પાત્મક અવસ્થામાં વર્તે છે, તેથી તેવા મહાત્માઓને ભગવાને મધ્યમ આરાધક કહ્યા છે. ॥૧૬૯૬॥

અવતરણિકા :

જઘન્યમારાધકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મધ્યમ આરાધકનું સ્વરૂપ કહેવાયું, હવે જઘન્ય આરાધકના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

તેઝલેસાણ જે અંસા અહ તે ડ જો પરિણમિત્તા ।
મરડ તઓ વિ હુ ણેઓ જહણમારાહઓ ઇત્થ ॥૧૬૯૭॥

અવ્યયાર્થ :

અહ=અથવા તેઝલેસાણ જે અંસા=તેજોલેશ્યાના જે અંશો છે, તે પરિણમિત્તા=તેઓને પરિણમાવીને જો=જે મરડ=મરે છે, તઓ વિ=એ પણ ઇત્થ=અહીં=પ્રવચનમાં, જહણમારાહઓ ણેઓ=જઘન્ય આરાધક જાણવા.

★ 'ડ' પાદપૂર્તિમાં છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

અથવા તેજોલેશ્યાના જે અંશો છે, તેઓને પરિણમાવીને જે મરે છે, એ પણ પ્રવચનમાં જઘન્ય આરાધક જાણવા.

ટીકા :

તેજોલેશ્યાયા: યે અંશા: પ્રધાના: અથવા, તાન્ ય: પરિણમ્યાંશકાન્ કાંશ્ચિત્ પ્રિયતે, અસાવધ્યેવંભૂતો જ્ઞેય: , કિમ્ભૂત ઇત્યાહ-જઘન્યારાધકોડત્ર=પ્રવચન ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૬૯૭॥

ટીકાર્થ :

અથવા તેજોલેશ્યાના જે પ્રધાન અંશો છે, તે કેટલાક અંશોને પરિણમાવીને જે મરે છે, એ પણ આવા પ્રકારના જાણવા. કેવા પ્રકારના જાણવા ? એથી કહે છે — અહીં=પ્રવચનમાં, જઘન્ય આરાધક જાણવા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનશની મહાત્મા મરણકાળે ત્રણ શુભ લેશ્યામાં જઘન્ય એવી તેજોલેશ્યાના જે પ્રધાન અંશો છે અર્થાત્ મોક્ષને અનુકૂળ એવા જે ઉત્તમ ભાવો છે, તેઓને પરિણમન પમાડીને મૃત્યુ પામે તો તે મહાત્માને પણ પ્રવચનમાં જઘન્ય આરાધક કહેલ છે. આથી જે મહાત્મા અનશનકાળમાં સ્વશક્તિ અનુસાર આત્માને જિનવચનથી ભાવિત કરે છે, તેઓ વીર્યના તે પ્રકારના ઉત્કર્ષના અભાવને કારણે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ આરાધક મહાત્માઓ જેવી ઉત્તમ લેશ્યાને પામે નહીં તોપણ જઘન્ય આરાધક બને છે. ॥૧૬૯૭॥

અવતરણિકા :

અસ્યૈવ સુસંસ્કૃતભોજનલવણકલ્પં વિશેષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આના જ=ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-જઘન્ય આરાધકના જ, સુસંસ્કૃત ભોજનમાં લવણના કલ્પવાળા વિશેષને=સારી રીતે સંસ્કારિત કરેલા ભોજનમાં લવણતુલ્ય વિશિષ્ટ આરાધક અંશને, કહે છે —

ગાથા :

एसो पुण सम्मत्ताइसंगओ चेव होइ विण्णेओ ।
ण उ लेसामित्तेणं तं जमभव्वाण वि सुराणं ॥१६९८॥

અત્યયાર્થ :

एसो पुण=વળી આ=ઉપરમાં બતાવ્યા એ ત્રણ પ્રકારના આરાધક, सम्मत्ताइसंगओ चेव=સમ્યક્ત્વાદિથી સંગત જ વિણ્णेओ होइ=વિજ્ઞેય થાય છે, लेसामित्तेणं उ ण=પરંતુ લેશ્યામાત્રથી નહીં; जं=જે કારણથી અભવ્वाण वि सुराणं=અભવ્ય પણ સુરોને તં=તે=શુભલેશ્યામાત્ર, હોય છે.

ગાથાર્થ :

વળી ઉપરમાં બતાવ્યા એ ત્રણ પ્રકારના આરાધક સમ્યક્ત્વાદિથી યુક્ત જ જાણવા, પરંતુ શુભલેશ્યામાત્રથી યુક્ત જ નહીં, જે કારણથી અભવ્ય પણ સુરોને શુભલેશ્યામાત્ર હોય છે.

ટીકા :

एष पुनर्लेश्याद्वारोक्ताराधकः सम्यक्त्वादिसंगत एव=સમ્યક્ત્વજ્ઞાનતદ્વાવસ્થાચિચરણયુક્ત એવ ભવતિ વિજ્ઞેય આરાધકઃ, न तु लेश्यामात्रेण केवलेनाराधकः, कुत इत्याह-तत् लेश्यामात्रं यद्=यस्मात् कारणात् अभव्यानामपि सुराणां भवति, यल्लेश्याश्च म्रियन्ते तल्लेश्या एवोत्पद्यन्त इति गायार्थः ॥१६९८॥

ટીકાર્થ :

વળી આ=લેશ્યાના દ્વારથી કહેવાયેલા આરાધક=ગાથા ૧૬૯૫થી ૧૬૯૭માં લેશ્યાને આશ્રયીને બતાવાયેલા ત્રણ પ્રકારના આરાધક અનશની મહાત્મા, સમ્યક્ત્વાદિથી સંગત જ=સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-તદ્ભાવમાં સ્થાયી ચરણથી યુક્ત જ=સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાનના ભાવમાં રહેનારા ચારિત્રથી યુક્ત જ, આરાધક વિજ્ઞેય થાય છે, પરંતુ કેવલ લેશ્યામાત્રથી આરાધક નથી.

કયા કારણથી ? એથી કહે છે — જે કારણથી તે લેશ્યામાત્ર=પૂર્વે ત્રણ પ્રકારના આરાધકમાં બતાવી તે શુભલેશ્યામાત્ર, અભવ્ય પણ સુરોને=દેવોને, હોય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે અભવ્ય સુરોને શુભ લેશ્યા હોય તેનો પ્રસ્તુત અનશની સાથે શું સંબંધ ? તેથી દેવલોકમાં જનારા અભવ્ય જીવો પણ દ્રવ્યચારિત્રના પાલનકાળમાં શુભલેશ્યાવાળા હોય છે, તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

અને જે લેશ્યાઓને વિષે મરે છે, તે લેશ્યાઓને વિષે જ ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે ગાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૯૮થી ૧૬૯૯માં લેશ્યા દ્વારા ત્રણ પ્રકારના આરાધક બતાવ્યા, તે આરાધક માત્ર શુભલેશ્યા દ્વારા થતા નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણ પરિણામોથી યુક્ત એવી શુભલેશ્યા દ્વારા થાય છે; કેમ કે કેવલ શુભ લેશ્યાવાળા જીવને આરાધક સ્વીકારવામાં આવે તો, દ્રવ્યસંયમ પાળીને દેવલોકમાં જનારા અભવ્ય જીવોને પણ આરાધક કહેવા પડે; કેમ કે તેઓ પણ સંયમપાલનકાળમાં શુભ લેશ્યાવાળા હોય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે અભવ્ય જીવોને શુભ લેશ્યા પ્રાપ્ત થાય છે તે કઈ રીતે નક્કી થાય ? તેથી સ્પષ્ટ કરે છે —

‘જીવો જે લેશ્યામાં મરે છે તે લેશ્યામાં જ ઋપ્ત થાય છે’ એ પ્રકારનું શાસ્ત્રનું વચન છે. માટે જે અભવ્ય જીવો દ્રવ્યસંયમ પાળીને દેવલોકમાં જાય છે, તેઓને મરણકાળમાં ત્રણમાંથી કોઈ શુભ લેશ્યા હોય છે, પરંતુ તેઓની શુભ લેશ્યા સમ્યક્ત્વાદિ ત્રણ ભાવોથી યુક્ત હોતી નથી, માટે તેઓને ભગવાને આરાધક કહ્યા નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે, આરાધક એવા અનશની મહાત્માને બોધ હોય છે કે ‘વીતરાગનું વચન વીતરાગતાની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે સંયમના સર્વ આચારો બતાવે છે.’ આવા બોધને કારણે વીતરાગતાના અર્થી એવા તે મહાત્માને વીતરાગના વચનાનુસાર સંયમની ક્રિયાઓ કરવામાં રુચિ વર્તે છે. આથી તે મહાત્મામાં સમ્યક્ત્વ છે, શાસ્ત્રો ભણીને તેઓએ જે કંઈ બોધ પ્રાપ્ત કર્યો છે તે વિષયક સમ્યગ્જ્ઞાન છે, તેમ જ વીતરાગભાવને અનુકૂળ અંતરંગ વીર્યવ્યાપારથી યુક્ત એવી જે શાસ્ત્રવચનાનુસાર ચારિત્રની ક્રિયા કરે છે અને તે ક્રિયા દ્વારા પોતાના ચિત્તનો જે અંશથી વીતરાગભાવમાં નિવેશ કરે છે, તે અંશથી તેઓમાં ચારિત્ર છે; અને વીતરાગતાને અનુકૂળ પરિણામ જે અંશથી વૃદ્ધિ પામે છે, તે અંશથી તેઓનું ચારિત્ર વૃદ્ધિ પામે છે.

આમ, આ ત્રણ પરિણામોથી યુક્ત એવી કષાયોના અપ્રવર્તનરૂપ શુભ લેશ્યા તે મહાત્મામાં વર્તે છે, અર્થાત્ તેઓના કષાયો સાંસારિક પદાર્થોને અવલંબીને પ્રવર્તતા નથી, પરંતુ વીતરાગભાવને અવલંબીને રાગાદિ ભાવોના ઉચ્છેદને અનુકૂળ પ્રવર્તે છે, તેથી તે અનશની મહાત્મા રત્નત્રયીથી યુક્ત એવી શુભ લેશ્યાવાળા છે.

વળી અભવ્ય જીવોને સાંસારિક ભોગો પ્રત્યે ઉત્કટ રાગ વર્તે છે, તેથી તેઓને તે ભોગપ્રવૃત્તિના અભાવસ્વરૂપ મોક્ષ અને વીતરાગતા અસાર જણાય છે. તેથી તેઓ કોઈક નિમિત્તને પામીને સંયમ ગ્રહણ કરે તોપણ વીતરાગતાના અર્થી નથી, ફક્ત આલોક કે પરલોકની આશંસાથી કે અનાભોગથી તેઓ સંયમ ગ્રહણ કરે છે; કેમ કે તેઓને ચારિત્ર વીતરાગતાની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે રુચિ નથી, પરંતુ પોતાને ઈષ્ટ એવા ભોગાદિના ઉપાયરૂપે જ રુચે છે. આથી તેઓ પોતાને ઈષ્ટ એવા ભોગાદિની પ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે સંયમપાલનમાં યત્ન કરે છે ત્યારે, પોતાના રાગાદિ કષાયોને ભોગાદિ વિષયોમાંથી નિરુદ્ધ કરીને સંયમની ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તાવે છે, આથી અભવ્યોને પણ સંયમપાલનકાળમાં કષાયોના અપ્રવર્તનરૂપ શુભ લેશ્યા વર્તે છે, પરંતુ તેઓની કષાયોના અપ્રવર્તનરૂપ શુભ લેશ્યા કષાયોના ઉચ્છેદ સાથે બોધથી, રુચિથી કે પ્રવૃત્તિથી

લેશ પણ જોડાયેલી હોતી નથી, માત્ર પોતાને ઈષ્ટ એવા ભોગાદિ સાથે જ જોડાયેલી હોય છે, તેથી રત્નત્રયીના સર્વ અંશથી વિકલ એવી માત્ર શુભ લેશ્યા તેઓને હોય છે, અને તેવી શુભ લેશ્યાના બળથી તેઓ દેવલોકમાં જાય છે, આથી તેવી શુભ લેશ્યાવાળા અભવ્ય જીવોને ભગવાને આરાધક કહ્યા નથી; કેમ કે ભગવાન સંસારના ઉચ્છેદને અનુકૂળ આત્મભાવમાં જવાના યત્નને જ આરાધના કહે છે અને તેવા પ્રકારનો યત્ન જેઓ નિષ્પત્ત કરે છે તેઓને ભગવાને આરાધક કહ્યા છે. ॥૧૬૯૮॥

અવતરણિકા :

આરાધકગુણમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આરાધકના ગુણને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૧૬૯૫થી ૧૬૯૮માં બતાવ્યા એ પ્રકારના આરાધકને પ્રાપ્ત થતા લાભને કહે છે —

ગાથા :

આરાહગો અ જીવો તત્તો યવિરુણ દુઘ્કડં કમ્મં ।

જાયઙ્ વિસુદ્ધજમ્મો જોગો વિ પુણો વિ ચરણસ્સ ॥૧૬૯૯॥

અન્યચાર્થ :

આરાહગો અ જીવો=અને આરાધક જીવ તત્તો=તેનાથી=આરાધકપણાથી, દુઘ્કડં કમ્મં યવિરુણ=દુષ્કૃત કર્મને ખપાવીને વિસુદ્ધજમ્મો=વિશુદ્ધ જન્મવાળા જાયઙ્=થાય છે, પુણો વિ ચરણસ્સ જોગો વિ=ફરી પણ ચરણનો યોગ પણ થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને આરાધક જીવ આરાધકપણાથી દુષ્કૃત કર્મને ખપાવીને વિશુદ્ધ જન્મવાળા થાય છે, ફરી પણ ચારિત્રનો યોગ પણ થાય છે.

ટીકા :

આરાધકશ્ચ જીવઃ તત્ત=આરાધકત્વાત્ ક્ષપયિત્વા દુષ્કૃતં કર્મ પ્રમાદજં જ્ઞાનાવરણીયાદિ જાયતે વિશુદ્ધજન્મા જાતિકુલાદ્યપેક્ષયા, યોગોઽપિ પુનરપિ ચરણસ્ય તદ્ભાવભાવિન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૬૯૯॥

★ “જ્ઞાનાવરણીયાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી ચાર ઘાતીકર્મનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

★ “યોગોઽપિ”માં ‘અપિ’થી એ પ્રાપ્ત થાય કે ઉત્તમ ભોગાદિનો યોગ તો થાય છે, પરંતુ ચરણનો યોગ પણ થાય છે.

★ “પુનરપિ”માં ‘અપિ’થી એ પ્રાપ્ત થાય કે આ ભવમાં એક વાર તો ચરણનો યોગ થયો, પરંતુ અન્ય ભવમાં ફરી પણ ચરણનો યોગ થાય છે.

ટીકાર્થ :

અને આરાધક જીવ તેનાથી=આરાધકપણાથી, પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિરૂપ દુષ્કૃત કર્મને બપાવીને જાતિ-કુલાદિની અપેક્ષાથી વિશુદ્ધ જન્મવાળા થાય છે. ફરી પણ તેના ભાવ સાથે ભાવિ એવા ચરણનો=જાતિ-કુલાદિની અપેક્ષાએ વિશુદ્ધ જન્મના સદ્ભાવ સાથે થનારા એવા ચારિત્રનો, યોગ પણ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૬૯૫થી ૧૬૯૭ સુધી શુભલેશ્યા દ્વારા ત્રણ પ્રકારના આરાધકનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, તે આરાધકમાં જે વિશેષતા છે, તે ગાથા ૧૬૯૮માં બતાવી. તેથી નક્કી થયું કે તેવા રત્નત્રયીના પરિણામવાળા અનશની મહાત્મા શુભ લેશ્યા દ્વારા આરાધક થાય છે અને તેઓ આરાધકપણાને કારણે પ્રમાદથી પેદા થયેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મનો ક્ષય કરે છે.

આશય એ છે કે મોહનો પરિણામ એ જ્ઞાનની વિકૃતિ છે અને તે જ્ઞાનની વિકૃતિથી જીવ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાંધે છે, અને દશમા ગુણસ્થાનક સુધી મોહથી આકુળ એવો જ્ઞાનનો પરિણામ રહેતો હોવાથી જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બંધાય છે.

વળી સંસારી જીવો જ્યારે મોહથી સંસારમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તેઓને તે જ્ઞાનાવરણીયકર્મ વિશેષથી બંધાય છે; જ્યારે વિવેકરૂપી ચક્ષુવાળા મહાત્મા શાસ્ત્રવચનનું અવલંબન લઈને મોહના ઉન્મૂલન માટે યત્ન કરે છે, ત્યારે મોહનો અંશ ઉત્તરોત્તર અલ્પ-અલ્પતર થવાથી તેઓને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ક્ષીણ-ક્ષીણતર બંધાય છે; વળી જીવ જ્યારે પ્રમાદને વશ થઈને પૂર્વ-પૂર્વ કરતાં અધિક-અધિકતર મોહના પરિણામવાળો બને છે, ત્યારે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ અધિક-અધિકતર બંધાય છે.

આથી જે મહાત્મા અંતસમયે જિનવચનઅનુસાર મોહના ઉન્મૂલન માટે અત્યંત અપ્રમાદવાળા છે, તેઓ પૂર્વે પ્રમાદથી બંધાયેલા જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો ક્ષય કરે છે, જેના કારણે તેઓનો આત્મભાવમાં જવા માટેનો બોધ પૂર્વ કરતાં અધિક સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મતર થાય છે અને તેવા મહાત્માને જન્મોંતરમાં ઉત્તમ જાતિ-કુળાદિવાળો વિશુદ્ધ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે તેમને સંયમની આરાધનાકાળમાં ઉચ્ચકુળાદિમાં જન્મ પ્રાપ્ત થાય તેવી પુણ્યપ્રકૃતિ બાંધેલી છે.

વળી ઉત્તમ કુળ આદિમાં જન્મ પામ્યા પછી તે અનશની મહાત્મામાં પૂર્વભવની આરાધનાના સંસ્કારો જાગૃત થાય છે, તેથી તેઓને તે ઉત્તમ કુળાદિના ભાવ સાથે થનારા ચારિત્રનો યોગ પણ થાય છે, જેથી પૂર્વ પૂર્વ કરતાં વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ મોહથી અનાકુળ એવો જ્ઞાનનો પરિણામ પૂર્વ પૂર્વ કરતાં અધિક અધિક વિશુદ્ધ થાય છે, અને અંતે વીતરાગ બને છે ત્યારે સર્વથા મોહના સ્પર્શ વગરના જ્ઞાનના પરિણામરૂપ ક્ષાયિકચારિત્ર પ્રગટે છે.

આમ, જીવનના અંતસમયે કરેલી અનશનની આરાધનાનું એ મહાફળ છે કે ઉત્તમ એવા વિશુદ્ધ જન્મની પ્રાપ્તિ થવી, ફરીથી ચારિત્રનો યોગ થવો, તેમ જ તે ચારિત્ર દ્વારા ક્ષાયિકચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવી. ॥૧૬૯૯॥

અવતરણિકા :

આરાધનાયા એવ પ્રધાનફલમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આરાધનાના જ પ્રધાનફળને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં અનશનની આરાધનાનું સામાન્ય ફળ બતાવ્યું, હવે તે અનશનની આરાધનાનું જ મુખ્ય ફળ બતાવે છે —

ગાથા :

આરાહિઝણ એવં સત્તદ્વભવાણમારઓ ચેવ ।
તેલુક્કમત્થઅત્થો ગચ્છહિ સિદ્ધિ ણિઓગેણં ॥૧૭૦૦॥

અન્યચાર્થ :

એવં=આ રીતે=ગાથા ૧૫૭૫થી માંડીને અત્યાર સુધી અભ્યુદય મરણના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું એ રીતે, આરાહિઝણ=આરાધના કરીને સત્તદ્વભવાણં આરઓ ચેવ=સાત-આઠ ભવોની પહેલાં જ તેલુક્કમત્થઅત્થો=ત્રૈલોક્યના મસ્તક પર રહેલા (મહાત્મા) ણિઓગેણં=નિયોગથી સિદ્ધિ ગચ્છહિ=સિદ્ધિને પામે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૫૭૫થી માંડીને અત્યાર સુધી અભ્યુદય મરણના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું એ રીતે આરાધના કરીને સાત-આઠ ભવોની પહેલાં જ ત્રૈલોક્યના મસ્તક પર રહેલા મહાત્મા નિયમથી સિદ્ધિને પામે છે.

ટીકા :

આરાધ્યૈવં=ઉક્તપ્રકારં, કિમિત્યાહ-સમાષ્ટભવેભ્યઃ=સમાષ્ટજન્મેભ્યઃ આરત એવ=ત્રિષુ વા ચતુર્ષુ વા જન્મસુ, કિમિત્યાહ-ત્રૈલોક્યમસ્તકસ્થઃ સકલલોકચૂડામણિભૂતાં ગચ્છતિ સિદ્ધિ=મુક્તિ નિયોગેન=અવશ્યંતયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦૦॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ઉક્ત પ્રકારને=ગાથા ૧૫૭૫થી માંડીને અત્યાર સુધી અભ્યુદય મરણનું સ્વરૂપ જે પ્રકારે કહેવાયું એ પ્રકારના અભ્યુદય મરણને, આરાધીને, શું ? એથી કહે છે — સાત-આઠ ભવોથી=સાત-આઠ જન્મોથી, પહેલાં જ=ત્રણ અથવા ચાર જન્મોમાં, શું ? એથી કહે છે — ત્રૈલોક્યના મસ્તક પર રહેલા મહાત્મા નિયોગથી=અવશ્યપણાથી, સકલ લોકમાં ચૂડામણિભૂત=સમગ્ર લોકમાં મુગટરૂપ, સિદ્ધિને=મુક્તિને, પામે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ગાથા :

સઘ્વણુ સઘ્વદરિસી નિરુવમસુહસંગઓ ય સો તત્થ ।
જમ્માઇદોસરહિઓ ચિદ્ધ ધયવં સયા કાલં ॥૧૭૦૧॥

અન્યથાર્થ :

સઘ્વણુ સઘ્વદરિસી=સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, નિરુવમસુહસંગઓ ય સો ધયવં=અને નિરુપમ સુખથી સંગત તે ભગવાન તત્થ=ત્યાં=સિદ્ધિમાં, જમ્માઇદોસરહિઓ=જન્માદિ દોષોથી રહિત સયા કાલં=સદા કાલ ચિદ્ધ=રહે છે.

ગાથાર્થ :

સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને નિરુપમ સુખથી સંગત તે ભગવાન સિદ્ધિમાં જન્માદિ દોષોથી રહિત સદા કાલ રહે છે.

ટીકા :

તત્ર ચ ગતઃ સન્ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી, નાચેતનો ગગનકલ્પઃ, તથા નિરુપમસુખસજ્જતશ્ચ સકલવ્યાબાધાનિવૃત્તેઃ, સ=આરાધકો મુક્તઃ તત્ર=સિદ્ધૌ જન્માદિદોષરહિતઃ=જન્મજરાદિમરણાદિરહિતઃ સંતિષ્ઠતિ ભગવાન્ સદાકાલં=સર્વકાલમેવ, નત્વભાવીભવતિ યથાઽઽહુરન્યે ‘પ્રવિધ્યાતદીપકલ્પોપમો મોક્ષઃ’ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦૧॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યાં=સિદ્ધિમાં, ગયેલા છતા સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, ગગનકલ્પ=આકાશની જેમ, અચેતન નહીં, અને સકલ વ્યાબાધાની નિવૃત્તિને કારણે તે પ્રકારે નિરુપમ સુખથી સંગત, તે=મુક્ત આરાધક=સર્વ કર્મોથી મુકાયેલા એવા તે અનશનની આરાધના કરનારા મહાત્મા, ત્યાં=સિદ્ધિમાં, જન્માદિ દોષોથી રહિત=જન્મ-જરા-મરણાદિથી રહિત, છતા ભગવાન સદા કાળ=સર્વ કાળ જ, રહે છે; પરંતુ જે પ્રકારે અન્યો કહે છે કે “પ્રવિધ્યાત દીપના કલ્પની ઉપમાવાળો=જુઓયેલા દીવાતુલ્ય ઉપમાવાળો, મોક્ષ છે” એ પ્રકારે અભાવરૂપે થતા નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારશ્રીએ અત્યાર સુધી જે સંયમજીવનના ચરમકાળે કરવા યોગ્ય આરાધનાનું વર્ણન કર્યું, એ આરાધનાને જે મહાત્મા અંતસમયે કરે છે, તેઓ સાત-આઠ ભવોથી પૂર્વે જ ત્રણ-ચાર ભવોમાં મોક્ષે જાય છે. તે વખતે તેઓ ત્રણ લોકના મસ્તક પર રહે છે અને સકલ લોકમાં ચૂડામણિભૂત એવી મુક્તિને પામે છે.

આનાથી એ ફલિત થયું કે આ પ્રકારે અંતસમયની આરાધના કરનારા જીવોને વીતરાગતાની પ્રાપ્તિ અતિઆસન્ન થાય છે અને શીઘ્ર સિદ્ધિઅવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે.

વળી સિદ્ધઅવસ્થામાં તેઓ કેવા પ્રકારના છે ? તે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ છે, સર્વદર્શી છે, પરંતુ આકાશ જેવા અચેતન નથી. આમ કહેવાથી સિદ્ધઅવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ સ્વીકારનારા મતનું ખંડન થાય છે.

વળી સિદ્ધઅવસ્થાને પામેલા તે મહાત્મા કર્મકૃત અને મોહકૃત સર્વ વ્યાબાધાઓની નિવૃત્તિ થયેલી હોવાથી નિરુપમ સુખથી યુક્ત છે. આમ કહેવાથી મોક્ષ ભોગ વગરનો હોવાથી સુખથી રહિત છે માટે અસાર છે, એવી માન્યતાનું નિરાકરણ થાય છે, તેમ જ મોક્ષને દુઃખના અભાવરૂપ માનનારા નૈયાયિકાદિના મતનું નિરાકરણ થાય છે; કેમ કે મોક્ષ સાંસારિક કોઈપણ સુખથી ઉપમા ન આપી શકાય તેવા સુખવાળો હોવાથી માત્ર દુઃખના અભાવવાળો નથી, પરંતુ નિરુપમ સુખવાળો પણ છે.

વળી મુક્ત થયેલા તે મહાત્મા સિદ્ધઅવસ્થામાં જન્માદિ દોષોથી રહિત છે. આમ કહેવાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સંસારી જીવો ઘણાં સુખથી યુક્ત હોય તોપણ, સંસારનું સુખ જન્મ-જરા-મરણાદિ પીડાથી યુક્ત જ હોય છે, જ્યારે મુક્ત જીવો જન્મ-જરાદિ સર્વ દોષોથી રહિત છે, માટે મોક્ષનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે.

વળી તે મહાત્મા સિદ્ધઅવસ્થામાં સર્વ કાળ જ જ્ઞાન-દર્શનાદિ ભાવોથી યુક્ત રહે છે, પરંતુ “બુઝાયેલા દીવા જેવો મોક્ષ છે” એ પ્રકારની બૌદ્ધદર્શનની માન્યતા પ્રમાણે તે મહાત્મા અભાવરૂપ થતા નથી. ॥૧૭૦૦/૧૭૦૧॥

❧ અહીં પાંચમી ‘સંલેખના’ વસ્તુક સમાપ્ત થઈ ❧

અવતરણિકા :

फलदर्शनद्वारेण शास्त्रमुपसंहरति —

અવતરણિકાર્થ :

ફળદર્શનના દ્વારથી શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરે છે —

ભાવાર્થ :

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગ્રંથકારશ્રીએ આત્માને ઉપયોગી એવી પાંચ વસ્તુઓનું વર્ણન કરવાનો પ્રારંભ કરેલો, તે અહીં પૂર્ણ થાય છે. આથી હવે ફળ બતાવવા દ્વારા અર્થાત્ પ્રસ્તુત ગ્રંથના વચન અનુસારે સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવોને પ્રાપ્ત થતું ફળ બતાવવા દ્વારા, ગ્રંથકારશ્રી પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પ્રસ્તુત ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરે છે —

ગાથા :

एयाणि पंच वत्थू आराहिता जहागमं सम्मं ।
तीअद्धाए अणंता सिद्धा जीवा धुअकिलेसा ॥१७०२॥

અન્યથાર્થ :

एयाणि पंच वत्थू=આ પાંચ વસ્તુઓને જહાગમં સમ્મં આરાહિત્તા=યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધીને ધુઅકિલેસા અણંતા जीवा=ધૂત કલેશવાળા અનંતા જીવો तीअद्धाए=અતીત અદ્દામાં=ભૂતકાળમાં, सिद्धा=સિદ્ધ થયા.

ગાથાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓને યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધીને ધૂત કલેશવાળા અનંતા જીવો અતીત કાળમાં સિદ્ધ થયા.

ટીકા :

एतानि पञ्च वस्तूनि-પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિની આરાધ્ય=સંપાદ્ય યથાગમં=યથાસૂત્રં સમ્યગ્=અવૈપરીત્યેનાતીતાદ્વાયામ્=અતીતકાલે અનન્તા: सिद्धा जीवा: निष्ठितार्था: संवृत्ता: =મુક્તા इत्यर्थ: ધૂતક્લેશા: =સવાસનાશેષકર્મ્મરહિતા इति ગાથાર્થ: ॥૧૭૦૨॥

ટીકાર્થ :

આ પાંચ પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિરૂપ વસ્તુઓને યથાઆગમ=યથાસૂત્ર=જે પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે, સમ્યગ્=અવિપરીતપણાથી, આરાધીને=સંપાદન કરીને, ધૂત કલેશવાળા=વાસના સહિત અશેષ કર્મોથી રહિત, એવા અનંતા જીવો અતીત અદ્દામાં=અતીત કાળમાં, સિદ્ધ થયા=નિષ્ઠિત અર્થવાળા બન્યા=મુક્ત થયા, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિ પાંચ વસ્તુઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું, ત્યાં પ્રથમ ગ્રંથના પ્રારંભમાં કહેલ કે જગતમાં આ પાંચ જ વસ્તુઓ છે, અન્ય નહીં; કેમ કે જીવ માટે આ પાંચ જ વસ્તુઓ ઉપયોગી છે, માટે પાંચ જ વસ્તુઓ આરાધવા યોગ્ય છે, અન્ય નહીં.

વળી આ પાંચ વસ્તુઓને સૂત્ર અનુસાર સમ્યગ્ જાણીને, તેનો યથાર્થ બોધ કરીને, તે રીતે જ આરાધવાની રુચિ ધારણ કરીને, શક્તિના પ્રકર્ષથી પાંચ વસ્તુઓમાં અપ્રમાદભાવે વર્તમાનકાળમાં પણ યત્ન કરવામાં આવે તો, નિયમથી અલ્પ કાળમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એમ બતાવવા અર્થે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે આ પાંચ વસ્તુઓને આરાધીને ભૂતકાળમાં અનંતા જીવો મોહની વાસનાથી યુક્ત એવાં સર્વ કર્મોથી રહિત થઈને મુક્ત થયા. ॥૧૭૦૨॥

ગાથા :

एयाणि पंच वत्थू आराहित्ता जहागमं सम्मं ।

इण्हं पि हु संखिज्जा सिज्झंति विवक्खिए काले ॥૧૭૦૩॥

અન્યાર્થ :

एयाणि पंच वस्तू=આ પાંચ વસ્તુઓને જહાગમં સમ્પં આરાહિતા=યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધીને સંખિજ્જા=સંખ્યેય (જીવો) इण्हि पि=અત્યારે પણ વિવક્ષિત્વ કાલે=વિવક્ષિત કાળમાં સિદ્ધાન્તિ=સિદ્ધ થાય છે.

★ 'हु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓને યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધીને સંખ્યાતા જીવો અત્યારે પણ વિવક્ષિત કાળમાં સિદ્ધ થાય છે.

ટીકા :

एतानि पञ्च वस्तून्याराध्य यथागमं सम्यगिति पूर्ववत् इदानीमपि सामान्येन सङ्ख्येयाः सिध्यन्ति समयक्षेत्रे सर्वस्मिन्नेव विवक्षिते काले-અન્તર્મુદૂર્ત્તાદાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦૩॥

ટીકાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓને યથાઆગમ સમ્યગ્=પૂર્વની જેમ=પૂર્વગાથામાં કહ્યું તેમ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે અવિપરીતપણાથી, આરાધીને સામાન્યથી સંખ્યેય=સંખ્યાતા જીવો, અત્યારે પણ સર્વ જ સમયક્ષેત્રમાં=સંપૂર્ણ જ અઢી દ્વીપમાં, અંતર્મુદૂર્ત્તાદિ વિવક્ષિત કાળમાં સિદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓ જે પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહી છે તે પ્રમાણે સમ્યગ્બોધ કરીને, રુચિ કરીને અને શક્તિ અનુસાર સેવન કરીને અઢી દ્વીપમાં રહેલા સામાન્યથી સંખ્યાતા જીવો અંતર્મુદૂર્ત્તાદિ કાળમાં અત્યારે પણ સિદ્ધ થાય છે.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે આ પાંચ વસ્તુઓને તન્મયતાથી આરાધીને વર્તમાનમાં પાંચ મહાવિદેહોમાં ઘણા જીવો મોક્ષ પામી રહ્યા છે, તેઓમાં કેટલાક જીવો અંતર્મુદૂર્ત્તમાં મોક્ષ પામે છે, તો કેટલાક જીવો દિવસો, વર્ષો આદિના ક્રમથી પણ અવશ્ય મોક્ષ પામે છે. આથી વર્તમાનમાં પણ સિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિનો ઉપાય આ પંચવસ્તુની આરાધના જ છે. ॥૧૭૦૩॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધના કરનારા મહાત્માને પ્રાપ્ત થતું ભૂતકાળને અને વર્તમાનકાળને આશ્રયીને પ્રધાન ફળ ગાથા ૧૭૦૨-૧૭૦૩માં બતાવ્યું, હવે ભવિષ્યકાળને આશ્રયીને પ્રધાન ફળ બતાવવા 'તથા'થી સમુચ્ચય કરતાં કહે છે —

ગાથા :

एयाणि पंच वत्थू आराहिता जहागमं सम्मं ।
एसद्धाएऽणंता सिज्झिस्संती धुवं जीवा ॥१७०४॥

અન્યચાર્ય :

एयाणि पंच वत्थू=આ પાંચ વસ્તુઓને જહાગમં સમ્મં આરાહિતા=યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધીને અણંતા જીવા=અનંતા જીવો एसद्धाए=એષ્ય અદ્ધામાં=ભવિષ્યકાળમાં, धुवं=નક્કી सिज्झिस्संती=સિદ્ધ થશે.

;

ગાથાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓને યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધીને અનંતા જીવો ભવિષ્યકાળમાં નક્કી સિદ્ધ થશે.

ટીકા :

एतानि पञ्च वस्तून्याराध्य यथागमं सम्यगिति पूर्ववदेव एष्याद्धायां=ભવિષ્યત્કાલેऽનન્તા: સેત્સ્યન્તિ=મુક્તિ પ્રાપ્સ્યન્તિ धुवं जीवाः, सर्वज्ञवचनप्रामाण्याद् ध्रुवमिति गाथार्थः ॥१७०४॥

ટીકાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓને યથાઆગમ સમ્યગ્=પૂર્વની જેમ=ગાથા ૧૭૦૨માં બતાવ્યું તેમ, આરાધીને અનંતા જીવો એષ્ય અદ્ધામાં=ભવિષ્યકાળમાં, ધ્રુવ=નક્કી, સિદ્ધ થશે=મુક્તિને પામશે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જીવો નક્કી સિદ્ધ થશે, એવું કઈ રીતે કહ્યું ? તેથી કહે છે —

સર્વજ્ઞના વચનનું પ્રામાણ્ય હોવાથી ધ્રુવ=નક્કી, સિદ્ધ થશે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓનું આરાધન કરીને અનંતા જીવો ભાવિમાં પણ મોક્ષ પામશે.

અહીં પ્રશ્ન થાય આ પાંચ વસ્તુથી ભવિષ્યમાં જીવો મોક્ષ પામશે, એવું કઈ રીતે નક્કી થાય ? એથી કહે છે —

સર્વજ્ઞના વચનનું પ્રામાણ્ય હોવાથી ભવિષ્યમાં પણ અનંતા જીવો મોક્ષ પામશે, એમ નક્કી થાય છે.

આ રીતે પંચવસ્તુને ત્રણેય કાળમાં મોક્ષના ઉપાયરૂપે બતાવીને ગ્રંથકારશ્રીને એ સ્પષ્ટ કરવું છે કે, મોક્ષનો એક ઉપાય આ પંચવસ્તુની આરાધના જ છે. આથી આ પંચવસ્તુના પરમાર્થને જણાવવા માટે ભગવાને દ્વાદશાંગી અભિવ્યક્ત કરી છે અને તે દ્વાદશાંગીનું સંગ્રાહી સૂત્ર ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્ર છે, જે પ્રવ્રજયાનું સ્વરૂપ બતાવનાર છે અને તે પ્રવ્રજયાના જ પારમાર્થિક સ્વરૂપને કંઈક વિસ્તારથી બતાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રીએ આ ‘પંચવસ્તુક ગ્રંથ’ની રચના કરી છે, માટે ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્રથી દ્વાદશાંગીના પરમાર્થને પ્રાપ્ત ન કરી શકે તેવા મંદ પ્રજ્ઞાવાળા જીવોને બોધ કરાવવા માટે દ્વાદશાંગીના સારભૂત એવા સામાયિક સૂત્રના વિસ્તારરૂપ આ પંચવસ્તુકનું વક્તવ્ય છે, જે પંચવસ્તુકના બળથી જ ભૂતકાળમાં ઘણા જીવો સિદ્ધ થયા, વર્તમાનમાં

પણ ઘણા જીવો સિદ્ધ થાય છે, તેમ જ ભવિષ્યમાં પણ ઘણા જીવો સિદ્ધ થશે; કેમ કે સર્વજનું વચન છે કે 'સામાયિકના પરમાર્થની પ્રાપ્તિ વગર કોઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી.' વળી પંચવસ્તુકના મર્મને જેઓ સ્પર્શે છે, તેઓ અવશ્ય સામાયિકના પરમાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ સામાયિકના પરમાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ સામાયિકની આરાધના કરીને અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૭૦૪॥

અવતરણિકા :

અમીષામેવ વ્યતિરેકતઃ ફલમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આમના જ=પંચવસ્તુની આરાધના કરનારા જીવોના જ, વ્યતિરેકથી ફળને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૦૪માં પંચવસ્તુની યથાઆગમ સમ્યગ્ આરાધના કરનારા જીવોને ત્રણે કાળમાં પ્રાપ્ત થતું ફળ બતાવ્યું, હવે આ પંચવસ્તુની વિરાધના કરનારા જીવોને ત્રણે કાળમાં પ્રાપ્ત થતા ફળને બતાવે છે —

ગાથા :

एयाणि पंच वत्थू एमेव विराहिउं तिकालंमि ।

एत्थ अणेगे जीवा संसारपवङ्गगा भणिआ ॥૧૭૦૫॥

અન્યથાર્થ :

एयाणि पंच वत्थू=આ પાંચ વસ્તુઓને એમેવ=આ રીતે જ=જે રીતે આરાધે છે એ રીતે જ, વિરાહિउं=વિરાધીને એત્થ=અહીં=લોકમાં, તિકાલંમિ=ત્રણ કાળમાં અણેગે જીવા=અનેક જીવો સંસારપવઙ્ગા=સંસારના પ્રવર્ધક ભણિઆ=કહેવાયા છે.

ગાથાર્થ :

આ પાંચ વસ્તુઓને જે રીતે આરાધે છે એ રીતે જ વિરાધીને લોકમાં ત્રણેય કાળમાં અનેક જીવો સંસારના પ્રવર્ધક કહેવાયા છે.

ટીકા :

एतानि पञ्च वस्तूनि प्रस्तुतानि एवमेव विराध्य त्रिकाले=ત્રિષ્વપિ કાલેષુ અત્ર=લોકેડનેકે જીવાઃ સામાન્યેન ભૂયાંસઃ સંસારપ્રવર્ધકા=ભવસ્ય વૃદ્ધિકારકાઃ ભણિતાસ્તીર્થકરગણધરૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦૫॥

ટીકાર્થ :

પ્રસ્તુત એવી આ પાંચ વસ્તુઓને આ રીતે જ=જે રીતે આરાધીને જીવો ત્રણ કાળમાં સિદ્ધિગામી કહેવાયા છે એ રીતે જ, વિરાધીને અહીં=લોકમાં, ત્રિકાળમાં=ત્રણે પણ કાળમાં, અનેક=સામાન્યથી ઘણા, જીવો સંસારના પ્રવર્ધક=ભવની વૃદ્ધિને કરનારા, તીર્થકર-ગણધરો વડે કહેવાયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કલ્યાણના અર્થી પણ જેઓ પાંચ વસ્તુઓના સ્વરૂપને જાણવા માટે યથા-તથા યત્ન કરે છે, તેઓને આ પંચવસ્તુવિષયક બોધ વિપરીત થાય છે અને રુચિ પણ વિપરીત થાય છે, તેમ જ કદાચ સંયમની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો તે પણ વિપરીત થાય છે. આ રીતે આ પંચવસ્તુનું વિરાધન કરીને ભૂતકાળમાં અનેક જીવો સંસારને વધારનારા થયા છે, વર્તમાનમાં પણ અનેક જીવો સંસારને વધારનારા થાય છે, તેમ જ ભવિષ્યમાં પણ અનેક જીવો સંસારને વધારનારા થશે, એમ તીર્થંકર-ગણધરોએ કહેલ છે. માટે આ પાંચ વસ્તુઓની લેશ પણ વિરાધના ન થાય એ રીતે સ્વશક્તિઅનુસાર આરાધવાથી અવશ્ય સંસારનો અંત થાય છે. ॥૧૭૦૫॥

અવતરણિકા :

एवं व्यवस्थिते साधूपदेशमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ રીતે વ્યવસ્થિત હોતે છતે સાધુ ઉપદેશને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૦૫માં કહ્યું એ રીતે પદાર્થ નિર્ણીત હોતે છતે સુંદર ઉપદેશને આપે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૦૪માં અન્વયથી બતાવ્યું કે આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાથી જીવો ત્રણે કાળમાં સિદ્ધિને પામે છે અને ગાથા ૧૭૦૫માં વ્યતિરેકથી બતાવ્યું કે આ પાંચ વસ્તુઓની વિરાધનાથી જીવો સંસારના પ્રવર્ધક બને છે, એ રીતે પદાર્થ વ્યવસ્થિત હોતે છતે શું કરવું જોઈએ ? તે સ્પષ્ટ કરવા માટે ગ્રંથકારશ્રી હિતકારી એવો સુંદર ઉપદેશ આપે છે —

ગાથા :

णाऊण एवमेअं एआणाराहणाए जइअव्वं ।

न हु अण्णो पडियारो होइ इहं भवसमुद्धंमि ॥૧૭૦૬॥

અન્યચાર્થ :

एवं=આ રીતે=ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૦૫માં કહ્યું એ રીતે, एअं=આને=અન્વય-વ્યતિરેકથી હિત-અહિતને, णाऊण=જાણીને एआण=આમની=આ પાંચ વસ્તુઓની, आराहणाए=આરાધનામાં जइअव्वं=યત્ન કરવો જોઈએ, इहं भवसमुद्धंमि=આ ભવસમુદ્રમાં अण्णो पडियारो=અન્ય પ્રતીકાર=તરવા માટેનો અન્ય ઉપાય, न हु होइ=નથી જ.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૦૫માં કહ્યું એ રીતે અન્વય-વ્યતિરેકથી હિત-અહિતને જાણીને આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન કરવો જોઈએ, આ ભવસમુદ્રમાં તરવા માટેનો અન્ય ઉપાય નથી જ.

ટીકા :

જ્ઞાત્વા એવમેતદ્=અન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં હિતાહિતે એતેષાં પચ્છાનાં વસ્તૂનામારાધનાયાં-સમ્યક્સમ્પાદન-રૂપાયાં યતિતત્ત્વ્યં=પ્રયત્નઃ કાર્યઃ, ન હુ=નૈવાન્યઃ પ્રતીકાર=ઉપાયઃ કશ્ચિદત્ર ભવસમુદ્રે=સંસારસાગર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦૬॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૦૫માં બતાવ્યું એ રીતે, આને=અન્વય-વ્યતિરેકથી હિત-અહિતને, જાણીને, આ પાંચ વસ્તુઓની સમ્યક્ સંપાદનરૂપ આરાધનામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આ ભવરૂપી સમુદ્રમાં=સંસારરૂપી સાગરમાં, અન્ય પ્રતીકાર=કોઈ ઉપાય, નથી જ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આ સંસાર સમુદ્ર જેવો છે, તેમાં પડેલા જીવો અનેક પ્રકારની કદર્યનાઓ પામે છે, તે કદર્યનાઓમાંથી બચવાનો ઉપાય માત્ર ભગવાને બતાવેલી પંચવસ્તુની આરાધના જ છે. તેથી પૂર્વમાં બતાવ્યું એ રીતે આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધના મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી હિતરૂપ છે અને આ પાંચ વસ્તુઓની વિરાધના સંસારવૃદ્ધિનું કારણ હોવાથી અહિતરૂપ છે. આ પ્રકારના હિત-અહિતને શાસ્ત્રવચનથી જાણીને સંસારથી ભય પામેલા જીવોએ પ્રસ્તુત ગ્રંથ દ્વારા પાંચ વસ્તુઓના સ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ કરવા માટે, બોધ કરીને તે બોધ અનુસારે સમ્યગ્રુચિ કરવા માટે અને રુચિ કરીને પ્રમાદના પરિહારપૂર્વક પંચવસ્તુક ગ્રંથના વચનઅનુસાર આચારો નિષ્પત્ત કરવા માટે સમ્યગ્ યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી આ પંચવસ્તુના બળથી સંસારનો અંત થાય. ॥૧૭૦૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે આ ભવસમુદ્રમાં તરવાનો અન્ય કોઈ ઉપાય નથી, માટે આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન કરવો જોઈએ. એ કથનને જ પુષ્ટ કરવા અર્થે કહે છે -

ગાથા :

एत्थ वि मूलं णेअं एगंतेणेव भव्वसत्तेहिं ।

सद्धाइभावओ खलु आगमपरतंतया णवरं ॥૧૭૦૭॥

અન્યયાર્થ :

एत्थ वि=અહીં પણ=પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં પણ, सद्धाइभावओ खलु=શ્રદ્ધા આદિનો ભાવ હોવાથી જ भव्वसत्तेहिं=ભવ્ય સત્ત્વોએ णवरं आगमपरतंतया=કેવલ આગમપરતંત્રતા एगंतेणेव=એકાંતથી જ मूलं णेअं=મૂલ જાણવું.

★ ‘खलु’ વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં પણ શ્રદ્ધા આદિનો ભાવ હોવાથી જ ભવ્ય સત્વોએ કેવલ આગમપરતંત્રતા એકાંતથી જ મૂલ જાણવું.

ટીકા :

અત્રાપિ=આરાધનાયત્ને મૂલ=કારણં જ્ઞેયમેકાન્તેનૈવ ભવ્યસત્ત્વૈઃ=ભવ્યપ્રાણિભિઃ, કિમિત્યત્રાહ-શ્રદ્ધાદિભાવતઃ ખલુ=શ્રદ્ધાદિભાવાદેવ કારણાદ્ આગમપરતંત્રતા=સિદ્ધાન્તપારતન્ત્ર્યં નવરં, નાન્યન્મૂલમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૦૭॥

ટીકાર્થ :

અહીં પણ=આરાધનાના યત્નમાં પણ, ભવ્ય સત્વોએ=ભવ્ય પ્રાણીઓએ, આગમપરતંત્રતા એકાંતથી જ મૂલ=કારણ, જાણવું.

કયા કારણથી ? અર્થાત્ આરાધનાના યત્નમાં આગમપરતંત્રતા કયા કારણથી મૂળ છે ? અહીં=એ પ્રકારની જિજ્ઞાસામાં, કહે છે -

શ્રદ્ધાદિના ભાવથી જ=શ્રદ્ધા આદિના ભાવરૂપ કારણથી જ, કેવલ આગમપરતંત્રતા=સિદ્ધાંતનું પરતંત્રપણું, મૂળ છે, અન્ય મૂળ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંસારસમુદ્રને તરવા માટે આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન કરવો જોઈએ, તે કથનમાં વિચારકને જિજ્ઞાસા થાય કે આરાધનામાં યત્ન કઈ રીતે થઈ શકે ? તેથી કહે છે -

આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં આગમની પરતંત્રતા કારણ છે, અન્ય કારણ નથી.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પંચવસ્તુની આરાધનામાં ઉપદેશક નિમિત્તકારણ છે, તેમ જ સંઘયણબળાદિ અન્ય સામગ્રી પણ નિમિત્તકારણ છે, આગમની પરતંત્રતા જ ઉપાદાન કારણ છે; વળી આગમ વીતરાગના વચનસ્વરૂપ છે. આથી જે જીવો વીતરાગવચનના અધ્યયનથી માંડીને વીતરાગ વચનને આત્મામાં સંપન્ન કરવા સુધીની સર્વ ક્રિયાઓ વીતરાગવચનના સ્મરણપૂર્વક કરે છે, તેવા યોગ્ય જીવો આગમને પરતંત્ર થઈ શકે છે અને આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન કરી શકે છે, અન્ય જીવો કરી શકતા નથી.

અહીં વિચારકને પ્રશ્ન થાય કે સંસારથી ભય પામેલા જીવો શાસ્ત્રો વાંચે કે ભણે, તોપણ મોટા ભાગના જીવો આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં ઉપાદાન કારણભૂત એવા આગમને પરતંત્ર કેમ થઈ શકતા નથી ? તેથી કહે છે -

આગમને પરતંત્ર થવામાં શ્રદ્ધા આદિનો ભાવ કારણ છે અર્થાત્ શ્રદ્ધા-મેધા-ધૃતિ-ધારણા-અનુપ્રેક્ષા : એ પાંચનો સદ્ભાવ કારણ છે. તેથી ભગવાનના વચનમાં રુચિવાળા જીવો શાસ્ત્રો ભણવા માટે યત્ન કરે ત્યારે પણ, આ શાસ્ત્રો કઈ રીતે સંસારનો ઉચ્છેદ કરવાનો ઉચિત ઉપાય બતાવે છે ? તેના મર્મને જાણવા માટે રુચિ ધરાવે છે, અને તેઓને સ્થિર નિર્ણય હોય છે કે આ સદ્શાસ્ત્રોથી અર્થોનો યથાર્થ બોધ કરીને

તે બોધને અનુસાર સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો અવશ્ય સંસારનો અંત થાય છે. આ પ્રકારનો નિર્ણય હોવાથી તેઓ અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક શાસ્ત્રો ભણે છે, તે શાસ્ત્રો ભણતી વખતે પોતાની મેધાને શાસ્ત્રોના પરમાર્થો જાણવામાં પૂરેપૂરી વ્યાપૃત કરે છે, શાસ્ત્રોના અર્થોનો નિર્ણય કરીને તે અર્થોના પરાવર્તનમાં ધૃતિપૂર્વક યત્ન કરે છે, તેમ જ શાસ્ત્રો જે ભાવો બતાવે છે તે ભાવોથી આત્માને ધૃતિપૂર્વક ભાવિત કરીને તે ભાવોને આત્મામાં અત્યંત સ્થિર કરવારૂપ ધારણા કરે છે, તેમ જ આત્મામાં ધારણા કરેલા ભાવોના નિયંત્રણથી કરાતી ઉચિત પ્રવૃત્તિ વખતે પોતાના બોધને અનુરૂપ ભાવોની નિષ્પત્તિમાં યત્ન કરે છે, તે અનુપ્રેક્ષારૂપ છે અર્થાત્ કાર્યનિષ્પત્તિને અનુરૂપ અનુપ્રેક્ષારૂપ છે.

આ પ્રકારે યત્ન કરનારા જીવો આગમની પરતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે છે, જે આગમપરતંત્રતા આ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાવિષયક યત્ન કરવામાં મૂળ છે. તેથી અતિશય શ્રદ્ધાદિ ભાવોપૂર્વક પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં યત્ન કરવામાં આવે તો ભવ્ય જીવો વર્તમાનકાળમાં પણ પંચવસ્તુની આરાધનામાં યત્ન કરી શકે તેમ છે. ॥૧૭૦૭॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં આગમપરતંત્રતા મૂળ છે, અન્ય નહીં, એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

जम्हा न धम्ममग्गे मोत्तूणं आगमं इह पमाणं ।

विज्जइ छउमत्थाणं तम्हा एत्थेव जइअव्वं ॥૧૭૦૮॥

અવ્યયાર્થ :

जम्हा=જે કારણથી इह=સંસારમાં, धम्ममग्गे=ધર્મના માર્ગમાં आगमं मोत्तूणं=આગમને મૂકીને छउमत्थाणं=છદ્ધસ્થોને પમાણં ન विज्जइ=પ્રમાણ વિદ્યમાન નથી, तम्हा=તે કારણથી एत्थेव=અહીં જ=આગમમાં જ, जइअव्वं=યત્ન કરવો જોઈએ.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી સંસારમાં ધર્મના માર્ગમાં આગમને મૂકીને છદ્ધસ્થોને પ્રમાણ વિદ્યમાન નથી, તે કારણથી આગમમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ.

ટીકા :

यस्माद् न धर्ममार्गे परलोकगामिनि मुक्त्वा आगममेकं परमार्थतः इह प्रमाणं प्रत्याख्यानादि विद्यते छद्वस्थानां प्राणिनां, तस्मादत्रैव=आगमे कुग्रहान् विहाय यतितव्यं=जिज्ञासाश्रवणश्रवणानुष्ठानेषु यतः कार्यो, नागीतार्थजनाचरणपरेण भवितव्यमिति गार्थः ॥૧૭૦૮॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં=સંસારમાં, પરલોકગામી એવા ધર્મના માર્ગમાં એક આગમને મૂકીને છદ્મસ્થ પ્રાણીઓને પચ્ચક્ષ્પાણાદિરૂપ પ્રમાણ વિદ્યમાન નથી અર્થાત્ પચ્ચક્ષ્પાણાદિનું સેવન આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં પ્રમાણ બનતું નથી, તે કારણથી કુચ્છોને છોડીને અહીં જ=આગમમાં જ, યત્ન કરવો જોઈએ અર્થાત્ જિજ્ઞાસા-શ્રવણ-શ્રવણનાં અનુષ્ઠાનોમાં=પાંચ વસ્તુઓની જિજ્ઞાસામાં-જિજ્ઞાસા થયા પછી પંચવસ્તુ ગ્રંથના શ્રવણમાં-શ્રવણ કર્યા પછી પ્રાપ્ત થયેલા બોધથી પંચવસ્તુગ્રંથ અનુસારે આચરણમાં, યત્ન કરવો જોઈએ, અગીતાર્થજનોના આચરણમાં પર=તત્પર, થવું જોઈએ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પંચવસ્તુની આરાધનાના યત્નમાં આગમપરતંત્રતા મૂળ છે, અન્ય નહીં. તેને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે પરલોકમાં આત્માને ઉચિત સ્થાને લઈ જનારા ધર્મના માર્ગમાં પરમાર્થથી આગમ જ એક પ્રમાણ છે, પરંતુ પચ્ચક્ષ્પાણ ગ્રહણ કરવું, સંયમના આચારોનું સ્વેચ્છાએ પાલન કરવું : એ સર્વ પ્રમાણ નથી.

તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અતીન્દ્રિય પદાર્થમાં સર્વજ્ઞવચનનું અવલંબન લઈને સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો પરલોકવિષયક હિત થાય, પરંતુ સ્વમતિઅનુસાર કોઈ અગીતાર્થને પ્રમાણ કરીને સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો પરલોકવિષયક હિત થાય નહીં. આથી “ભગવાનનું વચન ઉત્સર્ગ-અપવાદમય હોવાથી આપણે જેટલા અંશમાં સારું કરશું તેટલું આપણું કલ્યાણ થશે” એમ માનીને સ્વમતિઅનુસાર સંયમનું પાલન કરવારૂપ કુચ્છોનો ત્યાગ કરીને આગમમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી આગમમાં યત્ન કરવા માટે આ આગમ પદાર્થોનાં તાત્પર્ય કઈ રીતે બતાવે છે ? તે જાણવા માટે જિજ્ઞાસા રાખવી જોઈએ અને જિજ્ઞાસાપૂર્વક શાસ્ત્રવચનોનું શ્રવણ કરવું જોઈએ, જેથી શ્રવણ દ્વારા સર્વજ્ઞે કહેલ અર્થો યથાર્થ પ્રાપ્ત થાય, તેમ જ શ્રવણ કર્યા પછી શ્રવણથી પ્રાપ્ત થતા સંયમનાં અનુષ્ઠાનોમાં યત્ન કરવો જોઈએ.

આ રીતે આગમમાં બદ્ધરાગવાળા થઈને શક્ય હોય તે સર્વ યત્ન કરનારા મહાત્મા સંઘયણબળાદિની ક્ષતિને કારણે કે બુદ્ધિની અપટુતાને કારણે ક્યાંક સૂક્ષ્મ સ્ખલના પામતા હોય, તોપણ પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના ફળને પ્રાપ્ત કરે છે, અન્યથા આગમની વિરાધનાથી સંસારની વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૭૦૮॥

અવતરણિકા :

પ્રત્યપાયપ્રદર્શનદ્વારેણૈતદેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રત્યપાયના પ્રદર્શન દ્વારા આને જ કહે છે અર્થાત્ આગમપરતંત્ર થયા વગર કરાયેલ પ્રત્યાખ્યાનાદિ ક્રિયાઓ અનર્થનું કારણ છે એમ બતાવવા દ્વારા, પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં આગમપરતંત્રતા મૂળ છે, અન્ય નહીં, એને જ કહે છે —

ગાથા :

સુઅબજ્ઞાયરણરયા પમાણયંતા તહાવિહં લોઅં ।
ભુઅણગુરુણો વરાગાપમાણયં નાવગચ્છંતિ ॥૧૭૦૯॥

અન્યથાર્થ :

સુઅબજ્ઞાયરણરયા=શ્રુતબાહ્ય આચરણમાં રત, તહાવિહં લોઅં પમાણયંતા=તથાવિધ લોકને પ્રમાણ કરતા એવા વરાગા=વરાંકો ભુઅણગુરુણો અપમાણયં=ભુવનગુરુની અપ્રમાણતાને નાવગચ્છંતિ=જાણતા નથી.

ગાથાર્થ :

શ્રુતબાહ્ય આચરણમાં રત, તેવા પ્રકારના લોકને પ્રમાણ કરતા એવા વરાંકો ભુવનગુરુની અપ્રમાણતાને જાણતા નથી.

ટીકા :

શ્રુતબાહ્યાચરણરતા:=આગમબાહ્યાનુષ્ઠાનસક્તા: પ્રમાણયન્ત: સન્ત: કેનચિચ્ચોદનાયાં ક્રિયમાણાયાં તથાવિધં લોકં શ્રુતબાહ્યમેવાગીતાદિકં, કિમિત્યાહ-ભુવનગુરો:=ભગવત: તીર્થંકરસ્ય વરાકાસ્તે-પ્રમાણતામર્થાપત્તિસિદ્ધાં નાવગચ્છન્તિ, તથાહિ-યદિ તે સૂત્રબાહ્યસ્ય કર્તાર: પ્રમાણં ભગવાંસ્તર્હિ તદ્વિરુદ્ધસૂત્રાર્થવક્તા અપ્રમાણમિતિ મહામિથ્યાત્વં બલાદાપદ્યત ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૭૦૯॥

ટીકાર્થ :

શ્રુતથી બાહ્ય આચરણમાં રત=આગમથી બાહ્ય અનુષ્ઠાનમાં સક્ત, કોઈક વડે ચોદના કરાતે છતે તેવા પ્રકારના=શ્રુતથી બાહ્ય જ, અગીતાર્થાદિ લોકને પ્રમાણ કરતા છતા, શું? એથી કહે છે — વરાંક એવા તેઓ ભુવનગુરુની=તીર્થંકર ભગવાનની, અર્થાપત્તિથી સિદ્ધ એવી અપ્રમાણતાને જાણતા નથી.

તે અર્થાપત્તિથી સિદ્ધ એવી ભુવનગુરુની અપ્રમાણતાને જ તથાહિથી સ્પષ્ટ કરે છે —

જો સૂત્રથી બાહ્યના કર્તા એવા તેઓ=શાસ્ત્રવચનથી વિરુદ્ધ અનુષ્ઠાન કરનારા એવા તે સાધુઓ, પ્રમાણ હોય તો તેનાથી વિરુદ્ધ એવા સૂત્રના અર્થના વક્તા=આગમબાહ્ય સાધુઓ સૂત્રના જે અર્થ બતાવે છે તેનાથી વિરુદ્ધ અર્થને કહેનારા, એવા ભગવાન અપ્રમાણ થાય, એથી બળથી=બળાત્કારે, મહામિથ્યાત્વને આપાદન કરે છે=તેવા સાધુઓ પ્રાપ્ત કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આત્મકલ્યાણ અર્થે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી પણ કેટલાક સાધુઓ શ્રુતથી બાહ્ય આચરણમાં રત હોય છે અર્થાત્ શાસ્ત્રવચનોના પરમાર્થને જાણવામાં અને જાણીને તે પ્રકારે આચરવામાં બદ્ધવૃત્તિવાળા હોતા નથી, પરંતુ સ્વરુચિઅનુસાર તપાદિ અનુષ્ઠાનોમાં રક્ત હોય છે.

વળી તેઓની આગમથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિ જોઈને કોઈ ગીતાર્થ તેઓને પ્રેરણા કરે કે “આ પ્રવૃત્તિથી આત્મકલ્યાણ નહીં થાય, પરંતુ ભગવાનના વચનાનુસારે આ પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મકલ્યાણ થશે,” ત્યારે તેઓ શ્રુતથી બાહ્ય એવા અન્ય અગીતાર્થ સાધુઓ દ્વારા કરાતી આચરણાને પ્રમાણ કરીને કહે છે કે “આ મહાત્માઓ પણ આ પ્રમાણે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે, આથી અમારી પ્રવૃત્તિ જિનવચનાનુસાર જ છે,” આમ કહીને તે રાંકડાંઓ પોતાના વચનો દ્વારા અર્થથી સિદ્ધ થતી એવી ભગવાનની અપ્રમાણતાને જાણતા નથી.

આશય એ છે કે તેવા આગમબાહ્ય આચરણ કરનારા સાધુઓની પ્રવૃત્તિ ભગવાનના વચનથી વિરુદ્ધ હોવા છતાં તેઓ પોતાની પ્રવૃત્તિને ભગવાનના વચનઅનુસાર જ માને છે, અને તેઓની તે આજ્ઞાબાહ્ય પ્રવૃત્તિને પ્રમાણ સ્વીકારવામાં આવે તો ભગવાનનું વચન અર્થથી અપ્રમાણ સિદ્ધ થાય. આમ તે સાધુઓ અર્થથી તીર્થંકરના વચનને અપ્રમાણ સ્થાપીને મહામિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, જેથી તેઓના સંયમના સર્વ આચારો દુરંત સંસારના પરિભ્રમણનું જ કારણ બને છે, તેમ જ સંયમજીવનમાં બાહ્યત્યાગ, કષ્ટ વગેરે સર્વ વિફળ બને છે.

આ કથનથી એ સિદ્ધ થાય કે પાંચ વસ્તુઓની આરાધનાના યત્નમાં આગમપરતંત્રતા મૂળ છે, બાહ્ય કષ્ટમય આચરણા નહીં. આથી આગમને પરતંત્ર થવાથી પ્રસ્તુત પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન થઈ શકે છે, અન્યથા પ્રસ્તુત ગ્રંથ ભણવાની ક્રિયા અને પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં બતાવેલ વિધિનું પાલન પણ દીર્ઘ સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બને છે, માટે શ્રદ્ધાદિના ભાવથી આગમપરતંત્ર થઈને પાંચ વસ્તુઓની આરાધનામાં યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો ઉપદેશ છે. ॥૧૭૦૯॥

અવતરણિકા :

અત एव प्रक्रमाद्धर्मानधिकारिणमाह -

અવતરણિકાર્થ :

આ જ પ્રક્રમથી ધર્મના અનધિકારીને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે શ્રુતબાહ્ય આચરણામાં રત એવા વરાંકો અર્થાપત્તિથી ભુવનગુરુની અપ્રમાણતાને જાણતા નથી, એ જ પ્રક્રમથી ધર્મ કરવા માટે અનધિકારી જીવના સ્વરૂપને કહે છે -

ગાથા :

सुत्तेण चोड़ओ जो अण्णं उद्दिसिअ तं ण पडिवज्जे ।

सो तत्तवायबज्झो न होइ धम्मंमि अहिगारी ॥१७१०॥

અન્યચાર્થ :

સુત્તેણ ચોડૌઓ જો=સૂત્રથી ચોદિત એવા જે=કોઈ દ્વારા ભગવાનના વચનથી પ્રેરાયેલ એવા જે સાધુ, અણ્ણં ઉદ્દિસિઅ=અન્યને ઉદ્દેશીને=આગમબાહ્ય આચરણ કરનારા બીજા સાધુનું ઉદાહરણ લઈને, તં=તેને=ભગવાનના વચનને, ણ પડિવજ્જે=સ્વીકારતા નથી, તત્તવાયબજ્ઝો સો=તત્ત્વવાદથી બાહ્ય એવા તે ધમ્મંમિ અહિગારી=ધર્મમાં અધિકારી ન હોઈ=થતા નથી.

ગાથાર્થ :

કોઈ દ્વારા ભગવાનના વચનથી પ્રેરાયેલ એવા જે સાધુ, અન્ય સાધુનું ઉદાહરણ લઈને ભગવાનના વચનને સ્વીકારતા નથી, તત્ત્વવાદથી બાહ્ય એવા તે ધર્મમાં અધિકારી થતા નથી.

ટીકા :

સૂત્રેણ ચોદિત: 'ઇદમિત્થમુક્તમ્' एवं यः सत्त्वः अन्यं प्राणिनमुद्दिश्यात्मतुल्यमुदाहरणतया तत्र प्रतिपद्यते सौत्रमुक्तं, स एवंभूतः तत्त्ववादबाह्यः=परलोकમङ्गीकृत्य परमार्थवादबाह्यो, न भवति धर्मे सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी, सम्यग्विवेकाभावादिति गाथार्थः ॥૧૭૧૦॥

ટીકાર્થ :

“ઇદમ્ ઇત્થં ઉક્તં” एवं સૂત્રેણ ચોદિત: यः सत्त्वः “આ આ પ્રકારે કહેવાયું છે” એ પ્રમાણે સૂત્રથી ચોદિત એવો જે સત્ત્વ=“ભગવાન વડે આ અનુષ્ઠાન આ પ્રકારે બતાવાયું છે” એ પ્રમાણે કોઈક દ્વારા સૂત્ર અનુસારે પ્રેરણા કરાયેલો એવો જે જીવ, આત્મતુલ્યં અન્યં પ્રાણિનં ઉદાહરણતયા ઉદિશ્ય પોતાની તુલ્ય અન્ય પ્રાણીને ઉદાહરણપણરૂપે ઉદેશીને=પોતાની જેમ આગમવિરુદ્ધ આચરણ કરનારા અન્ય જીવને દૃષ્ટાંત તરીકે બતાવીને, તં=ઉક્તં સૌત્રં તેને=કહેવાયેલ સૌત્રને=કોઈક દ્વારા બતાવાયેલ સૂત્રસંબંધી વચનને, ન પ્રતિપદ્યતે સ્વીકારતો નથી.

एवंभूतः सः गाथार्थः ॥ આવા પ્રકારનો તે જીવ તત્ત્વવાદથી બાહ્ય છે=પરલોકને આશ્રયીને પરમાર્થવાદથી બાહ્ય છે, સકલ પુરુષાર્થોના હેતુ એવા ધર્મમાં અધિકારી થતો નથી; કેમ કે સમ્યગ્ વિવેકનો અભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેટલાક સાધુઓ સૂત્રના પરમાર્થને પામેલા હોતા નથી અને સંયમના આચારો પણ ગતાનુગતિકથી પાળતા હોય છે. તેઓની તેવી પ્રવૃત્તિ જોઈને કોઈ મહાત્મા ભગવાનનું વચન બતાવીને તેઓને પ્રેરણા કરે કે “આ અનુષ્ઠાન સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કરવાનું કહેવાયું છે” તો, તે સાધુઓ પોતાના સદૃશ સૂત્રનિરપેક્ષ સંયમની ક્રિયાઓ કરનારા અન્ય સાધુઓનું ઉદાહરણ આપીને “તેઓ કરે છે તેમ જ અમે પણ કરીએ છીએ” એમ કહીને તે મહાત્મા દ્વારા કહેવાયેલા શાસ્ત્રવચનને સ્વીકારતા નથી.

આવા પ્રકારની પ્રકૃતિવાળા જીવો પરલોકને આશ્રયીને પરમાર્થવાદથી બાહ્ય છે, આથી તેઓની સંયમની આચરણા પરમાર્થથી ભગવાનના વચનાનુસાર અનુષ્ઠાનનો લોપ કરીને પોતાનો વિનાશ કરનારી છે; વળી તેઓમાં ભગવાનના વચન પ્રત્યે પક્ષપાત કરાવે તેવો વિવેક નહીં હોવાથી સર્વ પુરુષાર્થોનો હેતુ એવો ધર્મ કરવા માટે તેઓ અધિકારી નથી અર્થાત્ તેઓ ચાર પુરુષાર્થમાંથી કોઈ પુરુષાર્થને સાધે તેવો ધર્મ કરતા નથી, પરંતુ સર્વ પુરુષાર્થોના કારણીભૂત એવા ધર્મનો વિનાશ કરે છે.

અહીં ધર્મને ‘સકલ પુરુષાર્થનો હેતુ’ કહ્યો, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, અર્થપુરુષાર્થ-કામપુરુષાર્થ-ધર્મપુરુષાર્થ-મોક્ષપુરુષાર્થ : એ ચારેય પુરુષાર્થોની નિષ્પત્તિનું કારણ ધર્મ છે. તેથી સમ્યગ્ સેવાયેલો ધર્મ જીવને સુંદર

એવી ભોગ-સામગ્રી અપાવીને મોક્ષમાં વિશ્રાંત થનાર છે અને તેવો ધર્મ કરવા માટે આવા જીવો અધિકારી નથી; કેમ કે ધર્મને વિપરીત સેવીને તેઓ સર્વ પુરુષાર્થોનો નાશ કરે છે. ॥૧૭૧૦॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ પ્રક્રમે કિમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ જ પ્રક્રમમાં=પૂર્વગાથાથી જે ધર્મના અનધિકારી જીવનું સ્વરૂપ બતાવવાનો પ્રક્રમ શરૂ કર્યો એ જ પ્રક્રમમાં, શું ? અર્થાત્ ધર્મ માટે અનધિકારી; જીવ અન્ય શું કરે છે ? એને કહે છે —

ગાથા :

તીઅબહુસ્સુયણાયં તક્કિરિઆદરિસણા કહ પમાણં ? ।

વોચ્છિજ્જંતી અ ઇમા સુદ્ધા ઇહ દીસઈ ચેવ ॥૧૭૧૧॥

અન્યથાર્થ :

(પોતાના આગમબાહ્ય અનુષ્ઠાનને પ્રમાણ સ્થાપન કરવા માટે) તક્કિરિઆદરિસણા=તન્કિયાનું દર્શન હોવાથી=અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યોની ક્રિયાનું દર્શન હોવાથી, તીઅબહુસ્સુયણાયં=અતીત એવા બહુશ્રુતોનું જ્ઞાત છે=“અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યોએ પણ અમે આચરીએ છીએ એમ જ આચર્યું” એ પ્રકારનું દર્શાવે છે, એમ આગમબાહ્ય સાધુઓ કહે છે. (તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે આગમબાહ્ય સાધુઓ દ્વારા અપાતું આ દર્શાવે) કહ પમાણં ?=કઈ રીતે પ્રમાણ થાય ? (કેમ પ્રમાણ ન થાય ? તે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —) ઇહ અ=અને અહીં=લોકમાં, વોચ્છિજ્જંતી સુદ્ધા ઇમા=વ્યવસ્થિત પામતી શુદ્ધ એવી આ=ક્રિયા, દીસઈ ચેવ=દેખાય જ છે.

ગાથાર્થ :

વળી પોતાની આગમબાહ્ય પ્રવૃત્તિને પ્રમાણ સ્થાપન કરવા માટે પૂર્વગાથામાં બતાવ્યા એવા ધર્મના અનધિકારી જીવો દર્શાવે આપે છે —

અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યોની ક્રિયા દેખાતી હોવાથી “અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યોએ પણ અમે આચરીએ છીએ એમ જ આચર્યું છે.”

તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે — આ દર્શાવે પ્રમાણ કઈ રીતે થાય ? અર્થાત્ પ્રમાણ ન થાય. કેમ પ્રમાણ ન થાય ? તે બતાવે છે —

લોકમાં વ્યવસ્થિત પામતી શુદ્ધ ક્રિયા દેખાય જ છે. આથી ધર્મના અનધિકારી જીવોએ આપેલ દર્શાવે પ્રમાણ થતું નથી.

ટીકા :

તીતબહુશ્રુતજ્ઞાતમ્ ‘અતીતા અપ્યાચાર્યાં બહુશ્રુતા એવ, તૈઃ કસ્માદિદં વન્દનકાયોત્સર્ગાદિનાનુષ્ઠિતં ?’
 इत्येवंभूतं, किमित्याह-तत्क्रियादर्शनात्=तीतबहुश्रुतसम्बन्धिक्रियादर्शनात् कारणात्, कथं प्रमाणं ? नैव
 प्रमाणं, न ज्ञायते ते कथं वन्दनादिक्रियां कृतवन्त इति, इति न चेदानींतनसाधुमात्रगतक्रियानुसारतः
 तत्तथातावगम इत्याह-व्यवच्छिद्यमाना चेयं=क्रिया शुद्धा=आगमानुसारिणी इह=लोके साम्प्रतमपि दृश्यत
 एव कालदोषादिति गाथार्थः ॥१७११॥

ટીકાર્થ :

અતીતા અપ્યાચાર્યા ત્યેવંભૂતં તીતબહુશ્રુતજ્ઞાતમ્ “અતીત પણ આચાર્યો બહુશ્રુત જ હતા, તેઓ
 વડે વંદન-કાયોત્સર્ગાદિ દ્વારા આ=અમે આચરીએ છીએ એ, કયા કારણથી આચરાયું છે ?” એવા પ્રકારનું
 અતીત એવા બહુશ્રુતોનું જ્ઞાત છે=દેખાત છે.

કિમિત્યાહ – કઈ રીતે ? અર્થાત્ અતીત આચાર્યો અમારી જેમ જ અનુષ્ઠાન કરતા હતા, તેવું શેનાથી
 નક્કી થાય ? એથી કહે છે –

તત્ક્રિયા કારણાત્ તેઓની ક્રિયાનું દર્શન હોવાથી=અતીત બહુશ્રુતો સંબંધી ક્રિયાનું દર્શન હોવાથી,
 અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યો પણ અમે આચરીએ છીએ એમ જ અનુષ્ઠાન કરતા હતા, તેવું નક્કી થાય
 છે, એમ અન્વય છે.

આ પ્રમાણે ધર્મના અનધિકારી આગમબાહ્ય સાધુઓ કહે છે, તેને ગ્રંથકારશ્રી ઉત્તર આપે છે –

કથં પ્રમાણં ? નૈવ પ્રમાણં કઈ રીતે પ્રમાણ થાય ?=આગમબાહ્ય સાધુઓનું ઉપરમાં બતાવ્યું એ અતીત
 બહુશ્રુતોનું દેખાત કઈ રીતે પ્રમાણ થાય ? અર્થાત્ પ્રમાણ ન જ થાય.

પ્રમાણ કેમ ન થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે –

ન જ્ઞાયતે इति તેઓ=અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યો, વંદનાદિ ક્રિયાને કઈ રીતે કરતા હતા ? એ
 જણાતું નથી.

ન ચેદાની તત્તથાતાવગમ इति અને અત્યારના સાધુમાત્રવિષયક ક્રિયાના અનુસારથી, તેઓના
 તથાતાનો અવગમ થતો નથી=અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યોના તે પ્રકારપણાનું જ્ઞાન થતું નથી અર્થાત્ જે
 પ્રકારે આગમબાહ્ય સાધુઓ અનુષ્ઠાન કરે છે તે પ્રકારે અતીત આચાર્યો અનુષ્ઠાન કરતા હતા તેમ જણાતું
 નથી, એથી આગમબાહ્ય સાધુઓએ આપેલું દેખાત પ્રમાણ નથી.

इत्याह – આને કહે છે=પૂર્વમાં બતાવ્યું એ કથનને ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે –

व्यव गाथार्थः ॥ અને અહીં=લોકમાં, કાળના દોષથી વ્યવચ્છેદ પામતી એવી શુદ્ધ=આગમને
 અનુસરનારી, આ=ક્રિયા, હમણાં પણ દેખાય જ છે. આથી આગમબાહ્ય સાધુઓએ આપેલું અતીત બહુશ્રુતોનું
 દેખાત પ્રમાણ નથી, એમ સંબંધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કેટલાક સાધુઓ આગમમાં જે રીતે અનુજ્ઞાન કરવાનું કહ્યું છે તે રીતે કરતા નથી, અને પોતે જે કરે છે તે અનુજ્ઞાન પ્રમાણભૂત છે તેમ સ્થાપન કરવા માટે કહે છે કે અતીત એવા બહુશ્રુત આચાર્યોએ પણ અમે જે આચરણા કરીએ છીએ તે જ આચર્યું છે, માટે તેઓની પરંપરામાં આવેલી આ આચરણા પ્રમાણભૂત છે. આમ કહીને પોતાની વર્તમાનની આચરણા પૂર્વ પૂર્વના આચાર્યોથી આચરાયેલી છે, તેથી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ દેખાતી હોવા છતાં પોતાની આચરણા પ્રમાણભૂત છે, તેમ સ્થાપન કરવા અર્થે તે સાધુઓ યત્ન કરે છે. તેને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

તેઓની આ આચરણા કઈ રીતે પ્રમાણભૂત થઈ શકે ? અર્થાત્ પ્રમાણભૂત થઈ શકે નહિ. તેમાં ગ્રંથકારશ્રી યુક્તિ આપે છે કે લોકમાં શુદ્ધ ક્રિયાઓ વિચ્છેદ પામતી હમણાં પણ દેખાય છે; તેથી “હમણાં આગમબાહ્ય આચરણા જે સાધુઓ કરે છે તેવી જ ક્રિયા પોતાના પૂર્વનાં આચાર્યોએ કરી છે” એમ કહેવું એ વચન યુક્તિરહિત છે; કેમ કે નજીકના પૂર્વકાલીન મહાત્માઓ જેવી શુદ્ધ ક્રિયા કરતા હતા તેનાથી વિપરીત ક્રિયા કરનારા સાધુઓ વર્તમાનમાં પણ દેખાય છે. તેથી કાળના દોષથી કેટલાક સાધુઓએ પ્રમાદને વશ આગમઅનુસાર ક્રિયા કરી ન હોય, તેમનું આલંબન લઈને તેવી ક્રિયા પોતે કરે, અને તેના બળથી પૂર્વના બહુશ્રુત આચાર્યોએ આવી જ ક્રિયા કરી છે એમ કહેવું તે ઉચિત નથી. વળી પૂર્વના આચાર્યો કેવા પ્રકારની વંદનાદિ ક્રિયા કરતા હતા તે હમણાં દેખાતું નથી, છતાં વર્તમાનની પોતાની ક્રિયાના બળથી પૂર્વના આચાર્યો પણ આવી જ ક્રિયા કરતા હતા, એમ બોલનારા જીવો ધર્મના અનધિકારી જ છે. ॥૧૭૧૧॥

અવતરણિકા :

ઉપસંહરત્રાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારશ્રીએ ગાથા ૧૭૦૨થી પ્રસ્તુત ગ્રંથનું ફળ બતાવવા દ્વારા ઉપસંહાર કરવાનો પ્રારંભ કર્યો, તે ઉપસંહાર પૂર્વગાથામાં પૂર્ણ થયો. હવે તે ઉપસંહારના કથનનો પણ ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજા કહે છે -

ગાથા :

આગમપરતંતેહિં તમ્હા ણિચ્ચં પિ સિદ્ધિકંચીહિં ।

સવ્વમણુદ્ધાણં ચલુ કાયવ્વં અપ્પમત્તેહિં ॥૧૭૧૨॥

અન્યથાર્થ :

તમ્હા=તે કારણથી=ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૧૧માં કહ્યું એમ છે તે કારણથી, સવ્વમણુદ્ધાણં ચલુ=સર્વ

અનુષ્ઠાન જ ણિચ્છં પિ=નિત્ય પણ આગમપરતંતેર્હિ સિદ્ધિકંઘ્રીર્હિ અપ્પમત્તેર્હિ=આગમને પરતંત્ર, સિદ્ધિના કાંક્ષી, અપ્રમત્ત એવા સાધુઓએ કાયવ્વં=કરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૧૧માં કહ્યું એમ છે, તે કારણથી સર્વ અનુષ્ઠાન જ નિત્ય પણ આગમને પરતંત્ર, સિદ્ધિના કાંક્ષી, અપ્રમત્ત એવા સાધુઓએ કરવું જોઈએ.

ટીકા :

યસ્માદેવમાગમપરતન્ત્રૈઃ=સિદ્ધાન્તાયત્તૈઃ તસ્માન્નિત્યમપિ=સર્વકાલમપિ સિદ્ધિકાઙ્કિક્ષાભિર્ભવ્યસત્ત્વૈઃ સર્વમનુષ્ઠાનં ખલુ વન્દનાદિ કર્ત્તવ્યમપ્રમત્તૈઃ=પ્રમાદરહિતૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૧૨॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી આમ છે=ગાથા ૧૭૦૨થી ૧૭૧૧માં ઉપસંહાર કરતાં બતાવ્યું એમ છે, તે કારણથી વંદનાદિ સર્વ અનુષ્ઠાન જ નિત્ય પણ=સર્વ કાળ પણ, આગમને પરતંત્ર=સિદ્ધાંતને આધત=ભગવાનના વચનને આધીન, સિદ્ધિના કાંક્ષી=મોક્ષની ઇચ્છાવાળા, અપ્રમત્ત=પ્રમાદથી રહિત, એવા ભવ્ય સત્ત્વોએ કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૧૭૦૨થી માંડીને અત્યાર સુધી પંચવસ્તુક ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રીએ સ્થાપન કર્યું કે, આ પંચવસ્તુકની જેઓ સમ્યગ્ આરાધના કરે છે તેઓ મોક્ષ પામે છે અને જેઓ વિરાધના કરે છે તેઓ સંસાર વધારે છે. માટે આગમને પરતંત્ર થઈને આ પંચવસ્તુક ગ્રંથના વચનઅનુસાર અનુષ્ઠાન સેવનારા જીવોનું કલ્યાણ થાય છે.

હવે આ સર્વ કથનનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે જે કારણથી આ પ્રમાણે પદાર્થવ્યવસ્થા છે, તે કારણથી કલ્યાણના અર્થી મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવે વંદનાદિ સર્વ અનુષ્ઠાનો સર્વ કાળ સિદ્ધાંતને આધીન થઈને પ્રમાદ રહિત કરવાં જોઈએ, યથાતથા નહીં. ॥૧૭૧૨॥

અવતરણિકા :

एवं क्रियमाणे फलमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આ પ્રમાણે=પૂર્વગાથામાં ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રીએ સાધુઓને કર્તવ્ય બતાવ્યું એ પ્રમાણે, કરાતે છતે પ્રાપ્ત થતા ફળને કહે છે —

ગાથા :

एवं करितेहि इमं सत्तणुरुवं अणुं पि किरियाए ।

सद्धाणुमोअणाहिं सेसं पि कयं ति दड्ढवं ॥૧૭૧૩॥

અન્યથાર્થ :

एवं=આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, किरियाए अणुं पि=ક્રિયાથી અણુ પણ इमं=આને=વંદનાદિ અનુજાનને, सत्तणुरूवं करितेहि=શક્તિને અનુરૂપ કરતા એવા સાધુઓ વડે सद्धानुमोअणार्हि=શ્રદ્ધા-અનુમોદનાથી सेसं पि=શેષ પણ (અનુજાન) कयं ति=કરાયેલું જ दह्वं=જાણવું.

ગાથાર્થ :

पूर्वगाथाમાં કહ્યું એ રીતે ક્રિયાથી અણુ પણ વંદનાદિ અનુજાનને શક્તિને અનુરૂપ કરતા એવા સાધુઓ વડે શ્રદ્ધા-અનુમોદનાથી શેષ પણ અનુજાન કરાયેલ જ જાણવું.

ટીકા :

एवम्=उक्तेन प्रकारेण कुर्वद्भिरिदम्=अनुष्ठानं वन्दनादि, शक्त्यनुरूपं=यथाशक्ति, अण्वपि=स्तोकमपि क्रियया=प्रतिपत्तिद्वारेण, श्रद्धानुमतिभ्यां=श्रद्धया अनुमत्या च परिणतया, शेषमप्यशक्यं=विशिष्टाप्रमादजं ध्यानादि, कृतमिति=कृतमेव द्रष्टव्यं, भावप्रवृत्तेरिति गाथार्थः ॥१७१३॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ઉક્ત પ્રકારથી=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ પ્રકારથી, ક્રિયા દ્વારા=પ્રતિપત્તિ દ્વારા, અણુ પણ=સ્તોક પણ, આને=વંદનાદિ અનુજાનને, શક્તિને અનુરૂપ=યથાશક્તિ, કરતા એવા સાધુઓ વડે શ્રદ્ધા-અનુમતિથી=પરિણત એવી શ્રદ્ધા અને અનુમતિથી, અશક્ય એવું શેષ પણ=વિશિષ્ટ અપ્રમાદથી થનારા ધ્યાનાદિ પણ, કરાયેલ જ જાણવું; કેમ કે ભાવથી પ્રવૃત્તિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

पूर्वगाथाમાં કહ્યું કે મોક્ષના અભિલાષી સાધુઓએ સર્વ અનુજાનો સર્વ કાળ પણ આગમને પરતંત્ર થઈને, અપ્રમાદથી કરવાં જોઈએ. એ રીતે અવધારણ કરીને જે સાધુઓ પોતાની શક્તિ અનુસારે વંદનાદિ થોડું પણ અનુજાન કરે છે, તેઓમાં શક્તિ ગોપવ્યા વગર ભગવાનના વચનાનુસાર અનુજાન કરવાની પરિણતિ વર્તે છે અને ભગવાને કહ્યું છે તે રીતે જ અનુજાન કરવામાં અનુમોદના વર્તે છે. આથી તેવા સાધુઓમાં ઉત્તરના અનુજાનોના સેવનવિષયક પરિણામ પામેલી શ્રદ્ધા અને અનુમોદના વર્તે છે, જેના દ્વારા પોતાના પ્રયત્નથી શક્ય નથી તેવા વિશિષ્ટ અપ્રમાદથી થનારા ધ્યાનાદિ અનુજાનોનું પણ ફળ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે; કેમ કે તેઓ પોતે જે અનુજાનો સેવી રહ્યા છે તેની જિનવચનાનુસારે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરીને સર્વ અનુજાનો કરવાના બદ્ધઅભિલાષવાળા છે, તેથી અર્થથી વીતરાગતાપ્રાપ્તિના બદ્ધરાગવાળા છે. માટે તેઓમાં ભાવથી સર્વ અનુજાનો શક્તિના પ્રકર્ષથી સેવવાનો પરિણામ વર્તે છે. તેથી આવા મહાત્મા ભગવાને બતાવેલા સર્વ અનુજાનોના ફળને પ્રાપ્ત કરે છે.

આથી જ બળભદ્ર મુનિ પ્રત્યેના બદ્ધરાગને કારણે કઠિયારાને અને હરણને પણ બળભદ્ર મુનિની જેમ જ શીઘ્ર સંસારના અંતને અનુકૂળ ફળ પ્રાપ્ત થયું. માટે કલ્યાણના અર્થી સાધુએ પોતાની શક્તિને અનુરૂપ અનુજાન સર્વજવચનને પરતંત્ર થઈને કરવા માટે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ॥૧૭૧૩॥

અવતરણિકા :

પ્રકરણોદ્ધારે પ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રકરણના ઉદ્ધારમાં=આ પંચવસ્તુકગ્રંથને આગમોમાંથી પૃથગ્ કરવારૂપ ઉદ્ધૃત કરવામાં, પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

ઇઅ પંચવસ્તુગમિણં ઉદ્ધરિઅં રુદ્ધસુઅસમુદ્ધાઓ ।
આયાણુસરણત્થં ભવવિરહં ઇચ્છમાણેણં ॥૧૭૧૪॥

અન્વયાર્થ :

ઇઅ=આ રીતે=અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એ રીતે, ઇણં પંચવસ્તુગં=આ પંચવસ્તુક ભવવિરહં ઇચ્છમાણેણં=ભવના વિરહને=સંસારના વિયોગને, ઇચ્છતા એવા ગ્રંથકારશ્રી વડે આયાણુસરણત્થં=આત્માના અનુસ્મરણ અર્થે રુદ્ધસુઅસમુદ્ધાઓ=રુદ્ધ એવા શ્રુતરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધરિઅં=ઉદ્ધૃત કરાયું=જુદું કરાયું.

ગાથાર્થ :

અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એ રીતે આ પંચવસ્તુકગ્રંથ, સંસારના વિયોગને ઇચ્છતા એવા ગ્રંથકારશ્રી વડે પોતાના અનુસ્મરણ માટે રુદ્ધ એવા શ્રુતરૂપી સમુદ્રમાંથી જુદો કરાયો.

ટીકા :

ઇઅ=અવ=અત્યાર પ્રકારેણ પંચવસ્તુકમિદં=ઉક્તલક્ષણમુદ્ધૃતં=પૃથગવસ્થાપિતં રુદ્ધશ્રુતસમુદ્ધાદ્=વિસ્તીર્ણાત્ શ્રુતોદ્ધેઃ, કિમર્થમિત્યાહ=આત્માનુસ્મરણાર્થં=આત્માનુસ્મરણાય પ્રવ્રજ્યાદિવિધાનાદીનાં ભવવિરહં=સંસારક્ષયમિચ્છતા, તસ્ય ભગવદ્વચનોપયોગાદિસાધ્યત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭૧૪॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ઉક્ત પ્રકારથી=પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કહેવાયેલ પ્રકારથી, આ=ઉક્ત લક્ષણવાળું=પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળું, પંચવસ્તુક રુદ્ધ એવા શ્રુતરૂપી સમુદ્રમાંથી=વિસ્તીર્ણ એવા શ્રુતરૂપી ઉદ્ધિમાંથી, ઉદ્ધરાયું=પૃથગ્ સ્થપાયું=જુદું કરીને સ્થાપન કરાયું.

શા અર્થે ? અર્થાત્ શ્રુતસમુદ્રમાંથી પૃથગ્ રૂપે કેમ સ્થાપન કરાયું ? એથી કહે છે —

ભવના વિરહને=સંસારના ક્ષયને, ઇચ્છતા એવા ગ્રંથકારશ્રી વડે પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિને આત્માના અનુસ્મરણ માટે, શ્રુતસમુદ્રમાંથી પૃથગ્ રૂપે સ્થાપન કરાયું; કેમ કે તેનું=સંસારના ક્ષયનું, ભગવાનના વચનમાં ઉપયોગાદિથી સાધ્યપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારશ્રીએ આ પંચવસ્તુક નામના પ્રકરણનો વિશાળ એવા શ્રુતરૂપી સાગરમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે, આથી ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથ સર્વજવચનાનુસાર રચ્યો છે, પરંતુ સ્વમતિઅનુસાર રચ્યો નથી, એમ ફલિત થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ ગ્રંથ શ્રુતસાગરમાં વિદ્યમાન હતો, તોપણ તેને પૃથગ્ કરીને ગ્રંથકારશ્રીએ શું કામ રચ્યો ? તેથી કહે છે —

ગ્રંથકારશ્રી સંસારના ક્ષયને ઈચ્છતા હતા, આથી સંસારનો ક્ષય કરવાના ઉપાયભૂત એવી પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિ પાંચ વસ્તુઓનું પોતાને સ્મરણ થાય તે માટે, ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથને શ્રુતસાગરમાંથી પૃથગ્ કરીને રચ્યો છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આ ગ્રંથ રચવાથી સંસારનો ક્ષય કઈ રીતે થાય ? તેથી કહે છે —

સંસારનો ક્ષય ભગવાનના વચનમાં ઉપયોગ રાખવાથી અને ભગવાનના વચન અનુસારે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાથી સાધ્ય છે અને ગ્રંથકારશ્રી પ્રસ્તુત ગ્રંથની રચનાકાળમાં અત્યંત ઉપયોગવાળા રહે તો, તે ઉપયોગના બળથી તેઓ પોતાના સંસારનો ક્ષય કરી શકે. આથી ગ્રંથકારશ્રીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રવ્રજ્યાવિધાનાદિ પદાર્થોને શ્રુતસમુદ્રમાંથી ગ્રહણ કરીને ગ્રંથને રચવા દ્વારા પૃથગ્ રૂપે સ્થાપેલ છે. ॥૧૭૧૪॥

અવતરણિકા :

આ રીતે પ્રસ્તુત ગ્રંથ સમાપ્ત થયો. હવે પોતાના અનુસ્મરણ માટે રચના કરેલ પણ પ્રસ્તુત ગ્રંથને લિપિબદ્ધ કરવાનું પ્રયોજન અને પ્રસ્તુત ગ્રંથનું પ્રમાણ બતાવે છે —

ગાથા :

ગાહગ્ગં પુણં ઇત્થં ણવરં ગણિકુળ ઠાવિઅં એયં ।
સીસાણ હિઅદ્ધાએ સત્તરસ સયાણિ માણેણ ॥૧૭૧૫॥

॥ ગાથાયાં પંચવસ્તુયં સમ્પત્તં ॥

॥ ગ્રંથાગ્રં ૧૭૧૫ ॥

અન્યચાર્ય :

ઇત્થં પુણં=વળી અહીં=પ્રસ્તુત ગ્રંથની પૂર્ણાહુતિમાં, ણવરં સીસાણ હિઅદ્ધાએ=ફક્ત શિષ્યોના હિત અર્થે માણેણ સત્તરસ સયાણિ ગણિકુળ=માનથી=પ્રમાણથી, સત્તરસો ગણીને એયં ગાહગ્ગં ઠાવિઅં=આ ગાથાગ્ર=ગાથાનો સમૂહ, સ્થપાયેલ છે.

ગાથાર્થ :

વળી પ્રસ્તુત ગ્રંથની પૂર્ણાકૃતિમાં ફક્ત શિષ્યોના હિત માટે પ્રમાણથી સત્તરસો ગણીને આ ગાથાગ્રંથ પાત્રું છે.

❧ ગાથામાં ‘પંચવસ્તુક’ સમાપ્ત થયો ❧

સમાપ્તા ચેયં પંચવસ્તુકસૂત્રટીકા શિષ્યહિતા નામ ।
કૃતિર્ધર્મ્મતો યાકિનીમહત્તરાસૂનોરાચાર્યહરિભદ્રસ્ય ॥૧॥
કૃત્વા ટીકામેનાં યદવાસં કુશલમિહ મયા તેન ।
માત્સર્યદુઃખવિરહાદ્ ગુણાનુરાગી ભવતુ લોકઃ ॥૨॥

॥ ગ્રંથાગ્રં શ્લોકતઃ ૭૧૭૫॥

અને આ શિષ્યહિતા નામની પંચવસ્તુક સૂત્રની ટીકા સમાપ્ત થઈ. ધર્મથી યાકિનીમહત્તરાના સૂનુ=પુત્ર, એવા આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિની કૃતિ છે. આ ટીકાને કરીને અહીં=સંસારમાં, મારા વડે જે કુશલ પ્રાપ્ત કરાયું, તેના વડે=તે કુશલ વડે, લોક માત્સર્યદુઃખના વિરહથી ગુણનો અનુરાગી થાઓ.

❧ ટીકામાં ‘પંચવસ્તુક’ સમાપ્ત થયો ❧

❧❧❧ આ પ્રમાણે ૧૪૪૪ ગ્રંથના રચયિતા, સૂરિપુરંદર, અધ્યાત્મયોગી,
આચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીકૃત સ્વોપજ ટીકાસહિત પંચવસ્તુકગ્રંથ સમાપ્ત થયો. ❧❧❧

॥ શુભં ભવતુ ॥

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૭

અભ્યુદયતપિહર

સંલેખના

અભ્યુદયતમરણ

: પ્રકાશક :

ગિતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

ટેલિ./ફેક્સ : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ફોન : (૦૭૯) ૩૨૯૧૧૪૭૧

E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in

